

Gazi
**AKADEMİK
BAKİŞ**

Cilt 17 Sayı 34 Yaz 2024

ISSN 1307-9778

E-ISSN 1309-5137

Gazi
AKADEMİK BAKIŞ

Cilt: 17 • Sayı: 34 • Haziran 2024
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Akademik Bakış Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Şıvgın Eğitim Kültür ve Yayıncılık LTD. ŞTİ. adına
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
(Tarih Alan Editörü-Türkçe Dil Editörü)
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL •
Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
(Uluslararası İlişkiler Alan Editörü-
İngilizce Dil Editörü)
Prof. Dr. Mustafa ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
(Tarih Alan Editörü-Türkçe Dil Editörü)
Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Üni.
(Tarih Alan Editörü- Türkçe Dil Editörü)
Prof. Dr. Murat ÖNSOY • Hacettepe Üni.
(Uluslararası İlişkiler ve
Siyaset Bilimi Alan Editörü-İngilizce Dil Editörü)
Dr. Gökhan YURTOĞLU
(Türkçe Dil Editörü - İletişim Editörü)

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ELİBOL •
Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

YAZI KURULU

Ferdi GÖKBUĞA • Karabük Üni.
Dr. Gökhan YURTOĞLU

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Üni.
Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Üni.
Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü
Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Üni.
Prof. Dr. Hale Şıvgın • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Üni.
Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Üni.
Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Hülya K. Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Üni.
Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol •
Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Murat Önsöy • Hacettepe Üni.
Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Üni.
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Artvin Çoruh Üni. Rektörü
Prof. Dr. Nejla Günay • Gazi Üni.
Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Üni.
Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg Devlet Üni.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ahmet Güneş •
Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Üni.
Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Üni.
Prof. Dr. Carter V. Findley • Ohio Üniversitesi
Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev •
Kırgızistan-Türkiye Manas Üni.
Prof. Dr. Cemal Kafadar • Harvard Üniversitesi
Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran •
Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Cengiz Hakov •
Bulgaristan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Dimitri Vasilyev •
Rusya Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni.
Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Üni.
Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Üni.
Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.
Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Üni.
Doç. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova Üni.
Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Üni.
Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Üni.
Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Üni.
Prof. Dr. Rhoads Murphey • Birmingham Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Üni.
Prof. Dr. Uğur Ünal • Devlet Arş. Gnl. Md.
Prof. Dr. Yakup Mahmutov •
Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Prof. Dr. Yusuf Sarıay • TOBB ETÜ Rektör
Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Üni.
Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üni.
Doç. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Üni.
Doç. Dr. Emre Ozan • Kırklareli Üni.

GENEL DAĞITIM / ABONELİK

Fiyatı: 150 TL

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara
E-Posta: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

GRAFİK TASARIM VE BASKI

Semih Ofset Matbaa • Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd Şti.
Zübeyde Hanım Mah. 628. Sok. Çakırlar İşhanı No: 26/47 İskitler / ANKARA
Tel:(0312) 341 40 75 Fax:(0312) 341 98 98 E-Posta: www.semihofset.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

10 Haziran 2024

Gazi
ACADEMIC VIEW

Volume: 17 • Number: 34 • June 2024
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Academic View is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
on behalf of Şıvgın Kültür ve Yayıncılık LTD. ŞTİ.

EDITORS

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL
(Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
(International Relations Field Editor-
English Language Editor)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Nejla GÜNAY (Gazi Uni.)
(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Murat ÖNSOY (Hacettepe Uni.)
(International Relations and Political Science Field
Editor-English Language Editor)

Dr. Gökhan YURTOĞLU
(Turkish Language Editor - Communications Editor)

MANAGING EDITOR

Assistant Prof. Dr. Ahmet ELİBOL
(Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)

EDITORIAL SECRETARIAT

Ferdi GÖKBÜĞA (Karabük Uni.)
Dr. Gökhan YURTOĞLU

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü
Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Uni.

Prof. Dr. Hale Şıvgın • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.
Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Uni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Uni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.
Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Uni.

Prof. Dr. İhrami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol •
Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Murat Önsoy • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.
Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Rector of Artvin Coruh Uni.
Prof. Dr. Nejla Günay • Gazi Uni.

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Uni.

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg Devlet Uni.

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.
Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Uni.

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Uni.

Prof. Dr. Carter V. Findley • The Ohio State University
Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev • Kirghizistan -Turkey
Manas Uni.

Prof. Dr. Cemal Kafadar • Harvard University
Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran • Ankara Hacı Bayram
Veli Uni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgarian Academy of
Sciences

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev • Russian Academy of
Sciences

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Uni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Uni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Uni.

Assoc. Prof. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Turnova
Uni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Uni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Uni.

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Rhoads Murphey • University of Birmingham
Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Uni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • State Archives Director General

Prof. Dr. Yakup Mahmutov • Azerbaijan National
Academy of Sciences

Prof. Dr. Yusuf Sarıay • TOBB ETÜ Rector

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Uni.

Assoc. Prof. Dr. Elnur Agayev • Lefke European Uni.

Assoc. Prof. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Uni.

Assoc. Prof. Dr. Emre Ozan • Kırklareli Uni.

GENERAL DISTRIBUTION / SUBSCRIPTION

Fee: 150 TL

CORRESPONDENCE-COMMUNICATION

Journal of Gazi Academic View

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara
E-Mail: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

BOOK COVER, PAGE DESIGN and PUBLISHING HOUSE

Semih Ofset Matbaa • Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd Şti.

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sok. Çakırlar İşhanı No: 26/47 İskitler / ANKARA

Tel:(0312) 341 40 75 Fax:(0312) 341 98 98 E-Posta:www.semihofset.com.tr

PERIODICAL TYPE

International Peer Reviewed Local Periodical Journal

PUBLISHING DATE

10 June 2024

YURTDIŞI TEMSİLCİLERİ**Almanya**

Prof. Dr. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie
Üniversitesi

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. M. Hakan Yavuz • Utah Üniversitesi

Azerbaycan

Doç. Dr. Tofig Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaycan
Milli İlimler Akademisi

Bulgaristan

Doç. Dr. İbrahim Yalınmof • Sofya İslam Enstitüsü

İtalya

Dr. Vera Costantini • Venedik Ca' Foscari Üni.

KKTC

Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üniversitesi

Kırgızistan

Prof. Dr. Döletbek Saparaliyev • Kırgızistan-
Türkiye Manas Üniversitesi

Rusya

Doç. Dr. Aleksander Vasilyev • Rusya Bilimler
Akademisi

Suriye

Prof. Dr. Mehmet Yuva • Şam Üniversitesi

Makedonya

Prof. Dr. Numan Aruç • Makedonya Bilimler ve
Sanatlar Akademisi

REPRESENTATIVES ABROAD**Germany**

Prof. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Uni.

United States of America

Prof. M. Hakan Yavuz • The University of Utah

Azerbaijan

Assoc. Prof. Tofig Nacafli • A.A. Bakıhanov
Azerbaijan National Academy of Sciences

Bulgaria

Assoc. Prof. İbrahim Yalınmof • Institute of Higher
Islamic Studies

Italy

Dr. Vera Costantini • Venetian Ca' Foscari Uni.

Cyprus

Doç. Dr. Elnur Ağayev • European University of
Lefke

Kyrgyzstan

Prof. Döletbek Saparaliyev • Kyrgyzstan-
Turkey Manas University

Russia

Assoc. Prof. Aleksander Vasilyev • Russian
Academy of Sciences Oriental Institute

Syria

Prof. Mehmet Yuva • Damascus University

Macedonia

Prof. Numan Aruç • Macedonian Academy of
Sciences & Arts

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Yıldız Ayanoğlu – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Tunçay Önder – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Süleyman Özbek – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Süleyman Erkan – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Seyfi Yıldırım – Hâcettepe Üni.
Prof. Dr. Nezir Temur – Gazi Üni.
Prof. Dr. Nejla Günay – Gazi Üni.
Prof. Dr. Murat Küçükşurlu – Erzurum Teknik Üni.
Prof. Dr. Muharrem Kesik – İstanbul Üni.
Prof. Dr. Hikmet Öksüz – Karadeniz Teknik Üni.
Prof. Dr. Havva Kök Arslan – Üsküdar Üni.
Prof. Dr. Hanifi Şahin – Atatürk Üni.
Prof. Dr. Halit Çal – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Hacer Topaktaş – İstanbul Üni.
Prof. Dr. Gülsüm Polat – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Fatih Sakallı – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Erhan İçener – İstanbul Sabahattin Zaim Üni.
Prof. Dr. Ebru Altan – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Prof. Dr. Ahmet Hikmet Eroğlu – Ankara Üni.
Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu – Ankara Üni.
Doç. Dr. Yücel Namal – Zonguldak Bülent Ecevit Üni.

Doç. Dr. Tekin Avaner – Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Doç. Dr. Şafak Oğuz – Kapadokya Üni.
Doç. Dr. Selin Karabrahimoğlu – Giresun Meslek Yüksek Okulu
Doç. Dr. Savaş Maraşlı – Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.
Doç. Dr. Mesut Karakulak – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Doç. Dr. Hüseyin Saraç – Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.
Doç. Dr. Hatice Kübra Uygur – Mardin Artuklu Üni.
Doç. Dr. Halil İbrahim Hançabay – İstanbul Üni.
Doç. Dr. Fatih Yapıcı – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Doç. Dr. Emre Saral – Hâcettepe Üni.
Dr. Öğretim Üyesi. Ayşegül Sili Kalem – Necmettin Erbakan Üni.
Dr. Öğretim Üyesi Sibel Orhankazi – Kafkas Üni.
Dr. Öğretim Üyesi Rabia Ebrar Akıncı – İstanbul Üni.
Dr. Öğretim Üyesi Rabia Aksoy Arkan – Çankırı Karatekin Üni.
Dr. Öğretim Üyesi Nuri Salık – Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.
Öğr. Gör. Dr. Enes Öz – Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.
Dr. Huriye Yıldırım Çınar – TASAM
Dr. Sevil Özçalık Dumanogulları – Hâcettepe Üni.
Dr. Serhat Toker – Afyon Kocatepe Üni.

Dergiyi gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir

The articles and photos that has been sent to the journal for publication may not be returned even if they are not published.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their authors.

Editörden

Saygıdeğer Okuyucular,

Gazi Akademik Bakış Dergisi'nin 34. sayısı olan Haziran sayısı ile bir kez daha sizlere birlikte olmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayımızda, tarih ve uluslararası ilişkiler alanında özenle hazırlanmış 19 araştırma makalesi ve bir adet kitap değerlendirmesi olmak üzere toplam 20 çalışma ile karşınızdayız. Her biri kör hakemlik yoluyla titizlikle incelenmiş olup, yayın kurumumuzun yayınlanabilecekleri yönündeki nihai kararı sonrası bu sayımızda yerini almıştır.

Bu sayımızın açılış makalesinde, Ali Servet Öncü ve M. Seyfettin Erol, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşından çekildiği "Villa Giusti Mütarekesi"ni ele aldılar. Sayının 2. makalesinde Nasuh Uslu Orta Asya ülkelerinin Rusya ve Çin ile ilişkilerini ele almıştır. 3. makalede Abdullah Özdağ İngiltere ve Mısır'ın Sudan'daki Kondominyum yönetiminin sonuna doğru cereyan eden self-determinasyon sürecini tartışmıştır. 4. makalede Şehri Karakaş Kudüs'ün 1239 ve 1244 yıllarındaki yeniden fethi meselesini tartışmıştır. 5. Makalede Barış Saday "Hussitlere Karşı Haçlı Savaşları" başlıklı makalesinde Hussit merkezli olarak Bohemya topraklarındaki reform hareketlerini ve onun neticesindeki askerî seferleri ele almıştır. "Türkiye'de Bilgi Mekânları İnşası: Cumhuriyet Dönemi Üzerine Bir İnceleme" isimli 6. Makalede Berrak Erdal Türkiye'nin cumhuriyet döneminde modernleşme ve ulus-inşa süreçlerinde bilgi mekânlarının hayati rolünü incelemiştir. 7. makalede Ramin Sadık Rus kaynaklarının ışığında Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'un işgalini konu edinmiştir. Sayımızın 8. Makalesinde Veysel Hasar Ankara Halkevi'nin 1932-1938 yılları arasındaki faaliyetlerini incelemiştir. 9. makalede Selcen Özyurt Ulutaş, Salar Türkeri'nin Semerkant'tan Çin'e göçlerini daha önce hiç kullanılmamış olan Rusça birinci el kaynakları tetkik ederek incelemiştir. Bu sayının 10. makalesinde İbrahim Güneş İlhanlılarda Malî Malumatın Zaptı ve Muhasebe Defterleri makalesinde üzerinde çok az araştırma yapılmış bir konu olan İlhanlı devlet hiyerarşisi içerisinde çok önemli bir yere sahip malî teşkilatı incelemiştir. 11. makalede Ferhat Eroğlu Osmanlı Devleti'nin son döneminde izciliğin tarihini incelemiştir. 12. makalede H. Mustafa Eravcı, "Fiziki Gelişim Bağlamında Bir Kent Biyografisi: Nevşehir" isimli makalesi ile idari düzenlemelerin, demografik yapı değişiminin kentleşme süreci bağlamında mekânsal ve işlevsel etkilerini tartışmıştır. Sayının 13. makalesi olan "Hindistan'dan Amerika'ya Asyatik Koleranın Güzergâhları (1830-1832)" de Selda Güner Özden, 19. yüzyılda Batı dünyasının kolerayla mücadelesini bütüncül bir yaklaşımla incelemektir. 14. makalede Ferdi Çiftçiöğlü II. Abdülhamid Dö-

neminde Macarların İstanbul Ziyaretlerini incelemiştir. Elif Öksüz Güneş 15. makalede milli mücadelenin Naki Tezel'in "Yıkılan Köprü" adlı eserine yansımalarını tartışmıştır. 16. makalede Muzaffer Başkaya hem Osmanlı'da hem de Cumhuriyet döneminde Doğu Karadeniz'in fındık ihraç merkezi olan Giresun limanının tarihini incelemiştir. 17. makalede Aybike Erdem ve Azime Telli, "Transnasyonel İlişkilerde Alternatif Rota: Transnasyonel Toplum" adlı eserlerinde devlet merkezli dünya siyaseti yaklaşımına karşı çok aktörlü, katmanlı ilişkileri savunan transnasyonalizm açısından devlet dışı ilişkilerde alternatif rota olarak transnasyonel toplumu analiz etmektedir. 18. makalede Leyla Şener Rusya'da tarihin bir bilim olarak şekillendiği tarihi eserlere karşı ilginin büyük olduğu XVIII. Yüzyılda Antik Yunan ve Roma edebiyatından tarihi eser çevirilerini incelemiştir. Sayımızın 19. ve son makalesinde Abdülhamit Dünder Sitti Zübeyde'den Zümrüd Hatun'a Bir Türbenin Kimliği Meselesi'ni konu edinmiştir. Kitap değerlendirmeleri kısmında, Bengül Bolat ve Burak Güneş, Çağla Gül Yesevi'nin Türk Dünyası ve Göç: Vatandan Yeni Vatanlara isimli kitabını değerlendirdiler.

34. sayımızdaki makaleleri zevkle ve ilgiyle okuyacağınızı umuyor, bu sayının hazırlanmasında emeği geçen yazarlara, hakem heyetine, editörler kuruluna ve yazı kuruluna teşekkürlerimizi sunuyoruz. Bir sonraki sayımızda (Aralık 2024) yepyeni makalelerle buluşmak ümidiyle...

Saygılarımızla
Gazi Akademik Bakış Dergisi
Editörler Heyeti

Editorial

Dear Distinguished Readers,

We are delighted to be with you once again with the 34th issue (June edition) of the Journal of Gazi Academic View. In this issue, we present you carefully selected, reviewed and prepared 20 works: 19 research articles in the fields of history and international relations, and one book review. Each of these articles has been precisely reviewed through blind peer review process, and after the editorial board's final decision, they have found their place in this issue.

In the first article of this issue, Ali Servet Öncü and M. Seyfettin Erol discuss the "Villa Giusti Armistice," which marked the withdrawal of the Austro-Hungarian Empire from World War I. In the second article, Nasuh Uslu examines the relations of Central Asian countries with Russia and China. Abdullah Özdağ, in the third article, discusses the self-determination process that occurred towards the end of the Condominium rule of England and Egypt in Sudan. In the fourth article, Şehri Karakaş explores the re-conquest of Jerusalem in 1239 and 1244. Barış Saday, in the fifth article examines the reform movements in Bohemia centered around the Hussites and the subsequent military campaigns. In the sixth article, Berrak Erdal investigates the vital role of spaces of knowledge in Türkiye's modernization and nation-building processes during the republican period. Ramin Sadık, in the seventh article, addresses the occupation of Trabzon during World War I in light of Russian sources. Veysel Hasar, in the eighth article, examines the activities of the Ankara Community Center between 1932 and 1938. Selcen Özyurt Ulutaş, in the ninth article, explores the migration of the Salar Turks from Samarkand to China using previously unused Russian primary sources. In the tenth article, İbrahim Güneş delves into the financial organization of the Ilkhanate state. Ferhat Eroğlu, in the eleventh article, explores the history of scouting in the late Ottoman Empire. H. Mustafa Eravcı, in the twelfth article discusses the spatial and functional effects of administrative arrangements and demographic changes in the urbanization process over the case of the city of Nevşehir. In the thirteenth article, Selda Güner Özden examines the Western world's struggle with cholera in the 19th century through a holistic approach. Ferdi Çiftçioğlu, in the fourteenth article, investigates the visits of Hungarians to Istanbul during the reign of Abdul Hamid II. Elif Öksüz Güneş, in the fifteenth article, discusses the reflections of the national struggle in Naki Tezel's work "Yıkılan Köprü." Muzaffer Başkaya, in the sixteenth article, explores the history of the Giresun port, an export center for

hazelnuts in both the Ottoman and Republican periods. In the seventeenth article, Aybike Erdem and Azime Telli analyze the transnational society as an alternative route in transnational relations in their work, advocating for multi-actor, layered relationships against state-centered approaches of International Relations. In the eighteenth article, Leyla Şener examines translations of historical works from Ancient Greek and Roman literature during the 18th century in Russia, a period when there was a great interest in historical works as a science. In the nineteenth and final article of our issue, Abdülhamit Dünder discussed the issue of the Identity of a Tomb from Sitti Zübeyde to Zümrüd Hatun. In the book reviews section, Bengül Bolat and Burak Güneş evaluate Çağla Gül Yesevi's book " Türk Dünyası ve Göç: Vatandan Yeni Vatanlara"

We hope you will read the articles in our 34th issue with great interest. We extend our thanks to the authors, the referees, the editorial board, and the editorial team for their efforts in preparing this issue. We look forward to meeting you with new articles in our next issue (December 2024).

Sincerely
The Editorial Board of Gazi Academic
View Journal

TARANDIĞI İNDEKSLER & VERİ TABANLARI
INDEXES & DATABASES

Gazi Akademik Bakış Dergisi ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERĐİ PARK tarafından taranmaktadır.

Journal of Gazi Academic View is indexed in ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS TUBITAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS and TUBITAK DERĐİ PARK.

Emerging Sources Citation Index
WEB OF SCIENCE™

Central and
Eastern European
Online Library

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

The
International
Medieval
Bibliography
(IMB)

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Modern
Language
Association

MLA

TÜBİTAK

ULAKBİM

İçindekiler

Villa Giusti Mütarekesi

Ali Servet Öncü - M. Seyfettin Erol 1

Orta Asya Ülkelerinin Rusya ve Çin ile İlişkileri: Hassasiyetlerin, Bağımlılıkların, Tehdit Algılarının ve Bölgesel Örgütlerin Etkisi

Nasuh Uslu21

Konominyum'un Sonuna Doğru Sudan'da Self-determinasyon Süreci

Abdullah Özdağ 43

Kudüs'ün 1239 ve 1244 Yıllarındaki Yeniden Fethi Meselesi

Şehri Karakaş 65

Hussitlere Karşı Haç Savaşları: Orta Çağ Avrupa'sında Dinî Şiddet

Barış Saday 87

Türkiye'de Bilgi Mekânları İnşası: Cumhuriyet Dönemi Üzerine Bir İnceleme

Berrak Erdal107

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz'de Rus-Türk Harbi: Rus Kaynaklarına Göre Trabzon'un İşgali

Ramin Sadık 127

Ankara Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1938)

Veysel Hasar 151

Çin'deki Oğuzlar: Rus Kaynaklarına Göre Salar Türklerinin Göçü

Selcen Özyurt Ulutaş.....173

İlhanlılarda Malî Malumatın Zaptı ve Muhasebe Defterleri

İbrahim Güneş..... 189

Daima Hazır! Osmanlı Devletinde İzçiliğin Tarihi (1910-1922)	
Ferhat Eroğlu	211
Fiziki Gelişim Bağlamında Bir Kent Biyografisi: Nevşehir	
H. Mustafa Eravcı	233
Hindistan'dan Amerika'ya Asyatik Koleranın Güzergâhları (1830-1832)	
Selda Güner Özden	247
II. Abdülhamid Döneminde Macarların İstanbul Ziyaretleri	
Ferdi Çiftçioğlu	267
Naki Tezel'in "Yıkılan Köprü" Adlı Eserine Millî Mücadelenin Yansımaları	
Elif Öksüz Güneş	285
Osmanlı'dan Cumhuriyete Doğu Karadeniz'in Fındık İhraç Merkezi: Giresun Limanı	
Muzaffer Başkaya	307
Transnasyonal İlişkilere Alternatif Rota: Transnasyonal Toplum	
Aybike Erdem - Azime Telli	329
XVIII. Yüzyıl Rusya'sında Antik Yunan ve Roma Edebiyatından Tarihi Eser Çevirisi	
Leyla Şener	349
Sitti Zübeyde'den Zümrüd Hatun'a Bir Türbenin Kimliği Meselesi	
Abdülhamit Dünder	363
Kitap Değerlendirme: Türk Dünyası ve Göç: Vatandan Yeni Vatanlara, Çağla Gül Yesevi	
Bengül Bolat - Burak Güneş	387

Contents

The Armistice of Villa Giusti

Ali Servet Öncü - M. Seyfettin Erol 1

The Central Asian Countries Relations with Russia and China: The Impact of Sensitivities, Dependencies, Threat Perceptions and Regional Organizations

Nasuh Uslu21

The Self-Determination Process in Sudan Towards the End of the Condominium

Abdullah Özdağ 43

The Issue of the Re-Conquest of Jerusalem in 1239 and 1244

Şehri Karakaş 65

Hussite Crusades: Religious Violence in Medieval Europe

Barış Saday 87

Constructing Spaces of Knowledge in Türkiye: An Analysis of the Republican Period

Berrak Erdal107

Russian-Turkish Warfare in the Eastern Black Sea in the First World War: The Occupation of Trabzon According to Russian Sources

Ramin Sadık 127

Ankara People's House and Its Activities (1932-1938)

Veysel Hasar 151

Oghuzes in China: Migration of Salar Turks According to Russian Sources

Selcen Özyurt Ulutaş173

Record of Financial Information and Accounting Books in Ilkhanate

İbrahim Güneş 189

Always Ready! History of Scouting in Ottoman State (1910-1922)	
Ferhat Eroğlu	211
Neveşehir: Biography of a City in the Context of Physical Development	
H. Mustafa Eravcı	233
The Routes of Asiatic Cholera from India to America (1830-1832)	
Selda Guner zden	247
The Visits of Hungarians to Istanbul During the Period of II. Abdulhamid	
Ferdi iftioğlu	267
Reflections of the War of Independence on Naki Tezel’s Work Titled “Yıkılan Kopru”	
Elif ksuz Guneş	285
The Hazelnut Export Center of the Eastern Black Sea from Ottomans to the Turkish Republic: Giresun Port	
Muzaffer Başkaya	307
Alternative Route in Transnational Relations: Transnational Society	
Aybike Erdem - Azime Telli	329
Translation of Historical Works from Ancient Greek and Roman Literature in 18th Century Russia	
Leyla şener	349
An Identity Matter of a Tomb: From Sitti Zubaidah to Zumurrud Khatun	
Abdulhamit Dundar	363
Book Review: Turk Dunyası ve Go: Vatandan Yeni Vatanlara, ağla Gul Yesevi	
Bengul Bolat - Burak Guneş	387

The Armistice of Villa Giusti

Villa Giusti Mütarekesi

Ali Servet ÖNCÜ* - M. Seyfettin EROL**

Abstract

In the First World War, the Austro-Hungarian Empire was a part of the Central Powers. As from 1916, the Empire had been very keen for the war to end. The Austro-Hungarian Empire, which was deprived of the financial power to continue the war and faced with the demands of independence from the minorities before and during the war, approached the armistice proposals very positively that could end the war in 1916 and 1917. In mid-June 1918, the failure of the attack launched by the Austro-Hungarian troops against the Italian troops and the superiority of the Allied Powers over Germany on the western front in July-August put the situation of the Central Powers in the European fronts in trouble, and after the successful attack launched by the Italian troops on 24 October, there was no possibility for Austria-Hungary to continue the war. The Austro-Hungarian Empire withdrew from the First World War by signing an armistice with Italy on 3 November 1918 at Villa Giusti del Giardino outside the city of Padova. The armistice contained very harsh terms and severely limited the empire in every respect. The Armistice of Villa Giusti consisted of two chapters and nineteen clauses including eight military and eleven naval and maritime provisions. The additional protocol of the armistice consisted of two chapters and nineteen clauses, ten of which were military and nine of which were related to the naval forces and maritime affairs.

Key Words: World War I, Allied Powers, Austro-Hungarian Empire, Armistice, Villa Giusti

Öz

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri Blokunda yer almıştı. Bununla birlikte bu devletin Birinci Dünya Savaşı gibi küresel bir mücadeleyi uzun süre devam ettirebilecek bir gücü yoktu. Dolayısıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu savaş boyunca tıpkı Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Krallığı gibi Almanya'nın askeri ve ekonomik yardımına ihtiyaç duymuştu. Savaşa devam etmekte zorlanan İmparatorluk, bu sebeple 1916'dan itibaren savaşın sona ermesi hususunda oldukça istekli olmuştu. Savaşı devam ettirebilecek maddi güçten mahrum olan ve savaş öncesi ve süresince içerideki azınlıkların bağımsızlık talepleriyle uğraşmak zorunda kalan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 1916 ve 1917 yıllarında savaşı bitirebilecek mütareke tekliflerine oldukça olumlu yaklaşmıştır. Fakat tarafların savaşın sona ermesi konusunda bir türlü anlaşmamaları

Makale Geliş Tarihi: 19.09.2023. Makale Kabul Tarihi: 15.03.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖNCÜ, Ali Servet – EROL, M. Seyfettin. "The Armistice of Villa Giusti". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 1-21. DOI: 10.19060/gav.1498586

* Assoc. Prof. Dr. Atatürk University, Department of International Relations, E-mail: aliservetoncu@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5001-8514.

** Prof. Dr. Hacı Bayram Veli University, Department of International Relations, E-mail: mehmet.erol@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9175-3742.

Akademik
Bakış

1
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Avusturya-Macaristan'da büyük hayal kırıklığı yaratmış, bu devlet bir süre sonra Almanya'dan ayrı mütareke yapmayı bile düşünmeye başlamıştır.

1918 yılı Haziran ayı ortalarında Avusturya-Macaristan birliklerinin İtalyan birliklerine karşı başlattıkları saldırının başarısız olması ve Temmuz-Ağustos aylarında batı cephesinde İtilaf Devletlerinin Almanya karşısında üstünlüğü ele geçirmeleri Avrupa cephelerinde İttifak Devletlerinin durumunu sıkıntıya sokmuş, 24 Ekim'de İtalyan birliklerinin başlattıkları başarılı saldırıdan sonra Avusturya-Macaristan'ın savaşa devam etme ihtimali kalmamıştı.

İtalyan birliklerinin Vittorio Veneto'yu işgal etmelerinden sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 3 Kasım 1918 tarihinde Padova kenti dışında Mandria bölgesinde Giusti del Giardino isimli villada İtalya ile mütareke imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Mütareke oldukça ağır şartlar içeriyordu ve imparatorluğu her açıdan büyük ölçüde sınırlıyordu. Villa Giusti Mütarekesi sekizi askeri ve on biri deniz kuvvetleri ve denizciliğe ilişkin hükümler olmak üzere iki kısım ve on dokuz maddeden oluşmuştu. Mütarekenin ek protokolü ise onu askeri ve dokuzu deniz kuvvetleri ve denizciliğe ilişkin hükümler olmak üzere iki kısım ve on dokuz maddeden ibaretti.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Mütareke, Villa Giusti.

Introduction

The assassination of Franz Ferdinand, heir to the throne of Austro-Hungarian Empire, and his wife, Princess Sophie, by a Serbian organisation in Sarajevo is commonly perceived as the immediate trigger for the outbreak of the First World War. However, it is important to recognise that the underlying causes of the war can be attributed to the rivalries and disputes between the Allied and Central Powers. The Austro-Hungarian Empire joined the war as a member of the Central Powers. The nation had a substantial land army, ranking among the greatest in Europe. However, due to its social structure and financial power, it lacked the necessary resilience to maintain a protracted war of such magnitude. The waning influence of Germany, which had provided assistance to Austria-Hungary over the course of the war, posed a growing challenge for the latter in sustaining its military efforts. Ultimately, within the Central Powers, Bulgaria withdrew from the war by means of the Armistice of Salonika, officially executed on 29 September 1918. Subsequently, the Ottoman Empire followed, signing the Armistice of Mudros on 31 October 1918. The Austro-Hungarian Empire similarly withdrew from the war through the Armistice of Villa Giusti on 03 November 1918, while Germany concluded the war with the Rethondes Armistice¹ on November 11. On 13 November 1918, the Allied Powers signed the Armistice of Belgrade with Hungary, a nation that had previously seceded from the Austro-Hungarian Empire.

The problem of this study lies on the Armistice of Villa Giusti, which

1 For information on the Armistice of Rethondes, see. Ali Servet Öncü, "Rethondes Mütarekesi" Turcology Research, Atatürk University Journal of Institute of Turcology Studies, No: 74, May 2022, p. 417-428.

görsel

the Austro-Hungarian Empire signed with the Allied Powers, and its content. By reviewing the provisions of the armistice and its supplementary protocol, an attempt will be made to elucidate the scope of the armistice.

In 1916 and 1917, the Austro-Hungarian Empire made an initial effort to negotiate an armistice but ultimately persisted in the war due to ongoing support from Germany and the unsuccessful peace initiatives. However, by 1918, the empire found itself lacking the necessary power to sustain the war. A combination of deteriorating economic conditions and growing demands for independence from the various nations within the empire further compounded this predicament. Consequently, the situation became exceedingly complex and difficult to resolve.²

During July-August 1918, the Allied Powers had achieved a significant advantage over Germany on the Western front. The assault initiated by the Allied States against the German trenches on 08 August 1918 proved to be victorious, followed by a second triumphant assault on the 21st of August. The strategic plan of French Field Marshal Ferdinand Foch involved the coordination of Franco-British forces from the north-west and Franco-American forces from the south in an attack against the German army. This plan also included the participation of Belgian, Italian, and Portuguese troops in an outflanking manoeuvre. Consequently, the initial phase of this siege operation commenced on 26 September 1918, with the assault launched by French and American forces from the Mezieres and Sedan regions. In accordance with the established plan, the British, French, Canadian and Belgian troops launched an assault on September 29, and there was a high degree of cohesion and collaboration among the armies of the Allied Powers. Despite the substantial casualties incurred by American troops and the sluggish progress of the forces attacking from north-western side in Flanders, the Allied Forces swiftly took full control of the initiative. Nevertheless, the absence of German capitulation and the heightened challenges posed by the natural barriers in the assault on Flanders under winter circumstances provoked contemplation over the potential continuation of the war until 1919. Nevertheless, General Ludendorff, the commander of the German armies, considered an armistice the most favourable course for Germany. Austria-Hungary was of the same opinion, leading both nations to approach the United States of America and formally seek an armistice, citing the principles outlined by Wilson's Fourteen Points. In this context, the Armistice of Villa Giusti was signed between the Allied Powers and Austria-Hungary on 3 November 1918, followed by the Armistice of Rethondes between the Allied Powers and Germany on 11 November 1918.³

2 Fahir Armaoğlu, "20. Yüzyıl Siyasi Tarihi", Alkım Publications, 18th Edition, Istanbul 2009, p.185.

3 Keith Robins, *I. Dünya Savaşı*, Dost Bookstore, 1st Edition, Ankara 2005, p. 85-86, Lajos Arday, "The Question of an Armistice and of the Military Occupation of Austria-Hungary in October-November 1918, Traced in the Relevant British Documents", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 26, No. 1/2, 1980, p. 167.

Giusti

Akademik
Bakış

3

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

The Last Days of the Austro-Hungarian Empire

Germany's call to seek an armistice was also motivated by the dire predicament faced by its allies in every aspect, namely the Austro-Hungarian Empire, the Ottoman Empire, and the Kingdom of Bulgaria. Germany could not get the support it wanted from its allies during the spring offensive on the western front. On the other hand, the Austro-Hungarian armies could not exclude Italy from the war as Germany had requested.⁴

In the middle of June 1918, the Austro-Hungarian troops launched two uncoordinated attacks against the Italians and the French and British troops, who had not yet returned to the western front, failed, and the Austro-Hungarian armies had to retreat, although they briefly crossed the Piave River. The Italian troops, on the other hand, did not attack straight once but instead waited for organisation and the proper opportunity.⁵ On October 24, under the command of General Diaz, the Italian troops launched the long-awaited attack that had been subject to many delays. The Italian Army's decision to attack then was associated with the prevalent revolutionary climate in Austria-Hungary, the economic downturn in the country, the army's inability to adequately address its requirements, and the notable surge in the number of slackers.⁶

According to the attack plan of the Italian army, the VIIIth Army, led by General Caviglia, would be reinforced by two British divisions on the right flank and a French division on the left flank; this attack would involve the crossing of the Piave River, with the intention of isolating the Vth and VIth Austro-Hungarian armies from one another, while the IVth Italian Army would strike Mount Grappa. Despite the absence of a definitive triumph by the army that stroked on Mount Grappa, Army VIII managed to accomplish victory. Under the leadership of General Caviglia, this army was able to build many bridgeheads on the eastern bank of the Piave River. As a consequence of these events, the Austro-Hungarian troops were defeated, resulting in the conquest of Vittorio Veneto by Italian troops on 30 October 1918. Despite the Austro-Hungarian Army's some attempts, facilitated by the efforts of German soldiers inside its ranks, to mount many counterattacks and delayed the Italian assault, it was no longer possible to keep the army together. On this particular front, a total of thirty imperial divisions refused to fight, and the soldiers stationed in the barracks located in Fiume staged a revolt, subsequently seizing control of the city; the Italian assault in Vittorio Veneto was remarkably successful, as it targeted the demoralised Austro-Hungarian troops who were deprived of essential resources such as arms and ammunition, and also suffered from hunger and overall destitution. Consequently, the Austro-Hun-

4 Robins, *op. cit.*, p. 86.

5 Robins, *op. cit.*, p. 86.

6 Pierre Renouvin, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Publishing House, 1st Edition, Ankara 2004, p. 723.

görsel

Akademik
Bakış

4

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

garian Emperor and the General Staff were forced to seek an armistice.⁷

Meanwhile, the condition of the Austro-Hungarian naval forces began to deteriorate, and on 31 October 1918, Miklos Horthy, the Admiral of the Austro-Hungarian Empire Navy deployed in the Adriatic Sea, sent a telegram to the Austro-Hungarian Emperor Karl II, declaring his allegiance and surrendering his flagship, SMS Viribus Unitis, to the Allied Powers.⁸

Concurrently with these problems encountered by the Austro-Hungarian army on fronts, the nations inside the empire also took action in pursuit of independence. In response, the imperial administration took several moves to avert this state of affairs. Emperor Karl II issued a proclamation on 18 October 1918, whereby he declared to acknowledge the autonomy of minorities and to establish a federal system.⁹ On 27 October 1918, Gyula Andrassy, the subsequent Foreign Minister to Stephan Burian, sent a note to US President Wilson, stating that they would accord the peoples within their territories the right to establish state organisations as they wished and that they conveyed their desire to initiate armistice and peace discussions, without waiting result of the ongoing armistice negotiations with Germany, without delay. Two days later, Emperor Karl opted to extend a similar proposition to the Italian High Command. Emperor Karl had the intention of establishing a Danube Federation as a means to preserve the empire's survival, and Foreign Minister Andrassy conveyed this proposal to the British and French representatives in Switzerland.¹⁰

However, prior to the capitulation of the Austro-Hungarian Army, the structure of the empire commenced a process of fragmentation provoked and endorsed by the Allied Powers. Consequently, the nations within the empire initiated dissolution through a series of peaceful and nationalistic revolutions, with the ultimate objective of achieving independence. Similar to the formation of "Soviets" in Russian urban and rural areas that had embraced Bolshevism a year earlier, "National Councils" emerged one after the other in the Austro-Hungarian geography in 1918.

Despite the large German population inside the Austro-Hungarian Empire, Central European and Balkan nations also held considerable representation within the empire. Apart from the German population, the Austro-Hungarian Empire accommodated several other nationalities, including Hungarians, Czechs, Slovaks, Polish, Serbians, Croatians, Bosnians, Ukrainians, Romanians, and Slovenes.¹¹ The collapse of Bulgaria expedited the dis-

7 Arday, *op. cit.*, p. 168, Vlademir Potyemkin... (et al.), *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)*, Vol: 1, (trans. Attila Tokatlı), Evrensel Press Publishing, 1st Edition, İstanbul 2009, p. 450-451, Renouvin, *loc. cit.*, p. 723.

8 Robert Gerwarth, *Mağluplar Birinci Dünya Savaşı Neden Bitmedi 1917-1923*, Doğan Book, 1 st Edition, Ankara 2018, p. 202.

9 Robins, *op. cit.*, p. 85.

10 Renouvin, *op. cit.*, p. 725.

11 Bilge Karbi, "Milliyetçilik Çağında Çok Uluslu İmparatorlukların Sonuna Doğru Avusturya (-Macaristan) İmparatorluğunun Dış Politikasının Ana Hatları: 1848-1914", Yeditepe University History Department Research Journal, Volume:3, Issue:6, July 2019,

gazi

Akademik
Bakış

5

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

solution of Austria-Hungary Empire. The possibility of an invasion of Austria-Hungary from the east by the armies commanded by General Franchet d'Esperey served as a significant motivation for the minorities residing within the empire.

The establishment of the German-Austrian Provisional National Assembly took place on October 21 in Vienna, the capital city. On 11 November 1918, Emperor Karl II made a public declaration in which he announced his decision to relinquish the initiative to make decisions in state administration without abdicating the throne; subsequently, on November 12, the Provisional National Assembly officially proclaimed the German-Austrian Republic. Social Democratic Karl Renner established a coalition with members from the Social Democratic, Christian Socialist, and German nationalist groups, afterwards assuming the duty of Prime Minister. In accordance with Wilson's Principles, the recently established government asserted its ownership over the territories populated by Germans, including Austrian Silesia, some parts of South Tyrol and Bohemia, which had fallen within the borders of the Austro-Hungarian Empire. Besides, the government argued that Austria was a part of the German Reich on the basis of Wilson's Principles.¹²

While the Germans in the Austro-Hungarian Empire were acting as such, the Hungarians took action to draw their own road map, and in the last days of the war, on 16 October 1918, the war government led by Sandor Wekerle declared that the Austro-Hungarian compromise of 1867, which established the Dual Monarchy, was no longer binding on them, although this situation failed to fully appease the Hungarian opposition.¹³ However, the decisive step was taken on October 23 by the social democrats and radicals, who formed a National Committee led by the liberal Count Mihaly Karolyi and proclaimed themselves the legitimate representatives of the Hungarian people. In the scope of a twelve-article programme, the Committee officially declared the independence of Hungary and the necessity for the cessation of the war, the establishment of voting rights, the abolition of censorship, and the implementation of agricultural reforms.¹⁴ The principles advocated by the National Committee were similarly supported by workers and other societal strata, who gave their support for the committee's policies through strikes and demonstrations in Budapest, the capital city. On October 30, the National Committee officially renounced its allegiance to the union and the emperor, and a day later, Karolyi was appointed as the prime minister, while the committee members were appointed as members of the new cabinet. In demonstrations attended by hundreds of thousands of people, the Hungarian flag, characterised by its red, white, and green colours, on public buildings in lieu of the flag representing the dual monarchy, and on the same day, a group of

p. 63-64, Alan Palmer, *Savaş Biterken 1918* (trans. Hakan Abacı), Alfa Publications, 1st Edition Istanbul 2015, p. 413.

12 Renouvin, *op. cit.*, p. 719, 720, Gerwarth, *op. cit.*, p. 202, 204.

13 Gerwarth, *op. cit.*, p. 202-203.

14 Palmer, *op. cit.*, p. 413, Gerwarth, *op. cit.*, p. 203.

görs

soldiers raided the house of Count Istvan Tisza, a former prime minister who was known for his allegiance to Vienna and killed him.¹⁵

The attempts for independence among the nations within Austria-Hungary Empire were not limited to the Germans and Hungarians within the empire but expanded farther, and the other nations also took action to pursue their own quests for independence upon the defeats of the imperial armies in the war in October 1918 and the successful Italian assault that launched in Vittorio Veneto on 24 October 1918, in which some soldiers of the Austro-Hungarian armies refused to fight.¹⁶ As the Imperial Government was forced to ask for an armistice on 28 October 1918, the Czechoslovak National Committee, realising that the empire was about to dissolve, seized power in Prague on the same day, supported by thousands of demonstrators brandishing Bohemian flags and engaging in acts of aggression against Austro-Hungarian symbols. Moreover, on October 30, the Slovaks also established their national council in Tureiansky Sveti Martin. The British Government had already recognised the Czechoslovak National Council as an allied military force in August 1918. The independence efforts of the Czechoslovak National Committee were supported by the Allied Powers and these states recognised Tomas Garrigue Masaryk as the head of state of Czechoslovakia.

Similar events also took place in Croatia, and the National Committee of South Slavs, which was established in Zagreb on October 6 under the leadership of Slovenian clergyman Anton Korosec, proclaimed the independence of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes on 29 October 1918 in Zagreb.¹⁷ The Transylvanian Romanians, under the leadership of Iuliu Maniu, also established a National Council in Oradea on October 12 and soon moved its headquarters to Arada.¹⁸ The National Councils of the Ukrainian Ruthenians, within the borders of the Empire, continued their activities in Lubovna and Khust. The Germans of Silesia and Moravia also established a Sudeten Council in Troppau, while a National Council, supporting Karolyi, was established in Uzhgorod in Ruthenia, where the majority of representatives were Jewish Hungarians.¹⁹

The independence revolutions in the Austro-Hungarian territories also caused some conflicts between the nations that declared their independence, and on 1 November 1918, former Austro-Hungarian troops of the Ukrainian National Committee in Lemberg (Lwow/Lviv), the capital of Galicia, seized public buildings, held the imperial governor captive, and proclaimed the Republic of Western Ukraine, designating Lemberg as its capital. This attracted the reaction of Poland to assert its claims over Lemberg and eastern Galicia,

15 Gerwarth, *op. cit.*, p. 203.

16 Gerwarth, *op. cit.*, p. 203-204.

17 Robert Hoffmann, "The British Military Representative in Vienna, 1919, The Slavonic and East European Review", Vol: 52, No: 127, April 1974, p. 252, Gerwarth, *op. cit.*, p. 204, Palmer, *op. cit.*, p. 413, Amaoğlu, *op. cit.*, p. 186.

18 Palmer, *op. cit.*, p. 413

19 Palmer, *op. cit.*, p. 413

gost

Akademik
Bakış

7

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

and the battle between the two parties persisted until July 1919.²⁰

Surrender of the Austro-Hungarian Empire and the Armistice of Villa Giusti

Within a week, the Austro-Hungarian Empire, whose army had been largely disarrayed after the campaign of the Italian troops, completely fell apart. On October 29, Staff Captain Ruggera, a member of the Austro-Hungarian Army, approached the Italian trenches while holding a flag of truce and asked to cease fire. Nevertheless, the captain was sent back by Italian General Armando Diaz due to his lack of formal duties and authorisation. The French Prime Minister, Georges Clemenceau, and the British Prime Minister, Lloyd George, who had been informed of this incident by the Italian Prime Minister, Vittorio Emanuele Orlando, reacted to General Diaz's action, which kept Austria at war and delayed the march of Allied Powers on Germany, even for a day.²¹ Meanwhile, the Inter-Allied Conference, which was held at Versailles between 5-9 October, set out the principles that would guide the military delegates in drafting the terms of the armistice.²²

The Allied Powers and the United States had agreed that General Diaz would conduct the armistice negotiations with Austria-Hungary, with the support of General Pietro Badoglio. On 30 October 1918, a plenipotentiary delegation from the Austro-Hungarian Army, led by General Victor Weber Edler Von Webenau, restated the proposal for an armistice. The delegation, led by General Weber, was escorted to the residence of Giusti, a member of the Italian parliament, in Padova.²³

On the morning of 1 November 1918, General Badoglio read to the Austro-Hungarian delegation the draft armistice, which the Supreme War Council had approved on 31 October 1918, and emphasised that the delegation was expected to either accept or reject the terms without engaging in further negotiations on the draft and that the delegation was afforded thirty hours to communicate its response.²⁴

After the Austro-Hungarian delegation communicated the draft armistice to Vienna, Emperor Karl II summoned the cabinet and made an assessment. The draft armistice treaty not only imposed rather harsh conditions but also contained provisions that would prevent Karl II from fulfilling the commitments he had just made to Germany. On October 30, Emperor Karl II appealed to Italy to inform Germany of his request for an armistice and assured Germany that if the Allies asked for permission to pass through his country to attack Germany, he would refuse to do so and would instead lead his army and fight. Undoubtedly, this promise could not be possible; it would

20 Gerwarth, *op. cit.*, p. 205.

21 Dilek Elvan Öz, "Birinci Dünya Savaşı'nı Bitiren Ateşkes Antlaşmaları, Uygulamaları ve Uluslararası Hukuk", Ege University The Institute of Social Sciences, İzmir 2005, (Unpublished Master's Thesis) p. 215.

22 Arday, *op. cit.*, p. 168.

23 Dilek, *op. cit.*, p. 126.

24 Dilek, *op. cit.*, p. 126.

görsel

have been impossible for Austria-Hungary, having been defeated in the war, to fight for Germany again. After deliberating over the issue and considering the commanders' warnings that the empire would fall apart if the armistice was not signed, the Austro-Hungarian government approved the draft armistice and instructed the delegation in Italy to sign the draft armistice at the night of November 2. General Badoglio's insistence on the cessation of the hostilities immediately one day after the signing of the armistice raised objections from the Austro-Hungarian delegation, but despite their reservations, they had to acquiesce to this condition as well.²⁵

Eventually, the Austro-Hungarian Empire retreated from the First World War by signing an armistice with Italy on 3 November 1918 at the Villa Giusti del Giardino in the Mandria region outside the city of Padova.²⁶ The armistices that put an end to the First World War were generally signed on the territory of the states that would enforce and supervise the terms of the armistice on the surrendering state, and the Austro-Hungarian Empire concluded the armistice on Italian territory and with Italian delegates within this framework.²⁷

After the armistice, which entailed an unconditional surrender accompanied by stringent conditions and marked a significant step towards the ultimate defeat of Germany, the Austro-Hungarian Government expected support from the Allied Powers for the establishment of the Danube Federation, but the Allied Powers refused to engage in any discussions on this issue with the imperial government instead they recognised the legitimacy of the states that had seceded from Austria-Hungary and proclaimed their independence. Emperor Karl's aspirations to become the ruler of Austria, a nation inhabited only by Germans, were significantly thwarted upon receiving news of the proclamation of a republic in Berlin, and one day following the emperor's departure from Vienna on 11 November 1918, a republic was proclaimed in Austria. Emperor Karl, who travelled to Hungary, realised that the Hungarian government presided by Karolyi also had the intention of proclaiming a republic.²⁸

The armistice, which entered into force on 4 November 1918, was signed by the delegates General Victor Weber Edler Von Webenau, Colonel Karl Schneller, Frigate Captain Johannes Prinz von und zu Liechtenstein, Lieutenant Colonel J. V. Nyekhegyi, Corvette Captain Georg Ritter von Zwierkowski, Lieutenant Colonel Victor Freihher von Seiller, and Captain Kamillo Ruggera, acting on behalf of the Austro-Hungarian Empire. Lieutenant General Pietro

25 Dilek, *op. cit.*, p. 126.

26 Renouvin, *op. cit.*, p. 725.

27 Temuçin Faik Ertan, "Birinci Dünya Savaşı'nı Sona Erdiren Mütarekelerin Karşılaştırma Analizi", The First World War Symposium in its 100th Year, Book of Declarations, 16-18 October 2014, Dokuz Eylül University Publications, İzmir 2015, p. 497, Bengül Bolat-Burak Güneş, "Uluslararası Hukuk Açısından Mütareke Kavramı ve Mondros Mütarekesi", Eurasia Journal of International Studies, Vol: 10, No: 21, June 2022, p. 237

28 Arday, *op. cit.*, p. 168-169, Hoffmann, *op.cit.*, p. 252, Renouvin, *op. cit.*, p. 725.

görsel

Akademik
Bakış

9

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Badoglio, Major General Scipione Scipioni, Colonel Tullio Marchetti, Colonel Pietro Gazzera, Colonel Pietro Maravigna, Colonel Alberto Pariani, and Captain Francesco Accinni signed the armistice on behalf of Italy.²⁹

The armistice consisted of two chapters and nineteen clauses, eight of which were military (land forces) and eleven of which were naval and maritime provisions, while the supplementary protocol to the armistice consisted of two chapters and nineteen clauses, ten of which were military (land forces) and nine of which were naval and maritime provisions.³⁰

The first clause of the chapter on military affairs of the armistice stipulated the immediate cessation of hostilities by land, sea, and air. This provision was elaborated in the first clause of the supplementary protocol, which stipulated that hostilities on all Austro-Hungarian fronts on land, at sea, and in the air would cease twenty-four hours after the signing of the armistice, i.e., at 3:00 a.m. Central European time on 4 November 1918 and that Italian and allied troops would not be allowed to move beyond their designated lines from that time onwards. The troops of Austria-Hungary and its allies would retreat at least three kilometres, as the crow flies, behind the line reached by the troops of Italy or its allies, and the inhabitants of the three-kilometre zone between these two lines would be supplied by the armies of Austria-Hungary or its allies. After the cessation of hostilities, all Austro-Hungarian troops who remained within the battle lines reached by Italian troops would be considered prisoners of war.³¹

The second clause of the Armistice stipulated the total demobilisation of the Austro-Hungarian army and the immediate retreat of the Austro-Hungarian forces fighting on the fronts from the North Sea to Switzerland. Furthermore, the third clause stipulated that a maximum of twenty divisions, which had been restored to their normal strength before the war (peacetime), would be retained in the demarcated Austro-Hungarian territories but only as an organisational military force. Nevertheless, half of the divisional and army corps artillery and supplies would be gathered at points they would designate to be surrendered to the Allied and United States forces, together with all the assets available in the regions that the Austro-Hungarian forces would evacuate.³²

The third clause of the Armistice stated that all territories that Aus-

- 29 *Treaties, Conventions, International Acts, Protocols and Agreements Between the United States of America and Other Powers 1910-1923, Compiled Under Resolution of the Senate of August 19, 1921 (S. Res. No.130. Sixty- Seventh Congress Second Session) Volume III, Continuing Treaties, Conventions International Acts Protocols and Agreements Between the United States of America and Other Powers 1776-1909*, Washington Printing Office, Washington 1923, p. 3144
- 30 "Papers relating to the foreign relations of the United States, 1918. Supplement 1, *The World War. Volume I 1918*", United States Department of State Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, Washington 1918, p. 433-435, *op. cit.*, p. 3141-3148.
- 31 *op. cit.*, p. 3141, 3144, Rudin Harry Rudolph., *Armistice 1918*, Archon Books New Haven 1967, p. 406.
- 32 *op. cit.*, p. 3141, Rudin, *op. cit.*, p. 406.

gost

tria-Hungary had occupied since the beginning of the war would be evacuated and emphasised that the Austro-Hungarian armies must retreat behind the line demarcated below within times to be determined by the Commander-in-Chief of the Allied Powers on each front. The line would follow the peak of the Rhetian Alps from Piz Umbrail to the north of Stelvio, reaching the springs of the Adige and Eisach and passing through Reschen and Brenner and the hills of Oetz and Ziller, from where it would turn southwards, passing Mount Toblach to the existing frontier of the Carnic Alps, beyond which it would extend to Mount Tarvis, and thence to the basin of the Julian Alps via Col de Predil, Mount Mangart, Tricorno (Terglou), Podberdo, Podlaniscan, and the Idria basin. From that point, the line would turn south-east towards Schneeberg, except for the entire basin of the Save River and its tributaries, and would go down the coast from Schneeberg to encompass Castua, Matuglia, and Volosca in the evacuated territories. Thence, the line would follow the administrative borders of the province of Dalmatia, including North Lisarica and Tribania, and the southern region bounded by Cape Planka, and all the valleys and watercourses, such as the Cicola, Karka, and Butisnica, and their tributaries flowing towards Sebenico, in the evacuated territory, as well as the peaks of the basin to the east. Furthermore, all the islands north and south of Dalmatia would be included, i.e., from Premuda, Selve, Ulbo, Scherda, Maon, Pago, and Puntadura to Meleda in the north and Sant Andrea, Busi, Lissa, Lesina, Tercola, Curzola, Cazza, and Lagosta in the south. The neighbouring rocks and islets and Pelagosa would also be included, except for the large and small islands of Zirona, Bua, Solta, and Brazza. Thus, all the occupied territories from South Tyrol to the Brenner Pass, Istria, fifteen islands in the Adriatic Sea, and all of Dalmatia would be evacuated. All the territories that had been evacuated accordingly would be occupied by Allied and American troops, and all military supplies and railway installations, including coal, would be left in place and surrendered to the Allied and American troops according to special orders given by the commanders of the Allied Powers on the different fronts. No further destruction, looting or seizure shall be allowed by the armies of Austria-Hungary or its allies in the territories that would be evacuated by Austro-Hungarian troops but occupied by the armies of the Allied Powers.³³

The provisions of the second and third clauses of the armistice were elaborated in the second, third, fourth, fifth, eighth and tenth clauses of the supplementary protocol. The second clause of the supplementary protocol stated that the Italian plenipotentiaries, representing all Allied and Associated Powers, would implement the following practice in relation to the provisions of the second and third clauses of the armistice on artillery supplies and ordnance to be gathered or left at the points designated in the territories to be evacuated:

“Any supplies or parts thereof which could be utilised for war would be

33 *op. cit.*, p. 3141-3142, Palmer, *op. cit.*, p. 417-418, Rudin, *op. cit.*, p. 406-407.

gost

Akademik
Bakış

11

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

left to the Allied and Associated Powers. The Austro-Hungarian army and the German troops could take only the personal weapons and accoutrements of the troops, which had evacuated the territories referred to in the third clause, as well as the officers' cargoes, the transport trains and the horses specially allocated to each unit for the transport of foodstuffs, kitchens, officers' trunks and medical supplies, provided that this provision applied to the entire army and to all army services. The Austro-Hungarian army and the German troops would abandon all artillery supplies and ordnance in the territory to be evacuated.”

The Allied and Associated armies would make the necessary calculations to obtain a complete and accurate total supply of the divisional and army corps artillery commanded by Austria-Hungary, half of which would be surrendered to the Allied Powers upon the cessation of hostilities and, if necessary, deliver other artillery supplies of Austria-Hungary, and more likely return such supplies to the Austro-Hungarian Army later. All artilleries which did not actually form a part of the corps and divisional artillery units would be surrendered without any exception; nevertheless, it would not be required to calculate their quantity. On the Italian front, the surrender of corps and divisional artillery troops would take place at Trento, Bolzano, Pieve di Cadore, Stazione per la Carnia, Tolmino, Gorizia, and Trieste.³⁴

The third clause of the supplementary protocol stated that special commissions to be selected by the commanders of the allied armies deployed on the various Austro-Hungarian fronts would promptly proceed, accompanied by suitable escorts, to locations they deemed suitable for verifying the enforcement of the preceding provisions.³⁵ The fourth clause of the supplementary protocol stated that the names Toblach Mountain and Tarvis Mountain on the 1/300000 sketch map appended to the armistice for elucidation referred to the mountain groups dominating the Toblach Saddle and the Tarvis Valley, and the fifth clause stipulated that the Austro-Hungarian troops and their allies on the Italian front must retreat beyond the lines referred to in the third clause of the armistice, within fifteen days of the cessation of hostilities, and that on the fifth day, Austro-Hungary and its allies on that front must retreat beyond the Tonale - Noce - Lavis - Avisio - Pordoi - Livinallongo - Falzarego Pieve di Cadore - Colle Mauria - Alto Tagliamento - Fella - Raccolana Sella di Nevea- Isonzo line. On the fifth day, the Austro-Hungarian troops would also evacuate the above-mentioned Dalmatia region, and any Austro-Hungarian troops on land or sea, or their allies, who did not evacuate the specified regions within fifteen days, would be considered prisoners of war.³⁶ The eighth clause of the supplementary protocol stated that all mines on roads or railways, all minefields and all mechanisms that interrupt road or railway transport would be made non-functional and safe inside the desig-

34 *op. cit.*, p. 3145.

35 *op. cit.*, p. 3145.

36 *op. cit.*, p. 3145-3146.

görs

nated territories to be evacuated upon the cessation of hostilities.³⁷ The tenth clause of the supplementary protocol stated that Austria-Hungary would bear the financial responsibility for ensuring the protection, security and supply of subsistence to the various commissions selected by the Allied governments to take over war material and to exercise overall control in the designated territories to be evacuated or elsewhere in Austria-Hungary.³⁸

The fourth clause of the Armistice stipulated that the Allied armies would have the right of free mobility on all roadways, railroads, and waterways and the right to use the Austro-Hungarian means of transport to the extent necessary for their needs on Austro-Hungarian territories. The armies of the Allied Powers could occupy strategic points in Austria-Hungary whenever they deemed it necessary to conduct military operations or to maintain public order, and the Allies would have the right to demand payment for their troops in the areas where they were deployed.³⁹

This clause in the Armistice allowed the Allied and Associated Powers to occupy strategic points on Austro-Hungarian territory at any time, either for military operations or to maintain public order. This clause also had significant importance for the Allied Powers, as it secured the possibility of opening a back door for the invasion of Germany, that is, allowing for military operations to be conducted in Southern Germany. Consequently, much deliberation on this matter took place within the British General Staff until the conclusion of the armistice with the Germans at Compiegne. Nevertheless, the declaration by Germany of its readiness to sign the armistice earlier than expected led to Britain's decision to make military action in Austria-Hungary in order to occupy Southern Germany.⁴⁰

This provision, included in the fourth clause of the armistice text, is elaborated in the sixth and seventh clauses of the supplementary protocol. The sixth clause of the supplementary protocol stipulates that reimbursement for claims by the armies of the Allied and Associated Powers on Austro-Hungarian territory would be governed by the rules laid down in the first paragraph of page two hundred and twenty-seven of "Servizio in Guerra-Part II, edizione 1915" (Service in War - Part II, 1915 edition) in force in the Italian army. The seventh clause of the supplementary protocol stipulated that the railway lines of Austria-Hungary would be used for the transport of troops, war material, and ammunition for the Allied Powers and Associated States in connection with the railway and operating rights confirmed by the fourth clause of the Armistice Treaty between Austria-Hungary and the Allied Powers. The routes and operation of the railways in the territories evacuated under the provisions of the Armistice would be undertaken by the railway administration of the Austro-Hungarian Government under the supervision of

37 *op. cit.*, p. 3146.

38 *op. cit.*, p. 3146.

39 *op. cit.*, p. 3142, Rudin, *op. cit.*, p. 407.

40 Ulysses S. Grant, "The Armistice of 1918" World Affairs, Vol: 129, No: 1 April, May, June 1966, p. 14, Hoffmann, *op. cit.*, p. 252.

gazi

Akademik
Bakış

13

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

special commissioners selected by the Allied Powers and Italian headquarters to be established where necessary. The Austro-Hungarian authorities would give priority to allied military trains and guarantee their safety.⁴¹

The fifth clause of the Armistice stipulated that all German troops would be fully evacuated from not only the Italian and Balkan fronts but from all Austro-Hungarian territories within fifteen days and stated that all German troops who had not departed from Austro-Hungarian territory before that date would be arrested. The sixth clause stated that the governance of the evacuated territories of Austria-Hungary would be temporarily intrusted in local administrations that were controlled by the Allied and associated armies of occupation.⁴² The seventh clause stipulated the immediate repatriation, without reciprocity, of all prisoners of war held by Austria-Hungary, as well as all interned Allied subjects and the civilian population displaced from their residences, on conditions to be determined by the commanders-in-chief of the Allied Powers deployed on the various fronts, as further elaborated in the ninth clause of the supplementary protocol. Accordingly, Italian subjects and prisoners held in Austria-Hungary would stop working for eight days following the cessation of hostilities, except for prisoners and detainees who had been employed in agricultural activities before the signature of the armistice, and in any case, would be ready to depart immediately upon the request of the Commander-in-Chief of the Italian Army.⁴³ The eighth clause of the Armistice stipulated that sick and wounded Austro-Hungarian or allied soldiers who were unable to depart from the evacuated territories would get medical treatment from Austro-Hungarian personnel who would stay on-site, equipped with the necessary medical equipment.⁴⁴

The second chapter of the Armistice of Villa Giusti contained provisions on naval forces and maritime affairs.

The first clause of this chapter stipulated the immediate cessation of all hostilities at sea and the provision of accurate information to the Allies on the location and movements of all Austro-Hungarian vessels. Also, the neutral states would be notified of the right of move freely in all territorial waters for both the naval and merchant vessels of the Allied and Associated States and of the waiver of all neutrality problems.⁴⁵ These provisions in the first clause of the armistice text were elaborated in the first clause of the supplementary protocol on naval forces and maritime affairs. Accordingly, the cessation of hostilities at sea would take place simultaneously with the cessation of hostilities on land and in the air. Concurrently, the Austro-Hungarian Government would be legally obligated to provide the Italian Government and the associated forces with the necessary information on the location and navigation of all Austro-Hungarian vessels through the wireless station at Pola, which

41 *op. cit.*, p. 3146.

42 *op. cit.*, p. 3142, Rudin, *op. cit.*, p. 407.

43 *op. cit.*, p. 3142, 3146, Rudin, *op. cit.*, p. 407.

44 *op. cit.*, p. 3143, Rudin, *op. cit.*, p. 407.

45 *op. cit.*, p. 3143, Rudin, *op. cit.*, p. 408.

would transmit the information to Venice.⁴⁶

The second clause in this chapter of the Armistice stipulated the surrender of fifteen Austro-Hungarian submarines built from 1910 to 1918, as well as any German submarines that were present in Austro-Hungarian territorial waters or may intrude into said waters in the future, to the Allies and the United States of America. All other Austro-Hungarian submarines would be paid off, fully disarmed and released under control of the Allied Powers.⁴⁷

The third clause in the chapter of the Armistice concerning naval forces stipulated that three battleships, three light cruisers, nine destroyers, twelve torpedo boats, one minelayer, and six Danube Monitors to be designated by the Allies and the United States of America would be surrendered to the Allies and the United States of America with all their armament and equipment. Additionally, it was stipulated that all other surface warships (including river craft) would be assembled at Austro-Hungarian naval bases to be designated by the Allies and the United States, would be drydocked and fully disarmed, and released to the control of the Allies and the United States of America.⁴⁸

These considerations in the second and third clauses of the armistice were elaborated in the second and third clauses of the supplementary protocol. The second clause of the supplementary protocol stated that the naval vessels referred to in the second and third clauses, which would be surrendered to the Allied Powers, must return to Venice between 8:00 and 15:00 on 6 November 1918, with a guard ship accompanied fourteen miles from the shore. There was an exception here with regard to the Danube Monitors, which were decided to navigate to a harbour designated by the commander of the allied powers deployed on the Balkan front under such conditions as he might determine. The third clause of the supplementary protocol listed the names of the vessels to be sent to Venice and identified three battleships and three light cruisers as Teghethoff, Prinz Eugen, Ferdinand Max, Saida, Novara and Helgoland. It was stated that the nine destroyers would be recently built Tatra type of at least eight hundred tonnes, twelve torpedo boats would be two hundred tonnes type and minelayers, would be the vessel named Chamaleon. It was also stated that fifteen submarines, built between 1910 and 1918, and all German submarines that were or might be in Austro-Hungarian waters would be surrendered. The Allied Powers emphasised that deliberate damage to the vessels that would be surrendered, or any other damages inflicted by other reasons, would be deemed a material breach of the terms of the armistice. It was also resolved that the Lake Garda fleet would be surrendered to the Allied Powers in the harbour of Riva del Garda, on the northern side of the lake, and that all vessels to be surrendered directly to the Allied Powers would be mustered in the harbours of Buccari and Spalato within for-

46 *op. cit.*, p. 3147.

47 *op. cit.*, p. 3143, Rudin, *op. cit.*, p. 408.

48 *op. cit.*, p. 3143, Rudin, *op. cit.*, p. 408.

Giusti

Akademik
Bakış

15

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

ty-eight hours of the cessation of hostilities.⁴⁹

The fourth clause in the chapter of the Armistice concerning naval forces stipulated that all warships and merchant vessels of the Allied and Associated Powers would be allowed to navigate freely in the Adriatic, including the territorial waters of Austria-Hungary, and in the upper Danube and its tributaries within the borders of that state. The Allies and the associated powers would also be entitled to clear all minefields and roadblocks, with Austria-Hungary providing the necessary information about their location. The Allies and the United States of America would also be empowered to occupy or dismantle all fortifications or defensive structures to ensure free navigation on the Danube.⁵⁰

These considerations were elaborated in the fourth clause of the supplementary protocol, and with regard to the right to clear minefields and to remove artillery trenches, the Austro-Hungarian Government guaranteed to deliver maps of the minefields and trenches laid in the harbours of Pola, Cattaro, and Fiume to the commander of the Port of Venice and the naval admiral in Brindisi within forty-eight hours of the cessation of hostilities, as well as maps of the minefields and trenches laid in the Mediterranean and Italian lakes and rivers, together with information on any minefields or trenches laid within the knowledge of the German Government, within ninety-six hours of the cessation of hostilities. The Austro-Hungarian Government was obliged to give the same notice concerning the Danube and the Black Sea to the commander of the relevant forces on the Balkan front within ninety-six hours.⁵¹

The fifth clause stated that the prevailing conditions of the blockade enforced by the Allied and Associated Powers would remain unchanged and the Allied Powers and the United States of America would obligate all Austro-Hungarian merchant vessels at sea to be seized, with such exceptions to be imposed by a commission authorised by the Allies and the United States of America. The fifth clause of the supplementary protocol stipulated that the Allied Powers would reserve the right to inform the Austro-Hungarian Government about the statutes, functions, and venue of the commission.⁵²

The sixth clause stipulated that all seaplanes would be mustered and incapacitated at Austro-Hungarian bases, to be designated by the Allies and the United States of America, and the sixth clause of the supplementary protocol stated this naval base as Spalato.⁵³

The seventh clause stipulated that Austria-Hungary would evacuate all harbours occupied by it beyond its national borders and all Italian coasts and would release all floating vessels, naval supplies, equipment, and materials used for transportation of inland waters. The seventh clause of the supple-

49 *op. cit.*, p. 3147.

50 *op. cit.*, p. 3143, Rudin, *op. cit.*, p. 406.

51 *op. cit.*, p. 3147.

52 *op. cit.*, p. 3143, 3148, Rudin, *op. cit.*, p. 408.

53 *op. cit.*, p. 3143, 3148, Rudin, *op. cit.*, p. 408-409.

görsel

mentary protocol stipulated that the evacuation would take place within the time specified for the retreat of troops beyond the armistice lines, the Austro-Hungarian authorities would not destroy any stationary, mobile, or floating assets in the harbours, and the evacuation process would be facilitated by Austro-Hungarian vessels, which could be sourced externally and would navigate through the Lagoon canals.⁵⁴

The eighth clause stated that the Allies Powers and the United States of America would occupy the land and naval fortifications built for defence as well as the shipyards and arsenals on the islands and Pola, while the eighth clause of the supplementary protocol stipulated that the occupation would take place within forty-eight hours of the cessation of hostilities. The Austro-Hungarian authorities would guarantee the safety of vessels involved in the transportation of troops for the occupation of Pola and the islands and other places envisaged in the terms of the armistice. The Austro-Hungarian Government would instruct that the vessels of the allied powers heading for Pola should be intercepted at a distance of fourteen miles by a guard ship which could lead them to the safest route to the harbour.⁵⁵

The ninth clause of the Armistice stipulated the return of all merchant vessels of the Allied and Associated Powers that were held hostage by Austria-Hungary, and the fifth clause of the supplementary protocol stated that merchant vessels of the Allied Powers would be returned within ninety-six hours after the cessation of hostilities on the basis of principles to be notified to the Austro-Hungarian Government by each of these Powers.⁵⁶ The tenth clause in the chapter of the Armistice concerning maritime affairs stipulated that the destruction of vessels or equipment before evacuation, surrender, or repair would not be allowed, and the eleventh clause stated that all naval and merchant prisoners of war held captive by Austria-Hungary, who were members of the Allied and Associated Powers, would be repatriated without any reciprocity, while the ninth clause of the supplementary protocol emphasised that any damage inflicted upon individuals persons or property of the Allied Powers would be deemed a grave breach of the terms of the established armistice.⁵⁷

Conclusion

The Armistice of Villa Giusti was a truce that imposed rather stringent conditions and contained provisions that closely resembled the armistices concluded by the Allied Powers with the other Allied Powers. As the clauses of the Villa Giusti and other armistices show, the Allied Powers had rendered the Central Powers incapable of acting in many matters with the armistice trea-

54 *op. cit.*, p. 3143, 3148, Rudin, *op. cit.*, p. 409.

55 *op. cit.*, p. 3144, 3148, Rudin, *op. cit.*, p. 409.

56 *op. cit.*, p. 3144, 3148, Rudin, *op. cit.*, p. 409.

57 *op. cit.*, p. 3144, 3148, Rudin, *op. cit.*, p. 409.

Giusti

Akademik
Bakış

17

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

ties they compelled them to sign. In the last days of the war, the Austro-Hungarian Empire was de facto dissolved and thereby sustained a great blow. The Allied Powers had struck a second blow to that state with the Armistice of Villa Giusti, imposing significant stipulations. The Armistice of Villa Giusti took away the initiative of Austria-Hungary to exercise state power, a part of its territory, army, navy, means of transport and facilities, and merchant vessels, and made the country vulnerable to occupation.

The primary objective of the Allied Powers was to effectively neutralise Austria via the enforcement of an armistice and make it no longer a threat until the final peace treaty was signed. Following the cessation of the war, a reconfiguration of Europe and the world order was underway, and the first indications of the future structure of Europe and the world were given via the armistices, including Villa Giusti. During the Armistices and the subsequent period, the Allied Powers would not entitle the Central Powers to become determinants in the new world order but would try to neutralise them as much as possible. In fact, this was a predictable situation. Indeed, the war broke out as a consequence of the disputes between the states that arose in the second half of the XIXth century and the resulting tensions, and it was an expected development that whoever won the war would have a voice in the forthcoming world order. Austria-Hungary ought to have foreseen and either refrained from joining the war at all or done a thorough analysis of its circumstances and withdrawn from the war early. Nevertheless, despite Emperor Karl and the government's prior awareness of the deteriorating situation and their desire to withdraw from the war, they were unable to demonstrate a complete will to this course of action, ultimately leading to the downfall of the empire. The First World War, like the wars that preceded it, showed that it was impossible for states with a weak economic and social structure to achieve victory in warfare. Although the Austro-Hungarian Empire had one of the strongest land armies in Europe, its economy was comparatively weaker in relation to Britain, France, Germany, and the United States of America, and it lagged behind such states in industrialization. The ability of the state to sustain the war was mostly dependent upon Germany, serving as a crucial determinant that advised against the state's involvement in the war. Also, this state was an empire, and its imperial structures had been under constant threat of potential dissolution since the French Revolution. From the onset of the war, the Allied Powers deliberately incited some nations inside the Austro-Hungarian Empire that had potential of founding their own states, hence presenting a significant obstacle to the Austro-Hungarian Empire's ability to sustain its war efforts.

As a final word, it can be argued that the lack of a robust structure and dependence on external assistance and assurances while entering a war would lead to catastrophic consequences for a state. The Austro-Hungarian Empire got involved in the First World War by disregarding the delicate balance it was going on in every aspect, and consequently, the empire found itself

gor

compelled to sign a burdensome armistice, namely the Villa Giusti with the Allied Powers. Subsequently, Austria concluded the war by signing the final treaty of Saint Germain-en-Laye, which can be viewed as an extension of this armistice and encompasses similarly burdensome provisions as those found in Villa Giusti.

References

Official Reports

“Papers relating to the foreign relations of the United States, 1918. Supplement 1, The World War. Volume I 1918”, United States Department of State Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, Washington 1918.

Research and Examination Works

ARDAY, Lajos, “The Question of an Armistice and of the Military Occupation of Austria- Hungary in October-November 1918, Traced in the Relevant British Documents”, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol: 26, No: 1/2 1980, pp. 167-178.

ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Publications, 18th Edition, İstanbul 2009.

BOLAT Bengül-Güneş Burak, “*Uluslararası Hukuk Açısından Mütareke Kavramı ve Mondros Mütarekesi*” *Eurasia Journal of International Studies*, Vol: 10, No: 21, June 2022, pp. 229-248.

ERTAN, Temuçin Faik, “Birinci Dünya Savaşı’nı Sona Erdiren Mütarekelerin Karşılaştırmalı Analizi” *The First World War Symposium in its 100th Year, Book of Declarations, 16-18 October 2014*, Dokuz Eylül University Publications, İzmir 2015, pp. 493-507.

GERWARTH, Robert, *Mağluplar Birinci Dünya Savaşı Neden Bitmedi 1917-1923*, Doğan Book, 1st Edition, Ankara 2018.

HOFFMANN, Robert, “The British Military Representative in Vienna, 1919, The Slavonic and East European Review”, Vol: 52, No: 127 April 1974, pp. 252-271.

KARBİ, Bilge, “Milliyetçilik Çağında Çok Uluslu İmparatorlukların Sonuna Doğru Avusturya-Macaristan) İmparatorluğunun Dış Politikasının Ana Hatları: 1848-1914” *Yeditepe University History Department Research Journal*, Volume:3, No: 6, July 2019, pp. 56-72.

ÖNCÜ Ali Servet, “*Rethondes Mütarekesi*” *Turcology Research*, Atatürk University Journal of Institute of Turcology Studies, No:74, May 2022, pp. 417-428.

ÖZ, Dilek Elvan, *Birinci Dünya Savaşı’nı Bitiren Ateşkes Antlaşmaları, Uygulamaları ve Uluslararası Hukuk*, Ege University The Institute of Social Sciences, İzmir 2005 (Unpublished Master’s Thesis).

PALMER, Alan, *Savaş Biterken 1918*, (trans. Hakan Abacı) Alfa Publications, 1st Edition, İstanbul 2015.

POTYEMKİN, Vladimir, et al), *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)*, Vol.: 1, (trans. Attila Tokath), 1st Edition, İstanbul 2009.

RENOUVİN, Pierre, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Publishing House, 1st Edition, Ankara 2004.

ROBİNS, Keith, *1. Dünya Savaşı*, Dost Bookstore, 1st Edition, Ankara 2005.

RUDOLPH, Rudin Harry, *Armistice 1918*, Archon Books New Haven 1967.

Treaties, Conventions, International Acts, Protocols and Agreements Between The United States of America and Other Powers 1910-1923, Compiled Under Resolution Of The Senate Of August 19, 1921 (p. Res. No.130. Sixty- Seventh Congress Second Session) Volume III, Continuing Treaties, Conventions International Acts Protocols And Agreements Between The United States Of America And Other Powers 1776-1909, Washington Printing Office, Washington 1923,

ULYSSES, Grant, “The Armistice of 1918” *World Affairs*, Vol: 129, No: 1, April, May, June 1966, pp. 13-19.

gazi

Akademik
Bakış

19

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Extended Abstract

The Austro-Hungarian Empire was a part of the Central Powers in the First World War. However, Austria-Hungary did not have the power to sustain a major war like the First World War for a long time. Therefore, the Empire has been very keen to end the war as soon as possible. The Austro-Hungarian Empire withdrew from the World War I after Italian troops invaded Vittorio Veneto, signing an armistice with Italy on November 3, 1918 at Villa Giusti del Giardino in the Mandria region outside the city of Padova. The Armistice of Villa Giusti consisted of two chapters and nineteen clauses, eight of which were military and eleven of which were related to the naval forces and maritime affairs. The additional protocol of the armistice consisted of two chapters and nineteen clauses, ten of which were military and nine of which were related to the naval forces and maritime affairs. With the Armistice, hostilities ceased, Austria-Hungary's army was demobilised, its military power was limited and it withdrew from the territories it had occupied. Through the Armistice, the Allied Powers were entitled to freely move on the land, rail and waterways of Austria-Hungary and to use the means of transportation of this state. According to the armistice, German troops were to be completely evacuated from the Italian and Balkan fronts and Austro-Hungarian territory within fifteen days.

In addition, the administration of the territories evacuated by the Imperial armies was temporarily to be transferred to local authorities under the control of the Allied armies. However, all prisoners of war held by Austria-Hungary and all interned Allied subjects and civilians displaced from their residences would be returned immediately, without reciprocity. Sick and wounded Austro-Hungarian or Allied soldiers who were unable to depart from the evacuated territories according to the terms of the Armistice would get medical treatment from Austro-Hungarian personnel. In the armistice, it was agreed to cease hostilities at sea and to provide the Allies with precise information about the location and movements of Austro-Hungarian ships. Fifteen Austro-Hungarian submarines built from 1910 to 1918, as well as any German submarines that were present in Austro-Hungarian territorial waters or may intrude into said waters in the future, would be surrendered to the Allies. In addition, three battleships, three light cruisers, nine destroyers, twelve torpedo boats, one minelayer, six Danube Monitors to be determined by the Allies would be delivered with all their weapons and equipment. According to the Armistice, all warships and merchant ships of the Allied Powers would be granted free navigation in the Adriatic, including the territorial waters of Austria-Hungary, and in the upper Danube and its tributaries within the borders of that state. The Allies would have the right to remove all minefields and roadblocks, the blockade conditions established by the Allies would remain unchanged, and all Austro-Hungarian merchant ships at sea would be seized by a commission authorised by the Allies. However, all seaplanes would be concentrated and neutralized at Austro-Hungarian bases to be designated by the Allies. According to the armistice, Austria-Hungary would evacuate all occupied ports and Italian coasts and to surrender all its floating vessels and naval equipment used for inland water transportation. In addition, the Allies would occupy the land and naval fortifications, the islands and the shipyards and arsenals at Pola. All Allied merchant ships held as a hostage by Austria-Hungary would be returned and no destruction of ships or material would be permitted prior to discharge, delivery or repair. Finally, Austria-Hungary was to return all Allied naval and merchant prisoners of war in its possession without reciprocity.

görsel

The Central Asian Countries Relations with Russia and China: The Impact of Sensitivities, Dependencies, Threat Perceptions and Regional Organizations

Orta Asya Ülkelerinin Rusya ve Çin ile İlişkileri: Hassasiyetlerin, Bağımlılıkların, Tehdit Algılarının ve Bölgesel Örgütlerin Etkisi

Nasuh USLU*

Abstract

In their relations with Russia and China, Central Asian countries have been influenced by their sensitivities regarding independence and their strong ties with the two states regarding security, economy and trade. Central Asian countries have shown they are unwilling to compromise their sovereignty, independence and territorial integrity while maintaining intensive relations with the two states. The regional organizations led by Russia and China are also inevitable partners of regional states. They took utmost care not to fall under hegemony within these organizations. Their main strategy has been to balance the organizations and the two states against each other and try to protect their interests and sovereignty by creating a network of relations among many actors. This article analyses relations of Central Asian countries with Russia and China in the post-Cold War era by focusing on the relevant factors and aims to shed light on regional and global policies and attitudes and policies of regional countries.

Key Words: CSTO, EAEU, SCO, BRI, Central Asia

Öz

Orta Asya ülkeleri, Rusya ve Çin ile ilişkilerinde bağımsızlık konusundaki hassasiyetleri ve bu iki devletle güvenlik, ekonomi ve ticaret alanlarındaki güçlü bağlarının etkisi altında kalmıştır. Bu ülkeler, iki devletle yoğun ilişkilerini sürdürürken egemenliklerinden, bağımsızlıklarından ve toprak bütünlüklerinden taviz vermek istemediklerini göstermiştir. Rusya ve Çin'in başını çektiği bölgesel örgütler de bölge devletlerinin kaçınılmaz ortakları olmuştur. Bölge devletleri, bu örgütlerin içerisinde hegemonya altına girmemeye azami özen göstermiştir. Temel stratejileri, örgütleri ve iki devleti birbirlerine karşı dengelemek ve birçok aktör arasında ilişkiler ağı oluşturarak çıkarlarını ve egemenliklerini korumaya çalışmak olmuştur. Bu makale, Orta Asya ülkelerinin Rusya ve Çin ile ilişkilerini ilgili faktörlere odaklanarak analiz etmekte, böylece bölgesel ve küresel politikalar ile bölge ülkelerinin tutum ve politikalarına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Makale Geliş Tarihi: 30.12.2023. Makale Kabul Tarihi: 19.04.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: USLU, Nasuh. "The Central Asian Countries Relations with Russia and China: The Impact of Sensitivities, Dependencies, Threat Perceptions and Regional Organizations". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 21-42, DOI: 10.19060/gav.1498687

* Prof. Dr., International Relations Department, Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan, E-mail: nasuh.uslu@manas.edu.kg; nasuhuslu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6999-4934.

Akademik
Bakış

21

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Anahtar kelimeler: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği, Şanghay İşbirliği Örgütü, Kuşak ve Yol Girişimi, Orta Asya

Introduction

The priorities of Central Asian countries that became independent in the early 1990s have naturally been to ensure their survival, security, independence and sovereignty, and to prevent internal instability by achieving economic development. After staying under the hegemony of a foreign power for a long time, the necessity of having relations with Russia and China has led these states to take actions and implement policies in line with the above goals. Central Asian countries have felt the need to participate in regional organizations and network of relations led by the two states separately or together, and tended to use their positions in those organizations and networks to achieve their goals.

Given that Russia and China have emerged as the main rivals of the West, examining the relations of Central Asian countries with them will contribute to understanding regional and global policies, developments and balances. Besides, making this analysis in the light of their sensitivities, dependencies and attitudes towards regional organizations will provide a better understanding of their overall foreign policies, strategies and approaches. Studying how Central Asian countries use regional organizations and balancing strategies to manage their relations with Russia and China will also be instructive in understanding strategies of relatively weaker members of the international system. Under these considerations, this study aims to analyse relations of Central Asian countries with the two powers.

Sensitivities

The sensitivities of the newly independent Central Asian countries affect their relations with Russia and China and their position and behaviour within regional organizations. Naturally, they attribute great importance to the principles of sovereignty and non-interference in internal affairs. Accordingly, all international actors should refrain from any behaviour that would amount to a violation of sovereignty of Central Asian countries and interference in their internal affairs. No regional state should attempt to dominate the region by disregarding the sovereignty of others, nor should any extra-regional state attempt to be a big brother to regional countries, regardless of its intentions.¹

Central Asian states formerly part of the Soviet Union attach great importance to the inviolability of the borders established at that time. Although there may be some objections to the current borders and there are significant ethnic and religious communities within each state, territorial integrity is important for regional stability and security.² To prevent conflicts and

1 Filippo Costa Buranelli, "Central Asian Regionalism or Central Asian Order? Some Reflections". *Central Asian Affairs*, 8, 2021, s. 16, 17.

2 Buranelli, op. cit. p. 15, 16.

gost

genocides like the ones in the Balkans and Caucasus, borders should not be questioned and changed, and groups within states should not be encouraged to secede. In addition, external powers should not claim rights over the natural resources of regional states. The management of transboundary water resources is a special issue that regional actors should address.

In the eyes of newly independent Central Asian states, the state is the only source of political and military authority and actor in international relations.³ Supranational structures that restrict their sovereignty are quite risky and dangerous. They are not ready for a transformation of their organizations into supranational structures. For this to happen, they need to reach maturity in statehood and their interests need to be compelling for supranational steps. The possibility of the revival of supranational movements such as Pan-Turanism and Caliphism, which have historical roots, also makes regional governments uneasy. The fact that these movements have caused instability and conflicts in different periods has been rooted in the memory of regional leaders. Attempts of states, reminiscent of these movements, will always attract their reaction.

For Central Asian countries, no state or actor can question regional governments.⁴ Regional governments expect the same attitude from each other as a condition of coexistence. This sensitivity is linked to the fact that after the Cold War, Western states and organizations attempted to question other countries' regimes according to their values and beliefs. Western action of targeting the regimes of different states and attempting to change them directly or indirectly led to serious instability and conflicts in the international arena. The legacy left behind by the colour revolutions and the Arab Spring is not positive.

Central Asian countries tend to rely on diplomacy and international law as the main tools for stability, peace and maintaining the status quo.⁵ Regional governments use diplomatic channels and representatives in crises, abide by the rules of diplomacy and strive for the peaceful resolution of problems. They attach great importance to international law and organizations created by the international community, particularly the treaties, conventions, protocols and international institutions within the framework of the United Nations. Their participation in and activism in regional organizations to manage international issues are proof of their tendencies. Their declaration of the region as a nuclear weapons-free zone is a case in point.

Following these sensitivities, Central Asian countries are also inclined to counter Russia and China. Even though they have special relations with these countries, they will react similarly to their hegemonic attitudes with the awareness that they are independent states. When Russian Foreign Minister

3 Buranelli, op. cit. p. 17.

4 Buranelli, op. cit. p. 17.

5 Buranelli, op. cit. p. 17, 19.

gors

Akademik
Bakış

23

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Sergei Lavrov offered to mediate in a border dispute between Kyrgyzstan and Tajikistan, both states rejected the offer, stating that the issue fell within their sovereignty. Buranelli argues that Russia's influence in the region is not simply dominance, but is based on the consent of regional states.⁶ The then Kazakhstan President Nazarbayev stated in 2018 that Central Asians can deal with regional problems without the involvement of foreign powers.⁷

Dependencies

The dependence of Central Asian countries on Russia and China for security and economic development affects their policies towards these states and regional organizations. In the economic sphere, Central Asian countries' relations and dependencies are more oriented towards the neighbouring big countries than each other.⁸ Until the global financial crisis in 2008, Russia was their largest trading partner. During this period, Russia's share in Kyrgyzstan's trade increased from 20 to 35 percent, Tajikistan's from 15 to 25 percent, and Uzbekistan's from 15 to 20 percent. Russia is the main trade market of regional countries, the main transit route through which 70 percent of their exports to Europe pass, and the main labour market for their people.⁹ Given that Russia is a source from which credit and energy products are obtained on favourable terms, regional economies rely heavily on this state. Considering recent developments, China seems to replace Russia at a not-so-slow pace. However, while China increases its economic and trade relations with regional countries, it tries to cooperate with Russia because it needs its support against the West.¹⁰

Central Asian countries also need the support of their larger neighbours for their security and survival. In the face of internal threats, transnational movements and crises, Russia appears to be the main state where regional governments can immediately turn for support. Since Russia seems preoccupied with the Ukrainian war and its poor relations with the West, China can also be considered as security partner. Concerning developments in Afghanistan, Russia and China are the only countries from which regional governments can expect support. However, relying on external powers for security brings the possibility of sovereignty violations.¹¹ The most undesirable thing is that the big neighbours pose a threat to the security and survival of

6 Buranelli, op. cit. p. 20-21.

7 Svante E. Cornell and S. Frederick Starr, *Modernization and Regional Cooperation in Central Asia: A New Spring*. Silk Road Paper, Washington D.C.: Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2018, p. 63.

8 Buranelli, op. cit. p. 5.

9 Sebastian Krapohl and Alexandra Vasileva-Dienes, "The Region that isn't: China, Russia and the Failure of Regional Integration in Central Asia". *Asia Europe Journal*, 18, 2020, p. 354-355.

10 Sebastien Peyrouse and Jildiz Nicharapova, "Introduction", Jildiz Nicharapova and Sebastien Peyrouse (eds.), *Integration Processes and State Interests in Eurasia*, USAID, Conference proceedings of annual international conference American University of Central Asia, Bishkek, June 11, 2018, p. 12.

11 Buranelli, op. cit. p. 20.

regional states. In such a situation, there are no extra-regional powers to rely on. As a way of preventing such a possibility, regional countries should act together with the two big powers within regional organizations.

Threats

Central Asian countries' threat perceptions guide their relations with Russia and China at bilateral and regional level. Factors that could threaten national and regional security include: border disputes; tensions between different ethnic, religious and political groups; jihadist ideologies and actions of Islamic groups; drug trafficking; water scarcity and water management problems; protests by civilian population; crises caused by the change of administrations; Afghanistan-oriented problems that have the potential to spill over; and the possibility of Russia and China seeking to dominate the region.¹²

The presence of groups of different ethnic and religious backgrounds, negative legacies from the pre-independence period, and the inability to fully meet the economic and other needs of people raise the possibility of uprisings and civil unrest in regional countries. Conflicts and upheavals caused by the colour revolutions in the former Soviet states in the 2000s and the Arab Spring in the 2010s are the main reasons for concern about popular movements. Governments are therefore sensitive to the possibility that Western state and non-state actors may provoke popular movements. Central Asian countries hold similar attitudes to those of Russia and China in dealing with threats posed by extremist groups, including Islamic ones. This means suppressing any movements that pose a threat to regimes. Political and military support given by Russia and China in the fight against terrorism and extremist groups leads regional governments to cooperate with them in the region and regional organizations.¹³

Threats that may spill over from Afghanistan and Pakistan include terrorism, extremism, separatism and drug trafficking.¹⁴ The two countries are perceived as cradles of extremist movements and as countries that could easily transfer their instability to the region if they face political instability, disintegration or collapse.¹⁵ The need for Russian and Chinese support in combating security threats that could spill over from these countries drives regional countries to have good relations with them. Border problems, water shortages and access to food are problems that regional countries should solve on their own. Central Asian countries may use the Shanghai Cooperation

12 Sebastian Mayer, "Cooperation from Outside: Security Regionalism in Central Asia and Its Limits". *Central Asian Affairs*, 8, 2021, p. 209-210.

13 Peyrouse and Nicharapova, op. cit., p. 10; Arkady Dubnov, *Reflecting on a Quarter Century of Russia's Relations with Central Asia*. U.S.-Russia Insight, Carnegie Endowment for International Peace, 2018, p. 10.

14 Marcel de Haas, "Relations of Central Asia with the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization". *The Journal of Slavic Military Studies*, 30(1), 2017, p. 3.

15 Aleksandra Bolonina, *Security Dimension of China's Presence in Central Asia*. Asia Focus #108, Asia Program, Thucydides Centre, University of Pantheon, April 2019, p. 13.

gazi

Akademik
Bakış

25

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Organization (SCO) as a forum to solve these problems by softening mutual attitudes and avoiding antagonism. Kazakh officials have emphasized the importance of tackling these problems at SCO meetings.¹⁶

It can also be argued that by overstating or securitizing the threats mentioned above, Central Asian governments aim to receive more economic and military aid from Russia and China.¹⁷ In this way, regional countries' orientation towards regime security through securitization leads them to pursue more repressive policies at home¹⁸ and to adopt a common stance with Russia and China rather than approaching the West.

In order to capture real characteristic of relations of Central Asian states with Russia and China, it would be useful to look at their positions, approaches and attitudes within some regional organizations. The first two organizations dealt with below are dominated by Russia and the latter two by China.

The Collective Security Treaty Organization (CSTO)

The Collective Security Treaty Organization (CSTO) is based on the Collective Security Treaty (CST), which was signed in Tashkent in 1992 by former Soviet republics to achieve security cooperation, entered into force in 1994 and was renewed for 5 years in 1999. Russian leader Putin believed that it was necessary to deepen security cooperation with neighbouring countries to respond to Western advances against Russia. On his initiative, the CST was transformed into the CSTO in 2002 with the approval of Russia, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Tajikistan and Armenia. Uzbekistan joined the organization in 2006, but later terminated its membership in 2012.

Through their membership in the CSTO, Central Asian countries receive from Russia security and territorial integrity guarantees, weapons, essential military equipment, military training and technical assistance from Russia to modernize their armies.¹⁹ Given their limited military capabilities, the assistance they receive from Russia seems quite valuable. In addition to joint peacekeeping, rapid reaction and rapid deployment forces, the CSTO tries to establish a joint air force, a joint air defence force, a crisis response centre and a partnership institute. Regular military exercises are conducted with the themes of conventional warfare, peacekeeping, fighting against drug trafficking and terrorism, and responding to natural disasters. In this way, the militaries of regional countries are better prepared to counter possible crises and conflicts, and the overall security umbrella provided makes the organization valuable.²⁰

16 de Haas, op. cit., p. 3-4.

17 de Haas, op. cit., p. 7.

18 Svetlana Krivokhizh and Elena Soboleva, "The EU and China: How Do They Fit in Central Asia?" *Central Asian Survey*, 41(4), 2022, p. 7.

19 Peyrouse and Nicharapova, op. cit., p. 9.

20 de Haas, op. cit., p. 12-13; N. Shukuralieva, "Activities of International Organisations on Security Issues in Central Asia". Chabal, Pierre; Jildiz Nicharapova and Baizakova, Kura-

gor

Establishing a common defence system requires Russia to provide Kyrgyzstan and Tajikistan with modern military equipment, sell arms at affordable prices, and invest large sums. Russia has established and maintained military bases and facilities in the two countries, turning them into important elements in its regional security structure. The Kant base in Kyrgyzstan is the air power component of the CSTO Joint Rapid Deployment Force. The military base in Tajikistan, which houses 7,000 troops of the Russian 201st Division, is Russia's largest military presence outside its territory.²¹ Russia maintains troops in Kazakhstan and takes steps towards creating a joint air defence network with the S-300 missiles it provides to this country.²²

Kazakhstan attaches great importance to the CSTO for national, regional and global security and actively participates in and supports activities of the organization and its forces. It is the second largest contributor to the CSTO's joint forces after Russia. It contributed an air assault brigade and a naval battalion to the Rapid Reaction Force. In a high-level meeting of the organization in September 2015, Kazakh leader Nazarbayev said that countering threats posed by international terrorist and extremist organizations and the situation in Afghanistan should be one of its priorities. Kazakhstan hosted the exercise of the CIS Counter-Terrorism Centre in August 2005, the first exercise of the Peacekeeping Force in October 2012, the exercise of the Rapid Reaction Force in August 2014, and the military training of the Joint Defence System in October 2014.²³

Kyrgyzstan and Tajikistan try to act harmoniously within the organization, relying more on Russia to counter internal and external threats and ensure their survival. The Foreign Policy Concept of Kyrgyzstan emphasized that cooperation within regional organizations, including the CSTO, serves the national interest and that participation in the CSTO and SCO guarantees security.²⁴ However, in June 2010, when conflict broke out between ethnic Kyrgyz and Uzbeks in southern Kyrgyzstan and the Kyrgyz leadership made several requests for military assistance to Russia and the CSTO, Russian President Medvedev rejected the request and CSTO Secretary General Bordyuzha stated that the conflict was an internal matter. This led Kyrgyz authorities to question the value and effectiveness of the organization.²⁵

The Tajik Military Doctrine refers to ensuring national and interna-

lay (eds), *Cross-border Exchanges: Eurasian Perspectives on Logistics and Diplomacy*, Peter Lang PIE, Frankfurt am Main, 2019, p. 43-44.

- 21 Fabio Indeo, "The Role of Russia in the Central Asian Security Architecture". Policy Brief 48, OSCE Academy in Bishkek, 2018, p. 7.
- 22 Moritz Pieper, "The Linchpin of Eurasia: Kazakhstan and the Eurasian Economic Union between Russia's Defensive Regionalism and China's New Silk Roads". *International Politics*, 58, 2021, 475.
- 23 de Haas, op. cit., p. 4-5.
- 24 de Haas, op. cit., p. 5.
- 25 de Haas, op. cit., p. 5; Andrei Kazantsev; Svetlana Medvedeva and Ivan Safranchuk, "Between Russia and China: Central Asia in Greater Eurasia". *Journal of Eurasian Studies*, 12(1), 2021, p. 61.

gors

Akademik
Bakış

27

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

tional stability and security and preventing armed conflicts by coordinating military and defence policies within regional organizations. The Tajik Foreign Policy Concept emphasizes the priority of cooperation with regional organizations to ensure security. In October 2013, Russia decided to keep its military base in Tajikistan, part of the Joint Rapid Deployment Force, until 2042. In April 2015, Russia announced plans to increase the number of troops in the base and provide more military equipment to Tajikistan. In October 2015, it announced it would deploy attack and transport helicopters at the base. However, in February 2016, Russian plans were suspended and the base was downgraded to a brigade level.²⁶

Uzbekistan showed an ambivalent attitude towards the CSTO from the beginning, initially signing the agreement, then withdrawing from it when it was extended after five years. After joining the organization, it did not approve the possible intervention of the organization in internal conflicts of member states, decided not to participate in its joint forces, and finally ended its membership in 2012.²⁷ Uzbek leader Karimov gave the US a military base near the Afghan border in 2005, ended cooperation with the US when he felt the danger of interference in internal affairs, and then renewed military cooperation in 2015 and received armoured vehicles from this country to protect the Afghan border. His intention seemed to pursue an independent security policy. Karimov stated that his country would not join any military alliance, possibly as a reaction to Putin's efforts to increase Russian influence over the former Soviet republics.²⁸ On the other hand, Uzbekistan has engaged in bilateral military cooperation with Russia and purchased weapons and military equipment from it.²⁹

Central Asian countries also have some concerns and reservations in relations with the CSTO. Central Asian people working in Russia, the significant Russian population living in regional states and the alleged discrimination against the Russian language are potential causes of tension between members and Russia. Although there is an intention and desire for security cooperation among members, the organization lacks a clear common strategy and position regarding regional and international issues. Member states attach excessive importance to protecting their sovereignty and prefer balancing regionalism within the organization. Therefore, when Russia makes efforts to intensify cooperation among members, regional states are concerned about their independence and take a stance to preserve the status quo, thinking that Russia is taking a step towards closed old-style regionalism. The fact that Russia tries to create a common identity based on civi-

26 de Haas, op. cit., p. 6-7.

27 Mirzokhid A. Rakhimov, "Complex Regionalism in Central Asia: Local, Regional, and Global Factors". *Cambridge Journal of Eurasian Studies*, 2, 2018, p. 7.

28 de Haas, op. cit., p. 7-8.

29 Sarwat Rauf and Adam Saud, "Prospects of CSTO and SCO in Regional Politics of Central Asia". *International Journal of Politics and Security*, 2(4), 2020, p. 38.

görsel

zation with discourses such as ‘the Russian world’ and ‘compatriots rights’ causes similar reactions.³⁰

Uzbekistan has often objected to Russia’s efforts to expand the CSTO and increase its powers. Member states did not approve many Russian foreign policy initiatives and interventions. When Russia attacked Georgia in 2008 and subsequently recognized the independence of South Ossetia and Abkhazia, regional states remained silent within the CSTO, but raised objections within the SCO on the principles of territorial integrity and non-interference in internal affairs.³¹ CSTO members did not approve the annexation of Crimea and did not accept Russia’s proposal to send peacekeeping forces to Ukraine.

Eurasian Economic Union (EAEU)

Before Russia started to take steps towards creating a Eurasian economic union, Central Asian countries had tried to establish similar unions among themselves and had made some progress in this direction. Kazak leader Nazarbayev initially advocated economic cooperation and integration in both Central Asia and Eurasia, promoting the Central Asian Union (CAU) and proposing a Eurasian Union in 1994. At the time, Russian leaders did not pay due attention to this proposal as they focused on their internal problems and keeping the republics within the Russian Federation.³² However, they did not want Central Asian countries to act on their own and became observers in the CAU to keep a close eye on them.

Russia established a customs union with Belarus and Kazakhstan in the mid-1990s as the core of economic union it intended to create under its leadership, and later Kyrgyzstan and Tajikistan joined this union. As a continuation of the same structure, the signatory states established the Eurasian Economic Community (EurasEC) in 2000. At that point, it became clear that Russia’s real intention was to dismantle the Central Asian integration effort and tie it to itself. In 2002, when the CAU was transformed into the Central Asian Cooperation Organization (CACO), the Russian demand of becoming observer and then full member was accepted (2004). In 2005, at the request of Russian President Putin, CACO was merged with EurasEC and ceased to exist, thus ending the efforts of Central Asian countries to create unity and integration among themselves without a big state.³³ EurasEC was later transformed into the Eurasian Economic Union (EAEU). Kazakhstan, which advocated for regional and continental unity from the beginning, but

30 Aliya Tskhay and Filippo Costa Buranelli, “Accommodating Revisionism Through Balancing Regionalism: the Case of Central Asia”. *Europe-Asia Studies*, 72(6), 2020, p. 1042; Santeri Talka, *Open Regionalism in a Global System: The Political Economy of Central Asian Regional Integration*, University of Helsinki, Faculty of Social Sciences, Master Thesis, 2018, p. 65.

31 Tskhay and Buranelli, op. cit., p. 1045.

32 Cornell and Starr, op. cit., p. 26.

33 Cornell and Starr, op. cit., p. 8, 28; Krapohl and Vasileva-Dienes, op. cit., p. 361.

gazi

Akademik
Bakış

29

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

was always wary of Russian domination, chose EurasEC outright, believing it would bring more benefits, and Kyrgyzstan and Tajikistan followed suit.³⁴ Although Uzbekistan joined the union for a while, it later left, showing that it preferred to pursue independent economic and trade policies.³⁵ Uzbekistan's official justification was that there was an overlap between the structures and activities of the CIS and EurasEC and that it did not agree with the principles of the customs union between Belarus, Russia and Kazakhstan.³⁶

In 2010, Russia, Kazakhstan and Belarus started to implement a customs union between them and abolished customs controls at their borders the following year. In the fall of 2011, Putin proposed the creation of the Eurasian Union, and after his re-election as president in 2012, he reformulated his foreign policy accordingly. The 2013 Russian Foreign Policy Concept identified active support for Eurasian economic integration as one of the main tasks of Russian foreign policy. The main goal of the concept was to expand and deepen Russia's influence in Eurasia.³⁷ Belarus, Kazakhstan and Russia signed an agreement in 2011 on establishing the Eurasian Economic Union in 2015 and created Common Economic Space in January 2012. In May 2013, to demonstrate their commitment, the presidents held a meeting of the Supreme Eurasian Economic Council, the main body of the customs union.

The final agreement was signed between the three states in May 2014. Accordingly, the Eurasian Economic Union was to be the equivalent of the European Union and based on a Customs Union. The three states would form the basis of the union, while Armenia, Kyrgyzstan and Tajikistan would be considered potential members, but their roles in the integration process would be different.³⁸ The agreement emerged after intensive negotiations, taking into account some of the concerns of states other than Russia. In reaching the agreement, members' concerns about Russian dominance and the focus on political rather than economic criteria for integration were addressed, and Russia had to abandon some of its proposals for further integration.³⁹ The tasks of the EAEU are: to create efficient markets for goods, services, capital and labour; to develop and implement coordinated tax,

gor

34 Krapohl and Vasileva-Dienes, op. cit., p. 347.

35 Cornell and Starr, op. cit., p. 8, 26-27.

36 Kairat Moldashev and Ikboljon Qoraboyev, "From Regional Integration to Soft Institutionalism: What Kind of Regionalism for Central Asia?" Jildiz Nicharapova and Sebastien Peyrouse (eds.), *Integration Processes and State Interests in Eurasia*, USAID, Conference proceedings of annual international conference American University of Central Asia, Bishkek, June 11, 2018, p. 89.

37 Rakhimov, op. cit., p. 7.

38 Agnieszka Konopelko, "Bases and Mechanisms of Regionalism in Post-Soviet Central Asia". *International Business and Global Economy*, 33, 2014, 220.

39 Jeffrey Mankoff, "The Eurasian Economic Union: Dreams, Nightmares, Realities, Prospects". Jildiz Nicharapova and Sebastien Peyrouse (eds.), *Integration Processes and State Interests in Eurasia*, USAID, Conference proceedings of annual international conference American University of Central Asia, Bishkek, June 11, 2018, p. 30-31.

monetary, credit, finance, trade and customs policies; to create unified transport, energy and information systems; to provide state support for priority areas of economies; and to strengthen cooperation in production, science and technology.⁴⁰ Kyrgyzstan and Armenia joined the EAEU in the year of its establishment (2015).

As a legacy of the Soviet era, it is clear that Central Asian countries rely and depend heavily on Russia for infrastructure, trade relations, labour employment, and trade and energy links with the world. When they faced Russia's insistent demands, regional states could hardly remain indifferent to a Russian-led economic and trade integration. Kazakhstan, which has the largest economy in the region, could not reject the project as it saw that the EAEU meant access to the large Russian market and an extensive network of pipelines, and even became an ardent advocate of the project from the beginning. For Kazakhstan, which shares a long common border with Russia and has a large Russian minority, forming the Eurasian union with Russia seemed to be an important political priority.⁴¹ It was considered that the Eurasian union would enable Kazakhstan to tighten its ties with Russia, preserve its national sovereignty and allow it to open up to the outside world.

Kyrgyzstan joined the union at Russia's insistence. Its leaders, taking into account power realities, favoured close relations with Russia and gave the impression that they were open to Russian suggestions on the Eurasian Union.⁴² The real significance of the EAEU for Kyrgyzstan is that it normalizes the issue of Kyrgyz migrants working in Russia, which became a strong reality after the collapse of the Soviet Union. The remittances sent home by almost 1 million Kyrgyz migrants in Russia were so important that Russia's hint that it might cause problems in this issue was enough for Kyrgyzstan to agree to join the EAEU.⁴³ Tajikistan has not yet become a full member because it cannot meet the conditions of the customs union. Uzbekistan left the project before the union was established in line with its political preferences. In this way, the EAEU, which includes only two Central Asian countries, seemed to divide the region.

Central Asian members of the EAEU, in line with their sensitivities, have also adopted a cautious attitude within the organization. While they want the organization to be a politically neutral, economic and trade-oriented structure, they are also uncomfortable with its presentation as an intro-

40 Peyrouse and Nicharapova, op. cit., p. 40.

41 Krapohl and Vasileva-Dienes, op. cit., p. 349, 353, 362.

42 David G. Lewis, "Central Asia: Fractured Region, Illiberal Regionalism". Anna Ohanyan (ed.) *Russia Abroad: Driving Regional Fracture in Post-Communist Eurasia and Beyond*, Georgetown University Press, 2018, p. 13.

43 Mankoff, op. cit., p. 36; Jeanne L. Wilson, "Competitive Partners: Tensions Between Russia's Goals for the EAEU and the Chinese Vision of the BRI in Central Asia", Jildiz Nicharapova and Sebastien Peyrouse (eds.), *Integration Processes and State Interests in Eurasia*, USAID, Conference proceedings of annual international conference American University of Central Asia, Bishkek, June 11, 2018, p. 64.

gost

Akademik
Bakış

31

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

verted anti-Western organization led by Russia. Perhaps, to demonstrate this sensitivity, they did not support Russia's initiatives in Georgia and Ukraine, preferred to solve their problems bilaterally rather than through the organization's institutions, and focused on short-term gains rather than long-term strategic goals.⁴⁴

Kazakhstan has consistently opposed Russia's efforts to politicize the organization and insisted that its mission remain economic. Nazarbayev said that Kazakhstan could leave the organization if its independence was violated.⁴⁵ When Kazakh officials faced Russian authorities' desire to transform the EAEU into a supranational organization with a common currency, parliament, citizenship and foreign policy, they opposed the Russian proposals in order not to fall under Russia's military and economic domination and to prevent damage to their sovereignty and independence. Kazakhstan prioritized its national interests within the organization and opposed even the common industrial policy, which could be seen as a technical issue.⁴⁶

By joining the EEU, Kazakhstan and Kyrgyzstan seem to have delegated their decision-making authority on international trade issues to a supranational structure. Their export, import and investment relations with other states including China must be carried out according to the rules of the organization. However, these two states have serious trade relations with countries outside the organization. Kazakhstan exports raw materials and natural resources to European countries and China; Kyrgyzstan has traditionally been a distribution centre for Chinese export products.⁴⁷ Besides, the conflict between the requirements of the EAEU and WTO obligations of Kazakhstan and Kyrgyzstan can pose problems for their trade policies and reforms. Recognizing the importance of member states' other connections, over 3,000 goods were exempted from the common tariff against outsiders so that the tariffs would not seriously harm their trade.⁴⁸

Central Asian members have faced some difficulties in the implementation of the Eurasian Economic Union. The common outward tariffs and the elimination of tariffs among members led to a massive influx of Russian goods into Kazakh markets in the mid-2010s, to domestic producers' detriment, causing them to pressurise their governments. The fall in oil prices and the distress of the Russian economy pushed the Kazakh authorities to devalue their national currency, showing that the EEU could have costs in terms of

44 Talka, op. cit., p. 68.

45 Pieper, op. cit., p. 474.

46 Mankoff, op. cit., p. 29; Kazantsev, Medvedeva and Ivan Safranchuk, op. cit., p. 61, 62; Paulo Duarte, "Which Regionalism for Central Asia? The Challenges of China's, the U.S.' and Russia's Integration Projects in Central Asia", Jildiz Nicharapova and Sebastien Peyrouse (eds.), *Integration Processes and State Interests in Eurasia*, USAID, Conference proceedings of annual international conference American University of Central Asia, Bishkek, June 11, 2018, p. 78.

47 Talka, op. cit., p. 68.

48 Kazantsev, Medvedeva and Ivan Safranchuk, op. cit., p. 61; Pieper, op. cit., p. 472.

monetary sovereignty. Kyrgyzstan, which chose not to devalue its currency, faced significant import increases from Russia and Kazakhstan.⁴⁹ In 2014, when the Russian ruble suffered a serious depreciation and Kazakhstan was exposed to a massive inflow of Russian goods, Kazakh officials accused the Russian authorities of violating the agreement on monetary policies. Kyrgyzstan's economy, which depends on remittances sent by Kyrgyz workers in Russia, also suffered from the ruble devaluation. Russia's crisis with Ukraine since 2014 has negatively affected member states' trade with Ukraine. While Western sanctions against Russia caused economic and trade difficulties for members, Kazakhstan opposed any form of EAEU support for Russian counter-sanctions.⁵⁰ When Kazakh authorities turned a blind eye to smuggling activities that would reduce the impact of Russian counter-sanctions, Russia responded by using indirect means such as veterinary, sanitary and phytosanitary controls as it could not impose customs controls on Kazakh goods. In 2016, Russia denied transit passes to Ukrainian trucks, disrupting trade between Ukraine and Kazakhstan, and Astana protested Moscow's behaviour.⁵¹

The economies of Russia and Kazakhstan are similar, both relying heavily on exports of hydrocarbons and other raw materials, so there are limits to increasing trade between the two states. Kyrgyzstan has no significant exports to Russia. Russia having larger economy increases its exports to the two states, leading to criticism of income transfers from these states to Russia. Increased technical standards and the continued use of old Soviet-era regulations also cause discomfort. On the other hand, concerns that the EAEU could be used by Russia to achieve its neo-imperial ambitions have been reinforced by events in Georgia and Ukraine. Russian leader Putin exerted pressure on Ukrainian leader Yanukovich to prevent him from moving closer to the EU and to force him to back out of his trade agreement with the EU, with the final result being Russia's annexation of Crimea and military intervention in Ukraine. What is observed is Russia's use of military force against a former Soviet republic that it could not persuade to cooperate politically and economically.⁵²

Shanghai Cooperation Organization (SCO)

After the 1991 dissolution of the Soviet Union and the independence of the five former Soviet republics in Central Asia, border disputes between regional states remained a potential source of conflict. To eliminate this source of tension, China and Russia settled their border dispute, and then China made separate border arrangements with three neighbouring Central Asian republics. In 1996, Russia, China, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan signed the Shanghai Agreement on Building Military Confidence in the Border Ar-

49 Mankoff, op. cit., p. 32-33.

50 Kazantsev, Medvedeva and Ivan Safranchuk, op. cit., p. 61-62.

51 Mankoff, op. cit., p. 33-34.

52 Mankoff, op. cit., p. 29.

gost

Akademik
Bakış

33

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

reas to strengthen the resulting agreements. In 1997, the same states signed the Agreement on Mutual Reduction of Military Forces in the Border Areas, which gave rise to the Shanghai Five. Subsequently, the five states held summit meetings, issued joint statements, held regular meetings of defence ministers to coordinate security strategies, and produced documents on disarmament measures. With Uzbekistan joining the group, the Declaration establishing the SCO was signed in June 2001.⁵³

Certain features of the SCO do not pose a problem for Central Asian countries, but rather encourage them to remain in the organization. Actors with different values, views, goals and interests are members of the organization. Members do not want to follow a particular hegemon and to commit themselves to a particular world. The SCO does not have comprehensive legislation and rules that bind members. It is an organization that allows members to develop bilateral arrangements, relations and dialogue among themselves, gives them a high degree of freedom in expressing their interests, and has a loose and flexible agenda and objectives.⁵⁴ Checks and balances between Russia and China within the organization reduce others' fears of domination and control. Since the two states have different interests and compete with each other, they cannot take joint initiatives and exert pressure on regional countries, and the interventionist behaviour of one is prevented by the other.⁵⁵ This allows other states to balance between the two great powers, adopt approaches that are not limited to the region, and diversify their foreign policies. Member states respect each other's regimes, act out of common concern over liberalization and colour revolutions, and strengthen their legitimacy in the eyes of their populations. Thanks to the organization, the governments of member states are treated as respected interlocutors in the international arena and can offer their people the benefits that the organization seems to provide, such as international support in security, trade, investment and other areas.⁵⁶

In the absence of any other Central Asian organization, the SCO, which includes four Central Asian countries, offers them a suitable forum. Regular meetings of leaders, ministers and other high-ranking officials under the SCO provides the opportunity to address and advance regional issues and get China and Russia's support.⁵⁷ Through the organization, Central Asian countries are also able to implement economic and trade projects that are important for economic development, and establish mutually beneficial economic and trade relations, especially with China.

53 Mayer, *op. cit.*, p. 218-219.

54 de Haas, *op. cit.*, p. 15; Bolonina, *op. cit.*, p. 16.

55 de Haas, *op. cit.*, p. 12.

56 Richard Alexander Good, *Can Regionalism Provide Stabilization to Central Asia and thus Afghanistan?* Master Thesis, Plymouth University, 2019, 83; Krivokhizh and Soboleva, *op. cit.*, p. 7.

57 Rakhmatulla Nurimbetov and Laszlo Vasa, "The Shanghai Cooperation Organization in a Changing Central Asian Geopolitical Context". *Aarms*, 20 (2), 27-38, 2021, p. 33.

gor

To develop its economy and increase its trade, Kazakhstan wants to benefit from relations within the SCO and to improve its economic and trade relations with China. In a meeting of senior officials in December 2014, the two sides discussed law enforcement within the framework of the SCO's Regional Anti-Terrorism Structure (RATS), ensuring the security of oil and gas pipelines, and combating terrorism and drug trafficking. Kazakhstan wants to discuss issues of economic cooperation and the fight against threats emanating from Afghanistan within the SCO.⁵⁸

Uzbekistan wants to address economic and trade cooperation issues within the organization, but these issues always come under the influence of sovereignty and independence sensitivities. Having left the CSTO with these sensitivities, Uzbekistan has always opposed proposals to establish strong ties between the two organizations. It has avoided the SCO's joint military exercises reminiscent of the CSTO. Uzbek authorities were unwilling to leave the security issue to a common structure, but they attached great importance to the presence of the SCO's RATS on their territory and cooperation within this structure to consolidate their regional leadership efforts and combat terrorist organizations. Uzbek officials desire access to safe transit routes and the construction of safe land, rail and sea routes between Central Asia and the Persian Gulf. They see the SCO as an appropriate platform to address this issue. However, Uzbek leaders have insisted that the SCO should stay away from blocs and bloc relations and not be transformed into a military-political alliance.⁵⁹

The Belt and Road Initiative (BRI)

The Belt and Road Initiative (BRI), announced by Chinese President Xi Jinping in 2013, envisages the construction of roads, railways and pipelines from China through Central Asia to Europe and Africa (Liao, 2021: 504). Under the initiative, all types of transportation infrastructure will be built, borders and complex trade regimes will be eliminated, cross-border trade will be facilitated, customs procedures will be streamlined, non-tariff barriers will be removed, and communities will be strongly connected.⁶⁰ In financing infrastructure projects, China usually offers aid packages, soft loans, trade agreements and investment contracts.⁶¹ As of June 2020, the number of states signing cooperation documents with China on a bilateral basis was 138, including four Central Asian countries.⁶²

By 2019, China had spent \$23.4 billion on transportation infrastructure and \$35.7 billion on the construction of energy lines in Central Asia.⁶³

58 de Haas, op. cit., p. 3.

59 de Haas, op. cit., p. 8-9.

60 Lewis, op. cit., p. 14-15; Peyrouse and Nicharapova, op. cit., p. 9.

61 Elena Soboleva and Svetlana Krivokhizh, "Chinese Initiatives in Central Asia: Claim for Regional Leadership?" *Eurasian Geography and Economics*, 62(5-6), 2021, p. 644.

62 Krivokhizh and Soboleva, op. cit., p. 9.

63 Krivokhizh and Soboleva, op. cit., p. 9.

gazi

Akademik
Bakış

35

Cilt 17

Sayı 34

Yaz 2024

Tajikistan had two approved projects: Nurek Hydroelectric Rehabilitation and Dushanbe-Uzbekistan Border Road Investment. Uzbekistan's two pending projects were Railway Electrification and Bukhara Region Water and Sewerage Project. In November 2019, the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) signed a memorandum of understanding with the Kazakh Ministry of Energy on renewable energy development. A project to build a 100 mega-watt wind power plant in Zanata was under discussion.⁶⁴ Countries that received loans from China without being subject to any conditions, follow-up, and evaluation have borrowed huge amounts that they will have difficulty repaying. For example, 40% of Kazakhstan's total debt is owed to China, compared to 80% for Tajikistan.⁶⁵

Central Asian leaders welcomed China's growing economic role in the region, officially endorsed the BRI, made their countries founding members of the AIIB, and attended the Silk Road Forum in Beijing in May 2017.⁶⁶ They generally support the BRI because they believe China will invest large sums in their infrastructure, thus bridging their infrastructure deficits and generating more transit revenue from increased trade between China and Europe.⁶⁷ Thanks to the BRI, landlocked regional countries can access new markets, face new economic opportunities, and be connected to the outside world through transportation links. As of 2020, the three railways built in Central Asia as part of the BRI served this purpose.⁶⁸

Kazakh leader Nazarbayev long aimed to turn his country into the business and transit hub of Central Asia and a valuable bridge between Europe and Asia. He sought to break Russia's influence by forging partnerships with countries such as China and the US. Therefore, shortly after China announced the BRI, in November 2014, Nazarbayev announced a national development program called Nurly Zhol, which envisaged the construction of 7000 kilometres of highways and 4000 kilometres of railways. Seeing Chinese capital and technological support as vital, in August 2015 the Kazakh leader convinced Beijing to merge Nurly Zhol with the BRI. Then, in December 2015, a joint working group was established between Kazakhstan's Ministry of National Economy and China's National Development and Reform Commission to boost the two countries' development strategies.⁶⁹

The BRI has also some negative aspects for Central Asian countries. Management problems may arise in the execution of the projects requiring large expenditures. Questions about who will carry out these projects, who will be employed in them and who will be in charge naturally raise the ques-

64 Janet Xuanli Liao, "China's Energy Diplomacy towards Central Asia and the Implications on its "Belt and Road Initiative", *The Pacific Review*, 34(3), 2021, 505.

65 Krapohl and Vasileva-Dienes, op. cit., p. 359.

66 Wilson, op. cit., p. 62.

67 Mankoff, op. cit., p. 35.

68 Soboleva and Krivokhizh, op. cit., p. 646.

69 Liao, op. cit., p. 505.

tion of what kind of relations will be established with Chinese capital owners. Besides, the expenditure of large sums of money may lead to corruption, nepotism and bribery. Other risks include difficulties repaying large amounts of debt borrowed from China, selling valuable assets to the Chinese, and falling under their influence.⁷⁰ Regional leaders should also consider that China may resort to coercive force to protect its investments and trade and guarantee access to energy resources.

Central Asian people may also have grievances against China. Anti-Chinese public demonstrations can take place in Kyrgyzstan, Tajikistan and Kazakhstan. In 2016, when a law was passed allowing foreigners to lease land for up to 25 years, public demonstrations with clear anti-Chinese sentiment took place in various Kazakh cities.⁷¹ People feared that China's investments could enrich its own elites, spread corruption and bribery in the administration, and widen the wealth gap between classes in society.⁷² People believing that China has imperialist tendencies are uncomfortable with that Chinese investors use Chinese people brought from their country instead of local people.⁷³ Even before the BRI was announced, the rate of Kazakhs having a negative view of Chinese workers increased from 18% in 2007 to 33% in 2012.⁷⁴ A factor that has increased concerns about China among Central Asian people is the repression of Uyghurs in the East Turkestan region (the existence of re-education camps).⁷⁵

Balancing Policies

Since the end of the Cold War, Western countries have not been seriously interested in Central Asian countries and have not provided serious support for their stability, security and development. On the other hand, Russia and China, which are close neighbors of Central Asian countries, have been tried to bind these countries to themselves through bilateral relations and regional organizations. Being relatively weaker members of the international system, Central Asian countries could not completely stay away from the organizations led by Russia and China in light of these realities. However, this does not mean that they have been completely subservient to Russia and China. The section on sensitivities and dependencies attempts to clarify this situation. In their relations with Russia and China, one of the tools used by the regional countries to avoid becoming dependent and to protect their sovereign interests is to implement balancing policies.

As relatively weaker actors of the international system, the newly independent Central Asian countries pursue a policy of balancing powerful ac-

70 Dauren Aben, Regional Security in Central Asia: Addressing Existing and Potential Threats and Challenges. *Eurasian Research Journal*, 1(1), 51-65, 2019, p. 58.

71 Bolonina, op. cit., p. 4.

72 Lewis, op. cit., p. 15.

73 Wilson, op. cit., p. 63.

74 Bolonina, op. cit., p. 4-5.

75 Pieper, op. cit., p. 470.

gazi

Akademik
Bakış

37

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

tors against each other to avoid falling under the influence of a great power ever again. They strive to pursue independent foreign policies; they are not simply clients of foreign powers. Many actors are interested in the region and there are various negotiations, discussions, cooperation and rivalries. So, there are many candidates for cooperation and partnership and many potential opportunities for games, cooperation and competition for regional countries.⁷⁶

To ensure and strengthen their survival, Central Asian countries participate in all regional structures and initiatives they deem relevant, link and use them and their members against each other and create complex processes and networks of relations (balanced regionalism). Their goal in pursuing balancing regionalism is to avoid the dominance and revisionism of a single big state, gain economic and political benefits, and strengthen their position and legitimacy in the international arena by acting in accordance with the norms of regionalism and multilateralism that the international community deems appropriate. Especially after the emergence of the SCO and China's influence in the region, Central Asian countries realized that they could resort to balancing policies in regional platforms to reach their foreign policy goals. The factor which directed them was the 2008 Georgia and 2014 Ukraine conflicts showing that Russia would adopt a more interventionist and revisionist stance in its near abroad.⁷⁷

Being members of various regional organizations and structures, Central Asian countries are aware of the limitations and shortcomings of each organization and attitudes and opinions of Russia and China towards each other within these organizations. They have advocated for multilateral cooperation efforts and thus tried to increase the cost of Russia's revisionist policy. Accordingly, what they try to do is not to counterbalance the revisionist state militarily or economically directly. They try to reduce, weaken or complicate their ties and obligations vis-à-vis that state by taking active positions in regional organizations. They make efforts to increase dialogue and cooperation among organizations, to realize joint projects and to establish common regional identity and norms.⁷⁸

Kazakh leader Nazarbayev said the SCO should cooperate more with organizations such as the UN, CSTO and CICA (Conference on Interaction and Confidence Building in Asia). Kazakh officials advocated enhanced cooperation between the EAEU, the EU, the SCO and the BRI to create a single economic space stretching from the Atlantic to the Pacific, and between the OSCE and CICA for security cooperation and, integration of these structures. Kyrgyz and Tajik officials noted that membership in the CSTO, SCO and CIS strengthened their national security policies. SCO Secretary General Alimov

76 Peyrouse and Nicharapova, op. cit., p. 14.

77 Tskhay and Buranelli, op. cit., p. 1039-1041.

78 Tskhay and Buranelli, op. cit., p. 1034, 1040-1041, 1043.

gor

stated that the SCO and BRI are compatible and should be merged. When Kyrgyzstan's interim President Otunbayeva directly asked Russian President Medvedev to intervene during the civil unrest in 2010, Kazakhstan, Tajikistan and Uzbekistan opposed sending troops to quell the unrest, but invited other organizations such as the OSCE and SCO to deal with the crisis.⁷⁹

Although Central Asian countries have been careful not to antagonize Russia and China, they have also turned to other powers, taking into account the possibility of facing them alone. Kazakhstan has shown that it can cooperate with all world actors as part of its effort to seek partners in commercial and economic spheres and pursue an open-door policy on foreign investments.⁸⁰ Central Asian countries believed in the benefits of engaging with Western powers to promote stability and cooperation in the region and balance Russia and China.⁸¹ Maintaining ties with NATO, Kazakhstan conducted Step Eagle military exercises within the framework of NATO's Partnership for Peace (PfP) program with the participation of Kyrgyz and Tajik troops.⁸² When CSTO foreign ministers met in Bishkek in May 2019, they discussed de-escalating tensions on the Tajik-Afghan border and the UN's 2019-2021 counterterrorism strategy and called on NATO members to strengthen cooperation.⁸³ Regional countries continue to cooperate with NATO within the framework of the Euro-Atlantic Partnership Council and the BiO program. They have signed partnership and cooperation agreements with the EU and are members of the European Bank for Reconstruction and Development and the Organization for Security and Cooperation in Europe.⁸⁴ The 5+1 format (five regional states and one extra-regional state) is used to discuss common issues and strategies.

Through their initiatives, activities and positions within the SCO, Central Asian states have sought to balance China and Russia, limiting their influence and preventing them from dominating the region. In particular, the balancing of Russian power with other members has enabled Central Asian countries to maintain their cooperation with the West and NATO and allowed them to refrain from supporting Russia's actions in Georgia and Ukraine.⁸⁵ However, regional actors can also use Russia to prevent the US and China from increasing their influence in the region, and Russian support in particular is considered as a tool to ensure the survival of existing regimes as it was seen in Syria.⁸⁶

Conclusion

- 79 Tskhay and Buranelli, op. cit., p. 1041-1042, 1044, 1046.
80 Kazantsev, Medvedeva and Ivan Safranchuk, op. cit., p. 59.
81 Aben, op. cit., p. 58-59.
82 Dubnov, op. cit., p. 6.
83 Tskhay and Buranelli, op. cit., p. 1045.
84 Kazantsev, Medvedeva and Ivan Safranchuk, op. cit., p. 58.
85 Nurimbetov and Vasa, op. cit., p. 33.
86 Good, op. cit., p. 88.

gost

Akademik
Bakış

39

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Central Asian countries have shown sensitivity in protecting their independence, sovereignty and territorial integrity as they were under the rule of an external power for a long time. Their near-dependent relations with Russia and China in economy, trade and security have not prevented them from showing the same sensitivity towards these two states. It is clear that international connections of regional countries are predominantly with Russia and China and the regional organizations led by them. However, this has not meant that they have come under the strong influence of these two states. In bilateral and multilateral relations, regional countries have demonstrated through their statements and actions that the basic principles developed by the international community should also apply to them. Their participation in regional organizations has always been in line with respect for these principles.

The country Central Asian countries are most wary of in terms of their independence is Russia, which seems to have revisionist tendencies. The CSTO and the EAEU (Uzbekistan is not a member of either) are the organizations within which they act most carefully not to face sovereignty violations. The SCO suits their sensitivities more with the characteristics it has. The BRI does not directly restrict and violative their interests because it is not an organization. After all, every regional structure has the possibility of harming the sovereignty and interests of regional countries. For this reason, Central Asian countries have clearly demonstrated their sensitivity to the great powers in all the structures they have participated in and have followed appropriate strategies to avoid sovereignty violations. Their general strategy has been regional balancing, which they use to achieve their foreign policy goals by linking and balancing great powers and regional structures. In their eyes, the more complex relationships and balances are created among many actors, the easier it will be to prevent the revisionism of a particular state.

References

- ABEN, Dauren (2019). Regional Security in Central Asia: Addressing Existing and Potential Threats and Challenges. *Eurasian Research Journal*, 1(1), 51-65.
- BOLONINA, Aleksandra (April 2019). *Security Dimension of China's Presence in Central Asia*. Asia Focus #108, Asia Program, Thucydides Centre, University of Pantheon.
- BURANELLI, Filippo Costa (2021). "Central Asian Regionalism or Central Asian Order? Some Reflections". *Central Asian Affairs*, 8, 1-26.
- CORNELL, Svante E.; STARR, S. Frederick (2018). *Modernization and Regional Cooperation in Central Asia: A New Spring*. Silk Road Paper, Washington D.C.: Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program.
- DE HAAS, Marcel (2017). "Relations of Central Asia with the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization". *The Journal of Slavic Military Studies*, 30(1), 1-16.
- DUARTE, Paulo (2018). "Which Regionalism for Central Asia? The Challenges of China's, the U.S.' and Russia's Integration Projects in Central Asia". Nicharapova, Jildiz and Peyrouse, Sebastien (eds.), *Integration Processes and State Interests in Eurasia*, USAID, Conference pro-

gor

ceedings of annual international conference American University of Central Asia, Bishkek, June 11, 2018.

DUBNOV, Arkady (2018). *Reflecting on a Quarter Century of Russia's Relations with Central Asia*. U.S.-Russia Insight, Carnegie Endowment for International Peace.

GOOD, Richard Alexander (2019). *Can Regionalism Provide Stabilization to Central Asia and thus Afghanistan?* Master Thesis, Plymouth University.

INDEO, Fabio (2018) "The Role of Russia in the Central Asian Security Architecture". Policy Brief 48, OSCE Academy in Bishkek.

KAZANTSEV, Andrei; MEDVEDEVA, Svetlana and SAFRANCHUK, Ivan (2021). "Between Russia and China: Central Asia in Greater Eurasia". *Journal of Eurasian Studies*, 12(1), 57-71.

KONOPELKO, Agnieszka (2014). "Bases and Mechanisms of Regionalism in Post-Soviet Central Asia". *International Business and Global Economy*, 33, 214-226.

KRAPOHL, Sebastian and VASILEVA-DIENES, Alexandra (2020). "The Region that isn't: China, Russia and the Failure of Regional Integration in Central Asia". *Asia Europe Journal*, 18, 347-366.

KRIVOKHIZH, Svetlana and SOBOLEVA, Elena (2022): The EU and China: How Do They Fit in Central Asia? *Central Asian Survey*, 41(4), 715-733.

LEWIS, David G. (2018). "Central Asia: Fractured Region, Illiberal Regionalism". Ohanyan, Anna (ed.) *Russia Abroad: Driving Regional Fracture in Post-Communist Eurasia and Beyond*, Georgetown University Press, 119-134.

LIAO, Janet Xuanli (2021). "China's Energy Diplomacy towards Central Asia and the Implications on its "Belt and Road Initiative", *The Pacific Review*, 34(3), 490-522.

MANKOFF, Jeffrey (2018). "The Eurasian Economic Union: Dreams, Nightmares, Realities, Prospects". Nicharapova, Jildiz and Peyrouse, Sebastien (eds.), *Integration Processes and State Interests in Eurasia*, USAID, Conference proceedings of annual international conference American University of Central Asia, Bishkek, June 11, 2018.

MAYER, Sebastian (2021). "Cooperation from Outside: Security Regionalism in Central Asia and Its Limits". *Central Asian Affairs*, 8, 203-228.

MOLDASHEV, Kairat and QORABOYEV, Ikboljon (2018). "From Regional Integration to Soft Institutionalism: What Kind of Regionalism for Central Asia?" Nicharapova, Jildiz and Peyrouse, SEBASTIEN (eds.), *Integration Processes and State Interests in Eurasia*, USAID, Conference proceedings of annual international conference American University of Central Asia, Bishkek, June 11.

NURIMBETOV, Rakhmatulla and VASA, Laszlo (2021). "The Shanghai Cooperation Organization in a Changing Central Asian Geopolitical Context". *Aarms*, 20(2), 27-38.

PEYROUSE, Sebastien and NICHARAPOVA, Jildiz (2018). "Introduction". Nicharapova, Jildiz and PEYROUSE, Sebastien (eds.), *Integration Processes and State Interests in Eurasia*, USAID, Conference proceedings of annual international conference American University of Central Asia, Bishkek, June 11, 2018.

PEYROUSE, Sebastien and RABALLAND, Gaël (2015). "Central Asia: the New Silk Road Initiative's Questionable Economic Rationality". *Eurasian Geography and Economics*, 56 (4), 405-420.

PIEPER, Moritz (2021). "The linchpin of Eurasia: Kazakhstan and the Eurasian Economic Union between Russia's Defensive Regionalism and China's New Silk Roads". *International*

Geo

Akademik
Bakış

41

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Politics, 58: 462–482.

RAKHIMOV, Mirzokhid A. (2018). “Complex Regionalism in Central Asia: Local, Regional, and Global Factors”. *Cambridge Journal of Eurasian Studies*, 2, 1-13.

RAUF, Sarwat and SAUD, Adam (2020). “Prospects of CSTO and SCO in Regional Politics of Central Asia”. *International Journal of Politics and Security*, 2(4), 30-50.

SHUKURALIEVA, N. (2019). “Activities of International Organisations on Security Issues in Central Asia”. Chabal, Pierre; Nicharapova, Jildiz and Baizakova, Kuralay (eds), *Cross-border Exchanges: Eurasian Perspectives on Logistics and Diplomacy*, Peter Lang PIE, Frankfurt am Main, 39-50.

SOBOLEVA, Elena and KRIVOKHIZH, Svetlana (2021). “Chinese Initiatives in Central Asia: Claim for Regional Leadership?” *Eurasian Geography and Economics*, 62(5-6), 634-658.

TALKA, Santeri (2018). *Open Regionalism in a Global System: The Political Economy of Central Asian Regional Integration*, University of Helsinki, Faculty of Social Sciences, Master Thesis.

TSKHAY, Aliya and BURANELLI, Filippo Costa (2020). “Accommodating Revisionism Through Balancing Regionalism: the Case of Central Asia”. *Europe-Asia Studies*, 72(6), 1033-1052.

WILSON, Jeanne L. (2018). “Competitive Partners: Tensions Between Russia’s Goals for the EAEU and the Chinese Vision of the BRI in Central Asia”. Nicharapova, Jildiz and Peyrouse, Sebastien (eds.), *Integration Processes and State Interests in Eurasia*, USAID, Conference proceedings of annual international conference American University of Central Asia, Bishkek, June 11.

gost

The Self-Determination Process in Sudan Towards the End of the Condominium

Kondominyum'un Sonuna Doğru Sudan'da Self-determinasyon Süreci

Abdullah ÖZDAĞ*

Abstract

Upon the Mahdiyya era having been closed in 1899, a new period in Sudan called Condominium, designating the joint administration of England and Egypt, was entered in Sudan. This period, witnessing the struggle of both parties for influence evolved to a political state where British authorities were effectual. However, this ceaseless struggle for influence between the two countries carried on until the self-determination process of Sudan. Moreover, the contribution made by this contest to the self-determination process of Sudan is well-credited. The Anglo-Egyptian tussle could not avert the submission of the new generation in Sudan to independence in the years to follow. Just like in the whole World, the demand for independence in Sudan has been called out since 1940s. As a response to the irrepressible demand for independence, England gradually initiated the process which would lead to Sudan's autonomy, and ultimately its independence. Sudan gaining an autonomous status in 1953 caused political parties to increase their efficacy. This process also facilitated an electoral system in Sudan based on self-governance for the first time. As a result of the general elections held towards the end of 1953, Ismail al-Azhari became the first Prime Minister of Sudan having won the elections. A short while later, the British and Egyptian bureaucrats serving in Sudan began to be replaced by the Sudanese. Upon constitutional regulations, total independence of Sudan was enacted by the Sudanese Parliament on 1 January 1956. Thus, the Sudanese owned an independent country the future of which they would determine like the countries in the rest of the world.

Key Words: Sudan, The Nile, Condominium, Independence, Egypt

Öz

1899'da Mehdiye Döneminin sona ermesiyle Sudan'da Kondominyum denilen İngiltere ve Mısır'ın ortak idaresiyle yeni bir döneme girilmiştir. Tarafların nüfuz mücadelesine sahne olan bu dönem daha çok İngiliz otoritelerinin etkin olduğu bir politik duruma evrilmiştir. Ancak yine de iki ülke arasındaki nüfuz mücadelesi Sudan'ın bağımsızlık sürecine kadar devam etmiştir. Hatta bu durumun çoğu zaman Sudan'ın self-determinasyon sürecine olumlu katkılarının olduğu bilinmektedir. İngiltere ve Mısır'ın Sudan'a egemen olma mücadelesi, sonraki yıllarda Sudan'da yetişen yeni neslin bağımsızlık taleplerinin önüne geçememiştir. Tüm

Makale Geliş Tarihi: 05.04.2023. Makale Kabul Tarihi: 12.02.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZDAĞ, Abdullah. "The Self-Determination Process in Sudan Towards the End of The Condominium". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 43-63. DOI: 10.19060/gav.1498697

* Assoc Prof., Nevşehir HBV University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, International Relations Department, E-mail: abduallahozdag1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5775-8264.

Gazi

Akademik
Bakış

43

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

dünyada olduğu gibi Sudan'da da özgürlük talepleri 1940'lardan itibaren yüksek sesle dile getirilmiştir. Önü almamaz bağımsızlık taleplerine karşı İngiltere, kademeli olarak Sudan'ın özerkliğine ve nihayetinde bağımsızlığına giden süreci başlatmıştır. 1953'te Sudan'ın özerk bir statü elde etmesi politik partilerin etkinliğini daha da artırmasına neden olmuştur. Bu süreç Sudan'da ilk kez kendi kendini yönetme hakkına dayalı bir seçim sisteminin de önünü açmıştır. 1953'ün sonlarına doğru yapılan genel seçimler sonucunda İsmail El-Azhari seçimleri kazanarak Sudan'ın ilk Sudanlı Başbakanı olmuştur. Kısa süre sonra Sudan'da görev yapan İngiliz ve Mısırlı bürokratların yerini Sudanlılar almaya başlamıştır. Yapılan anayasal çalışmalar sonrası Sudan'ın tam bağımsızlığı 1 Ocak 1956'da Sudan Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. Böylece Sudanlılar tüm dünya ulusları gibi kendi geleceklerine kendilerinin karar verecekleri bağımsız bir ülkeye sahip olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Sudan, Nil, Kondominyum, Bağımsızlık, Mısır

Introduction

In Sudan, the initial phases of the Condominium, during which an urban, elite community had barely been formed, are remarked as silent periods. The theory of self-determination, put into practice in the case of the Egyptian Revolution initially at the end of World War I and thereafter along the subsequent years in other Arab countries, indicated everything had begun to change in Sudan, and they would evolve irrecoverably. In Sudan, the first uprising against the sovereign power led by England could be acknowledged to be Ali Abdullatif's "White Flag League", acting under the aegis of Egypt¹. The strife Ali Abdulatif embarked on with his limited number of followers against British domination (1924 Crisis) was managed to be submerged before it could pose a real threat against British authorities². Still, his campaign paved the way for the formation of new groups and ideas that would influence the following 30 years of Sudan. The attempt by England to Sudanize government institutions upon their perception of Egypt as a threat led to the emergence of a class with their fresh claims in the periods to follow. Political figures like Sayyid Abd Al-Rahman Al-Mahdi and İsmail al-Azhari were among those these circumstances brought forth.

The British administration in Sudan was able to manage Sudanese nationalism for some more time taking advantage of the competition between Mahdist groups and the Khatmiyya sect. In the period following, the effect of Egyptian administration upon Sudan remained inactive until the Anglo-Egyptian treaty of 1836. Yet, pro-Egypt organizations in Sudan never ceased to communicate with the Egyptian administration anyhow. This research

- 1 Peter M. Holt, *A Modern History of the Sudan*, Weidenfeld and Nicolson, London 1961, p. 128; see also Sudan Memorandum, H.A. Macmichael Kataloğu, Khartoum, 10 September 1932, SAD 403/7/1-66.
- 2 M. W. Daly, "The Development of the Governor-Generalship of the Sudan, 1899-1934", *The Journal of African History*, 24/1, 1983, p. 89, 90; See also for the 1924 Crisis, Elena Vezzadini, "Nationalism by Telegrams: Political Writings and Anti-Colonial Resistance in Sudan, 1920-1924", *The International Journal of African Historical Studies*, 46/1, 2013, p. 27-59.

focuses on the self-determination process of Sudan, which was under English-Egyptian rule for nearly half a century. How the will of the Sudanese to determine their future was shaped and the nature of the way they were organized were scrutinized. In addition, the steps taken by England and Egypt regarding the autonomy and independence of Sudan were endeavored to be analyzed. Studies on Sudan have mainly focused on the period of autonomy and independence (1953-1956). Articles providing more detailed information do not allow a full understanding of the independence process. Thus, this study will contribute to the comprehension of Sudan's long process of independence in a wholistic perspective.

The Revival of the Spirit of Freedom

Upon the Anglo-Egyptian treaty of 1836, the Egyptian administration began to pursue a more active policy in Sudan³. However, the spirit of the time had changed so much that educated and experienced Sudanese people were added to the civil services of the sovereign powers, England and Egypt. Therefore, in Sudan, embracing a policy of neutrality during the years of World War II, Egypt's call for union and the expertise of English authorities were not much regarded.

Although the Graduates General Congress, founded by the graduates of Gordon College in February, 1938, aimed at an intellectual movement in the realm of education and in social domains, it evolved into a place where political rhetoric was put out⁴. The members of the fast-growing organization began to take action during the year the organization was established with its number of members reaching up to 1.200 people. İsmail al-Azhari, later to become the first prime minister of Sudan, sent a letter to the Sudanese administration on behalf of all the people of Sudan. The letter concerned a constitutional regulation regarding the representation of the Sudanese in the administration. However, the claim addressed to the joint British and Egyptian administration was denied⁵. Thereby, this attempt was to form the basis of many correspondences claiming the right to be represented in the administration in the years to follow. This organization, having approximately 2.000 members and making itself heard around a great number of cities after 1940, employed a bold discourse oriented towards independence in contrast to the tribal leaders cooperating with British and Egyptian administrations⁶. Thus, in 1942, theoretical debates regarding the self-determination of Sudan commenced. On 3 April 1942, Congress Chairman İbrahim Ahmad presented a 12-article memorandum to "Sudan General Secretariat"

3 Robert O. Collins, "The Independent Sudan," *Current History, North Africa*, 44/257, (January 1963), p. 14.

4 R. O. Collins, *Ibid*, p. 15.

5 J.S.R. Duncan, *The Sudan's Path to Independence*, William Blackwood and Sons Ltd, London 1957, p. 139.

6 Carole Collins, "Colonialism and Class Struggle in Sudan," *MERIP Reports*, No: 46, (1976), p. 7.

gazi

Akademik
Bakış

45

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

on behalf of the Sudanese people. This committee, in sum, demanded that the governments of England and Egypt determine the geographical borders of Sudan upon the war via a joint declaration and announce Sudan to be an independent country⁷.

In about a month, upon their meeting with Governor General Huddleston, Secretary-General Newbold pronounced his resolution. Newbold, in his letter dated 12 May he sent to Abraham Ahmad, stated that, without the consensus of England and Egypt, they would not be justified to make the decision on their own as the demand concerned the constitutional status of Sudan, which was ensured by the treaty of 1899 and Anglo-Egyptian Treaty of 1936⁸. Therefore, the British authorities in Sudan denied this demand turning down the memorandum owing to the nature of the policy of Sudan. As a result, in the meeting between Secretary-General Newbold and the chairman of the congress, Ahmad, some members of the congress were inclined to accept a privately handed guarantee, but others declared they would not acknowledge anything unless their demand was officially accepted and replied to. In the course of events, the congress and those close to it diverged into two main groups “Ashigga” (1944) and “Umma” (1945)⁹. Ashigga (Brothers), led by İsmail al-Azhari and adopting the slogan “Unity of the Nile Valley”, later became National Unionist Party (NUP), and gradually managed to take hold of the congress. The moderate who preferred to act with England towards independence founded Umma (Nation) Movement led by Sayyid Abd Al-Rahman Al-Mahdi. Sayyid Abd al-Rahman el-Mahdi was previously (1881-1898) the leader of Ansar, a Mahdist group struggling against the British and Egypt during the period¹⁰. Afterwards, this movement evolved more towards the British administration with respect to their discourse under the leadership of Sayyid Abd Al-Rahman Al-Mahdi, which was partially due to his ambition to take the chair in the administration of Sudan¹¹. In fact, Abd al-Rahman was not an active figure in Sudan until he received the support of the British administration against the Ottoman Sultan’s declaration of jihad in World War I.¹².

7 Sudan Politic Notes, N.R. Udal Catalogue, September 1954, Sudan Archieve Durham (SAD), 403/1/1-6, the demands composed of 12 articles included scopes such as legislation, education, justice, agriculture and industry. For all articles, see Douglas Newbold, *The Making of the Modern Sudan*, Faber and Faber Limited, London, p. 540, 541.

8 Newbold, *Ibid*, p. 542, 543.

9 Sudan Politic Notes, N.R. Udal Catalogue, September 1954, SAD, 403/1/1-6.

10 R. O. Collins, *Ibid*, p. 15.

11 Holt, *A Modern History of the Sudan*, p. 160.

12 Sayyid Abd Al-Rahman, being invited to London after the war in Sudanese committee, presented the sword of his father, Mohammad Ahmad, to King George V. This incident passed into history as the incident of sword, which was interpreted as the passion of Sayyid Abd Al Rahman to rule Sudan. For detailed information on Sayyid Abd al-Rahman, see Fadwa Abdel-Rahman Ali Taha, “Sayyid Abd Al-Rahman Al-Mahdi: Kingship and its Implications on the History of the Sudanese Nationalist Movement, Sudan: Environment and People”, *Second International Sudan Studies Conference Papers*, Durham, (1991), p. 52-60.

As the arguments with regard to the future of Sudan were in progress with the sounds of educated groups in North Sudan rising higher, South Sudan did not succeed in being integrated into the north due to the poor conditions of its economy and its lack of education; hence, it could serve less during the process of independence. This condition of South Sudan was, in a way, owing to the policies pursued by the British. The English authorities not wishing Islam to penetrate into South Sudan promoted missionary schools; hence, these areas inhabited by people limited to primary education were able to make less progress¹³. Sudan's elite consisted mostly of northern Muslims. These northerners were primarily graduates of Gordon College, which was established to train local personnel for the lower echelons of the movement¹⁴.

Despite the ascending pro-self-determination discourses of the Sudanese in the first years of the 1940s, Douglas Newbold, Secretary-General of Sudan, endorsed that the self-determination process had to be gradual pointing to the slowly growing income of the country¹⁵. Newbold's endorsement somehow indicated the British were not leaning towards the idea of total independence yet. In May 1944, Governor-General Huddleston enacted the constitution of Advisory Council for the Northern Sudan getting aid from Secretary-General Newbold so as to meet the demands of the Sudanese to an extent by taking the Sudanese closer to central administration, and hence to ease the tension having been raging. Under the auspices of Secretary-General Newbold again, provincial consules were established. This administrative organization satisfied the Sudanese at first, though later, could not satisfy even the moderate nationalists due to its advisory-only function¹⁶.

Sudanese nationalists began to put more pressure on the central administration to be entitled to more floor. Upon this, on 26 March 1946, Foreign Secretary Bevin declared that they would not alter the status of Sudan until the Sudanese were asked for advice via institutional channels in his speech at the British Parliament. In April 1946, Governor-General Huddleston once again took a stance favoring status quo restating Bevin's words to the Advisory Council¹⁷. The ideas of the Sudanese Government's Civil Secretary J. Robertson and Ambassador Campbell in Cairo for the recognition of the Sudanese delegation were also rejected by the Sudanese Government (British administration) on the grounds that they represented only a small portion of the society, the elite¹⁸.

13 C. Collins, *Ibid*, p. 7, 9.

14 Gabriel Warburg, "From Mahdism to Neo-Mahdism in the Sudan: The Role of the Sudanese Graduates in Paving the Way to Independence 1881-1956", *Middle Eastern Studie*, 41s/6, 2005, p. 988.

15 Newbold to Cairo, 15 July 1944, Khartoum, PRO. FO, 921/305.

16 Peter M. Holt, "Sudanese Nationalism and Self-Determination," Part II, *Middle East Journal*, 10/4, Autumn (1956), p. 370.

17 Sudan Politic Notes, N.R. Udal Catalogue, September 1954, SAD, 403/1/1-6.

18 Fadwa Abdel-Rahman Ali Taha, "The Sudanese Factor in the 1952-53 Anglo-Egyptian

görs

Akademik
Bakış

47

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

The outcome of the negotiations carried out between Egypt and England since February 1946 to revise the Anglo-Egyptian Treaty was completed in October 1946 by the Sudan Protocol. It was stated that there was no change regarding the status of Sudan in terms of self-determination. Thus, despite embracing distinctive policies regarding Sudan, the two countries took a stance opting for prolonging the status quo in Sudan¹⁹. Meanwhile, the administration of Egypt carried on with their traditional discourse. To them, even if the Sudanese were to decide upon their future on their own resolution, this would depend on acting with Egypt. The prime minister of Egypt pointed to the unity of Sudan and Egypt via his statement “The whole Nile Valley is in a unity of language, religion and race”. During this period, the publicly produced discourses in Egypt were based on “the unity of Sudan and Egypt” and “Sudan and Egypt under the Egyptian Crown”²⁰. The basis of Egypt’s approach to unity originally came from intricate, traditional social and administrative structuring that originated in Turkish administration. The children of the elite tribes in Sudan worked in Sudan with the Egyptians once they had completed their education in Egypt. Naturally, the ulama and elite administrative and military post-holders were under the influence of Egypt²¹.

The prime minister, Ismail Sidky Pasha, embarked on exertions to come to terms with the British Government in London through organized negotiations. The moderate discourse employed by Sidky Pasha regarding Sudanese sovereignty raised the ire of the opponent politicians who believed a more rigid policy had to be pursued. Due to his comprehension signifying he would not be able to continue under the existing circumstances, Sidky Pasha resigned and was replaced by Nokrashi Pasha on 13 July 1947. Nokrashi Pasha, the moment he came into power, denied the prospects of ultimate independence and ceased negotiations with the British. In his letter to “The Times” dated 25 October, he stated the Egyptians wanted to maintain their unity with the Sudanese as long as the Sudanese wished²². Upon this, British Foreign Minister Bevin, in his meeting with Amr Pasha, the Egyptian Ambassador in London, on January 22, 1947, declared that Nokrashi Pasha’s statements caused concerns in the British authorities. Amr Pasha stated that the Sudanese Protocole was clear, and that when the time came, they would be respectful of the determination of the Sudanese²³.

Prime Minister Nokrashi, despite the absolute disagreement with the British during his first months of duty by changing his attitude, attributed

Negotiations,” *Middle Eastern Studies*, 44/4, (July 2008), p. 604.

19 Sudan Politic Notes, N.R. Udal Catalogue, September 1954, SAD, 403/1/1-6.

20 Report of Anglo-Egyptian Sudan, H.A. Macmichael Catalogue, Undated, SAD, 586/2/1-99.

21 Gabriel Warburg, “The Wingate Literature Revisited: The Sudan as Seen by Members of the Sudan Political Service during the Condominium: 1899-1956,” *Middle Eastern Studies*, 41/3, (2005), p. 383.

22 Report of Anglo-Egyptian Sudan, H.A. Macmichael Catalogue, Undated, SAD, 586/2/1-99.

23 Bevin to R. Campbell, M. V. Daly Catalogue, 23 January 1947, SAD, 988/6/1-30.

the breakdown regarding the negotiations to the dissatisfaction of Egypt on the basis of two main issues. The former one of these is the evacuation of English troops from Egypt. The latter is the protection of the unity of Sudan and the full restitution of Egypt in terms of its rights regarding the administration of Sudan to make Sudan eligible for autonomy²⁴. Upon this, British Foreign Affairs stated that Britain and Egypt were vested with equal rights on the legislation of Sudan; therefore, Sudanese government could not embark on activities of legislation without first consulting both sides of the Condominium²⁵. British authorities were not inclined to leave the sovereignty over Sudan in a unilateral fashion; hence, they began to appoint the Sudanese to more operative posts beginning in 1946. The will to mitigate the raging ire of the Sudanese nationalists against British authorities had a part in the constitution of this ideology. Accordingly, the governor-general held the Sudan Administration Conference to work more closely with the Sudanese in 1946. As a result of this conference, a few subunits bringing the central government and regional governments closer were established, and appointments were made to the new posts. In this constitution draft regarding the central government, the establishment of a legislative Assembly and an executive council of 12 people were the points in question²⁶.

The Institution of Constitutional Councils

The reports obtained from the Sudan Administrative Conference were submitted for the approval of the governor-general and British government upon being effectuated during the first months of 1947²⁷. With the newly implemented reforms, the executive council of the governor-general, which was comprised of 12 British people all of whom were from England, was to be formed of 6 English and 6 Sudanese people²⁸. Later, in 1949, with the appointment of one Sudanese person to the council, the Sudanese happened to outnumber the British in the council²⁹. With the inclusion of 14 people who were natural members due to their positions as officers in the legislative assembly and the English members, the total number increased to 95, 89 of whom were the the Sudanese³⁰. The prerequisite to council membership began to be conditional on having been a resident in the constituency at least for two years and being above at least 30 years of age. In addition, the right of the voters to vote depended on whether they were at minimum 25 years of age and paying a particular amount of tax³¹.

24 Report of Anglo-Egyptian Sudan, H.A. Macmichael Catalogue, Undated, SAD, 586/2/1-99.

25 Beckett to A. McDougal, 17 March 1947, Cairo, PRO. FO, 141/1189.

26 Sudan Administration Report, 11 March 1947, Cairo, PRO. FO, 141/1192.

27 Sudanese Genel Governor-General to Cairo Embassy, No: 35, 24 April 1947, Khartoum, PRO. FO, 141/1192,

28 Report of Anglo-Egyptian Sudan, H.A. Macmichael Catalogue, Undated, SAD, 586/2/1-99.

29 Henderson, *Ibid*, p. 98.

30 Duncan, *Ibid*, p. 136.

31 Harold Macmichael, *The Sudan*, Ernest Benn Limited, London 1954, p. 112.

gazi

Akademik
Bakış

49

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Although the legislative Assembly undertook the administration all around the country, there were significant obstacles regarding South Sudan being represented. At the Juba Conference in July 1947, the South's right to decide their own future was ignored by British and Sudanese representatives³². However, The governor-general had suggested that this territory be ensured to be integrated through the number of schools the medium of education of which was Arabic, and that the economic welfare level of the territory equal that of the South. Thus, during the initial phase of the declaration of autonomy, South Sudan bore a passive status³³. These constitutional preparations were delayed for some time by the administration of Egypt, claiming that they were being neglected. However, as Egypt was one of the sovereign nations over Sudan, the negotiations regarding Sudan would not carry on without the approval of Egypt. The fact that some politicians in Egypt turned these constitutional endeavors and the policy of "Sudanization" into a "no to English Intervention" campaign caused the endeavor to be suspended temporarily. Yet, the Nokrashî Cabinet in Egypt emphasized they did not approve of the misinterpretations and that they would maintain the policies regarding the autonomy of Sudan with Britain³⁴. Egypt proposed a number of regulations like a full-fledged parliament and there being more Sudanese representation in the executive council, which would enable Sudan to transition more swiftly to democratic institutions, and hence an autonomous administration; nevertheless, due to the lack of parliament experience of the Sudanese, ultimate autonomy would be expanded over a period of time³⁵.

In June 1948, the legislative assembly and administrative council were instructed by the advisory council to work actively within the jurisdiction of the Governor-General. Despite the official protest of the Egyptian Government on 15 December, the legislative assembly chosen under the Secretary-General of Umma, Abdullah Halil, and the members of other independent parties gathered. Meanwhile, Umma seized the parliamentary majority because pro-Egypt parties, particularly Ashigga, had been protesting against the elections³⁶. Despite all, the parliament gathered and appointed Abdullah Halil Bey as the president. Thereupon, besides Abdullah Halil Bey and the ministers of health and education, appointments of 10 under-secretaries were made. This way, the council of Governor-General, composed mostly of the Sudanese, was replaced by Executive Council³⁷. In 1949, the executive council worked for the first year with the executive council. Owing to several delays, the first season of the parliament opened on 20 December 1949. The

32 Sam L. Laki, "Self-Determination: A Solution to the Sudan Problem", *Northeast African Studies*, 3/2, 1996, p. 10.

33 Report of The Sudan Administration Conference, Chairman J. W. Robertson, 31 March 1947, Khartoum, PRO. FO, 141/1192.

34 Sudan Governor-General to Cairo Embassy, 27 October 1947, Khartoum, PRO. FO, 141/1192.

35 Report of Sudan Administration, 27 November 1947, Khartoum, PRO. FO, 141/1192.

36 Sudan Politic Notes, N.R. Udal Catalogue, September 1954, SAD, 403/1/1-6.

37 Henderson, *Ibid*, p. 98.

gost

first season of the parliament in which all members participated attracted substantial attention of the public as well³⁸. Sudanese nationalists and Ashigga proponents regarded the legislative council more as a British device inhibiting, or at least postponing the independence of Sudan than an institution³⁹. Ashigga's persistent opposition to the English administration did not contribute to the resolution of the issues; moreover, it fed the environment of crisis in which Egypt was involved.

The election to be carried out in Sudan was to contribute to the establishment of the democratic institutions that would facilitate independence. There existed an incongruity among the parties in Sudan regarding the issues of autonomy and total independence. Egypt was accusing English administration of turning Sudan into their own colony through the unilateral resolutions they took. Hence, The Government of Egypt declared they unilaterally terminated the 1936 Anglo-Egyptian Treaty and 1899 Condominium Agreement and demanded the full evacuation of the British acknowledging the Valley of Nile under the the Kingdom of Egypt had to be United. The Minister of Foreign Affairs, Bevin, declared the treaty of 1936 approved by the parliaments of both countries could not be altered without the common consent of both sides⁴⁰.

Despite the escalating political tension between Britain and Egypt, the steps towards the autonomy of Sudan were progressing. British administrators organized meetings with independent tribal leaders and several apolitical groups in Sudan. They were convinced the shortest route towards national causes was constitutional progress, thanks to which foreign intervention was to be ensured to be minimized or to cease⁴¹. Afterwards, a constitutional amendment committee was established in Khartoum to specify the principles regarding the autonomous administration in 1951⁴². The Foreign Affairs Minister of Egypt clearly stated his parliament declined to compromise in any way to the Ambassador of Cairo during the meeting on 6 July. Further meetings were organized between the sides on 13 and 26 July that did not proceed well. Meanwhile, Anglo-Egyptian relations were in tension due to English ships anchoring in the Gulf of Aqaba and Israel's policies upon the canal. On 30 July, Eden, the Minister of Foreign Affairs, in his speech at the parliament, stated the Foreign Affairs of Egypt shut their door for negotiations. By 6 August, the negotiations between England and Egypt had completely ceased⁴³.

Except for Ashigga supported by Egypt, the representators of all political groups in Sudan joined Constitutional Amendment Committee. Yet,

38 Report on The Administration of The Sudan in 1949, Khartoum, PRO. FO, 371/96845.

39 Peter M. Holt, "Sudanese Nationalis...", p. 371.

40 Sudan Politic Notes, N.R. Udal Catalogue, September 1954, SAD, 403/1/1-6.

41 Political Situation, N.R. Udal Catalogue, 18 February 1952, SAD, 779/11/1-113.

42 Sudan Politic Notes, N.R. Udal Catalogue, September 1954, SAD, 403/1/1-6.

43 Creswell to Eden, Egypt: Annual Review for 1951, Alexandria, 3 July 1952, PRO. FO, 371/96845.

gazi

Akademik
Bakış

51

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

due to the political attitude Egypt bore, there were several resignations from the committee. Thereupon, following the proposition of the president, the committee was dispersed in 1951 although it had almost reached its aim. However, the endeavors constituted a significant map for the Sudanese Government⁴⁴.

As new political perspectives were emerging in Sudanese political life via new political parties, Egyptian politicians were demonstrating their will for a Sudanese Administration structured under Egyptian sovereignty and the Egyptian crown; and the implementation of the Egyptian constitution upon Sudan. The English Authorities had already been declaring that they would not accept this since 1946. The Foreign Affairs Minister, Eden, sent a telegram to Stevenson, the Ambassador of Cairo, stating that the British Government would fulfill their promise to the Sudanese, and informing that they would support Howe, the Governor-General, so as to effectuate a constitution that would lead Sudan to autonomy. Eden stated that they would be respectful of the Sudanese determination to be governed under the crown of Egypt once they had gained their independence⁴⁵. Within 2 days following Eden's telegram, on 21 January 1952, Robert Howe, the Governor-General of Sudan, sent an assertive telegram to Eden stating that on the basis of the promise the British Government had made to the Sudanese, the demand of the Egyptians was impossible to be met; that Sudan's status would not be altered unless the Sudanese were consulted first; and that the Sudanese would determine their own future. In addition, Governor-General Howe mentioned in his telegram that all political parties except for Ashigga rejected the constitution of Egypt and that the policy of Egypt towards Sudan caused great disturbance in some quarters⁴⁶. On the other hand, Foreign Minister Eden informed Ambassador Stevenson in Cairo that there would be no bargaining on Sudan against the Suez Crisis with Egypt⁴⁷.

As the political dispute between Britain and Egypt was holding, the constitutional endeavour was being pursued in an unabated way. The objection of Egypt at that point was the fact that Sudan already had its own constitution. Ambassador Stevenson in Cairo demanded British Government to ask the Government of Egypt to accept the constitutional draft in which there was substantial progress immediately⁴⁸. Thenceafter, upon the meeting in the official room of Churchill, the Prime Minister of England, the previous resolution that had before been mentioned by English diplomats were re-handled and declared to Egypt. In line with this, it was resolved that King Farouk's title as the king of Sudan would never be recognised, Sudan would be free to determine its own status, and there would be no alteration regarding

44 Sudan Politic Notes, N.R. Udal Catalogue, September 1954, SAD, 403/1/1-6.

45 Eden to Stevenson, M.W. Daly Catalogue, 19 January 1952, Cairo, SAD, 989/2/1-90.

46 Howe to Eden, M.W. Daly Catalogue, 21 January 1952, Khartoum, SAD, 989/2/1-90.

47 Eden to Stevenson, M.W. Daly Catalogue, 20 February 1952, Cairo, SAD, 989/2/1-90.

48 Stevenson to Eden, M.W. Daly Catalogue, 9 April 1952, Cairo, SAD, 989/2/1-90.

the status of Sudan without the Sudanese having being asked in advance⁴⁹. Thus, it was comprehended that Britain was not to permit Egypt to make any political attempt upon Sudan.

The legislative assembly acknowledged this draft in April 1952 to make constitutional changes in the parliament. In May 1952, the constitutional draft presented to the governments of England and Egypt did not satisfy the government of Egypt. Meanwhile, Sayyid Abd Al-Rahman Al-Mahdi, who had been negotiating with the British Government, was invited to Cairo for negotiations by the government of Egypt. In the negotiations, the government of Egypt declared that the issue of the Nile and the enactments regarding Sudan approved by the parliament in 1951 were to be reviewed if the sovereignty of King Farouk on Sudan was acknowledged. Thereupon, the government of Egypt fell and the negotiations were interrupted⁵⁰. After the cabinet of Nahhas Pasha was overthrown, many governments wanted to pursue the negotiations; however, they were not successful owing to government reshuffles. As a matter of fact, the constitutional draft was managed to be acknowledged after the coup of July at the end of 1952. Hence, the executive council composed of 7 Sudanese and 3 English members administered the country during 1953⁵¹.

Sudan's New Path from Self-Governance to Self-Determination

King Farouk having been overthrown, Egypt's sovereignty claim on Sudan drew to a close. Egypt launched negotiations with some Sudanese political figures in order Sudan to acquire an autonomous state. Egypt declared to the UN that they would not oppose to the independence of Sudan. The leader of Umma Party was invited to Cairo by the prime minister in June 1952. The popularity of the new Egyptian politics was represented by the half-Sudanese, apparent leader of the junta, General Muhammed Nagib. General Nagib was half-Sudanese and his education in Sudan entitled him to the trust of the Sudanese people⁵². English propositions of autonomy were presented to Nagib on 24 September 1952 by the Ambassador in Cairo, Stevenson. Thereupon, Nagib invited Sayyid Abd Al-Rahman Al-Mahdi and other political figures to Cairo to negotiate the issue of autonomy. General Nagib's positive discourse regarding the Sudanese people's determination on their own led to the emanation of sympathy towards him by various groups in Sudan⁵³.

In October 1952, the English Government accepted the autonomous status of Sudan. Upon this, on 2 November, Egypt did not only accept the autonomous status, but also declared that regulations might be made on a

49 Eden to Stevenson, M.W. Daly Catalogue, 22 April 1952, London, SAD, 989/2/1-90.
50 Duncan, *Ibid*, p. 151, 152.
51 Henderson, *Ibid*, p. 103.
52 Holt, *A Modern History of the Sudan*, p. 159, 160.
53 Taha, "The Sudanese Factor in the 1952-53 Anglo-Egyptian Negotiations", p. 607.

gazi

constitutional basis to make Sudan independent⁵⁴. In April 1952, the constitutional arrangements regarding the status of autonomy had nearly been completed. This status set forth a complete Sudanese council of ministers (with two ministers from the South) and a bicameral parliament. The Senate was to be composed of fifty members thirty of whom were to be elected to election boards and twenty of whom were to be nominated by the Governor-General. The House of Representatives was to include 95 members 35 of whom were to be elected directly and 57 of whom were to be elected indirectly. As a gesture to the educated Sudanese, Graduates' Constituency was established. The position of the Governor-General was to be close to an undisputed country leader's with constitutionally empowered rights⁵⁵.

The new government formed in Egypt cracked the door open for Sudanese autonomy and self-determination compared to the previous regime of King Farouk by engaging Egypt in a more passive status. The government of Egypt came to terms with all the political parties in Sudan regarding autonomy on 10 January 1953 via Salah Salim, whom the government had sent to make negotiations on their behalf. Therefore, all the parties in Sudan except for those in the South signed a text involving all foreign powers evacuating their troops from Sudan within 3 years, the Sudanization of all the police and defense force of Sudan, the limitation to Governor-General's authority to assign people to commissions, and the conduct of direct elections in Sudan⁵⁶. The Agreement of 10 January invalidated the agreement draft of the British that they were expected to deliver to Egypt on 12 January. British authorities held several negotiations with Sudanese political parties. All political groups in Sudan were all of one mind regarding Sudanization through the establishment of autonomous units, and the requirement that the obscurity related to the future of Sudan be eliminated⁵⁷.

By common consent of Egypt and Britain, the agreement regarding Sudan's autonomy was signed on 12 February 1953. Upon 12 February, the efficacy of the Sudanese political parties gradually rose. The power of the Government-General was limited and handed over to an international committee due to the activities of Sudanese and Egyptian political figures to reduce the influence of Britain. This committee was to be comprised of two Sudanese, one English and one Pakistani member. This modified status was turned into an equal and fair administration for all communities around Sudan. This agreement also addressed the unitary structure of Sudan⁵⁸. The Agreement of 12 February set a 3-year prerequisite to autonomy prior to self-determination. In the Agreement took place the regulations regarding the cessation of the transition period and the process of self-determination. The

54 Sudan Politic Notes, N.R. Udal Catalogue, September 1954, SAD, 403/1/1-6.

55 Peter M. Holt, "Sudanese Nationalism...", p. 370.

56 Sudan Politic Notes, N.R. Udal Catalogue, September 1954, SAD, 403/1/1-6.

57 Taha, "The Sudanese Factor in the 1952-53 Anglo-Egyptian Negotiations", p. 620.

58 Holt, *A Modern History of the Sudan*, p. 162.

prior institution of autonomy put into practice became the parliament. The agreement established a committee of three Sudanese, one Egyptian, one English and one American member to organize and prepare for the general elections.

This committee made arrangements over direct and indirect constituencies by working on the electoral law. Despite the draft of the English authorities including 35 direct and 57 indirect constituencies, the committee determined that 68 direct and 24 indirect constituencies be effectuated. Besides, the number of members in the Graduates Committee which was originally 3 was elevated to 5. Meanwhile, Sayyid Abd Al-Rahman Al-Mahdi declared that he had no intent on becoming the King in Sudan through his official historical speech in August⁵⁹. Hence, his passion for monarchy since World War I lost its effect due to the well-implemented and organized opposition practiced by Khatmiyya and its followers including the NUP of Azhari⁶⁰.

The elections finally held in December 1953 imposed a shocking effect on the English authorities. Azhari's NUP had won the election overwhelmingly. Azhari claimed 51 out of 97 chairs in the House of Representatives, and; 22 chairs out of 30 in the Senate. Umma Party, on the other hand, became the strongest opposition party with 22 chairs in the House of Representatives and 3 in the Senate. The Socialist Republican party could get only 3 chairs in the Parliament, and no chair in the Senate⁶¹. The fact that the administration of Egypt supported the National Unionist Party financially for the election posed an effect on the results. Azhari, the leader of NUP, took advantage of Egypt's experience in the election whereas the Umma Party and the others were unable to be organized well due to their lack of experience and financial support⁶². Hence, when the results of the election were announced, Gawain Bell, the Chairman of the Sudanese Political Service, and other English authorities claimed that bribery and Egypt Propaganda had an influence on the vote. When it had been obvious that NUP had won the election, Bell pursued a policy to be in agreement with the new party⁶³.

59 Duncan, *Ibid*, p. 161, p. 162.

60 Taha, "Sayyid Abd Al-Rahman Al-Mahdi: Kingship and its Implications on the History of the Sudanese Nationalist Movement", p. 57.

61 Holt, *A modern History of the Sudan*, p. 163.

62 Sudan Politic Notes, N.R. Udal Catalogue, September 1954, SAD, 403/1/1-6.

63 Gawain, as the under-secretary of the Minister of the Interior, described Ismael el-Azhari through the following sentences: "His comfortable figure, benevolent appearance and gold-rimmed glasses masked a character of single-minded ambition, political astuteness and shrewd opportunism. However much I disliked and distrusted his policies, however often he seemed to me and to many others unscrupulous and irresponsible, my only course was to try and win his confidence and if possible a measure of his friendship, and in so doing attempt to exercise some influence." Gabriel Warburg, "The Wingate Literature Revisited...", p. 377.

gazi

Akademik
Bakış

55

Cilt 17

Sayı 34

Yaz 2024

1953 Sudan General Elections (House of Representatives)⁶⁴

	Direct	Indirect	Graduates Constituency	Total
National Union Party (NUP)	36	11	3	50
Umma	21	1	1	23
Independents/Non-Party	3	8	1	12
Socialist Republican Party (SRP)	3	0		3
Southern Party(SP)	5	4		9
Total	68	24	5	97

1953 Sudan General Elections (Senate)

	Khartoum	Blue Nile	Kurdufan	Darfur	North	Kassala	Bahrel Gazel	Equatoria	Upper Nile	Total
NUP	2	4	4	2	3	3	1	1	2	23
Umma	-	1	1	1	-	-	-	-	-	3
Southern Party	-	-	-	-	-	-	1	1	1	3
Independent	-	-	-	1	-	-	1	-	-	2
Total	2	5	5	4	3	3	3	2	3	30

It was not surprising for the Sudanese to vote for Azhari's NUP. Azhari had established good communication with the educated class in towns and cities. The fact that he acted in an organized manner in many parts of Sudan

64 For the elections of 1953, H.A. Macmichael Catalogue, 15 December 1953, SAD, 403/10/14; also see K.D.D. Henderson, *Sudan Republic*, p. 104.

affected the results. The principal propaganda of Azhari was his claim that Umma's triumph would mean a Mahdi monarchy, and those who did not follow his ideology would be persecuted. Meanwhile, the anti-imperialist feelings formed as a result of nationalistic discourses were another reason for Azhari's victory⁶⁵. Shortly after the elections, on 1 January 1954, the Governor-General of Sudan inaugurated the first Sudanese Parliament. However, this was not an official inauguration. Only the prime minister and the spokesman of the parliament were to be chosen. Thus, Sayyid İsmail el-Azhari, the person to send the first Congress letter to the Sudanese administration 16 years ago, became the Prime Minister of Sudan on 6 January 1954⁶⁶, and on 9 January, the cabinet was constituted, and oath speeches were made. The council of ministers was constituted of 11 members all of whom belonged to NUP. In addition to this, besides prime minister, Azhari also held the ministry of the interior. Upon these accretions, Howe, the Governor-General, announced 9 January, when the institutions of autonomous Sudan, The Council of Ministers and The House of Representatives, were constituted, as "The Appointed Day"⁶⁷.

Upon beginning his work as the Prime Minister, Azhari encountered two substantial problems. The former was the issue of agreeing with Britain possessing executive positions within state organs, and the sharing of these positions. The latter was his relations with Umma Party. Although there was occasional tension between the Sudanese ministers and British authorities, these relations never reached the breakaway point. Public life continued in its own peculiar way⁶⁸. The Sudanization movement beginning with the evacuation of the Egyptians from public administration in 1924 gained speed with the Anglo-Egyptian Agreement of 1953. A gradual 'Sudanization' process quickly eroded Egyptian influence. However, it should be noted that the main reason for expelling the Egyptians from Sudan was political, as the slogan 'Unity of the Nile Valley' was fearful not only for the nationalist Sudanese but also for the British⁶⁹. Until the Agreement of 1953, Sudan Political Ser-

65 P. B. Broadbent, "Sudanese Self-Government", *International Affairs*, 30/3, (1954), p. 322.

66 Seyid İsmail el-Azhari, born in Omdurman in 1902, became the first prime minister of Sudan elected as a candidate from Omdurman in the Northern constituency. Having been graduated from the College Gordon, he finished American University of Beirut. Before embarking on politics, he worked in the education department of the Sudanese Government (1921-1946) in 1939, he was elected the first secretary of Graduates' Congress, and the following year, he became the prime minister there. See. H.A. Macmichael Catalogue, 29 January 1954, SAD, 403/10/67-76; also see. Duncan, *Ibid*, p. 178.

67 H.A. Macmichael Catalogue, 29 January 1954, SAD, 403/10/67-76.

68 Holt, *A Modern History of the Sudan*, p. 165, 166; For a list of senior officials serving in Sudan, see M. W. Daly, "Principal Office-Holders in the Sudan Government 1895-1955", *The International Journal of African Historical Studies*, 17/2, 1984, p. 309-316.

69 Gabriel Warburg, "From Mahdism to Neo-Mahdism in the Sudan: The Role of the Sudanese Graduates in Paving the Way to Independence 1881-1956", *Middle Eastern Studie*, 41s/6, 2005, p. 987, 988.

görsel

Akademik
Bakış

57

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

vice (SPS)⁷⁰ fell beyond regarding the issue of Sudanization intentionally due to the Southern issue and their concern regarding efficiency. It was a fact that the number of well-educated Sudanese people was low, and the majority of the Sudanese replaced by the British was not as well-educated as the English. Disregarding the prospective drawbacks, it was determined to evacuate all the English personnel from public life as soon as possible⁷¹. Within the scope of the Sudanization policy, the number of the Sudanese working for the government increased day by day. At the beginning of 1954, there were 9351 covert officials working for the government 7996 of whom were Sudanese and 1156 of whom were English. The rest of them were constituted of people from other countries, mainly Egyptians⁷².

The policy of Sudanization diminished the interest in English officials in every sphere. As a matter of fact, on 15 August, the last English official left the Sudanese Defence Force; and on 9 October, the last English official left the Police Force. Thereafter, on 14 December, G. W. Bell, the President of the Sudanese Political Service, which had lost its efficacy, left Sudan⁷³.

In 1955, the issue of South Sudan, which was to torment Sudan for a long time as a huge problem in the years to come, was waiting to be dealt with by Sudanese Government. In 1955, the South Sudanese people rebelled in the province of Ekuatoria to create an autonomous structure for themselves. The rebellions against the central government grew to the extent of interrupting the policies of Azhari⁷⁴. This comprehensive and complicated issue of Sudan was, in a way, related to "Sudanese Nationalism". The educated North Sudanese Muslim people, particularly the Mahdists and Khatmiyya sectarians, focussed on the discourse of Arab Nationalism under the influence of Egypt. However, such a discourse did not correspond to anything to the Christians who were not Arabs and to the pagan Southerners. The sout-

70 The graduates of Oxford and Cambridge were more often admitted into Sudan Political Service. For more detailed information on Sudan Political Service (SPS), see Robert Collins, "The Sudan Political Service: A Portrait of the 'Imperialists'", *African Affairs*, 71/284, 1972, p. 293-303; besides, see A. H. M. Kirk-Greene, "The Sudan Political Service: A Profile in the Sociology of Imperialism," *The International Journal of African Historical Studies*, 15/1, 1982, p. 21-48.

71 David Sconyers, "Hurrying Home: Sudanization and National Integration 1953-1956," *British Society for Middle Eastern Studies*, 15/1-2, (1988), p. 64-66.

72 P. B. Broadbent, "Sudanese Self-Government," 327; Macmichael announced the number of people working for Civil Services as 8.412 Sudanese and 998 English citizens in 1951. See Macmichael, *Ibid*, p. 113.

73 Duncan, *Ibid*, p. 183, 184.

74 Sudan Report, 20 December 1955, Khartoum, PRO. FO, 371/113626; Azhari made the following statements against the campaign launched by the Liberal Party, the only voice of South Sudan, for federal status: We are transitional Government and we have self-government statute and the Anglo-Egyptian Agreement to execute, and we shall be very careful not to contravene their provisions. The agreement provides that the Sudan is one integral whole. The Egyptian and British Governments would not have signed the Agreement unless they had been satisfied that the feeling of the Sudanese was that the Sudan should be one unit on the basis of the decision arrived at, at the Juba Conference in June 1947... see, SAD. 985/5/7, 1965, Statements by Bona Malwal

gost

herner-educated class of the period feeling humiliated under the rule of the British administration led to the reality that they began to relieve themselves by referring to their glorious periods. Through this perspective, it was possible to comprehend how they could regard themselves as a part of the Arab World. Nevertheless, the Southerners neglected by the Southern leaders, especially the ones studying at missionary schools and converting to Christianity, held a grudge against the effective leadership of the Northerners⁷⁵. When al-Azhari formed his National Government soon after independence in January 1956, to temper Southern reactions and strengthen his own hand, he gave ministry to the South's key leaders Paysama, Lwoke, and Buth Diu⁷⁶.

As the South issue was carrying on, Azhari focussed his energy on declaring the total independence of Sudan. On 16 August 1955, the Sudan Parliament passed a motion regarding the forces of Egypt and Britain evacuating the country having conferred the resolution on the condominium. The evacuation processes were managed to be completed in the middle of November. Therefore, all the parties and leaders in Sudan agreed upon a plebiscite, and on 29 August, the parliament unanimously conferred the resolution that "a direct popular vote would be the best option for the Sudanese to specify their genuine desire regarding their own destiny" ⁷⁷. The edition regarding the Anglo-Egyptian Agreement was signed on 3 December in Cairo to hold the plebiscite. On the same day, a subsidiary agreement was reached to supervise self-determination and establish an international committee. The principal aim of this committee was to be to declare independence in a free and neutral environment⁷⁸. Then, there happened to exist no obstacle on the path to independence. What had to be done was to terminate the condominium in line with the schedule specified within the framework of the constitutional rules.

The policy of the Egyptian Government towards Sudan firmly pertained to the Sudanese determining their own future independently from any kind of influence. After all, the administration of Egypt was making arrangements to uphold the independence of Sudan either through plebiscite or parliament. English Government had also begun their preparations to uphold Sudan's independence and to terminate the Governor-General's mission⁷⁹. The action having been taken, on 19 December 1955, the Sudanese Government put the declaration of independence through unanimously⁸⁰. The governments of Britain and Egypt acknowledged this resolution. The next step

75 Muddathir Abd Al-Rahim, "Arabism, Africanism, and Self-Identification in the Sudan," *The Journal of Modern African Studies*, 8/2, (1970), p. 233-249.

76 John Howell, "Politics in the Southern Sudan", *African Affairs*, Vol. 72, No. 287, 1973, p. 166.

77 A.B.H, *Ibid*, p. 422.

78 Sudan Report, 20 December 1955, Khartoum PRO. FO, 371/113626.

79 Chancery to Foreign Affairs, Tel. 342, 14 December 1955, Cairo, PRO. FO, 371/113626.

80 Mr. Adams to Foreign Affairs, Tel. 333, 20 December 1955, Khartoum, PRO. FO, 371/113626.

gors

Akademik
Bakış

59

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

was to be the advice of the condominium and the responsibilities of the Governor-General were to be undertaken⁸¹. Governor General A. Knox Helm, in the meeting with Azhari, apprehended that his post was to be terminated permanently in a few weeks although he thought that this would happen on 15 February⁸². English Foreign Affairs, in their telegram dated 23 December, noted that the procedure to be pursued upon the declaration of independence would be⁸³: the termination of the post of the Governor-General and the recognition of the independence by terminating the condominium, the existence of an appropriate president, the existence of a constitution and government, handover, the termination of the international committee, the constitution of diplomatic relations with Sudanese Parliament, the termination of the Office of Governor-General under these conditions.

Upon the resignation of Governor-General A. Knox Helm, Prime Minister Azhari ensured that the five members of the council of the state transferred from the Governor-General due to the resolution of independence be appointed by the parliament. Thereupon, on 1 January 1956, the council of the state was planned to take an oath. Meanwhile, the Sudanese Parliament gathered on 31 December for the required legal arrangements to effectuate the status of independence⁸⁴.

On 1 January 1956, the representatives of the British and Egyptian governments officially passed the torch to Sudan in the Parliament of Sudan. The members of the High Commission were to carry on the task of the president until the presidential elections based on the law enacted on 21 December. These members came into office having taken their oaths. The flags of the condominium were taken down, and the Sudanese flag was raised⁸⁵. Upon the independence, each country sent Khartoum congratulatory telegrams. Immediately after the independence, on 4 January, the government of Egypt appointed an ambassador to Khartoum. Thereupon, Britain, as well, established their embassy building in Khartoum, thereby deciding on continuing diplomatic negotiations with Sudan⁸⁶. Upon the negotiations carried out, on 3 February, the National Government was formed by Azhari. National Unionist Party (NUP) and the united opposition received 8 ministry each⁸⁷. Despite everything, a new, independent government was formed in Sudan. Sudan, from then on, carried on their exertion to make independent policies just like other countries.

81 Mr. Adams to Foreign Affairs, Tel. 342, 20 December 1955, Khartoum, PRO. FO, 371/113626.

82 Private Secretary Kirkpatrick to Cairo, Tel. 436, 21 December 1955, Khartoum, PRO. FO, 371/113626.

83 Foreign Affairs to Khartoum, Tel. 598, 23 December 1955, London, PRO. FO, 371/113626.

84 P.G.D. Adams's Report, Fortnightly Report (FR) No: 5, 30 December 1955, Khartoum, PRO. FO, 371/119601.

85 P.G.D. Adams's Report, FR No: 5, 30 December 1955, Khartoum, PRO. FO, 371/119601.

86 P.G.D. Adams's Report, FR, No: 6, 13 January 1956, Khartoum PRO. FO, 371/119601.

87 P.G.D. Adams's Report, FR, No: 8, 10 February 1956, Khartoum, PRO. FO, 371/119601.

Conclusion

Although Ali Abdullatif's discourse in 1920s is attributed to as the first reaction to the English sovereignty in Sudan, it is understood that the educated generation that could discuss the Notion of self-determination had not been raised. The desire of the Sudanese community to be involved in the mechanisms where they could devise resolutions for their own country was to truly begin about twenty years following the date when the first reaction emerged.

Without any doubt, the political attitude of Britain and Egypt posed a substantial effect on the self-determination process turning out a success; though, it should priorly be acknowledged that an urban and educated Sudanese generation had been raised. Although the Sudanese, except for those from the South, whether they had graduated from western educational institutions or traditional local educational institutions, embraced distinctive world views, they were influenced by the independence of the Arab countries around them, Egypt in particular, and developed an awareness regarding self-determination. As a matter of fact, what put flesh on the bone of the spirit of freedom was the written text Graduates' General Congress sent to Sudan's general secretary. The fact that the Sudanese had reached the wisdom, ability and courage to determine their own future facilitated them to put pressure on the administration of Britain to act in an organized way, which caused the emergence of the external factors regarding the self-determination process.

The consideration for independence in 1940's gave way to the institution of two mainstream political units in Sudan, Ashigga (1944) and Umma (1945). These political unities that positioned themselves depending on the policies of Britain underlined the foundation of many political parties in Sudan in the period to follow. From this aspect, the first half of the 1950's in Sudan, the period during which the idea of self-determination was discussed and actualized, may be regarded as a period when democratic life blossomed. The negative stance of Britain towards the idea of independence, as in the case of Ibrahim Ahmad's 12-clause memorandum, was later replaced by new administrative regulations that facilitated the involvement of the Sudanese, especially in the North of Sudan. Within the framework of the ideology of English authorities based on remaining in Sudan longer through the prevention of anti-Britain movement and Sudanese nationalism, the administrative institution of the "Advisory Council for the Northern Sudan" turned into the focus of criticism later due to its nature as a solely advisory council. This indicated that the Sudanese had crossed the tipping point on their way to independence. It is comprehensible that England, by moving in the direction of the dramatically strengthening wind of independence, wanted to hold the reins of the process of self-determination. This policy of Britain had two bases. The former was, as stated above, to restrain the hostiles against England, and the latter was to embank the policy of Egypt to be united with Sudan.

One of the points attracting the most attention regarding Sudan's sel-

gazi

Akademik
Bakış

61

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

f-determination is the Egyptian administrators' declarations employing the discourse of "Sudan and Egypt under Egyptian Crown" to sustain their sovereignty rights on Sudan referring to the historical background based on their military expedition to Sudan in 1821. The Egyptian administration, first opposed to the process of self-determination advocating status-quo, then began to be the defender of the movement of independence once they realized the impreventable independence wave and the fact that England's policy in Sudan was against them. However, it should be remembered that the fundamental source of the administration of Egypt supporting Sudan's fight for independence was their belief that Sudan would become more dependent on Egypt upon gaining independence.

Egypt's sovereignty claim over Sudan is significant, as it signifies that Egypt's habit of managing Sudan still continued. Therefore, Egypt did not differ from Britain in terms of its policy to administer Sudan. The fact that Egyptian authorities considered Sudan as an extension of their geography with respect to their unity of religion and race meant that they undermined the capacity of the Sudanese people, including those in South Sudan, to build a future for themselves. However, even the groups closest to Egypt located in North Sudan put substantial effort into instituting an independent Sudan. The first concrete step taken in Sudan with regard to the process of self-determination was the Legislative Assembly coming into operation in 1948 and the Executive Council. These councils mostly comprised of the Sudanese played a substantial role in the soft and smooth transition to independence in the following years. Via these councils, not only did the Sudanese gain the capacity to be represented, but they also gained time for the new democratic institutions to be established. There is not the slightest doubt about the role of Egypt's experience of independence and Britain's experience of democracy regarding the devising and implementation of this process. The fact that the Sudanese were able to transition to an autonomous administration with many political parties in such a short time and hold the general elections with no problems occurring should be attributed to the outcome of such policies.

The political figure having his mark on the self-determination process of Sudan was indubiously the first Prime Minister of independent Sudan, İsmail al-Azhari. It must not be left unmentioned that his struggle during 1940s, and subsequently his successful election propaganda in 1953 gave way to substantial changes in Sudan. His political intelligence observed the balance between England and Egypt and his energy formed a wholeness with his charismatic leadership in internal control. A great number of fractions in Sudan regarded him as the leader to take Sudan to independence despite the difficulties of every kind. In addition, another efficient political figure in Sudan, although criticized by many fractions of the period, was Sayyid Abd Al-Rahman Al-Mahdi for his efforts in the struggle for independence.

gpr

References

1. Official Sources

The National Archive (PRO. FO)

Sudan Archive Durham (SAD)

2. Secondary Sources

A.B.H., "The Sudan for the Sudanese: The Threshold of Self-Determination", *Royal Institute of International Affairs*, 11/10, (1955), 421-430.

BROADBENT, P. B., "Sudanese Self-Government", *International Affairs*, 30/3, (1954), 320-330.

COLLINS, Carole, "Colonialism and Class Struggle in Sudan", *MERIP Reports*, No: 46, (1976), 3-20.

COLLINS, Robert O., "The Independent Sudan", University of California Press, Current History, *North Africa*, 44/257, (January 1963), 13-21.

COLLINS, Robert O., "The Sudan Political Service: A Portrait of the 'Imperialists'", *African Affairs*, 71/284, (1972), 293-303.

DALY, M. W., Principal Office-Holders in the Sudan Government, 1895-1955, *The International Journal of African Historical Studies*, 17/2, 1984, p. 309-316.

DALY, M. W., The Development of the Governor-Generalship of the Sudan, 1899-1934, *The Journal of African History*, 24/1, 1983, p. 77-96.

SCONYERS David, "Hurrying Home: Sudanization and National Integration 1953-1956", *British Society for Middle Eastern Studies*, 15/1-2, (1988), 64-66.

DUNCAN, J.S.R., *The Sudan's Path to Independence*, William Blackwood and sons Ltd, London 1957.

HENDERSON, K.D.D., *Sudan Republic*, Ernest Benn Limited, London 1965.

HOLT, Peter M, *A Modern History of the Sudan*, Weidenfeld and Nicolson, London 1961.

HOLT, Peter M., "Sudanese Nationalism and Self-Determination", Part II, *Middle East Journal*, 10/4, (Autumn 1956), 368-378.

HOWELL, John, Politics in the Southern Sudan, *African Affairs*, Vol. 72, No. 287, 1973.

KIRK-GREENE, A. H. M., "The Sudan Political Service: A Profile in the Sociology of Imperialism", *The International Journal of African Historical Studies*, 15/1, (1982), 21-48.

LAKI, Sam L, Self-Determination: A Solution to the Sudan Problem, *Northeast African Studies*, 3/2, 1996, p. 7-20.

MACMICHAEAL, Harold, *The Sudan*, Ernest Benn Limited, London 1954.

MUDDATHIR Abd Al-Rahim, "Arabism, Africanism, and Self-Identification in the Sudan", *The Journal of Modern African Studies*, 8/2, (1970), 233-249.

NEWBOLD, Douglas, *The Making of the Modern Sudan*, Faber and Faber Limited, London.

TAHA, Fadwa A. A., "Sayyid Abd Al-Rahman Al-Mahdi: Kingship and its Implications on the History of the Sudanese Nationalist Movement, Sudan: Environment and People", *Second International Sudan Studies Conference Papers*, Durham, (1991), 52-60.

TAHA, Fadwa A. A., "The Sudanese Factor in the 1952-53 Anglo-Egyptian Negotiations", *Middle Eastern Studies*, 44/4, (July 2008), 603-631.

WARBURG, Gabriel, "The Wingate Literature Revisited: The Sudan as Seen by Members of the Sudan Political Service during the Condominium: 1899-1956", *Middle Eastern Studies*, 41/3, (2005), 373-389.

gazi

Akademik
Bakış

63

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

WARBURG, Gabriel, "From Mahdism to Neo-Mahdism in the Sudan: The Role of the Sudanese Graduates in Paving the Way to Independence 1881-1956", *Middle Eastern Studie*, 41s/6, 2005, p. 975-995.

VEZZADİNİ, Elena, Nationalism by Telegrams: Political Writings and Anti-Colonial Resistance in Sudan, 1920–1924, *The International Journal of African Historical Studies*, 46/1, 2013, p. 27-59.

YOUNG, Alden, *Transforming Sudan Decolonization, Economic Development, and State Formation*, Cambridge University Press, London, 2018.

görsel

Akademik
Bakış

64

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Kudüs'ün 1239 ve 1244 Yıllarındaki Yeniden Fethi Meselesi*

The Issue of the Re-Conquest of Jerusalem in 1239 and 1244

Şehri KARAKAŞ**

Öz

Kudüs, Kubbetü's-Sahrâ ve Mescid-i Aksâ'nın içinde bulunduğu Haremü's-Şerif bölgesi dışında 1229 yılında akdedilen Yâfâ Antlaşması'yla Eyyübî Sultanı el-Melik el-Kâmil tarafından Haçlılara bırakılmıştı. Antlaşma uyarınca Haçlılar, surları tamamen tahrip edilmiş olan Kudüs'te imar faaliyetleri gerçekleştiremeyeceklerdi. Bu nedenle muhafazası zamanla sorun olmaya başlayan Kudüs'ü askerî açıdan desteklemek isteyen papalık ve Avrupa, antlaşma süresinin dolduğu 1239'dan itibaren Haçlı seferlerine devam ettiler. Öte yandan Eyyübîler Haçlılar aleyhlerine bir faaliyette bulunmadığı sürece onlarla mücadeleye girişmek istemiyordu. Ancak Navarra Kralı ve Champagne Kontu Thibaut'ın bölgeye ulaşmasıyla güçlenen Haçlılar, Eyyübî hudutlarında bir kervanı yağmalayarak mevcut barış ortamını bozdular. Bu olay ve Haçlıların Kudüs'te imâr faaliyetlerinde bulunmaları, dönemin Mısır Sultanı II. el-Âdil ve Kerek Hâkimi el-Melik en-Nâsır Dâvud'un dikkatini Kudüs'e yöneltti. Aralık 1239'da Kudüs'ü fetheden en-Nâsır, Hristiyanları şehirden sürdü. Bu fetih, Yâfâ Antlaşması'ndan sonra gerçekleşen ilk fetih olmasına ve Salâhaddîn Eyyübî'nin fethine benzetilmesine rağmen ilim dünyasının dikkatini çekmemiştir. Bu durum, 1244 yılı başlarında Haçlıların kontrolüne geçen Kudüs'ün yine aynı yıl Hârezmlilerin fethi ve mücadeleler sırasında çok sayıda Hristiyan'ın ölmesiyle alakalı olmalıdır. en-Nâsır'ın fethi sırasında Hârezmlilerin şehre girdiği dönemden daha fazla Hristiyan nüfus olmakla birlikte onların can güvenliği yine en-Nâsır tarafından sağlanarak emniyet içinde şehirden çıkarılmışlardı. Bahsi geçen durum ise özellikle Batı dünyasının en-Nâsır'ın fethinden ziyade Hârezmlilerin Kudüs'teki faaliyetlerine odaklanmasna neden olmuştur. Bu makalede, 1239'da Kudüs'ün yeniden fethi, 1244'te kutsal mekânlarla birlikte Haçlılara teslimi ve aynı yıl şehrin Hârezmlilerin eliyle tekrar Eyyübî hâkimiyetine geçmesi; değişen ittifaklar ve gerçekleşen Haçlı seferleri ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eyyübîler, Haçlılar, Hârezmliler, Kudüs, en-Nâsır

Öz

With the exception of the Haram al-Sharif area, which included the Dome of the Rock and the Al-Aqsa Mosque, Jerusalem was ceded to the Crusaders by the Ayyubid Sultan al-Malik al-Qâmil in the Treaty of Yâfâ in 1229. Pursuant to the treaty, the Crusaders could not carry out reconstruction activities in Jerusalem, whose walls had been completely destroyed. For this reason, the Papacy and Europe, which wanted to militarily support Jerusalem, whose

Makale Geliş Tarihi: 09.10.2023. Makale Kabul Tarihi: 16.01.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: KARAKAŞ, Şehri. "Kudüs'ün 1239 ve 1244 Yıllarındaki Yeniden Fethi Meselesi". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 65-86. DOI: 10.19060/gav.1498712

* TÜBİTAK 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu kapsamında desteklenen bu çalışma, Salâhaddîn Eyyübî Sonrası Eyyübî Devleti-Haçlı Münasebetleri (1193-1250) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: sehri.karakas@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4130-601X.

Gazi

Akademik
Bakış
65
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

defense had become a problem over time, continued the Crusades from 1239 onwards, when the treaty expired. On the other hand, the Ayyubids did not want to engage in a struggle with the Crusaders as long as they did not take any action against them. However, the Crusaders, reinforced by the arrival of Thibaut, King of Navarra and Count of Champagne, broke the existing peace by plundering a caravan on the Ayyubid frontiers. This event and the Crusaders' construction activities in Jerusalem drew the attention of al-Adil II, the Sultan of Egypt, and al-Malik al-Nāşir Dāwūd, the ruler of Kerek, to Jerusalem. Conquering Jerusalem in December 1239, al-Nāşir expelled the Christians from the city. Although it was the first conquest after the Treaty of Yāfā and was likened to the conquest of Salādin Ayyūbī, this event did not attract the attention of the scholarly world. This situation must be related to the fact that Jerusalem, which had fallen under the control of the Crusaders in early 1244, was conquered by the Khwarezmians in the same year and With the death of many Christians during the struggles. Although there were more Christians in the city at the time of al-Nāşir's conquest than when the Khwarezmians entered the city, their safety was ensured by al-Nāşir and they were taken out of the city in safety. When the Khwarezmians entered Jerusalem, unlike the Ayyubids, they did not tolerate the Christians. This caused the Western world to focus on the activities of the Khwarezmians in Jerusalem rather than the conquest of al-Nāşir. In this article, the reconquest of Jerusalem in 1239, the surrender of the holy sites to the Crusaders in 1244, and the reconquest of the city by the Khwarezmians in the same year are discussed in the light of changing alliances and the Crusades.

Key Words: Ayyubids, Crusaders, Khwarezmians, Jerusalem, an-Nasir

Giriş

Eyyübî Sultanı Salāhaddîn Eyyübî, 4 Temmuz 1187'de meydana gelen Hittin Savaşı'yla Kudüs Krallığı'nın ordusunu neredeyse tamamen imha etti. Haçlıların bölgedeki nüfuzunun kırılmasıyla o, Kudüs Krallığı'na ait şehir ve kaleleri birbiri ardınca süratle fethetti. Birkaç hafta içinde 52 şehir fethedildi. Ardından Salāhaddin, 2 Ekim 1187 Cuma günü Kudüs'e girdi¹. Haçlıların 88 yıl önce kana buladıkları şehirde Müslümanlar tarafından hiçbir taşkınlık hareketinde bulunulmadı. Haçlılar kişisel eşyalarıyla verilen 40 gün mühlet içinde fidyelerini ödeyip gruplar halinde şehirden çıkarıldılar. Şehirden çıkanlar Sûr'a, Antakya'ya, Askalân'a yahut Trablus ileri karakollarına gittiler. Diğer yandan Kudüs'te yaşayan bütün Hristiyanlar Frank asıllı değildi. Onlar şehirden çıkmak istemeyince evlerinde kalmak için cizye ödemeyi kabul etmek durumunda kaldılar². Kudüs'ün fethi üzerine Avrupalı Hristiyanlar,

görsel

1 "Kudüs", TDVİA, C. XXVI, Ankara 2002, s. 329-331.

2 *İmādeddîn el-Kâtib el-İşfahânî, el-Barkü's-Şâmî* (thk. Fâlih Hüseyin), C. V, Amman 1987, s. 119; *İmādeddîn el-Kâtib el-İşfahânî, el-Fethül-Kussî fi'l-Fethül-Kudsî, Conquête de la Syrie et de La Palestine*, Par Salāhaddîn (neşr. Carlo de Landberg), Publié., Texte Arabe, E.J. Brill, Leyde 1888, s. 47-48; *Şemseddîn Ebî'l-Muzaffer, Sıbt İbnü'l Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman fi Tevârihi'l-A'yân* (neşr. Meclis-i Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye), C. VIII/I, Haydarâbat 1952, s. 397-398; *İzzeddîn el-Cezerî İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih* (çev. Abdülkerim Özyayın), C. XI, Bahar Yay., İstanbul 1987, s. 434-436; *Kvâmüddîn Ebü İbrâhîm el-Feth el-İşfahânî el-Bündârî, Muhtasar Senâ'l Berku's-Şâmî, el-Mektebetü's-Şâmîle, t.y., s. 151; el-Makdisî Şihâbeddîn ed-Dimaşkî Ebü Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn fi Ahbârî'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's Salâhiyye* (neşr. er-Risale), C. III, Beyrût 1997, s. 330-332; *Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. el-Halebî İbnü'l-Adîm, Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb* (thk. Halîl el-Mansûr), C. I, Beyrût 1996, s. 411;

“Kralların Seferi” olarak da bilinen III. Haçlı Seferi’ni tertip ettiler. Zaman ve insan kaybıyla sonuçlanan beş yıllık mücadele, 1192’de üç yıl sekiz ay geçerli olmak üzere İngiliz Kralı I. Richard ile Salâhaddîn arasında akdedilen Remle adı verilen bir barış antlaşmasıyla sona erdi³.

Salâhaddîn’in 1193’de ölümünden sonra Kudüs’ün idaresi, saltanata geçen oğlu el-Melik el-Efdal’e (1193-1196) intikal etti. Haçlıların 1192 yılında akdedilen Remle Sulhu’nu ihlal etme ihtimali, el-Efdal’in zihnini en çok meşgul eden durumlardan biriydi. Bu nedenle Haçlıların düsturu haline gelmiş olan Kudüs’ün muhafazası ve müdafaası, yeni sultan için önemli bir sorundu⁴. Onun bu öngörüsünde haklılık payı bulunuyordu. Zira kendinden sonra Eyyübî sultanı olan kardeşi el-Melik el-Âzîz’in döneminde (1196-1198) Latinler, 1197-1198’de Alman Haçlı Seferi’ni gerçekleştirdiler. Papalığın desteğiyle Kudüs’ü geri alma propagandasıyla yürütülen bu Haçlı seferi, başarısızlıkla sonuçlandı⁵. Papalığın Kudüs’ü Müslümanlardan geri almak üzere teşvik ettiği IV. Haçlı Seferi (1204) ise sefer sırasında yön değiştirerek İstanbul’a döndü.

Kudüs, el-Melik el-Âdil döneminde (1200-1218) oğlu ve Dımaşk Hâkimi el-Melik el-Muazzam’ın (1218-1227) idaresine geçti. el-Muazzam, V. Haçlı Seferi sırasında (1217-1221) Haçlıların Kudüs’ü ele geçirmesinden endişe edip Dâvud Burcu (iç kale) haricinde kalan Kudüs surlarını tamamen yıktırmişti. Bununla birlikte V. Haçlı Seferi sırasında Mısır Sultanı el-Kâmil (1218-1238) ve Dımaşk Meliki el-Muazzam güçlü bir cephe oluşturup Haçlıları Dimyat’tan çıkarmışlardı. Ancak sefer sonrasında el-Kâmil ile kardeşi el-Muazzam’ın arası açıldı. Bu cihetle el-Kâmil, otoritesine ve devlet bütünlüğüne tehdit olarak gördüğü el-Muazzam’a karşı yeni bir Haçlı seferi hazırlığı içinde bulunan, Avrupa’nın en kudretli siması Kutsal Roma-Alman

Malcolm C. Lyons-David Edward P. Jackson. *Saladin: The Politics of The Holy War*, Cambridge University Press, 1984, p. 274; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* (çev. Fikret İştan), C. II, TTK Yay., Ankara 2008, s. 390; Eyyübîler 11 Temmuz 1191’de muhasara altındaki Akkâ’yı Haçlılara teslim etmişti. Henri de Champagne’nin (1192-1197) idaresine verilen şehir, “İkinci Krallık” şeklinde anılarak Kudüs Haçlı Krallığı’nın başkenti ve idare merkezi, 1229’dan sonra ise büyük şövalye tarikatlarının karargâhı haline geldi. Kudüs Krallığı’nın bu ikinci evresi için araştırmacılar, Kudüs Krallığı, Kudüs-Akkâ Krallığı ya da Akkâ Krallığı şeklinde isimlendirmeler kullanmışlardır (İmâdeddîn İsmâil b. Ali Ebü’l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer*, C. III, Kahire 1286, s. 79; Şemseddin Muhammed ed-Dımaşkî Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhîr Ve’l-A-lâm* (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî), C. XLI, Dâr el-Kitâb el-Arabî, Kahire 1998 s. 70; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 157; “Akkâ”, TDVİA, C. II, İstanbul 1989, s. 266.

- 3 İsfahânî, a.g.e, s. 436; *İbn Şeddad Bahâüddin Yusuf*, Selahaddin-i Eyyubi (çev. Mehmet Selim Bilge), Lisa Basın Yayın, Diyarbakır 2015, s. 356-357; İbnü’l-Esir, a.g.e., XII, s. 80-81; Mary Nickerson Hardwicke, “The Crusader States 1192- 1243”, *A History Of The Crusades II* (ed. Kenneth M. Setton), The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee, and London 1969, p. 524.
- 4 el-Hurîsât H. Ahmed Mahmûd, “es-Siyâsetü’l-Eyyübiyye Tecâhü’s-Salîbiyyîn” *Câmiatü’l-Mute*, (Risâletü’l-Mâcestîr Gayri Menşûra), Kerek 2004, s. 15.
- 5 Detaylı bilgi için Şehri Karakaş, “1197-1198 Alman Haçlı Seferi ve Eyyübîlerin Mücadelesi”, *USAD*, Sayı: 18, Haziran 2023, s. 93-114.

görsel

Akademik
Bakış

67

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

İmparatoru (1220-1250) Sicilya Kralı (1198-1250) ve Kudüs-Akkâ Kralı (1225-1228) II. Friedrich'e bir elçi gönderip ittifak teklif etti⁶. Ona Haçlıların senelerce zapt etmek için uğraş verdikleri Kudüs'ü teslim etmeyi vaat etti. Böylece el-Kâmil, hem bir Haçlı seferini tasfiye edecek hem de Suriye topraklarında egemenliğini tesis edecekti. Bu suretle Kudüs, 1229'da Yâfâ Barışı'yla Mısır Sultanı el-Kâmil tarafından Kubbetü's-Sahrâ ve Mescid-i Ak-sâ'nın bulunduğu Haremü's-Şerif dışında Haçlılara bırakıldı. 10 yıl süreyle bir ateşkesi barındıran bu antlaşma, Kudüs-Akkâ Krallığı dışındaki Latinleri kapsamıyordu. Papalık ve pek çok kesim antlaşmayı tanımayacağını ilan etmesine rağmen Avrupa'daki Katolikler, bölgedeki Latinler, hatta papalık süresi boyunca antlaşmaya riayet ettiler. Hristiyanlar arasında büyük muhalefetle karşılaşması bakımından antlaşma, garip bir şekilde, kendinden sonra yapılan antlaşmalarda da bir yapı taşı oluşturdu. Zira bölgeye gelen Haçlılar başarısızlığa uğradıklarında Yâfâ Antlaşması'nı esas alarak İmparator Friedrich'in kazanımlarını korumaya ya da elde etmeye çalıştılar⁷.

El-Melik en-Nâsır Dâvud'un Kudüs'ü Haçlıların Elinden Alması (Aralık 1239)

İmparator II. Friedrich ve el-Kâmil arasında akdedilen Yâfâ Antlaşması'nın 1239 Temmuz ayında mühleti sona erdi⁸. Bunun üzerine Papa IX. Gregorius (1227-1241), yeni bir Haçlı seferi için hazırlıklara başladı. İngiltere ve Fransa'yı sefere teşvik etti. Papa tüm piskoposlara mektuplar gönderip Filistin'e sevk etmek üzere büyük bir ordu toplamayı hedeflediğini yazdı⁹. Sefer için ilk olarak toplanan Fransızlardan müteşekkil ordunun liderliğini, Navarra Kralı ve Champagne Kontu Thibaut üstlendi¹⁰. Avrupa'da pek çok kont ve asilzade sefere katılanlar arasındaydı. Avrupa'nın güçlü simalarının katılım oranı yüksek, piyade sayısının az olması nedeniyle sefer, önemli bir savaş kafilesini barındırmasına rağmen asker sayısı bakımından zayıftı. Öte yandan İmparator II. Friedrich, Eyyübîlerle 10 yılı aşkın süredir iletişim halinde bulunduğundan bir savaştan ziyade diplomasinin fayda sağlayaca-

görsel

- 6 Detaylı bilgi için bk. Şehri Karakaş-Süleyman Özbek, "VI. Haçlı Seferi Gölgesinde Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich ve Eyyübî Sultanı Melik Kâmil Dostluğu, USAD, Sayı: 15, Güz 2021, s. 63-86.
- 7 Muahede maddeleri hakkında bk. Şehri Karakaş, "VI. Haçlı Seferi'ni Sona Erdiren 1299 Yâfâ Antlaşması'nın Şartları ve Değerlendirilmesi", Gazi Türkiyat, Sayı: 31, Güz 2022, s. 169-190. (Bu makale başlığında Yâfâ Antlaşması'nın tarihi 1229 olması gerekirken sehven rakam hatasıyla "1299" yılı olarak kaydedilmiştir).
- 8 Marino Sanudo Torsello, *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross* (trans. Peter Lock), Routledge, London-New York 2011, p. 340.
- 9 Rothelin, *Crusader Syria in the Thirteenth Century. The Rothelin Continuation of the History of William of Tyre With Part of The Eracles or Acre* (trans. Janet Shirley) Ashgate, Aldershot 1999, p. 38; Sidney Painter, "The Crusade of Theobald of Champagne and Richard of Cornwall 1239-1241". *A History of the Crusades II.* (ed. Kenneth M. Setton), University of Pennsylvania Press, London 1969, p. 465; Runciman, a.g.e., III, s. 184.
- 10 Painter, a.g.m., p. 471; Runciman, a.g.e., III, s. 185.

ğı inancındaydı. Bu nedenle Eyyûbîler üzerine gerçekleştirilmesi planlanan bir askeri harekâtı desteklemiyordu¹¹. Ancak sefer için kararlı olan Haçlılar, Marsilya'dan hareketle 1239 Eylül'ünde Akkâ'da karaya çıktılar¹². Akkâ'daki Haçlılar, Navarra kralı, lordlar, Hospitalier ve Templier şövalyeleri, baronlar, Beyrût Hâkimi Balian of Ibelin'in desteğiyle bir ordu oluşturdular¹³. Bu sırada onlar arasındaki hâlihazırdaki en önemli sorun, Kudüs'ün muhafazası meselesiydi. Yâfâ Antlaşması'nın bir maddesine göre Haçlılar, antlaşmanın yürürlükte olduğu 10 yıl müddetince Kudüs'ün surlarını herhangi bir onarım gerçekleştirilmeyeceklerdi. Şehrin mülkiyeti Hristiyanlarda bulunmasına rağmen onlar 1229 yılında akdedilen antlaşma şartlarına riayet etmişler, şehri güçlendirmemişlerdi¹⁴. Bu nedenle 1239 yılında ateşkes sona erdiğinde şehirdeki tek savunulabilir yer, bir İngiliz şövalyesi olan Richard of Argentan komutasındaki küçük bir garnizon tarafından tutulan Dâvud Burcu'ydu¹⁵.

Haçlılar, seferin gidişatı hususunda bir istişare toplantısı yaptılar ve 1192 yılında Eyyûbîler tarafında harap edilip terkedilen Askalân'ı yeniden inşa etmeye karar verdiler. Bu karar üzerine ordu, 2 Kasım 1239'da yaklaşık 4 bin şövalyeye Akkâ'dan hareketle Askalân üzerine yürüdü. Haçlıların Akkâ'dan ayrılmasının ikinci günü Kont Peter of Dreux, büyük bir hayvan sürüsünün Ürdün Vadisi'nde, Dimaşk'a doğru ilerlemekte olduğu haberini aldı. Kont, maiyetindeki 200 şövalyeye el-Melik en-Nâsır'ın hâkimiyetindeki vadide Müslümanlara ait kervana pusu kurup hafif teçhizatlı Müslümanlar tarafından muhafaza edilen kervandaki sığır ve koyun sürülerini ganimet aldı. Ancak Haçlıların bu saldırısı, dönemin Mısır Sultanı II. el-Melik el-Âdil ve Kerek Hâkimi el-Melik en-Nâsır Dâvud'un hışmına neden oldu¹⁶.

Sultan II. el-Âdil, Müslüman kervanının yağmalandığını işittiğinde ilk iş olarak, oldukça tecrübeli bir komutan Rükneddîn el-Heycâvî¹⁷ idaresinde

- 11 Rothelin, a.g.e., p. 38; Amadi, The Chronicle of Amadi (trans. N. Coureas - P. Edbury), Cassoulides Masterprinters, Nicosia 2015, p. 181; Marino Sanudo, a.g.e., p. 341; Runciman, a.g.e., III, s. 184-185.
- 12 Runciman, a.g.e., III, s. 185.
- 13 Amadi, a.g.e., p. 181.
- 14 Ebû Abdullah Cemâleddîn İbn Vâsıl, Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb (thk. Hasseneyn Muhammed Rebi), C. IV, Dârü'l-Kutûb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire 1972, s. 241; 246; Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed el-Makrizî, es-Sülûk li-Ma-rifeti Düvel-i'l-Mülûk (neşr. Muhammed Mustafa Ziyâde), C.I/I, Kahire 1956 s. 230; Kırli's-Sâlis İbn Laklak, Târîh Batârikiyye'l-Kinâsiyye'l-Mısrıyye (neşr. Antuvan H.-Azuld B.), C. IV/I, Matbaatü'l-Mahadü'l-İlmiyye, Kahire t.y., s. 52; el-Ârif Ârif, el-Mufasssal fî Târîh el-Kudüs (neşr. Fevzi Yûsuf), Matba el-Mârif, Kudüs 1999, s. 189.
- Rothelin, a.g.e., p. 40. el-Ârif, a.g.e., s. 187.
- 15 Painter, a.g.m., p. 472-473.
- 16 Rothelin, a.g.e., p. 41; Suzanne Lewis, The Art of Matthew Paris in the Chronica Majora 1200-1259, California University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1987, p. 276; Runciman, a.g.e., III, s. 186; Painter, a.g.m., p. 474-475; Rothelin Müslümanlarla Haçlılar arasında gerçekleşen bu olayı diğer kaynaklara nazaran detaylı bir şekilde tasvir etmiştir.
- 17 Bazı tarihçiler ünlü bir Eyyûbî komutanı olan Rükneddin el-Heycâvî ile ileride Memluk

Filistin'e bir ordu sevk etti¹⁸. Öte yandan Haçlılar tarafında Kont Peter'in bu başarısı, bazı kontları ganimet alma duygusuyla heyecanlandırmıştı. Henri de bar adında bir kont, teçhizatlı 600'ün üzerinde şövalye ve bin piyadeden müteşekkil birlikle Gazze civarındaki çiftlik hayvanları sürülerini alıkoymak azmiyle Yâfâ'dan hareket etti. Ancak bu sırada Haçlılar, Rükneddîn el-Heycâvî komutasındaki birliğin Gazze'ye ulaştığını işittiklerinde Gazze yakınlarında deniz kıyısında kum tepeleriyle çevrili bir havzaya indiler. Onlardan haberdar olan Rükneddîn, bu taifeyi yenebilirse Haçlılara ciddi anlamda darbe vuracağından emindi. Rükneddîn idaresindeki Eyyübî ordusu, 13 Kasım 1239 Pazar günü Haçlılara ani bir baskın verdi. Bu savaşta Henri de bar'ında aralarında bulunduğu bin kişi öldürülürken 600 Frank askeri esir alınarak Kahire'ye götürüldü. Baskından hayatta kalanlar Askalân yakınlarında karargâh kurmuş olan Kont Thibaut'a iltica ettiler¹⁹. Gazze mağlubiyetiyle, Haçlı ordularının yaklaşık üçte biri yok edildi. Thibaut de Champagne Haçlı Seferi'nin başarısızlığı, pek çok yönüyle Hittîn Savaşı'yla benzerlik gösteren ve Haçlıların bölgeden çıkarılmalarının zeminini hazırlayan Firibya (II. Gazze/Hiribya/La Forbiya)²⁰ yenilgisinin zeminini hazırladı²¹.

sultanı olacak Rükneddîn Baybars'ı birbirine karıştırarak Gazze'de Haçlıları mağlup eden kişinin Rükneddîn Baybars olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak bu bilgi hatalıdır.

18 *İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 267-268; Rothelin, a.g.e., p. 42.*

19 Rothelin, a.g.e., p. 47-53; el-Makdisî Şihâbeddîn ed-Dimaşkî Ebû Şâme, Terâcimü Ricâlî'l-Karneyn: es-Sadis ve's-Sabi' ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn (Terâcimü Ricâlî'l-Karneyni's-Sâdis ve's-Sâbi') (neşr, Abdülaziz el-Attar el-Hüseynî), Beyrût 1974, s. 170; İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 267-268; Makrîzî, a.g.e., I/II, s. 292; *Şihâbüddîn Abdülvehhâb en-Nüveyrî, Nihâyetül-Ereb fî Fünûnî'l-Edeb* (thk. Feyyâz M.), C. XXIX, Dârü'l-Küttübü'l-İlmiyye, Beyrût 2004 s. 165; Marino Sanudo, a.g.e., p. 341; Runciman, a.g.e., s. 187; Painter, a.g.m., p. 475-476; Emîr Rükneddîn el-Heycâvî'nin Haçlılara saldırısı, stratejisi ve Haçlıların geri çekilmeye çalışmalarını hakkında bk. Rothelin, a.g.e., p. 47-51; Philip de Novare, *The wars of Frederick II Against the Ibelins in Syria and Cyprus* (trans. John L. La Monte-Merton Jerome Hubert), Columbia University Press, New York 1936, p. 194-195; Makrîzî, Haçlılardan içinde kral ve kontların bulunduğu 80 atlı, 250 piyadenin esir alınarak Kahire'ye götürüldüğünü Haçlılardan 1800, Müslümanlardan ise 10 kişinin hayatını kaybettiğini kaydetmiştir (a.g.e., I/II, s. 292).

20

İki hanedan biryesi arasında meydana gelen Haçlı seferleri tarihindeki en belirleyici savaşlardan biri olan Firibya Muharebesi, Dimaşk-Haçlı müttefik ordusu için tam bir felaketle sonuçlanmıştır. Firibya Savaşı, Haçlıların yıllardır diplomasi yoluyla elde ettikleri bütün kazanç ve topraklarını kaybetmelerine sebep olduğu gibi bu mağlubiyet, bölgedeki Haçlıların gücünü neredeyse tamamıyla kırmıştır. Bundan sonra Kudüs-Akkâ Krallığı, 1291'deki düşüşüne kadar, varlığına devam ettirmeye çalışmıştır. Bu hususta tafsilatlı bilgi için bk. Shlomo Lotan, "The Battle Of La Forbie (1244) And Its Aftermath: Re-Examination Of The Military Orders' Involvement In The Latin Kingdom Of Jerusalem In The Mid-Thirteenth Century", *Ordines Militares*, 2012, Vol. 17, p. 53-67; Bedrettin Basuguy, *Haçlılar Karşısında İslâm'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyübîler el-Melikü's Sâlih Dönemi* (637-647/ 1240-1249), Siyer Yay., İstanbul 2017, s. 103-106.

21 Peter Jackson, "The Crusades of 1239-41 and Their Aftermath", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University*, Sayı: 50, Aralık 2009, p. 36; Öldürülen Haçlı ileri gelenlerinin isimleri için bk. Suzanne, a.g.e., p. 276; Savaşın cereyan ettiği yer Sibt İbnü'l Cevzî (سبى) Fermâ; Ebü'l Fida (عبد الفدا) Fülâ ya da Fevlâ; Yâkût el-Hamavî, (ياقوت) Firibya olarak verir. Bu yer Gazze yakınlarında bir mevkidir. Batı kaynaklarında ise savaşın meydan geldiği yer, La Forbie olarak kaydedilmiştir. Daha önce meydana gelen Gazze Savaşı'yla karıştırılmaması ve Batılı araştırmacıların incelemelerinde kullanılan Hiribya isminin Firibya'ya nispetle kullanıldığını düşündüğümüz için bu isimlendirmenin "Firibya" ya da "II. Gazze" Savaşı olarak kullanılmasının doğru olacağı kanaatindeyiz (Cevzî, a.g.e.,

Eyyübîleri Kudüs'ü tekrar fethetmeye yönelten sebeplerden bir diğeri ise melikler arasında ihtilaflar baş göstermesi üzerine Haçlıların Kudüs'te imâr faaliyetlerinde bulunmasıydı. Eyyübîlerin dâhili sorunlarından faydalanan Haçlılar, Kudüs'ün batısında bir kale inşa ettiler ve Dâvud Burcu'nu bu kalenin burçlarından biri hâline getirdiler. Kudüs, 1229'da Haçlılara bırakılmasına rağmen Müslümanların hassaten üzerinde durdukları en önemli husus; Kudüs surlarının imar edilmemesi meselesiydi²². Eyyübîler her ne kadar Kudüs'ü Haçlılara bırakmış olsalar bile Kudüs'ü gözden çıkarmamışlardı. Zira savunmasız bir Kudüs, koşullar uygun olduğunda şehrin Müslümanların hâkimiyetine geçmesi anlamına geliyordu. Bu suretle Haçlıların Kudüs'teki imar faaliyetleri Mısır Sultanı II. el-Âdil ve Kerek Hâkimi en-Nâsır Dâvud'un Haçlılara karşı harekete geçmelerine neden oldu. Müslüman kervanının yağmalanması sebebiyle zaten öfkeli olan en-Nâsır Dâvud, Haçlıların bu kaleyi bina ettiğini işittiğinde Mısır ordusuyla birlikte Kudüs'e hareket etti²³.

İmparator Friedrich, Yâfâ Antlaşması'ndan sonra surları tahrip edilmiş Kudüs'te savunma yapılabilmesi için yeteri kadar adam ve teçhizat tedarik etmemişti. Bu nedenle şehir Dâvud Burcu'nu içine alan iç kale dışında tamamıyla savunmasızdı²⁴. Surları olmayan Kudüs'e giren Eyyübî ordusu, Haçlıların bina ettikleri kaleyi 21 gün muhasaranın ardından 7 Aralık 1239 Çarşamba günü kılıç zoruyla teslim aldılar. Dâvud Burcu'ndaki Richard of Argentan komutasındaki garnizon ise erzakları tükeninceye kadar direndi. Haçlılar, can güvenliklerinin sağlanıp sahile ulaşma garantisiyle 13 Aralık Salı günü sulh yoluyla teslim oldular²⁵.

Kerek Hâkimi en-Nâsır Dâvud, söz verdiği gibi, Haçlılara dokunmayıp onları güvenlik içinde şehirden çıkardı. Ardından şehre madenciler getirdi. Kudüs'teki müstahkem kısımları ve Dâvud Burcu'nu tahrip ettirip Kerek'e döndü²⁶. Kudüs'ün fethedildiği gün, Halifenin Elçisi Muhiddîn b. Cevzî ve beraberinde Cemâleddîn b. Matrûh ile en-Nâsır Dâvud'un yanına geldiler.

-
- VIII/II, s. 746; İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 337; Makrîzî, a.g.e., I/II, s. 317; Ebü'l-Fidâ, a.g.e., III, s. 172; el-Hamâvî, a.g.e., IV, s. 246; Amadi, a.g.e., s. 192).
- 22 İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 241; 246; Makrîzî, a.g.e., I/I, s. 230; Ebü'l-Fidâ, a.g.e. III, s. 141; İbn Laklak, a.g.e., IV/I, s. 52.
- 23 İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 246; Ebü'l-Fidâ, a.g.e. III, s. 165; Makrîzî, a.g.e. I/II, s. 291; Rothelin, a.g.e., p. 40; el-Yûnîni, Ebü'l-Feth Kutbüddîn Mûsâ, Zeylû Mirâ'âtî'z-Zamân (thk. Vüzerâ et-Tahkîkât el-Hükümiyye ve'l Sakâfiyye el-Hüküme el-Hindiyye), C. I, Darü'l Kitâbü'l-İlmîyye, Kahire 1992, s. 141; el-Ârif, a.g.e., s. 189. Dönemin Dımaşk Hâkimi el-Melik el-Muazzam, 1219 yılında Kudüs surlarını tamamen yıktığında Dâvud Burcu'na (iç kale) dokunmamıştı. Şehir Haçlılara teslim edildiğinde onlar Dâvud Burcu'na bir garnizon yerleştirip 11 yıl orada kaldılar.
- 24 Rothelin, a.g.e., p. 40.
- 25 İbn Vâsıl, a.g.e. V, s. 247; Ebü'l-Fidâ, a.g.e. III, s. 165; Makrîzî, a.g.e. I/II, s. 291; Yûnîni, a.g.e. I, s. 141-42; el-Ârif, a.g.e. I, s. 189; Runciman, a.g.e. III, s. 187-188; W A. Stevenson, The Crusaders in the East, Cambridge University Press, London 1907, p. 317; Araştırmacı Sidney Painter, Dâvud Burcu'na sığınan Haçlıların Müslüman askerler karşısında çaresiz bulduklarını, bu sırada İmparator II. Friedrich'in adamlarının, Müslümanları, Dâvud Burcu'na saldırmaktan vazgeçmeye ikna ettiklerini ifade etmiştir (a.g.m., p. 473).
- 26 Rothelin, a.g.e., p. 40.

görsel

Akademik
Bakış

71
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Cemâleddîn b. Matrûh, en-Nâsır'ın Kudüs fethini, Salâhaddîn Eyyûbî'nin-kiyle kıyaslayan methiyelerde bulundu²⁷. Dönemin İslâm kaynaklarında zikredilen ve pek çok araştırmada dile getirilmeyen bu fetih, Kudüs'ün Haçlılara teslim edilmesinden sonra Müslümanların gerçekleştirdiği ilk fetih olmuştur.

Değişen İttifaklar Çerçevesinde Kudüs'ün Haçlılara Tekrar Teslimi (1244)

El-Melik es-Sâlih Necmeddîn (1240-1249) saltanatının ilk yıllarında Eşrefiyye Memlûkleri ile devlet adamlarını tutuklatması²⁸ ve Kutsal Roma Alman İmparatoru ve Sicilya Kralı II. Friedrich'e elçi göndermesi, Dımaşk Hâkimi el-Melik es-Sâlih İmâdeddîn İsmâil'i endişeye düşürüp ittifak arayışına sevk etti²⁹. Mısır'ın Sicilya ile müttefik olmaya çalıştığını tahayyül eden Dımaşk hâkimi, Hamâ, Hıms, Halep ve Haçlılara elçi gönderip ittifak teklif etti. Mısır Sultanı es-Sâlih'e karşı Halep'ten beklediği yanıtı alamayan İmâdeddîn, Akkâ'daki Haçlılara yöneldi. Haçlıların, Rükneddîn el-Heycâvî tarafından Gazze önlerinde büyük ölçüde güçleri kırılmıştı. Bu nedenle Haçlılar, kendilerini savunmaktan başka bir şey yapamayacak kadar zayıf durumdaydılar. Ancak Thibaut de Champagne öncülüğündeki Haçlıların Akkâ'daki varlığı, Kudüs-Akkâ Haçlı Krallığı'nı bir nebze kadar güçlendirmekteydi. es-Sâlih Necmeddîn'in hedefinde olan İmâdeddîn İsmâil, Haçlılarla yapacağı bu ittifakla topraklarını Haçlı saldırılarından muhafaza ederken Mısır sultanına karşı bu kuvvetlerden yararlanmak imkânına da sahip olacaktı³⁰. Dımaşk hâkimi bu tasavvurla 1240'da Haçlılarla bir antlaşma yaptı³¹. Haçlılar, Mısır sultanına karşı Dımaşk'ı tüm güçleriyle savunmaya yardımcı olacak ve taraflar birbirinin onayı olmadan Mısır sultanıyla bir sulh yapamayacaklardı³². İmâdeddîn İsmâil, Haçlıların bu desteği karşılığında Celile ve Güney Lübnan'daki tüm mal varlığını onlara bırakacaktı. Mütareke, bölgenin büyük ehemmiyete haiz ve oldukça muhkem kaleleri Şakîf³³ Kalesi ile beldesini, bir kısmı tahrip edilmiş Safed Kalesi'yle beldesini³⁴, Taberiyye ve gelirleri-

görsel

- 27 Cemâleddîn b. Matrûh'un methiyesi için bk. Makrizî, a.g.e, I/II, s. 292; en-Nüveyrî, a.g.e., XXIX, s. 165-166; el-Ârif, a.g.e., s. 189.
- 28 el-Mekîn Cercis İbnü'l-Amîd, Ahbârü'l-Eyyûbiyyîn, Mektebetü's Sekâfeti'd-Dîniyye, Por Said t.y., s. 30.
- 29 İbn Vâsıl, a.g.e., IV, s. 247.
- 30 Matthew Paris, Matthew Paris's English History. From the Year 1235 to 1273, (trans. Giles J. A.), C. I, H. G. Bohn, London 1852, p. 303; Rothelin, a.g.e., p. 55; Makrizî, a.g.e., I/II, s. 303.
- 31 Sârimüddîn İbrâhîm el-Mısırî İbn Dokmak, Nüzhetü'l-Enâm fi Târîhi'l-İslâm (thk. Semîr Tabbâre), el-Mektebü'l-Asriyye, Beyrût 1999, s. 135.
- 32 Matthew Paris, a.g.e., I, p. 303; Painter, a.g.m., p. 479.
- 33 Güney Lübnan'da bulunan Şakîf ya da Şakîf Arnûn (Beaufort) olarak bilinen kale, Haçlı kökenlidir. Oldukça muhkem olan kale Salâhaddîn günlerinde fethedilmiştir (İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 301); Kale, h. 638 yılının başlarında Templier şövalyelerine teslim edilene kadar Müslümanların elinde kalmıştır (İzzüddîn el-Ensârî el-Halebî İbn Şeddâd, el-A'lâku'l-Hatîre fi Zikri Ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre, el-Mektebetü's Şâmile, t.y., s. 89).
- 34 Akkâ ve Gavr beldesine nazır oldukça yüksek olan Safed Kalesi'ni Templier şövalyeleri h. 495 yılında inşa ettiler. Kale, Salâhaddîn Eyyûbî tarafından h. 584 yılında fethedildi. Haç-

ni, Saydâ'nın yarısını, Cebele-i Amile'nin tüm sahil beldelerini ve en-Nâsır Dâvud rızasıyla 1229 Yâfâ Antlaşması'nın bir maddesinin hükmüne bağlı kalınarak Kubbetü's-Sahrâ ve Mescid-i Aksâ'nın içinde bulunduğu Haremü'ş-Şerif bölgesi hariç Kudüs'ü kapsamaktaydı. Bununla birlikte Haçlıların Dımaşk çarşısına girmesine, silah ve iâşe almalarına izin verildi³⁵. Öte yandan Mısır'da yapılan toplu tutuklamalardan dolayı hayatlarından endişe duyan vasal beyler de Dımaşk hâkimi ve Haçlılar arasındaki yapılan bu ittifaka katılarak Mısır'ı es-Sâlih Necmeddîn'in elinden almaya karar verdiler. Çok geçmeden Hıms ve Halep de Haçlılara haber gönderip ittifak cephesine katıldılar³⁶. Dımaşk Hâkimi İmâdeddîn İsmâil'in Haçlılarla yaptığı antlaşma gereği Safed ve Şakîf Kalelerinin teslimi gerekiyordu. Önce Şakîf ardından Safed Kaleleri olaylı bir şekilde Haçlılara teslim edildi³⁷.

Mısır'da henüz meşruiyetini sağlayamamış es-Sâlih Necmeddîn, Dımaşk-Haçlı ittifakına karşı koymaya muktedir değildi. es-Sâlih, Dımaşk-Haçlı ittifakını, askeri bir harekâttan ziyade diplomasi ile çözebileceğini tasavvur etti. Bu nedenle o, Templier şövalyeleriyle ihtilaf halinde olduğunu bildiği Hospitalier şövalyeleriyle müzakerelerde bulundu. Diğer yandan sultan, Haçlı-Dımaşk müttefik ordusu, Hristiyanların idaresi altında Yâfâ'da toplanmaya başladığında onları müşahede için kuvvet gönderdi³⁸. Bu sırada Haçlılar arasında vukû bulan anlaşmazlıklar es-Sâlih Necmeddîn'in işini kolaylaştırdı. Safed'in Templier şövalyelerine teslimi, Hospitalier şövalyelerini kızdırarak yeniden Templier şövalye tarikatıyla aralarının açılmasına sebep oldu. Hospitalier lideri de dâhil olmak üzere Gazze'de esir edilen Hristiyanlar, Mısır'da tutsaklardı ve onları kurtarabilmenin tek yolu Mısır Sultanı es-Sâlih ile anlaşmaktı. Hospitalier şövalyeleri, Thibaut de Champagne-Dımaşk ittifakının bozulması karşılığında Mısır sultanından tavizler koparabileceklerini tasarladılar. Mısır Sultanı es-Sâlih ile görüşmesi hususunda Thibaut de Champagne'ye baskı yaptılar. Templier şövalyeleri ve bazı yerel lortlar bunu kabul etmeyip Dımaşk ile daha önce yapılan antlaşmanın muhafazasında ısrar ettiler. Ancak Thibaut'ın Mısır sultanı ile görüşmeye ikna edilmesinin ardından Hospitalier şövalye tarikatı ileri gelenleri, Mısır sultanı ile müzakerelere başladı³⁹. Bu suretle Dımaşk Hâkimi İmâdeddîn

ılar h. 615 yılında Dimyât'ı mülk ettiklerinde Müslümanlar Haçlıların kaleyi ele geçirmesinden endişe ettiklerinden dolayı harap ettiler (İbn Vâsıl, a.g.e., V: 301; İbn Şeddâd, a.g.e., s. 879).

35 Sibt, a.g.e., VIII/II, s. 745; İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 302; İbn Dokmâk, a.g.e., s. 135; Ebü'l Fidâ, a.g.e., III, s. 169; Amadi, a.g.e., p. 181; Bohm, Henry G. (ed.), *Chronicles of the Crusades*, Routledge, London and New York 2004, p. 536; Ramazan Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyübîler-Memlûkluklar (1193-1260)*, İsar Yayınları, İstanbul 2007, s. 197.

36 Makrîzî, a.g.e., I/II, s. 303-304.

37 Sibt, a.g.e., VIII/II, s. 745; İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 302; İbn Dokmâk, *Nüzhe*, s. 135; 152; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri: Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları, Yeditepe, İstanbul 2008*, s. 250.

38 Sibt, a.g.e., VIII/II, s. 746; R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols The Ayyubids of Damascus 1193-1260*, Albany, New York 1977, p. 268.

39 Painter, a.g.m. p. 479-480; Runciman, a.g.e., III, s. 189; Stevenson, a.g.e., p. 318; Humphreys, a.g.e., p. 268.

görsel

Akademik
Bakış

73

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

İsmâil'in Haçlılarla ittifakı için söz konusu olan bazı yerlerin teslimine rağmen Kudüs'ün Haçlılara teslim edilmediği anlaşılmaktadır.

Sultan es-Sâlih Necmeddîn, Haçlıların tarafsız kalmalarına mukabil, Gazze'de esir düşen Haçlıları salmayı ve Askalân'ı resmî olarak Haçlılara bırakmayı vaat ederken şehri tahkim etmelerine de müsaade edeceğini bildirdi. Ateşkes şartlarının ihtiva ettiği toprakları teslim edene ve ateşkes 40 gün içinde yürürlüğe girene kadar sultan, oğlunu ve kardeşlerini Haçlılara rehine olarak göndermeyi kabul etti⁴⁰. Thibaut de Champagne'nin es-Sâlih Necmeddîn ile yaptığı ateşkes ile Hristiyanlar, İmparator II. Friedrich'in 1229'da ele geçirdiği toprakları, kaleleri ve daha fazlasını güvence altına almış oluyorlardı. Fakat Templier şövalyeleri, Şakîf ve Safed kalelerini teslim aldıklarından Dımaşk hâkimine bağlılıklarını devam ettirmekte ısrar ettiler. Templier şövalyelerine göre Dımaşk hâkimi, Mısır sultanından daha yakındı ve Kudüs-Akkâ Krallığı'nın emirlerine ve baronlarına doğrudan bir tehditti⁴¹. Öte yandan yeni Mısır-Haçlı ittifakının destekçileri, Yâfâ'daki Haçlı kampını terk edip Akkâ'ya döndüler⁴².

Thibaut de Champagne, Suriye'deki Latinleri müşterek bir siyasette birleştiremeyeceğini idrak etmiş, Mısır sultanıyla kararlaştırılan ateşkesi tamamlamadan 1240 Eylül ayının sonlarında ülkesine dönmüştü⁴³. Champagne'nin ülkesine dönmek için acele etmesi, Richard of Cornwall idaresindeki Haçlıların 15 gün içinde Akkâ'ya muvasalat edeceği haberiyle alakalıydı. Champagne, Suriye'deki Latinleri müşahede etmiş ve yeni bir çıkmaza girmek yerine Richard of Cornwall'le bir arada seferi devam ettirmek istememiştir⁴⁴. es-Sâlih Necmeddîn ise Thibaut de Champagne'nin Akkâ'dan ayrılmasının ardından anlaşmaya sadık kalacağına dair iyi niyet göstergesi olarak içinde Montfort Kontu'nun da bulunduğu bütün Hristiyan mahkûmları serbest bırakmıştır⁴⁵.

Kont Richard Earl of Cornwall ise Thibaut de Champagne'nin Akkâ'dan ayrıldığı birkaç gün sonra, Ekim 1240 tarihinde Akkâ'ya ulaştı⁴⁶. Antlaşma, Richard of Cornwall tarafından onaylanmasına rağmen Thibaut de Champagne ve Mısır sultanı arasında antlaşma şartlarının ne kadarının uygulandığı tam olarak bilinmemektedir. Kont Richard of Cornwall, İmâdeddîn İsmâil tarafından daha önce Haçlılara bırakılan toprakların Mısır sultanı tarafından da onaylanmasını buna ek olarak belirttiği şartlarda ateşkes antlaşmasının kabul edilmesini istedi. Antlaşmanın şartlarına göre:....*Bağlı bölgeleriyle Beyrût, bütün Saydâ toprakları, bağlı nahiileriyle Şakîf (Bea-*

40 M. Barber-K. Bate, Letters From The East, Crusaders Pilgrims And Settlers in the 12th-13th Centuries, Routledge Press, Londra 2010, p. 136.

41 Painter, a.g.m, p. 480-481; Runciman, a.g.e., III, s. 189.

42 Stevenson, a.g.e., p. 319.

43 Amadi, a.g.e., p. 182; Barber-Bate, a.g.e., p. 138; Rothelin, a.g.e., p. 57; Stevenson, a.g.e., p. 318-319.

44 Paris, a.g.e., I, p. 364; Barber-Bate, a.g.e., p. 138.

45 Rothelin, a.g.e., p. 57.

46 Paris, a.g.e., I, p. 308; Rothelin, a.g.e., p. 58; Amadi, a.g.e., p. 182.

ufort), Kevkeb, Kulat Hûnîn Kaleleri (Chastel Neuf), araziyle birlikte Tibnin (Toron) Şehri topraklarını, Taberiyye (Tiberias), Safed (Safad) Kalesi, Nâsıra (Nazareth), Tabor (Tabar) Dağı, Kudüs ve Beytullahim (Bethlehem)'e tabi olarak ona ait bilinen tüm kırsal alandaki yerleşim yerleri, Kudüs ve Kudüs'ten Beytullahim'e ve Kudüs'ten Remle'ye ve Aziz George'tan Yâfâ'ya kadar yol üstünde bulunan tüm topraklar, Hristiyanların kontrolünde olacak, Hristiyanlar, mütareke boyunca ellerindeki kaleleri güçlendirebileceklerdi. Buna ilaveten Gazze'de tutuklu bulunan tüm soylular ve her iki taraftan ele geçirilen tüm mahkûmlar serbest bırakılacaktır⁴⁷.

Kont Richard of Cornwall'un Avrupa'ya gönderdiği mektubunda Haçlılara bırakılan kaleler ve bölgeler, ayrıntılı şekilde belirtilmiştir. Ancak mektupta bahsi geçen yerlerin bir kısmı I. el-Âdil (1200-1218) döneminden itibaren Haçlıların işgal ettikleri bölgelerdi. Bunların bir kısmı 1229 yılında Yâfâ Antlaşması'yla Haçlılara bırakılmıştı. Diğer bir kısmı ise Haçlıların, Eyyûbî melikleri ile değişen ittifaklar çerçevesinde elde ettiği kaleler ve topraklardı. Batılı kaynaklarda benzer şekilde verilen ve ilk bakıldığında bilgi hatası gibi görünen antlaşma maddelerindeki söz konusu edilen bölgeler, aslında uzun zamandan beri Haçlıların işgal ya da antlaşma yoluyla hâkimiyetine geçmiş olan yerlerdir ve bunların resmî olarak tanınması ve teminat altına alınması yeni Mısır sultanından istenmektedir. Haçlılar genellikle Salâhaddîn Eyyûbî'den sonra Müslümanlarla yaptıkları antlaşmalarda işgal ettikleri bölgeleri bu şekilde mevzu bahis etmişler ve işgallerini resmî olarak kabul ettirme yoluna gitmişlerdir. İslâm kaynakları ise es-Sâlih Necmeddîn ile Richard of Cornwall arasındaki hâlihazırdaki antlaşmanın yalnızca Askalân'ı kapsadığını beyan etmektedirler. Askalân ise Salâhaddîn döneminde tamamen tahrip edilip terkedilmişti. Kaynaklar Haçlıların Askalân'a girdiği tarih hakkında malumât vermezler. Ancak Haçlıların Thibaut'ın seferinden önce Askalân'a girdiği ve zamanla imar faaliyetlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kont Richard of Cornwall'un mektubunda bahsi geçen yerlerin bir kısmı Müslümanlar tarafından Haçlıların elinden alınmıştı. Bu nedenle Richard, 1229 yılında Yâfâ Antlaşması'yla elde edilen kazanımlarını, bu antlaşma vesilesiyle muhafaza etmek istiyordu. Ancak antlaşmada bahsi geçen bazı bölgeler Dımaşk Hâkimi İmâdeddîn İsmâil'in mülkiyetinde olduğundan antlaşmayı hasım olan iki tarafın onaylaması imkânsızdı⁴⁸.

Tutsakların mübadelesinin ardından Richard, Gazze'de savaşta ölümlenlerin kemiklerini toplatıp onları Askalân mezarlığına nakletmek üzere adamlar gönderdi ve onların ruhları için günlük ayinler tertip edilmesini emretti⁴⁹. Richard'ın yaptığı antlaşma karşılığı aldığı yerler ve lehine edinimleri, Avrupa'ya gönderdiği mektubunda açıkça ifade edilmesine rağmen el-Melik

47 Ateşkesin detayları hakkında bk. Paris, a.g.e., I, p. 365-366; Barber and Bate, a.g.e., p. 139.

48 Amadi, a.g.e., p. 182; Stevenson, a.g.e., p. 320.

49 Painter, a.g.m., p. 484.

görsel

Akademik
Bakış

75

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

es-Sâlih Necmeddîn'in talepleri hakkında kaynaklarda kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak Mısır sultanının büyük tavizler vererek Hristiyanlara bıraktığı geniş topraklar, bu sıralarda meydana gelen Hârezm istilası ile yakından ilgili olmalıdır. Zira Hârezmlilerin yol açtığı tehlike ve tahribat Haçlılarının gerçekleştirdiği yıkımdan çok daha fazla idi⁵⁰. es-Sâlih Necmeddîn, Hârezmlilerin, hakimiyetindeki topraklarında gerçekleştirdiği tahribat karşısında çaresiz kalınca onlardan faydalanma yoluna gitmiştir. Hârezmlilerle ittifak etmeyi çıkarlarına uygun bulan sultan, onların daha fazla güçlenmesinden endişe etmiş olmalıdır. Nitekim Hârezmlilerin Suriye tâhribatı sırasında Dımaşk ve Kahire mücadeleyi bırakmışlardır. Bu suretle Hârezmliler, 1237-1246 yılları arasında el-Cezire-Suriye-Filistin askeri ve siyasi hadiselerinde önemli rol oynamışlardır⁵¹.

El-Melik es-Sâlih Necmeddîn ve Kont Richard of Cornwall arasındaki antlaşmaya Templier şövalyeleri riayet etmeyip Dımaşk Hâkimi İmâdeddîn İsmâîl'le ittifaklarına devam ettiler. Bu ateşkes, Hristiyanlara, Müslümanların ellerinden almış oldukları yerleri güçlendirmeleri için zaman tanyacaktır⁵². Öte yandan esirlerin karşılıklı olarak salınmasına rağmen Kudüs hâlen Haçlılara teslim edilmemişti. Aslında bu durum, Mısır sultanının antlaşmayı akdetmiş olsa bile Dımaşk ve müttefiklerinin ellerindeki bölgeleri Haçlılara teslim etmediğini göstermektedir. Bu nedenle Richard'la yapılan antlaşma ve onun seferi oldukça girifttir. Haçlılar ilk olarak Dımaşk hâkimi ile yapmış olduğu anlaşmadan elde ettiği toprakları da Müslümanlara iade etmemiştir. Hristiyanların büyük umut bağladığı Richard of Cornwall'un Seferi, Müslümanlarla askeri bir mücadeleye girmeden 3 Mayıs 1241 tarihinde ülkesine dönmek için Akkâ'dan gemiye binmesiyle sona ermiştir⁵³.

Kont Richard Earl of Cornwall'ın ülkesine dönmесinin ardından Haçlılar arasındaki anlaşmazlıklar yeniden nüksetti. Şövalye tarikatları bağımsız hareket etmekte, Templier ve Hospitalier şövalyelerinin düşmanlığı ve çatışmaları devam etmekteydi⁵⁴. Diğer yandan Filistin'de, kutsal yerlerin hâkimi en-Nâsır Dâvud'la Haçlılar arasında aralıklı çatışmalar vardı. Templier şövalyeleri, Richard'ın Mısır sultanı ile akdettiği sulhu reddederek 1242 ilkbaharında Müslümanların hâkimiyetindeki el-Halil şehrine bir baskın yaptılar. Templier şövalyelerinin bu saldırısına karşılık Kerek Hâkimi en-Nâsır, Hristiyan hacılar ve tüccarlardan haraç almak suretiyle misillemeye bulundu. en-Nâsır'ın bu girişimi nedeniyle Haçlılar, 30 Ekim 1242 tarihinde Yâfâ'dan hareketle Nablûs'a baskın yapıp şehri tahrip ettiler. en-Nâsır, Nablûs saldırısına bir misillemeye bulunacak kudrete sahip değildi. Bu nedenle

50 İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, III, s. 249- 262; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 284-293; Humpreys, *a.g.e.*, p. 269-271; Süleyman Özbek, Selçuklu-Eyyubî ilişkileri (1175-1250), Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 185-188.

51 Muammer GÜL, "Harezmliler Türklere Anadolu ve Yakındoğu'daki Roller ve Tesirleri", *Belleten*, Cilt: 70 Sayı: 257, 2006. s. 103.

52 Painter, *a.g.m.*, p. 485.

53 Rothelin, *a.g.e.*, p. 58.

54 Paris, *a.g.e.*, I, p. 456.

o, Mısır Sultanı es-Sâlih Necmeddîn'den yardım ricasında bulundu. Mısır sultanı, Nablûs saldırısına karşılık Yâfâ'ya bir ordu gönderip şehri bir süre sıkıştırmakla yetindi⁵⁵.

Ülke içerisinde otoritesini tesis etmeye çalışan es-Sâlih Necmeddîn için en önemli sorunlardan biri Dımaşk meselesiydi. Bu sebeple saltanatının ilk yıllarında egemenliğini tehdit eden Dımaşk Hâkimi İmâdeddîn İsmail ve müttelikleriyle mücadele, onun önceliğini oluşturdu. Hârezmliler, Hamâ, Meyyâfârikin, Hısn-ı Keyfa hakimleri tarafından desteklenen es-Sâlih Necmeddîn, Dımaşk, Hıms,, Halep ve Kerek ittifakından meydana gelen cepheye karşı mücadele etti. Diğer yandan bu mücadelede Musullular ve Anadolu Selçukluları Dımaşk-Halep ittifakını destekledi⁵⁶. es-Sâlih Necmeddîn ve Dımaşk Hâkimi İmâdeddîn İsmâil arasındaki uzun soluklu mücadeleler, 1243 yazına kadar devam etti. İki taraf arasından başlayan müzakereler neticesinde Mısır'ın es-Sâlih Necmeddîn'e, Dımaşk'ın İmâdeddîn İsmâil'e bırakılarak, Hamâ, Hıms ve Halep'in statülerinin devam ettirilmesi, Dımaşk, Hıms ve Halep'te es-Sâlih Necmeddîn adına hutbe okutulup sikke bastırılmasına karar verildi⁵⁷. Ancak İmâdeddîn İsmâil, es-Sâlih'in Dımaşk hâkimiyle anlaşmıştı fakat ona düşmanlığının devam ettiğini, Dımaşk üzerine yürünmesi için Hârezmlilerin harekete geçmesini istediğini bildiren bir mektubunu ele geçirdi. Bunun üzerine İmâdeddîn, es-Sâlih Necmeddîn adına hutbe okutmayı kesti⁵⁸.

Mısır ve Dımaşk arasındaki anlaşmanın bozulması, Dımaşk hâkimini, Mısır'a karşı bir kez daha müttelik arayışına sevk etti. İmâdeddîn İsmâil, Kerek Hâkimi en-Nâsır Dâvud'la anlaşarak ittifak kurdu. Çok geçmeden Halep ve Hıms da İmâdeddîn'e katılınca yeni bir Suriye ittifakı ortaya çıktı⁵⁹.

Halep, Mısır'dan sonra en büyük güç olmasına rağmen müttelik Dımaşk kuvvetleri ile Mısır-Hârezm birleşik gücüne karşı bir zafer kazanamayacağını farkındaydı. Bu cihetle İmâdeddîn İsmâil, Hıms Hâkimi el-Mansûr ve Kerek Hâkimi en-Nâsır Dâvud, 1244 başlarında yeniden Kudüs-Akkâ Krallığı'yla anlaşmak istediler. Tarihinde ilk defa Kubbetü's-Sahrâ, Mescid-i Aksâ'ya içeren Haremü'ş-Şerif'le birlikte Kudüs'ün, Taberiyye'nin, Askalân'ın ve Kevkeb Kalesi'nin Haçlılara teslimi üzerine anlaşmışlardı. Daha önce Mısır Sultanı es-Sâlih ve Haçlılar, Kudüs, Taberiyye, Askalân'ın Haçlılara bırakılması üzerine anlaşmışlardı. Askalân üzerine uzlaşmaya varılmış, orada imar izni verilip Hristiyan tutsaklar serbest bırakılmıştı. Ancak Mısır sultanı tarafından en-Nâsır'ın hâkimiyetindeki Kudüs'ün teslimi sağlanama-

55 Runciman, a.g.e., III, s. 191.

56 İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 300; İbnü'l-Adîm, a.g.e., III, s. 261-262; Ebü'l-Fidâ, a.g.e., III, s. 169; Şeşen, a.g.e., s. 197.

57 Sbt, a.g.e., VIII/II, s. 741; İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 328; Zehebi, a.g.e., XLVII, s. 5; Ebî'l Mehâsin Yûsuf b. el-Atâbekî İbn Tağriberdî, en-Nücümü'z-Zâhire fi Mulûk-i Mısır ve'l-Kahire, (haz. M. H. Şemseddin), C. VI, Darü'l Küttübî'l-İlmiyye, Beyrût 1992, s. 321-322; Makrîzî, a.g.e., I/II, s. 314; Şeşen, a.g.e., s. 198-199.

58 İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 331; İbn Tağriberdî, a.g.e., VI, s. 322.

59 İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 331-332; Ebü'l-Fidâ, a.g.e., III, s. 175.

görsel

Akademik
Bakış

77

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

muştu. Bu suretle Haçlılar, Kudüs'ü, ele geçirirken Askalân üzerindeki hâkimiyetlerini Dımaşk hâkimi ve müttefiklerine kabul ettirmiş oldular.

Dımaşk-Haçlı ittifakıyla Müslümanlar, şimdiye kadar yaptıkları anlaşmalardan farklı olarak Haçlılara bıraktıkları yerlerde imar izninin yanı sıra Mısır'ın fethini Haçlıların desteğiyle gerçekleştirebilirlerse, Mısır topraklarının bir kısmını onlara teslim edeceklerine dair söz verdiler. Haçlılar, Kudüs'e girerek Kubbetü's-Sahrâ, Mescid-i Aksâ'yı ve mezarâtı teslim aldılar. Kubbetü's-Sahrâ'ya ellerinde kadehlerle oturdular. Mescid-i Aksâ'ya çan taktılar. Askalân'ı, Taberiyye'yi ve Hospitalier şövalyelerine verilen Kevkeb Kalesi'ni imâr ettiler. Buna karşılık Haçlılar, İmâdeddîn İsmâil'i destekleyeceklerini, Mısır sultanı ve müttefiklerine karşı savaşacaklarına dair söz verdiler⁶⁰. Mısır ile tüm dostluk ilişkilerini kestiler. Bu suretle Templier şövalyelerinin uzun süredir uğraş vermiş olduğu Dımaşk'la ittifak politikası, muzaffer oldu⁶¹.

Kudüs, Kerek Hâkimi en-Nâsır Dâvud tarafından daha önce fethe dilmişti. Bahsi geçen anlaşmayla Müslümanlar Kudüs ve Harem'i içindeki kutsal mekân ve mezarâtla birlikte Hristiyanlara bırakmış oldu. el-Kâmil'in, II. Friedrich'le yaptığı sulh gereği kaçındığı bu taviz, Hristiyanlara Haremü's-Şerif'te kültlerini yerleştirme ve ibadet etme özgürlüğü sağladı. el-Kâmil, Hristiyan dünyasının lideri Kutsal Roma ve Almanya İmparatoru ile savaşmamak için Kudüs'ü Haçlılara teslimine razı gelmişti. Dımaşk Hâkimi İmâdeddîn İsmâil ile müttefikleri Hıms, Kerek ve Halep hâkimleri ise, Mısır'ı zapt etmek için Haçlıların yardımı karşılığı Müslüman dünyasından alacakları tepkilere rağmen İslâm âlemi için büyük ehemmiyete haiz, Kudüs'ü içindeki kutsal yerlerle birlikte Haçlılara teslim etmeye razı oldular. Haçlılarla yaptığı antlaşmayı tamamlayan İmâdeddîn İsmâil, Gazze'ye bir birlik gönderdi. en-Nâsır Dâvud ise Mısır ordusunun ilerlemesine süratle cevap verebilmek için kuvvetlerini Kudüs yakınlarına indirdi. Mısır üzerine hareket edecek ordunun komutanı olarak kararlaştırılan Hıms Hâkimi el-Mansûr İbrâhîm, yaklaşan savaşın gidişatı için kesin planlar yapmak üzere Akkâ'ya geçti. Templier şövalyeleriyle anlaşıp Haçlı ileri gelenleriyle Mısır'a karşı yürütülmesi planlanan harekâtı görüştü ve onlara Mısır'ın bir kısmını vaat etti. Mısır Sultanı es-Sâlih Necmeddîn'e karşı savaşmak için el-Mansûr komutasında topyekûn Akkâ'dan hareket eden Templier, Hospitalier, Haçlı kont ve krallarının bulunduğu Haçlı ordusu, piyade ve süvarisiyle Gazze yakınlarına indi⁶². Durum üzerine Mısır Sultanı es-Sâlih, Hârezmlileri yardıma çağırdı. Hârezmliler yeniden Fırat'ı geçerek iki büyük grup halinde Filistin'e doğru ilerlediler⁶³. İbn Vâsıl, 1244 Nisan/Mayıs'da Mısır diyarına gittiğini ve

60 İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 332; Ebü'l-Fidâ, a.g.e., III, s. 172; Makrîzî, a.g.e., I/II, s. 314-315; el-Ârif, a.g.e., I, s. 189.

61 Stevenson, a.g.e., s. 322.

62 İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 333;338; İbn Amîd, a.g.e., s. 33; Ebü'l-Yümm, el-Hanbelî, Mucîr ed-Dîn, el-Ünsü'l-Celîl bi-Târihü'l-Kuds el-Halîl, (thk. Adnan Yunus Abdülmecit Nebati), C. II, Mektebe Dendis, Amman 1968, s. 7.

63 Sibt, a.g.e., VIII/II, s. 741.

görsel

Kudüs'te gördüklerini, Dımaşk ve Mısır askerlerinin savaş için kararlı olduğunu şu sözlerle tasvir etmiştir. “...*Bu yılın sonlarında Kudüs'e yolculuğum sırasında Beytü'l-Makdis'e girdim. Ruhban ve papazların mukaddes kayanın üzerinde ve yanında kurban figürü olan kadehlerle gördüm ve oradan Mescid-i Aksâ Camisi'ne girdim. Orada bir çan bağlanmış halde gördüm. Haremü'ş-Şerifte ezan ve kamet iptal edilmişti. Bu cihetle buranın kâfir yeri olduğu ilan edildi. Şehri ziyaretimin aynı günü el-Melik en-Nâsır da Kudüs'e girerek şehrin batı tarafına indi. Mısır topraklarına ulaşmamı engeller korkusuyla onunla görüşmedim. Abbâsiye'ye ulaştığımda da bu iki fırkanın askerleri birbirlerine kast etmekte kararlı haldeydiler. Aynı şekilde Birketü'l-Cüb'de el-Melik es-Sâlih Necmeddîn maiyetindeki Mısır askerleri Dımaşk'a gitmek için hazırlık yapmaktaydılar*”⁶⁴.

Kudüs'ün Fethi ve Hârezm Askerlerinin Kudüs Tahribi (Ağustos 1244)

Mısır sultanı, temas halinde bulunduğu Hârezmlilere çok miktarda hediye ile birlikte amcası İmâdeddîn İsmâil'e karşı yardımlarını ve Dımaşk üzerine saldırımları için onları teşvik eden bir mektup gönderdi⁶⁵. Hârezmlilere daha önce topraklarından bir yurt vermeyi reddeden es-Sâlih Necmeddîn, yardımları karşılığı Hristiyanlarla meskûn beldelerin bir kısmını onlara vermeyi vaat etti. Bununla birlikte Hârezmlileri tüm gücüyle destekleyeceğine ve yardım edeceğine dair söz verdi. Bu suretle es-Sâlih, hem hâkimiyetini tesis edecek hem de Haçlıların topraklarının bir kısmını Hârezmlilere bırakarak toprak kaybı yaşamayacaktı. Sultanın davetiyle Berke Han idaresindeki Hârezmliler 1244 bahar aylarında Harran bölgesinden yanlarına tüm ağırlıklarını, eş ve çocuklarını alarak harekete geçtiler⁶⁶. Hârezmlilerin ana hedefi Hristiyan topraklarını ele geçirip kendilerine yurt bulmaktı. Dımaşk'ı ele geçirmek ise onların nazarında es-Sâlih'e itaat göstergesi kapsamında yalnızca tali bir amaç olabilirdi. Sayıları 10 bini aşan ve aralarında Kaymeri⁶⁷ kürtlerinin bulunduğu Hârezm ordusu, aynı yılın yazının başlarında Fırat'ı geçti ve gruplara ayrılıp Müslüman beldelerine girdi. Yolları üzerindeki her yeri yakıp yıkan Hârezm askerlerinin geldiğini duyan en-Nâsır Dâvud Kerek'e, Gazze'deki ordusunu çağırarak İmâdeddîn İsmâil ile yenilgiyi göze

64 İbn Vâsıl, a.g.e., V, 333.

65 Sibt, a.g.e., VIII/II, s. 741; İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 336; İbnü'l-Amîd, a.g.e., s. 33; Steven Runciman, “The Crusader States, 1243- 1291”, A History of the Crusades II, (ed. Kenneth M. Setton): The University Of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee, and London 1969), p. 561; Ferîd Vahîd Saydem, “Cihâdü's-Sultan Sâlih Necmeddîn Eyyûb ve Cuhûduhu fi Tevhîd-i Mısır ve Ş-Şâm 1240-1249” (Risâle Mâcestir, el-Câmîatiü'l İslâmiyye, 2010), s. 9.

66 Paris, a.g.e., I, p. 523; Rothelin, a.g.e., p. 63; Hasan Geyikoğlu, “Suriye'deki Harezmliler'in Haçlılarla Mücadelede ve Kudüs'ün Geri Alınmasındaki Rollerini” AÜTAED, Sayı: 1, 2010, s. 137.

67 Kaymer: Musul ve Ahlat arasındaki dağlarda bir kaledir. Musul ve Ahlat'ın emirlerinden önemli bir gurup için atfedilir. Oranın ehli kürtlerden oluşur. Bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn el-Bağdâdî, Yâkût el-Hamevî Mu□cemü'l-Büldân, C. IV, Dar-ı Sâdr, Beyrût 1995, s. 424; Abdülkadîr Bedrân, Münâdemetü'l-Atlâl ve Müsâmeretü'l-Hayâl (thk: Züheyr eş-Şâviş), el-Mektebü'l-İslâmiyye, Beyrût 1985, s. 142.

Gazze

Akademik
Bakış

79

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

alamayıp ordusuyla Dımaşk'a sığındı⁶⁸. Dımaşk topraklarında tahribatta bulunan Hârezm ordusu, Dımaşk'ta fazla durmayıp Celîle bölgesine ilerledi. Hârezmliler, 1240 yılında İmâdeddîn İsmâil tarafından Templier şövalyelerine bırakılan Safed'i ardından Taberiyye'yi tahrip ettikten sonra Nablûs üzerinden Kudüs'e yöneldiler. Bu sırada Kudüs, İmâdeddîn İsmâil'le yapılan bir antlaşma gereği yakın bir zamanda Hristiyanlara bırakılmıştı⁶⁹.

Kudüs'teki Haçlılar, Hârezm tehdidini idrak etmekte geç kalmışlardı. Templier ve Hospitalier önde gelenleri ve Kudüs Patriki, Templier şövalyelerine ait inşaat halinde bulunan müstahkem mevkiideki garnizonu takviye ettiler. Ancak acımasız ve amansız bir düşman olmakla bilinen Hârezmlilere yetersiz Hristiyan nüfusunun güç yetiremeyeceği endişesiyle orada kalmaya cesaret edemediler⁷⁰. Tahrip edilen surları dolayısıyla Kudüs, tamamen korunmasız olup Hârezm kuvvetlerine mukavemet edecek güce haiz değildi. Kudüs'te meskûn Haçlılar, Antakya ve Trablus Kralı V. Bohemund, Kıbrıs Kralı Henry ve Akkâ'da bulunan ileri gelenlerden yardım istediler. Bununla birlikte Dımaşk ve Kerek hâkimleriyle yapmış oldukları anlaşmanın şartlarına göre; Hristiyanların hâkimiyetindeki bölgeler, Müslüman saldırılarına karşı müttefiki Dımaşk ve Kerek askerleri tarafından korunacaktı. Hristiyanlar bu maddeye dayanarak Dımaşk-Kerek-Hıms hâkimlerinin yardımını beklediler. Lakin onların yardım çağrısına ne dindaşları ne de Müslüman hâkimler cevap vermedi. Bu sırada Kudüs-Akkâ ve Kıbrıs Haçlıları dâhili problemlerle meşguldüler. Haçlıların müttefikleri, Dımaşk, Halep ve Hıms hâkimleri ise Hârezmlilere mağlup olmaktan ve tebaalarının umumi öfkesinden çekindiklerinden Hârezm kuvvetlerinin Haçlıların elindeki Kudüs'e girmesine sessiz kaldılar⁷¹.

Hârezmlilere nispetle sayıları oldukça az olan Haçlılar, Hârezmlilerin yol güzergâhındaki tahrip ve saldırılarını haber aldıklarında bir istişare meclisi topladılar. Şehrin tasfiye edilmesini ve halkın askeri bir grup eşliğinde Hristiyanların hâkimiyetindeki Yâfâ'ya götürülmesi kararlaştırdılar. Müttefikleri Dımaşk ve Kerek hâkimlerinin yardım göndereceğine inandıkları için şehirde az sayıda savaşı bırakıp aileleri ve mallarıyla birlikte yaklaşık altı ya da yedi bin Hristiyan sarp yollardan Yâfâ'ya hareket etti⁷². Yolu yarıl原因an kafiledekilerin bazıları, şehrin kulelerinde Hristiyan sancakları gördüklerinde şehre yardım ulaştığı ve Hârezmlilerin mağlup edildiği zannına kapıldılar⁷³. Ancak geri

68 İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 336-337; Ebû Bekr b. Abdullâh İbn Aybek ed-Devâdârî, Kenzî'd-Dürer ve Câmî'u'l-Gurer (thk. Said Abdülfettah Âşûr), C. VII, Kahire 1976, s. 353; İbnü'l-Amîd, a.g.e., s. 33; Makrîzî, a.g.e., I/II, s. 316; el-Ârif, a.g.e., I, s. 189; es-Seyid el-Bâz el-Arînî, Eş-Şarkü'l Ednâ fi Usûru'l Vustâ I el-Eyyübîyyûn, Dârü'n-Nehdatü'l-Arabiyye, Beyrût 1967, s. 141; Şeşen, a.g.e., s. 199.

69 Paris, a.g.e., I, p. 523; Rothelin, a.g.e., p. 63.

70 Runciman, a.g.m., s. 561.

71 M. S. Takkûş, Târihü'l Hurûb's-Salîbiyye (Hurûbu'l Frence fi'L Meşrik) (h. 489-690/m. 1196-1291), Darü'n-Nefâes, Beyrût 2011, p. 621.

72 Paris, a.g.e., I, p. 498; 524; Rothelin, a.g.e., p. 63-64.

73 Paris, a.g.e., I, p. 498.

dönen ve şehre giren Haçlılar şiddetli Hârezm saldırısına maruz kaldılar. Şehrin giriş ve çıkışları Hârezm askerleri tarafından tutulup şehir muhasara edildi ve saldırılar şiddetlenerek devam etti. Mahrumiyet ve umutsuzluk içinde şehirde sıkışan Hristiyanlar, yeniden geceleyin aileleri ve taşınabilir nispette mallarıyla birlikte sarp dağlık arazilere yöneldiler⁷⁴. Haçlı hâkimiyetindeki topraklara gitmek üzere yola çıkan Hristiyanlar, bu defa da eşkıyaların saldırısını uğradı. İçlerinde kadınların ve rahibelerin de bulunduğu hayatta kalabilenler, esir pazarlarına götürülmek üzere tutsak edildiler⁷⁵. Bu saldırıdan kaçabilen bir kısım Hristiyan ise Remle Ovasına indi. Ancak onların akıbeti de diğerlerinkinden farklı olmadı. Hârezmliler tarafından pusuya düşürülen Hristiyanlar arasından ancak 300 kişi hayatta kalabildi⁷⁶.

Hârezmliler 11 Temmuz 1244'de Kudüs'e girdiler. Haçlıların ellerinde ve savunmasız halde bulunan Kudüs'ü her gün tedricen saldırılara maruz bırakıp korku ve dehşet saçtılar. Sokaklarda meydana gelen çarpışmalar sırasında Haçlılardan ve Hristiyan halktan ölenler oldu. Hârezmliler şehri istedikleri gibi harap etmelerine rağmen Dâvud Burcu'ndaki (iç kale) garnizon, teslim olduğu 23 Ağustos tarihine kadar güçlü bir direniş gösterdi. Kudüs Haçlı valisi ve Hospitalierin Kudüs komiseri, iç kaleden yaptıkları ani bir çıkış ile maktul düştüler. Müdafiler, diğer şehir ve garnizonlardan yardım alamamaları üzerine, en yakın Müslüman müttefikleri Kerek Hâkimi en-Nâsır'dan yardım istediler. en-Nâsır, Hristiyanlara karşı su-i zan beslediği gibi Haçlılarla yapılan ittifaka katılmaya mecbur kaldığı için kızgındı. Bu cihetle o, iç kalenin teslim edilmesi karşılığında onlara emniyet içinde sahile kadar eşlik edecek askeri bir birlik göndereceğini bildirdi⁷⁷.

Hârezimli askerler tarafından Kudüs, 23 Ağustos'ta tamamen zapt edildi. Öte yandan Hârezmliler şehirdeki erkekleri öldürülürken kadın ve çocuklar esir aldılar. Hârezmliler, İsa'nın çarmıha gerildiğine inanılan yere bina edilmiş Kıyâme Kilisesi'ne (Kumâme/ KutsalKabir Kilisesi) kaçan Haçlıları ve Rum patriğini öldürdüler. Şehrin her yerinde evleri ve dükkânları yağmaladılar. Hristiyanların kutsal mekânlarını ve anıtlarını tahrip ettiler. Kıyâme Kilisesi'ne saldırıp Hz. İsa'nın ve kralların mezarlarını⁷⁸ açıp kemiklerini yaktılar⁷⁹. Hristiyanların Peygamberi Hz. İsa'nın kabri başındaki

74 Paris, a.g.e., I, p. 498-499; Rothelin, a.g.e., p. 64.

75 Paris, a.g.e., I, p. 524.

76 Paris, a.g.e., I, p. 524; Rothelin, a.g.e., p. 64; Araştırmacı Röhricht ve Runciman ise Hristiyanların önce Hârezmliler tarafından pusuya düşürüldüğünü kaçabilenlerin ise Remle Ovası'nda Arap eşkıyaların saldırısına uğradığını ve bu saldırılar sırasından iki bin Hristiyan'ın hayatını kaybettiğini kaydetmişlerdir (Reinhold Röhricht, Geschichte des Königreichs Jerusalem (1100-1291), Innsbruck, Wagner, Toronto 1898, s. 862; a.g.e., III, s. 195).

77 Runciman, a.g.e., III, s. 195; Humpreys, a.g.e., p. 275; Geyikoğlu, a.g.m., s. 138.

78 Kudüs Haçlıların elinde bulunduğu dönemde Kudüs kralları, Kutsal Kabir Kilisesi'ne defnedilmiştir

79 İbn Vâsıl, a.g.e., V, s. 337; Makrîzî, a.g.e., I/II, s. 316; ed-Devâdârî, a.g.e., VII, s. 353; İbnü'l-Amîd, a.g.e., s. 33; Paris, a.g.e., I, p. 524; Rothelin, a.g.e., p. 64; İbn Tağrıberdî, a.g.e., VI, s. 323. Kudüs'ün Hârezmliler tarafından tahrip edilmesi ve Haçlıların öldürülmesi hakkında 1244 Kasım tarihli bilgi veren iki mektup mevcuttur. Bu mektuplar,

görsel

Akademik
Bakış

81

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

süslemeleri ve sütunları, zaferin simgesi olarak Müslümanların Peygamberi Hz. Muhammed'in mezarına gönderdiler. Hârezmliler Kudüs'ü tahrip ettikten sonra Gazze'ye yöneldiler. Filistin'in tüm güneyi işgal edildi ve Latin sahil kasabaları büyük bir alarmı geçti. Hârezmliler, Mısır sultanı adına Kudüs'ü zapt ettikten sonra kısa sürede Tibnîn'den Gazze'ye kadar tüm ülkeyi ele geçirdiler⁸⁰.

Sonuç ve Değerlendirme

VI. Haçlı Seferi sırasında Kubbetü's-Sahrâ ve Mescid-i Aksâ'nın Müslüman hâkimiyetinde olması şartıyla Kudüs, Hristiyanlara bırakılmıştı. el-Kâmil, iktidarı boyunca Sicilya Kralı ile yaptığı antlaşmaya riayet edip Kudüs'e dokunmadı. Ancak el-Kâmil'den sonra Kudüs'teki imar faaliyetleri dâhili sorunlarla meşgul olan Eyyûbîlerin gözünden kaçmamış, Kerek Hâkimi en-Nâsır tarafından Kudüs, 1239 yılında fethedilmişti. Dönem İslâm kaynaklarında yer alan bu fetih Salahâddîn Eyyûbî'nin fethinden sonra gerçekleşen ilk fetih olmasına rağmen ilim dünyasında yankı uyandırmamıştır. 11 yıl Haçlıların elinde kalan Kudüs'ün 1239 fethinin Batılı araştırma konularına değer görülmemesi, Kerek hâkiminin dolayısıyla Eyyûbîlerin gerçekleştirdiği fetih sırasında şehirde bulunan Haçlılara ve Hristiyan halka dokunulmaması ile ilgili olmalıdır. Bununla birlikte 1239'daki fetihden sonra Kudüs, takriben beş yıl Eyyûbîlerin hâkimiyetinde kalmış, 1244 yılında Eyyûbîlerin Dımaşk hâkimi tarafından yeniden Haçlılara teslim edilmiştir. Haçlı hakimiyetinin henüz senesini dolmadan (takriben 6 ay sonra) Kudüs, Melik es-Sâlih'in emrindeki Hârezmliler tarafından fethedilerek yeniden Eyyûbî hakimiyetine geçmiştir. 1244'de Hârezmlilerin eliyle gerçekleştirilen fethin, bu denli yankı uyandırmamasının sebebi, mücadeleler sırasında çok sayıda Haçlının ve halktan ölenlerin olmasıyla alakalıdır. Araştırmacıların bazıları, Hristiyan halkın Hârezmliler Kudüs'e ulaşmadan şehirden çıkmış olduklarını ifade etse de mücadeleler sırasında Hristiyan halk ve Haçlılardan ölenlerin olduğunu teyit eder. Batılı kaynakların bazıları mübalağa ederek şehirdeki altı ya da yedi bin Hristiyan'ın öldürüldüğünü kaydetmesine rağmen yine kaynaklardan bazıları Kudüs'te bütün nüfusun değil erkeklerin dolayısıyla savaşçıların

verdikleri malumât bakımından İslâm kaynaklarıyla örtüşmediği gibi kendi aralarında da olayın seyri farklı kaydedilmiştir. Kudüs Hospitalier Tarikatı Üstadı Newcastlelı'nın diğeri ise Kudüs Patriği Robert tarafından kaleme alınan her iki mektupta da olayın seyri ve akabeti mufassal verilmemiştir. Bazı araştırmacılar Kudüs'ün büyük oranda tahribinin 23 Ağustos tarihinden sonra yapıldığını işaret eder. Ancak 11 Temmuz'da Kudüs'e giren Hârezmlilerin iç kaleyi aldıkları 23 Ağustos tarihine kadar şehirdeki tahribatı aşamalı olarak gerçekleştirmesi muhtemeldir. Araştırmacı Runciman, Hârezmlilerin Haçlılara aman vererek altı bin kişinin şehirden çıkmasına izin verdiğini ve Hristiyanların şehri Hârezmlilere teslim ettiğini ve bu tarihten sonra Haçlıların Yâfâ doğru hareket ettiklerini ifade etmiştir. Bu kapsamda Hristiyanlar, şehirden çıkmışsa bu, Runciman'ın vermiş olduğu tarihten evvel gerçekleşmiş olmalıdır. Bununla birlikte 1244 tarihli mektupta Kudüs'te Hristiyanlar arasında bir konsey yapıldığı ve alınan karar gereği Haçlıların can güvenliği dolayısıyla şehirden çıkarıldığı yardım geldiği zannıyla geri dönen Haçlıların ise geceleyin tekrar kaçmak suretiyle şehirden çıkmaya çalıştığı belirtilmiştir.

80 Paris, a.g.e., I, p. 523; 525; Stevenson, a.g.e., p. 322.

öldürüldüğü bilgisini vermişlerdir. Bu suretle batılı kaynaklar Hârezmlilerin Kudüs'te öldürdükleri kişi sayısı hususunda çelişkiye düşmüşlerdir. Dönemin Batılı kaynaklarında öldürülen kişi sayısının abartılması, Batılı araştırmacıların 1239'da gerçekleşen Kudüs fethine değil 1244 yılındaki fethine odaklanmasına neden olmuştur. Başka bir yönden ise 1239'daki Eyyûbîlerin Kudüs'ü fethiyle Haçlılara ve yerli halka dokunulmamış onlar şehirden çıkartılmak suretiyle bölgedeki Latin hakimiyetindeki topraklara gitmeye zorlanmışlardı. 1244 yılındaki antlaşmayla Kudüs yeniden Haçlılara teslim edildiğinde Hristiyanlar şehre girmiş olsa bile onların şehre girmesinden birkaç ay sonra gerçekleşen Hârezm saldırısı sırasında Hristiyan nüfusun büyük bir yerleşimi söz konusu olmamalıdır. Bu kapsamda Eyyûbîler döneminde Kudüs, Haçlıların elinden alınmak suretiyle üç kez fethedilmiştir ve bunun sonuncusu Eyyûbîlerin doğrudan kendileri tarafından değil Mısır sultanının yardım istemesiyle Hârezmliler tarafından gerçekleştirilmiştir. Eyyûbîler bizzat kendilerini gerçekleştirdiği fetihler sırasında yeni bir Haçlı seferine sebebiyet verebileceğinden Haçlılara oldukça merhametli ve müsamahakâr davranmışlardır. Hârezmliler her ne kadar Eyyûbîler adına Kudüs'e girmiş olsa da kendi liderleri öncülüğünde müstakil hareket etmekteydiler. Onların askeri ve siyasi olarak Haçlılar karşısında stratejisi, çıkar ya da sorumlulukları bulunmuyordu. Eyyûbîler, Kudüs'e girdiklerinde mücadele dışında Haçlılara dokunmazken Hârezmlilerin şehri teslim aldıktan sonra Kudüs'teki savaşçıları öldürdüğü anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

AMADİ, The Chronicle of Amadi (trans. N. Coureas- P. Edbury), Cassoules Masterprinters, Nicosia 2015.

BARBER, Malcom – Keith Bate, Letters From The East, Crusaders Pilgrims And Settlers in the 12th-13th Centuries, Routledge Press, Londra 2010.

BASUĞUY, Bedrettin, Haçlılar Karşısında İslâm'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyûbîler el-Melikü's Sâlih Dönemi (637-647/ 1240-1249), Siyer Yay., İstanbul 2017.

BEDRÂN, Abdülkadir, Münâdemetü'l-Atlâl ve Müsâmeretü'l-Hayâl (thk: Züheyr eş-Şâviş), el-Mektebü'l-İslâmiyye, Beyrût 1985.

BOHM, Henry G., Chronicles of the Crusades, Routledge, London-New York 2004.

DE NOVARE, Pihilippe, The wars of Frederick II against the Ibelins in Syria and Cyprus (trans. John L. La Monte-Merton Jerome Hubert), Columbia University Press, New York 1936.

DEMİRKENT, Işın, "Kudüs", TDVİA, C. 26, Ankara 2002, s. 329-332.

DEMİRKENT, Işın, Haçlı Seferleri, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.

EBÛ ŞÂME, el-Makdisî Şihâbeddîn ed-Dımaşkî, Kitâbu'r-Ravzateyn fi Ahbârî'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's Salâhiyye, C. III (neşr. er-Risale) Beyrût 1997.

EBÛ ŞÂME, el-Makdisî Şihâbeddîn ed-Dımaşkî, Terâcimü Ricâlî'l-Karneyn: es-Sadis ve's-Sabi' ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn (Terâcimü Ricâlî'l-Karneyni's-Sâdis ve's-Sâbi') (neşr. Abdülaziz el-Attar el-Hüseynî), Beyrût 1974.

EBÛ'L-FİDÂ, İmâdeddîn İsmâil b. Ali, el-Muhtasar fi Ahbâr el-Beşer, C. III, Kahire 1286.

EBÛ'L-YÛMN, el-Hanbelî Mucîreddîn, el-Ünsü'l-Celil bi-Târîhü'l-Kuds el-Halil, C. II (thk. Adnan Yunus Abdülmecit Nebati), Mektebe Dendîs, Amman 1968.

gazi

Akademik
Bakış

83

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

- ED-DEVÂDÂRÎ, İbn Aybek Ebû Bekr b. Abdullâh, Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer, C. VII (thk. Said Abdülfettah Âşûr) Kahire 1976.
- EL-ÂRÎF, Ârif, el-Mufasssal fi Târîh el-Kudüs, (neşr. Fevzi Yûsuf), Matba el-Mârif, Kudüs 1999.
- EL-ARÎNÎ, es-Seyid el-Bâz, eş-Şarkü'l Ednâ fi Usûru'l Vustâ I el-Eyyübîyyûn, Dârü'n-Nehdatü'l-Arabiyye, Beyrût 1967.
- EL-BÜNDÂRÎ, Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth el-İsfahânî, Muhtasar Senâ'l Berku's-Şâmî, el-Mektebetü's-Şâmîle, t.y.
- EL-HURÎSÂT, H. Ahmed Mahmûd, es-Siyâsetü'l Eyyübîyye Tecâhûs-Salîbiyyîn, Câmiatü'l-Mute, Mute 2004 (Risâletü'l-Mâcestür Gayri Menşûra).
- EL-İSFAHÂNÎ, İmâdeddîn el-Kâtîb, el-Fethü'l-Kussî fi'l-Fethül-Kudsî, Conquête de la Syrie et de La Palestine, Par Salâhaddîn (neşr. Carlo de Landberg), Publié., Texte Arabe, E.J. Brill, Leyde 1888.
- EL-İSFAHÂNÎ, İmâdeddîn el-Kâtîb, el-Barkü's-Şâmî, C. V (thk. Fâlih Hüseyin), Amman 1987.
- EL-MAKRÎZÎ, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed, es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk, C. I/II, (neşr. Muhammed Mustafa Ziyâde), Kahire 1956.
- EL-YÛNÎNÎ, Ebû'l-Feth Kutbüddîn Mûsâ, Zeylû Mir'âti'z-Zamân C. I (thk. Vüzerâ et-Tahkîkât el-Hükümiyye ve'l Sakâfiyye el-Hüküme el-Hindîyye), Darü'l Kitâbü'l-İlmîyye, Kahire 1992.
- EMECEN, Feridun "Akkâ", TDVİA, C. II, İstanbul 1989, s. 265-267.
- EN-NÜVEYRÎ, Şihâbüddîn Abdülvehhâb, Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûnî'l-Edeb, C. XXIX (thk. Feyyâz M.), Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, Beyrût 2004.
- EZ-ZEHEBÎ, Şemseddîn Muhammed ed-Dımaşkı, Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr Ve'l-A'lâm, C. XLI (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî), Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Kahire 1998.
- HARDWICKE, Mary Nickerson, "The Crusader States 1192- 1243", A History Of The Crusades II, (ed. Kenneth M. Setton), The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee- London 1969, pp. 522-556.
- HUMPREYS, Stephen, From Saladin to the Mongols The Ayyubids of Damascus 1193-1260, Albany, New York 1977.
- İBN DOKMAK, Sârimüddîn İbrâhîm el-Mısrî, Nüzhetü'l-Enâm fi Târîhi'l-İslâm (thk. Semîr Tabbâre), el-Mektebü'l-Asriyye, Beyrût 1999.
- İBN LAKLAK, Kırî's-Sâlis, Târîh Batârikiyye'l-Kinisiyye'l-Mısrîyye C. IV/I (neşr. Antuvan H.-Azuld B.), Matbaatü'l-Mahadü'l-İlmîyye, Kahire t.y.
- İBN ŞEDDÂD, Bahâeddîn, Selahaddin-i Eyyubi (çev. Mehmet Selim Bilge), Lisa Basın Yayın, Diyarbakır 2015.
- İBN ŞEDDÂD, İzzüddîn el-Ensârî el-Halebî, el-A'lâku'l-Hatîre fi Zikri Ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre. el-Mektebetü's Şâmîle, t.y.
- İBN TAĞRÎBERDÎ, Ebî'l Mehâsin Yûsuf b. el-Atâbekî, en-Nücûmü'z-Zâhire fi Multık-i Mısır ve'l-Kahire, C.VI (haz. M. H. Şemseddin), Darü'l Kütübü'l-İlmîyye, Beyrût 1992.
- İBN VÂSİL, Ebû Abdullah Cemâleddîn, Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb C. IV-V (thk. Hase-neyn Muhamed Rebi), Dârü'l-Kutüb ve'l-Vesâikî'l-Kavmiyye, Kahire 1972-1977.
- İBNÜ'L- AMÎD, el-Mekîn Cercis, Ahbârü'l-Eyyübîyyîn, Mektebetü's Sekâfetü'd-Diniyye, Por Said t.y.
- İBNÜ'L-ADÎM, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî, Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb, C. I (thk. Halîl el-Mansûr) Beyrût 1996.
- İBNÜ'L-ESÎR, İzzeddîn el-Cezerî, el-Kâmil fi't-Târîh, C. XI (çev. Abdülkerim Özyayın), Bahar Yay. İstanbul 1987.
- GEYİKOĞLU, Hasan, "Suriye'deki Harezmliler'in Haçlılarla Mücadelede ve Kudüs'ün Geri Alınmasındaki Rollerini" AÜTAED, Sayı: 1, 2010, s. 135-142.
- GÜL, Muammer, "Harezmlî Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'daki Rollerini ve Tesirleri", Belleten, Cilt: 70 Sayı: 257, 2006. s. 95 – 118.

gori

JACKSON, Peter, "The Crusades of 1239-41 and Their Aftermath", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University London: The School of Oriental and African Studies*, 50/1, 1987, pp. 32-60.

KARAKAŞ, Şehri - Süleyman Özbek, "VI. Haçlı Seferi Gölgesinde Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich ve Eyyûbî Sultanı Melik Kâmil Dostluğu", *USAD, Sayı: 15, Güz 2021*, s. 63-86.

KARAKAŞ, Şehri, "1197-1198 Alman Haçlı Seferi ve Eyyûbîlerin Mücadelesi", *USAD, Sayı:18, Haziran 2023*, s. 93-114.

KARAKAŞ, Şehri, "VI. Haçlı Seferi'ni Sona Erdiren 1229 Yâfâ Antlaşması'nın Şartları ve Değerlendirilmesi", *Gazi Türkiyat, Sayı: 31, Güz 2022*, s. 169-190.

LEWIS, Suzanne, *The Art of Matthew Paris in the Chronica Majora 1200-1259* (ed. Horn Walter), California University of California Press, Berkeley-Los Angeles 1987.

LYONS, Malcolm. - David Edward Jackson, *Saladin: The Politics of The Holy War*, Cambridge University Press, New York 1984.

ÖZBEK, Süleyman, *Selçuklu-Eyyubî ilişkileri (1175-1250)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018.

PAINTER, Sidney "The Crusade of Theobald of Champagne and Richard of Cornwall 1239-1241". *A History of the Crusades II.* (ed. Kenneth M. Setton), The University of Wisconsin Press Madison, Milwaukee-London 1969, pp. 463-486.

PARİS, Matthew, *Matthew Paris's English History. From the year 1235 to 1273 I* (trans. Giles J. A.), H. G. Bohn, London 1852.

ROTHELİN, *Crusader Syria in the Thirteenth Century. The Rothelin Continuation of the History of William of Tyre With Part of The Eracles or Acre* (trans. Janet Shirley) Ashgate, Aldershot 1999.

RÖHRİCHT, Reinhold *Geschichte des Königreichs Jerusalem (1100-1291)*, Innsbruck, Wagner, Toronto 1898.

RUNCIMAN, Steven "The Crusader States, 1243- 1291", *A History of the Crusades II*, (ed. Kenneth M. Setton), The University Of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee-London, 1969, pp. 557-598.

RUNCIMAN, Steven *Haçlı Seferleri Tarihi II* (çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara 2008.

SAYDEM, Ferîd Vahid, *Cihâdü's-Sultan Sâlih Necmeddîn Eyyûb ve Cuhûduhu fi Tevhîd-i Mısır ve Ş-Şâm 1240-1249, el-Câmiatü'l İslâmiyye, Külliyyetü'l- Adâb, Gazze 2010* (Risâletü'l-Mâcestir Gayri Menşûra).

SİBT İBNÜ'L CEVZÎ, Şemsüddin Ebî'l-Muzaffer, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tevârihi'l-A'yân, C. VIII/I*, (neşr. Meclis-i Dâiretü'l Maârifil Osmaniyye) Haydarâbat 1952.

STEVENSON, W A., *The Crusaders in the East*, Cambridge University Press, London 1907.

ŞEŞEN, Ramazan, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyûbîler-Memlûklar (1193-1260)*, İsar Yayınları, İstanbul 2007.

TAKKÛŞ, M. S., *Târihü'l Hurûb's-Salîbiyye (Hurûbu'l Frence fi'L Meşrk)(h. 489-690/m. 1196-1291)*, Darü'n-Nefâes, Beyrût 2011.

TORSELLO, Marino Sanudo, *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross* (trans. Peter Lock) Routledge, London-New York 2011.

USTA, Aydın. *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri: Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları, Yeditepe Yay., İstanbul 2008.*

YÂKÛT EL-HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-Büldân, C. IV, Dar-ı Sâdr, Beyrût 1995.*

Extended Abstract

In 1229, a treaty was signed between the Ayyubid Sultan al-Kamil and the Holy Roman-German Emperor and King Friedrich II of Sicily. With this treaty, Jerusalem was ceded to the Crusaders on the condition that the holy sites inside would remain in the hands of Muslims and the city's dilapidated walls would not be repaired. The treaty kept the parties calm for the 10 years it was in effect. However, in 1239, when the treaty expired, the papacy called for a campaign. Thibaut,

göz

Akademik
Bakış

85

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

King of Navarra and Count of Champagne, was the first to respond positively to the call and sailed to the East in the summer of the same year without waiting for the forces to be assembled. Thibaut's arrival in Akkâ encouraged the Crusaders in the region. The looting of a Muslim caravan by the Crusaders and the construction of a castle in Jerusalem caused the Sultan of Egypt of the time, al-Adil II, and the owner of Kerek, al-Nasser, to take action against the Crusaders. Al-Adil II first dispatched an army to Palestine under the command of Rükneddîn al-Hayjâwî. The Egyptian army ambushed a Crusader army of about 1600 men near Gaza and destroyed about a third of them. On the other hand, the Crusaders built a fortress west of Jerusalem and turned the Bastion of David into one of its bastions, which drew the attention of the sultan of Egypt and the owner of Kerek to Jerusalem. The most important issue that the Muslims were particularly concerned about was preventing the walls of Jerusalem from being rebuilt. Already enraged by the looting of the Muslim caravan, when An-Nâsir Dâwûd heard that the Crusaders were building this fortress, he marched with his Egyptian army to Jerusalem. He conquered Jerusalem in 1239 and expelled the Christians from the city. In this way, al-Nasser became the second person after Saladin Ayyubi to take Jerusalem from the Crusaders. Meanwhile, Thibaut abandoned the expedition and returned to his country with the news that a Crusader army was on its way to Akkâ. He realized that he could not unite the Crusaders on a common point. On the other hand, the leader of another Crusader army, Count Richard Earl of Cornwall, made a treaty with the sultan of Egypt not long after his arrival in Akkâ. However, after Richard's return to his country, the Crusaders did not abide by the treaty. As was the case among the Crusaders, the Ayyubids also had a fragmented political picture. Al-Malik al-Sâlih, who took the sultanate, embarked on a long struggle to impose his power on other rulers. In the struggle between Damascus and Egypt, the other kingdoms also had to take sides. In this context, the rulers, who wanted to dominate each other, attracted the Crusaders with the promise and delivery of land. As a result of the changing alliances, Damascus was finally able to make a definitive alliance with the Crusaders. In this scope, Jerusalem was surrendered to the Crusaders for the first time in its history along with the holy places inside. The Crusaders, on the other hand, took advantage of the struggle between Damascus and Egypt in this process, and with the treaties they concluded with both sides, they definitely annexed the castles of Shakif and Safed, Tabariyya, Askalan and Jerusalem to their sovereignty without waving a sword. When the sultan of Egypt allied with the Khwarezmian against the Dimashk-Crusader alliance, a new alliance front emerged that would affect the history of the Ayyubid and Crusader campaigns. The Khwarezmians, numbering more than 10 thousand, crossed the Euphrates in the early summer of 1244, taking all their weights, wives and children with them with the dream of finding a homeland for themselves. They entered Muslim towns and plundered the villages of Damascus. After destroying the Jalîla region, Safed and Tabariyya, they headed towards Jerusalem via Nablûs. Since the walls of Jerusalem were destroyed, the city was unprotected. For this reason, the Crusaders asked for help from Bohemund V, King of Antioch and Tripoli, King Henry of Cyprus, and the Crusaders in Akkâ and their allies in Dimashk and Kerek. But neither the Crusaders nor the Ayyubid kings responded to their call for help. The entrances and exits of the city were held by Khwarazmian soldiers, and the attacks on the city continued with increasing intensity. The Khwarezmians completely captured Jerusalem on August 23. The Khwarezmians showed no mercy to those in the city. Approximately 7,000 Christians were killed from the first day of the Khwarazmian attacks. After capturing Jerusalem on behalf of the sultan of Egypt, the Khwarezmians soon spread and occupied the entire territory of Damascus from Tibnîn to Gaza. The other Crusaders, who remained silent about the Khwarezmians' attack on Jerusalem, suffered a heavy defeat at the Battle of Hiribya against the allied armies of Damascus and Khwarezm and entered a period of collapse.

gost

Hussitlere Karşı Haçlı Savaşları: Orta Çağ Avrupası'nda Dinî Şiddet

Hussite Crusades: Religious Violence in Medieval Europe

Barış SADAY*

Öz

Hussit Haçlı Savaşları, Bohemya'daki askerî faaliyetlerin hacmi ve içerikleri bakımından doğaları gereği dinî olarak nitelendirilmektedir. Bu faaliyetlerin başlatıcıları, katılımcıları ve savunucuları bahsi geçen dinî doğayı kazandırmaktadır. John Huss'un 1415'te Constance'ta yakılmasının ardından Bohemya'nın Çekçe konuşulan topraklarında başlayan dinî reform hareketi, kendisini ulusal terimlerle tanımlayan ve iyi belirlenmiş bir siyâsî toplulukla özdeşleşmiştir. Lüksemburglu Sigismund, 1420'de iradesini Bohemya'ya zorla dayatmaya karar verdiğinde reform hareketini benimseyen grupların geniş bir koalisyonu, ki "Tanrı Yasası" (lex Dei) olarak yorumladıkları şeyi savunmak için askerî güç kullanmaya karar verdiler. Sigismund'un kötü şöhretli işgali, Papalık vasıtasıyla haçlı seferi olarak ilan edilmiştir. Koalisyonun bu savunmayı bir din savaşı olarak algılaması muhtemeldir. Ancak seçilmiş imparatorun bunun haçlı seferi şeklini alması gerektiği konusundaki anlaşması, şüphesiz rakiplerinin çatışmanın kutsal karakterine dair hislerini keskinleştirmektedir. Haçlı Seferleri dışında, Orta Çağ'da dinî doktrinlerin saldırıya karşı böylesine sürekli ve organize bir şekilde savunulmasının bir örneği olmadığı gibi, Reformasyon'a kadar da benzer bir durum bulunmamaktadır. Hussit Haçlı Savaşlarında dinsel bir savaş yürüten bir grup insan, aynı görüşe sahip bir başka grupla karşı karşıya gelmiştir. Haçlı takanlar, sıradan olmayan kadehi savunanlarla savaşmıştır. Çalışmamız, Hussit merkezli olarak Bohemya topraklarındaki reform hareketlerini ve onun neticesindeki askerî seferleri ele almayı amaçlamaktadır. Böylece Papalık kurumunun dinî araçsallaştırarak siyâsî amaçlar için kullanılmasını "Hussit Haçlı Seferleri" üzerinden irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Geç Orta Çağ, Din, Papalık, Bohemya, Hus/Hussit.

Abstract

The Hussite crusades are characterized as religious in nature in terms of the volume and content of military activities in Bohemia. The initiators, participants and advocates of these activities impart the aforementioned religious nature. Following Huss's complaint at Constance in 1415, the religious reform movement that began in the Czech-speaking lands of Bohemia identified with a well-defined political community that defined itself in national terms. When Sigismund of Luxembourg decided to impose his will on Bohemia by force in 1420, a broad coalition of reformist factions decided to use military force to defend what they interpreted as the "Law of God" (lex Dei). Sigismund's infamous invasion was proclaimed as a crusade through the Papacy. The coalition is likely to perceive this defense as a religious war. But the elected emperor's agreement that this should take the form of a crusade was undoubtedly to

Makale Geliş Tarihi: 23.09.2023. Makale Kabul Tarihi: 19.03.2024.
Araştırma Makalesi / Künye: SADAY, Barış. "Hussitlere Karşı Haçlı Savaşları: Orta Çağ Avrupası'nda Dinî Şiddet". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 87-105. DOI: 10.19060/gav.1498723

* Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, E-mail: baris.saday@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5106-3659.

Gazî

Akademik
Bakış
87
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

sharpen his opponents' sense of the sacred character of the conflict. Except for the Crusades, there is no example of such a sustained and organized defense of religious doctrines against attack in the Middle Ages, and nothing similar until the Reformation. In the Hussite Crusades, a group of people waging a religious war faced another group of similar views: those who wore the cross fought those who defended the nondescript chalice. Our study aims to deal with the Hussite-centered Reform movements in the Bohemian lands and the military expeditions as a result. Our research examines the use of the Papacy for political purposes by instrumentalizing religion through the "Hussite Crusades".

Key Words: Late Middle Ages, Religion, Papacy, Bohemia, Hus/Hussite.

Giriş

Orta Çağ Avrupa'sı, Gregoryen Reform hareketleri ile temel iktidar gücünü eline geçirirken aynı zamanda dinsel cemaat içerisinde de ikinci bölünmeye doğru evrilmiştir. Hristiyanlık, reformun eşliğindeyken bazı olumsuz gelişmeleri deneyimlemiş olsa da bunların reform açısından olumlu etkileri olmuştur. İşte bu evrimler neticesinde 14. yüzyılın ilk yarısında "Büyük İkilik" ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu süreç içerisinde 15. yüzyılda gerçekleşecek olan dinsel bölünme, yeni ayrılıkları ve farklı mezhepleri doğurmuştur. Papalık'ın mutlak otoritesi ile halk üzerinde uyguladığı sosyoekonomik baskı politikası, Avrupa genelinde olduğu kadar Bohemya'da da ciddi bir tepkiyle karşılanmıştır. Bohemya tarihinin önemli figürlerinden IV. Charles'ın hükümdarlık döneminin neredeyse tamamında Papalık makamı, Avignon'da bulunmuş ve Roma Kilisesi tarafından "Babil Sürgünü"¹ olarak nitelendirilen yaklaşık yetmiş yıllık süreç, Papalık'ın itibarsızlaşmasına, halk nezdindeki değerini kaybetmesine, hizipleşmeye ve sonunda bölünmeye yol açan bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur.² Bu dönemde gerçekleşen en önemli iki olay olan Avignon Papalığı ve Papalık hizipleşmesi, 14. yüzyılda Bohemya ve Avrupa'daki dinî durumu daha iyi anlamak açısından son derece önemlidir. Çünkü 1309 yılında Avignon'a taşınan Papalık, burada makamı işgal eden papaların dinî konulardan uzaklaşarak dünyevi konulara yönelmeleri ve asıl görevlerini unutmaları sonucunda saygınlığını kaybetmeye başlamıştır. Bu durum daha sonra Hristiyanlığı hizipleşmeye ve hizipleşmenin sonucunda da reformasyon ile bölünmeye götürmüştür. Papalık'ın Avignon'a taşınmasıyla 1309 yılında başlayan süreç, ardından hizipleşmelerle devam etmiş; bunu reformcu hareketler izlemiş ve sonunda Hristiyanlık geri dönüşü olmayacak şekilde bölünmüş ve parçalanmıştır. Bu bölünme ve parçalanma, Papalık dâhil olmak üzere bütün Hristiyan cemaate şiddet eylemleri olarak yansıyacaktır.

14. yüzyılda, John Wycliffe (1328-1384) gibi farklı bir karakter ortaya çıkmıştır. John Wycliffe, 14. yüzyıl heretik akım anlayışını değiştiren bir kişidir ve düşünceleri reform anlayışına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Onun

1 Carter Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 391.

2 Fatih Durgun, "Dini Siyasi Yönleriyle Ortaçağ Batı Kilisesi'nde Büyük Bölünme (1379-1417)", *Ortaçağ'da Din ve Devlet Doğu – Batı Ekseninde*, ed. Ayşe Atıcı Arayancan, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 177-200, s. 179.

takipçileri daha sonra Bohemya'da Unitas Fratrum'u (Kardeşler Birliği) kurmuşlardır. Onlar, Moravya ve Bohemya'da zaman zaman etkili olmalarına rağmen genel olarak Roma Katolik Kilisesi'nin baskısından kaçamamışlar ve zulme uğramışlardır. Ancak Kont Zinzendorf'un onlara topraklarında yer vermeye başlamasıyla Moravya'daki Unitas Fratrum yeniden canlanmıştır. Onlar, İncil'in öğretilerine bağlı kalarak son derece kutsal bir yaşam biçimi hedeflemişlerdir.³ Orta Çağ'ın sonlarında şehir; değişimin odağı, "modernitenin fuayesi", her ikisinin çifte anlamı ile söylersek, "ev" veya "yuva" idi. Reform açısından bu durum, "Alman Reformu aynı anda edebiyat, teknoloji ve hitabet açısından kentsel bir olaydı."⁴ şeklinde özetlenebilir.⁵ Orta Çağ Avrupa nüfusu, yaklaşık beşte bir oranında şehir ve kasabalarda yaşamaktadır. Ancak Almanya ve Hollanda topraklarındaki bazı şehirlerin nüfus yoğunluğu daha yüksektir. Bohemya Krallığı kontrolünde olan Prag şehrinin nüfusunun 20 ila 30 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir. Kentsel alanlardaki nüfus artışı, yeni fikirlerin yayılmasında büyük etkilere sahiptir. Bu ise şehir merkezini yaratıcı değişimin, fırsatın ve sosyal çatışmanın mekânı hâline getirmektedir. Feodal ekonomi, yerini toplumu kutsal bir kurum, her insanın ahlaki olarak bir diğerinden sorumlu olduğu *corpus Christianum*'un minyatürü olarak gören geleneksel görüşü sarsan kapitalizmin erken bir türüne bırakmıştır.⁶

Bohemya Prag'ı ve John Huss

14. ve 15. yüzyıl Avrupa'sında bir önceki dönemin büyük heretik akımları kaybolmuş ve yeni, farklı akımları doğuran süreçler yaşanmıştır. 16. yüzyıl Protestan reform hareketini haber veren yeni heretik akımlar bu süreçte belirlemiştir. Bunların başlıca ikisi, 14. yüzyıl İngiltere'sinin John Wycliffe'i ile lollardları ve 15. yüzyılın başlarında ise Bohemya'da ortaya çıkan John Huss ile Husçulardır.⁷ Bohemya, gelişmiş uluslar arasına geç katılmış bir ülkedir. Pfemyslid Hanedanlığı'nın ilk döneminde Kutsal Roma İmparatorluğu'na bitişik bir sınır eyaleti olmanın ötesine geçmemiştir. Kolonicilerin yerleşmesi ve yerel nüfusun artmasıyla daha hızlı gelişmeye başlayan Bohemya, Lüksemburg Hanedanlığı ve özellikle de IV. Charles yönetiminde dikkate değer bir ekonomik, kültürel ve siyasî atılım yaşamıştır. 1346'da hem Bohemya kralı hem de Kutsal Roma İmparatoru olan Charles, 1378'deki ölümüne dek ülkeyi imparatorluğun odak noktası yapmak için uğraşmıştır. Bir piskoposluk bölgesi olan Prag'ın statüsünü yükselterek başpiskoposluk merkezi olmasını sağlamıştır. 1348'de Prag Üniversitesi'ni kurmuştur.⁸ Goff, kitabında "İlk

- 3 Resul Çatalbaş, "Avrupa'nın İlk Evanjelicleri: Moravyahlar", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/1, c. 12, sayı: 23, Çorum, ss. 113-126, s. 114-115.
- 4 A. G. Dickens, *The German Nation and Martin Luther*, London, 1974, s. 430.
- 5 Carter Lindberg, *a.g.e.*, s. 34.
- 6 Carter Lindberg, *a.g.e.*, s. 34.
- 7 Jacques Le Goff, *Avrupanın Doğuşu (Avrupayı Kurmak)*, çev. Timuçin Binder, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 198.
- 8 Malcolm Lambert, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, çev. Erdem Gökyaran, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 362.

Goff

Ulusal Üniversite Prag” olarak tanımladığı, özelde Prag Üniversitesi genelde ise Prag şehrinin karışık bir dönemde gelişmeye ve yapılanmaya başladığı belirtmektedir. Bu üniversite, diğer tüm üniversiteler gibi uluslararası bir yapıya sahiptir. Ancak kısa bir süre sonra Alman hocalar ve öğrenciler tarafından ele geçirmiştir. Ek olarak, bunlar o kadar kalabalıklaşmıştır ki “Büyük Kopuş” sırasında Paris’e saldırmışlardır.⁹ Bu gruplar, kendi özgünlükleri ve beklentileri arasındaki farklılıkları giderek artan ve milliyetçilik rüzgarları ile daha ulusal duygulardaki Çek toplulukları ile çatışmalara girişmişlerdir. Bu etnik gerginliğin aynı zamanda lonca düzeyindeki başka bir zıtlıkla da birleşmesi, kargaşanın Prag’da artmasına sebep olmuştur.¹⁰ 14. yüzyılın sonları ile 15. yüzyılın ilk yarısında Bohemya Krallığı ile başkent Prag’da Çek toplulukları, yerli köylüler ve zanaatkarlar gibi halk sınıflarını temsil ederken ülkeye yerleşen Alman nüfus ise çoğunlukla kentlerin burjuva zenginliği, soyluluk ve ruhban sınıfının temsilcileri idiler. Kral, şehrin eski merkezinin yanına Yeni Şehir’i ekleyerek Prag’ın boyutlarını ve ekonomik önemini büyük ölçüde arttırmıştır. Avusturyalı Augustinusçu Waldhauser’i vaazlar vermesi için ülkeye davet etmiş ve bu sayede bir kilise reformu hareketinin oluşmasına hız kazandırmıştır. 15. yüzyılın Husçu devrimi, bu hareketin bağrından çıkmıştır.¹¹

Orta Çağ'ın sonunda Prag Şehri¹²

- 9 The Lives of The Popes, (Yazar bilgisi bulunmuyor), London, 1799, s. 181.
 10 Jacques Le Goff, *Ortaçağda Entelektüeller*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 187.
 11 Malcolm Lambert, *a.g.e.*, s. 362.
 12 Thomas A. Fudge, *Origins of the Hussite Uprising: The Chronicle of Laurence of Brezova (1414-1421)*, Routledge, New York, 2020, s. 70.

Charles'ın reformu destekleme ve Husçuluğun önünü açma konusunda oynadığı rol tartışmalıdır. Bohemya Kilisesi'nin ve entelektüel yaşamın Husçuların gelişmesine olanak sağlayan birçok özelliği Charles'ın izlediği politikalarla şekillenmiştir. Diğer taraftan, Charles'ın dindarlığı daha ziyade geleneksel bir nitelik taşımaktadır. Ne kendisi ne de bazen himaye ettiği Husçuluğun öncüleri eylemlerini sapkınlık olarak kabul etmemektedirler. Bohemya'yı imparatorluğun merkezi yapmak, aynı zamanda Bohemya Kilisesi'ni Avignon'daki papaların mali kaygılarına maruz bırakmak anlamına gelmektedir. Yüksek mevkilere yapılan atamalar, Charles ile papalar arasında bir uzlaşmayla gerçekleşmektedir. Charles'ın piskoposluk atamaları genelde akıllıcaydı fakat dostlarını ve hizmetkârlarını kayırma eğilimine de sahip idi. Buna karşılık o, Papalık'a Bohemya'dan yüksek miktarda para ve çıkar elde etme fırsatı sunmuştur.¹³

Erken 15. yüzyılda Prag şehri içindeki küçük bir şapel, daha fazla insanın ilgisini çekmeye başlamıştır. Prag sakinleri, köylüler ve şövalyeler gibi halkın her tabakasından insan, Prag Üniversitesi Profesörü John Huss'un konuşmalarını dinlemek için Bethlehem Şapeli'nde toplanmaya başlamışlardır.¹⁴ Huss, halkın etrafını çevreleyen durumunu gayet iyi bilmektedir. Kendisi, köylü bir ailenin çocuğu olarak doğmuş ve büyütülmüştür. O, muhtemeldir ki 1373 yıllarında Bohemya kırsalında dünyaya gelmiştir.¹⁵ Husinec köyünden gelerek güney Bohemya'ya yerleşen bir ailenin oğludur. Babasının adı Michael'dır ve hayatı hakkında çok az şey bilinmektedir. Ne yazık ki Huss'un annesinin adı günümüze kadar ulaşmamıştır. Huss'un bir erkek kardeşi vardır ama kendisinden önce ölmüştür. Huss'un, Constance'ta hapsedildiği süre boyunca endişelerini dile getirdiği genç yeğenlerinin sorumluluğunu üstlenmesi, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.¹⁶

Yetenekli ve çalışkan birisi olan Huss, büyük zorluklar yaşamasına karşın üniversite eğitimi almayı başarmıştır. Öğrencilik yıllarında Çeklerle Almanları hem profesyonel hem de etnik olarak karşı karşıya getirtmiştir. O, şiddeti her geçen gün artan çatışmalara katılmıştır. 1409-10 yılları arasında üniversitenin rektörü olan Huss'un öğretisi, arkadaşı Wycliffe'ten etkilenmiştir: "*Almanlar nominalist bir teoloji tercih ederken, Huss fikirlerin aşkın gerçeklikler olduğundan yola çıkarak, ilahi akılda evrensellerin varlığını olumlayan bir radikal realizm ileri sürdü.*"¹⁷ John Huss, fikirlerini sadece üniversite çevrelerinde sınırlı tutmamış ve 1402 yılından itibaren yukarıda belirttiğimiz şapelde Çekçe vaazlar vermeye başlamıştır. Le Goff'un ifadesiyle "*Kilisede ahlak reformu ve Tanrı'nın sözüne tam itaati talep etmiş ve bu*

13 Malcolm Lambert, *a.g.e.*, s. 362.

14 Pınar Ülgen, *Orta Çağ Avrupası'nda Ölümle Dans*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2022, s. 135.

15 Eyüb Özkaya, "*Protestan Reformunun Öncüsü Jan Hus'un Hayatı ve Görüşleri*", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 55

16 Thomas A. Fudge, *Jan Hus Religious Reform and Social Revolutin in Bohemia*, London, 2010, s. 9.

17 Jacques Le Goff, *a.g.e.*, s. 199.

Goff

Akademik
Bakış
91
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

yüzden Kilise hiyerarşisini karşısına almıştı.”¹⁸ Ruhban sınıfı hakkında aç-gözlülük fikirlerini ortaya atmış ve konuşmalarında bu hususta oldukça ileri görüşler öne sürmüştür. O, kilise mevkilerinin Roma’da satılmasını tiksindirici bulmakta ve Papa’yı “Baş Dolandırıcı” olarak suçlamaktadır. “*Mevkisini parayla satın almamış ve inananlardan para koparmaya çalışmayan az sayıda ruhban vardır. Yoksul, yaşlı bir kadının bir kenara ayırdığı son kuruş bile soysuz bir din adamı tarafından gasp edilir. Onun bir hürsüzdən daha üçkağıtçı ve adi olduğunu söylersek haksızlık mı etmiş oluruz?*” Huss, Bohemya topraklarındaki endüljans satışını da son derece şiddetle kınamakta idi. Özellikle 1403 yılı sonrası Wycliff’ten ve onun İngiltere başarısından iyice etkilenmiş olan Huss, insanlar ile iletişim bağıny yoğunlaştırarak onları efektif seviyede etkilemeye başlamıştır.¹⁹ Muhafazakâr teolojinin baskın olduğu Prag Üniversitesi, Huss ve Hussit sorununa dogmatik dinî temelli çözüm arayışları içerisine girişmiştir. Prag Üniversitesi hocaları arasında çözüm arayışında olan Pierre d’Ailly, Gerson ve Clémentus gibi isimler öne çıkmaktadır.²⁰ Durumu çözebilmek için Bohemya entelektüel camiası, ırk temelli bir formül meydana getirmiştir. Bu formül, şu perspektif ile geliştirilmiştir: Latinler, Kilise’nin yanında; Almanlar, Kilise yanlısı Latinlere karşı; Slavlar Kilise’ye karşı; Çek halkı ise bu unsurların hepsine karşıdır.²¹

John Huss, sadece ruhban sınıfını eleştirmemiş, aynı zamanda kilisede yapılması gereken reformlar için çalışmalarda bulunmuştur. Huss, özellikle Kilise’nin elinde bulunan serveti ve piskoposlar ile manastırlara ait olan toprakların zorla ellerinden alınması gerektiğini belirlemekte ve inananların bir ruhban güruhuna ihtiyacı olmadığını vaaz etmektedir. Ona göre Bohemya’nın başında bulunan kral, papadan bağımsız kendi kilisesine sahipti ve bu gücü papaya karşı kullanılması gerekli idi. “*Kardeşler, savaşın ve kılıcın zamanı yakında gelecek ...*” Huss, kilise hizmetlerinin ücretsiz olmasını ve ayınlerin yerel dillerde yapılmasını istemektedir. Bu hususta akademik olarak Çek Dili Grameri çalışmasını yayınlamıştır. Huss, feodal sisteme karşı tutum sergilemese de sınıfsal eşitsizliğin ortaya çıkardığı sefaletin ve yoksulluğun haksız olduğunu düşünmektedir. Soylular ve ruhbanın “*kendi göbeklerini lüksle şişirirken*” yoksul insanları soyduğunu belirtmektedir. O, feodal beylerin adaletsizliğe sapması durumunda “*günahkâr yetkililere*” karşı ayaklanmanın sadece haklı değil, aynı zamanda zorunlu olduğuna inanmaktadır.²²

Wycliffizm, Huss’un fikir dünyasında doktrinin kurucusundan daha ateşli ve koşulları çok daha tehlikeli bir şekilde büründürecek bir apostle bu-

18 Jacques Le Goff, *a.g.e.*, s. 199.

19 Pınar Ülgen, *a.g.e.*, s. 134.

20 Henri Pirenne, *Kavimler Göçü’nden XVI. Yüzyıla Kadar Avrupa Tarihi*, çev. Sinan Akbaytürk, Selenge Yayınları, İstanbul, 2022, s. 293.

21 Henri Pirenne, *a.g.e.*, s. 293.

22 Ayrıntılı Bkz. John Huss, *The Letters*, hz. Herbert B. Workman, R. Martin Pope, Watson de Viney Hansel Ltd., London, 1904.

lunmuştur. Huss'un başarısı, Bohemya'daki Çeklerin 14. yüzyılın ortalarından bu yana Almanya'ya karşı artan düşmanlığından kaynaklanmaktadır. Nüfusun homojen olduğu İngiltere'de Wycliffe, Papalık döneminde yabancı bir gücün yersiz müdahalesine karşı çıkan herkesin desteğine sahiptir. Çeklerin 12. yüzyıldan beri Almanya'ya akın ettiği, göçmenlerle yan yana yaşadığı Bohemya'da Huss, ulusun tüm Slav kesimi tarafından da desteklenmektedir. Toplum, onu her şeyden önce Almanların Kilisesi olarak gördüğü Kilise'den kurtaran bir reformcu olarak karşılamıştır. Huss, en başından beri yalnızca Çekçe konuşan yurttaşlarının desteğine güvenmektedir.²³ Onun etkileyici konuşma becerisi, tutkusuyla dinleyicilerini heyecanlandıran yapısı ve kitleler ile olan yoğun iletişim bağı, Huss'un Bohemya Kralı IV. Venceslas üzerinde etkili bir baskı gücüne hâkim olmasını sağlamıştır. Tüm bunların sonucunda 1409'da "Kutná Hora" kararnameyle Çek halkının lehine bir çözüm sağlanması konusunda Huss'un etkisi netice vermiştir.²⁴ Huss, tüm Alman hocaların ve öğrencilerin üniversiteyi terk etmesi konusunu içeren "Kutná Hora" kararını 18 Ocak 1409'da Çek meslektaşlarının desteğiyle Bohemya kralına sunmuş ve kararın geçmesi için kralı ikna etmiştir. Çoğu azınlık milletler, Çeklerin egemenliğine geçerken üniversite mensuplarının tamamının Bohemya tacına sadakat yemini etmeleri zorunlu hâle getirilmiştir. Yedi ya da sekiz yüz kadar yabancı öğretim üyesi ve öğrencinin ayrılması, üniversitedeki güç dengesini reformcuların lehine değiştirmiş ve bu arada yabancı üniversitelerde reforma ve Wyclifçilige karşı düşmanlığın yayılmasına da yol açmıştır.²⁵ Tam bir zafer kazanmış sayılmasalar da reformcular, eskiye oranla daha az muhalefetle karşılaşmışlardır.²⁶ Almanlar, bu durumda Prag Üniversitesini terk edip Almanya coğrafyasına gelmiş ve Leipzig Üniversitesi'ni kurmuşlardır. Bu, dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Çünkü bu olaylar dizisi, "ulusal üniversite" yapısını ortaya çıkarmıştır. Ek olarak bir başka olgu ise entelektüel kitlenin dünya siyasetinin konusu/alanı içine dâhil olmasıdır.²⁷

1410 yılı hem Wycliff hem de Huss için oldukça karanlık geçmiştir. Bu yıl, Wycliff'in çalışmaları yasaklanmış ve halkın önünde yakılmıştır. Huss ise Kilise tarafından aforoz edilmiştir. Aforoz edilmesi sonrası Huss, Prag şehrinde gönüllü sürgüne gitmiş ve bu süre zarfında kendisini vaizliğe ve polemiklerini yürüttüğü risaleler yazmaya adanmıştır. "De ecclesia" adlı çalışmasında Kilise'yi "yazgısı önceden belirlenmişlerin meclisi" olarak tanımlamış ve Papanın üstünlüğünü reddetmiştir.²⁸ Huss, 1414'te haklılığını Constance Konsili önünde kanıtlaması için yapılan daveti kabul etmiş ve oraya vardığı

23 Henri Pirenne, *a.g.e.*, s. 294-295; Pınar Ülgen, *a.g.e.*, s. 135.

24 Jacques Le Goff, *a.g.e.*, s. 188; Pınar Ülgen, *a.g.e.*, s. 135; Malcolm Lambert, *a.g.e.*, s. 380.

25 Victor Verney, *Warrior of God Jan Zizka and Hussite Revolution*, Frontline Books, S. Yorkshire, 2009, s. 121.

26 Malcolm Lambert, *a.g.e.*, s. 381.

27 Jacques Le Goff, *a.g.e.*, s. 188.

28 Pınar Ülgen, *a.g.e.*, s. 135.

görsel

Akademik
Bakış
93
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

zaman tutuklanarak hapse atılmıştır.²⁹ Bu konsilde ya da din adamları toplantısında Papa'nın kendisi, ayrıca 3 patrik, 23 kardinal, 27 başpiskopos, 106 piskopos, manastırlar tarafından aday gösterilen 33 piskopos, 103 başrahip ve hepsi papalık sarayından doktor olan 18 denetçi hazır bulunmuştur. Ayrıca bunlar dışında pek çok kişi görev almıştır.³⁰ 1414 ile 1418 yılları arasında birkaç farklı oturumla tamamlanan Constance Konsili'nde Huss, John Wycliff ve Praglı Jerome hakkında alınan kararlar dinsel baskıyı göstermektedir. Konsil'in 4 Temmuz 1415 yılındaki 15. oturumunun sonunda Huss mahkûm edilmiş ve infazı gerçekleştirme görevi dünyevi iktidar sahibine verilmiştir: "Yukarıda belirtilenler ve diğer birçok mesele nedeniyle, adı geçen Hus'un bir sapkın olduğunu ilan eder ve onu bir sapkın olarak değerlendirilmeye ve mahkûm etmeye karar verir..."³¹ ile "Bu kutsal meclis, "...John Huss'u dünyevî otoritenin yargısına terk eder..."³² Halk meclisi oluşturulmuş ve John Huss, tüm suçlamaları reddetmesine rağmen yargılanarak mahkûm edilmiştir. 6 Temmuz 1415 tarihinde kazıkta diri diri yakılma infazı gerçekleştirilmiş³³ ve John Huss'tan kalan küller Ren Nehri'ne serpilmiştir.³⁴

Hussit Hareketi

1417-1449 dönemi, Papalık ve Konsey arasındaki ilişki açısından çok önemlidir. Çek topraklarından Husçulara karşı savaşların hüküm sürdüğü bir dönemde Roma Kilisesi'nde Papalık ve Konsey'in konumu tartışılmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkmış olan "Haec Sancta Kararnamesi", Konsey'in yetkisinin doğrudan Mesih'ten geldiği iddiasını içermektedir. Constance Konsili, Huss'un idam edilmesi kararını almış ve 6 Temmuz 1415 tarihinde John Huss diri diri yakılarak öldürülmüştür. Bu idamla Çek halkı arasında büyük bir öfke dalgası yayılmıştır. Özellikle kırsal halk, dağlara giderek silaha sarılmış; Çek halkı, onları düşmanlarına karşı savaşmaya çağıran seyyah vazizlerin konuşmalarını dinlemeye başlamıştır. 1419'daki Prag Defenestasyonu ile 1436'daki Jihlava Antlaşması arasında geçen on yedi yıllık sürede Papalık'ın batıda kurmuş olduğu öğretisi birliği Bohemya'da parçalanmış ve çok sayıda farklı inanç ortaya çıkmıştır. Husçular ve destekçileri, eski düzeni sarsmada reformasyon öncesindeki diğer tüm sapkın hareketlerden daha

görsel

29 *The Lives of The Popes*, s. 184.

30 Thomas A. Fudge, *a.g.e.*, s. 53.

31 H. von der Hardt. *Magnum oecumenicum Constantiense concilium*, Frankfurt-Leipzig, c. IV, b. VI., 1696-1700, s. 396, 398, 412, 414; <https://pages.uoregon.edu/dluebke/Reformations441/Constance1414.htm> erişim tarihi: 04.06.2022.

32 H. von der Hardt, 1696-1700, s. 396.; <https://pages.uoregon.edu/dluebke/Reformations441/Constance1414.htm> erişim tarihi: 04.06.2022.

33 Spiezer Chronik, s. 660-665; *The Lives of The Popes*, s. 185.

34 Artaud De Montor, *The Lives and Times The Popes*, cilt 10, New York, 1911, s. 113-117; Jacques Le Goff, *a.g.e.*, s. 200; Thomas A. Fudge, *Origins of the Hussite Uprising: The Chronicle of Laurence of Brezova (1414-1421)*, Routledge, New York, 2020, s. 51; Thomas A. Fudge, *Jan Hus Religious Reform and Social Revolutin in Bohemia*, London, 2010, s. 9; Sebastian Provdente, "Inquisitorial Process and Plenitudo Potestatis at the Council of Constance (1414-1418), *The Bohemian Reformation and Religions*, cilt 8, ed. Zdenek V. David - Davis R. Holetan, Prague, 2011, s. 100.

ileri gitmiştir.³⁵ 1419 yılında Çek halkının yoksul kesimi tarafından başlatılan bir ayaklanma meydana gelmiştir. Halk, belediye binasına saldırarak şehir meclisinin nefret edilen üyelerini camlardan aşağıya atmışlardır. Bu olaylar sonucunda ülkede silahlı bir mücadele başlamıştır. İsyancılar manastırları ve kiliseleri yıkarak piskoposları ve keşişleri uzaklaştırmıştır. Katolik Kilisesi'ne ve Alman egemenliğine karşı isyan edenler, kendilerine Hussit adını verdiler ki bu da John Huss'ın takipçileri anlamına gelmektedir.³⁶

Hussitler iki temel kola ayrılmaktadır. Bohemya'nın güneyinde yer alan Tabor Dağı, halk arasında popüler bir toplanma noktasıdır. İsyancıların bir araya gelip birlikte hareket ettiği bir mekân hâline gelmiştir. Yaklaşık olarak 40.000 kadar isyancı burada toplanmıştır.³⁷ Bu alanda isyancılar, yeni bir kasaba kurarak çevresine sağlam savunma yapıları inşa etmiş ve bu yerleşime Tabor adını vermişlerdir. Tabor'a gelen her birey, paralarını ve mücevherlerini kasabanın sokaklarında bulunan özel fiçılara yerleştirmek mecburiyetindedir. Bu paralar, isyancılar için silah tedarik etmek ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek amacıyla kullanılmaktadır. Çek halkı düşmanlarına karşı zafer kazanıncaya kadar savaşmayı kararlı bir şekilde sürdüren bu grup, kendisini Taboritler olarak tanıtmıştır. Temel güçleri isyancı köylülerden oluşmaktadır ve amacı serfliği, angaryayı ve yükümlülükleri ortadan kaldırarak kilise topraklarını ele geçirmektir. Tabor'da tüm insanlar, eşit kabul edilmekte ve birbirlerine “kardeş” veya “hemşire” şeklinde hitap etmektedir. Taboritler arasında birçok küçük zanaatkâr ve yoksul şehirli de yer almaktadır. Köylülerle birlikte ülkelerini Alman zalimlerden kurtarmak ve papanın Bohemya'daki iktidarına son vermek için savaşmışlardır. En kararlı olanlar, “artık dünyada kralların, feodal beylerin veya serflerin olmayacağı” bir gelecek gününü hayal etmektedirler.³⁸ Bir dizi yoksullaşmış şövalye de Taboritler'e katılmıştır çünkü onlar, sadece isyancı halkın Katolik Kilisesi'ni ve Alman feodal beylerini yenme potansiyeline sahip olduğunu fark etmişlerdir. 22 Temmuz 1419 tarihine gelindiğinde 40.000'den fazla insan Taboritlere katılmıştır.³⁹ Yürütülen dinî savaş, merkezi Prag'da bulunan ve öncelikle üniversite öğretmenleri tarafından haklı çıkarılan Husçu merkezin yürüttüğü savunma savaşından daha çok eskatolojik inançlarla şekillenmiştir. Hussitlerin diğer bir fraksiyonuna ise “İlmîliler/Utraquist” denmektedir. Bu grup, genellikle varlıklı zanaatkârlar, tüccarlar ve Çek feodal soyluluğunun çoğunluğundan oluşmaktadır. İlmîliler, zengin Almanlarla hesaplaşmak ve Katolik Kilisesi'ni zayıflatmak amacıyla hareket etmektedir. Ancak onlar, tüm zalimlerle mücadele etmek için ayaklanan sıradan insanlardan çekinmekte

35 Malcolm Lambert, *a.g.e.*, s. 361-362, 388.

36 Malcolm Lambert, *a.g.e.*, s. 407.

37 Thomas A. Fudge, *a.g.e.*, s. 69.

38 F. C. Heymann, “The Hussite-Utraquist Church in the Fifteenth and Sixteenth Centuries”, *ARG III* 1961, ss. 1-26, s. 3-4.

39 Gordon Leff, *Heresy in the Later Middle Ages*, c. II, Manchester University Press, New York, 1967, s. 694.

görsel

Akademik
Bakış

95

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

ve bu yüzden Taboritler kadar kararlı bir tutum sergilememektedirler. Hussit hareketi, Bohemya'da halkın feodal sistem, yabancı hâkimiyeti ve Katolik Kilisesi'ne karşı verdiği mücadele ile ortaya çıkmış ve sonrasında gelişmiştir. Bu mücadeleye katılanlar ilerici düşüncelere sahiptir ve köylüler de doğal bir şekilde ortaya çıkan isyanlarda daha organize bir şekilde hareket etmişlerdir.⁴⁰

Yaşanan isyanlar neticesinde Bohemya ve Moravya'da 452 soylu kişi, bir protesto mektubu imzalamıştır.⁴¹ IV. Vaclav, Bohemya Kralı olarak yükselen muhalefet dalgasını durdurmak için pek bir şey yapmak istememekte veya yapamamakta gibi görünmektedir. Constance Konseyi, Vaclav'ın üvey kardeşi ve aynı zamanda Macaristan kralı olan Sigismund'u, açık bir meydan okumayla karşı karşıya olduğu konusunda harekete geçmeye çağırmıştır. Bu ısrar, sapkın olarak iddia edilenlere karşı olası bir haçlı seferinin erken bir işareti gibi görünmektedir. Sigismund'un, 1416'nın sonlarında veya 1417'nin başlarında yaptığı elçilik yazışması, onun Hussitlere karşı düşman olduğunu ortaya koysa da askerî müdahale konusunda isteksiz olduğunu göstermektedir.⁴² Sigismund, 15 Şubat 1368 ile 9 Aralık 1437 tarihleri arasında çeşitli unvanlara sahip olmuştur. 1378-1388 yılları arasında Brandenburg'un elektörü, 1387-1415 yılları arasında Macaristan ve Hırvatistan kralı, 1411'den itibaren Almanya kralı, 1419'dan itibaren Bohemya kralı, 1431'den itibaren İtalya kralı ve 1433 yılında taç giymesinden ölümüne kadar Kutsal Roma imparatoru olarak görev yapmıştır.⁴³ Lüksemburg Hanedanı'nın son erkek üyesidir. Onun babası Kutsal Roma İmparatoru IV. Karl'dır.⁴⁴

Hussit Hareketi'nin Askerî Yapısı

Erken Hussitizm, doğası gereği şiddetli olmayan bir reform hareketi olarak öne çıkar. Constance'taki krize yol açan yıllarda John Huss ve Jakoubek, silahlanma çağrılarını yapmışlardır. Ancak bu çağrılar gerçek olmaktan ziyade mecazi bir anlam taşımaktadır. Hussit ordusu; köylülerden, zanaat-kârlardan ve kent yoksullarından oluşan bir halk ordusu olarak feodal bir orduya karşı savaşmıştır. Taboritlerin atları veya şövalye silahları yoktur. Ordunun ana gücünü piyadeler oluşturmaktadır. Askerler, demir kenarlı dövenler, mızraklar, baltalar ve demir temrenli sopalara dönüştürülmüş tırpanlarla silahlanmışlardır. Köylüler, bu silahları kullanarak savaşta ustalaşmış feodal lordları ve paralı askerleri yenmek için çaba göstermişlerdir. Özel kancalarla şövalyeleri atlarından düşürerek onlara karşı mücadele etmiş ve dövenlerle işlerini bitirmişlerdir. Hussitlerin tahkim edilmiş kamp-

40 F. C. Heymann, *a.g.m.*, s. 5.

41 Malcolm Lambert, *a.g.e.*, s. 388.

42 Ed. Rolf Sprandel, "Die Weltchronik des Mönchs Albert 1273/77-1454/56", *MGH*, München, 1994, s. 313; Malcolm Lambert, *a.g.e.*, s. 389-390.

43 *MGH*, s. 312.

44 Thomas A. Brady Jr., *German Histories in The Age of Reformations*, Cambridge University Press, New York, 2009, s. 74-75.

ları, genellikle bir tepe üzerine veya nehir kıyısına kurulmuş; bazen de sığ bir hendekle çevrenmiştir. İlk saldırıda şövalyelerin güçleri tükenince geri çekilmeleriyle birlikte Hussit şövalyeleri, düşmana saldırmak için yük arabalarının arasındaki boşlukları kullanmışlardır.⁴⁵

Taboritler, top kullanma yetenekleriyle de öne çıkmaktadırlar. İlk defa küçük sahra topraklarını arabalarla taşıyan onlar olmuştur. Bu toplar, açık meydan muharebelerinde süvarilere karşı kullanılmıştır. Taborit piyadeleri, süvarilere karşı savunmalarını güçlendirmek amacıyla köylü arabalarından istihkâmlar inşa etmişlerdir. Bu hareketli istihkâmları Haçlı orduları hiçbir zaman yıkmaya başaramamıştır. Paralı birliklerle karşılaştırıldığında halk ordusunun morali oldukça yüksektir. Askerler, inatçı ve disiplinli savaşçılardan oluşmaktadır. Aralarında soyguncu veya haydut gibi kişilere yer yoktur. Hussit silahları şunlardan oluşmaktadır: topuz, arbalet, arkebüz, yaban domuzu mızrağı, demir uçlu bir sopa, gürz, kargı.⁴⁶

Halk ordusunun komutanları, doğrudan askerler tarafından seçilmektedir. Hussit birliklerinin başlıca örgütleyicisi ve lideri, zorluklarla mücadele etmiş bir şövalye ve deneyimli bir asker olan Jan Ziska'dır. Hussitler, Prag Savaşı'nı Ziska'nın liderliğinde kazanmışlardır. Askerler liderlerini büyük bir sevgiyle bağlarına basmaktadırlar. Ziska'nın vefatıyla birlikte kendilerini yalnız hissetmişlerdir. Çek halkı ise kahramanlarını hiçbir zaman unutmamıştır. Bohemya'da birçok mekâna Ziska'nın adı verilmiş ve kasabalarda onun heykelleri dikilmiştir.⁴⁷

Hussitlere Karşı Haçlı Seferlerinin Başlaması

Papa V. Martin (1417-1431), Konsey'in yetkisini kabul etmek ve Kutsal Roma İmparatoru olarak Sigismund'un yetkisini tanımak zorunda kalmıştır. Martin, seçilmeden önce resmen ilan edilen Konsey Kararnamelerini onaylamış ve ayrıca dinî reformlar için genel planları kabul etmiştir.⁴⁸ Ancak zamanla Martin, ardından gelen Konsey kararlarını tam olarak desteklememiştir. Bu durum, Konsey'in konumunun kademeli olarak zayıflamasına ve Papalık'ın istikrarlı bir şekilde güçlenmesine sebep olmuştur. Bu süreçte Papa V. Martin'in papalık otoritesini daha fazla vurgulaması ve Konsey kararlarına bağlılığının eksikliği, Roma Kilisesi'ndeki güç dinamiklerinin değişmesine yol açmıştır. Konsey'in etkisi azalmış ve papalık gücü giderek daha baskın hâle gelmiştir.⁴⁹ Papa Martin, esas olarak papalık gücünü ve Roma Curia'nın örgütlenmesini güçlendirmeye ve değiştirmeye odaklanmak zorundadır. Kilise reformu çağrıları, yalnızca toplumun alt tabakaları arasında değil; aynı za-

45 Ye. Agibalova, G. Donskoy, *Ortaçağ Tarihi*, çev. Çağdaş Sümer, Yordam Kitap, İstanbul, 2017, s. 139.

46 Ye. Agibalova, G. Donskoy, *a.g.e.*, s. 140-141.

47 Ye. Agibalova, G. Donskoy, *a.g.e.*, s. 140.

48 L. Duchesne, *Le liber pontificalis*, c. II, T. Ernest (Ed.), Paris, 1892, s. 515-516.

49 Antonin Kalous, "The Papacy and the Czech Lands between Reform and Reformation", *The Papacy and The Czech Lands*, Rome-Prague, 2016, (115-146), s. 116.

görsel

Akademik
Bakış

97

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

manda aristokrasi ve zengin şehirli soylular arasında da bir destek tabanına sahip olan geniş kapsamlı bir harekete dönüşmüştür. Reform (veya erken Çek Reformu), esas olarak Bohemya ve başkenti Prag'da hâkim olan Çek sakinleri arasında yayılmaya başlamıştır. Konsey, Mart 1418'de papa tarafından onaylanan birkaç yasal kararla başpiskoposluk için John Železný'yi desteklemiş ve göreve getirmiştir. Ancak anlaşmazlık devam etmiş ve İmparator Sigismund'un yeni yasaları Hussit hareketini pik noktasına getirmiştir.⁵⁰

Alman feodal beyleri ve Katolik Kilisesi, Bohemya'daki topraklarını kaybetmek istememektedir. Bu yüzden, Çek halkının özgürlük mücadelesini bastırmaya karar vermişlerdir. 1418 yılında Papa V. Martin, Doğu-Orta Avrupa'daki dinî hiyerarşiye karşı olan muhalefetin sona erdirilmesi ve Husçu sapkınlara karşı her türlü çabanın gösterilmesi çağrısında bulunmuştur.⁵¹ İki yıl sonra Husçularla bebrarber Bohemya'daki tüm heretiklere karşı resmî bir Haçlı seferi ilan edilmiş⁵² ve Çeklere karşı bir haçlı seferi vaaz edilmiştir. Bu Haçlı seferleri, Bohemya'yı on yıllarca etkisi altına alan olaylar zincirinin bilinen hikâyesidir.⁵³ Haçlı ordusu büyük ölçüde Alman feodal beylerinden oluşmaktadır ve Alman İmparatoru da bu ordunun başında yer almaktadır. Ülkenin zenginliklerinden pay almayı uman diğer birçok Avrupa ülkesinden şövalyeler ve paralı askerler de sefere katılmıştır.⁵⁴ 25 Mart 1420 tarihinde taraflar arasında bir ovada gerçekleşen ilk çatışma (Sudomer Savaşı), General Jan Ziska'nın (Žižka) taktikleri sayesinde Hussitlerin zaferiyle sonuçlanmıştır.⁵⁵ Akabinde Sigismund'un başında olduğu Haçlı ordusu Haziran sonlarında Prag önlerine gelip şehri bir süre kuşattıktan sonra sorunun müzakereler yoluyla çözülmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine Hussitler temel doktrinlerini içeren bir beyanname ("Prag'ın Dört Maddesi") ile taleplerini bildirmişlerdir. "1. Tanrının sözü Bohemya krallığında özgürce ve Tanrının rahiplerine uygun bir biçimde vaaz edilmeli ve öğrenilmelidir. 2. Kutsal yemek ayinlerinin her ikisi de, yani ekmek ve şarap alma ayini, kurtarıcı Mesih'in sözlerine ve emirlerine uygun olarak, tüm inananların katılacağı şekilde yönetilmelidir. 3. Mesih'in emirlerine karşın ruhban sınıfını elinde tuttuğu mal ve servet şeklindeki dünyevi güç geri alınmalı ve ruhban sınıfı İncil öğretisindeki kurallara geri dönerek Mesih ve havarilerin yaşamlarını izlemelidir. 4. Büyük günahlar ve özellikle bütün kamu suçları ve Tanrının yasasına karşı olan diğerleri ayrımsız herkes için uygulanmalı, yasaklanmalı

50 MGH, s. 313-314; Antonia Kalous, *a.g.m.*, s. 119-120.

51 The Chevalier Artaud de Montor, *The Lives and Times of the Popes*, c. X, The Catholic Publication Society of America, New York, 1911, s. 124.

52 Thomas A. Fudge, *a.g.e.*, s. 49; L. Duchesne, s. 521-522.

53 Thomas A. Fudge, *a.g.e.*, s. 17; Thomas A. Fudge, "More Glory than Blood: Murder and Martyrdom in the Hussite Crusades", *The Bohemian Reformation and Religions*, cilt 5, ed. Zdenek V. David - Davis R. Holetan, Prague, 2004, s. 117.

54 Thomas A. Fudge, *a.g.e.*, s. 53, 57-58; Artaud De Montor, *a.g.e.*, s. 124.

55 Frederick G. Heymann, *John Zizka and the Hussite Revolution*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey, 1955, s. 135.

ve bunların kaynakları imha edilmeli.”⁵⁶ Neticede söz konusu talepler Sigismund tarafından reddedilince çatışmalar tekrar başlamıştır.

1420 yılında Bohemya, 100.000/150.000 kişilik bir güç tarafından işgal edilmiştir. Haçlı ordularının izleri, Çek başkentine giden yolda yağmalar, yangınlar, cinayetler ve işkencelerle birlikte takip edilebilir. Haçlılar, Prag'ı kuşatmış ve şehri savunanlara yardım etmek amacıyla doğu kapısındaki Vikkov Tepesine konuşlanan küçük bir Taborit birliğiyle zorlu bir savaş başlamıştır. Cesur Hussit savaşçıları, düşman süvarilerini püskürtmeyi başarmışlardır. Kritik bir anda bir Taborit birliği, şehir kapısından çıkarak düşmana arkadan saldırmıştır. Haçlılar, kargaşa içinde kaçışmaya başlamışlardır.⁵⁷ General Jan Ziska komutasındaki köylülerden oluşan ordu, beklenmedik bir zafer kazanırken Sigismund ağır kayıplar vererek geri, çekilmek zorunda kalmıştır.⁵⁸

Bunu takiben Papa ve İmparator Sigismund, Hussitlere karşı dört ayrı sefer daha düzenlemiştir. Bunların dışında Hussitlere karşı askerî harekâtlar yapılmıştır. Ancak numaralandırma sorunlu olsa da tarihçiler genellikle bunlardan toplam beş tanesini Haçlı Seferi olarak tanımlamaktadırlar.⁵⁹ Bununla birlikte haçlı seferlerinin ilki, en azından bizzat seçilmiş İmparator Sigismund tarafından komuta edildiği için diğerlerinden ayırt edicidir. Bu güç gösterisiyle Prag'ı ele geçirilmesi umulmuş ancak şehir, Jan Huss taraftarları tarafından ustaca savunulmuş ve 1 Kasım 1420'de şehrin dışındaki bir savaşta yenilgiye uğradıktan sonra Sigismund, Bohemya'dan çekilmek zorunda kalmıştır.⁶⁰ Sonrasında Ziska, başından yaralanarak görme yeteneğini kaybetmiş ancak bir komutan olarak görev yapmaya devam etmiştir. Yardımcıları, onun “gözleri” olarak hizmet etmektedir. Ona birliklerin konum ve hareketleri hakkında bilgi vermektedirler. Kendi memleketinin tepeleri ve vadileri hakkında mükemmel bir bilgiye sahip olan kör general, birlikleri için hatasız bir şekilde en uygun konumu seçmektedir. Ayrıca, askerleriyle birlikte en beklenmedik yerlerde ortaya çıkmak gibi bir yeteneği de vardır. Şövalyeler, Hussitlerin şarkılarını ve arabalarının gıcırtilarını duyduklarında panik içinde dağılmaktadırlar. Düşmanlarının tüyleri ürperirken “Korkusuz kör adam” olarak adlandırılan Ziska'nın ismini duymak onları korkutmaktadır. Bu noktadan itibaren Sigismund, Macaristan'a yönelik Osmanlı tehdidinin yeniden canlanmasıyla meşgul olmuş ve Bohemya'ya boyun eğdirme

56 Josef Macek, *The Hussite Movement in Bohemia*, Lawrence and Wishart, London, 1965, s. 64-67; Leff, *a.g.e.*, s. 698.

57 Howard Kaninsky, “The Prague Insurrection of 30 July 1419”, *Medievalia et Humanistica*, s. 108; The Count Lützow, *a.g.e.*, s. 113; Piezer Chronik, *a.g.e.*, s. 753-754; Antonin Kalous, *a.g.m.*, s. 120; Thomas A. Fudge, *a.g.e.*, s. 74; Heymann, *a.g.e.*, s. 136; Leff, *a.g.e.*, s. 699.

58 Heymann, *a.g.e.*, s. 146; Verney, *a.g.e.*, s.131-132.

59 Thomas A. Fudge, *a.g.m.*, s. 117; Norman Housley, *Religious Warfare in Europe 1400-1536*, Oxford University Press, 2002, s. 34.

60 Macek, *a.g.e.*, s. 41-43.

görsi

Akademik
Bakış

99

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

sorumluluğunu bir dizi teğmene, seçim prenslerine ve Papalık elçilerine devretmek zorunda kalmıştır.⁶¹

Hussitleri hedef alan İkinci Haçlı Seferi, 1421 yazının sonlarına doğru Katolik Kilisesi tarafından başlatılmıştır.⁶² Papalık Elçisi Kardinal Brana ile Köln, Tier ve Mainz Başpiskoposları, haçlı seferinin başlatılması hususunda farklı cephelerde başroller üstlenmişlerdir. Zayıf koordinasyon ve kararsızlık, tüm haçlı seferlerini karakterize eden önemli özellikler arasında yer alır. Bu durum, ikinci seferin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra Jan Ziska'nın taktiksel yeniliklerinin, özellikle doğaçlama savaş arabaları ve sahra topçularının kullanımının, Husçu zaferlerin yanı sıra Haçlıların moraline ezici bir etki yaparak kazanç sağladığı açıkça görülmektedir. 1422 sonbaharında başlatılan üçüncü bir haçlı seferi ise bugüne kadarkilerin en az etkili olanıdır.⁶³ Ekim ayında Haçlı ordusu Bohemya'ya kuzey ve batı taraflarından saldırmış ve Chomutov şehri saldırı akabinde düşmüştür. Takibinde kraliyetçilerin elinde olan ve güçlü bir yapıya sahip Büyük Karlstein kalesinin kuşatılması olmuştur. Kuşatmanın uzaması ve başarısız bir grafik çizen Haçlılar ile müzakere kanalları açılmış ve bu sürece Litvanya Prensi Korybut aracılık yapmıştır. Kasım 1422 yılında ateşkesin imzalanması ile Üçüncü Haçlı Seferi büyük bir başarısızlıkla bitmiştir.

Taraflar arasında 1422 yılından sonra beş yıllık bir savaşızsızlık durumu hâkim olmuştur. 1427 yılında başlatılan dördüncü seferde Haçlı kuvvetleri önce Stribo'ya daha sonra Batı Bohemya'da bulunan Tachov'a saldırmışlardır. Prokop, Haçlı güçlerini oldukça rezil bir şekilde dağıtmıştır. 1431 yılında bir kez daha kilise ve imparatorluk orduları bir araya gelmiş ve Tanrı'nın düşmanlarıyla yüzleşmek için Şumava (Bohem Ormanı) boyunca büyük bir güçle ilerlemişlerdir.⁶⁴ Haçlılar, sapkınlara karşı sayısal olarak dörtte birlik büyük bir üstünlüğe sahip olmalarının yanı sıra askerî açıdan da onlardan üstündürler. Ordu, Basel Ekümenik Konseyi tarafından atanmış olan Kardinal Guiliano Cesarini'nin ruhani yönlendirmesi altındadır. Ayrıca Haçlı kuvvetleri, savaşçı Brandenburglu Friedrich'in komutası altındadır. Beşinci Haçlı Seferi, henüz başlamadan Husçuların yaklaşan tehdidiyle Haçlı kuvvetlerinin panik içinde kaçmasıyla fazla ileri gidilmeden sona ermiştir. Haçlılar, korku dolu bir şekilde savaş arabalarını ve erzaklarını geride bırakarak Alman topraklarındaki Yukarı Pfalz'ın güvenliği için Şumava boyunca telaşla ilerlemişlerdir. 1431'deki Beşinci Haçlı Seferi, Husçular tarafından acı verici bir kolaylıkla bozguna uğratılmıştır.⁶⁵ Beşinci Haçlı Seferi, büyük çapta yıkıcı

61 MGH, s. 314-315; Norman Housley, *a.g.e.*, s. 35.

62 Heymann, *a.g.e.*, s. 265.

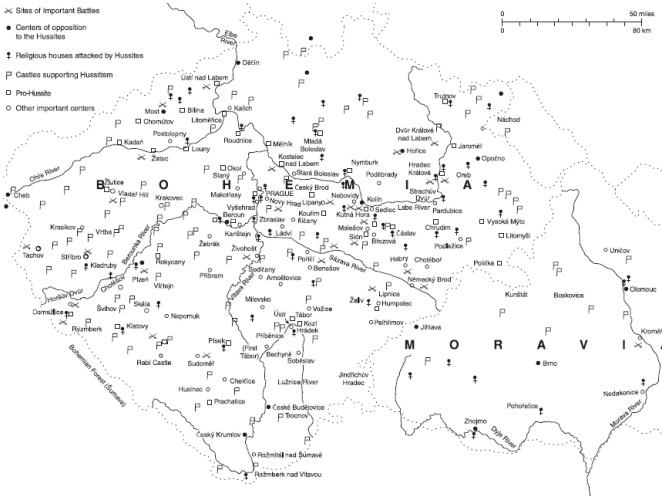
63 Thomas A. Fudge, *a.g.m.*, s. 117; The Count Lützwow, *a.g.e.*, s. 137; Malcolm Lambert, *a.g.e.*, s. 424.

64 Thomas A. Fudge, *a.g.e.*, s. 192-261; Artaud De Montor, *a.g.e.*, s. 124; Antonin Kalous, *a.g.m.*, s. 122.

65 Thomas A. Fudge, *a.g.e.*, s. 261-340; Thomas A. Fudge, *a.g.m.*, s. 117-118; The Count Lützwow, *a.g.e.*, s. 255-256; Leff, *a.g.e.*, s. 706-707.

etkilere sahiptir. 14 Ağustos 1431 tarihinde bu sefer, tüm Hussit savaşlarının en belirleyici muharebeye sahiptir. Domazlice muharebesi, Hussit savaşçılarının haçlılara ağır bir yenilgi uğrattığı en net savaştır. 1420'lerin sonları ve 1430'ların başlarında Hussitler tarafından komşu topraklara düzenlenen baskınlar, Bohemya'ya hoş geldin ganimetlerini beraberinde getirirse de savaşın ekonomik maliyeti önemli bir şekilde yükselmiştir.⁶⁶

Ziska'nın ölümünden (1424) sonra Hussit birliklerini yönetmek için yeni yetenekli generaller ortaya çıkmıştır. Ülkelerini savunmanın yanı sıra Taboritler, artık saldırı seferlerine de başlamışlardır. Örneğin onun halefi Prokop, mücadeleye iki yıl boyunca devam ettirdikten sonra savaşta ölmüştür.⁶⁷ Polonya ve Macaristan'a başarılı baskınlar düzenlemiş, Almanya'nın içlerine sızmış ve hatta Baltık Denizi'ne kadar ilerlemişlerdir. Hussit askerleri, feodal lordların kalelerini ve manastırlarını yıkarken yoksulların barakalarına asla zarar vermemişlerdir. Amaçlarını açıklayan mektuplar do-laştırmışlardır. Bu mektuplardan biri şu şekilde ifadelere yer vermektedir: “*Vatanımızın savunulması için bu onurlu mücadelede hayatlarımızı vermeye karar verdik, çünkü bu en önemli hedefimizdir.*” Taboritlerin, feodal beylerin ve ruhban sınıfının “Çek zehri” olarak adlandırdığı düşünceleri Avrupa genelinde yayılmaktadır. Almanya ve Polonya'da da köylüler ve kent yoksulları isyan etmeye başlamışlardır.

Hussit Hareketi sırasında Bohemya ve Moravya (1415-1437)⁶⁸

66 Norman Housley, *a.g.e.*, s. 35; Malcolm Lambert *a.g.e.*, s. 425.

67 Leff, *a.g.e.*, s. 704.

68 Thomas A. Fudge, *a.g.e.*, s. 48.

İlmlılar/Utraquistler'in İhaneti

Bohemyalı feodal beyler ve varlıklı şehirli sınıf, Taboritlerin feodal düzene karşı etkili muhalefetinden dolayı endişe duymaktadır. Soylular ve şövalyeler, zaten kilise arazilerine el koymuşlardır ve şimdi köylülerini yeniden feodal baskının boyunduruğuna sokmayı amaçlamaktadırlar. Hussit tehlikesi üzerine tüm Kilise üyeleri tarafından yeni bir konsil toplanması çağrısında bulunulmuştur. Papa V. Martin, bu süreci atlatmayı başarmış ancak halefi IV. Eugenius, koşulların ve genel görüşün etkisi altında Temmuz 1431 yılında Basel'de oturumlarını açan konsili toplantıya çağırmıştır.⁶⁹ Konsil iki önemli sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır: Bohemya sapıklığı ve Kilise reformu. Taborluların dinî ve sosyal radikalizmi, onlarla Utraquistler arasında kesin bir kopuşu ateşleyerek sona ermiştir.⁷⁰

Papa ve İmparator, haçlı seferlerinin başarısız olduğunu fark ederek Bohemya'daki kurtuluş mücadelesini bizzat Çeklerin yardımıyla sonlandırmaya karar vermişlerdir. Bu nedenle İlmlılar ve Taboritler arasında bir savaş başlamıştır. 30 Mart 1434 yılında İlmlılar, Prag'ın doğusundaki Lipany kasabası yakınlarında Taboritlere saldırmışlardır. İlmlılar, geri çekilme numarası yaparak düşmanlarını müstahkem arabalı kamplarından dışarıya çekmiş ve Taboritleri bozguna uğratmışlardır. Feodaller, esir tuttukları kişileri dahi öldürmüşlerdir. Hayatta kalan az sayıda kişi ahırlara hapsedilerek gece diri diri yakılmıştır. Lipany'deki yenilginin ardından bazı yalıtılmış Taborit birlikleri, son sığınakları olan Tabor düşene dek savaşmayı sürdürmüşlerdir.⁷¹

Savaşlardan bitkin düşen Bohemya ve Prag, sadece barış ortamı istemektedir. 1436'da Konsil ve Utraquistler arasında başlayan görüşmeler, sonunda iki tarafın da elindekilerle yetinmeye karar vermeleri şeklinde muğlak bir Jihlava Antlaşması ile sonuçlanmıştır. 5 Temmuz 1436'daki anlaşma ile Moravya'daki Jihlava'da (Iglau) Kral Sigismund, Hussit delegeleri ve Roma Katolik Kilisesi'nin temsilcileri tarafından resmen kabul edilmiş ve imzalanmıştır. Bu kadar çaba, bu kadar coşku, dökülen bunca kan, yalnızca manastırların mülkiyetini kendi aralarında paylaşan Çek soylularının işine yaramıştır. Soylular, yağmalanması karşılığında Kilise'yle barışmışlardır. Bu sayede öyle bir güç elde etmişlerdir ki artık halk arasında cesareti kırılmış kesimlerden gelebilecek tehlikeden korkmaya gerek kalmamıştır. Diğer rahatsızlıkların çözümü ise zamana bırakılmıştır.⁷²

Sonuç

Şiddetin tarihçesine bakıldığında insan figürü hemen göze çarpacaktır. İnsan hem iç güdüsel hem de çevresel dış etkenler sebebiyle şiddete meyillidir.

69 Macek, *a.g.e.*, s. 68-71.

70 Henri Pirenne, *a.g.e.*, s. 296-297. Pınar Ülgen, *a.g.e.*, s. 136.

71 Norman Housley, *a.g.e.*, s. 35; Macek, *a.g.e.*, s. 77.

72 Henri Pirenne, *a.g.e.*, s. 297 Pınar Ülgen, *a.g.e.*, s. 136; Malcolm Lambert, *a.g.e.*, s. 431.

İnsanın, bu eylemi yapabilmesi için eylemi meşrulaştırması gerekmektedir. İnsanın meşrulaştırma çantasında pek çok unsur bulunmaktadır. Bu çantadaki unsurlar arasında din oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Dinin araçsallaşması ve şiddeti meşru kılma eylemini pek çok farklı dönemlerde görmekteyiz. Bu dönemlerden belki de en önemlisi olarak Orta Çağ Avrupa'sının gösterilmesi yanlış olmayacaktır. Hussit Hareketi de dinin şiddet ile beraber özümsemiği bir düşüncenin eseridir. 1419-1434 yılları arasında Çek halkı, feodal baskılara, yabancı yönetimlere ve Katolik Kilisesi'ne karşı kahramanca bir mücadele vermiştir. Taboritlerin mücadelesi, bir köylü savaşıdır; İngiltere ve Fransa'daki köylü isyanlarından farklı olarak daha uzun süre devam etmiştir; daha iyi bir örgütlenmeye sahiptir ve ülkenin tamamını kapsamaktadır. Köylüler ve kent yoksulları yenilgiye uğramış olsalar da en azından bir süreliğine soyluların feodal sömürüyü artırma çabalarını durdurmayı başarmışlardır. Özellikle 1418 yılının sonlarına bakıldığı zaman Hussit reform hareketinin millî reform karakterinde olduğu görülür. Halk isyanı, kaybettikleri toprakları bir daha geri alamayacak ve yıkılan manastırları yeniden açamayacak durumdaki Katolik Kilisesi'ne karşı güçlü bir darbe indirmiştir. Bohemya'daki yabancı yönetim zayıfladıktan sonra Hussit savaşlarının etkisiyle birçok şehir, Çeklerin yoğun olduğu bir nüfusa sahip olmuştur. Mahkemeler ve devlet daireleri, Almanca yerine Çek dilini kullanmaya başlamıştır. Hussitlerin ilerici düşünceleri, Avrupa'da halkın feodal baskılara karşı mücadelesini harekete geçirmiş ve canlandırmıştır. Papalık kurumu, Tanrı Krallık ideası için ancak gerçekte siyaset ve otorite sebebiyle haçlı seferleri ilan etmiştir. Bu sefer siyasi amaçlı olduğu için sefere katılım lokal boyutta ve sınırlı sayıda olmuştur.

Kaynaklar

- AGİBALOVA, Ye., Donskoy, G., *Ortaçağ Tarihi*, çev. Çağdaş Sümer, Yordam Kitap, İstanbul, 2017.
- AĞAOĞULLARI, M. A., Köker, L., *İmparatorluktan Tanrı Devletine Siyasal Düşünceler*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 183.
- ÇATALBAŞ, Resul, "Avrupa'nın İlk Evanjelikleri: Moravyalılar", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/1, c. 12, sayı: 23, Çorum, ss. 113-126.
- ÇOBAN, Bekir Zakir, *Geçmişte Günümüze Papalık*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2021.
- DICKENS, A. G., *The German Nation and Martin Luther*, London, 1974.
- DUCHESNE, L., *Le liber pontificalis*, c. II, T. Ernest (Ed.), Paris, 1892.
- Ed. Rolf Sprandel, "Die Weltchronik des Mönchs Albert 1273/77-1454/56", *MGH*, München, 1994.
- FONTANA, Josef, *Avrupanın Yeniden Yorumlanması*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1995.
- FUDGE, Thomas A., "More Glory than Blood: Murder and Martyrdom in the Hussite Crusades", *The Bohemian Reformation and Religions*, cilt 5, ed. Zdenek V. David - Davis R. Holetan, Prague, 2004.
- FUDGE, Thomas A., *Jan Hus Religious Reform and Social Revolution in Bohemia*, London, 2010.

görsel

Akademik
Bakış
103
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

- FUDGE, Thomas A., *Origins of the Hussite Uprising: The Chronicle of Laurence of Brezova (1414-1421)*, Routledge, New York, 2020.
- FUDGE, Thomas A., *The Crusade Against Heretics in Bohemia 1418-1437*, Routledge, London-New York, 2016.
- GOFF, Jacques Le, *Avrupanın Doğuşu (Avrupayı Kurmak)*, çev. Timuçin Binder, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- GOFF, Jacques Le, *Ortaçağda Entelektüeller*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- HARDT, H. von der, *Magnum oecumenicum Constantiense concilium*, Frankfurt-Leipzig, c. IV, b. VI., 1696-1700, s. 396, 398, 412, 414; <https://pages.uoregon.edu/dluebke/Reformations441/Constance1414.htm> erişim tarihi: 04.06.2022.
- HEYMANN, Frederick G., *John Zizka and the Hussite Revolution*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey, 1955.
- HILL, Christopher, *Marksizm ve Tarih*, çev. Aynur Toraman-Elifcan Karacan, haz. Aynur Toraman, Kor Kitap, İstanbul, 2017.
- HOUSLEY, Norman, *Religious Warfare in Europe 1400-1536*, Oxford University Press, 2002.
- HUSS, John, *The Letters*, haz. Herbert B. Workman, R. Martin Pope, Watson de Viney Hansel Ltd., London, 1904.
- Josef Macek, *The Hussite Movement in Bohemia*, Lawrence and Wishart, London, 1965.
- KALOUS, Antonin, "The Papacy and the Czech Lands between Reform and Reformation", *The Papacy and The Czech Lands*, Rome-Prague, 2016, (115-146).
- KAMİNSKY, Howard, "The Prague Insurrection of 30 July 1419", *Medievalia et Humanistiri*.
- LAMBERT, Malcolm, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, çev. Erdem Gökyaran, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- LEFF, Gordon, *Heresy in the Later Middle Ages*, c. II, Manchester University Press, New York, 1967.
- LINDBERG, Carter, *Avrupa'da Reform Tarihi*, inkılap Yayınları, İstanbul, 2014.
- MONTOR, Artaud De, *The Lives and Times The Popes*, cilt 10, New York, 1911.
- ÖZKAYA, Eyüb, "Protestan Reformunun Öncüsü Jan Hus'un Hayatı ve Görüşleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- PIRENNE, Henri, Kavimler Göçü'nden XVI. Yüzyıla Kadar Avrupa Tarihi, çev. Sinan Akbaytürk, Selenge Yayınları, İstanbul, 2022.
- PROVVIDENTE, Sebastian, "Inquisitorial Process and Plenitudo Potestatis at the Council of Constance (1414-1418)", *The Bohemian Reformation and Religions*, cilt 8, ed. Zdenek V. David, Davis R. Holetan, Prague, 2011.
- STRAUSZ-HUPE, Robert, Power and Community, New York, 1956.
- The Chevalier Artaud de Montor, *The Lives and Times of the Popes*, c. X, The Catholic Publication Society of America, New York, 1911.
- The Count Lützwow, *The Hussite Wars*, London-New York, 1914.
- The Lives of The Popes*, (Yazar bilgisi bulunmuyor), London, 1799.
- ÜLGEN, Pınar, *Orta Çağ Avrupası'nda Ölümle Dans*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2022.

görsel

VERNEY, Victor, *Warrior of God Jan Zizka and Hussite Revolution*, Frontile Books, S. Yorkshire, 2009.

WHALEN, Brett Edward, *The Medieval Papacy*, Ebook, 2014.

Extended Abstract

The Hussite Wars were a series of religious and political uprisings that occurred in the early 15th century in the region of Bohemia. These conflicts originated from the teachings and influence of a Bohemian preacher named Jan Hus. Hus was a prominent figure advocating for reform within the Catholic Church in the Kingdom of Bohemia, criticizing its corrupt practices. His ideas gained significant popularity throughout Europe, garnering a sizable following known as the "Hussites." In 1419, peaceful protests in Prague by the Hussites, demanding the spread of Hussite theology and religious freedom, turned violent when they attacked representatives of the Catholic Church. This event marked the beginning of the Hussite Wars, which further divided the Czech society. The Hussite Wars can be divided into two main periods: the First Hussite War, which occurred between 1419 and 1434, and the Second Hussite War, which took place from 1436 to 1444. During the First Hussite War, the Hussites fought for freedom and religious participation of the laity. The death of the powerful Bohemian king, Wenceslaus IV, and subsequent power struggles over the throne complicated the conflicts further. Under the leadership of Jan Žižka, the Hussites continued to fight and engaged in battles with neighboring countries such as Austria, Germany, and Poland. Employing innovative tactics, such as war wagons and other unconventional strategies, the Hussites achieved remarkable victories against numerically superior foes. However, after Žižka's death, the Hussites' leadership became divided between figures advocating radical religious reforms, like Jan Rokycana, and more moderate politicians, like George Poděbrady. In 1434, the First Hussite War concluded with the Compromise of Prague, which granted the Hussites religious tolerance and greater freedom. Nevertheless, the Second Hussite War erupted shortly thereafter, driven by increasing disagreements among the Hussites themselves. Ultimately, in 1436, a peace agreement was reached when most Czech nobles, led by George Poděbrady, adopted a pragmatic approach and reconciled with the Catholics. The Hussite Wars were a significant event during the Middle Ages, emphasizing the importance of religious reform and popular participation. These conflicts accelerated societal and political changes and left a lasting impact on the religious and political landscape of Europe. Moreover, the Hussites' innovative military tactics served as inspiration for future generations' strategies and technologies. As a result, the Hussite Wars are remembered as a crucial turning point in European history and an influential resistance movement. Our study aims to deal with the Hussite-centered Reform movements in the Bohemian lands and the military expeditions as a result. Our research examines the use of the Papacy for political purposes by instrumentalizing religion through the "Hussite Crusades".

gazi

Akademik
Bakış

105

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Constructing Spaces of Knowledge in Türkiye: An Analysis of the Republican Period*

Türkiye’de Bilgi Mekanları İnşası: Cumhuriyet Dönemi Üzerine Bir İnceleme

Berrak ERDAL**

Abstract

This article critically examines the transformative commitment to modernization and nation-building in Turkish Republic, focusing on the pivotal role played by spaces of knowledge. The study begins with a theoretical analysis of the complex relationship between political power, knowledge and space. The concrete analysis starts with the examination of People’s Houses, envisioned as cultural and political centers spreading Republican principles and the new national identity. The analysis extends to museums established by the new regime, demonstrating their ideological underpinnings as spaces generating a specific knowledge on the nation through the collection of memories. The article then explores theaters, cinemas, and operas, emphasizing their contribution to shaping cultural policies of the new Turkish nation state. Shifting to libraries, it traces the historical evolution culminating in the establishment of the National Library in Ankara and its role in nation-building process. Throughout, the article delves into the complexities of preserving national identity through these spaces of knowledge, offering a comprehensive understanding of Türkiye’s modernization journey.

Key Words: Spaces of Knowledge, Turkish Republic, Nation-Building, Modernization, National Identity

Öz

Bu çalışma Türkiye’nin cumhuriyet döneminde modernleşme ve ulus-inşa süreçlerinde bilgi mekanlarının hayati rolünü incelemektedir. Sunmuş olduğu teorik çerçeve kapsamında, makale öncelikle iktidar, bilgi ve mekân arasındaki karmaşık ilişkiyi incelemektedir. Somut süreçlerin analizi, yeni kurulan Cumhuriyet’in ilkelerini ve yeni ulusal kimliğini geniş halk kesimlerine yayan, kültürel ve politik merkezler haline gelen Halkevlerinin incelenmesiyle başlamaktadır. Ardından, yeni rejimin inşa ettiği müzeleri inceleyerek bu kültürel kurumların ‘ulus’ ile ilgili bilgi yaratan ideolojik rollerini analiz etmektedir. Bunu takiben tiyatro, sinema ve operaların yeni Türk ulus devletinin kültürel politikalarına katkısı ele alınmaktadır. Son olarak, Ankara’da kurulan Milli Kütüphane’nin tarihsel süreci ve ulus inşasındaki rolü tartışılmaktadır. İlgili mekanların analiziyle, bu makale bilgi mekanları aracılığıyla ulus kimliği inşa süreçlerinin karmaşık yapısını ele alarak, Türkiye’nin modernleşme sürecinde mekânın rolünü ortaya koymaktadır.

Makale Geliş Tarihi: 15.02.2024. Makale Kabul Tarihi: 11.04.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ERDAL, Berrak. “Constructing Spaces of Knowledge in Türkiye: An Analysis of the Republican Period”. Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 107-126. DOI: 10.19060/gav.1498805

* Bu makale yazarın Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Güven Arif Sargın danışmanlığında tamamladığı “Reconceptualizing ‘Archetype’: A Critical Reading of ‘People’s Libraries’ in the Context of Turkey’s Modernization(s)” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr., Independent Scholar, berrakerdal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4606-1349.

Akademik
Bakış

107

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Anahtar kelimeler: *Bilgi mekanları, Türkiye Cumhuriyeti, Ulus-İnşası, Modernleşme, Ulusal Kimlik*

Giriş

The early decades of the Turkish Republic witnessed a relentless effort on modernization, cultural enrichment, and the construction of a unitary national identity. At the center of this transitional era lie the foundations of modern institutions that shape the contours of a unified Turkish identity. This article explores the historical development of various spaces of knowledge in Türkiye since the early Republican period, analyzing their pivotal role in the development of 'knowledge' and national identity. The examination of these spaces of knowledge in Türkiye not only presents as a historical record but also puts forth the construction of knowledge through institutionalization during the modernization process. The interplay between these spaces and the shifting political landscape encourages consideration of the complex relationship between constructing national identity and the role of cultural institutions during the Republican period.

To comprehend the historical role carried by these spaces is to grasp their foundation in Türkiye's modernization process. These spaces, far from being mere physical entities, emerge as essential components in the construction and perpetuation of a national narrative. A thorough exploration displays the multiple efforts undertaken to generate a modern cultural identity in Türkiye. Therefore, the interplay between these spaces of knowledge and the changing political landscape enables the representation of Türkiye's modernization efforts since the early Republican period.

Starting with the theoretical exploration of spaces of knowledge, the article critically examines the intricate relationship between power, knowledge, and space. This theoretical analysis aims to reveal how certain spaces are meticulously designed and utilized by political powers to spread the intended national identity to the broader segments of society. The theoretical section concentrates on the exploration of various 'archetypes', each representing a distinct facet of the nation's modernization efforts. The analysis of the role of these institutions for political power in constructing a national identity through generating spaces that ease the control on knowledge is the focal point of the theoretical section.

Following this examination, the article moves to an analysis of People's Houses, envisioned as cultural spaces designed to spread Republican principles to every corner of the new Republic. These houses have become influential spaces fostering the cultural identity of the newly established nation state. As an architectural representation of the ideological universe of the new Republic, People's Houses transcended their physicality and became spaces where the Republic principles were learned and lived.

Transitioning into the realm of museums, the study examines the

gor

complex relationship between art, culture, and national identity. From the establishment of ethnography museums to the unique Exhibition House in Ankara, various cultural institutions formed to structure the ideological underpinnings of the new nation around a specific historical heritage. In this context, artifacts and artworks serve as vehicles that narrate a nation's story. As analyzed in detail, these museums serve a purpose of constructing a culture that projects the "regime of truth" envisioned by the state.

The article then moves to the examination of performing arts, through focusing on theaters, cinemas, and operas within the narrative of Turkish nation building. Integrated into People's Houses, state conservatories, and ultimately the State Opera and Ballet, emerge as pioneers shaping cultural policies of the new nation. The theaters and cinemas, especially with the increased film production during the 1950s, signify the transformative role of these spaces in shaping the broader national cultural identity.

Following this, the exploration shifts its focus to the pivotal role played by the National Library, emphasizing the broader role of libraries beyond mere physical spaces. Tracing its roots back to the Ottoman period, the article examines developments that culminated in the establishment of the National Library in Ankara. Far from being physical buildings, libraries are dynamic entities serving as the collective memory of a nation, connecting its past with present through the control over knowledge. This analysis through Türkiye's spaces of knowledge in the Republican period demonstrates the complex relationship between cultural policies, space making and nation building. Each space of knowledge, from People's Houses fostering the Republican ideals to libraries preserving the collective memory, represents the construction of nation's identity through space making.

Spaces of Knowledge as an Intersect of Power, Knowledge and Space

In Michel Foucault's¹ exploration of knowledge and its influence in daily life, he underscores the omnipresence of power with the statement, 'power is everywhere.'² The presence of power in everywhere means that power is inseparable from the specific spaces it inhabits. This prompts an analysis of the spaces in which political power functions and, consequently, shaping our comprehension of the spaces of knowledge. Space is significant not only for understanding social ordering but also it is the physical environment in which social institutions in modern societies function. In this sense, it is reductionist to consider space as a mere physical environment. In Henri Lefebvre's famous statement, "space is a social product",³ the process between space and the experience of space is well documented, as the author presented the

1 Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*, Pantheon, New York 1980.

2 Paul Veyne, *Foucault: His Thought, His Character*, Polity Press, Cambridge 2010, p. 93.

3 Henri Lefebvre, *The Production of Space*, Blackwell, Oxford and Cambridge 1991.

gazi

Akademik
Bakış
109
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

characteristics of space in order to exhibit its social essence and its relationship with knowledge.

In addition to Lefebvre's notable argument, Meusburger⁴ presents a different perspective regarding the relationship between space and social structures. Meusburger contends that constructed spaces, environments, and tangible spatial constructs not only enable and guide human actions but also impose certain constraints.⁵ They configure patterns of face-to-face interaction, giving rise to network formation and collective action. These spatial elements through generating durable social structures and institutions, also determine social behaviors and therefore sociality. In this sense, it is necessary to define how space influences social structures and knowledge encounters. This requires an examination of several dynamics related with space, which can be illustrated as its physical, institutional, or functional identities. The notion of heterotopia, as delineated in Foucault's writings, emerges as a significant concept for comprehending the role of space in knowledge production.⁶ It serves as a crucial term, shedding light on how space has been utilized as a tool to forge new forms of social organization with utopian aspirations. Heterotopia, in this sense, is a space with a different kind of arrangement, shaped by specific ideals and by the tension between the concepts of freedom and control in modern societies. It represents a unique way in which modernity has been expressed spatially.⁷

Foucault exemplifies heterotopias as schools, military service, old people's homes, psychiatric institutions, prisons, cemeteries, theatres, cinemas, libraries, museums, fairs, carnivals, motels etc.⁸ In this formulation, since libraries and museums are considered as the spaces of accumulation of everything from diverse periods, they constitute a distinctive knowledge on modern identities. Foucault states that "accumulating everything, the idea of establishing a sort of general archive, the will to enclose in one place all times, all epochs, all forms, all tastes, the idea of constituting a place of all times that is itself outside of time, and inaccessible to its ravages, the project of organizing in this way a sort of perpetual and indefinite accumulation of time in a place that will not move"⁹ is a modern effort, which is a characteristic of Western culture in the nineteenth century.

Similar to Foucault, Burke¹⁰ also examines the entangled relations-

4 Peter Meusburger, "The Nexus of Knowledge and Space", Peter Meusburger, Michael Welker, Edgar Wunder eds., *Clashes of Knowledge: Orthodoxies and Heterodoxies in Science and Religion*, Springer, Dordrecht 2008.

5 *Ibid.*, p.47.

6 Kevin Hetherington, *The Badlands of Modernity: Heterotopia and Social Ordering*, Routledge, London and New York 2003, p.53.

7 *Ibid.* p. ix-x.

8 Michel Foucault, *Heterotopia and the City: Public Spaces in a Postcivil society*, Routledge, London and New York 2008.

9 *Ibid.* p.20.

10 Peter Burke, *The Social History of Knowledge: From Gutenberg to Diderot*, Polity Press, Cambridge 2008.

gor

hip between knowledge and its spaces. While Burke concentrates mainly on the academic knowledge, he identifies diverse sets of knowledge according to specific oppositions such as public-private, theoretical-practical, liberal-useful, and higher-lower. For him, academic knowledge is functioning within three subsystems, the “curricula, libraries and encyclopedias.”¹¹ Within these systems, libraries are viewed as a space, which through the classification and order of books makes the knowledge material, physical, and spatial.¹²

In this regard, the spatial dimension of knowledge production or how knowledge conditions space should be examined in the light of an understanding of space, as a medium of practicing power-knowledge relationship. Despite of this, the concept of knowledge has been highly neglected within architectural theory. In fact, the relationship between architecture and knowledge can be revealed by describing, understanding, or analyzing architecture as a discipline. Since architecture is shaping the accumulated knowledge into comprehensible forms, both architectural forms and theory are influenced by wider social mechanisms. Alberto Pérez-Gómez¹³ describes architecture in relation to knowledge by emphasizing its historical role. As he states, a holistic comprehension of architecture, extending beyond a myopic view of history or a scientific preoccupation with self-referentiality, methods, or objectivity, requires a deep understanding of its profound role in human culture, where history indicates that architecture has played a real and important role by allowing people to live on the earth.¹⁴ This nature of architecture prevents its separation from other disciplines that deal with society.¹⁵ In this sense, buildings, as physical products composed of structural entities and environmental modifiers, are functional in social, cultural and economic dimensions. This framework suggests that architecture should be conceived as a field producing spaces for the operation of power and production of knowledge.¹⁶

In the modern world, for consolidation of the national identity, cultural spaces are institutionalized and instrumentalized. With the emergence of modernity, these new institutions were structured as archetypes. The term “archetype” dates back to mid-16th century, and is derived from Greek *arkhetupon*, something molded first as a model.¹⁷ In architecture, as well as in other disciplines, archetypes entail the means for creating space and related knowledge. Archetype, as a “form of knowledge”, enables the analysis of the

11 Ibid. p. 87.

12 Ibid. p. 92.

13 Alberto Pérez-Gómez, “Architecture as Embodied Knowledge”, *Journal of Architectural Education*, Vol. 40, No. 2, Winter 1987, p.57-58.

14 Ibid. p. 57.

15 Jeremy Till, “Three Myths and One Model”, *Building Material*, No. 17, 2008, p.5.

16 Michael K. Hays, “Critical Architecture: Between Culture and Form”, *Perspecta*, Vol. 21, 1984, p.15-29.

17 Oxford Learner’s Dictionary, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/archetype?q=archetype>.

complex relationship between space, knowledge and power.¹⁸ It also maintains that the architectural entity should not be viewed in isolation; rather, it is influenced by both social dynamics and historical context.¹⁹ Within the context of space making, these archetypes serve as concrete examples illustrating how political power shapes society. Türkiye is not exception in this regard. With the modernization, spaces of knowledge were established for endorsing cultural activities in align with the national identity.

Spaces of Knowledge in Modern Türkiye

In the initial years of the Republican era, numerous initiatives were undertaken to embrace modernity, shape the identity of the new nation, and foster cultural programs as a means of nation-building. Notably, a key aspect of these cultural endeavors involved the creation of modern institutions and spaces.²⁰ These institutions played a crucial role by actively contributing to the promotion of a unified national identity and the formation of a dominant culture aligned with the processes of nation-building. These institutions include those dedicated to the arts, such as museums, opera houses, theaters, and cinemas, as well as entities like the Turkish History Association (Türk Tarih Kurumu)²¹ and Turkish Language Association (Türk Dil Kurumu). Additionally, there are institutes and educational establishments, such as schools and universities, aiming to facilitate modernization in education and culture. Concurrently, the very first ministry founded after the establishment of the new regime was the Ministry of National Education as it was founded in May, 1920. The organization of these institutions was a manifestation of the policies implemented by that particular regime.

Beside these institutions, the new state created its own cultural practices and spaces. Bookstores, pastries, restaurants and shops are the new spaces of modern culture, especially in the cities. For instance, Turan Tanyer traces the early bookstores in Ankara, which were influential on composing considerable urban habits between 1930-1960.²² Since these stores were meeting places and spaces for interaction, the author reveals that they were designed to relocate and transform the city center from Ulus to Yenisehir. The creation of new spaces associated with the modernization efforts that aim to shape the everyday life are not limited to these initiatives. Further new programs are established to reshape the spaces of knowledge in accordance with the dynamics of the new society and identity, which give them the archety-

18 Rafael Moneo, "On Typology", *Oppositions*, No. 13, 1978, pp.22-44.

19 Ibid.

20 Sevil Özçalık Dumanogulları, "Cumhuriyet'e Mekân Yaratmak: İstanbul-Ankara İkiliğinin 'Kiralık Konak' ve 'Ankara' Romanlarına Yansıması", *Mukaddime*, Vol.11, No.2, 2020, p.297.

21 Erinç Erdal Yıldırım, "Official History Transformation of The Early Turkish Republic: Changes And Continuities Reflected in the Textbooks", *Journal of International Social Research*, Vol.7, No.31, 2014, pp.414-426.

22 Turan Tanyer, "About Bookstores of Ankara", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, Vol.1, No.1, 2013, pp. 113-129.

görsel

pical characteristic. As these modern institutions and programs, are rooted in the early Republican period, the following part analyzes the most crucial archetypes and spaces of knowledge generated by the new regime, namely the People's Houses, museums, theaters, cinemas and operas, and lastly, the National Library.

People's Houses

Established in the early 1930s, People's Houses emerge as noteworthy spaces of knowledge from the early Republican era. Designed to be established in every city, with an initial target of 500 People's Houses,²³ these institutions aimed to elevate rural communities. They also served as a political instrument, motivated by the desire to propagate Republican values and foster a national identity. According to Karpaz “[S]pecifically, the Houses were charged with the duty to establish a national culture based on Turkish folklore, teach the masses the Republican principles, eradicate illiteracy, and devise the means to raise the people's living standards. The purpose of People's Houses, thus, can be assembled in two categories, one cultural and the other political.”²⁴

Following the dissolution of Turkish Hearths (Türk Ocakları), recognized as antecedents of People's Houses,²⁵ their assets transitioned to the Republican Party. Subsequently, on February 19, 1932, People's Houses were officially established with fourteen branches.²⁶ In the following years, the number of People's Houses expanded rapidly.²⁷ The proliferation of People's Houses was swift, with a particular emphasis on library branches, a mandatory component for inauguration. The publication branch played a crucial role, publishing books and pamphlets prepared by the Houses themselves, leading to a substantial increase in book collections. As Karpaz documents,²⁸ by 1940, People's Houses effectively managed 366 libraries, boasting an impressive collection of 462,817 books. Two years later, 267 libraries reported a cumulative attendance of 612,766 readers in their reading rooms. These substantial numbers not only reflect the quantitative success of People's Houses but also underscore their increasing impact as pivotal hubs for constructing the new national identity across the country.

The architectural structure of People's Houses has exhibited diversity, reflecting their intermediary role in the societal framework. Being or-

23 Kemal H. Karpaz, “The People's Houses in Turkey: Establishment and Growth”, Middle East Journal, Vol. 17, No. 1/2, 1963, p. 61.

24 Kemal H. Karpaz, “The Impact of the People's Houses on the Development of Communication in Turkey: 1931-1951”, Die Welt des Islams, Vol. 15, No.1/4, 1974, p. 69.

25 For a detailed analysis see. Neşe Gürallar Yeşilkaya, Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

26 Kemal H. Karpaz, “The People's Houses in Turkey: Establishment and Growth”, Middle East Journal, Vol. 17, No. 1/2, 1963, p. 58.

27 Ibid., p. 61.

28 Kemal H. Karpaz, “The Impact of the People's Houses on the Development of Communication in Turkey: 1931-1951”, Die Welt des Islams, Vol. 15, No.1/4, 1974, p 81.

gazi

Akademik
Bakış

113

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

chestrated by the ruling party, these houses strategically maintain a local orientation to effectively engage with the local community. Consequently, the design and construction of People's Houses have manifested in various forms, considering their commitment to local needs. As indicated, not all the Houses were newly constructed facilities since some of them were created by restructuring the existing buildings or former Turkish Hearths. However, during the 1940s, a pivotal development occurred as the Ministry of Public Works took measures to address the challenges faced by People's Houses.²⁹ This era witnessed the establishment of an architectural bureau under the Ministry, aimed at resolving existing problems, providing structurally sound buildings, and enhancing their architectural structure. This shift also aspired to create buildings that were not just functional but visually appealing. It emphasized the state's concerted efforts to shape the architectural narrative of these spaces of knowledge, aligning their physical form with the evolving Turkish nation-state.

During the 1950s, as Türkiye transitioned into a multiparty system and the Democrat Party assumed governance, the closure of People's Houses, along with village institutes, took place. This decision was rooted in the perception of People's Houses being closely affiliated with the ruling Republican People's Party (RPP), which had proclaimed itself as the "agent of civilization" during the early Republican era in Türkiye.³⁰ This closure also reveals the archetypal structure of the People's Houses as a space of knowledge and its close connection with the political power. At the time of their closure, there were 478 Houses and 4322 People's rooms. The properties belonging to the Houses, and consequently to the RPP, were confiscated and their buildings were reassigned to different ministries, serving different functions. The collections in the library branches, on the other hand, remained ambiguous. According to Çakmak, due to the lack of a clear plan on how and where to transform them, the assets of these institutions, which included diverse documents, films, photographs, paintings, posters, and records spanning the 19-year period of the early Republic, along with over 600 thousand books, were predominantly lost or seized by opportunists.³¹

Museums

Despite the chaotic conditions observed in the later period of the Ottoman Empire, initiatives for modernization within the cultural sphere had already commenced years before the Empire's demise. Influential figures such as Osman Hamdi Bey and Seker Ahmet Pasha championed and introduced a European perspective on culture, art, and the establishment of museums,

29 Neşe Gürallar Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, pp. 133-136.

30 Sibel Bozdoğan - Esra Acan, *Turkey: Modern Architectures in History*, Reaktion Books, London 2012, p. 35.

31 Fevzi Çakmak, "Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisinin Mallarına El Konulması", *History Studies*, Vol. 7, Issue 3, September 2015, p. 10.

archives, and collections. Osman Hamdi Bey, in particular, not only made significant artistic contributions but also played a crucial role in the preservation and presentation of archaeological sites. Thus, museums as archetypes had already taken root in the country, serving as spaces showcasing artifacts from earlier civilizations that the communal identity was based on.

Nevertheless, following the establishment of the modern Turkish Republic, significant endeavors have been undertaken to create new museums aligned with the emerging national identity. Legal measures were put in place to institutionalize the creation of these new spaces of knowledge and to develop a modern approach to museums. These can be exemplified by the establishment of the Antiquities and Museums Directorate in 1926, the designation of the Dolmabahçe Palace Crown Prince's Apartment (Dolmabahçe Sarayı Veliâht Dairesi) for the "State Museum of Painting and Sculpture" in 1937, the enactment of "The Law on the Protection of Intellectual and Artistic Works" (Fikir ve Sanat Eserleri Koruma Kanunu) in 1951, and the construction of the Atatürk Cultural Center in 1946, which officially opened (initially named Istanbul Culture Palace)³² in 1969.

Despite the national sentiment in the early Republican period, foreign professionals have also been instrumental in the founding of museums in Türkiye, underscoring the influence of Western oriented modernization efforts in the construction of the national identity. Gyula Mezsáros, a Hungarian Turcologist, played a crucial role in the establishment of an ethnographical museum. The Ethnography Museum in Ankara, founded in 1930, holds the distinction of being the first museum inaugurated after the establishment of the Republic.³³ As a unique example of the early Republican period, the new regime also constructed the Exhibition House (Sergi Evi) in 1934 as a space of knowledge in Ankara. Furthermore, the State Museum of Painting and Sculpture represents another category of institutions initiated by the state across various cities. These establishments serve as vital spaces of knowledge, with their collections reflecting the identity of the modern Turkish state, rooted in its historical and cultural heritage.

Beyond individual instances and their legal foundation, museums were strategically organized and expanded to various cities. These cultural hubs not only facilitated artistic endeavors but also diffused the knowledge about the identity of the modern nation. Consequently, as museums began proliferating in different regions of the country, these newly established institutions became instrumental in spreading the high culture³⁴ of the

32 Muhsin Ertuğrul's 1969 Cumhuriyet newspaper article, "Taksim'deki Bina" (The Building in Taksim), prompted a name change due to his critique of the conflicting terms "culture" and "palace." Ertuğrul argued that the term "palace" conveyed historical and grandiose notions inconsistent with the building's cultural identity.

33 Pelin Gürel Öngören, "Displaying Cultural Heritage, Defining Collective Identity: Museums from the Late Ottoman Empire to the Early Republican Period", METU Department of Architecture, Ankara (Unpublished PhD Dissertation) 2010, p. 158.

34 Ernest Gellner, Nations and Nationalism, Payot, Paris 1983.

görsel

Akademik
Bakış

115

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

new nation to every corner of the Republic. While the Ethnography Museum showcased the richness of the cumulative culture of Turkish geography, state museums were strategically designed to promote the “high culture” and the new national-identity oriented towards the Western world.

Kezer³⁵ conducts a critical analysis of the Ankara Ethnography Museum, focusing on the state-driven strategies within official historiography. Kezer argues that the museum serves as a significant subject of inquiry due to its embodiment of both creative and destructive impulses stemming from nationalist ideology.³⁶ As discussed in the literature, museums serve to objectify the supremacy of humanity and intellect, demonstrating the regime of truth and constructing a national identity, a rationale behind the transformation of 19th-century establishments as “national museums” or “state museums.”³⁷ In this context, museums as archetypes embody dual roles akin to modern institutions. On one hand, they symbolize culture, artistic productions, and create society-specific knowledge. On the other hand, they concretely articulate and present a “regime of truth” established by national or state ideology.

During his tenure at the Ministry of Culture, Hasan Ali Yücel played a pivotal role in the conceptualization of museums as spaces of knowledge. In 1945, he conveyed the aspiration to “transform Türkiye into an extensive museum,” emphasizing the notion that “cultural unity cannot be established exclusively within educational institutions.”³⁸ He underscored the challenges of cultural education solely within schools, particularly in a city lacking libraries, museums, and theaters. Yücel articulated his perspective by asserting that museums are “educational institutions in and of themselves.”³⁹ In the context of the central role of education as a modern institution in shaping knowledge, this statement underscores the similar capacities of museums as a heterotopia in the Foucauldian sense.⁴⁰

Despite considerable efforts during the Early Republican period, subsequent years indicated a lack of attention to state museums, with art practices increasingly confined to private spaces and galleries. Conversely, substantial support for artists and the evolution of the art environment created a growing interest in art education. Nevertheless, museums faced limi-

35 Zeynep Kezer, “Familiar Things in Strange Places: Ankara’s Ethnography Museum and the Legacy of Islam in Republican Turkey”, *Perspectives in Vernacular Architecture*, Vol. 8, 2000, pp. 101-116.

36 *Ibid*, p. 103.

37 Ali Artun, “İstanbul Resim Heykel Müzesi’ne Ne Oldu?”, *E-Skop*, 7 May 2014, <https://www.e-skop.com/skopbulten/istanbul-resim-heykel-muzesine-ne-oldu/1934>.

38 Hasan Ali Yücel, *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, pp. 268–69.

39 Elvan Altan Ergut, *The Exhibition House in Ankara: building (up) the ‘national’ and the ‘modern’*, *The Journal of Architecture*, Vol.16, No. 6, 2011, pp. 855-884.

40 Michel Foucault, *Heterotopia and the City: Public Spaces in a Postcivil society*, Routledge, London and New York 2008.

gost

tations due to the absence of meta-narratives, as pointed out by critics such as Wendy Shaw.⁴¹ Shaw draws distinctions between early Turkish museums and their Western counterparts based on their methodologies in narrating and collecting artifacts and artworks. She notes that while every Turkish city established a museum, the absence of art collections highlights a functional difference compared to Western museums.⁴² Despite both being deeply involved in constructing heritage narratives, Western museums utilize an art-centric meta-discourse to contextualize civilization, while Turkish museums perceive objects as historical heritages without relying on an art-focused discourse. Despite the state's recognition of art's importance, it was not deemed significant enough to justify establishing new museums. Although the state began sponsoring exhibits in 1926, a formal directive for annual exhibitions was only introduced in 1939, two years after the establishment of the Istanbul Museum of Painting and Sculpture. State-commissioned public art, including numerous portraits of Atatürk and memorial sculptures for city squares, reflects the intentional conceptualization of Turkish art in the modern era as a means to physically represent the national identity. This illustrates how these artistic activities and spaces, as analyzed in the following section, were instrumental in constructing knowledge about the scope of the new nation.

Theaters, Cinemas and Operas

Beyond museums, the early Republic undertook the construction of additional spaces of knowledge associated with performing arts. These newly established spaces, designed to transform the cultural landscape, emerged as novel archetypes of modernity in Türkiye. Serving as pioneers among Türkiye's spaces of knowledge, People's Houses seamlessly integrated theaters and operas, emerging as innovative spaces for the education and cultivation of artists within the national identity of the young Republic.

In addition to the establishment of these spaces, institutional frameworks were designed, transforming the spaces of the previous regime into modern institutions symbolizing the identity of the new Republic. Darülbedayi transformed into the Istanbul University Conservatory in 1925, while the Music Teachers' School (Musiki Muallim Okulu), founded in 1924, designated as a state conservatory in 1940.⁴³ Additionally, the State Theatres were established in 1949. The new Republic was keen to raise its own artistic vision also through supporting musicians. Again reflecting the Western orientation in the formation of the new national identity, the early Republican regime sponsored "The Turkish Five",⁴⁴ who were sent abroad in the 1920s for

41 Wendy Shaw, "Museums and Narratives of Display from the Late Ottoman Empire to the Turkish Republic", *Muqarnas*, Vol. 24, 2007, pp. 253-279.

42 *Ibid.* p. 269.

43 Mustafa Şahin, "Cumhuriyetin yapılanma sürecinde müzik eğitimi," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol. 7, No.16, 2008, pp. 259-272.

44 Necil Kâzım Akses, Hasan Ferit Alnar, Ulvi Cemal Erkin, Cemal Reşit Rey, and Ahmet

görsel

Akademik
Bakış

117

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

education in classical Western music. Similarly, initiated by Hasan Ali Yücel, the “Wonder Kid Law” (Harika Çocuk Yasası) of 1948 provided government financial support to İdil Biret and Suna Kan, who were sent to France to pursue their musical education,⁴⁵ with the expectation that they would contribute to shaping the musical landscape of the emerging national identity.

As the new center of the nation-state, Ankara historically served as the main hub for art institutions, while Istanbul’s prominence increased notably during the 1950s and 1960s; however, this time with a new national identity. It is worth mentioning that plans for constructing a modern opera building in Istanbul were underway in 1940s,⁴⁶ predating the transformation of the Exhibition House into the State Opera and Ballet for years. During this period, Istanbul, as the most populous city in Türkiye, lacked a central cultural space, which created the urgent need for the construction of such spaces of knowledge.

Despite these efforts in the artistic landscape, it is notable that opera and ballet received comparatively less attention and were deemed inadequate. This is why the institutionalization of opera and ballet lagged behind theaters, eventually resulting in their performing under the jurisdiction of State Theatres. It was only 1970s that State Opera and Ballet Directorate General was established as a distinct institution under the Ministry of Culture. Indeed, these institutions were brought into existence through the transformation of pre-existing spaces of knowledge, exemplified by the establishment of the Izmir State Opera and Ballet. Izmir National Library, established in 1912, has been added a cinema space in following years and have become one of the main attraction centers during the early Republican period. Known as the Elhamra Stage, the cinema was inaugurated in 1926 and initially featured both Western and Turkish movies, functioning as a space of knowledge. Originally established as a financial support component of the library, the Elhamra Stage cinema gained popularity over time. Eventually, in 1982, this space of knowledge transformed into the Izmir State Opera and Ballet.⁴⁷

The establishment of specific spaces for cinema, coupled with advancements in theaters and the promotion of artists, served as a catalyst for increased film production. Despite the adverse impact of war years on the artistic landscape, notable improvements were witnessed in the 1950s.⁴⁸ This era represented a crucial juncture in the history of Turkish cinema, character-

Adnan Saygun

- 45 Yasemin Ata, “Suna Kan’ın Ardından Cumhuriyet Dönemi “Müzikte Modernleşme” İdealini Yeniden Sorgulamak”, *Akademik Hassasiyetler*, Vol.10, 2023, p.83.
- 46 Süleyman Faruk Gönçüoğlu, “İstanbul’un Tepesi; Bir Meydan’ın Hikâyesi ‘Taksim’”, *Yeni Fikir Dergisi* Vol.6, no. 13, 2014, p.24.
- 47 Elif Kıstır, “Trouser roles in Turkish opera”, *Journal for the Interdisciplinary Art and Education*, Vol.2, No. 1, 2021, pp. 105-112.
- 48 Esra Güngör, “1950’ler Türkiye’inde modernleşme ve gündelik hayat değişimlerine sine-ma üzerinden bakmak: İstanbul Geceleri filmi”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Vol.2, No.3, 2017, pp.94-112.

görsel

alized by noteworthy advancements. Numerous accomplished directors helmed their films during this period, contributing to a more national sentiment within the cinema space. Özen,⁴⁹ in his analysis, reveals that between 1950 and 1959, 540 movies were produced, with 49 adapted from popular Turkish novels while 22 from foreign sources. Özen highlights the contradiction that intellectuals from the early Republican era supported Westernization in culture but criticized the lack of Turkish identity in films, rejecting Western influences. These discussions elucidate the transformative role of cinemas as spaces of knowledge, significantly impacting the broader national cultural identity during the 1950s.

Particularly during the 1960s, with the widespread adoption of radio and television, Türkiye witnessed a surge in the prominence of cinema, becoming a part of daily cultural practices. The proliferation of radios and televisions in households gained momentum in the 1950s and intensified during the 1960s. The establishment of Turkish Radio and Television (TRT) in December 1963 marked a pivotal moment, expanding the reach of radio and television broadcasts to a broader audience across the country.⁵⁰ Together with radio and television, the national identity through a specific form of knowledge was also reaching out to wider citizens. They played a pivotal role in easing the process of nation-building and the formation of a modern national identity by enabling the creation of “imagined communities.”⁵¹ Therefore, the nation’s changing political landscape and political power played an influential role in shaping cultural politics and media dynamics.

The National Library

Libraries are one of the most significant examples of spaces of knowledge. As stated by Burke, academic knowledge is a “kind of intellectual tripod composed of curricula, libraries and encyclopedias.”⁵² As he maintains, libraries as a system of classification and order of books, make the knowledge material, physical, and spatial.⁵³ Acknowledging “library” as a heterotopia, as defined by Foucault,⁵⁴ provides a central approach to understand library in relation to modernization and nation building processes. The primary societal role of the modern library, forming its enduring cultural legacy, lies in its archetypical characteristic. Libraries provide society members with the

- 49 Emrah Özen, “Sinemamızın Şahsiyet Azabı: Ellili Yıllarda Yerli Film/ Türk Filmi Ayrımı Üzerine Bir Değerlendirme”, Türkiye’nin Ellili Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, p. 489-490.
- 50 Nuray Keskin, “Altmışlı Yıllarda Kamu Yönetimi”, Mete Kaan Kaynar ed., Türkiye’nin Altmışlı Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, p. 890.
- 51 Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London 2016.
- 52 Peter Burke, *The Social History of Knowledge: From Gutenberg to Diderot*, Polity Press, Cambridge 2008, p. 87.
- 53 *Ibid.*, p. 92.
- 54 Michel Foucault, *Heterotopia and the City: Public Spaces in a Postcivil society*, Routledge, London and New York 2008.

göz

broadest array of knowledge on their community, adding a cultural content to the organization and delivery of such entities. In this context, the availability of the knowledge on the national identity has increased through libraries and the citizens' right to access information.⁵⁵

Libraries, functioning as archetypes, are shaped by the interplay of culture, knowledge, and physical space. Consequently, constraining the conceptualization of a library to a mere facility housing books would underestimate its societal role. On the contrary, a library constitutes a public space, and its significance is fundamentally derived from the importance ascribed to knowledge.⁵⁶ The resources available in this public space are dependent upon the prevailing political power. Hence, libraries act as intermediaries in accessing to knowledge. In the modern period, libraries evolved into public spaces that embody and facilitate the context of a national identity.⁵⁷ The defining characteristics of a nation are rooted in its history, language, and traditions—essentially, the cultural narratives established around specific archetypes. Consequently, public libraries do not only document the previous knowledge; they are also affecting what is happening now. As stated by Ötügen, national library serves as the collective memory of a nation, connecting its history with the future of its ideas and knowledge.⁵⁸

In this sense, it is challenging to study libraries on a worldwide scale because “the social and political traditions of every country produce a distinctive library type.”⁵⁹ However, public libraries in various national contexts underscore a connection between the library space and the nation-building process. They accommodate a unique identity with distinctive traces.⁶⁰ Generally, the primary purpose of a national library is to acquire and safeguard all written materials within a country for the benefit of future generations. Additional characteristics, such as the library's role, its capabilities, and the presence of other public collections,⁶¹ are dependent on the context political power.

Contextualizing libraries as institutions beyond a mere physical space that embody a broader archetype of institutionalized knowledge, displays their significant role and capacity in Türkiye's modernization. Indeed, the origins of the first national library in Türkiye trace back to the Ottoman

- 55 Francis Miksa, “The Cultural Legacy of the Modern Library for the Future”, *Journal of Education for Library and Information Science*, Vol. 37, No. 2, Spring 1996, p. 107.
- 56 James K. Elmborg, “Libraries as the Spaces Between Us: Recognizing and Valuing the Third Space”, *Reference & User Services Quarterly*, Vol. 50, No. 4, Summer 2011, pp. 338-339.
- 57 Nan Dahlkild, “The Emergence and Challenge of the Modern Library Building: Ideal Types, Model Libraries, and Guidelines, from the Enlightenment to the Experience Economy”, *Library Trends*, Vol. 60, No. 1, Summer 2011, p. 40.
- 58 Adnan Ötügen, *Milli Kütüphane ve Adnan Ötügen*, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara 1972, p. 3.
- 59 Avrupa Milli Kütüphaneler Kollojyumu, *Milli kütüphaneler görevleri ve sorunları*, (transl. Behire Abacıoğlu), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963, p. IX.
- 60 *Ibid.*, p. IX.
- 61 *Ibid.*, p. 1.

görsel

period, marked by the establishment of the Beyazıt Public Library. This library was established through encompassing numerous manuscripts, modern books, and a compilation of nineteenth and early twentieth-century newspapers.⁶² Originally named “Kütüphane-i Umûmî-i Osmanî” in 1884, it later became known as the Beyazıt Public Library. While it remains a noteworthy library in Türkiye, it is very challenging to classify this as a national library.

Following the relocation of the capital from Istanbul to Ankara during the establishment of the Republic, the construction of governmental and institutional facilities in the newly designated capital with the emerging national and modern identity became an imperative. The legislation for a National Library was formalized in 1946, as articulated by the Prime Minister.⁶³ However, Ötügen, who was the first national librarian of Türkiye and the founder of the National Library, posited that there were earlier discussions about a national library in the 1930s, which he contended were more than mere speculations.⁶⁴ Ernst Egli, the principal architect for the Ministry of National Education between 1927 and 1936, collaborated with his German archeologist colleague, Prof. Dr. Eckhard Unger, to design a comprehensive cultural and educational complex at the Ulus Citadel, the old town. This complex, intended to house the National Library, a museum, and an academy, has never been constructed.⁶⁵ Öngören’s⁶⁶ study, featuring original drawings published for the first time, reveals that the Ulus project was thematically conceived as the Hittite Museum, a national museum. Despite modern institutional traits in the project, the architectural design exhibited monumental features with historical elements, revealing its role as a space of knowledge constructing the new national identity. The proposed project, influenced by contemporary structures such as the Art Library in Berlin and the British Museum in London, faced challenges in implementation for almost a decade due to financial constraints.

In a parliamentary address in 1946, Prime Minister Mehmet Recep Peker underscored the implementation of measures to establish a significant national library in Ankara.⁶⁷ Ötügen’s dedicated efforts played a pivotal role during this period. The legal framework to establish the library under the

62 Lawrence S. Thompson, “The Libraries of Turkey”, *The Library Quarterly*, Vol. 22, No. 3, July 1952, pp. 270-284.

63 İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz, *Başbakanlarımızın Genel Kurul Konuşmaları*, TBMM Basımevi, Ankara 2014, p.246.

64 Adnan Ötügen, *Milli Kütüphane ve Adnan Ötügen*, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara 1972.

65 Pelin Gürol Öngören, “Ernst A. Egli ‘nin Ankara’da İnşa Edilecek Milli Kütüphane, Akademi ve Müze Projesi”, *Mimarlık*, Vol. 387, 2016, pp.32-38.

66 Pelin Gürel Öngören, “Displaying Cultural Heritage, Defining Collective Identity: Museums from the Late Ottoman Empire to the Early Republican Period”, METU Department of Architecture, Ankara (Unpublished PhD Dissertation) 2010, p. 198.

67 İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz, *Başbakanlarımızın Genel Kurul Konuşmaları*, TBMM Basımevi, Ankara 2014, p.246.

görsel

Akademik
Bakış

121

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Ministry of National Education, Directorate of Publications, was enacted in 1946 by the Peker government. Despite an initial endeavor to construct a national library, no further public actions were taken for several years. Subsequently, the National Library received official planning in 1950, with specific legal developments. Notably, the enactment of the Printed Manuscripts and Paintings Procurement Law (Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu) in 1934, the establishment of the National Library Bibliography Institute in 1955, the creation of the Librarian Training Department at Ankara University in 1954, and the publication of Lawrence Thompson's report⁶⁸ on Turkish libraries exemplified crucial advancements in the field.

The National Library, initially with the name 'Preliminary National Library Bureau', in its establishment symbolically housed two books by Mehmet Emin Yurdakul,⁶⁹ acknowledged as one of the earliest national poets. This arrangement reflected the close connection between the evolving national identity of the modern state and the library space. The collection rapidly expanded to 8000 books; and the absence of official funding to cover expenses led to the establishment of the 'Benevolent National Library Association' on February 21, 1947.⁷⁰ Consequently, the Law on the Foundation of the National Library was ratified on March 23, 1950, formally establishing the institution as a legal entity. In spite of this, Thompson⁷¹ noted that the National Library officially welcomed the public in August 1948, despite the Ministry of National Education having been acquiring Turkish books, periodicals, and newspapers for fifteen years prior.

As previously noted, financial challenges significantly impacted the history of the National Library in Türkiye. The aftermath of World War II brought about a crisis in construction materials and resources. On the other hand, the priorities of the Democrat Party government, focused primarily on economic growth, led to the postponement of the construction of the National Library during the postwar period. Consequently, the actual library was relocated to temporary spaces frequently. In 1948, the initial library space was moved to the social club/meeting area in Ankara's Saraçoğlu Neighborhood project. This club, initially a local meeting point, later transformed into the Ankara People's Library, named in honor of Adnan Ötügen. However, the existing building proved insufficient for the requirements of a national library, prompting plans for a new facility in the mid-1960s. A competition for the National Library project in Bahçelievler was organized in 1968 by the Ministry of Public Works. However, the winning project was never re-

68 Lawrence S. Thompson, "The Libraries of Turkey", *The Library Quarterly*, Vol. 22, No. 3, July 1952, pp. 270-284.

69 Leman Şenalp, "Milli Kütüphane Kuruluş Yılları Üzerine," *Türk Kütüphaneciliği*, Vol.22, No.4, 2008, p.466.

70 Gönül Büyüklimanlı eds. *Geçmişten Geleceğe Köprü: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yayınları*, Ankara 2011, p. 22-23.

71 Lawrence S. Thompson, "The Libraries of Turkey", *The Library Quarterly*, Vol. 22, No. 3, July 1952, p. 273.

görsel

alized. İlhan Tekeli asserted that the Ministry hindered the construction of the winning project, though he did not specify the reason.⁷² However, it is known that the jury faced criticism for selecting a design that did not adhere to the tender requirements, and the building's appearance was disputed by those who argued that it lacked a distinctive characteristic representing the national vision of the time. Particularly, although the project drew inspiration from traditional elements like *cumbas*, critics contended that the unique traditional references were insufficient for a library.⁷³

During the post-war era, especially in the 1960s, there was a notable surge of interest in libraries in Türkiye. Librarians and the UNESCO Turkish National Commission published several books during this period. One notable publication, "National Libraries: Missions and Problems", resulted from a colloquium held in Vienna in 1958. Türkiye actively participated as one of the 25 member countries, and the colloquium saw representation from 34 national libraries. Following these initiatives, the realization of a national library finally took shape with the collaborative efforts of various national architects.⁷⁴ Commissioned by the Ministry in the late 1970s, the final design covered over 52,000 square meters, a significant expansion from the original jury proposal of 30,000 square meters in 1968.⁷⁵ These substantial increase in numbers emphasize its role as a vast public space representing the nation. This architectural endeavor reached fruition with the inauguration of the building in 1983, marking a significant milestone in Türkiye's dedication to fostering a robust library culture.

Examining the history of the National Library reveals substantial efforts spent for the advancement of these institutions since the early Republican period. However, these endeavors did not result in the instant construction of the National Library. The prolonged duration between the legalization and inauguration of the building signifies that, despite its recognized role as a modern institution, public space, and representation of the nation, there were challenges in realizing associated projects. Thus, the overlooked yet significant efforts serve as an indication of the changing political power and cultural landscape during the Turkish modernization process.

Conclusion

The complex interplay of modernization, knowledge production, cultural identity, and nation-building during the early years of the Turkish Republic is revealed through a detailed examination of crucial spaces of knowledge. This exploration started with People's Houses, dynamic hubs designed to spread Republican principles and the emerging national identity. Essen-

72 İlhan Tekeli, "Tamıdığım Yönleriyle Şevki Vanlı", Mimarlık, Vol.334, 2008, pp. 13-19.

73 Polat Sökmen, "Bir Kollokyumun Düşündürdükleri", Mimarlık, Vol.7, No. 2, 1969, p.12.

74 Mimarizm, Milli Kütüphane için Telif Mücadelesi, http://www.mimarizm.com/haberler/milli-kutuphane-binasi-icin-telif-mucadelesi_117796.

75 Levent Aksüt - Yaşar Marulyalı, Milli Kütüphane Yarışması Kolokyumu Üzerine, Mimarlık, Vol.7, No.3, 1969, p.12.

görsel

Akademik
Bakış

123

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

tially, these Houses acted as hubs for cultural exchange, demonstrating the nation's dedication to creating a new national identity. Similarly, museums emerged as tangible expressions of the Republic's dedication to constructing a cultural heritage within the scope of a national identity. Additionally, the spaces related with performing arts took center stage in transforming the cultural landscape. Theaters, cinemas, and operas, supported by the state, became pioneers in contributing significantly to the creation of a distinct national cultural identity. From the historical legacy of the Beyazıt Public Library to the establishment of the National Library, shows the crystallization of spaces of knowledge as a symbol of identity construction in Turkish Republic. Despite challenges in construction and funding, the National Library stands as a testament to the nation's dedication to creating a vast public space representing its modern identity.

The in-depth exploration of these spaces of knowledge reveals that cultural institutions, from People's Houses to museums, became agents of modernization, shaping societal perceptions and fostering a unified Turkish identity. The interplay between these spaces and political power is evident, with the closure of People's Houses in the 1950s. This is reflecting the political dimensions inherent in cultural institutions and construction of spaces of knowledge. Challenges in institutionalization, particularly witnessed in the National Library's construction, unveil the complexities of translating cultural aspirations into tangible spaces and their close relationship with political procedures. The integration of theaters, operas, and cinemas into cultural policy, on the other hand, underscores the relationship between cultural institutions, art and nation building through a certain identity. State support for artists, musicians, and filmmakers mirrors a conscious effort to foster a unique Turkish cultural identity, blended with Western civilizational forms. Museums, libraries, and theaters emerge not merely as repositories of culture but as archetypes reflecting national narratives. The articulation of a regime of truth in museums and libraries aligns with broader efforts of nation-building and national identity, contributed to the construction of a distinctive Turkish cultural identity since the early Republican periods.

In conclusion, these spaces of knowledge in the early Turkish Republic represents the nation's aspirations for modernity and cultural development. Woven into the struggles and successes of People's Houses, museums, theaters, cinemas, and the National Library are the dynamic product of the complex relationship between political power, knowledge and space. As these historical spaces are navigated, it is visible that their legacy persists, shaping contemporary discussions on cultural heritage, national identity, and control of knowledge in Türkiye.

gori

References

- AKSÜT, Levent - MARULYALI, Yaşar, Milli Kütüphane Yarışması Kolokyumu Üzerine, Mimarlık, Vol.7, No.3, 1969, pp.12-12.
- ANDERSON, Benedict, Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, Verso, London 2016.
- ARTUN, Ali, "İstanbul Resim Heykel Müzesi'ne Ne Oldu?", E-Skop, 7 May 2014, <https://www.e-skop.com/skopbulten/istanbul-resim-heykel-muzesine-ne-oldu/1934>.
- ATA, Yasemin, "Suna Kan'ın Ardından Cumhuriyet Dönemi "Müzikte Modernleşme" İdealini Yeniden Sorgulamak", Akademik Hassasiyetler, Vol.10, 2023, pp.81-99.
- AVRUPA Milli Kütüphaneler Kollogyumu, Milli kütüphaneler görevleri ve sorunları, (transl. Behire Abacıoğlu), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.
- BOZDOĞAN, Sibel – AKCAN, Esra, Turkey: Modern Architectures in History, Reaktion Books, London 2012.
- BURKE, Peter, The Social History of Knowledge: From Gutenberg to Diderot, Polity Press, Cambridge 2008.
- BÜYÜKLİMANLI, Gönül, eds. Geçmişten Geleceğe Köprü: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara 2011.
- ÇAKMAK, Fevzi, "Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisinin Mallarına El Konulması", History Studies, Vol. 7, Issue 3, September 2015, pp.1-21.
- DAHLKILD, Nan, "The Emergence and Challenge of the Modern Library Building: Ideal Types, Model Libraries, and Guidelines, from the Enlightenment to the Experience Economy", Library Trends, Vol. 60, No. 1, Summer 2011, pp. 11-42.
- DUMANOĞULLARI, Sevil Özçalık "Cumhuriyet'e Mekân Yaratmak: İstanbul-Ankara İkiliğinin 'Kiralık Konak' ve 'Ankara' Romanlarına Yansımaları", Mukaddime, Vol.11, No.2, 2020, pp. 294-316.
- ELMBORG, James K. "Libraries as the Spaces Between Us: Recognizing and Valuing the Third Space", Reference & User Services Quarterly, Vol. 50, No. 4, Summer 2011, pp. 338-350.
- ERGUT, Elvan Altan, The Exhibition House in Ankara: building (up) the 'national' and the 'modern', The Journal of Architecture, Vol.16, No. 6, 2011, pp. 855-884.
- FOUCAULT, Michel, Heterotopia and the City: Public Spaces in a Postcivil society, Routledge, London and New York 2008.
- FOUCAULT, Michel, Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977, Pantheon, New York 1980.
- GELLNER, Ernest, Nations and Nationalism, Payot, Paris 1983.
- GÖNCÜOĞLU, Süleyman Faruk, "İstanbul'un Tepesi; Bir Meydan'ın Hikâyesi "Taksim"", Yeni Fikir Dergisi, Vol. 6, no. 13, 2014, pp.23-31.
- GÜNGÖR, Esra, "1950'ler Türkiye'sinde modernleşme ve gündelik hayat değişimlerine sinema üzerinden bakmak: İstanbul Geceleri filmi", Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, Vol.2, No.3, 2017, pp.94-112.
- HAYS, Michael K. "Critical Architecture: Between Culture and Form", Perspecta, Vol. 21, 1984, pp.15-29.
- HETHERINGTON, Kevin, The Badlands of Modernity: Heterotopia and Social Ordering, Routledge, London and New York 2003.
- KARPAT, Kemal H. "The Impact of the People's Houses on the Development of Communication in Turkey: 1931-1951", Die Welt des Islams, Vol. 15, No.1/4, 1974, pp. 69-84.
- KARPAT, Kemal H. "The People's Houses in Turkey: Establishment and Growth", Middle East Journal, Vol. 17, No. 1/2, 1963, pp.55-67.
- KESKİN, Nuray, "Altmışlı Yıllarda Kamu Yönetimi", Mete Kaan Kaynar ed., Türkiye'nin Altmışlı Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, pp. 865- 894.
- KEZER, Zeynep, "Familiar Things in Strange Places: Ankara's Ethnography Museum and the Legacy

görsel

Akademik
Bakış
125
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

- of Islam in Republican Turkey”, Perspectives in Vernacular Architecture, Vol. 8, 2000, pp. 101-116.
- KİSTİR, Elif, “Trouser roles in Turkish opera”, Journal for the Interdisciplinary Art and Education, Vol.2, No. 1, 2021, pp. 105-112.
- LEFEBVRE, Henri, The Production of Space, Blackwell, Oxford and Cambridge 1991.
- MEUSBURGER, Peter, “The Nexus of Knowledge and Space”, Peter Meusburger, Michael Welker, Edgar Wunder eds., Clashes of Knowledge: Orthodoxies and Heterodoxies in Science and Religion, Springer, Dordrecht 2008, pp.35-90.
- MİKSA, Francis, “The Cultural Legacy of the Modern Library for the Future”, Journal of Education for Library and Information Science, Vol. 37, No. 2, Spring 1996, pp. 110-119.
- MİMARİZM, Milli Kütüphane için Telif Mücadelesi, http://www.mimarizm.com/haberler/milli-kutuphane-binasi-icin-telif-mucadelesi_117796.
- MONEO, Rafael “On Typology”, Oppositions, No. 13, 1978, pp.22-44.
- NEZİROĞLU İrfan – YILMAZ, Tuncer, Başbakanlarımızın Genel Kurul Konuşmaları, TBMM Basımevi, Ankara 2014.
- ÖNGÖREN, Pelin Gürel, “Displaying Cultural Heritage, Defining Collective Identity: Museums from the Late Ottoman Empire to the Early Republican Period”, METU Department of Architecture, Ankara (Unpublished PhD Dissertation) 2010.
- ÖNGÖREN, Pelin Gürel, “Ernst A. Egli ‘nin Ankara’da İnşa Edilecek Milli Kütüphane, Akademi ve Müze Projesi”, Mimarlık, Vol. 387, 2016, pp.32-38.
- ÖTÜKEN, Adnan, Milli Kütüphane ve Adnan Ötügen, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara 1972.
- OXFORD Learner’s Dictionary, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/archetype?q=archetype>.
- ÖZEN, Emrah, “Sinemamızın Şahsiyet Azabı: Ellili Yıllarda Yerli Film/ Türk Filmi Ayrımı Üzerine Bir Değerlendirme”, Türkiye’nin Ellili Yılları, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, pp. 485-504.
- PÉREZ-GÓMEZ, Alberto, “Architecture as Embodied Knowledge”, Journal of Architectural Education, Vol. 40, No. 2, Winter 1987, pp.57-58.
- SHAW, Wendy, “Museums and Narratives of Display from the Late Ottoman Empire to the Turkish Republic”, Muqarnas, Vol. 24, 2007, pp. 253-279.
- SÖKMEN, Polat “Bir Kollokyumun Düşündürdükleri”, Mimarlık, Vol.7, No. 2, 1969, pp.11-12.
- ŞAHİN, Mustafa, “Cumhuriyetin yapılanma sürecinde müzik eğitimi,” Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Vol. 7, No.16, 2008, pp. 259-272.
- ŞENALP, Leman, “Milli Kütüphane Kuruluş Yılları Üzerine,” Türk Kütüphaneciliği, Vol.22, No.4, 2008, pp.465-468.
- TANYER, Turan “About Bookstores of Ankara”, Ankara Araştırmaları Dergisi, Vol.1, No.1, 2013, pp. 113-129.
- TEKELİ, İlhan, “Tanıdığım Yönleriyle Şevki Vanlı”, Mimarlık, Vol.334, 2008, pp. 13-19.
- THOMPSON, Lawrence S. “The Libraries of Turkey”, The Library Quarterly, Vol. 22, No. 3, July 1952, pp. 270-284.
- TILL, Jeremy, “Three Myths and One Model”, Building Material, No. 17, 2008, pp.4-10.
- VEYNE, Paul, Foucault: His Thought, His Character, Polity Press, Cambridge 2010.
- YEŞİLKAYA, Neşe Gürallar Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- YILDIRIM, Erinç Erdal, “Official History Transformation Of The Early Turkish Republic: Changes And Continuities Reflected in the Textbooks”, Journal of International Social Research, Vol.7. No.31, 2014, pp.414-426.
- YÜCEL, Hasan Ali, Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

görsel

Akademik
Bakış

126

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz'de Rus-Türk Harbi: Rus Kaynaklarına Göre Trabzon'un İşgali

Russian-Turkish Warfare in the Eastern Black Sea in the First World War: The Occupation of Trabzon According to Russian Sources

Ramin SADIK*

Öz

Osmanlı ile Rusya arasında I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde şiddetli çatışmalar meydana geldi. Bölgedeki ordusu savaşa tam hazır olamayan Osmanlı devleti, Sarıkamış Harekâtı'nda ağır yara aldı ve sonrasında Rus saldırıları karşısında yeteri kadar savunma yapamadı. Neticede doğuda yaşanan çatışmalar Osmanlı açısından yenilgiyle sona erdi. Ruslar Erzurum'a hâkim olduktan sonra Karadeniz'in doğu kıyıları yönünde askeri operasyonlarına ağırlık verdiler. Bu bağlamda Rus Kafkas Ordusu komutanlığı doğudaki Osmanlı III. Ordusu'nun teçhizatında kilit rol oynayan stratejik konumdaki Trabzon'u ele geçirmek üzere bir plan yaptı. Esasında Trabzon'u ele geçirmesi halinde Rus ordusu doğudaki askeri birliklerini silah, mühimmat ve gıdayla daha hızlı temin edilebilecekti. Bu anlamda Trabzon Ruslar için oldukça önemliydi. Rus ordusu bir yandan Bayburt ve Gümüşhane üzerinden kara kuvvetleriyle, bir yandan da doğu Karadeniz'de hem donanma hem de kara güçleriyle Trabzon üzerinde baskı kurdu. 1916 yılının Mart sonlarında şehre yönelik saldırıları arttıran Rus ordusu nihayet 18 Nisan 1916'da Trabzon'u işgal etmeği başardı.

Bu çalışmada Trabzon'un işgali süreci Rus kaynakları bağlamında kaleme alınmıştır. Çalışmanın bugüne kadar yapılanlardan temel farkı da, konuya ilişkin dönemin Rus arşiv vesikaları ve basınında, aynı zamanda genel olarak Rusça kaynaklarda verilen bilgilerin incelenmesi sonucu hazırlanmış olmasıdır. Dolayısıyla çalışmada kullanılan Trabzon'un işgali döneminde Rus komutanlarının karargâhlarıyla yaptıkları yazışmalara ilişkin arşiv kayıtları ve gazeteler ile dergilerin gün gün savaşla ilgili haberleri, makalenin özgünlüğünün temelini teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Trabzon, Karadeniz, Rus-Osmanlı Savaşı, Kafkas Cephesi

Abstract

During World War I, fierce clashes took place between the Ottomans and Russia on the Caucasus Front. The Ottoman state, whose army in the region was not fully prepared for the war, was heavily wounded in the Sarıkamış Operation and then could not adequately defend

Makale Geliş Tarihi: 17.09.2023. Makale Kabul Tarihi: 15.02.2024.
Araştırma Makalesi / Künye: SADIK, Ramin. "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz'de Rus-Türk Harbi: Rus Kaynaklarına Göre Trabzon'un İşgali". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 127-150. DOI: 10.19060/gav.1498812

* Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: raminsadik@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6236-0138.

Gazi

Akademik
Bakış

127

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

against Russian attacks. Consequently, the conflicts in the east ended in defeat for the Ottomans. Especially after the Russians took control of Erzurum in 1916, they intensified their military operations directly to the west, south and east coast of the Black Sea. Having taken Erzurum, the Russian Caucasus Army command devised a plan to capture Trabzon, a strategically located city that played a key role in equipping the Ottoman III Army in the east. In fact, if the Russian army captured Trabzon, it would be able to supply its troops in the east with arms, ammunition and food more quickly. In this sense, Trabzon was very important for the Russians. Consequently, after the occupation of Erzurum, the Russian armies moved towards Bayburt and Gümüşhane via Aşkale on the one hand, and towards Trabzon with both navy and land forces in the eastern Black Sea region on the other. In late March 1916, attacks on Trabzon intensified, culminating in the occupation of the city on April 18, 1916.

In this study, the process of the occupation of Trabzon is written in the context of Russian sources. The main difference of this study from the previous ones is that it was prepared by analyzing the information provided in the Russian archival documents and press of the period, as well as in Russian-language sources in general. Therefore, the archival records of the correspondence of Russian commanders with their headquarters during the occupation of Trabzon and the day-to-day news of newspapers and magazines about the war constituted the basis of the originality of the article.

Key Words: I. World War, Trabzon, Black Sea, Russian-Ottoman War, Caucasian Front.

Giriş

18. Yüzyılın başından beri “sıcak denizlere inme” siyasetini resmi politikası haline getirmiş olan Çarlık Rusyası, hem güneyden geçen ticaret yolları ile güneyin doğal servetlerine sahip olmayı hem de rakibi İngiltere’yi güney bölgesiyle Asya’dan uzak tutmayı amaç edinmiştir. Dönemin Rus Çarı Petro, Kafkasya bölgesi ve güneyine doğru genişlemeyi dış politikasının ilk hedefi haline getirdiği için 1721-1722 yıllarında “İran’a Yürüş” adlı bir sefer gerçekleştirmiştir. Sefer sonucunda Hazar Denizi’nin kıyısındaki bölgeler Rusya’nın egemenliği altına geçmiştir. Böylece Çar Petro, Güney Kafkasya’nın tamamına sahip olmanın temelini atmıştır.¹

Petro ile başlayan Rusya’nın güneye inme siyaseti 19. Yüzyılın başlarında da devam etmiştir. Söz konusu dönemde Çarlık Rusyası önce bugünkü Gürcistan arazilerine, akabinde ise Aras Nehri’nin kuzeyindeki Azerbaycan topraklarına hakim olmayı başarmıştır. Şubat 1828’de ise İran ile Türkmençay Anlaşması’nı imzalamış ve sonrasında Anadolu’ya doğru genişleme aşamasına geçmiştir. Bu bağlamda İran ile anlaştıktan 2 ay sonra Nisan 1828’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan ederek Anadolu’nun doğusuna müdahalede bulunmuştur. 1829’da Erzurum’a kadar ilerlemeyi başaran Rusya, kısa bir süreliğine şehri ele geçirmiştir. Lakin savaşın bitmesinden sonra imzalanan Edirne Anlaşması ile bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.²

1 Ramin Sadık, *Kısa Azerbaycan Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022, s. 84-87.

2 *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekatı*, Cilt II, II. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 52.

1877-1878 yıllarında Osmanlı-Rus savaşında Anadolu'nun doğusu yeniden Rusya'nın tehdidi altına düşmüştür. Savaşta Osmanlı güçleri Rus ordusunu durdurmakta zorlanmış, Ruslar 20 Kasım 1877 sabahı Kars'ı işgal etmiştir.³ Kars'tan sonra Rus ordusunun hedefi bir kez daha Erzurum olmuştur. Lakin şehri “*Küçük Asya'nın zenginliklerine açılan kapı*”⁴ olarak niteleyen Rusya, defalarca saldırmasına rağmen Erzurum'u ele geçirememiştir.⁵ Savaş 3 Mart 1878'de Ayastefanos Anlaşması ile sona erdiğinde Rusya, Anadolu'nun doğusunda Kars, Ardahan ve Doğu Beyazıt'a sahip olmakla yetinmiştir.⁶

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ile Rusya arasındaki en ciddi mücadeleler Kafkas Cephesi diye adlandırılan Doğu Anadolu bölgesinde yaşanmıştır. İki ülke arasında aktif çatışmalar Ekim 1914'te başlamıştır. Nitekim 29 Ekim 1914'te Türk bayrağı taşıyan iki savaş gemisinin Karadeniz kıyısındaki Rus şehirlerini bombalaması üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğini duyurmuştur.⁷

Savaşın başlamasıyla Rus ordusu Kafkas Cephesi'nde harekete geçmiş, böylece iki ülke arasındaki cephe hattı Karadeniz kıyılarından İran'ın Hemedan bölgesine kadar uzayan yaklaşık 1000 kilometrelik oldukça geniş bir alanı kapsamıştır.⁸ Rus ordusu üç yönde harekete geçerek cephenin merkezinde Erzurum, sağında Karadeniz kıyıları, solunda ise Van istikametinde operasyonlara ağırlık vermiştir. Özellikle merkez hattına yüklenerek 16 Şubat 1916'da Erzurum'u ele geçirmiştir.⁹ Erzurum'un işgalinden sonra operasyonları cephenin sağ kanadına kaydıran Rus ordusu, Osmanlı III. Ordusu'nun ikmal yollarına engel olmak amacıyla Trabzon'un ele geçirilmesini ana hedefi haline getirmiştir.

Bu çalışmada Trabzon'un Çarlık Rusyası tarafından işgali süreci ele alınmıştır. Kuşkusuz Türk literatüründe Trabzon'un işgaliyle ilgili farklı çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu çalışmanın özgünlüğü işgalin Rus arşiv vesikaları ve basını üzerinden araştırılmasıdır. Çalışma kapsamında şehrin işgaline ilişkin dönemin Rus arşiv vesikaları ve basını titizlikle taranarak elde edilen özgün bilgiler yazıya aktarılmıştır. Bu bağlamda *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv*, (Rusya Devlet Askeri-Tarih Arşivi), *Gosu-*

- 3 “İzvestiya S Teatra Voennih Deystviy”, *Kavkaz*, 8 Noyabrya 1877, s. 1.
- 4 Boris Kolyubakin, *Na Maloaziatskom Teatre Vsemirnoy Voynı 1914-1915 g. g. Bagdads-kaya Jeleznyaya Doroga*, Tipografiya Nikolayevskiy Voennoy Akademiy, Petrograd 1917, s. 33.
- 5 Ramin Sadıgov, “Birinci Dünya Savaşı'nda Erzurum'un İşgali: Rus Basını ve Literatürüne Göre İşgalin Rusya'da ve Dünyada Yankılanması”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV (2020), s. 285.
- 6 “Ofitsialnyy Çast”, *Kavkaz*, 21 Fevralya 1878, s. 1.
- 7 Dimitri Bulgakovski, *Velikaya Voyna V 1914, 1915, 1916 Godah: Vıdayuşiesya Sobitiya Na Puti Zaşiti Rossiy V Eyo Tselosti, Çesti i Dostoinstve*, Tipografiya Obşestva Rasprostroneniya Religiozno-Nravstvennoye Prosveşeniye, Petrograd 1916, s. 7-8.
- 8 Güzin Çaykırın, “Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'un İşgali ve Müslüman Mültecilerin Durumu”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 33, Yıl 2021, s. 127.
- 9 “Erzurum Vzıyat”, *İrkutskaya Jizn*, 5 Fevralya 1916, s. 2; “Vzyatiye Erzuruma”, *Listok Voynı*, 5 Fevralya 1916, s. 1; “Vzyatiye Erzuruma”, *Naş Vestnik*, 13 Fevralya 1916, s. 4.

Gos

Akademik
Bakış

129

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

darstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy (Rusya Federasyonu Devlet Arşivi) ve *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Voенno-Morskogo Flota* (Rusya Federasyonu Askeri Deniz Arşivi) adlı devlet arşivlerinde bulunan döneme ait belgeler araştırılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Trabzon'un işgali sürecinde dönemin basınında yayınlanan haber, yazı ve yorumlar da incelenmiş, bu bağlamda *Veçerneye Vremya*, *Novoye Vremya*, *Den*, *Kavkaz*, *Russkiy İnvaid*, *Naş Vestnik*, *Listok Voynı*, *Kommersant*, *İrkutskaya Jizn*, *Armey-skiy Vestnik*, *Vestnik X Armiy*, *Kavkazskoye Slovo* ve *Sibirskaya Jizn* adlı gazeteler ile *Letopis Voynı*, *Niva* ve *İstoriçeskiy Vestnik* gibi dergiler gözden geçirilmiştir. Bunların yanı sıra gerek Sovyetler döneminde gerekse de son zamanlarda konuya ilişkin kaleme alınan Rusça literatür de tetkik edilmiş ve böylece Trabzon'un işgali süreci Rus kaynaklarının bakışı ve yaklaşımı üzerinden irdelenmiştir.

Trabzon'un İşgalinden Önce Kafkas Cephesi'nde Yaşanan Gelişmeler

29 Ekim 1914'te Türk bayrağı taşıyan iki savaş gemisi, Karadeniz kıyılarındaki yerleşen Rus şehirleri Sivastopol ve Odessa'yı bombalayınca Rus Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov, İstanbul'daki elçisine bir telgraf çekerek derhal şehri terk etmesini istedi.¹⁰ Ardından Rusya, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini kesti. 2 Kasım 1914'te Çar II. Nikola, saldırıya savaş ilanı saydı ve bir manifesto yayımlayarak orduya harekete geçmesini emretti.¹¹ Bunun üzerine Petrograd'taki Osmanlı elçisi, şehirlerin bombalanmasından üzüntü duyduğunu, olayın Rus savaş gemilerinin kıskırtması sonucu yaşandığını ve bir daha tekrarlanmayacağına ümit ettiğini açıkladı. Ancak Çarlık yönetimi elçinin açıklamalarını kabul etmeyerek eylemi artık savaş nedeni saydığını vurguladı.¹² Böylece Osmanlı Devleti de fiili olarak I. Dünya Savaşı'na girmiş oldu.

Rusya'nın Anadolu'nun doğusunda saldırıya geçtiği sırada bölgede Osmanlı Devleti'nin III. Ordusu görev yapmaktaydı. Tuğgeneral Hasan İzzet Paşa'nın komutası altındaki ordunun mevcudu 190 bin, karşısındaki Rus ordusunun ise 170 bindi.¹³ Rus ordusuna üç kol halinde taarruza geçmesi emri verildi. Bunun üzerine General Vladimir de Vitt komutasındaki 39. Piyade tümeninden Osmanlı sınırını geçmesi, General Petr Oganovski'nin Erivan taburundan Beyazıt, Karakilise ve Eleşkirt'i işgal etmesi¹⁴, Tümgeneral Fedor Çernozubov'a bağlı Azerbaycan taburundan da İran'ın kuzeyindeki Tebriz ile

10 Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Voенno-Morskogo Flota, Fond 418, Opis 1, Delo 4264, N: 3523.

11 "K Vıstupleniyu Turtsiy", *Reç*, 1 Noyabrya 1914, s. 3; "Novosti Dnya", *Sibirskaya Jizn*, 22 Oktyabrya 1914, s. 2.

12 Maurice Paleologue, *Tsarskaya Rossiya Vo Vremya Mirovoy Voynı*, Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Moskva-Petrograd 1923, s. 163; Ramin Sadıgov, "Birinci Dünya Savaşı'nda", s. 286.

13 Ramin Sadıgov, "Rus Kaynaklarına Göre Sarıkamış Harekati", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46, Ağustos 2019, s. 282.

14 Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 118, N: 2133; Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 139, N: 2241.

görsel

Urmiye'ye hakim olması istendi.¹⁵

Savaşın ilk günlerinde şiddetle saldıran Rus güçlerine karşı direnen Osmanlı birlikleri 11 Kasım 1914'te, güçlülük de olsa rakibini Aras Nehri vadisine kadar püskürtmeği başardı. Ruslar için beklenmedik olan bu olayda Sarıkamış Grubu diye adlandırılan General Georgiy Berhman'ın birlikleri çatışmalar esnasında mevcudunun %40'ını kaybetti.¹⁶ Lakin Osmanlı ordusu kuşatmaya düşme endişesiyle operasyona devam etmeyince Ruslar toparlandı. 21 Kasım'da Azapköy'ün batısında ani baskın yapan Ruslar, Osmanlı ordusuna ağır kayıp verdirdi.¹⁷ Osmanlı ordusu alınan yenilgiye paralel olarak bölgede şiddetli kışın ve soğğun bastırması üzerine Hasankale ile Erzurum yönünde geri çekilmeye başladı.¹⁸

İlk çatışmalardan sonra Osmanlı III. Ordusu'nun komutanı Hazan İzzet Paşa görevinden uzaklaştırıldı. İstanbul'dan Erzurum'a giden Enver Paşa şahsen ordunun başına geçti.¹⁹ Enver Paşa'nın görevi üstlenmesinden sonra Sarıkamış'ın Rus güçlerinden temizlenmesi amacıyla bir harekât planı hazırlandı. Plana uygun olarak 22 Aralık 1914'te Osmanlı'nın IX ve X. kolorduları Rus güçlerinin sağ cenahına doğru taarruza başladı.²⁰ 25 Aralık'ta IX. Kolordu, Bardız'a girdi.²¹ Ardından doğruca Sarıkamış üzerine saldırıya devam ederken X. Kolordu'nun kendisine yetişmesini ve destek sağlamasını bekledi. Lakin X. Kolordu, Oltu eksenindeki Rus güçleriyle çatışmaya girdiği için IX. Kolordu'ya yetişemedi. Hal böyle olunca X. kolordu Allahu Ekber Dağı üzerinden Sarıkamış'a ulaşmak istedi. Fakat dağda soğuk, kar ve tipiyeye yakalandı. Sonuçta askerın birçoğu donarak hayatını kaybetti.²² Hayatta kalabilen az bir kuvvetle Sarıkamış önlerine varan kolordu, bölgedeki diğer kuvvetler ile birleşerek şehre taarruz etti.

Sarıkamış üzerine Osmanlı ordusunun saldırısı öylesine kuvvetli idi ki, şehri savunan Rus komutanları General Aleksandr Mışlyayevski ve Georgiy Berhman, askeri birliklere şehri terk etmeleri emrini verdi.²³ Buna rağmen Rus Kafkas ordusu Kurmay Başkanı General Nikolay Yudenic emre karşı çıkarak takviye güç ve top desteği almakla Sarıkamış'ı savunabileceklerini belirtti. Ciddi bir direniş sergileyen Rus güçleri Osmanlı ordusunun Sarıkamış üzerine yaptığı birkaç saldırıyı püskürtebildi.²⁴ Aralık ayı sonların-

- 15 Vyaçeslav Bondarenko, *Geroy Mirovoy Voynı, İzdatelstvo Molodaya Gvardiya, Moskva* 2013, s. 228.
- 16 Ziya Nur Aksun, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekati*, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 2005, s. 190.
- 17 Ramin Sadıgov, "Rus Kaynaklarına Göre", s. 283.
- 18 Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy, Fond 601, Opıs 1, Delo 559, N: 1268.
- 19 Novosti Dnya", *Sibirskaya Jizn*, 23 Noyabrya 1914, s. 2.
- 20 Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voennı – İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opıs 1, Delo 118, N: 3512.
- 21 Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy, Fond 601, Opıs 1, Delo 559, N: 2911.
- 22 Ramin Sadıgov, "Rus Kaynaklarına Göre", s. 287.
- 23 Vladimir Nikol'skiy, *Sarıkamışskaya Operatsiya: 12-24 Dekabrsya st. 1914 Goda*, Peçatnitsa Drevne Bulgaria, Sofia 1933, s. 27.
- 24 Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy, Fond 601, Opıs 1, Delo 559, N: 2926.

görsel

Akademik
Bakış

131

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

da Rus ordusuna takviye geldi ve Sarıkamış'taki durumları iyileşti. Osmanlı birlikleri ise takviye alamadıkları için Sarıkamış'ı ele geçiremediler, sonuçta geri çekilmek zorunda kaldılar. Lakin Ruslar Osmanlı ordusunu takip ederek IX. Kolordu komutanı İhsan Paşa, 17, 28 ve 29. Tümen komutanları dahil binlerce Türk askerini esir aldılar.²⁵ Dolayısıyla 6 Ocak 1915 tarihine kadar süren Sarıkamış Harekâtı, Osmanlı III. Ordusu için hüsrarla sona erdi.

Rus güçleri 1915 ilkbaharında bütün cephe boyunca yeniden taarruza geçtiler. Karadeniz, Çoruh ve Ardahan ekseninde şiddetli saldırılar karşısında tutunamayan Osmanlı güçleri Batum vilayetini terk etmek zorunda kaldılar.²⁶ Hopa, Arhavi ve Artvin Rus güçleri tarafından işgal edildi.²⁷ Bir süre sonra Karadeniz kıyılarında Rus taarruzu durdu ve yerini mevzi çatışmalarına bıraktı. Bu sırada cephenin merkezinde Tortum, Oltu, Hırsan ve güneyinde Malazgirt hattında çatışmalar şiddetlendi. Osmanlı ordusu özellikle Tortum ekseninde Rus güçlerine engel olabilmek için defalarca taarruzlar yaptı ancak başarılı olamadı.²⁸

Bu arada Rus komutanlığı Tortum çevresinde Osmanlı kuvvetlerini meşgul etmekle beraber asıl hedef olarak güneye, Van ve Muş yörelerinde saldırıları yoğunlaştırdı. Bu yüzden cephenin güneyinde, Mayıs başlarında başlayan şiddetli Rus saldırıları sonucunda 11 Mayıs 1915'te Malazgirt, 20 Mayıs'ta ise Van işgal edildi.²⁹ Van'ın işgalinden sonra ilerlemeye devam eden Rus IV. Kafkas Kolordusu, 6 Ağustos 1915'te Tutak'ı ele geçirdi.³⁰

Osmanlı III. Ordusu'nda komutanlık Mahmut Kamil Paşa'ya havale edilince o, Rus ordusunun Sarıkamış Grubu ile IV. Kafkas Kolordusu arasındaki irtibatı kesmek üzere bir plan yaptı. Ardından plana uygun bir şekilde Malazgirt- Karakilise yönünde bulunan IV. Kafkas Kolordusu'na darbe indirmek için orduya taarruz emri verdi. Böylece Temmuz ayı sonunda Osmanlı güçlerinin Tutak yönünden baskısı karşısında tutunamayan Rus güçleri Patnos'a püskürtüldü.³¹ 25 Temmuz gecesi Osmanlı ordusu Malazgirt'i geri almayı başardı. Ancak Rus güçlerini takip etmek istemedi. Tam o günlerde Rus ordusu takviye aldı. Ardından Ağustos başlarında General Yudenic'in emriyle yeniden harekete geçti. Bu sırada IV. Kafkas Kolordusu'na destek mahiyetinde II. Türkistan ve I. Kafkas Kolordusu da Oltu ile Erzurum yönünde Osmanlı ordularına saldırdı. Rus saldırısı şiddetli oldu. Bu yüzden çok geçmeden IV. Kafkas Kolordusu Tutak'ı yeniden ele geçirdi ve Osmanlı ordusunu kuşatarak imha etmek üzere hamleler yaptı. Hal böyle olunca Os-

25 Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 118, N: 3780; "Ot Ştaba Kavkazskoy Armii", *Russkiy İnvaid*, 24 Dekabrya 1914, s. 1.

26 Nikolay Korsun, *Pervaya Mirovaya Voyna na Kavkazskom Fronte*, Voennoye İzdatelstvo, Moskva 1946, s. 40.

27 "Ot Ştaba Kavkazskoy Armii", *Russkiy İnvaid*, 17 Fevralya 1915, s. 1; "Ot Ştaba Kavkazskoy Armii", *Armeyskiy Vestnik*, 19 Marta 1915, s. 2.

28 "Ot Ştaba Kavkazskoy Armii", *Veçerneye Vremya*, 13 Maya 1915, s. 2.

29 "Ot Ştaba Kavkazskoy Armii", *Veçerneye Vremya*, 16 Maya 1915, s. 2.

30 "Uspeşniye Boyi S Turkami", *Veçerneye Vremya*, 28 İyulya 1915, s. 2.

31 Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 1826, N: 7339.

manlı birlikleri geri çekilmek zorunda kaldılar. Dolayısıyla Osmanlı ordusunun Temmuz sonlarında elde ettiği kazanımlar tamamen kaybedildi ve 11 Ağustos 1915'te Ruslar Malazgirt'e girdiler.³² Rus güçleri daha sonra Adilcevaz hattına konuşularak Van Gölünün kuzeyine kadar Osmanlı ordusunu takip ettiler.³³ General Yudenic, elde ettiği başarılar nedeniyle Çar II. Nikola tarafından III. dereceden Kutsal Georgi nişanıyla ödüllendirildi.³⁴

1915 yılının sonlarına doğru Rus ordusu bu kez Erzurum'u ele geçirmek için gizlice hazırlığa başladı.³⁵ General Yudenic Tiflis'e giderek Kafkasya Genel Naibi Grandük Nikolay Nikolayevic'e planladığı operasyon hakkında bilgi verdi, onun onayını aldı. Döndükten sonra General Mihail Alekseyevic Prejevalski komutasındaki II. Türkistan Kolordusu'na, Oltu yönünde saldırıya başlaması emri verdi.³⁶ Taarruz 11 Ocak 1916'da başladı. Osmanlı'nın X. Kolordusu saldırıyı püskürttü. Ancak iki gün sonra bu defa Rusların I. Kafkasya Kolordusu Köprüköy yönünde taarruza geçti. İki gün boyunca yaşanan çatışmalara rağmen Rus güçleri herhangi bir ilerleme kaydedemediler. Hal böyle olunca General Yudenic bütün ordulara topyekûn saldırı emri verdi. Osmanlı güçleri 16 Ocak gününe kadar saldırılar karşısında dayanabildi, lakin Pasinler'in kuzeyinde cephe hattının çökmesi üzerine komuta heyeti Erzurum yönünde geri çekilme kararı aldı. Rus güçleri ertesi gün Köprüköy'e girdi.³⁷

Köprüköy'ün ele geçirilmesinden sonra General Yudenic, Osmanlı ordusunun takviye almasına müsaade edilmeden Erzurum'a saldırılmasını istedi. II. Türkistan Kolordusu'na Erzurum'un kuzeyinden, Kargapazarı yönünden taarruz başlatmasını emretti. Diğer askeri birliklere ise Osmanlı güçlerini oyalamalarını emretti.³⁸ General Yudenic Kargapazarı'ndaki Osmanlı güçlerinin zayıf kaldığının farkındaydı.³⁹ O sırada Erzurum'u savunacak Osmanlı güçlerinin sayısı toplamda 39 bin, taarruz yapacak Rus birliklerinin mevcudu ise 120 bin kadardı.⁴⁰

Doğrudan Erzurum'u hedef alan Rus taarruzu 11 Şubat 1916'da başladı. Osmanlı güçleri ilk günler şiddetli direniş gösterdi. Ancak cepheler yarı-

32 "Ot Ştaba Kavkazskoy Armii", *Den*, 4 Avgusta 1915, s. 1.

33 Güzin Çaykiran, *agm*, s. 127.

34 Vyaçeslav Bondarenko, *age*, s. 236.

35 Rossiyskiy Gosudarstvenny Voenno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 139, N: 13913.

36 "Kavkazskiy Front", *Den*, 30 Dekabrya 1915, s. 1.

37 "Kavkazskiy Front: Ot Ştaba Verhovnago Glavnokomanduyuşago", *Kommersant*, 8 Yanvarya 1916, s. 1.

38 Ramin Sadıgov, "Birinci Dünya Savaşı'nda", s. 300.

39 İgor Domin, *Voennaya Misl ve İzgnaniy*, Voenniy Universitet Russkiy Put, Moskva 1999, s. 140.

40 Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Harekatı*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 201; Levent Ünal, "Birinci Dünya Harbi'nde Erzurum'un Düşmesi Sonrası Meydana Gelen Gelişmeler ile Bölgede Cereyan Eden Muharebelerin Değerlendirilmesi", *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, Erzurum: 25-27 Eylül 2014, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s. 427.

görsel

Akademik
Bakış

133

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

İnca ve şehri savunan Karagöbek, Tafta, Çobandede, Dolangez, Karakol gibi tabyalar ardı ardına işgal altına düşünce Erzurum'un tahliyesine karar verildi.⁴¹ Böylece 16 Şubat 1916'da şehir Rus ordusunun eline geçti.⁴²

Erzurum'un işgali sonrası Osmanlı güçleri batıya doğru çekilirken, Rus askeri komutanlığı Karadeniz'in doğu kıyısına yoğunlaşarak Trabzon'un ele geçirilmesine karar verdi. Zira hem kendi ordularına gereken lojistik desteğin sağlanabilmesinin, hem de doğuda görev yapan Osmanlı III. Ordusu ile İstanbul arasındaki irtibatın kesilmesinin ancak Trabzon'un alınmasıyla mümkün olabileceğini biliyordu. Bu yüzden şehre yönelik denizden ve karadan baskı kurmaya başladı.

Trabzon'un Rus Ordusu Tarafından İşgal Edilmesi

Askeri-stratejik konumundan ve Osmanlı III. Ordusu'nun ihtiyaçlarının karşılanmasından dolayı Trabzon, I. Dünya Savaşı'nda önemli bir güzergâhtı. Zira Erzurum'a ikmal Karadeniz üzerinden daha hızlı ulaşmaktaydı. Osmanlı Devleti savaşın hemen başlarında Trabzon'un savunulması için sahil koruma bataryaları inşasına başlamış, lakin savaş başladığı için inşaatın tamamlanması mümkün olmamıştı.⁴³

Rusya açısından da Trabzon stratejik bir yerdi. Rus komutanlığı İstanbul ile Erzurum arasında Trabzon üzerinden kurulan irtibata engel olmak arzusundaydı. Trabzon'u ele geçirmek isteyen Ruslar, kendi ordusunun sağ kanadına rahat bir hareket alanı oluşturmak ve limanı askeri lojistikleri için kullanmak, böylece ordunun ihtiyaçlarını daha kısa sürede karşılamak amacındaydı.⁴⁴

Rusya savaşın ilk günlerden itibaren harekete geçerek Karadeniz üzerinden İstanbul ile Erzurum arasında sağlanan irtibata engel olma çalışmaları başlattı. Bu bağlamda Rus donanması sık sık Karadeniz'e açılarak kıyıdaki Türk şehirlerini vurdu, denizde yüzen Osmanlı'ya ait sivil yahut askeri gemilere saldırdı. 7 Kasım 1914'te Osmanlı III. Ordusu'na mühimmat ve ihtiyaç taşıyan Mithat Paşa, Bezm-i Âlem ve Bahr-ı Âlem isimli üç nakliye gemisi Ruslar tarafından Ereğli açıklarında batırıldı.⁴⁵

Kasım ayı ile beraber doğrudan Trabzon'u hedef alan Rus saldırıları başladı. Nitekim şehre denizden ilk Rus saldırısı 17 Kasım 1914'te gerçekleşti. Rus basını savaş gemilerinden atılan top mermileriyle askeri kışlalar ve telgraf istasyonunun hedef alındığını iddia etti.⁴⁶ Ancak saldırıda üç resmi

41 Rossiskiy Gosudarstvenny Voenno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 544, N: 2207; "Evakuatsiya Erzuruma", *Sibirskaya Jizn*, 28 Yanvarya 1916, s. 1.

42 "Vzyatiye Erzuruma", *Listok Voyni*, 5 Fevralya 1916, s. 1; "Erzurum Vzyat", *İrkustskaya Jizn*, 5 Fevralya 1916, s. 2.

43 Enis Şahin, "İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali 1916", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 7, 2009, s. 119-120.

44 "U Trapezunda", *Sibirskaya Jizn*, 5 Aprelya 1916, s. 3; Nikolay Korsun, *age*, s. 57-58.

45 "Morskoy Obzor", *Russkiy İnvatid*, 28 Oktyabrya 1914, s. 1.

46 "Bombardirovka Nashim Flotom Turetskogo Porta Trapezund", *Gazeta Kopeyka*, 6 Noyabrya 1914, s. 1.

ve on sekiz özel bina tahrip edildi, ölenler ve yaralananlar oldu.⁴⁷ Sonraki aylarda Rus donanmasının Trabzon'u bombardımanı devam etti. Bu arada Ruslar limana yakın kısımlara mayın dökerek ve sık sık Karadeniz kıyılarındaki tehditler oluşturarak Osmanlı III. Ordusu ile İstanbul arasındaki deniz irtibatına sıkıntılar yaşattı.

Bu arada Rusların denizden saldırılarına misilleme olarak Osmanlı donanması 10 Şubat 1915'de Kırım'daki Yalta şehrini bombaladı. Olayın ardından harekete geçen Ruslar Trabzon'u hem denizden, hem de ilk defa havadan vurdular.⁴⁸ Genel olarak ise 1915 yılı boyunca Trabzon'a saldırılarını aralıksız sürdürdüler. Dahası sadece şehir merkezini değil yakındaki Akçaabat, Of, Sürmene ve Vakfıkebir gibi yerleşim alanları da bombaladılar. Dolayısıyla Rus ordu karargâhı, yıl boyunca Karadeniz kıyısındaki önemli limanları bombalayarak Osmanlı Devleti'nin İstanbul ve Doğu Anadolu arasındaki deniz sevkiyatına engel çıkarma planını uyguladı.

1916 yılının ilk ayında Rus Kafkas Ordusu genel komutanlığı, Erzurum üzerine başlattığı taarruza paralel bir şekilde Osmanlı ordusunun dikkatini dağıtmak için hem Karadeniz'in doğusundaki taburlara hem de cephenin solunda bulunan askeri birliklere eş zamanlı olarak saldırılara destek vermeleri talimatı gönderdi. Bu bağlamda 24 Ocak 1916'da Karadeniz kıyısındaki Rus ordu komutanı General Vladimir Lyahov birlikleri de taarruza geçtiler.⁴⁹ O sırada Karadeniz kıyısındaki Rus ordusunun mevcudu, 11 piyade 3 topçu taburundan, 8 milis gücü, biri gönüllü 3 süvari ve 4 istihkâm bölüğü ile 24 ağır topu olan bir kuvvetten ibaretti. Bazı birlikler de cephe gerisinin muhafazası için yedekte bekletiliyordu. Diğer yandan kara gücüne destek olmak için Batum Limanı'nda talimat bekleyen bir donanma da vardı. General Lyahov kara kuvvetlerinin taarruzuna paralel şekilde donanmanın da harekete geçmesini istedi. Donanmada 6-7 nakliye vapuru, Rostislav adlı bir savaş gemisi, Kubanets adlı kanoner, bir mayın gemisi ile Teğmen Puşin ve Jivoy adlı destroyerler vardı.⁵⁰ Donanma, Batum Askeri Limanı'nın komutanı, I. dereceli Kaptan Mihail Mihayloviç Rimskiyy-Korsakov'un yönetimi altındaydı.⁵¹

Karadeniz kıyısındaki Rus ordusunun karşısında ise Osmanlı'nın Lazistan müfrezesi diye adlanan askeri grubu, Numune İstihkâm bölüğü gibi nizamiye birlikleri, dörder taburlu Teşkilat-ı Mahsusa ve Trabzon ile Giresun Seyyar Jandarma alaylarından ibaret 14 tabur, 6 dağ topu ve 6 makineli tüfekten ibaret kuvvetleri vardı. Ayrıca Trabzon'un muhafazası için 6 adet 15

- 47 Mehmet Akif Bal, "Trabzon'un Rus Donanmasıyla Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon'a Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 81, Kasım 2011, s. 549.
- 48 "Na Çernom More", *Sibirskaya Jizn*, 29 Yanvarya 1915, s. 1; Mehmet Akif Bal, *agm*, s. 557.
- 49 Nikolay Novikov, *Operatsiy Flota Protiv Berega Na Chernom More V 1914-1917 GG.*, Gosudarstvennoye Voennoye İzdatelstvo Narkomata Oborony Soyuzu SSR, Moskva 1937, s. 174-175.
- 50 Yevgeni Maslovski, *Mirovaya Voyna Na Kavkazskom Fronte*, Parij 1933, Knigoizdatelstvo Vozrojdeniye, s. 312.
- 51 Nikolay Novikov, *age*, s. 132.

Agos

cmlik top ile 4 tane mantelli top mevzilere yerleştirilmişti.⁵² Lazistan müfrezesinin komutanı Ahmet Avni Paşa idi.

Rusların Erzurum taarruzu başlayınca Karadeniz kıyısında bulunan Rus güçleri ilk saldırıyı denizden yapmaya karar verdiler. Bu bağlamda 5 Şubat 1916'da Rus Batum donanmasına ait savaş gemileri, Arhavi Deresi kıyısındaki Osmanlı mevzilerini bombaladı. Ertesi gün Rus kara birlikleri taarruza geçti.⁵³ 15 Şubat'ta Batum Donanması bu kez Arhavi Deresi'nin sol kıyısındaki Osmanlı mevzilerini vurdu. Ertesi gün hava kararınca Türk birlikleri karşı taarruzla Rus kara güçlerini püskürtmek istediler, fakat başarılı olamadılar. Bunun üzerine General Lyahov'un emriyle Rus ordusu hem denizden hem de karadan saldırıya ağırlık verdi. Sonunda şiddetli çatışmalar karşısında fazla direnemeyen Türk kuvvetleri Arhavi Deresi'nin sol yakasındaki mevzileri bırakarak 15 kilometre geriye, Sümle-Viçe hattına çekildiler.⁵⁴ Rus donanması geri çekilen Osmanlı kuvvetlerini bombalamaya devam etti.⁵⁵ Rus bombardımanı ve saldırıları karşısında dayanamayan diğer birlikler de Büyükdere'nin batı yakasına geçtiler.⁵⁶

Büyükdere'nin sol yakasındaki Osmanlı mevzileri, elverişli arazi şartlarından dolayı sağlam bir şekilde tahkim edilmişti. General Lyahov, Osmanlı askerlerinin tam olarak mevzilere yerleşmemesi için taarruza devam edilmesini istedi. 3 Mart 1916'da Rus güçleri yeniden denizden ve karadan saldırıya geçtiler. Büyükdere'deki mevzilere en büyük zararı Rostislav, Kubanets, Zavetny, Zavidny, Jarkiy, Strohiy ve Stremitelny adlı gemiler verdi. Gün boyu gemilerden atılan mermiler büyük tahribata yol açtı.⁵⁷ Ruslar, ertesi sabah erkenden Pazar'ın doğusu ve batısına asker çıkardılar. Karaya çıkan Rus askerleri derhal Osmanlı ordusunun cephe gerisine sarkarak ciddi tehlike oluşturdular.⁵⁸ Bunun üzerine Osmanlı güçleri mevzileri bırakarak dağınık şekilde dağlara doğru çekilmek zorunda kaldılar. Hal böyle olunca Rus güçleri 4 Mart'ta Pazar'ı ele geçirdiler.⁵⁹ Ertesi gün Ruslar Çayeli'ne asker çıkarınca Osmanlı ordusu yeniden batıya çekildi.⁶⁰ Osmanlı ordusunun doğuda mevzileri terk etmesi haberleri üzerine Osmanlı Devleti, Trabzon'un tahkim edilmesi için şehre takviye güçler sevk etti, şehrin doğusunda ise iki yeni savunma hattı oluşturdu.⁶¹

görsel

- 52 Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekatı: 1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar*, Genelkurmay Nasım Evi, Ankara 2005, s. 126.
- 53 "Kavkazskiy Front", *Armeyskiy Vestnik*, 26 Yanvarya 1916, s. 1; "Kavkazskiy Front", *Novoye Vremya*, 26 Yanvarya 1916, s. 2.
- 54 "Kavkazskiy Front", *Listok Voyni*, 4 Fevralya 1916, s. 1; "Kavkazskiy Front", *Armeyskiy Vestnik*, 28 Yanvarya 1916, s. 1; "Kavkazskiy Front", *Armeyskiy Vestnik*, 4 Fevralya 1916, s. 1.
- 55 "Çernoye More", *Listok Voyni*, 5 Fevralya 1916, s. 1.
- 56 "Kavkazskiy Front", *Armeyskiy Vestnik*, 9 Fevralya 1916, s. 1.
- 57 Yevgeni Maslovski, *age*, s. 316.
- 58 "Kavkazskiy Front", *Vestnik X Armiy*, 23 Fevralya 1916, s. 1.
- 59 Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 1833, N: 1126; "Letopis Sobitii", *Letopis Voyni*, 5 Marta 1916, N: 81, s. 1304.
- 60 Fevzi Çakmak, *age*, s. 127.
- 61 "Ukrepleniya Trapezunda", *Vestnik X Armiy*, 24 Fevralya 1916, s. 1.

Pazar ve Çayeli'nin işgali Rize'yi tehdit altına düşürdü. Bunun üzerine Osmanlı III. Ordu komutanlığı Trabzon'da bulunan Samsun Jandarma Taburu'nu Lazistan müfrezesinin yardımına gönderdi.⁶² Çünkü Karadeniz kıyısında Trabzon kadar önemli merkezlerden birisi olan Rize'de Osmanlı ordusuna ait askeri mühimmat depoları vardı. Lazistan müfrezesi bile askeri ihtiyaçlarını Rize'deki o depolardan karşılıyordu.⁶³ Rus generali Lyahov bunun farkındaydı. O yüzden Osmanlı ordusunun yeni mevzilere konuşulmasına fırsat vermemek adına 7 Mart'ta Rize yakınlarındaki iki ayrı noktaya asker çıkarma emri verdi. Böylece Rus ordusu üçüncü defa Karadeniz kıyılarına asker çıkarmış oldu. Osmanlı güçleri cephe gerisinde tehdit ortaya çıkması dolayısıyla batıya doğru çekildi. Aynı gün Rus güçleri Rize'yi işgal ettiler. Rize'nin ele geçirilmesi münasebetiyle Batum donanması gemilerinden 31 pare top atışı yapıldı. Şehrin alınmasından sonra Osmanlı ordusundan geriye kalan mühimmat depolarına el kondu.⁶⁴

4 Mart 1916'da Rusya, İngiltere ve Fransa arasında Rusya'nın Anadolu coğrafyasındaki askeri operasyonlarına ilişkin yeni bir anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre İstanbul, boğazlar ve Sivas'a kadar Anadolu'nun kuzey kısmı Çarlık Rusyası'na bırakıldı.⁶⁵ Anlaşmayı avantaja çevirmek ve Karadeniz'in doğusundaki başarılı operasyonları desteklemek için General Yudenich bölgeye takviye Rus kuvvetleri getirilmesini istedi. Zira Trabzon'a yaklaşıldıkça daha kalabalık bir direnişle karşılaşacaklarını ve iç kısımlarda operasyonlar yapmaları için eldeki güçlerin yeterli olmayacağını farketmişti. General Yudenich talebi başkente iletince, Çar II. Nikola Batı Cephesi'nde bulunan I. Kafkas ve II. Kuban Plaston⁶⁶ tugaylarının Kafkas Cephesi'ne gönderilmesini emretti.⁶⁷

General Yudenich bölgeye yeni takviye güçler getirmekle meşgul iken Rus donanması sürekli denizden Osmanlı mevzilerini vurmaya devam etti. Bu arada aynı günlerde Osmanlı güçlerine de takviye birlikler katıldı. Osmanlı III. Ordusu komutanı Vehip Paşa'nın kararıyla yeni birlikler derhal Trabzon'u savunmakla görevlendirildiler. Trabzon'a ulaşan takviye güçler bazı noktalarda Rus ordusuna taarruzlarda bile bulundular. Fakat şiddetli direnişle karşılaşarak geri çekilmek zorunda kaldılar.⁶⁸

Mart ayı ortasından itibaren Rus ordusunun taarruzları arttı. 21 Mart 1916 günü Baltacı Deresi'nin sağ yakasında iki taraf arasında şiddetli

62 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekatı*, s. 192.

63 "Dnevnik Voennih Deystviy", *Niva*, 12 Marta 1916, N: 11, s. 179.

64 "K Zanyatiyu Naşimi Voyskami Rizi", *Armeyskiy Vestnik*, 1 Marta 1916, s. 2; Yevgeni Maslovski, *age*, s. 316-317.

65 Aleksey Şişov, "Kavkazskiy Front", *Pervaya Mirovaya Voyna: Prolog XX Veka*, Red: Viktor Malkov, İzdatelsvo Nauka, Moskva 1998, s. 584.

66 Zırhlı süvari tugayı.

67 Rossiyskiy Gusodarstvenniy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 53, N: 478; Fedor Eliseyev, *Kazaki Na Kavkazskom Fronte: 1914-1917*, Voennoyeizdatelsvo, Moskva 2011, s. 165.

68 Rossiyskiy Gusodarstvenniy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 545, N: 1181.

görsel

Akademik
Bakış

137

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

çatışmalar yaşandı. Ardından çatışmalar Of girişine doğru genişledi. Lazistan müfrezesi komutanı Avni Paşa'nın oluşturduğu ve mahalli halkın da destek verdiği direniş gruplarının direnişi neticesinde Rus güçleri büyük kayıplar verdiler. Buna rağmen birkaç gün sonra direniş kırıldı ve Osmanlı ordusu bölgeden ayrıldı.⁶⁹ 26 Mart'ta Rus güçleri Batum donanmasının bombardımanı eşliğinde Lazistan müfrezesinin mevzilerine tekrar saldırdılar. O sırada Rus kara birlikleri de Baltacı Deresi'nin sol yakasına geçerek elverişli mevzilerde konuşlandılar.⁷⁰ Çatışmalarda Osmanlı ordusunun kayıpları fazla oldu. Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Rus birlikleri Of'a girdiler.⁷¹ Osmanlı birlikleri gece iken karşı saldırıda bulunmak istedilerse de Rus ordusu püskürtmeği başardı.⁷²

Bu arada Rus güçleri karada sürekli batıya doğru ilerleyerek daha fazla bölgeyi işgal ediyordu, fakat Batum donanması denizde henüz Osmanlı gemilerine tam olarak engel olmamıştı. Dolayısıyla Osmanlı nakliye gemileri deniz üzerinden bölgeye takviye güçler sevk etmeği başarıyordu. General Yudenic bu duruma ancak Trabzon'un işgaliyle son verilebileceğinin farkındaydı. Bu bağlamda Osmanlı güçlerinin arka cephesine yeniden asker çıkarılarak baskı oluşturulmasını istiyordu. General Yudenic takviye güçlerin Batı Cephesi'nden getirilmesini planladı. Rus komutanlığı planlar kurarken cephedeki Rus birlikleri 26 Mart'ta Osmanlı ordusunun en güçlü savunma hatlarından birisi olan Karadere'ye iyice yaklaştılar.⁷³ Fakat bölgenin coğrafi şartları sarp yapıydı. Bundan dolayı General Lyahov, yeni gelecek takviye birlikleri beklemeye karar verdi.⁷⁴

Takviye birliklerin trenle Novorossiye'ye, oradan da deniz üzerinden Karadeniz kıyılarına sevki düşünülmekteydi. Rus karargâhı operasyonu gizlilik içerisinde yapmak amacındaydı. Lakin Osmanlı istihbaratı operasyondan haberdar oldu. Bundan dolayı Rus birlikleri bölgeye ulaşmadan önce Trabzon'a ilave asker ve mühimmat gönderdi. 3 Nisan 1916'da Breslau zırhlısı Trabzon'a 117 asker, 794 mermi, 4 top ile 5 bin tüfek ulaştırdı.⁷⁵ Breslau zırhlısı daha sonra Sürmene civarına yaklaşarak 1 saat kadar Rusların askeri mevzilerini bombaladı. Daha sonra Rus nakliye gemilerine engel olmak için birkaç denizaltıyla beraber Novorossiysk Limanı açıklarına kadar yüzdü.⁷⁶ Ancak Rus zırhlıları tarafından fark edilince bölgeden uzaklaştı. Bu arada

- 69 Rossiyskiy Gusodarstvenniy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 545, N: 1188.
- 70 Rossiyskiy Gusodarstvenniy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 545, N: 1184; Rossiyskiy Gusodarstvenniy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 545, N: 1198.
- 71 "Kavkazskiy Front", *Armeyskiy Vestnik*, 17 Marta 1916, s. 1.
- 72 "İstoriçeskaya Letopis", *İstoriçeskiy Vestnik*, İyun 1916, Tom 144, s. 15.
- 73 Anton Kersnovski, *İstoriya Russkoy Armii: 1915-1917*, Tom 4, İzdatelstvo Golos, Moskva 1994, s. 150-151.
- 74 Fevzi Çakmak, *age*, s. 148.
- 75 Aleksandr Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 yıl Kıran Kıran Osmanlı Rus Savaşları: Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 503.
- 76 Nikolay Novikov, *age*, s. 197.

Gör

aynı günlerde bir Alman denizaltısı Rize kıyısına kadar yaklaştı, lakin Rus gemileri tarafından tahrip edildi.⁷⁷

Karadeniz kıyısındaki Rus ordusuna takviye getiren 40 kadar gemi 7 Nisan'da Rize açıklarında görüldü.⁷⁸ Rus Karadeniz donanması ile uçakları güvenliği üstlendi. Buna rağmen Osmanlı ordusunun tehdidinden endişe duyan General Lyahov, çıkarmanın Rize'ye değil, Sürmene'ye yapılması teklifinde bulundu. Fakat Rus Karadeniz donanması komutanı Amiral Andrey Eberhardt, teklifi tehlikeli bularak reddetti.⁷⁹ Anlaşmazlık üzerine General Yudenic Rize'ye gitti ve hava karardıktan sonra askerlerin Sürmene'ye inmesini emretti. Böylece yeni gelen takviye güçlerle birlikte Karadeniz kıyısındaki Rus askerlerinin mevcudu yaklaşık 33 bine, top sayısı da 38'e yükseldi.⁸⁰ Rus ordusu karşısındaki Osmanlı ordusu ise zayıf kaldı. Osmanlı'nın bölgedeki en önemli gücü Lazistan müfrezesinin asker sayısı da artık azalmıştı. Gerçi 10 Nisan 1916'da müfrezeye 1000 muharip asker gönderilmişti ancak hem silah ve mühimmat, hem de asker sayısına göre Rus ordusundan geride kalmaktaydı.⁸¹

Yeni gelen Rus güçleri karaya çıkınca 9 Nisan 1916'da Breslau zırhlısı ve bir denizaltı, Karadere'nin sağ yakasında mevzilenen 1. Kuban Plaston taburunu bombaladı. Denizden yapılan bombardmana paralel olarak karadan da Ruslara saldırı düzenlendi. Lakin Rus güçleri saldırıyı püskürtmeği başardı. 14 Nisan'a gelindiğinde takviye güçler ile ordusu kuvvetlenen General Lyahov, genel bir taarruz emri verdi. Aynı gün Rostislav ve Panteleymon adlı Rus zırhlıları ile 7 muhrip Sürmene açıklarına yanaştılar.⁸² Böylece Osmanlı ordusunun mevzileri denizden ve karadan ağır bir şekilde bombalandı. Sürmene uğrunda üç gün boyunca şiddetli çatışmalar yaşandı. Sonuçta Sürmene de düştü. Rus birlikleri ilerleyerek Karadere'nin sol yakasındaki Osmanlı mevzilerine konuştular.⁸³ Mevzilerini kaybeden Osmanlı güçleri için artık sadece Trabzon'u savunmak kalmıştı. Ancak öncelikle Yomra Deresi'nin batı sırtlarındaki savunma hatlarına çekilmek istediler. Buna rağmen denizden ve karadan devam eden Rus saldırılarıyla oradan da uzaklaştılar.⁸⁴

Geri çekilmeği sürdüren Osmanlı birliklerinden bir kısmı kıyı şeridiyle Trabzon yönünde batıya, bir kısmı da Maçka'ya doğru hareket ederek yeni

- 77 Nikolay Korsun, *age*, s. 58; "Kavkazskiy Front", *Listok Voyni*, 24 Mart 1916, s. 1.
78 Rossiyskiy Gusodarstvenny Voenno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 54, N: 1232.
79 Anton Kersnovski, *age*, s. 151; Fevzi Çakmak, *age*, s. 148.
80 Aleksey Şişov, "Kavkazskiy Front", *Pervaya Mirovaya Voyna: Prolog XX Veka*, s. 585.
81 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekatı*, s. 197.
82 Rossiyskiy Gosudarstvenny Arhiv Voenno- Morskogo Flota, Fond 716, Opis 1, Delo 197, N: 6007.
83 "Kavkazskiy Front", *Vestnik X Armiy*, 5 Aprely 1916, s. 1; Hikmet Öksüz- Veysel Usta, "I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 24, Sayı 1, Bahar 2014, s. 32; "Kavkazskiy Front", *Naş Vestnik*, 5 Aprely 1916, s. 2.
84 Rossiyskiy Gusodarstvenny Voenno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 467, N: 2627; Fevzi Çakmak, *age*, s. 149.

görsel

Akademik
Bakış

139

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

savunma hatları oluşturdular.⁸⁵ Lakin hızlı çekilemeyen bazı birlikler o sırada Rus zırhlıları Rostislav ve Panteleymon tarafından ağır bombardıman altında kaldılar. Haliyle mevziler de şiddetle dövüldüğü için Osmanlı askerleri saklanabilecek bir yer bulamayarak dağınmış halde kaçışmaya başladılar.⁸⁶

Saldırıların sürdüren Rus güçleri 15 Nisan 1916'da Trabzon'a 15 kilometre kadar yaklaştılar. Karadan başarılı ilerlemeği sağladığı için General Lyahov donanmaya artık ihtiyaç kalmadığını düşünerek Rostislav ve Panteleymon adlı zırhlıların Batum Limanı'na geri dönmesini emretti. Ardından 19 Nisan'da Trabzon'a topyekun bir saldırı için hazırlık yaptı.⁸⁷

Rus ordularının Trabzon'a çok yakın olmaları üzerine şehir valisi Cemal Azmi Bey Ordu'ya taşınarak valilik görevini oradan sürdürmeğe başladı. Haliyle şehir ait önemli resmi evraklar da kayıklarla Ordu'ya taşındı.⁸⁸ Bu arada Trabzon'a çekilen Osmanlı birlikleri, Rusların Akçaabat'a asker çıkaracakları endişesiyle taşıyamadıkları askeri mühimmatları imha ettiler. Bütün çalışmaların bitmesinden sonra Osmanlı ordusu 16 Nisan'da Trabzon'u terk etti.⁸⁹ Akçaabat ve Hamsiköy'e doğru çekilen ordunun ardından Trabzon halkı da şehri terk etmeğe başladı.⁹⁰

Bu arada her ne kadar General Lyahov, Trabzon'a taarruz için artık donanmaya ihtiyaç kalmadığını düşünmüş olsa da, 17 Nisan'da Kafkasya Naibi Grandük Nikola Nikolayeviç, Karadeniz Donanması komutanı Amiral Eberhard'a bir telgraf çekerek Trabzon'a girmek üzere olan orduya destek amacıyla donanmayı hazır duruma getirmesini talep etti. Amiral Eberhard telgrafa verdiği yanıtta fiili olarak 1 dretnot ile kruvazör, 2 savaş gemisi ve tüm muhriplerin Karadeniz kıyısındaki operasyonlara destek vermeğe devam ettiğini, diğer gemilerin de derhal hazır hale getirileceğini belirtti.⁹¹ Böylece Rus donanması yeniden Trabzon sahillerine yaklaştı.

Bu arada 18 Nisan sabahı Trabzon'un Rus güçlerince denizden ve karadan bombalanacağından endişe duyan Rumlar, General Lyahov'a bir heyet göndererek şehirde Osmanlı askerinin kalmadığını haber verdiler. Bunun üzerine General Lyahov'un emriyle Rus birlikleri Trabzon'a giriş yaptı.⁹² Ordunun şehre girişinden sonra General Lyahov durumu Rus karargahına

85 Hikmet Öksüz- Veysel Usta, *agm*, s. 33.

86 Oleg Ayrapetov, *Uçastiye Rossiyskoy İmperiy ve Pervoy Mirovoy Voyne (1914-1917): 1916 God Sverhnapryajeniye*, İzdatelstvo Kuçkovo Pole, Moskva 2015, s. 96.

87 Nikolay Novikov, *age*, s. 211.

88 F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı: 1916, Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 25, Yıl 2015, s. 50.

89 Volkan Aksoy, "Trabzon'da Rus İşgali ve Muhacirlik (1916-1918)", *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, Erzurum 25-27 Eylül 2014, s. 841.

90 "Kavkazskiy Front", *Russkiy İnvaid*, 8 Aprely 1916, s. 1.

91 Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Voennno- Morskogo Flota, Fond 716, Opis 1, Delo 167, N: 6061.

92 Rossiyskiy Gusodarstvenniy Voennno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 545, N: 1271; "Padeniye Trapezunda", *Naş Vestnik*, 7 Aprely 1916, s. 2; "Kavkazskiy Front", *Kavkaz*, 7 Aprely 1916, s. 2.

aktardı. Çok geçmeden Rus genel komutanlığı resmi olarak Trabzon'un ele geçirildiğini duyurdu.⁹³ Diğer yandan Rus Deniz Kuvvetleri genel komutanı Koramiral Aleksandr Rusin, Trabzon'un düştüğüne ve Osmanlı ordusunun kıyı boyunca geri çekilmekte olduğuna ilişkin Çar Nikola'yı bilgilendirdi.⁹⁴ Böylece şehrin alındığı bilgisi hem çarlık yönetimine hem de Rus ordu karar-gâhına ulaştırılmış oldu.

İşgalin Rusya'da ve Dünyada Yankılanması

Trabzon'un işgali ile Rus Kafkas ordusunun Karadeniz kıyısındaki operasyonu başarıyla sona erdi. Rus komutanlığının bölgeye getirdiği takviye güçler ile donanmanın başarıda büyük rolü oldu. Operasyon boyunca Rus donanmasının Karadeniz'in doğusunda çok aktif bir hareketlilik içerisinde olduğu gözlemlendi. Osmanlı savaş gemilerinin bölgeyi bombalayan Rus zırhlıları ve muhriplerine yeteri kadar engel çıkaramaması kara birliklerinin mevzilerde tutunamamasıyla sonuçlandı. Kuşkusuz Osmanlı birliklerinin yeteri kadar takviye alamaması yenilginin bir diğer sebebiydi. Dolayısıyla Rusların Batı Cephesi'nden Karadeniz kıyılarına getirdikleri yeni güçler, savaşın seyrini onlar açısından olumlu yönde değiştirdi.⁹⁵

Ruslar Trabzon'a hâkim olmakla aynı zamanda Karadeniz kıyısındaki Rus şehirlerine yönelik Osmanlı tehdidini de ortadan kaldırdılar, cephenin sağını güvenli hale getirerek Anadolu'nun içerilerine doğru ilerlemek için büyük bir fırsat yakaladılar.⁹⁶ Diğer yandan Osmanlı'nın doğudaki orduları ile başkent İstanbul arasındaki deniz irtibatını koparmayı başardılar. Dolayısıyla Osmanlı III. Ordusu'nun teçhizat desteğini keserek Erzincan ve Bayburt yöresinde görev yapan Osmanlı birliklerini de zor durumda bıraktılar.⁹⁷

Rus ordusu Trabzon'a girdikten hemen sonra şehirde düzeni sağlamak için hızlıca adımlar attı. Bu kapsamda öncelikle Osmanlı ordusunun şehirden çekilirken geride bıraktığı toplamda 22 top, binden fazla tüfek, 53 mühimmat sandığı ve diğer mühimmatlara el koydu.⁹⁸ Akabinde Trabzon kıyılarına döktüğü mayınları temizledi.⁹⁹ Böylece Batum ile Trabzon arasında doğrudan deniz yolunu işlek hale getirdi. Yolu kullanarak Batum'dan Trabzon'a gelen üst düzey ilk komutan ise Rus Kafkas ordusu başkomutanı General Nikolay Yudenic oldu.

General Yudenic, aslında Karadere'nin sol yakasının Rus orduları

- 93 Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Voenno- Morskogo Flota, Fond 707, Opis 1, Delo 7, N: 924; "Ot Ştaba Verhovnago Glavnokomanduyuşago Vzyatiye Trapezunda", *Listok Voym*, 6 Aprelya 1916, s. 1.
- 94 Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Voenno- Morskogo Flota, Fond 716, Opis 1, Delo 175, N: 14.
- 95 "Telegrammi", *Kavkazskoye Slovo*, 10 Aprelya 1916, s. 2.
- 96 "Ovladeniye Trapezundom", *Naş Vestnik*, 14 Aprelya 1916, s. 5-6.
- 97 "Vzyatiye Trapezunda", *Sibirskaya Jizn*, 14 Aprelya 1916, s. 2.
- 98 Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 545, N: 1271.
- 99 Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Voenno- Morskogo Flota, Fond 707, Opis 1, Delo 7, N: 1247.

Görüş

tarafından ele geçirildiğini haber aldığı gün, Batum'dan bir muhriple Trabzon'a doğru yola çıkmıştı. O yoldayken Trabzon Rus ordusu tarafından ele geçirildi. 19 Nisan sabahı Trabzon'a varan General Yudenic kalabalık maiyetiyle beraber şehre giriş yaptı.¹⁰⁰ Türk halkı şehirden ayrıldığı için general ile heyetini Rumlar ve Ermeniler karşıladılar, generale ve Rus askerlerine tezahüratlar yaptılar.¹⁰¹ Rumlar bu sırada evlerinin çatılarına Rus ve Rum bayrakları diktiler.¹⁰² General ve heyeti, şehrin Türklerden alınması münasebetiyle şükran duasının yapıldığı kiliseye gitti. Kilisedeki dua töreninin ardından şehir konağında Rum ve Ermeni ileri gelenlerini kabul eden General Yudenic, şehrin durumuna ilişkin onlardan bilgi aldı ve düzenin sağlanması konusunda General Lyahov'a birtakım talimatlar verdi. Ardından geldiği muhrip gemiye binerek Batum'a geri döndü.

Osmanlı askeri ve sivil çevreleri için Trabzon'un boşaltılması oldukça ani gelişen bir olay olmuştu. Zira hiç kimse Rus ordusunun hızlı bir şekilde ilerleyebileceğini tahmin etmemiş o yüzden Türk halkı son ana kadar şehirden ayrılmayı aklından bile geçirmemişti. Lakin Rus ordusunun hızla yaklaşması üzerine şehirden ayrılmaya karar verilmişti. Dahası Osmanlı güçleri aceleyle şehirden ayrılırken askeri mühimmatların bir kısmını patlatırken bir kısmını da gömmek zorunda kalmıştı. Ancak şehre giren Ruslar gömülen yerleri hemen fark ederek kazmış ve askeri mühimmatların sağ kalanlarını bulmuştu.

Rus ordusu Trabzon'a girdiği gün şehrin restoranları ve mağazaları açıldı. Lakin esnaf fiyatlara önceki günlere oranla %20 zam yapmıştı. Yine de özellikle Tiflis'e göre tuhafiyeye ve manifatura ürünlerinin ucuzluğu ve Alman yahut Fransız ürünlerinin fazlalığı Rus askerlerini şaşırtmıştı.¹⁰³ Bu arada Rusların şehre girmesinden sonra Trabzon'daki Rum Metropoliti Hrisantos Rus komutanının izniyle derhal harekete geçerek çoğunluğu Rumlardan ibaret olan bir "Belediye Meclisi" kurmuştu.¹⁰⁴

Rus çarı II. Nikola şehrin ele geçirilmesini haber alınca, Kafkas valisi Grandük Nikolay Nikolayevic'e bir tebrik mektubu gönderdi. Çar, "*Cesur Kafkas Ordusu'nun ısrarlı ve zahmetli emeği sonucunda Trabzon'un ele geçirilmesinden dolayı Tanrı'ya şükrediyorum. Sana ve Trabzon'un alınması operasyonuna katılan tüm askerlere, aynı zamanda söz konusu önemli amaç uğrunda kara ordularına yardım eden donanma askerlerine çok teşekkür ediyorum.*" gibi ifadelerle ordusunun başarısını takdir etti.¹⁰⁵

Bu arada Rusya'nın farklı şehirlerinden Rus Kafkas Ordusu'na tebrik

100 "Padiye Trapezunda", *Kavkazskoye Slovo*, 17 Aprely 1916, s. 2.

101 Yevgeni Maslovski, *age*, s. 330.

102 Oleg Ayrapetov, *age*, s. 97; "Kavkazskiy Front", *Veçerneye Vremya*, 8 Aprely 1916, s. 2.

103 "Padiye Trapezunda", *Kavkazskoye Slovo*, 17 Aprely 1916, s. 2.

104 Volkan Aksoy, "Trabzon'da Rus İşgali ve Muhacirlik (1916-1918)", s. 842.

105 "Telegramma Gosudarya İmparatora Avgusteyşemu Glavnokomanduyuşemu Kavkazskoy Armii", *Vestnik X Armii*, 8 Aprely 1916, s. 1; "Telegramma Gosudarya İmparatora Glavnokomanduyuşemu Kavkazskoy Armiiyey Po Sluçayu Vzyatiya Trapezunda", *Armey-skiy Vestnik*, 10 Aprely 1916, s. 1.

mektupları gönderildi. Tiflis'in şehir yönetimi Trabzon'un alınması münasebetiyle Kafkasya valisi Grandük Nikolay Nikolayeviç'i tebrik etti. Odessa şehrindeki Rum Hayriye Cemiyeti de Grandük Nikolay'a bir kutlama mesajı yolladı. Cemiyet aynı zamanda Rus ordusuna da övgüler dizdi, askerleri ve komutanları tebrik etti. Grandük Nikolay cevabında, Hıristiyan halkların Türklerin hâkimiyeti altından kurtarılması konusunda Rusya'nın tarihi bir görev üstlendiğini hatırlatarak Tanrı'nın bu konuda Kafkas Ordusu'na yardım ettiğini açıkladı.¹⁰⁶ Diğer yandan Rus Duması da hem Grandük Nikolay'a, hem de Kafkasya Ordusu başkomutanı General Yudenic'e gönderdiği telgrafla başarılarından dolayı her ikisini kutladı.¹⁰⁷

Trabzon'un alınması haberi Rusya'nın farklı şehirlerinde halkın coşkusuna neden oldu. Kalabalıklar işgali, "şükran duaları" ile kutladı. Tiflis'te evlerden Rus bayrakları asılırken, sokaklardaki sevinçli kalabalık Rus ordusunun yeni başarısına övgüler yağdırdı. Şehir yönetimi ve üst düzey isimler Tiflis'teki Sioni Katedrali'nde şükür duasına katıldılar. Dua töreninde Grandük Nikolay Nikolayeviç, eşi Anastasiya ve çocukları da iştirak etti. Katedralin papazı, mabedin girişinde Grandük Nikolay'ı haç çevirerek ve kutsal su ikram ederek karşıladı, kısa bir konuşma yaparak onu selamladı. Ardından toplu halde çara, vatana ve Rus ordusuna dualar edildi. Dua töreninde şehrin soyluları, kanaat önderleri, Rusya müttefiki olan yahut tarafsız devletlerin yabancı temsilcileri de hazır bulundular.¹⁰⁸ Bu arada aynı günler içinde Trabzon'daki çatışmalarda ele geçirilen 17 Türk subayının Tiflis'e götürülmesi halkın sevincini bir kat daha artırdı.¹⁰⁹ Halk esirleri görünce Rus ordusunun cesaretine övgüler yağdırmaya devam etti. Trabzon'un işgali Tiflis'in dışında Temirhan Şura'da¹¹⁰ da bir etkinlikle kutlandı. Şehir meydanında toplanan vali, askerler, öğrenciler ve halk topluca şükür duasında buluştular.¹¹¹ Tambov şehrinde de dualar edildi, Rus ordusu ve çar lehine övgü dolu konuşmalar gerçekleşti.¹¹²

Trabzon'un alınması dış basının da ilgisini çekmişti. Nitekim İsveç, İngiliz, Alman ve Yunan gazeteleri bölgedeki savaşla ilgili son dakika haberlerini okurlarına duyururken, Rus ordusunun şehri nasıl ele geçirdiğine ilişkin yorumlarda bulunmaktaydı. İsveç'te yayınlanan *Stockholms Tidningen* gazetesi, şehrin beklenilenden daha hızlı bir şekilde alındığını haber yaparak Osmanlı ordusunun Rus askeri karşısında direnemediğine dikkat çekiyordu. Dönemin bir diğer İsveç gazetesi olan *Stockholme Dagblad* ise Trabzon'un askeri açıdan çok iyi savunulan bir şehir olmadığını ancak mühim bir liman olduğunun altını çiziyordu. Şehrin ele geçirilmesinin

106 "Vnutrennaya İzvestiya", *Russkiy Invalid*, 14 Aprely 1916, s. 4.

107 "Otkliki Vzyatiye Trapezunda", *Listok Voyni*, 8 Aprely 1916, s. 1.

108 "Otkliki Vzyatiye Trapezunda", *Veçerneye Vremya*, 7 Aprely 1916, s. 2.

109 "K Vzyatiyu Trapezunda", *Sibirskaya Jizn*, 10 Aprely 1916, s. 2.

110 Günümüzde Mahaçkale'nin güneybatısında yer alan Buynaksk şehri.

111 "Otkliki Vzyatiye Trapezunda", *Listok Voyni*, 8 Aprely 1916, s. 1.

112 "Turetskaya Voyna", *Kavkazskoye Slovo*, 14 Aprely 1916, s. 2.

Osmanlı İmparatorluğu'na moral olarak zarar vereceğini belirtiyordu.¹¹³

Şehrin alınması savaş esnasında Rusya'nın müttefiki olan İngiltere'de de büyük bir coşkuya sebep oldu. İngilizler Trabzon'un alınmasına, adeta kendi başarıları kadar sevindiler. Londra'daki Rus konsolosluğuna tebrik mesajları yağdı. Almanya'da ise derin bir üzüntü vardı. Alman hükümetinin üyeleri habere inanmak istemiyorlardı. İşgal haberini alan Alman başbakanı derhal Berlin'deki Türk elçisini ziyaret etti.¹¹⁴ Trabzon'un kaybı Almanya'da şaşkınlığa neden olmuştu. Dahası halkın moralinin bozulmaması için Alman makamları Trabzon'un düşüşünün basında pek yayınlanmasını uygun görmediler. Fakat buna rağmen *Koenische Zeitung* gazetesi, "Ermeni savaş bölgesindeki stratejik durum, merkezle (İstanbul) irtibat hattında yaşanan sıkıntılarla beraber epey süredir iç açıcı değildi zaten. Bu yüzden Türk askeriyesi Erzurum ve Trabzon'un kalabalık Rus ordularınca ele geçirilebileceğini hesaba katmalıydı. Trabzon'un ele geçirilmesinin önemli bir yönü de Rus halkı ve müttefiklerine verdiği moral yüksekliğidir" şeklindeki haberiyle şehrin düştüğünü halka duyurmuştu.¹¹⁵

Trabzon'un düşmesinden sonra dünya kamuoyunda Osmanlı'nın savaşı devam ettiremeyeceğine bu yüzden Rusya ile gizlice bir anlaşma yapacağına ilişkin söylentiler dolaşmaya başladı. Her ne kadar söylentiler gerçeği yansıtmaktan uzak olsa da dönemin yabancı basını konuya ilgi göstermeği sürdürdü. Yunan gazetesi *Nea Hellas* konuyu gündemde tutarak Trabzon'un kaybindan sonra Osmanlı yönetiminin müttefik devletler ile ayrılıklı bir anlaşma yapmak istediğini bile iddia etti.¹¹⁶

Trabzon'un işgal altına düşmesinden sonra zaman zaman bölgedeki Türk halkı Rus güçlerine karşı saldırılar gerçekleştirdi. Hatta işgalin hemen ilk günlerinde bir köyde Rus askerlerine saldırı yapıldı. Saldırı neticesinde Rus 5. Kırmızı Haç taburu komutanı öldürüldü. Bunun üzerine Rus komutanı General Lyahov, 19 Nisan'da köy halkının elindeki silahların toplatılmasını emretti.¹¹⁷

Görüldüğü gibi Erzurum'un işgalinden iki ay sonra Trabzon gibi bir liman şehrinin ele geçirilmesi Batı Cephesi'nde pek başarılı olmayan Rusya'yı bir hayli memnun eden bir gelişme olmuştu. O yüzden Kafkas Cephesi'nde alınan her başarı Rusya'da yüzleri güldürüyordu. Osmanlı Devleti için ise Sarıkamış Harekati'ndan sonra Erzurum ve Trabzon gibi şehirlerin kaybı hem ordu, hem de askeri yönetim açısından hayal kırıklığıydı. Esasında Osmanlı'nın yapacağı pek bir şey de yok gibiydi, zira I. Dünya Savaşı'na girer girmez aynı anda birkaç cephede savaşmak zorunda kalmıştı.

113 "Şvedskaya Peçat O Vzyatij Trapezunda", *Sibirskaya Jizn*, 10 Aprely 1916, s. 2.

114 "Otkliki Vzyatiya Trapezunda", *Veçerneye Vremya*, 7 Aprely 1916, s. 2.

115 "Nemetskaya Peçat O Vzyatit Trapezunda", *Vestnik X Armiiy*, 14 Aprely 1916, s. 2.

116 "Stremleniye Turtsiy K Miru", *Kommsersant*, 19 Aprely 1916, s. 2.

117 Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy, Fond 6557, Opis 1, Delo 40, N: 1116.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nda doğu Anadolu ve Karadeniz kıyılarında yaşanan savaşlarda Çarlık Rusyası Osmanlı Devleti'ne karşı üstün durumda oldu. Bunun başka sebepleri olmakla beraber en önemlisi Rusya'nın bölgeyi coğrafi şartlar ve hava koşulları açısından ciddi bir şekilde öğrenmesi, ordusunu bölge şartlarına göre hazırlamasıydı. Sarıkamış ve Erzurum operasyonlarını, Ruslar bu nedenle kazanabilmişlerdi. Osmanlı tarafının ise doğuda bulunan ordusunu tam teçhiz edebildiği söylenemezdi.

Aslında Rusya savaşın ilk başlarında Kafkas Cephesi'ni çok fazla önemsememiş, bütün dikkatini Batı Cephesi'ne yoğunlaştırmıştı. Fakat Batı Cephesi'nde işler beklediği gibi gitmediği bir anda Osmanlı ordusunun Güney Kafkasya'ya müdahale etme ihtimali ortaya çıkmış, böylece Kafkas Cephesi ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştı. Dahası özellikle de Sarıkamış Harekâtı günlerinde diğer cephelerden çektiği bazı askeri birlikleri Kafkas Cephesi'ne sevk eden Rusya, hem Sarıkamış hem de Erzurum operasyonlarını başarıyla sona erdirmişti.

Trabzon'un ele geçirilmesi operasyonunda hem diğer cephelerden getirilen takviye güçler, hem de donanma Rus ordusuna büyük fayda sağladı. Dolayısıyla deniz gücüyle kara gücünün ortaklaşa saldırıları kısa sürede ordusunun başarılı bir şekilde ilerlemesini sağladı. Böylece Erzurum'un işgalinden 2 ay sonra bu kez Trabzon gibi önemli bir liman şehrini ele geçirerek başkent İstanbul ile doğu Anadolu arasındaki irtibatı koparmayı bildi.

Rus ordusu Trabzon'a hâkim olmakla kendi şehirlerine yönelik denizden gelecek Osmanlı tehdidini de ortadan kaldırdı. Trabzon ile Batum arasında deniz irtibatını başlattı. Bununla Trabzon limanı vasıtasıyla Doğu Anadolu'da bulunan ordusunun teçhizatı ve ihtiyaçlarını daha hızlı bir sürede sağlama fırsatı elde etti. Aynı zamanda cephenin sağında güvenli alan oluşturarak Anadolu'nun içerilerine, özellikle de Bayburt ile Erzincan hattına doğru ilerlemesi ve Van, Muş, Bitlis civarında bulunan ordularıyla daha güvenli bir şekilde irtibat kurması bakımından ciddi bir avantaj yakaladı. Sonuçta Trabzon limanını, Kars üzerinden sağlanan lojistik yola göre daha elverişli hale getirdi.

Kafkas Cephesi'nde alınan her başarı gibi Trabzon'un işgali de Rus halkının sevincine neden oldu. Nitekim Rus şehirlerinde halk coşkusuyla işgali kutladı, kiliselerde şükran duaları okudu. Rus basını da Rus askerinin cesaretine ve Trabzon'un önemine dair yazılar yayınlamakla okurlarını bilgilendirdi.

Rusya'nın başarısına müttefik devletler de kendi başarıları kadar sevinmekteydi. Zira Çanakkale Savaşları'nda boğazı geçemedikleri için büyük hayal kırıklığına uğramış, planlarını gerçekleştirememişlerdi. Haliyle Rus ordusunun Doğu Anadolu'daki zaferleriyle bir nebze teselli bulmaktaydılar.

gazi

Akademik
Bakış

145

Cilt 17

Sayı 34

Yaz 2024

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

- Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy, Fond 601, Opis 1, Delo 559, N: 1268.
Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy, Fond 601, Opis 1, Delo 559, N: 2911.
Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy, Fond 601, Opis 1, Delo 559, N: 2926.
Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy, Fond 6557, Opis 1, Delo 40, N: 1116.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Voенno- Morskogo Flota, Fond 707, Opis 1, Delo 7, N: 924.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Voенno- Morskogo Flota, Fond 716, Opis 1, Delo 175, N: 14.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Voенno-Morskogo Flota, Fond 418, Opis 1, Delo 4264, N: 3523.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Voенno- Morskogo Flota, Fond 707, Opis 1, Delo 7, N: 1247.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Voенno- Morskogo Flota, Fond 716, Opis 1, Delo 197, N: 6007.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Voенno- Morskogo Flota, Fond 716, Opis 1, Delo 167, N: 6061.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 118, N: 2133.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 139, N: 2241.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 118, N: 3512.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 118, N: 3780.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 1826, N: 7339.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 139, N: 13913.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 544, N: 2207.
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno- İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 1833, N: 1126.
Rossiyskiy Gusodarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 53, N: 478.
Rossiyskiy Gusodarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 545, N: 1181.
Rossiyskiy Gusodarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 545, N: 1184.
Rossiyskiy Gusodarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 545, N: 1188.
Rossiyskiy Gusodarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 545, N: 1198.
Rossiyskiy Gusodarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 54, N: 1232.
Rossiyskiy Gusodarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 467, N: 2627.
Rossiyskiy Gusodarstvennyy Voенno-İstoriçeskiy Arhiv, Fond 2003, Opis 1, Delo 545, N: 1271.

Sürelİ Yayınlar

- “Bombardirovka Nashim Flotom Turetskogo Porta Trapezund”, *Gazeta Kopeyka*, 6 Noyabrya 1914, s. 1.
“Erzurum Vzyat”, *İrkutskaya Jizn*, 5 Fevralya 1916, s. 2.
“Evakuatsiya Erzuruma”, *Sibirskaya Jizn*, 28 Yanvarya 1916, s. 1.
“Çernoje More”, *Listok Voym*, 5 Fevralya 1916, s. 1.
“Dnevnik Voennih Deystviy”, *Niva*, 12 Marta 1916, N: 11, s. 177-180.
“İzvestiya S Teatra Voennih Deystviy”, *Kavkaz*, 8 Noyabrya 1877, s. 1.
“İstoriçeskaya Letopis”, *İstoriçeskiy Vestnik*, İyun 1916, Tom 144, s. 7-32.
“K Vistupleniyu Turtsiy”, *Reç*, 1 Noyabrya 1914, s. 3.
“K Vzyatiyu Trapezunda”, *Sibirskaya Jizn*, 10 Aprelya 1916, s. 2.

gost

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Karadeniz'de Rus-Türk Harbi
Rus Kaynaklarına Göre Trabzon'un İşgali

- "K Zanyatiyu Naşimi Voyskami Rizi", *Armeyskiy Vestnik*, 1 Marta 1916, s. 2.
- "Kavkazskiy Front", *Den*, 30 Dekabrya 1915, s. 1.
- "Kavkazskiy Front: Ot Ştaba Verhovnago Glavnokomanduyuşago", *Kommersant*, 8 Yanvarya 1916, s. 1.
- "Kavkazskiy Front", *Armeyskiy Vestnik*, 26 Yanvarya 1916, s. 1.
- "Kavkazskiy Front", *Novoye Vremya*, 26 Yanvarya 1916, s. 2.
- "Kavkazskiy Front", *Listok Voym*, 4 Fevralya 1916, s. 1.
- "Kavkazskiy Front", *Armeyskiy Vestnik*, 4 Fevralya 1916, s. 1.
- "Kavkazskiy Front", *Armeyskiy Vestnik*, 28 Yanvarya 1916, s. 1.
- "Kavkazskiy Front", *Armeyskiy Vestnik*, 9 Fevralya 1916, s. 1.
- "Kavkazskiy Front", *Vestnik X Armiy*, 23 Fevralya 1916, s. 1.
- "Kavkazskiy Front", *Armeyskiy Vestnik*, 17 Marta 1916, s. 1.
- "Kavkazskiy Front", *Listok Voym*, 24 Marta 1916, s. 1.
- "Kavkazskiy Front", *Vestnik X Armiy*, 5 Aprelya 1916, s. 1.
- "Kavkazskiy Front", *Naş Vestnik*, 5 Aprelya 1916, s. 2.
- "Kavkazskiy Front", *Russkiy İnvaid*, 8 Aprelya 1916, s. 1.
- "Kavkazskiy Front", *Kavkaz*, 7 Aprelya 1916, s. 2.
- "Kavkazskiy Front", *Veçerneye Vremya*, 8 Aprelya 1916, s. 2.
- "Letopis Sobitiy", *Letopis Voym*, 5 Marta 1916, N: 81, s. 1304.
- "Na Çernom More", *Sibirskaya Jizn*, 29 Yanvarya 1915, s. 1.
- "Nemetskaya Peçat O Vzyatit Trapezunda", *Vestnik X Armiy*, 14 Aprelya 1916, s. 2.
- "Novosti Dnya", *Sibirskaya Jizn*, 22 Oktyabrya 1914, s. 2.
- "Novosti Dnya", *Sibirskaya Jizn*, 23 Noyabrya 1914, s. 2.
- "Morskoy Obzor", *Russkiy İnvaid*, 28 Oktyabrya 1914, s. 1.
- "Ofitsialny Çast", *Kavkaz*, 21 Fevralya 1878, s. 1.
- "Ot Ştaba Kavkazskoy Armiy", *Russkiy İnvaid*, 24 Dekabrya 1914, s. 1.
- "Ot Ştaba Kavkazskoy Armiy", *Russkiy İnvaid*, 17 Fevralya 1915, s. 1.
- "Ot Ştaba Kavkazskoy Armiy", *Armeyskiy Vestnik*, 19 Marta 1915, s. 2.
- "Ot Ştaba Kavkazskoy Armiy", *Veçerneye Vremya*, 13 Maya 1915, s. 2.
- "Ot Ştaba Kavkazskoy Armiy", *Veçerneye Vremya*, 16 Maya 1915, s. 2.
- "Ot Ştaba Kavkazskoy Armiy", *Den*, 4 Avgusta 1915, s. 1.
- "Ot Ştaba Verhovnago Glavnokomanduyuşago Vzyatiye Trapezunda", *Listok Voym*, 6 Aprelya 1916, s. 1.
- "Otkliki Vzyatiye Trapezunda", *Listok Voym*, 8 Aprelya 1916, s. 1.
- "Otkliki Vzyatiya Trapezunda", *Veçerneye Vremya*, 7 Aprelya 1916, s. 2.
- "Otkliki Vzyatiya Trapezunda", *Veçerneye Vremya*, 7 Aprelya 1916, s. 2.
- "Ovladeniye Trapezundom", *Naş Vestnik*, 14 Aprelya 1916, s. 5-6.
- "Padeniye Trapezunda", *Naş Vestnik*, 7 Aprelya 1916, s. 2.
- "Padeniye Trapezunda", *Kavkazskoye Slovo*, 17 Aprelya 1916, s. 2.
- "Telegrammi", *Kavkazskoye Slovo*, 10 Aprelya 1916, s. 2.
- "Telegramma Gosudarya İmparatora Avgusteyşemu Glavnokomanduyuşemu Kavkazskoy Armiy", *Vestnik X Armiy*, 8 Aprelya 1916, s. 1.
- "Telegramma Gosudarya İmparatora Glavnokomanduyuşemu Kavkazskoy Armiyey Po Sluçayu Vzyatiya Trapezunda", *Armeyskiy Vestnik*, 10 Aprelya 1916, s. 1.

görsel

Akademik
Bakış

147

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

- “Turetskaya Voyna”, *Kavkazskoye Slovo*, 14 Aprelya 1916, s. 2.
 “Stremeniye Turtsiy K Miru”, *Kommersant*, 19 Aprelya 1916, s. 2.
 “Şvedskaya Peçat O Vzyatiy Trapezunda”, *Sibirskaya Jizn*, 10 Aprelya 1916, s. 2.
 “Vnutrennaya İzvestiya”, *Russkiy İnvaid*, 14 Aprelya 1916, s. 4.
 “Vzyatiye Erzuruma”, *Listok Voym*, 5 Fevralya 1916, s. 1.
 “Vzyatiye Erzuruma”, *Naş Vestnik*, 13 Fevralya 1916, s. 4.
 “Vzyatiye Trapezunda”, *Sibirskaya Jizn*, 14 Aprelya 1916, s. 2.
 “U Trapezunda”, *Sibirskaya Jizn*, 5 Aprelya 1916, s. 3.
 “Ukrepleniya Trapezunda”, *Vestnik X Armiy*, 24 Fevralya 1916, s. 1.
 “Uspesniye Boyi S Turkami”, *Veçerneye Vremya*, 28 İyulya 1915, s. 2.

Yayınlanmış Eserler

AKSOY, Volkan, “Trabzon’da Rus İşgali ve Muhacirlik (1916-1918)”, *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, 25-27 Eylül 2014/Erzurum, s. 831-857.

AKSUN, Ziya Nur, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekatı*, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 2005.

AYRAPETOV, Oleg, *Uçastıye Rossiyskoy İmperiy ve Pervoy Mirovoy Voynе (1914-1917): 1916 God Sverhnapryajeniye*, İzdatelstvo Kuçkovo Pole, Moskva 2015.

BAL, Mehmet Akif, “Trabzon’un Rus Donanmasınca Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon’a Etkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Kasım 2011, s. 545-576.

Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekatı, Cilt II, II. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

BONDARENKO, Vyacheslav, *Geroy Mirovoy Voym*, İzdatelstvo Molodaya Gvardiya, Moskva 2013.

BULGAKOVSKİ, Dimitri, *Velikaya Voyna V 1914, 1915, 1916 Godah: Vıdayuşiesya Sobitiya Na Puti Zaşıti Rossiy V Eyo Tselosti, Çesti i Dostoinstve*, Tipografiya Obşestva Rasprostrone-niya Religiozno-Nravstvennoye Prosveşeniy, Petrograd 1916.

ÇAKMAK, Fevzi, *Büyük Harpte Şark Cephesi Harekatı*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

ÇAKMAK, Fevzi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi Harekatı: 1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2005.

ÇAYKIRAN, Güzin, “Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon’un İşgali ve Müslüman Mültecilerin Durumu”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2021, Sayı 33, s. 123-150.

DOMNİN, İgor, *Voennaya Mısl ve İzgnaniy*, Voennyi Universitet Russkiy Put, Moskva 1999.

ELİSEYEV, Fedor, *Kazaki Na Kavkazskom Fronte: 1914-1917*, Voennoyeizdatelstvo, Moskva 2011.

KERSNOVSKİ, Anton, *İstoriya Russkoy Armiy: 1915-1917*, Tom 4, İzdatelstvo Golos, Moskva 1994.

KOLYUBAKİN, Boris, *Na Maloaziatskom Teatre Vsemirnoy Voym 1914-1915 g. g. Bağdads-kaya Jelezneya Doroga*, Tipografiya Nikolayevskiy Voennoy Akademiy, Petrograd 1917.

KORSUN, Nikolay, *Pervaya Mirovaya Voyna na Kavkazskom Fronte*, Voennoye İzdatelstvo, Moskva 1946.

MASLOVSKİ, Yevgeni, *Mirovaya Voyna Na Kavkazskom Fronte*, Knigoizdatelstvo Vozrojde-niye, Parij 1933.

NİKOLSKİY, Vladimir, *Sarıkamışskaya Operatsiya: 12-24 Dekabrsya st. 1914 Goda*, Peçatnit-sa Drevne Bulgaria, Sofia 1933.

NOVİKOV, Nikolay, *Operatsiy Flota Protiv Berega Na Chernom More V 1914-1917 GG.*, Gosudarstvennoye Voennoye İzdatelstvo Narkomata Oboronı Soyuzı SSR, Moskva 1937.

ÖKSÜZ, Hikmet- VEYSEL Usta, “I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çev-

gost

resini Bombalaması", *Türkiyat Mecmuası*, Bahar 2014, Cilt 24, Sayı 1, s. 25-51.

PALEOLOGUE, Maurice, *Tsarskaya Rossiya Vo Vremya Mirovoy Voynu*, Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Moskva-Petrograd 1923.

SADIGOV, Ramin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Erzurum'un İşgali: Rus Basını ve Literatürüne Göre İşgalin Rusya'da ve Dünyada Yankılanması", *Osmanlı Araştırmaları*, IV (2020), s. 281-318.

SADIGOV, Ramin, "Rus Kaynaklarına Göre Sarıkamış Harekatı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 2019, Sayı 46, s. 279-302.

SADIK, Ramin, *Kısa Azerbaycan Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022.

ŞAHİN, Enis, "İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali 1916", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2009, Cilt 7, Sayı 7, s. 117-140.

ŞİROKORAD, Aleksandr, *Rusların Gözünden 240 yıl Kıran Kırana Osmanlı Rus Savaşları: Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

ŞİŞOV, Aleksey, "Kavkazskiy Front", *Pervaya Mirovaya Voyna: Prolog XX Veka*, Red: Viktor Malkov, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1998, s. 578-587.

ÜNAL, Levent, "Birinci Dünya Harbi'nde Erzurum'un Düşmesi Sonrası Meydana Gelen Gelişmeler ile Bölgede Cereyan Eden Muharebelerin Değerlendirilmesi", *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, Erzurum: 25-27 Eylül 2014, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s. 417-453.

ÜNALP, F. Rezzan, "Birinci Dünya Savaşı: 1916, Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 25, Yıl 2015, s. 39-64.

Extended Abstract

Since the beginning of the 18th century, Tsarist Russia, which made the policy of "descending to the warm seas" its official policy, made the conquest of the Caucasus region the main goal of its foreign policy in order to possess the trade routes passing through the south and the natural wealth of the south and to keep its rival England away from both the south and Asia. In order to realize this plan, Russia first annexed eastern Georgia to its empire and then occupied the Azerbaijani territories north of the Aras River with its military force in the early 19th century. Thus, it came very close to Anatolia and declared war on the Ottoman Empire in April 1828. With the outbreak of the war, Russia intervened in eastern Anatolia and managed to advance as far as Erzurum in 1829.

Russia entered Anatolia for the second time during its war with the Ottoman Empire in 1877-1878. On November 20, 1877, Russia occupied Kars and attacked Erzurum again. However, it failed to capture the city, and after the Ayastefanos Treaty signed on March 3, 1878, it took possession of Kars, Ardahan and East Beyazit in eastern Anatolia. When the Ottomans and Russia started to fight again during the First World War, they directly attacked Eastern Anatolia. Advancing in three directions, the Russian army headquarters carried out military operations with Erzurum at the center of the front, the Black Sea coast to its right and Van to its left. As a result of the operations carried out especially on the central line, on February 16, 1916, after the capture of Erzurum, he decided to capture Trabzon in order to meet the needs of his army in a shorter time and to prevent the supply routes of the Ottoman III Army.

In fact, Russia has repeatedly attacked Trabzon from the sea since the beginning of the war on the Caucasus Front. The first Russian attack on the city from the sea took place on November 17, 1914. In general, attacks on Trabzon from the sea continued throughout 1915. In order to distract the Ottoman army during its offensive on Erzurum in early 1916, the General Command of the Russian Caucasus Army sent orders to the troops east of the Black Sea to mobilize simulta-

neously. In this context, on January 24, 1916, the troops of General Vladimir Lyahov, commander of the Russian army on the Black Sea coast, also launched an offensive. The Russian forces launched joint attacks from land and sea and captured Pazar on March 4, Çayeli on March 5 and Rize on March 7. Then, the Russians, who reinforced the army on the Caucasian Front with the I. Caucasian and II. Kuban Plaston brigades on the Western Front, approached Trabzon about 15 kilometers on April 15, 1916.

As the Russian army approached Trabzon, the Ottoman forces abandoned the city on April 16, 1916. On the morning of April 18, the Greeks, worried that the city would be bombarded by Russian forces from the sea and land, sent a delegation to the Russian commander General Lyahov and informed him that there were no Turkish soldiers left in the city. Russian troops then entered Trabzon on Lyahov's orders.

Upon hearing the news of the occupation of the city, Tsar Nicholas II sent a congratulatory letter to the Caucasian governor, Grand Duke Nikolay Nikolayevich. While the capture of the city was celebrated in different cities of Russia, Swedish, British, German and Greek newspapers announced the capture of Trabzon by the Russian army to their readers with news and comments. The occupation of the city also caused great enthusiasm in Britain, Russia's ally. In general, Russia's success was recognized as the success of the allied states. Because they could not cross the straits in the Dardanelles, at least they found some consolation in Russia's success.

gor

Ankara Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1938)*

Ankara People's House and Its Activities (1932-1938)

Veysel HASAR**

Öz

Cumhuriyet idaresi Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda nasıl parçalandığını çok iyi idrak etmişti. Parçalanmış imparatorluk bakiyesinden ulus-devlet inşa etmek isteyen Atatürk, modernleşme sürecini bir hayat davası olarak görmekteydi. Bu yüzden ki Türk İstiklâl Harbi'nin kazanılmasından sonra mücadelenin bir diğer alanı olarak çağdaş medeniyetler seviyesine çıkmak hedef olarak belirlenmişti. Bu hedefe ulaşabilmek için siyasi, içtimai, kültürel, ilmi ve benzeri birçok alanda inkılâp hareketleri başlatılmıştı. İnkılâpların halka ulaştırılması ve benimsetilmesi ise hayati derecede önemli bir konu idi. Bu noktada Atatürk yapılan inkılâpların merkezden-çevreye doğru halka benimsetilmesi için aracı mekanizmaların açılmasını gerekli görmüştü. Bu düşünceyle ilk olarak 19 Şubat 1932'de Ankara Halkevi dahil olmak üzere 14 ilde Halkevleri açıldı. Ankara Halkevi kendi bölgesinde mütevazı bütçesiyle halkın tenvir edilmesi için çok önemli faaliyetler yürütmüştür. Bu önemli kültür kurumu adeta münevver kesim ile yurttaşların bir araya geldiği ve ilmi faaliyetler gerçekleştirdiği kurum haline dönüşmüştü. Atatürkçü, seküler/modern devlet ideolojisinin halka benimsetilebilmesi için Ankara Halkevi, yurttaşların terbiyesi için önemli uğraşlar vermiş ve devlet-millet bütünleşmesinin tesis edilmesi için kendi görev alanında ciddi çalışmalar yürütmüştür. Alanında uzman yerli ve yabancı birçok bilim insanı ve sanatçıyı ağırlayan kültür kurumu, Türkiye'nin modernleşme politikalarına ve mücadelesine kendi imkânlarıyla destek oldu. Bunlara ek olarak, birçok başarılı öğrencinin meccanen okutulmasına katkı veren Ankara Halkevi bu öğrencilerin ileride bürokraside görev almasının önünü açtı. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'nin nüfusunun dörtte üçünden fazlası kırsal bölgelerde mukimdi. Kırsal bölgeleri ilgi alanı dışında tutmayan Ankara Halkevi, Köycülük Komitesi aracılığıyla uzak köyleri ziyaret ederek yurttaşların hayat standartlarının yükselmesi, sağlık, eğitim, kültür, bayındırlık ve üretim alanlarında devlet imkânlarının köylere ulaşması için çalışmalar yürüttü ve özellikle sağlık taraması uygulamaları halkın sıhhi koşullarının düzelmesini, salgınların azalmasını sağladı. Hülasa Ankara Halkevi sahip olduğu dokuz şube vasıtasıyla Türk modernleşmesine, edebiyatına, tarihine, sanatına ve Türk kültür hayatına birçok önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Ankara, Halkevi, Modernleşme, Türkiye.

Görüş

Akademik
Bakış

151

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Makale Geliş Tarihi: 05.10.2023, Makale Kabul Tarihi: 19.02.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: HASAR, Veysel. "Ankara Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1938)". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 151-172. DOI: 10.19060/gav.1498830

* Bu çalışma, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda 2022 yılında doktora tezi olarak kabul edilen "Atatürk Döneminde Ankara Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1938)" isimli tezden üretilmiştir. Bkz. Veysel Hasar, Atatürk Döneminde Ankara Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1938), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2022.

** Öğretim Görevlisi Doktor, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, E-mail: hveysel25@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6300-9238.

Abstract

Republic of Turkiye administration understood very well how the Ottoman Empire disintegrated in the 19th century. Atatürk, who wanted to build a nation-state from the fragmented empire fragments, viewed the modernization process very critically. Therefore, after the victory of the Turkish War of Independence, another area of the struggle was determined as modernizing the country. In order to achieve this aim, revolutionary movements were initiated in many fields such as political, social, cultural, scientific and similar areas. It was a vital issue to convey the reforms to the people and to have them adopted. At this point, Atatürk deemed it necessary to open intermediary mechanisms to make the people adopt the reforms from the center to the periphery. With this idea, People's House were first opened in 14 provinces, including Ankara People's House, on February 19, 1932. Ankara People's House carried out crucial activities within its sphere of influence to enlighten the public with its modest budget. This influential cultural institution has become a foundation where intellectuals and citizens come together and carry out scientific activities. In line with Atatürk's principles, Ankara People's House has made significant efforts to educate the citizens in order to make the people adopt the secular-modern state ideology and has carried out serious work in its field of duty to establish state-nation integration. The cultural institution, which hosted many local and foreign scientists and artists who are experts in their fields, supported Turkey's modernization policies and struggle with its own resources. In addition, Ankara People's House, which contributed to the free education of many successful students, helped these students to work in the state bureaucracy in the future. During the early Republic period, more than three quarters of Turkey's population lived in rural areas. Ankara People's House, which does not exclude rural areas from its field of interest, visited remote villages through the Peasantism Committee and it executed activities not only to increase the living standards of the citizens but also to reach the villages with state opportunities in the fields of health, education, culture, public works and production. In particular, health screening practices improved the public's sanitary conditions and reduced epidemics. To sum up, Ankara People's House provides many outstanding benefits services to Turkish modernization, literature, history, art and Turkish cultural life through its nine branches.

Key Words: Atatürk, Ankara, People's House, Modernization, Turkey

Giriş

Türk İstiklâl Harbi'nin lideri olan Atatürk, kazandığı zaferlerden sonra kendi siyasal konumunu pekiştirebilmiş,¹ aynı zamanda tarihsel karizmatik otoritesini, saygınlığını da kullanarak Türkiye'yi muasır topluluklar seviyesine çıkartmak istemiş ve değişimin önünde engel gördüğü unsurları baskılayarak zaferden sonra mücadelenin bir diğer alanı olarak yenileşmeyi hedef olarak belirleyebilmişti.² Tam bağımsızlığa sahip çağdaş bir devlet, kendisinden başka siyasi, dini ve hukuki bir sulta istemeyeceğinden mütevellit,³ Erken

1 Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 199.

2 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017, s. 69.

3 Yusuf Akçura, *Türk Devriminin Programı*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017, s. 20.

görsel

Cumhuriyet Dönemi'nde saltanat daha sonrasında da hilafet kaldırılmış⁴ ve böylelikle imparatorluk bakiyesinden “halkın devleti” düzenine geçilmişti.⁵ “Halkın devleti” düzeninde ulus-devlet inşası sağlanmış ve birçok reformun da önü açılmıştı.⁶ Atatürk'ün yenileşme hamleleri sadece siyasal rejimde değil düşünce ve içtimai alanda da topyekûn bir asrileşmeyi öngörmekteydi.⁷ Bir kültür devrimi gerçekleştirme kararında olan Atatürk, bu noktada Türk münevverlerinden halkın tenvir ve irşat edilmesini, milli vazifeyi üstlenmelerini de istemişti.⁸ İnkılâpların önünü kesebilecek baskı grupları bertaraf edilmeye başlanınca gerçekleştirilmek istenen yenilik hareketleri aracı mekanizmalarla halka ulaştırılmak istenecekti. Türk Ocakları'nın mevcut yapısı ile bu inkılâpları halka götürme noktasında eksik kalabileceği bizzat Gazi Paşa tarafından gözlenmiş ve feshine karar verilmişti.⁹ Ayrıca yenileşme hareketini C.H.P. ile birlikte daha koordinasyonlu çalışabilecek yeni bir sosyal örgütlenmeye ihtiyaç duyulduğu da saptanmıştı. Türkiye'de yeni bir aracı mekanizma tesis edilmeden evvel bizzat Avrupa'daki sosyal siyasallaşma örnekleri üzerinde ilmi araştırmalar, tetkikler de yapılmış¹⁰ ve özellikle gelişmiş ülkelerin eğitim faaliyetleri hakkında önemli materyaller toplanmaya çalışılmıştı.¹¹ İçte ve dışta yapılan araştırmalar neticesinde dönemin tek siyasi partisi olan C.H.P. örgütleriyle daha uyumlu çalışacak, kadınların ve gençlerin toplumsal hayatta daha fazla yer almasının önünü açacak ve kuruldukları bölgelerde devlet ile vatandaş bir bütün hale getirecek Halkevlerinin açılmasına karar verilmiş ve resmi açılış olarak da 19 Şubat 1932 tarihi belirlenmişti.¹² Başkentte yapılan tören ile birlikte ilk olarak Türkiye sathında 14 ilde Halkevi açılmıştı. Bu iller Ankara, Afyon, Samsun, Diyarbakır, Eskişehir, Bolu, Konya, İzmir, Denizli, Aydın, Çanakkale, Bursa, Malatya ve İstanbul idi.¹³ Öte yandan Halkevleri kurulurken idari kadrolar bizzat C.H.P. Genel

- 4 Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 361-410.
- 5 Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2010, s. 114.
- 6 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 521.
- 7 Halil İnalçık, *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 359.
- 8 Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013, s. 433.
- 9 Türk Ocakları'nın feshine neden olan etkenler için bakınız: Veysel Hasar, “Ulusal Basında Türk Ocakları'nın Kapanmasının Yansımaları (1931 Yılı)”, *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. Hale Şıvın'a Armağan*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s. 624-632.
- 10 M. Nedim, “İleri Hukuk”, *Ülki Halkevleri Mecmuası*, Ankara 1934, Cilt 3, Sayı 14, s. 96.
- 11 U.S. National Archives, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, Decimal File 867.145, Internal Affairs Of States, Charities, Philanthropic Organizations., Turkey, Institutional Homes., Feb. 16, 1932-July 1, 1932. 867.145/3.
- 12 U.S. National Archives, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, Decimal File 867.145, Internal Affairs Of States, Charities, Philanthropic Organizations., Turkey, Institutional Homes., Feb. 16, 1932-July 1, 1932. 867.145/2.
- 13 Nurcan Toksoy, *Halkevleri Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, Orion Yayınevi, Ankara 2007, s. 42; Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2010, s. 98; C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul-Ankara 1942, s. 3; Neşe G. Yeşilkaya, “Halkevleri”, *Modern Türkiye'de*

görsel

Akademik
Bakış

153

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Sekreterliğince belirlenmeye çalışılmakta¹⁴ ve görevler de dönemin hükümeti tarafından ilgili yetkililere tevdi edilmekteydi.¹⁵ Böylelikle yurt dışında kurulan Halkevleri vasıtasıyla özellikle köylü yurttaşlar terbiye edilmek istenecek ve ideolojik aygıtlar vasıtasıyla halkın devlet eliyle tenvir edilmesinin önü açılmak istenecekti.¹⁶ Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin teminatı olarak görülen bir kısım yoksul mektepli öğrencilerin eğitim ihtiyaçları giderilmeye çalışılarak aydınlanma noktasında emin adımlar atılmaya çalışılacaktı.¹⁷

Halkevleri, modernleştirici işlevi, Cumhuriyet ideolojisini topluma benimsetme misyonu üzerinden taşra örgütleri bağlamında literatürde geniş ölçekte ele alınmıştır. Atatürk döneminde Ankara Halkevi doğrudan başkentte, Anadolu'daki şubelere model ve örnek olarak tasarlanmasına karşın kurumsal yapısı, geçirdiği dönüşümler ve faaliyeti bağlamında sınırlı olarak değerlendirilmiştir. Halkevlerine dair literatürde Ankara Halkevi'nin kuruluş safhası ve Atatürk dönemi icraatına dair eksikliği gidermeyi amaçlayan bu çalışmanın kapsamı Ankara Halkevi'nin modernleştirme misyonuna dair yürüttüğü çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Ankara Halkevi, Halkevleri projesinin odağı telakki edilmektedir. Bu niteliğiyle Erken Cumhuriyet Dönemi modernleşme politikasının pilot uygulamalarının test edildiği ana kurumsal yapıdır. Ankara Halkevi, Cumhuriyet'in holistik toplumsal kalkınma projesindeki rolü itibarıyla bu çalışmanın örnek vakasıdır ve bu misyon çerçevesindeki faaliyetleri detaylandırılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmanın amacı Atatürk döneminde küşat edilen eğitim ve kültür kurumlarından olan Ankara Halkevi'nin çok yönlü faaliyetlerini ortaya koymaktır. Ankara Halkevi'nin Dokuz Komitesi'nin yürütmüş olduğu faaliyetlerin Atatürk döneminde başkente yapmış olduğu etki ise çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışma Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Resmi ve Süreli Yayınlar, Halkevleri Talimatnameleri, Halkevleri ve Ankara Halkevi Faaliyet Raporları, Ulusal Basın, ilgili Telif ve Tetkik Eserlere ve Ankara Halkevi Neşriyatı'nda Yayınlanan kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır. Türkiye'de Halkevleri kurulurken modernleşen bazı medeni ülkelerin halk terbiyesi usul ve esasların araştırılmasına karar verilmişti.¹⁸ Bu durum dikkate alınarak il-

Siyasi Düşünce, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, C. 2, s. 113.

14 BCA, 490.1.0.0/384. 1625. 2, lef. 16.

15 BCA, 490.1.0.0/386. 1634. 4, lef. 4; BCA, 490. 1.0.0/386. 1634. 4, lef. 6.

16 İnkılapların başarılı bir şekilde tatbik edilebilmesi için modernleşme iddiasında olan birçok devletin yaptığı gibi, devletin resmi ideolojisi olan Kemalizmin esasları belirlenmiş ve halkla bütünleşerek devletin ideolojik aygıtlarından istifade edilmeye çalışılmıştır. Devletlerin rejimlerini ayakta tutabilmesi için baskıcı aygıtları olduğu gibi (bürokrasi, mahkemeler, hapishaneler, kolluk güçleri vb.) bunların dışında yöneldikleri ideolojik aygıtlarda bulunmaktadır. Örneğin okul terbiyesi, aile terbiyesi, bir takım haberleşme unsurları ve kültürel öğeler devletlerin ideolojik aygıtları olarak kabul edilebilirler. Bakınız: Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev. A. Tümertekin), İstanbul 2019, İthaki Yayınları, s. 50-51.

17 Hasan Tahsin Benli, Ankara Halkevi Açılışı ve İlk Yılı, *Mülkiye Cilt XXV, Sayı 227*, ss. 223-230, s. 230.

18 Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umumiliği'nden Ankara Halkevi Başkanı ve aynı zamanda Erzurum Mebusu Nafi Atuf Bey'e gönderilen belge; BCA, 490.1.0.0/382.1613.12, lef.

gili konu hakkında daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak Amerika Birleşik Devletleri Arşivi olan U.S. National Archives ilgili kataloglar taranmış ve Halkevleriyle ilgili tutulan raporlar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Ankara Halkevi'nin Kuruluşu ve İlk Başkanları

Modernleşme çabası içerisinde olan Türkiye Cumhuriyeti merkezden-çevreye yenileşme hamlelerini devletin ideolojik aygıtlarından olan Halkevleri vasıtasıyla gerçekleştirme gayretindeydi. Bu minvalde Türkiye sathında 19 Şubat 1932'de ilk olarak 14 ilde açılan Halkevlerinden biri de Ankara Halkevi'ydı.¹⁹ Adeta öncü konumunda olan Ankara Halkevi'nin açılış programı C.H.P. Kâtibi Umumiliği tarafından diğer Halkevlerine uyulması için gönderilmişti.²⁰ Hatta Ankara Halkevi açılmadan önce başkentte bulunan yurttaşları bilgilendirmek amacıyla gazetelerde Ankara Halkevi'nin açılış programıyla alakalı gerekli duyurular da yapılmıştı.²¹ Ayrıca Tarihi Türk Ocakları Merkez Heyeti Binası, Ankara Halkevi'ne tahsis edilirken gerekli olan dönüşüm için plan, proje ve tamirat işlemleri de önceden ilgili yetkililerce çözümlenmişti.²² Ankara Halkevi 19 Şubat 1932'de saat 15.00'te merasimle açılırken kimseye imtiyaz gösterilmemiş ve binanın ziyaretçi kapasitesi doğrultusunda tüm yurttaşlar açılış programına davet edilmişti.²³ Ankara Halkevi de dâhil tüm Halkevlerinin dokuz faaliyet kolu bulunmaktaydı. Bu faaliyet komiteleri şunlardır: Dil, Tarih, Edebiyat; Ar; Temsil; Spor; Sosyal Yardım; Halk Dershaneleri; Kütüphane ve Yayın; Köycülük; Müze ve Sergi. Herhangi bir yerde Halkevinin açılabilmesi için bu komitelerden en az üçünün faaliyete girmesi gerekmekte ve ilgili maddi kaynağın ve binanın hazırlanması zaruri tutulmaktaydı. Öte yandan kurulmuş olan Halkevleri, faaliyetleriyle alakalı yılda iki kez C.H.P. Kâtibi Umumiliği'ne raporlar göndermek zorundaydı.²⁴

Yurt sathında açılan tüm Halkevlerinin başkanı Denizli mebusu Necip Ali Küçükaka idi. Dolayısıyla Ankara Halkevi'nin ilk başkanı da Necip Ali Küçükaka sayılmaktadır. Sonrasında ise Çanakkale Mebusu Ziya Gevher Etili Bey (1932-1933) yılları arasında Ankara Halkevi başkanı olmuş ve onun görevden ayrılmasından sonra ise başkanlığa Niyazi Berkes'in de yanında görev aldığı ve oldukça takdir ettiği isim olan Erzurum Mebusu Nafi Atuf Kansu (1933-1934) getirilmişti.²⁵ İlerleyen dönemlerde ise (1935-1946)

2; BCA, 490.1.0.0/382.1613.12, lef. 1; Ankara Halkevi Başkanlığı'ndan C.H.P. Genel Sekreterliği'ne; BCA, 490.1.0.0/382.1613.10, lef. 9; C.H.P. Genel Sekreterliği'nden Halkevi Başkanlığı'na BCA, 490.1.0.0/382.1613.10, lef. 8.

19 BCA, 490. 1.0.0/2. 9. 1, lef. 2.

20 BCA, 490. 1.0.0/2. 9. 1, lef. 3.

21 *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 19 Şubat 1932, Cuma, s. 1.

22 BCA, 490. 1.0.0/1655. 756. 1, lef. 1; BCA, 490. 1.0.0/1655. 757. 1, lef. 1; BCA, 490. 1.0.0/1655. 757. 1, lef. 13; BCA, 490. 1.0.0/1655. 756. 1, lef. 26.

23 *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 19 Şubat 1932, Cuma, s. 1.

24 Halkevleri Teşkilinde Umumi Esaslar için bkz. *C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932, s. 1-15; *BCA 490.01.1063.1082.1*

25 Niyazi Berkes, *Niyazi Berkes Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 74-75.

görsel

Akademik
Bakış

155

Cilt 17

Sayı 34

Yaz 2024

yılları arasında İçel Mebusu Ferit Celâl Güven Ankara Halkevi Başkanlığı'nı yürütmüştür. Bununla birlikte Ankara Halkevi'nin açılışında şair-yazar Behçet Kemal'e ait "Çoban" piyesi defalarca yurttaşlara sahnelenmişti.²⁶ Ayrıca Erken Cumhuriyet Dönemi tarih anlayışına uygun olarak hazırlanan "Çoban" piyesi oldukça beğenilen bir gösteri olmuştu.²⁷ Açılış merasiminde Behçet Kemal'in okuduğu şiirin yanı sıra, C.H.P. Umumi Kâtibi Recep Peker'in nutku ve Halkevlerinin nasıl faaliyet göstereceğine dair Reşit Galip'in konuşması da yer almıştı. Aynı zamanda açılış merasiminde "Cumhuriyet Yemini" edilirken halkın bu yeni rejime sahip çıkması da beklenmişti.²⁸ Öte yandan Ankara Halkevi başkentte yer aldığı için resmîyette olmadıysa bile fiilen tüm Halkevlerine öncü olmuş ve doğrudan C.H.P. ile birlikte koordineli çalışarak ilgili raporlarını parti merkezine göndermiştir. Ayrıca Ankara Halkevi'nin kapısı tüm yurttaşlara açık iken idari heyete ve komite yönetim birimlerine üye olabilmek için C.H.P. teşkilatlarına kayıt olmak da zorunlu idi.²⁹

Ankara Halkevi'nin Çalışmaları ve İdari Heyeti

Açılışından yaklaşık bir yıl sonra 1933 senesinde 169 umumi halk toplantısı düzenleyen Ankara Halkevi bu toplantılara ortalama 63.565 yurttaş toplayabilmişti. Aynı yıl 31 konferans verdiren Halkevi, 27 konser ve 43 temsil gösteriminde de bulunabilmişti. Konferans, konser ve temsil faaliyetlerine katılan yurttaşların sayısı ise yaklaşık 61.250 idi. Ankara Halkevi'nin faaliyetleriyle elde ettiği bu sayıyı 1933 senesinde geçen herhangi bir Halkevi yoktu.³⁰ 1934 senesinde 1.414 aza sayısına ulaşan Ankara Halkevi'nin faaliyetlerde bulunan erkek sayısı kadınlara göre oldukça yüksekti. 1934 senesinde 16 konferans, 30 temsil ve 24 konser veren Ankara Halkevi bu faaliyetlere yaklaşık 35.820 yurttaş toplayabilmişti. Öte yandan Ankara Halkevi yönetimi yaklaşık 20 bin kitap, gazete ve mecmuayı 11.054 okuyucuyla buluşturabilmişti. Yine 1934 senesinde balo, danslı çay, sinema ve sergi gösterimi faaliyetlerinde de bulunan Ankara Halkevi bu etkinliklere katılan yurttaşları istatistik açısından yekûna dâhil etmemişti. Ankara Halkevi'nin 1934 senesi faaliyetlerinde ön plana çıkan meslek grubu ise muallimler olmuştu. Daha sonra avukatlar, doktorlar, çiftçiler, işçiler ve diğer meslek grubuna mensup yurttaşlarda Halkevi'ndeki etkinliklere katılım göstermişlerdi.³¹ 1935 sene-

görsel

26 *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 19 Şubat 1932, Cuma, s. 1.

27 *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 19 Şubat 1932, Cuma, s. 2.

28 Ankara Halkevi açıklarken söylenen Ant: "Ey Türk Milleti! Birinci vazifen Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini dünya durdukça korumaktır. Ey Gazi Reis! Birinci vazifen Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini dünya, dünya, dünya durdukça korumaktır, korumak, yükseltmektir." *BCA 490. 100. 291. 9.* ; 1933 Cumhuriyetin 10 Uncu Yıl Dönümü *Ankara Halkevi*, (29 Birinci Teşrin 1933), "İ Halkevleri Açılırken", Ankara Halkevi Neşriyatı, Ankara 1933, *Hâkimiyet-i Milliye Matbaası*, s. 7.

29 Nurcan Toksoy, *Halkevleri Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, Orion Yayınevi, Ankara 2007, s. 37.

30 *Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsaları*, Ankara 1934, *Hâkimiyeti Milliye Matbaası*, s. 120-121.

31 *Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası*, Ankara 1935, *Ulus Basımevi*, s.

sinde Ankara Halkevi başkanı İçel sayı (milletvekili) Ferit Celal Güven idi ve Ankara Halkevi Yönetim Kurulu'nda ise Hıfzı Oğuz Bekata, Refik Ekipman, Servet Şefik Özdoğancı, Namık Katoğlu, Dr. Ragıp Tüzün, Selahattin Habip Taner, Muhittin İnözü, Dr. Celâl Puyan ve Uluğ İğdemir gibi Türk kültür hayatının önemli isimleri yer almaktaydı. 1935 senesi itibarıyla Ankara Halkevi'nde 110 toplantı gerçekleştirilmişti ve yine aynı yıl içinde yıllık verilere göre Ankara Halkevi'nin sunduğu sosyal ve kültürel ortamdan yaklaşık 291.594 (veya 291.194) yurttaş faydalanmıştı. Lakin spor ve diğer küçük çaplı faaliyetlerde göz önünde bulundurulunca 1935 senesinde Ankara Halkevi'ne gelen yurttaşların sayısı 300.000'i geçmekteydi.³²

1935 Yılında Ankara Halkevi Kitapsaray'ına Gelen Vatandaşların Sayısı, Meslekleri, Okuduğu Kitapların Türü ve Kitapların Muhtelif Listesi aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.³³

Okunan Kitaplar	Sayısı	Okuyucuların Mesleği	Sayısı
Edebiyat	5471	Talebe	15.473
Tarih ve Coğrafya	1592	İşyar (Görevli-Memur)	317
Felsefe	354	Öğretmen	111
Müspet ve Tabii İlimler	1278	Subay	30
Dil	277	Çiftçi	-----
Sosyal İlimler	883	İşçi	-----
Ar	184	Serbest Meslek	608
Sair Kitaplar	372	-----	-----
Gazete ve Mecmua	6128	-----	-----

- 177-205. (Belgede sayfa numaraları yeterli düzeyde verilmemiştir).
- 32 *Ankara Halkevi 1935-1936 Yıllık Raporları*, "Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 300000 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı", s. 54; *Ankara Halkevi 1935-1936 Yıllık Raporları*, "Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 300000 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı", s. 1.
- 33 *Ankara Halkevi 1935-1936 Yıllık Raporları*, "Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 300000 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı", "Kitapsaray ve Yayın Şubesi", s. 36-38.

görsel

Akademik
Bakış

157

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Mimar Hikmet Koyunoğlu tarafından yapılan Türk Ocakları Merkez Heyeti binasının Ankara Halkevi binasına dönüştürülmesinden sonra Halkevi yönetimi mevcut binanın faaliyetler açısından kendilerine artık dar geldiğini belirtmişlerdi.³⁴ Özellikle Ankara Halkevi'nin salonları, kitapsarayı, odaları ve jimnastik salonu yoğun ilgiye neredeyse cevap veremez hale gelmişti. 1936 senesinde Ankara Halkevi'nde 51 temsil verilmiş olup sahnelenen bu temsillere 35.970 yurttaş gelmişti. Yine aynı yılda 16 konser verilmiş bu faaliyete 9.100, salon ve meydan sinemasında 66 sinema gösterilmiş bu faaliyete 141.955, 80 konferans verilmiş bu çalışmalara 33.590, 6 resim ve diğer sanat sergisine ise 22.760 Ankaralı yurttaş katılmıştı. Bunun yanı sıra başkentlilere çeşitli alanlarda toplam 441 ders verilmiş ve bu faaliyetlere 28.046 vatandaş katılmıştı. Kitapsaray'a okuma faaliyetleri için gelen vatandaşların sayısı ise 26.346'ydı. Halkevi'nin Sosyal Yardım Şubesi ise diğer hayır cemiyetlerinin faaliyetlerinden yararlanamayan okul çağındaki öğrencilere özellikle yardım etmeye çalışmıştı ve bu gençlere genellikle meccanen okul malzemeleri verilmekteydi. Bu şekilde ihtiyaç sahibi olan 9.256 gence yardım edilmeye çalışılmıştı. Sosyal Yardım Şubesi'nde görevli çalışanlar kendi olanakları çerçevesinde de ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye çalışmıştı. Bu şube 4.245 lira ile 5.834 mektep malzemesini kendi çabalarıyla temin etmişti.³⁵ Ayrıca Ankara Halkevi'nin vatandaşlar için kuruluşundan 1936 senesine kadar neşrettiği kitap ve broşürlerde bulunmaktaydı. Ankara Halkevi kitap olarak 'Ankara Budun Bilgisi', 'Bozkır Haznesi', 'Ankara'dan Nevşehir'e', 'Cumhuriyet Destanı', 'İnkılâp Bilgisi', broşür olarak ise 'Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde', 'Halkevi'nden Halka' adlı eserleri neşretmişti.³⁶ Öte yandan ülke adına devletin önem verdiği bazı günler Ankara Halkevi'nde kutlanmakta ve bu merasimler radyo vasıtasıyla tüm yurda duyurulmaya çalışılmaktaydı. Örneğin Artırma ve Yerli Malı Haftası'nın yedinci yıl dönümü Başvekil İsmet İnönü'nün söylediği bir nutukla Ankara Halkevi'nde açılmıştı. İnönü nutkunda memleketin zirai, endüstri, maden işletmeciliği işlerinin yanı sıra Türk parası ve Türk iktisadi hakkında bilgiler vermişti. Diğer yandan İnönü söylediği nutkunda Türk-Fransız ilişkilerine de değinmiş ve Hatay mevzusunda Türkiye'nin haklı davasını savunmuştu. Ayrıca İnönü Suriyeli devlet adamlarının Türkler hakkındaki olumsuz siyasi tutumlarını da eleştirerek Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam ilkelerine bağlı olduğunu vurgulamıştı.³⁷

- 34 Veysel Hasar, Atatürk Döneminde Ankara Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1938), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2022, s.104-105.
- 35 *Ankara Halkevi 1936-1937*, (Uluğ İğdemir'in Armağanıdır), "Ankara Halkevi'nin 1936 Yılına Çalışması", s. 12.
- 36 Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Halkevlerinin Çıkardıkları Kitaplar". Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 8, Sayı 43, Ankara 1936, Ulus Basımevi, Eylül 1936, ss. 85-88, s. 85.
- 37 İsmet İnönü, Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "İsmet İnönü'nün Nutku". Ülkü Halkevleri

görsel

1936 senesinde Ankara Halkevi'nde çalışan yönetim, mevcut kadrosuyla C.H.P. iktidarının kültür alanında gerçekleştirmek istediği inkılâplara hizmet etmeye devam edeceğini bildirmişti.³⁸ Öte yandan Devlet politikası gereği Türkiye sathında açılan Halkevlerinin sayısı her sene artmaktaydı ve 1936 senesine gelindiğinde ise 33 yeni Halkevi daha kurulmuştu.³⁹ Bununla birlikte dünyanın birçok ülkesinde sinemanın propaganda ve eğitim noktasında gücü anlaşılmıştı.⁴⁰ Bu noktada yaz aylarında açık havada Ankara Halkevi'nin gösterime sunduğu filmlere yaklaşık 156 bin vatandaş teveccüh etmişti. Durumu gözlemleyen Türk münevverleri eğitim ve propaganda açısından halka daha fazla fennî filmler gösterilmesi gerektiğini dikkatle vurgulamışlardı.⁴¹ Yurttaşlara gösterilen filmler özellikle köy öğretmenlerinin istidatlarının yükseltilmesine yönelik eğitici, sıhhi, zirai, terbiyevi ve kültürel konuları kapsayan gösterimlerdi. Bu filmler özellikle halkın yararına dokunacak bilgilendirici filmlerdi.⁴² Ankara Halkevi neşriyatının 1932'den 1936'ya kadar tuttuğu kayıtlara göre yurttaşların ilgi alanlarına göre şube faaliyetlerine katıldıklarını görmekteyiz. 1936 senesine geldiği zaman ise geneli itibariyle vatandaşların muhtelif faaliyetlere katılım oranlarının arttığını söyleyebiliriz.⁴³ Tutulan kayıtlara göre kuruluşundan 1936'ya kadar geçen beş yıllık zaman içinde Ankara Halkevi'ne gelen yurttaşların sayısı genel itibariyle her yıl artarak yaklaşık 1.021.326 olmuştu.⁴⁴

1936 Senesinde Ankara Halkevi Kitapsarayının Okuma Salonuna Gelen Yurttaşların Sayısı, Meslek Grupları ve Okunan Kitapların Listesi aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.⁴⁵

-
- 38 Mecmuası, Cilt 8, Sayı 47, Ankara 1937, Ulus Basımevi, İkinci Kânun 1937, s. 329-335.
Ankara Halkevi 1936-1937, (Uluğ İğdemir'in Armağanıdır), "Ankara Halkevi'nin 1936 Yılına Çalışması", s. 12.
- 39 C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in açıklamalarına baktığımız zaman Kemalist ideolojinin yayılması noktasında Halkevleri önemli kültür teşkilatları olarak aracı mekanizma görevi üstlenmekteydi. Yurt genelinde açılan Halkevlerine azaların kaydolması önemli bir durumdu ve bu noktada açılan Halkevlerine yazılmış olan yurttaşların sayısı yaklaşık 55 bin dolaylarındaydı. Ayrıca Halkevlerine yazılan erkeklerin sayısı kadınların sayısından yaklaşık 10 kat daha fazlaydı. Sayı noktasında öz eleştiri yapan Recep Peker vazife almayan, mücadele etmeyen bazı yurttaşların zihniyetlerini de eleştirmişti. Bakınız: Recep Peker, "R. Peker'in Yeni Halkevlerini Açma Nutku", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Cilt 7, Sayı 37, Mart 1936, s. 1-5.
- 40 Münir Hayri, "Sinema ve Eğitim", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Cilt 6, Sayı 36, Şubat 1936, ss. 428-430, s. 428.
- 41 A.g.m., s. 430.
- 42 Ankara Halkevi 1938-1939 Çalışması, "Köycülük İşleri", Ankara Basım ve Ciltevi, s.42-43.
- 43 *Ankara Halkevi 1936-1937*, (Uluğ İğdemir'in Armağanıdır), "Ankara Halkevi'ne Beş Yılda 1021326 Yurttaş Gelmiştir", s. 66.
- 44 A.g.m., s. 66.
- 45 *Ankara Halkevi 1936-1937*, (Uluğ İğdemir'in Armağanıdır). "Kitapsaray ve Yayın Şubesi". s. 52.

görsel

Okunan Kitaplar	Sayısı	Okuyucuların Mesleği	Sayısı
Edebiyat	8124	Talebe	11.325
Tarih ve Coğrafya	1950	İşyar (Görevli Memur)	599
Felsefe	259	Öğretmen	320
Müspet ve Tabii İlimler	1678	Subay	99
Dil	223	Çiftçi	108
Sosyal İlimler	704	İşçi	270
Ar	362	Sair Meslek	1318
Sair Kitaplar	739	Gazete ve Mec- mua Okuyan	-----
Gazete ve Mecmua	12.130	Muhtelif Meslek	12.310

Ankara Halkevi 1937 bütçesinden kendi inisiyatifiyle yaptığı tasarrufla yaklaşık 2.200 lira para elde etmişti ve bu parayla köycülük işlerinde kullanılmak üzere bir kamyonet satın alınmıştı. Nitekim ecza dolapları, kütüphaneler ve sinema aletleri kamyonete yüklenerek çok daha kolay köylere gidilmeye başlanmıştı. Zaten o dönem Avrupa'dan getirilen sağlık ve sosyal hayatla ilgili bilgilendirici filmler halka izlettirilmekteydi. Bu kamyonet sayesinde ihtiyaç duyulan alet ve edevatlar rahat bir şekilde köylere ulaştırılmaktaydı. Ayrıca Ankara Halkevi icraatlarıyla köy kahvehanelerini Halkevi'nin doğal salonları yaptı. Böylelikle ihtiyaç olunan malzemeler kamyonete yüklenerek haftada iki gece kahvehanelerde köylü yurttaşlarla bir araya geliniyor, konferanslar veriliyor ve bilgilendirici çalışmalar yapıyordu.⁴⁶ Esasında büyük şehirlerde bulunan Halkevleri ki buna Ankara Halkevi de dâhil yaz aylarında durgunlaşmaktaydı. Çünkü büyük şehirlerde ikamet eden memurlar, öğrenciler ve yurttaşlar yaz aylarında köylerine gitmekteydiler. Bu durumda yaz aylarında tavan altı etkinliklerinden ziyade hassaten kırsal yerleşkeler Halkevleri tarafından ziyaret ediliyor ve köycülük faaliyetlerine ağırlık veriliyordu.⁴⁷ Cumhuriyet idaresi rejim için değerli olan bir olayı, bir davayı, bir matemi veya milli bir günü millete mal etmek için Halkevlerine havale edebiliyordu. Halkevleri de anılacak günün anlam ve önemine dair bir program oluşturarak halkla rabita kuruyordu.⁴⁸ Bu minvalde milli bayramlardan olan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı 23 Nisan 1937'de Ankara Halkevi'nde

46 *Ankara Halkevi 1937-1938*, "Ankara Halkevi'nin 1937 Yılı Çalışması", Ulus Basımevi Ankara, s. 13.

47 Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Halkevlerinde Göze Çarpan Çalışmalar ve Beliren Değerler", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 54, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Ağustos 1937, s. 469.

48 Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Halkevlerinde Çalışmalar ve Beliren Değerler", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 52, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Haziran 1937, s. 305.

verilen bir törenle kutlanmıştı ve bu törende Ankara Halkevi Başkanı ve aynı zamanda İçel sayılabı olan Ferit Celâl Güven Türk İstiklâl mücadelesini anlatarak Atatürk'ün kahramanlık ve liderlik vasıflarından bahsetmişti.⁴⁹ Ayrıca Türk kültür hayatında yer etmiş önemli kişilerin anma merasimleri de Halkevlerinde yapılmaktaydı. Örneğin şair Abdülhak Hâmid Tarhan'ın vefatı üzerine bizzat Atatürk'ün işaretıyla⁵⁰ tüm Halkevlerinde 18 Nisan 1937 tarihi akşamında bir anma töreni düzenlenmişti. Hatta Halkevlerinin yayın organı olan Ülkü Mecmuası da 51. sayısını bu şaire atfetmişti ve Mayıs 1937, 51. sayıda çıkarılan yazılar Abdülhak Hâmid Tarhan'ın hayatı ve şiirleri üzerine olmuştu.⁵¹ Bu minvalde Ankara Halkevi de şair Abdülhak Hâmid Tarhan'ı anma gecesi düzenlemiş ve bu gecede bazı aydınlara konuşmaları ve yazmaları için çeşitli vazifeler vermişti.⁵² İstiklâl Marşıyla açılan törende Abdülhak Hâmid Tarhan'ın bir büstü yapılmış ve halkın da geniş katılımı önünde tarihçi Prof. Mehmet Fuat Köprülü, İsmail Müştak Mayakon, Türk siyaset ve kültür hayatının önemli ismi Hasan Ali Yücel, Vedat Nedim Tör ve Enver Behnan Şapolyo önemli konuşmalar yapmış ve şair Behçet Kemal Çağlar da Abdülhak Hâmid için yazdığı şiirini okumuştur.⁵³ Öte yandan Ankara Halkevi yetkililerinin tutmuş olduğu yıllık raporlarına baktığımız zaman, Halkevi'ne kuruluşundan itibaren 1937 senesine kadar, altı yılda yaklaşık toplam 1.496.977 yurttaşın geldiğini söyleyebiliriz.⁵⁴

1938'de Ankara Halkevi'nin çalışmaları iki nedenden dolayı yaklaşık üç buçuk ay kesintiye uğramıştı. Bu nedenlerden birincisi Atatürk'ün vefat etmesi, ikincisi ise Ankara Halkevi binasının kapsamlı bir tamirata girmesiydi.⁵⁵ Ankara Halkevi binası ve çevresinde yapılacak olan tamirat ve tadilat işleri için Nafia Vekâleti ve Ankara Belediyesi yakından alaka göstermekteydi.⁵⁶ Binanın tiyatro antreleri, pencereleri ve eksik yerleri daha kullanışlı bir hale getirilmeye çalışılıyordu.⁵⁷ Bununla birlikte Ankara Halkevi yapmış ol-

- 49 Ankara Halkevi Reisi Ferid Celâl Güven'in 23 Nisan 1937'de Ankara Halkevi'nde yapmış olduğu konuşma metninin tam haline bakınız: Ferid Celâl Güven, Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Bir Kuruluşun 17 inci Yıldönümü", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 51, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Mayıs 1937, s. 211-216.
- 50 Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Halkevlerinde Çalışmalar ve Beliren Değerler", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 52, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Haziran 1937, s. 305.
- 51 Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Abdülhak Hâmid Tarhan", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 51, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Mayıs 1937, ss. 161-162, s. 161.
- 52 Örnek olarak bakınız: Vedat Nedim Tör, Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Sanatkâr Hâmid", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 51, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Mayıs 1937, ss. 187-190, s. 187.
- 53 Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Hâmid'in Ölümü", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 51, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Mayıs 1937, s. 227.
- 54 *Ankara Halkevi 1937-1938*, "Ankara Halkevi'ne Altı Yılda 1.496.977 Yurddaş Gelmiştir.", Ulus Basımevi Ankara, s. 82.
- 55 *Ankara Halkevi 1938-1939 Çalışması*, "Ankara Halkevi'nin 1938 Yılı Çalışması", Ankara Basım ve Ciltevi, s. 3.
- 56 BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 1; BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 2.
- 57 BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 3; BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 4; BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 5; BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 6; BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 7.

görsi

Akademik
Bakış
161
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

duğu köy gezilerinde yaklaşık 503 hasta muayene etmiş ve ihtiyacı olan köylere de 15 ecza dolabı yerleştirmişti. Bu köy gezilerinde 440 hasta saptanarak bunların ilaçları meccanen verilmişti. Ayrıca durumu ağır ve sıkıntılı olan hastalardan 13'ü direkt olarak hastanelere yatırılmıştı. 1938 senesinde Köy Bayramı Ankara'nın Taşpınar köyünde yapılmıştı ve ayrıca bu köye 1.500 ağaçlı bir orman da yapılmaya çalışılmıştı. Diğer taraftan köy kahvelerinde halkın faydasına dokunabilecek seyyar sinema gösterimleri yapılmakta ve halk terbiyesine uygun olarak 'Karagöz' gibi milli oyunlar sergilenmekteydi.⁵⁸ 1938 senesinde Cumhuriyet aydınları Osmanlı zamanındaki bazı anlayışları sert bir dille eleştirerek Halkevlerinde bu yanlışlardan dönülmesinin önünü açmaya çalışmaktaydılar. Nitekim Osmanlı Devleti zamanında benimsenen 'susmayı fazilet ve konuşmayı ayıp sayan' terbiye anlayışının tesirinden Türk gençliğinin kurtarılması hedeflenmekteydi. Bu minvalde Ankara Halkevi'nde, İstanbul Halkevi'nde bu şehirlerde bulunan üniversitelerde akademisyenlere ve münevverlere konuşmaları için konferanslar tertiplenmişti. Bu konferanslarda hassaten gençlerle rabıta kurularak onları ilgilendiren ve onların anlayacağı yalın bir dille oturumların yapılması ve konferansa gelen halkın konuşmaya sevk edilmesi Halkevlerinin belli başlı görevlerinden biri olmuştu.⁵⁹ Bu noktada 1938'de Ankara Halkevi'nde verilen konferansların sayısı 80'i geçmişti ve konferanslar bizzat C.H.P. tarafından hazırlanmaktaydı.⁶⁰ Bununla birlikte Ankara Halkevi'nde Hukuk İlmini Yayma Kurumu'nun organize ettiği konferans serileri de düzenlenen etkinlikler arasındaydı.⁶¹ 1938 senesinde konferanslara gelen yurttaşların sayısı yaklaşık 22.532 kişiydi. Bununla birlikte Ankara Halkevi neşriyat işlerine de önem vermekteydi. Halkevi'nin bütçesi dâhilinde 1938 senesinde 7 kitap neşredilmişti ve bu kitapların muhteviyatlarına baktığımız zaman ise özellikle güzel sanatlar, sergi ve tarihi eserleri araştırma konuları üzerinde çalışıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca Ankara Halkevi sanatçılara bütçe dâhilinde her türlü maddi ve manevi yardımları meccanen yapmaya çalışılıyordu. Böylelikle Ankara Halkevi'nin gayretli çabaları doğrultusunda Türkiye'nin ilk galerisi de açılmıştı ve bu galeri sürekli bir resim galerisiydi. Öte yandan 1938 senesi spor faaliyetlerinin iş bilançolarına baktığımız zaman geçen yıla oranla daha ileri bir seviyede olduğunu da söyleyebiliriz. İçtima Yardım Şubesi'nin çalışmalarını incelediğimiz zaman ise özellikle mektepli öğrencilerin ihtiyaçlarına büyük bir ehemmiyet verilmekteydi ve ilk olarak başarılı mektepli talebelerin ih-

görsel

- 58 *Ankara Halkevi 1938-1939 Çalışması*, "Ankara Halkevi'nin 1938 Yılı Çalışması", Ankara Basım ve Ciltevi, s. 3.
- 59 Behçet Kemal Çağlar, Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Halkevlerinde Beliren Değerler ve Bariz Çalışmalar", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Cilt 10, Sayı 59, Ankara 1938, Ulus Basımevi, İkinci Kânun 1938, ss. 468-473, s. 468.
- 60 A.g.e, s. 4.
- 61 Bu kapsamda yapılan konferanslara örnek olarak bakınız: Mehmet Emin Erişirgil, (1938). Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Hukukun Üç Cephesi ve Hukuk Tedrisatı", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Cilt 11, Sayı 61, Ankara 1938, Ulus Basımevi, Mart 1938, s. 33-41.

tiyaçları giderilmeye çalışılıyordu. Gerçekten de bütçelerin büyük bir kısmı bu öğrencilere ayrılmaktaydı. Ankara şehrinde ve köylerinde bulunan yoksul talebelere yaklaşık 15.176 kitap ve okuma malzemesi dağıtılmış ve 546 talebeye yaklaşık 3.704 lira para yardımında bulunulmuştu. İctima Yardım Komitesi bu paraların büyük bir kısmını kendi teşebbüsleriyle ve çabalarıyla elde etmişti. 53 yoksul vatandaşa ise 450 lira verilmiş ve birçok talebenin de giyim kuşam ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştı. Ayrıca Ankara Halkevi polikliniğinde muayene olan hasta yurttaşların sayısı yaklaşık 3.328 kişiydi ve bunlardan maddi durumu oldukça yoksul olan 2.715 hastanın reçeteleri bizzat Halkevi tarafından meccanen karşılanmıştı. 1939 senesinde yazılan raporlar, Ankara Halkevi'nin 1938 senesine ait tüm faaliyetlerini detaylı bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın değişmesi Ankara Halkevi'nin yıllık raporlarına da yansımıştır. Yeni hükümetin etkisi kendisini hızla hissettirmiş ve Milli Şef olarak görülen ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün direktiflerine tamamen uyulacağı bu raporlarda açıkça beyan edilmiştir.⁶²

Atatürk döneminde devletin merkezi otoritesini güçlendirmek amacıyla 25 Haziran 1927'de bir denetim mekanizması olarak Umûmî Müfettişlik Kurumu teşkil edilmişti.⁶³ Bu minvalde Türkiye genelinde açılan tüm Halkevlerini ve Halkodlarını denetlemek amacıyla parti müfettişleri görevlendirilmişti. Ankara Halkevi'ni ise genelde Ankara mebusları denetlemekte ve Halkevi'nin başkentte yürütmüş olduğu faaliyetleri raporlamaktaydı.⁶⁴ Ankara'da bulunan Halkevleri ve Halkodalarının teftişini yapan Ankara Bölgesi Müfettişi Amasya Mebusu Esat Uras; Ankara Halkevi'nin bütçe gelirlerinin yeterli düzeyde olduğunu, idari heyetin liyakat ölçüsünde göreve geldiğini ve halkında bu kuruma rağbet ettiğini belirtmiştir. Öte yandan hazırlanan müfettişlik raporuna göre Ankara Halkevi'nin icraat noktasında bazı eksikliklerinin olmasının yanı sıra bu kültür kurumunun faaliyetleri açısından yeterli düzeyde olduğu da açıklanmıştır.⁶⁵ Bu minvalde 1938 senesinde Ankara Halkevi'nin faaliyetleri takdir görmüş ve Ülkü Dergisi'nde bu faaliyetler örnek olması amacıyla neşredilmişti. Hassaten köylerde, kahvehanelerde, birçok yerde vatandaşlara Cumhuriyet idaresinin prensipleri telkin edilmiş, Halkevi'nin genç hatipleri halkla rabita kurabilmişlerdi. Ayrıca Ankara Halkevi'nde verilen konferanslar, konserler ve temsiller ayrıca beğeni görmüştü.⁶⁶ Tüm bu faaliyetlerin yanı sıra Ankara, üniversite ve yükseköğrencilerinin yoğun olarak ikame ettikleri bir şehirdi. Bu gençlerin birbirleriyle kaynaşması ve zamanlarını daha verimli kullanabilmeleri için

62 A.g.e., s. 4.

63 Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 61-62.

64 BCA, 490.1.0.0/994. 843. 2, lef. 1.

65 BCA, 490.1.0.0/994. 843. 2, lef. 3; BCA, 490.1.0.0/994. 843. 2, lef. 15.

66 Behçet Kemal Çağlar, Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Halkevlerinde Göze Çarpan Çalışmalar ve Beliren Değerler", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Cilt 10, Sayı 60, Ankara 1938, Ulus Basımevi, Şubat 1938, ss. 548-552, s. 550.

görsel

Akademik
Bakış

163

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğince tedbirler alınmış ve Ankara Halkevi'nde 'yüksek mektep talebesi' günleri organize edilmişti. Hafta sonu akşamları Ankara Halkevi'nde bir araya gelen tahsilli gençler kendi aralarında çaylı, danslı toplantılar yapmış, Ankara'nın önde gelen şair ve yazarları bu etkinliklerde konuşma yapmaları için davet edilmişlerdi.⁶⁷ Hülasa Atatürk döneminde ve sonrasında yurt dışında Halkevlerinin sayısı oldukça artmış ve kapatıldıkları 1951 senesine kadar⁶⁸ Ankara Halkevi'nin dokuz çalışma şubesi faaliyetlerine gayretli bir şekilde devam etmeye çalışmışlardı.

Atatürk ve İsmet İnönü'nün Ankara Halkevi Ziyaretleri

Ankara Halkevi ve yurt dışında açılan tüm Halkevlerinin öneminin giderek artmasıyla birlikte 1935 senesinde başta Atatürk olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran öncü kadrolar, Halkevlerinin açılış sene-i devriyesine büyük özen göstermişlerdi. Nitekim Cumhuriyet'in banisi Atatürk, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nda dahi Halkevlerinin kuruluşunun önemine değinmişti ve Atatürk'e göre C.H.P. üyeleri verilen vazifeleri bihakkın yerine getirmektedir. Aynı zamanda parti seçimlerinin canlı ve özenli oluşu Türk siyasal hayatında önemli bir ilerleşimin göstergesiydi. Parti üyeleri Türk devrim programını iyi bir şekilde idrak etmişler ve bu devrim sürecini halka ulaştırarak yurttaşların güvenini kazanmışlardı. Atatürk'e göre Türk devrim programının halka ulaştırılması vazifesini ifa eden Halkevleri, kapılarını tüm yurttaşlara açarak içtimai ve kültürel alanda büyük bir devrim yapmıştı.⁶⁹ Kemalist devrimin en büyük başarılarından biri de sıhhi alanda kendisini göstermekteydi ve nitekim 1927 ve 1935 yıllarındaki genel nüfus sayımları göz önüne alındığında Türkiye nüfusunun çoğaldığı ve ölüm oranlarında azalma olduğu görülecektir.⁷⁰ Bu başarıların elde edilmesinde Halkevlerinin bilgiyi yayma mücadelesi de eklenmelidir. 1935 senesinde Gazi Paşa, Ankara Halkevi'ni ziyaret etmişti ve bu ziyareti yıllık raporlarına kaydeden Ankara Halkevi yönetimi, özellikle Gazi'nin Halkevleriyle ilgili söylediği övücü sözleri neşretmişti. Gazi tarafından söylenen bu sözlerin önemi büyüktü. Çünkü bu sözler C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı'nda sarf edilmiş ve daha sonra Türk basınında yer almıştı. Sonrasında ise Gazi'nin bu sözleri Ankara Halkevi'nin yıllık raporlarına kaydedilerek neşredilmişti. Böylelikle Halkevleri, Gazi'nin sözlerini yayınlayarak kendi meşruiyetlerini kuvvetlendirmişti.⁷¹

1937 senesine gelindiğinde ise Halkevlerinde Atatürk'ün altı temel il-

- 67 Behçet Kemal Çağlar, (1938). Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Halkevlerinde Bariz Çalışmalar ve Beliren Değerler". Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 11, Sayı 62, Ankara: Ulus Basımevi, Nisan 1938, 175-180, 176.
- 68 Neşe G. Yeşilkaya, "Halkevleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, C. 2, s. 113.
- 69 *Ulus Gazetesi*, 10 Mayıs 1935 Cuma, s. 3.
- 70 Remzi Gönenç, "Sağlık Bahtiyarlıktır", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Cilt 7, Sayı 37, Mart 1936, ss. 48-51, s. 49.
- 71 *Ankara Halkevi 1935-1936 Yıllık Raporları*, "Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 300000 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı", s. 1.

kesinin önemine özellikle değinilmekteydi. Türkiye Cumhuriyeti'nin halkçı bir devlet olduğu ve Atatürk'ün altı temel prensibinin C.H.P.'nin mesuliyetinde olduğu daha sonra bu prensiplerin Anayasa'ya girdiği vurgulanmaktaydı.⁷² Halk için halkla beraber mottosuyla hareket eden Cumhuriyet idaresi Halkevlerini de bu doğrultuda çalışmaya teşvik etmekteydi. Bu manada Ankara Halkevi kendi neşriyatında belirttiği üzere 1937 senesinde yaklaşık 475.651 vatandaşı çatısı altında toplamayı başarmıştı.⁷³ Her şeyden ziyade Cumhuriyet'in banisi Atatürk, 1937 senesinde Ankara Halkevi'ni dört kere ziyarete gelmişti. Bu durum Halkevi için önemli bir prestijdi ve aslında Gazi Paşa Ankara Halkevi'nin kuruluşundan itibaren birçok kez şereflendirmişti. Fakat 1937 senesi gerçekten içerdiği mana bakımından bir başkaydı. Çünkü 1937 senesinde yapılan ziyaretler esnasında özellikle gençler ile memleket-millet meseleleri hakkında görüşmeler yapılmış ve Atatürk kendi fikirlerini gençlere aktarmıştı. Bu ziyaretlerde özellikle dil, sanat ve tarih konuları hakkında konuşma ortamı olmuştu ve bu konuşmalarda daha çok Gazi Paşa gençlere fikirlerini ve öğütlerini aktarmıştı. Atatürk 1937 senesinde Ankara Halkevi'ni, 26 Mart 1937'de Uludağ (Bursa) gecesi, 11 Mayıs 1937'de Ay Işığı piyesi, 26 Mayıs 1937 Merâki piyesi ve 26 Aralık 1937'de Gaziayntap gecesi münasebetiyle ziyaret etmişti.⁷⁴ Bursa gecesinde gençlerle yaptığı bir konuşmada Atatürk şunları söylemiştir: “Sizler, yani yeni Türkiye'nin genç evlatları, yorulsanız bile beni takip edeceksiniz. Ben bu akşam buraya yalnız bunu size anlatmak için gelmiş bulunuyorum. Dinlenmemek üzere yürümeye karar verenler, asla ve asla yorulmazlar. Türk gençliği amaca, bizim yüksek idealimize, durmadan yorulmadan yürüyecektir.”⁷⁵

Dönemin Başbakanı İsmet İnönü de tıpkı Atatürk gibi Halkevlerinin halka ulaşma noktasında çok önemli ideolojik kurumlar olduğunun idrakindeydi ve bu noktada önemli tarihi günlerde İnönü, Ankara Halkevi'nde verilen organizasyonlara katılmayı ihmal etmemekteydi. İnönü, Halkevlerinin açılışının üçüncü yılında Ankara Halkevi'nde toplanan kalabalık bir kitleye hitap etmişti ve konuşmasında Halkevlerinin siyasi yapılar olmadığına belirten İnönü, Halkevlerinin içtimai ve kültürel yapılar olduğu üzerinde durmuştu. Memleketin aydın evlatlarına seslendiğini belirten İnönü, tüm yurttaşları Halkevlerine hizmet etmeye çağırıyordu. Bu çağırıda ister memur olsun isterse de serbest meslek erbabı hiçbir ayırım olmaksızın tüm vatandaşların

72 Şükrü Kaya, Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, “B. Şükrü Kaya'nın Nutku”, Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 49, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Mart 1937, ss. 1-6, s. 2; Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, “Anayasamızdaki Değişiklik”, Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 49, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Mart 1937, s. 56.

73 *Ankara Halkevi 1937-1938*, “Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 475.651 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı”, Ulus Basımevi Ankara, s. 6. (Bu sayısal veriler Ankara Halkevi'nin kendi yayınladığı neşriyatlar içerisinde bazı farklılıklar göstermektedir. Lakin toplam sayılar hemen hemen birbirlerine yakındır.)

74 *Ankara Halkevi 1937-1938*, “Atatürk'ün Bir Yılda Evimize Şeref Verdiği Günler”, Ulus Basımevi Ankara, s. 10.

75 <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/ankara-halkevinde-bir-konusma>.

görsel

Akademik
Bakış

165

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Halkevlerinde toplanarak adeta aile toplantısı gerçekleştiriliyor gibi faaliyet içinde bulunmaları istenmişti. Böylelikle kitleler kaynaştırılarak millet mefhumu kuvvetlendirilecekti. Halkevleri üyelerine de uyarılarda bulunan İsmet Paşa, üzerlerine aldıkları sosyal sorumluluğun büyüklüğüne dikkat çekmişti. Halkevleri yöneticileri, vatandaşları Halkevlerinde toplayarak birbirleriyle ilmi ve sosyal konularda konuşma yapabilme adetlerini pekiştirmelerine yardımcı olmalıydı. Başbakan İsmet İnönü yapmış olduğu konuşmada hem vatandaşların hem de Halkevi yöneticilerinin sorumluluklarına değinmiş ve halk kitesinin kaynaştırılması hususuna dikkat çekmişti.⁷⁶

Halkevlerinin kapatılması mevzusuna gelince bu eğitim ve kültür kurumları Demokrat Parti döneminde 1951 senesinde kapatılmış ve fesih edildikleri tarihe kadar sayı olarak 478'e ulaşmıştı. Öte yandan Halkevlerinden daha az sayıda komitelerle küşat edilen ve genelde nüfus olarak az yerleşim yerlerine kurulan Halkodalarının sayısı ise kapatıldıkları 1951 senesine kadar 4322'ye ulaşmıştı.⁷⁷

Atatürk döneminde Ankara Halkevi'nde verilen çeşitli konferanslar, filmler, temsiller, sergiler ve neşredilen bazı kitaplar aşağıdaki tabloda listelenmiştir.⁷⁸

görsel

- 76 A.g.m., s. 2.
- 77 Neşe G. Yeşilkaya, "Halkevleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, C. 2, s. 113.
- 78 *1933 Cumhuriyetin 10 Uncu Yıl Dönümü Ankara Halkevi*, (29 Birinci Teşrin 1933). "III Ankara Halkevi Neler Yaptı?". Ankara: Ankara Halkevi Neşriyatı, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, s. 66-67; *Ankara Halkevi 1935-1936 Yıllık Raporları*, "Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 300000 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı". "Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi", s. 4-6; *Ankara Halkevi 1938-1939 Çalışması*, "Köycülük İşleri", Ankara Basım ve Ciltevi, s.42-43; *Ankara Halkevi 1936-1937*, (Uluğ İğdemir'in Armağanıdır), "Gösterit Şubesi". s. 29-30; Veysel Hasar, *Atatürk Döneminde Ankara Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1938)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2022, s.188-192.

Konferanslar	Yayımlanan Kitaplar	Filmler	Temsiller	Sergiler
Vatan (Kâzım Nami Duru)	Bozkır Haznesi (Kerim Ömer)	Köy Öğretmenlerinin ve Yurttaşların İstidatlarını Yükseltmek İçin Eğitici Filmler	Akın Piyesi	Sabah Sergisi (Petrov Vodkin)
Milli Edebiyat (Halil Vedad)	Karacaoğlan (İshak Refet)	Salgın Hastalıklara Karşı Yurttaşlara İzletilen Sıhhi Filmler	Mavi Yıldırım Piyesi	Genç Kız Resim Sergisi (Petrov Vodkin)
Halkçılık (Enis Behiç Koryürek)	Ankara'dan Nevşehir'e (Ali Candar)	Tarımsal Verimliliği artırmak İçin Gösterilen Zırai Filmler	Vatan Silistre Piyesi	General Halil Paşa Sergileri
Hitabette Usul ve Nevi (Enver Behnan Şapolyo)	Verem (Dr. Hamit Osman)	Köy Öğretmenlerinin ve Yurttaşların İstidatlarını Yükseltmek İçin Fenni Filmler	Beyaz Kahraman Piyesi	Kok Fabrikası Resim Sergisi (Kuprin)
Halk Edebiyatımız (İshak Refet Işıttan)	Gübre ve Ağaç (İsfendiyar Esat)	Köy Öğretmenlerinin ve Yurttaşların İstidatlarını Yükseltmek İçin İçtimai Filmler	Vatan Piyesi	Yıkanan Kadınlar Sergisi (Vilyams)
Türk Hukukunda Devlet Fikri (Orhan Münir)	Tohumluk (Dr. M. Vamik)	Köy Öğretmenlerinin ve Yurttaşların İstidatlarını Yükseltmek İçin Kültürel Filmler	Mete Piyesi	Muallim Ahmet Bey Sergileri
Yeni Resim (Hâmid Gürrel)	Kazanç Yolları (Celâl Davut)	Köy Öğretmenlerinin ve Yurttaşların İstidatlarını Yükseltmek İçin Terbiyevi Filmler	Vazife Piyesi	Dördüncü İnkılap Resim Sergileri
Ticaret Kanunumuza Bir Bakış (Prof. Ali Kemal)	Hayvan Nasıl Beslenir (M. Cemal)	Halkevinin Günlük Faaliyetlerini İçeren Belgesel Film	Kuttaşı Piyesi	Bedia Hanım Moda Sergileri
Devletçilik ve Ticaret Hukuku (Ord. Prof. Bay Hırş)	Hayvan Yemleri (M. Cemal)	-----	Kral Ödip Piyesi	Bulgar Ressam Sava İvanof Resim Sergileri
Hâkimin Teşriî Salâhiyeti (Sivas Vekili Vasfi Raşit Sevik)	Sütçülük (Ekrem Rüştü)	-----	Othello Piyesi	Vorosilov Sergisi (Brodski İshak)
Sergi ve Panayırılar (Şükrü Eralçın)	İnkılap Bilgisi (Kerim Ömer)	-----	Azizlik Piyesi	Köy Resim Sergileri (Saryan)
Adalet Teşkilâtının Tarihi Tekâmülü (Eskişehir Vekili Yusuf Ziya Özer)	Annelerin Kızlarına Öğütleri (Hilmi Malik)	-----	Büyük Baba Piyesi	Gençlik Resim Sergisi (Bogorodski)

görsel

Akademik Bakış

167

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Sonuç

İmparatorluk bakiyesinden bir ulus-devlet inşa etmeye çalışan Cumhuriyet idaresi özellikle kaynaşmış, eşit, granit bir toplum oluşturma yönünde önemli uğraşlar vermiştir. Muasır medeniyetler seviyesine çıkmayı hedefleyen Atatürk, bu noktada gerçekleştirilen inkılâpları halka ulaştırmak için aracı mekanizmalara ihtiyaç duymuştu. Erken Cumhuriyet döneminde nüfusun dörtte üçünden fazlasını köylü yurttaşlar oluşturmaktaydı. Bu minvalde Atatürk gerçekleştirdiği inkılâpların sadece genelge olarak kalmasını istemediğinden dolayı özellikle Cumhuriyetin ideolojik felsefesine uygun, inkılâpları merkezden-çevreye yurttaşlara ulaştırabilmek adına Halkevlerini kurmuştu. Ayrıca Başkentte de diğer Halkevlerine öncü ve örnek olabilmesi adına da Ankara Halkevi küşat edilmişti. Ankara Halkevi bünyesinde barındırdığı dokuz şubesi vasıtasıyla kendi bölgesindeki halkın tenvir edilmesini sağlamıştır. Ayrıca Ankara Halkevi İdaresi gerçekleştirdiği toplantılarla devlet-millet bütünleşmesine kendi olanakları dâhilinde katkı sağlamıştır. Ankara Halkevi istikbali parlak başarılı bazı öğrencileri de kendi bütçelerinin el verdiği ölçüde meccanen okutarak Türk eğitim sistemine de önemli katkılar sunmuştur. Böylece başarılı olan talebeler taşradan alınarak okutulup, desteklenmiş ve daha sonra da devlet bürokrasisine yerleştirilmişlerdir. Ayrıca Türkiye'nin ve dünyanın önde gelen bilim adamları ve sanatçılarını da kurumuna getirebilen Ankara Halkevi gerçekleştirdiği faaliyetlerle ülkenin kültür seviyesinin gelişmesine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Ankara Halkevi kendi bölgesinde siyasi, içtima, kültürel, iktisadi, ilmi birçok etkinlikler düzenleyerek toplumun aydınlatılması noktasında öncü bir kültür kurumu olmuştur. Ayrıca Ankara Halkevi'nin Köycülük Komitesi zaman zaman yapmış oldukları köy gezilerinde yurttaşların sıkıntılarını yerinde gözlemleyerek problemleri kendi mütevazı imkânlarıyla çözümlenmeye de çalışmıştır. Öte yandan köylü yurttaşların sağlık problemleri giderilmeye çalışılarak, meccanen ilaç dağıtımında ve sağlık taramaları faaliyetlerinde bulunulmuştur. Diğer yandan Ankara Halkevi Neşriyatı'nın süreli yayınlar noktasında yürütmüş olduğu faaliyetler, literatür ve birikim noktasında ilmi olarak Türk tarihine, edebiyatına, sanatına önemli ölçüde katkılar sunmuştur. Bu kültür kurumunda çok sayıda münevverler yetişmiş ve bunların ilim dünyasına katkısı da büyük ölçüde olmuştur.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA 490.01.1063.1082.1.

BCA, 490.1.0.0/2. 9. 1, lef. 2.

BCA, 490.1.0.0/2. 9. 1, lef. 3.

BCA, 490.1.0.0/2.9.1, lef. 9.

BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 3.

BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 5.

görsel

- BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 4.
BCA, 490.1.0.0/386. 1634. 4, lef. 4.
BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 2.
BCA, 490.1.0.0/386. 1634. 4, lef. 6.
BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 6.
BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 7.
BCA, 490.1.0.0/382.1613.12, lef. 1.
BCA, 490.1.0.0/1655. 757. 1, lef. 1.
BCA, 490.1.0.0/382.1613.12, lef. 2.
BCA, 490.1.0.0/1655. 756. 1, lef. 1.
BCA, 490.1.0.0/382.1613.10, lef. 8.
BCA, 490.1.0.0/1655. 756. 1, lef. 26.
BCA, 490.1.0.0/382.1613.10, lef. 9.
BCA, 490.1.0.0/1655. 757. 1, lef. 13.
BCA, 490.1.0.0/384. 1625. 2, lef. 16.
BCA, 490.1.0.0/1653.749.1, lef. 1.
BCA, 490.1.0.0/994.843.2, lef. 1.
BCA, 490.1.0.0/994.843.2, lef. 3.
BCA, 490.1.0.0/994. 843. 2, lef. 15.

Amerikan Arşivleri

U.S. National Archives

U.S. National Archives, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, Decimal File 867.145, Internal Affairs Of States, Charities. Philanthropic Organizations., Turkey, Institutional Homes., Feb. 16, 1932-July 1, 1932. 867. 145/3.

U.S. National Archives, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944, Decimal File 867. 145, Internal Affairs Of States, Charities. Philanthropic Organizations., Turkey, Institutional Homes., Feb. 16, 1932-July 1, 1932. 867.145/2.

Resmi ve Süreli Yayınlar

C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul-Ankara 1942.

ÇAĞLAR, Behçet Kemal, Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Halkevlerinde Beliren Değerler ve Bariz Çalışmalar", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 10, Sayı 59, Ankara 1938, Ulus Basımevi, İkinci Kânun 1938, ss. 468-473.

ÇAĞLAR, Behçet Kemal, Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Halkevlerinde Göze Çarpan Çalışmalar ve Beliren Değerler", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 10, Sayı 60, Ankara 1938, Ulus Basımevi, Şubat 1938, ss. 548-552.

ÇAĞLAR, Behçet Kemal. (1938). Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Halkevlerinde Bariz Çalışmalar ve Beliren Değerler", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 11, Sayı 62, Ankara: Ulus Basımevi, Nisan 1938, ss. 175-180.

ERİŞİRĞİL, Mehmet Emin, (1938). Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Hukukun Üç Cephesi ve Hukuk Tedrisatı", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 11, Sayı 61, Ankara 1938, Ulus Basımevi, Mart 1938.

GÖNENÇ, Remzi, "Sağlık Bahtiyarlıktır", Ülkü *Halkevleri Mecmuası*, Cilt 7, Sayı 37, Mart 1936, ss. 48-51.

görsel

Akademik
Bakış

169

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

GÜVEN, Ferid Celâl, Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Bir Kuruluşun 17 inci Yıldönümü", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 51, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Mayıs 1937.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 19 Şubat 1932, Cuma, s. 1.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 19 Şubat 1932, Cuma, s. 2.

HAYRİ, Münir, "Sinema ve Eğitim", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 6, Sayı 36, Şubat 1936, ss. 428-430.

İNÖNÜ, İsmet, Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "İsmet İnönü'nün Nutku". Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 8, Sayı 47, Ankara 1937, Ulus Basımevi, İkinci Kânun 1937.

KAYA, Şükrü, Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "B. Şükrü Kaya'nın Nutku", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 49, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Mart 1937, ss. 1-6.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, "Abdülhak Hâmid Tarhan", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 51, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Mayıs 1937, ss. 161-162.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, "Anayasamızdaki Değişiklik", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 49, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Mart 1937.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, "Halkevlerinde Çalışmalar ve Beliren Değerler", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 52, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Haziran 1937.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, "Halkevlerinde Göze Çarpan Çalışmalar ve Beliren Değerler", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 54, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Ağustos 1937.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, "Halkevlerinin Çıkardıkları Kitaplar". Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 8, Sayı 43, Ankara 1936, Ulus Basımevi, Eylül 1936, ss. 85-88.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, "Hâmid'in Ölümü", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 51, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Mayıs 1937.

M. Nedim, "İleri Hukuk", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Ankara 1934, Cilt 3, Sayı 14.

PEKER, Recep, "R. Peker'in Yeni Halkevlerini Açma Nutku", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 7, Sayı 37, Mart 1936, ss. 1-5.

TÖR, Vedat Nedim, Direktör: Mehmet Fuat Köprülü, "Sanatkâr Hâmid", Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 9, Sayı 51, Ankara 1937, Ulus Basımevi, Mayıs 1937, ss. 187-190.

Ulus Gazetesi, 10 Mayıs 1935 Cuma.

Halkevleri Faaliyet Raporları

1933 Cumhuriyetin 10 Uncu Yıl Dönümü Ankara Halkevi, (29 Birinci Teşrin 1933), "I Halkevleri Açılırken", "III Ankara Halkevi Neler Yaptı?", Ankara Halkevi Neşriyatı, Ankara 1933, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası.

Ankara Halkevi 1935-1936 Yıllık Raporları, "Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 300000 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı". "Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi".

Ankara Halkevi 1935-1936 Yıllık Raporları, "Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 300000 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı", "Kitapsaray ve Yayın Şubesi".

Ankara Halkevi 1936-1937, (Uluğ İğdemir'in Armağanıdır), "Ankara Halkevi'nin 1936 Yılı'nın Çalışması", "Ankara Halkevi'ne Beş Yılda 1021326 Yurttaş Gelmiştir"

Ankara Halkevi 1936-1937, (Uluğ İğdemir'in Armağanıdır), "Gösterit Şubesi".

Ankara Halkevi 1936-1937, (Uluğ İğdemir'in Armağanıdır). "Kitapsaray ve Yayın Şubesi".

Ankara Halkevi 1937-1938, "Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 475.651 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı", Ulus Basımevi Ankara.

Ankara Halkevi 1937-1938, "Ankara Halkevi'ne Altı Yılda 1.496.977 Yurddaş Gelmiştir.", Ulus Basımevi Ankara.

Ankara Halkevi 1937-1938, "Ankara Halkevi'nin 1937 Yılı Çalışması", Ulus Basımevi Ankara.

görsel

Ankara Halkevi 1937-1938, "Atatürk'ün Bir Yılda Evimize Şeref Verdiği Günler", Ulus Basımevi Ankara.

Ankara Halkevi 1938-1939 Çalışması, "Ankara Halkevi'nin 1938 Yılı Çalışması", Ankara Basım ve Ciltevi.

Ankara Halkevi 1938-1939 Çalışması, "Köycülük İşleri", Ankara Basım ve Ciltevi.

Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsaları, Ankara 1934, Hâkimiyeti Millîye Matbaası.

Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası, Ankara 1935, Ulus Basımevi.

Telif ve Tetkik Eserler

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017.

AKÇURA, Yusuf, *Türk Devriminin Programı*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017.

ALTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev. A. Tümertekin), İstanbul 2019, İthaki Yayınları.

BENLİ, Hasan Tahsin, Ankara Halkevi Açılışı ve İlk Yılı, *Mülkiye Cilt XXV, Sayı 227*, ss. 223-230.

BERKES, Niyazi, *Niyazi Berkes Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2010.

HASAR, Veysel, "Ulusal Basında Türk Ocakları'nın Kapanmasının Yansımaları (1931 Yılı)", *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. Hale Şıvgın'a Armağan*, Gazi Kitabevi, Ankara 2020.

HASAR, Veysel, *Atatürk Döneminde Ankara Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1938)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2022.

HEPER, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2010.

<https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/ankara-halkevinde-bir-konusma>.

İNALCIK, Halil, *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

KOÇAK, Cemil, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

MANGO, Andrew, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013.

TOKSOY, Nurcan, *Halkevleri Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, Orion Yayınevi, Ankara 2007.

YEŞİLKAYA, Neşe G., "Halkevleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, C. 2.

ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2018.

Extended Abstract

Turks, one of the most established nations in history, have generally had a flexible attitude in matters such as modernization, transformation, adaptation, adapting to a new geography, and embracing the conditions of the age. In fact, the Turks' efforts at innovation did not begin in the 19th century. All Turkish states had an open-minded approach to military technology, management approach, and technological inventions that affected daily life, and they quickly adopted them and harmonized them with their own traditions and systems. In this respect, the needs of the state were prioritized. Starting from the 14th century, the Ottoman Empire changed its system and tried to modernize it in accordance with military and social needs. The Ottoman

Görüş

Akademik
Bakış

171

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Empire initiated a policy of reform in the military field according to the needs of the new era, especially during the rise of the early modern European states in the seventeenth and eighteenth centuries. The bureaucratic structure began to transform in areas where the classical state administration was inadequate in terms of rational management. In the modern period, the Bill of Tanzimat laid the foundations of the modern-centralized state administration. The foundation stones of the Republic period were laid in the new and radical reform era that started in the nineteenth century, and the state organization began to gradually evolve towards the constitutional regime from this period onwards. During the constitutional period, when it was revealed that the generation that founded the Republic was educated, the new intellectual class began to demand a comprehensive and sharp reform program due to the crisis of the state. The new civil/military intellectual generation, who witnessed the destruction of the Ottoman Empire, benefited especially from the reform efforts of the Ottoman Empire in their intention to establish the Republic and were able to realize their reforms on the modernization projects of the past. However, there were certain features that differentiated the reforms of the Ataturk period from all previous eras.

During Ataturk's reign, improvement attempts were adopted as a state policy, and revolution moves were generally executed from the center to the periphery. Ideological intermediary mechanisms were established to communicate with the public so that the reforms did not remain only on paper and as an unimplemented legal regulation. The most important of these mechanisms is undoubtedly the People's House established in Turkey on February 19, 1932. The Republic of Turkey laid the foundations of People's House in order to impose the Kemalist state ideology on the people and to create classless, privileged, unified masses, as the frequently used statement of the period. The People's Houses aimed to raise generations that have a nationalist, civilizational, scientific mentality and have fully embraced the unitary-national state approach, which is the official ideology of the state. These cultural institutions were built with a directly populist and people-oriented approach. One of the first People's House opened in Turkey was Ankara People's House and it pioneered and set an example for others throughout Turkey. In addition, Ankara Public House was created from Language, History, Literature; Art; Theatre; Sports; Social Assistance; Public Teaching Schools; Library and Publishing; Peasantism; Museum and Exhibition branches. It was a cultural institution that supported social transformation in every aspect through these branches. With its endeavour, Ankara Public House became the organizer of many political, social, cultural and artistic attempts, especially in its own region, and has been able to shed light on Turkish literature and history within the framework of its own possibilities with its publications. In addition that the Peasantism Branch, operating within the Ankara People House, visited the villages in its working area with its modest budget and tried to solve the problems of the citizens. This movement made significant contributions to the state-nation integration by establishing important connections from the community center to the people. Moreover, Ankara People House, which has enabled the public to be enlightened in many areas with its publications, had made significant contributions to Turkey's literature accumulation with these other attempts. The main mission and aim of Ankara People's House was to undertake Turkey's development project in cultural and social aspects, and the entire institutional infrastructure was designed to realize this primary purpose.

gor

Çin'deki Oğuzlar: Rus Kaynaklarına Göre Salar Türklerinin Göçü

Oghuzes in China: Migration of Salar Turks According to Russian Sources

Selcen ÖZYURT ULUTAŞ*

Öz

Çin tarafından resmen Türk ve Sünni-Müslüman olarak kabul edilen Salar Türkleri 700 yıl evvel bugün Çin'de yaşadıkları yere göç etmişlerdir. Yaşadıkları tüm zorluklara rağmen dillerinden, kültürlerinden taviz vermeden günümüze kadar gelebilmeyi başarmışlardır. Haklarında yazılı kaynakların az olması sebebiyle hangi tarihte nereden, neden göç ettikleri hususunda kesin bilgi yoktur. Bu nedenle Salar Türklerinin kimlikleri, geçmişleri farklı efsanelerle harmanlanmış ve yeniden inşa edilmiştir. Çalışmada Salarların Çin'e göçleri ve yerleşmelerine dair daha önce hiç kullanılmamış olan Rusça birinci el kaynaklar tetkik edilmiş ve Semerkant'tan Çin'e göçlerine dair farklı bilimsel bir yorum ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Oğuz, Salar, Çin, Müslüman, Semerkant.

Abstract

The Salar Turks, who are officially accepted as Turks and Sunni-Muslims by China, migrated to the place where they live in China 700 years ago. Despite all the difficulties they have experienced, they have managed to survive to the present day without compromising their language, culture. There is no definite information about when and why they migrated due to the scarcity of written sources about them. For this reason, the identities and pasts of the Salar Turks were blended with different legends and reconstructed. In the study, Russian first-hand sources about the migration and settlement of Salars to China, which have never been used before, were examined and a scientific opinion was put forward for the first time about their migration from Samarkand to China.

Key Words: Oghuz, Salar, Chinese, Muslim, Samarkand.

Giriş

Hem coğrafi hem de nüfus bakımından dünyanın en büyük ülkelerinden biri olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin binlerce yıla uzanan geçmişi Türk tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Asırlar içerisinde Türkistan coğrafyasında değişen siyasi şartlar neticesinde bugünkü Çin devleti sınırları içerisinde ciddi bir Türk nüfusu yaşamaya devam etmektedir. Bu bağlamda Çin'deki Türkler

Makale Geliş Tarihi: 21.03.2023. Makale Kabul Tarihi: 20.02.2024.
Araştırma Makalesi / Künye: ÖZYURT ULUTAŞ, Selcen. "Çin'deki Oğuzlar: Rus Kaynaklarına Göre Salar Türklerinin Göçü". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Hazi-ran 2024): s. 173-188. DOI: 10.19060/gav.1498836

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi ABD, E-mail: selcen.ozyurt@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7235-3548.

Gazi

Akademik
Bakış

173

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

denildiğinde akla ilk gelenler Uygur Türkleridir. Ancak resmî verilere göre günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti tarafından tanınan 56 azınlıktan yedisi Uygur, Kazak, Tatar, Sarı Uygur, Kırgız, Özbek ve Salar Türkleridir.

İlgili Türk topluluklarından biri ve bu çalışmanın odağı olan Salar Türkleri, Çin'deki en az nüfuslu Türk topluluğu olmalarına karşın kendi adlarını taşıyan özerk bölgelerinde yaklaşık yedi asırdır varlıklarını kesintisiz devam ettirmektedirler. Günümüzde yaklaşık 110.000'lik nüfuslarıyla ekseriyetle Çinghay (Qinghai) Eyaleti Göxdeniz Velayat Şünxua Salır Özbaşdak Yurt'da meskûnlardır. Oldukça az bir nüfusla Hanedanlıklar dönemini atlatan Salar Türklerinin Çin Kültür Devrimi sonrasında Komünist rejim idaresinde dağılmadan, asimile olmadan dilleriyle, inançlarıyla, kültürleriyle günümüze kadar gelebilmeleri gerçekten hayranlık uyandıran bir durumdur. Yüzyıllara meydan okuyan varlıklarının en önemli sebebi ise Salar Türklerinin kültürlerine ve inançlarına olan bağlılıklarıdır.

Araştırmacılar Salar Türklerinin Çin'deki tarihlerini XIV. yüzyıldan başlatmaktadırlar. Ancak şüphesiz bundan çok daha kadim bir tarihlerinin olduğu malumdur. Fakat kaynak yetersizliği Salar tarihi çalışmalarındaki en önemli problemdir. Çalışmanın ilk bölümünde Oğuz Türklerinin önemli bir boyu olan Salarların, kayıtlara göre Türk tarihinde ilk nerede ve nasıl görüldükleri tetkik edilmiştir. İkinci bölümde ise XIX. yüzyılda saha çalışması yapmış olan Rus ve Batılı araştırmacıların eserleri esas alınarak Çin'e ne zaman, neden ve nasıl göç ettikleri tahlil edilmiştir.

Çin'e Göç Öncesi Salar Boyunun Kısa Tarihi

Hiç şüphe yoktur ki, Hazar Denizinden Balkanlara kadar geniş coğrafyanın tarihi ekseriyetle Oğuz boylarınca yazılmıştır. Kurdukları farklı devletler vesilesiyle hem bölgelerinin hem de dünyanın kaderine yön vermişlerdir. Fakat konu ile alakâdar uzmanların ittifak ile ifade ettiği üzere müstakil ve bütüncül Oğuz çalışmaları oldukça sınırlıdır. Muhakkak kaynak eksikliği tafsilatlı bir Oğuz tarihinin yazılmasındaki en büyük problemdir. Oğuz boyu mensubu Salar Türklerinin tarihi de aynı sorundan muzdariptir. Oysa Salar Beyleri, Türkistan sahasında tarihin farklı dönemlerinde çeşitli nedenlerle dağılan irili ufaklı birçok Türk topluluğunu "Salı" adıyla bir çatı altında toplamışlardır¹. Bu nedenle Anadolu dışında özellikle Hazar ötesi Türkmenlerinin önemli bir kısmının Salur boyundan geldiği bilinmektedir². Tesis ettikleri bu durum öylesine önemlidir ki günümüzde dahi Türkmenistan'da boy adı olarak muhafaza edilen üç Oğuz boyundan en büyüğü Salarlardır³.

Çalışmalara göre Salur boyunun tarihine dair kaynakları iki ana grupta toplamak mümkündür. Başta *Dîvân-ı Lugâti't- Türk* olmak üzere çeşitli *Oğuznâmeler*'in olduğu birinci el kaynaklar ile bu ve benzer eserlerden is-

- 1 Soltanğa Ataniyazov, "Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", *Bilig*, Sayı:10, Yaz 1999, s. 5.
- 2 Faruk Sümer, "Salur", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s. 57.
- 3 Ataniyazov, a.g.m., s. 5.

Gör

tifade ederek kendi görüşlerini aktaran bilim insanlarının verdikleri malumatlardır. Salar boyunu 24 Oğuz boyu arasında gösteren Kaşgarlı Mahmud, *Dîvân-ı Lugâti't- Türk*'te boy kelimesinin anlamını verirken Salgur adını kullanmıştır; *Boy: Kavim, kabile, aşiret, hısım. Oğuzca. Birbirini tanımayan iki adam karşılaştıkları zaman önce selamlaşırlar. Sonra boy kim" diye sorarlar. Öteki Salgur diye cevap verir*⁴. Görüldüğü üzere Kaşgarlı Mahmud, Salar adını yalnızca isim olarak geçirmiş ve başka bilgi vermemiştir.

Malum olunacağı üzere çeşitli Oğuznâmelerde, ekseriyetle birbirinin tekrarı olmakla birlikte, daha fazla bilgi bulunmaktadır. Reşîdüddin'in, Oğuznâmesindeki Salar hikâyesi ise şöyledir;

"Şah Melik'in beylerinden Kınık Kazıgurt'un nökerlerinden Salvur Dikli adından bir bey vardı. Yine deler ki, Şah Melik'in bozguna uğradığı sıralarda bütün Oğuz beyleri Merv'de toplanmışlardı. Salvur kendi kabilesinden on bin atlı ile birlikte göç edip Horasan sınırlarına geldi ve Quhistan, Tabes ve Isfahan taraflarını yıllarca yağma etti. Nihayet Selçuklular bu ülkeyi istila ettikleri sırada bu Salvur onlarla birleşti ve uzun süre onlara yardım etti. Sonunda onun çocukları Fars taraflarına gittiler ve o diyarı aldılar. Tarihte Salgurî de denilen Fars Atabekleri de onların soyundandır."⁵

Salarlar hakkında en tafsilatlı bilgiyi aktaran kaynak ise Ebulgazi Bahadır Han tarafından kaleme alınan Şecere-i Terakime'dir. Eserin birçok yerinde Salar boyundan olup önemli işler yapan kimselerden bahsettikten sonra *Salur Ögürçik Alp'in Babaları, Küçük Kardeşleri ve Oğulları Hakkında* bir başlık açıp Salar beylerinin savaşlarını, yaptıklarını tafsilatıyla yazmıştır⁶. Oğuznâmelerde en sık görülen karakter ise Salur Kazan'dır. Dede Korkut'ta dâhil olmak üzere Salur boyunun, Peçenekler ile yaptıkları savaşlar ve özellikle batıya göçleri efsaneyle karışık bir şekilde aktarılmıştır. Fakat yine de tüm bu yazılanlar Salar boyunun en eski dönemden başlamak üzere tarihini vermekte yeterli değildir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere birinci el kaynaklardan beslenmek suretiyle kendi görüşlerini paylaşan bilim insanlarının başında M. Fuat Köprülü gelmektedir. Köprülü farklı çalışmalarında Salar boyuna dair önemli bilgiler vermiştir. Özel kütüphanesinde Farsça bir Oğuznâme'de ismin Salvur veya Salgur şekillerinin nadiren bulunduğu halde Salur hâline sıkça rastladığını ifade ettikten sonra Salar boyunun İli ve Işık Gölü civarlarından Seyhun Irmağı kıyılarına geldiğini daha sonra Maverâünnehr'e Harizm ve Horasan nihayetinde ise Anadolu'ya yerleştiğini yazmıştır. Menşei hususunda ise Gy. Nemeth'in açıklamasını benimseyen Köprülü şunları aktarmıştır;

- 4 Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügat-it Türk*, (yay. haz. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu, 4. Baskı, Ankara 1998, s. 65.
- 5 Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul 1982, s. 77.
- 6 Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*, (haz. Zuhul Kargı Ölmez), Simurg Kitapçılık, Ankara 1996, s. 264- 268.

Göç

Akademik
Bakış

175

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

“*Gy. Nemeth’in açıklaması ise şöyledir; Salgur kelimesi Türkçe Sal fülüne, filden isim yapma eki olan –gur lâhikasının ilavesi ile meydana gelmiştir. Reşîdüddin’in, Cami-‘al Tavarîh adlı eserindeki Tarih-i Oğuz u Turan u Hikâyat-i Cihangîr kısmında açıkladığı üzere “hücuma hazır muharip” manasında olup bilâhare Salur–Salır şekillerini almıştır.*”⁷

Reşîdüddin’e ait Oğuznâme’nin tercüme ve tahlilini yapan Zeki Velîdi Togan, Salgur kelimesinin etimolojik tahlilini yapmış ve şunları yazmıştır; “*Oğuz Hanlarının naib ve vezîrleri olarak çok rastlanan Salurlara gelince yani bu isim sadece Sarı-Ogur, Sarı-gur’daki –r yerine –l geçmesinden ibarettir. Bunlardan bir kısmı Oğuz camiasına girmiş bir kısmı ise Kuke-nor taraflarında ayrıca yaşamaya devam etmiştir.*”⁸

Konu ile alakadar olan A. Bican Ercilasun da *Oğuz Boy Adlarının Etimolojisi* adlı makalesinde On-Ok Oğuz devamlılığı fikrinden hareketle Türğiş oymaklarından Sou-ko ile Sal-gur’un aynı olabileceğini ifade etmiş ve akabinde –gur ekinin Yazgır dolayısıyla mübalağa eki olduğunu bu bakımdan da Sal-gur’un çok ve devamlı saldıran anlamına geldiğini yazmıştır⁹.

Azeri Türkolog Mireli Seyidov ise kelimeyi Salor şeklinde okuyarak farklı bir etimolojik izahta bulunmuştur. Ona göre *Sal* ve *–or* kelimelerinden müteşekkil isimdeki *Sal*; “*ocak, ateş yakılan yer, çılgın kızgın adam anlamlarının yanı sıra bütün, iri, muhkem*” manasına da gelmektedir. *–or* ise *istihkâm, muhkem yer* anlamına gelmektedir. Böylece *Salor yüce, muhkemleşmiş yer, yüce olan ocak, ateş yakılan yer, yüksekteki çılgın, kızgın adam* manasına gelmektedir¹⁰.

Yine isimden hareketle *Salar* boyunun menşesine dair değerlendirme yaparak boyun tarihini daha eski zamanlara kadar götüren bilim insanlarından biri Soltanğa Ataniyazov’dur. Ona göre Hunların “*Sal*” isminde bir boyu vardır ve Türkçedeki *–ar/ –ır* eki de çokluk bildirmektedir, böylece “*Sal+ar*” adı ortaya çıkmıştır¹¹.

İlk Oğuzlar adlı kitabı yazan A. Osman Karatay’ın ise boyun tarihine dair farklı bir tespiti vardır. Eserindeki şu bilgi dikkat çekicidir:

“*Bu boyun ismi sal+gur biçiminde yapıldığı ve ikinci kelimenin kavim anlamı verdiği görülüyor. Dolayısıyla, normal şartlarda bu isme Sal biçimiyle herhangi bir yerde rastlamak mümkündür. M.S. 2. yüzyılın yer-yazımcısı Ptolemeus, Orta İdil yakınlarında bir yerde yaşayan Sal isminde bir topluluktan bahsetmektedir. Orta Asya’dan kaçarak 558 yılında Kafkasların kuzeyine eren Avarların, Bizans’a gönderdikleri elçisiyle haber verdikleri üzere, o güne kadar o bölgede yükündürdükleri Onoğur, Suvar,*

7 M. Fuat Köprülü, “*Salur*”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1966, s. 136.

8 Togan, *a.g.e.*, s. 142.

9 Ahmet Bican Ercilasun, “*Oğuz Boy adlarının Etimolojisi*”, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 3, Cilt: 3, Aralık 2008, s. 20-21.

10 Ali Duymaz, *Bir Destan Kahramanı Olarak Salur Kazan*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1997, s. 41.

11 Soltanğa Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin Soyağacı)*, (Editör: Seyitnazar Arnazarov-Nergis Biray), Ötügen Neşriyat, İstanbul 2010, s. 182.

*Uturgur gibi topluluklar arasında bir Zal boyunun da adı geçer.*¹²

Buraya kadar aktardığımız bilgilerde de görüleceği üzere hem birinci hem de ikinci el kaynaklardan istifadeyle Salar boyunun mufassal tarihinden bahsetmek maalesef mümkün değildir. Oğuznâmeler bize ekseriyetle Salur Kazan başta olmak üzere Peçenekler ile yaşanan savaşları aktarmaktadır. Bilim insanlarının ise Salar kelimesinden hareketle çeşitli etimolojik tahliller yaptığı ve elde ettikleri neticelere göre izahatları müşahede edilmiştir. İlgili bilgilerin tümüne bakıldığında fark edileceği üzere Salar boyunun menşei ve tarihine dair nihai bir fikir birliği tesis edilememiştir.

Öte yandan M. Faruk Sümer'in ifadesiyle Salar boyunun önemi ve etkisi özellikle Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra temeyyüz etmiştir. Kaynaklara göre hususen IX. yüzyıldan sonra Salur beyleri ve faaliyetleri daha fark edilir olmuştur. Mesela Agacanov'a göre Salur boyu, aynı yüzyıl içinde Sır-Derya Yabgu Devletinde siyasi hâkimiyeti ele geçirmiş¹³ ve X. yüzyılın ortalarına kadar yani Guz B. Mamsak'ın 920'deki vefatına kadar yönetimi ellerinde tutmuşlardır. Fakat Mamsak'ın ölümü üzerine Oğuz Yabgu Devletinin hâkimiyeti uğruna ciddi bir iç çatışma başlamıştır. Meydana gelen mücadeleler sonucunda ise Baranlı boyu idareyi ele geçirmiştir. Salur boyu ve mensupları ise Mangışlak yarımadasına göç ederek burada Mangışlak Salur Oğuz Devletinin temellerini atmışlardır¹⁴. Kaynaklar söz konusu devletin XVI. yüzyıla kadar varlığından bahsetmektedir. Fakat tafsilatlı bir tarihten bahsetmek için bilgiler yeterli değildir.

Salar boyu mensuplarınca kurulan bir diğer siyasi müessese ise Fars Salgur Atabeyliği'dir. Söz konusu Atabeyliğin kuruluşu yine X. yüzyılda Sır-Derya Oğuz Devletinin dağılmasına dayanmaktadır. İfade edildiği üzere Sır-Derya bölgesini terk eden Salur boyu mensuplarının bir kısmı Mangışlak'a giderken Salvur Dikli liderliğindeki bir grup Horasan'a gitmiştir. Peyderpey bölgeye yerleşen Salvur Dikli, Melikşah'a bağlılığını bildirerek Haciblik görevini üstlenmiştir. Zaman içerisinde de bölgeye gelen Salar toplulukları Fars Salgur Atabeyliği'nin temellerini atmışlardır¹⁵.

Salar boyunun müstakil tarihi bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte burada derlediğimiz bilgiler ekseriyetle boy adının etimolojisi ve Salar Türklerinin X. yüzyıldan itibaren batıya, Anadolu'ya ilerlemelerine dairdir. Ancak kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla batıya göçmeyip Semerkant ve havalisinde kalan boy mensupları da vardır. Bunlarda değişen ve zorlaşan siyasi şartlar neticesinde rivayete göre XIV. yüzyılda Semerkant'tan ayrılmış ve Çin'e göç etmişlerdir.

12 Osman Karatay, *İlk Oğuzlar Köken, Türeyiş ve Erken Tarihleri Üzerine Çalışmalar*, Ötügen Neriyyat, (haz. Umut Üren), İstanbul 2017, s. 88-89.

13 Sergey Grigoreviç Agacanov, *Oğuzlar*, (çev. Ekber N. Necef-Ahmet Abberdiyev), Selenge Yayınları, İstanbul 2002, s. 202-204.

14 Necef Ekber vd., *Hazar Ötesi Türkmenleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 140.

15 Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 1991, s. 30-31.

göçü

Akademik
Bakış

177

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Salar Türklerinin Çin'e Göçleri ve Yerleşmeleri

Yukarıda da kısaca özetlendiği üzere X. yüzyılda Sır-Derya bölgesinde bulunan Salar Türklerinin bir bölümü çeşitli dönemlerde askeri ve siyasi nedenlerle batıya doğru ilerlemiştir. Ancak boyun bir kısmı buldukları yerden ayrılmamıştır. Çünkü sözlü geleneğe göre XIV. yüzyılda Çin'e gidenler başta Semerkant olmak üzere ilgili havalide yaşayan Salar Türkleridir.

Salar boyunun Türkistan coğrafyasındaki geçmişlerine dair en büyük sorun kaynak yokluğudur. Maalesef aynı sıkıntı Çin'deki geçmişlerine dair çalışmalarda da devam etmektedir. Çin'de meskûn Salar Türklerinin kendilerine ait bir yazı sistemlerinin olmamasının yanı sıra çok uzun yıllar eğitim haklarından mahrum edilmeleri kendi tarihlerini yazamamalarının en önemli nedenidir. Bu sebeplerle Salar Türklerinin Çin'e ne zaman ve nasıl göç ettiklerine dair kesin ve genel kabul görmüş bir bilgi yoktur. Buna mukabil araştırmacılar efsaneler ve sözlü geleneklerden istifade ederek kendi görüşlerini paylaşan bilim insanlarının, seyyahların yazdıklarını referans almaktadır.

Kaynaklar

Salar Türklerine dair yapılan çalışmalarda ulaşılabilir ve okunabilir olmaları bakımından Batılı ve Rus araştırmacıların yayınları önemlidir. Çalışmamız kapsamında 1878-1957 yılları arasını kapsayan ve tamamı saha çalışması sonucu hazırlanmış makale ve kitaplar temel alınmıştır. Bu bakımdan 1990'lı yıllardan sonra Salar Türkçesi, kültürü ile alakalı yayınları dikkat çeken Kevin Stuart, Arienne M. Dwyer, S. David Goodman gibi Amerikalı araştırmacıların çalışmaları bu yayın kapsamında değerlendirilmemiştir. Çünkü ilgili araştırmacılar da XIX. yüzyılda Batılı seyyahların saha çalışmalarına dayalı eserleri kaynak olarak almış ve oradaki bilgileri tekrarlamışlardır.

Yapılan taramalar sonucunda kullanacağımız birinci el kaynakları İngilizce ve Rusça olmak üzere iki ana grupta toplamak mümkündür. İngilizce olan kaynakların başında İngiliz diplomat Robert Barkley Shaw (1839-1879)'un 1878'de *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*'da yayınladığı "On the Hill Canton of Sálár: The Most Easterly Settlement of the Turk Race" isimli makalesi gelmektedir. İlgili yayın Avrupa'da Salar Türklerinden müstakil olarak bahseden ilk çalışmadır. Bir diğer önemli kaynak ise 1911-1913 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde de Amerikan Büyükelçisi olarak da görev yapan diplomat William Woodville Rockhill (1854- 1914)'in mektubu ve seyahat kitabıdır. 1891-1892 yıllarında Moğolistan ve Tibet'i dolaşan Rockhill seyahati sırasında *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*'da yayımlanmak üzere bir mektup yazmıştır.¹ Mart 1892 tarihli mektubun en önemli özelliği ilk defa Salar Türkçesinden örnekler vermesidir. Amerika'ya döndükten sonra ise 1894'te seyahatinin tamamını anlattığı *Diary of a Journey Through Mongolia and*

göç

Tibet in 1891 and 1892 kitabını yayınlamıştır. İlgili kitapta da Salar Türklerinin günlük hayatlarına dair önemli ayrıntıları okuyuculara aktarmıştır. Salar Türklerine dair bir diğer kaynak ise Belçikalı Misyoner Louis Marie Joseph Schram (1883- 1971)'dir. Moğollar arasında Hıristiyanlığı yaymak amacıyla 1911-1922 yılları arasında Kuzeybatı Çin'de faaliyet gösteren Schram seyahati sırasında Salar Türkleri ile bizzat tanışmış ve onların inançlarına olan bağlılıklarından bahsetmiştir.

Salar Türklerine dair diğer önemli ikinci kaynak grubu ise Rus araştırmacılar tarafından yayınlanan eserlerdir. Rus bilim camiasına Salarları en geniş şekilde takdim eden ilk araştırmacılar Grigory Nikolayevich Potanin, A. Poyarkov ve V. Ladygin'dir. Antropolog G.N. Potanin (1835- 1920)'in 1893 yılında Moskova'da yayınladığı *Тангут-тибетская окраина Китая и Центральная Монголия* (Çin ve Orta Moğolistan'ın Tangut-Tibet Sınırı) isimli kitabında Salar Türklerinin günlük hayatlarına, kültürlerine dair verdiği bilgiler oldukça kıymetlidir. Yine 1893'te A. Poyarkov ve V. Ladygin, *Этнографическое обозрение* (Etnografik İnceleme) dergisinde yayınladıkları "Салары. Этнографический очерк" (Salarlar. Etnografik Deneme) makale çalışmamızın bir diğer önemli kaynağıdır. Zira antropolog ve etnograf olan yazarlar uzun bir süre Salarlar arasında yaşamış ve oldukça hacimli bir makale hazırlayarak Salar Türklerine dair benzersiz bilgiler vermişlerdir.

Salar Türkleri denildiğinde akla gelen en önemli isim şüphesiz Tatar asıllı dilbilimci Edhem Rahimoviç Teişev (1921-2004)'dir. Ülkemizde ve dünyada Salar Türkçesi çalışmalarının en önemli kaynağı olan Teişev'in 1962-1964 yılları arasında yayınladığı kitaplar alanın ilk eserleridir. Yaptığımız taramalar sonucunda Teişev'in 1995 yılında *У тюркских народов Китая* (Çin'in Türk Halkları Arasında) adlı bir kitap yayınladığını tespit ettik. Daha önce hiçbir çalışmada rastlamadığımız kitap Teişev'in Salarlar arasında yaşadığı sırada tuttuğu günlüktür. İhtiva ettiği bilgiler bakımından benzersiz bir eser olan kitap çalışmamızın en önemli kaynaklarından bir diğeridir.

Salar Türklerinin Çine göçleri ve Çin'deki tarihlerine dair bir diğer kaynak gurubu ise Çin yıllıklarıdır. Ülkemizde söz konusu eserlere başvurarak Salar Türkleri Tarihi 1279-1911 adlı kitabı yayınlayan Prof. Dr. Eyüp Sarıtaş, çalışmasında ilgili kaynakları ve içerikleri tafsilatlı bir şekilde takdim etmiştir. Bu sebeple tekrara düşülmemesi maksadıyla çalışmamızda ilgili kaynak gurubuna yer verilmemiştir.

Önemle ifade etmek gerekmektedir ki, makalede XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın ilk yarısında saha çalışması yapan Batılı ve Rus

göçü

Akademik
Bakış

179

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

araştırmacıların çalışmaları esas alınmıştır. Yaptığımız taramalara göre ülkemizdeki Salar çalışmalarını ekseriyetle Salar Türkçesi üzerine yapılmış olup Salarların göçleri ve yerleşmelerine dair bilgiler aynı kaynaklar kullanılarak ekseriyetle tekrar edilmiştir. Buna mukabil çalışmada istifade edilen Rusça kaynaklar ilk defa kullanılmıştır. Öte yandan söz konusu kaynaklardan istifade ile göç efsanesinin ilk defa detaylı tahlili yapılmıştır.

Göç Efsanesi

Salar Türklerinin göç efsanesini ilk defa 1878'de Robert B. Shaw kaydetmiştir. Ancak aşağıda da tafsilatıyla görüleceği üzere, günümüze kadar geçen zaman içerisinde anlatıda ciddi değişiklikler olmuştur. Söz konusu farklılığın en önemli sebebi efsanenin daha önce Salarlar tarafında yazıya geçirilememesidir. Çalışmamızın bu bölümünde birinci el kaynaklardaki göç efsaneleri tarihi sıraya göre aktarılacaktır.

Robert B. Shaw'un, bizzat Salar Türklerinden dinlediği ve "On the Hill Canton of Sálár: The Most Easterly Settlement of the Turk Race" (1878) adlı makalesinde yer verdiği efsane şöyledir;

Hikâye aşağıdaki gibidir. Yaklaşık 700 yıl önce manevi rehberleri veya din öğretmenleri onları uzun bir yolculuğa gönderdi. Yola çıkmadan önce, onlara yaşadıkları yerden bir miktar toprak vererek şöyle dedi; Toprağı, yanınızda taşıdığımız toprakla aynı ağırlıkta olan bir külkeye varıncaya kadar yolculuğunuza devam edin. Tibet yoluyla Aşağı Salar'a gelinceye kadar bir yerden başka bir yere toprağı tartarak dolaştılar. Burada (Aşağı Salar) yanlarındaki toprağı ağırlık olarak en yakın toprağı buldular. Ancak yine de biraz farklıydı bu sebeple yollarına devam etme kararı aldılar. Ancak tam devam etmeye üzere hazırlanıyorlardı ki, dini kitaplar ile yüklü develerinden bazılarının farklı bir yere gittiklerini fark ettiler. Onları aramak üzere yollarının kenarındaki dağlık araziye girdiler. İşte tam burada görevlerini başarıyla tamamladılar. Çünkü toprağı tarttıklarında, manevi rehberlerinin verdiği toprakla tıpa tıp aynı olduğunu gördüler. Bu nedenle yolcuklarını sonlandırdılar. İssiz tepelere Salar-ges veya Yukarı Salar adını vererek yerleştiler¹⁶.

Kronolojik olarak yazılmış olan bu ilk kayıta görüldüğü üzere Robert B. Shaw göç edilen yer, tarih ve neden göç edildiğine dair herhangi bir bilgi vermemiştir.

13muş. Ancak Karaman Bey artık bu yerde yaşayamayacağına karar

16 Robert B. Shaw, "On the Hill Canton of Sálár: The Most Easterly Settlement of the Turk Race", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, New Series, Vol: 10, No: 3, Jul. 878, s. 305-306.

vermiş, İslam inancından vazgeçmektense aile mülkiyetinden vazgeçmeyi tercih etmiş. Karaman Bey ve kardeşi Akman Bey beraberlerindeki 18 kişi ile birlikte beyaz bir deve, ellerinde Salarların kendi yazdıkları bir Kuran, memleketlerinin bir şişe suyu ve bir avuç toprağı ile doğuya doğru yola çıkmışlar... Daha sonra Mengda Dağı'ndan geçerek Otuz Dağı'na çıkmışlar. Bu sırada gökyüzü karanlıkmiş ve uçsuz bucaksız bu yerde beyaz deveyi kaybetmişler, herkes meşalesini alarak dört bir yanda deveyi aramaya koyulmuş. Sonrasında yolun doğu tarafındaki kum yamacını bulmuşlar, gün doğmak üzereyken, yamacın altında berrak bir su kaynağı bulmuşlar, kaybolan deve su kaynağının ortasında uzanır halde duruyormuş sonra devenin beyaz bir taşta döndüğünü görmüşler. Semerkant tarafından getirdikleri su ile toprağın buradakiyle aynı olduğunu fark etmişler ve sonunda burada yaşamaya karar vermişler. Günümüzde sokaklardaki deve kaynakları ve deve heykellerinin kökeni buradan geliyor. Deveyle getirilen 30 cüz adet Kuran ise Salar neslinin hazinesi hâline gelmiş. (Kayıtlara göre bu sene 3 Mayıs Ming Hanedanlığı Hongwu Yılıdır.)¹⁷.

Değerlendirme

1878 yılından itibaren kaydedilen Salar Göç Efsanesinin 2004'teki son hâline varıncaya kadar geçen süre zarfında oldukça değişime uğradığı malumdur. 1878'de ilk kaydı yapan Rober Shaw'un makalesinde zaman, mekân ve kişi gibi hiçbir detay verilmemiş sadece deve, toprak hikâyesi anlatılmıştır. 1891'de William W. Rockhill ilk defa 1370 tarihini vermiş ve yalnızca iki kişinin Semerkant'taki sorunlardan dolayı şehri terk ettiklerini yazmıştır. 1893'te A. Poyarkov ise ilk versiyonda, daha iyi şartlarda yaşamak isteyen ailelerin yola çıktığını, onları da Timur Paşa diye birinin uğurladığını anlatıyor. Ancak burada yazılan Timur Paşa'nın kim olduğuna dair bir bilgi verilmiyor. İkinci göç anlatısında ise zaman ve kişi detayı vermeden Semerkant'ta sorun çıkaran ailelerin Şeyhin emriyle şehirden ayrıldığını yazmıştır. Hülasa mistik öğeler hariç tutulursa 1889-1893 kayıtlarına göre Salar Türkleri Semerkant'tan bilinmeyen bir iç çatışmadan dolayı ayrılmışlardır.

1957'de Teşinev ilk defa farklı detaylar vermiş ve Semerkant'ta meskûn Akman ve Karaman isimli iki düşman beyin kendi aralarındaki husumetten dolayı Karaman Bey'in büyük oğlunun şehri terk ettiğini yazmıştır. Öte yandan efsanede dinî öğeler daha belirgin hâle gelmeye başlamıştır. Günümüzde ise efsane çok başka bir hâle gelmiştir. Önceki efsanede birbirlerine iftira atan, düşman olan Akman ve Karaman Beyler kayıтта kardeş olarak yazılmıştır. Son versiyonda ise mütedeyyin olan kardeşler, zalim hükümdar tara-

17 Li Yonghua, Çin'de Yaşayan Salarların Sosyo-Kültürel Yapıları Üzerine Bir Araştırma, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2019 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 20-21.

göçü

Akademik
Bakış
181
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

findan iftiraya uğramışlardır. Günümüzde efsaneden ziyade menkıbe haline gelen anlatıda Salar Türklerinin atası olarak kabul edilen kardeşlerin dinî keramet sahibi kişilere dönüştüğü açıkça görülmektedir.

Salar Türklerini Çin'deki tarihleri yaklaşık yedi asır öncesine dayanırken efsanenin kaydedilmesinin üzerinden sadece iki asır geçmiştir. İki yüz senelik süre zarfında da içeriğin, Salarların yaşadıkları olaylar ve ortam göz önüne alındığında, değişiklik göstermesi oldukça olağandır. Çünkü Çin gibi nüfus bakımından oldukça baskın olan bir ülkede azınlık olarak kimliği devam ettirmek ziyadesiyle zordur. Salar Türklerinin benliklerini muhafaza etmelerinin en önemli unsuru şüphesiz inançları olmuştur. Robert Shaw Salar Türkleri için şu tespitini özellikle yazmıştır; “Çinliler ve Moğollar arasında izole bir şekilde yaşarlar¹⁸.” Ayrıca Misyoner Schram’a göre Salar Türklerin inançlarına ve kültürlerine son derece bağlı bağlıdır ve kendi grupları içinde evlenerek adet ve geleneklerini koruyabilmişlerdir¹⁹.

Daha da önemlisi Ming Hanedanlığı döneminde (1368-1644) Çin imparatoru şöyle bir yasa çıkarmıştır; “Çin’de yaşayan Moğollar ve Semular²⁰, Çinli kadınlarla evlenebilir ama kendi soydaşlarıyla evlenemezler²¹.” Bu yasanın amacı açıkça ilgili grupların Çinli kadınlar ile evlenerek asimile olmasını sağlamaktır. Söz konusu idari zorlamalar karşısında Salar Türkleri aksine daha da içlerine kapanmış ve değerlerine daha da bağlanmışlardır. Ming yönetiminden sonra Çing Hanedanlığı (1644-1911) devrinde idarenin yozlaşması ve ekonomik sorunların artması Salar Türkleri arasında ciddi huzursuzlukların başlamasına sebep olmuştur. Mesela 1770’lerden başlayarak Gansu eyaletinin gelirleri çok büyük miktarlarda memurların özel keselerinde kaybolmaya başladı. Çing yetkililerinin yolsuzlukları, Qianlong (1711-1799) döneminin ortalarından sonra toplumda şiddetin hızla artmasına neden oldu. Şüphesiz Çing yetkilileri tarafından Gansu ekonomisinden milyonların alınması sıradan insanların yaşamları üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmuştur. Yani Çing yetkilileri tarafından bölgenin mali olarak yağmalanması, Müslüman nüfusun devletten uzaklaşmasına sebep oldu. Öte yandan Qianlong’un yetkilileri, yerel memurları, özellikle kuzeybatıda Müslümanlara karşı ayrımcılık yapmaya teşvik ederek onları manipüle etmeye teşvik ettiler. Bu sonuncusu özellikle bilinçli bir politikaydı. Zira ekonomik zorluklar ve memurların olumsuz tavırları sonucu 1780 yılından itibaren Salar Türkleri arasında isyan hareketleri başladı²². Çin yönetimiyle

18 Shaw, a.g.m., s. 305.

19 Louis M. J. Schram, *The Monguors of the Kansu-Tibetan Frontier*, ed. Kevin Stuart, Pennsylvania 2006, s. 113-115.

20 Yuan Hanedanlığı döneminde Çin’e gelen Orta Asya kökenli Müslümanlara verilen sıfat.

21 Jonathan N. Lipman, *Familiar Strangers: A History of Muslims in Northwest China*, University of Washington Press 1997, s. 38.

22 Lipman, a.g.e., s. 96-97.

yaşanan bu çatışmaları kaybeden taraf ise Salar Türkleri oldu ve maalesef ağır bedeller ödemek zorunda kaldılar. Mesela 1781 yılındaki isyanlarından sonra Salar Türklerinin nüfusu o kadar azaldı ki kayıtlara göre 1732'de Salar nüfusu her birine gong denilen 12 farklı küçük yerleşim biriminde yaşarken bu tarihten sonra tüm Salar nüfusu sadece 8 gong'ta yaşamaya başladı²³. 1911 yılında yaşanan Kültür Devriminden sonra ise şartlar daha da ağırlaşmıştır. Geçmişleriyle ve inançlarıyla bağları koparılmak istenen Salar Türklerinin atalarının Semerkant'tan getirdiklerine inandıkları Kuran-ı Kerim'e Çin yönetimi el koymuş ve onu Pekin'e götürmüştür.

Efsanenin tarihî süreç içerisindeki değişimi muhtemelen yaşanan bu olayların etkisiyle olmuştur. XVIII. yüzyıldan itibaren azınlık olarak muamele gören, asimile edilmeye çalışılan ve çeşitli şekillerde baskı altında kalan Salar Türkleri kimliklerini devam ettirebilmek için inançlarına ve kökenlerine daha çok sarılmıştır. Bunun içinde dinleri ve dilleri en önemli iki dinamik olmuştur. Son derece ağır şartlarda yaşayan ve yönetimin tüm baskısına rağmen kimliklerini muhafaza etmek isteyen Salar Türkleri için de inançları en önemli öge olmuştur. Efsanenin ilk versiyonlarında husumet hâlinde olan Akman ve Karaman Beyler önce kardeş olmuş ve sonra da zalim hükümdara karşı inançlarını ve onurlarını ölümleri pahasını müdafaa eden liderlere dönmüşlerdir. Efsaneden kendilerine pay çıkaran Salar Türkleri de atalarının tavrını unutmamak ve yaşatmak için anlatıya asırlardır sahip çıkmışlardır.

Göçün Tarihlendirilmesi ve Sebebi

XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla geçişte efsanenin olay örgüsünde değişiklik olmakla birlikte iki bilgi değişmeden kalmıştır. Salarların Semerkant'tan 1370 yılında Çin'e geldikleri hemen bütün anlatılarda aynı kalmıştır. İlgili anlatılara rağmen asıl soru Salar Türklerinin Çin'e ne zaman göç ettikleridir. Bu hususta değişik yorumlar olmakla birlikte bu bölümde gerçeğe en yakın olduğunu düşündüğümüz yeni bir ihtimal daha yakından tetkik edilecektir.

Batılı ve Çinli araştırmacılar arasında genel kabul gören teori kısaca şöyledir; Salarlar, Çin'e Kubilay Han zamanında gelmiştir. Kubilay Han, Çinlilere boyun eğdirdikten ve Yüan Hanedanlığı (1271-1368) kurduktan sonra ülkenin yönetimi için yerel unsurlara güvenemezdi. Bu sebeple Kubilay Han Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinden Müslümanları Çin'e getirdi ve onları idari mekanizmanın uygulayıcısı olarak görevlendirdi²⁴. İşte Salar Türkleri de bu politika çerçevesinde bugün yaşadıkları yerlere gelmiştir. Bu teorinin ekseriyetle kabul görmesindeki en önemli neden efsanelerde geçen 1370 ta-

23 H. G. Schwarz, *The Minorities of Northern China: A Survey*, Bellingham 1984, s. 39-40.

24 Lipman, *a.g.e.*, s. 228.

göç

Akademik
Bakış
183
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

rihine en yakın tarih olmasıdır. Ancak araştırmalarda Kubilay Han'ın, Çin'e göç ettirdiği ve maliye, astronomi gibi birimlere atadığı görevlilerin genellikle İran kökenli olduğu görülmüştür²⁵.

Öte yandan yaptığımız taramalar bize farklı bir ihtimalin olabileceğini göstermiştir. Teori üç ana ögeyi temel almaktadır; ilki 1370 yılı, ikinci ise A. Poyarkov'un kaydında geçen "Timur Paşa" ismi ve son olarak yine Poyarkov'dan itibaren tüm efsanelerde geçen Semerkant'ta yaşanan iç çatışmalar. Bu ifadeler bizi Semerkant'ın ilgili tarihlerindeki durumuna daha yakından bakmayı zaruri kılmıştır.

1336-1337 yıllarında İran'daki İlhanlı hâkimiyetinin sona ermesi Horasan'da Serbedâr olarak ifade edilen dini-siyasi bir halk hareketinin önünü açtı. İsyancılar tam bir başarı elde ettiler ve yaklaşık yarım yüzyıl süren bir devlet kurdular²⁶. İran merkezli kurulan bu devletin kuruluşunu tetikleyen inanç ve düşünceler ise çok kısa sıra bir sürede Türkistan sahasına yayıldı.

Bilindiği üzere 1220'de Moğol hâkimiyetine giren ve merkezî yönetimden mahrum kalan Semerkant şehri uzun yıllar ağır yıkımlar ve sıkıntılar gördü. Zaman içinde Moğollara karşı bir tepki zaten halkta oluşmuştu. Moğol gücünün her yerde hissedildiği bir devirde İran'da, yenilmez görülen Moğol ordularının mağlup olması ve bunu yapanların Serbedâr taraftarı olmaları, Moğollardan muzdarip Semerkant ahalisinde de Serbedâr hareketine karşı bir alaka uyandırdı. Başka bir ifadeyle Semerkant Serbedârî Hareketi, Timur liderliğinde yaklaşmakta olan Moğol yıkımlarından kurtulmak isteyen halkın girişimleri sonucu dinî bir kimlikle ortaya çıkmıştır (1358)²⁷. Hareketin önderliğini yapan Mevlânazâde Semerkândî, Ulu Cami'de yaptığı konuşma ile hem yöneticileri eleştirmiş hem de halkı Moğollara karşı direnmeye çağırmıştır;

Ey Müslüman cemaati, bugün kâfirler galip olup Müslümanların canına, malına, evine ve yurduna kastetmektedir. Haraç adı altında Müslümanlardan alınmaması gerektiği halde cizye alarak kendi cebine atmış olan hükümdar, düşmanın ortaya çıktığını görünce Müslümanları yüz üstü bırakıp kâfirlerin önünden kaçmıştır. Bu şehrin halkını da öyle zor durumda bırakmıştır ki kendileri için fidye ödeyip hediyeler sunsalar bile bundan kurtulamayacaklardır. Bunun hesabı Ahirette siz büyüklerden sorulacaktır. Şimdi İslam'dan sorumlu olan ve tüm halka kefil olan kim

25 Liptan, a.g.e, s. 228-230.

26 В. В. Бартольд, "Народное движение в Самарканде в 1365 г.", записки Восточного Отделения Императорскаго Русскаго Археологическаго Общества, Томъ Семнадцатый, 1906, s. 3

27 Coşkun, Derya, Serbedârî Devleti'nin Siyasi, İçtimai ve İktisadi Tarihi (1336- 1382), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2016 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 30

*varsa öne çıksın ki biz de canla başla onun arkasından hareket edip hizmetkârığa soyunalım*²⁸.

Mevlânazâde konuşmasını sürdürürken kılıcını kılıfından çıkararak boynuna dayamış ve halka dönerek: *Ey Müslümanlar! Ben kendimi size feda edip bu büyük ve tehlikeli işi üstlenirim, takdir sizin*” diyerek hareketin gönüllü lideri olmuştur. Onun bu konuşmasından etkilenen Semerkant halkı da onun etrafında toplanmıştır. Çağrısı ciddi bir karşılık bulmuş ve Semerkant ahalisi, şehirlerini savunmak için Mevlânazâde'nin liderliğinde hazırlıklara başlamıştır. Yapılan hazırlıklar sonrası şehre akın eden Moğollar ciddi bir mukavemetle karşılaşmış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Hatta bu esnada Moğol ordusundaki atlar arasında görülen veba salgını ilahi bir destek olarak algılanmıştır. Moğollara karşı kazanılan zafer neticesinde Semerkant sakinleri, Mevlânazâde Semerkandî'yi hem dinî hem de siyasi liderleri olarak kabul etmişlerdir. Bu mağlubiyetten sonra Semerkant Serbedârîleri'nin faaliyetlerini yakından takip eden Timur, Emir Kazagan'ın torunu Emir Hüseyin'e bir mektup yazmış ve durumu olduğu gibi anlatmıştır. Bunun üzerine Emir Hüseyin ve Timur arasında Semerkând Serbedârî Hareketiyle ilgili bir görüşme gerçekleşmiştir. Yapılan görüşme sonucunda Emir Hüseyin, Mevlânazâde Semerkândî'ye iltifatlarla dolu bir mektup yazmış ve ona kılıç, hilat, Semerkand hükümetine ait resmi ferman ve vergi muafiyeti yasası göndermiş böylece Semerkând Serbedârîleri'nin özerkliğini resmen tanımıştır. Ancak bu siyasi bir taktiktir zira amaç Mevlânazâde Semerkândî'nin güvenini kazanıp şehri almaktır. Diğer taraftan Semerkând Serbedârîleri de Timur ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmakta ve bunun için Timur'a hediyeler göndermişlerdir. Buna karşılık Timur da bir elçi yollayarak onların güvenini kazanmaya çalışmıştır. Ancak her halükârda Moğollara direnen Serbedârîlere son vermek isteyen Emir Hüseyin ordusunu Kanğıl sahrasına getirdikten sonra kendisini karşılamaya gelen Serbedârîleri ani bir baskınla yakalamış ve Timur'un ricası üzerine Mevlânazâde Semerkândî hariç diğer tüm yöneticileri ortadan kaldırmıştır²⁹. Böylece Timur'un Semerkant'ı alıp hâkimiyetini ilan ettiği 1370 yılına kadar yani yaklaşık 12 yıllık Serbedârî etkisi sona ermiştir³⁰.

Kanaatimize göre Salar Türklerinin Çin'e göçleri de tam bu zamanda gerçekleşmiştir. Sözlü gelenekte geçen 1370 yılı, Semerkant'ta Serbedârî hareketinin sona erip Timur hâkimiyetinin başladığı yıldır. Efsanelerde sıklıkla tekrarlanan Semerkant'taki iç karışıklıkların yine bu dönemde yaşandığı

28 В. В. Бартольд, “Народное движение в Самарканде в 1365 г.”, s. 9-10; Coşkun, *a.g.t.*, s. 31.

29 Coşkun, *a.g.t.*, s. 31-34.

30 В. В. Бартольд, “Народное движение в Самарканде в 1365 г.”, s. 8.

göçü

Akademik
Bakış

185

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

malumdur. Bir diğer önemli unsur ise A. Poyarkov'un makalesinde görülen Timur Paşa'nın da Emir Timur olması kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan Salarlar neden batıya değil de doğuya gitmiştir diye sorulacak olunursa da malum olduğu üzere Timur bu tarihten sonra Anadolu'ya doğru hareket etmiş ve güç sahası batıya doğru genişlemiştir. İhtimaldir ki, Timur'a karşı savaşan Salar Türklerinin, onun idare sahasına girmemek için doğuya gittiği söylenebilir. Hem sözlü gelenekteki bilgiler hem de 1358-1370 yıllarında Semerkant'ta yaşanan bu siyasi ve askerî gelişmeler neticesinde genel kanaatten farklı olarak Salar Türklerinin Çin'e gittikleri düşünülebilir.

Sonuç

XIX. yüzyıldan itibaren Batılı veya Rus seyyah, antropolog ve dil bilimciler tarafından yakından incelenen Salar Türklerinin varlığı ilgili gruplar için oldukça dikkat çekicidir. Çünkü yaklaşık yedi yüzyıl boyunca Çin gibi bir okyanusta kaybolmamaları dahi dikkatleri celbetmek için kâfidir. Asimle edilmek ve Türklüklerini bozabilmek için Hanedanlıklar döneminde soydaşlarıyla evlenmeleri yasaklanan Salar Türklerinin Komünist rejim altında çeşitli baskılara ve yasaklara rağmen hâlen dinlerini, dillerini ve kültürlerini muhafaza etmeleri kesinlikle hayranlık duyulması bir husustur.

Salar Türklerinin tarihinin 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren kaydedilmesi ise büyük bir talihsizliktir. Üstelik neredeyse her kayıta efsanenin değişmesi, geçmişin daha bulanık olmasına neden olmuştur. Salar Türklerinin Çin'e gelişlerine dair genel kabule göre onlar Kubilay Han devrinde göç etmişlerdir. Ancak her ne kadar farklı olsa da söylencelerde ifade edilen 1370 yılı ve Semerkant'taki iç karışıklık vurgusu göçün tarihine dair yeni bir yorum yapılabilir mi sorusunu ön plana çıkarmıştır.

Makalede öncelikle 1878-1957 yıllarındaki saha çalışmaları sonucu kaydedilmiş olunan tüm efsaneler derlenmiştir. Akabinde İngilizce ve Rusça olan bu ilk kayıtlar 2000'li yıllara ait olan ve genel kabul gören efsane ile karşılaştırılmıştır. Öncelikle yıldan yıla içerikteki büyük değişiminin nedeni tahlil edilmiştir. Kanaatimize göre Çin yönetimlerinin Salarlara yönelik asimile politikaları şiddetlendikçe efsanedeki dinî ve mistik öğeler de kuvvetlenmiştir. Ayrıca son kayıtlarda zalim hükümdara meydan okuyan veya haksızlıklara boyun eğmeyi reddeden kahraman ata figürü de kuvvetlenmiştir.

Çalışmanın bir diğer önemli amacı ise göçün tarihi ve nedenine dair tekrarlanan yorumu değiştirebilmektir. İfade edildiği üzere Batı menşeli çalışmalar rakamsal yakınlıktan mühlhem göçün Kubilay devrinde gerçekleştiğini yazmıştır. Bu bilgi yıllar içerisinde birçok çalışmada tekrarlanmıştır. Ancak yine efsaneye ve efsane de verilen tarihe odaklandığımızda daha gerçekçi ve bilimsel bir olayın sonucu göçün yaşandığını tahlil ettik. 1358-1370 yıllarında cereyan eden Semerkant Serbedârî hareketi, efsanelerde işaret edilen iç karışıklığın nedeni olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle Timur'un 1370'te Semerkant'ı fethederek burayı başkent ilan etmesi sonucu, ona karşı savaşan Salar Türklerinin Semerkant'ı terk ettiklerini ifade edebiliriz.

Gör

Kaynaklar

- AGACANOV, Sergey Grigoreviç, *Oğuzlar*, (çev. Ekber N. Necef- Ahmet Annberdiyev), Selenge Yayınları, İstanbul 2002.
- ATALAY, Besim, *Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügat-it Türk*, TDK, Ankara 1998.
- ATANIYAZOV, Soltanğa, *Şecere (Türkmenin Soyağacı)*, (Editör: Seyitnazar Arnazarov-Nergis Biray), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.
- ATANIYAZOV, Soltanğa, “Türkmen Boylarının Geçmişi, Yaylışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği”, *Biliş*, Sayı: 10, Ankara 1999, s. 1-32.
- COŞKUN, Derya, *Serbedârî Devleti'nin Siyasi, İçtimai ve İktisadi Tarihi (1336- 1382)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2016 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- DUYMAZ, Ali, *Bir Destan Kahramanı Olarak Salur Kazan*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997.
- EKBER, Necef- Ahmet Annberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- ERCILASUN, Ahmet B. “Oğuz Boy Adlarının Etimolojisi”, *Dil Araştırmaları*, Sayı 3, Cilt 3, Ankara 2008, s. 9-25.
- KARATAY, Osman, *İlk Oğuzlar Köken, Türeyiş ve Erken Tarihleri Üzerine Çalışmalar*, (haz. Umut Üren), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, “Salur”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Ankara 1966, s. 136-138.
- LI, Yonghua, *Çin'de Yaşayan Salarların Sosyo-Kültürel Yapıları Üzerine Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2019 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- LIPMAN, Jonathan N., *Familiar Strangers: A History of Muslims in Northwest China*, University of Washington Press, 1997.
- MERÇİL, Erdoğan, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK, Ankara 1991.
- ÖLMEZ, Zuhâl Kargı, *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*, Simurg, İstanbul 1996.
- ROCKHILL, William W., *Diary of a Journey Through Mongolia and Tibet in 1891 and 1892*, City of Washington: The Smithsonian Institution 1894.
- SCHRAM, Louis M. J. *The Monguors of the Kansu-Tibetan Frontier*, ed. Kevin Stuart, Pennsylvania: Plateau Publications 2006.
- SCHWARZ, H. G. *The Minorities of Northern China: A Survey*. Bellingham: Western Washington University 1984.
- SHAW, Robert B. “On the Hill Canton of Sálár: The Most Easterly Settlement of the Turk Race”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, New Series, Vol: 10, No: 3, 1878, s. 305- 316.
- SÜMER, Faruk. “Salur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, 2009, s. 57-59.
- TOGAN, Zeki Velidî, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1982.
- БАРТОЛЬД, В. В., “Народное движение в Самарканде в 1365 г.”, записки Восточного Отдѣленія Императорскаго Русскаго Археологическаго Общества, Томъ Семнадцатый 1906, s.1- 19.
- ПОЯРКОВ, Ф. -В. Ладыгин. “Салары. Этнографический очерк”, *Этнографическое*

göçü

обозрение I, 1893, s. 1-43.

ТЕНИШЕВ, Э. Р., *У тюркских народов Китая*, Москва 1995.

Extended Abstract

The history of the People's Republic of China, which is one of the largest countries in the world in terms of both geography and population, spanning thousands of years, is an inseparable part of Turkish history. As a result of the changing political conditions in the geography of Turkistan over the centuries, a significant Turkish population continues to live within the borders of today's Chinese state. In this context, when the Turks in China are mentioned, the first thing that comes to mind is the Uyghur Turks. However, according to official data, seven of the 56 minorities recognized by the People's Republic of China today are Uyghur, Kazakh, Tatar, Yellow Uyghur, Kyrgyz, Uzbek and Salar Turks. Salar Turks, one of the related Turkish communities and the subject of this study, have been continuing their existence uninterruptedly for about seven centuries in their autonomous region, which bears their name, although they are the least populated Turkish community in China. Today, they mostly reside in Göxdeñiz Velayat Şünxua Salir Özbaşdak Yurt, Qinghai Province. It is truly admirable that the Salar Turks, who survived the Dynasties period with a very small population, survived the Chinese Cultural Revolution with their languages, beliefs and cultures without being disintegrated or assimilated under the Communist regime.

The presence of the Salar Turks, who have been closely studied by Western or Russian travelers, anthropologists and linguists since the 19th century, is quite remarkable for the related groups. Because even the fact that they were not lost in an ocean like China for about seven centuries is enough to attract attention. It is absolutely admirable that the Salar Turks, who were forbidden to marry their cognates during the Dynasties in order to be assimilated and corrupt their Turkishness, still preserve their religion, language and culture despite various pressures and prohibitions under the Communist regime.

In the article, first of all, all the legends recorded as a result of the field studies in the years 1878-1957 were compiled. Subsequently, these first records in English and Russian were compared with the generally accepted legend from the 2000s. First of all, the reason for the great change in content from year to year was analyzed. In our opinion, as the assimilation policies of the Chinese governments towards the Salar intensified, the religious and mystical elements in the legend became stronger. In addition, the heroic ancestor figure, who challenged the cruel ruler or refused to submit to injustice, has also been strengthened in the last records.

Another important aim of the study is to change the repeated interpretation of the history and cause of migration. As stated, studies of western origin wrote that the migration inspired by numerical proximity took place during the Kublai period. This information has been repeated in many studies over the years. However, when we focused on the legend and the history given in the legend, we analyzed that migration occurred as a result of a more realistic and scientific event. We think that the Samarkand Serbedari movement, which took place in 1358-1370, was the cause of the inner turmoil indicated in the legends. Especially as a result of Timur's conquest of Samarkand in 1370 and declaring it the capital, we can say that the Salur Turks who fought against him left Samarkand.

Gos

İlhanlılarda Malî Malumatın Zaptı ve Muhasebe Defterleri*

Record of Financial Information and Accounting Books in Ilkhanate

İbrahim GÜNEŞ**

Öz

Malî teşkilat, İlhanlı devlet hiyerarşisinde önemli bir rol oynamaktadır, ancak bu konuda yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. İlhanlı malî teşkilatının, Osmanlı malî teşkilatını doğrudan etkilediği bilinen bir gerçek olmakla birlikte teşkilat, kendi içinde oldukça kapsamlı bir örgütlenme yapısı sergilemektedir. Divan-ı Buzurg'a bağlı olarak faaliyet gösteren Divan-ı İstifa, bu hiyerarşinin en üst noktasında bulunurken, altında birçok birim faaliyet göstermiştir. Bu dönemde, malî teşkilatın önemli bir parçasını oluşturan muhasebe defterleri de tutulmaya başlanmıştır. Bu defterler, içerdikleri bilgilere göre çeşitli başlıklara ayrılarak düzenlenmiştir. Bu defterler, Defter-i Ruznamçe, Defter-i Avârece, Defter-i Tevcihat, Defter-i Tahvilat, Defter-i Cami'ül-Hisâb, Defter-i Mukarrer, Defter-i Müfred ve Defter-i Kanun gibi çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Bu defterler şu şekilde sıralanabilir: Defter-i Ruznamçe: Gelir ve giderlerin konu başlıklarına göre tutulduğu defterdir; Defter-i Avârece: Vilayetlere ait her türlü giderlerin kaydedildiği defterdir; Defter-i Tevcihatlar: Vilayetlere ait her türlü tahsil ve ödemelerin defteridir; Defter-i Tahvilat: Toplam gelir-gider ve bütçe sonuçlarının kaydedildiği defterdir; Defter-i Cami'ül-Hisâb: Kesinleşmiş gelir ve giderlerin kaydedildiği defterdir; Defter-i Mukarrer: Vilayetlere ait her türlü gelir-giderin birlikte kayıt altına alındığı defterdir; Defter-i Müfred: Tarife ve vergi tutarlarının kaydedildiği defterdir; Defter-i Kanun: Tarife ve vergi tutarı defteridir.

Anahtar Kelimeler: İlhanlılar, Muhasebe, Malî Teşkilat, Muhasebe defterleri

Abstract

The fiscal organisation plays a vital role in the Ilkhanid state hierarchy, but research on this subject is quite limited. Although it is a well-known fact that the Ilkhanid fiscal organisation directly influenced the Ottoman fiscal organisation, the organisation exhibits a very comprehensive organisational structure within itself. The Divan-ı Istifa, which operated under the Divan-ı Buzurg, was at the top of this hierarchy, while many units operated under it. In this period, accounting books, which constituted an important part of the financial organisation, were also started to be kept. These books were organised under various headings according to the information they contained. These books were divided into various sections such as Defter-i Ruznamçe, Defter-i Avârece, Defter-i Tevcihat, Defter-i Tahvilat, Defter-i Cami'ül-Hisâb, Defter-i Mukarrer, Defter-i Müfred and Defter-i Kanun. These books can be listed as follows:

Makale Geliş Tarihi: 23.05.2023. Makale Kabul Tarihi: 08.03.2024.
Araştırma Makalesi / Künye: GÜNEŞ, İbrahim. "İlhanlılarda Malî Malumatın Zaptı ve Muha-sebe Defterleri". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s.189-210. DOI: 10.19060/gav.1498840

* Bu makale, tarafımızca hazırlanan "Abâkâ Han Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi (663-681/1265-1282)" adlı doktora tezinde ele alınan malî teşkilat kısmının genişletilmiş ve yeni ilaveler yapılmış halidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: ibrahimgno2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2080-8870.

Defter-i Ruznamçe: This is the book in which revenues and expenditures are kept according to their subject headings; Defter-i Avârece: This is the book in which all kinds of expenses belonging to the provinces are recorded; Defter-i Tevcihatlar: It is the book of all kinds of collections and payments belonging to the provinces; Defter-i Tahvilat: It is the book where total income-expenditure and budget results are recorded; Defter-i Cami'ül-Hisâb: It is the book in which finalised revenues and expenditures are recorded; Defter-i Mukarrer: A ledger in which all kinds of revenues and expenditures of the provinces are recorded together; Defter-i Müfred: A ledger in which tariff and tax amounts are recorded; Defter-i Kanun: It is a book of tariff and tax amounts.

Key Words: *Ilkhanids, Accounting, Financial Organization, Accounting Books.*

Giriş

Son dönemlerde ülkemizde ve dünyada Moğol tarihi üzerine yapılan çalışmalarda olumlu bir ilerleme kaydedilmiş olmasına rağmen, kaynakların dağınık ve farklı dillerde olmaları, modern araştırmacılar için önemli zorluklar oluşturmaktadır. Ancak, Moğolların İran merkezli İlhanlı koluna dair Farsça ve Arapça kaynakların yoğunluğu, diğer alanlara kıyasla akademik çalışmalara daha zengin bir malzeme sağlamaktadır. Lakin bunların tümünün henüz araştırmacılar tarafından tam olarak değerlendirmediklerini itiraf etmek gerekir. XIII-XIV. Asırda kendine özgün teşkilat yapısını oluşturan bu devlet hakkında birçok konu, hala araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Bunların en önemlilerinin başında da malî teşkilat konusu gelmektedir. Bu teşkilat yapısının, Osmanlı devlet teşkilatı üzerinde önemli etkiler bıraktığı ise genel kabul gören bir gerçektir¹. Göyünç'ün de işaret ettiği gibi, Osmanlı döneminde İlhanlı İmparatorluğu dönemine ait muhasebe öğreti kitaplarının tercüme edilerek eğitim kitabı olarak kullanılması da örnek olarak verilebilir². Buna ilave olarak, İlhanlı malî teşkilatının, devletin içinde son derece önemli bir konuma sahip olduğunu belirtmek gerekir. Devletin geniş bir alanda hakimiyet kurması ve vergi veya diğer gelirleri kolayca toplaması için her türlü gelir kaleminin kontrol altına alınması gerekiyordu. Bu nedenle, bu dönemde kapsamlı bir malî düzen inşa edilmiş ve farklı türde hesap defterleri tutulmuştur. Bu çalışmamızda, İlhanlı Devleti'nin önemli bir bileşeni olan muhasebe defterlerini tanıtarak, o döneme ait malî bilgilerin toplanmasıyla ilgili ayrı bir inceleme yapacağız. Bu analizi yaparken, günümüze çok az resmi belge ulaştığı için, dönemin muhasebe öğreti kitaplarıyla birlikte çeşitli dillerdeki kaynaklara başvuracağız ve ayrıca bazı siyasi konularla ilgili bilgiler de vereceğiz.

- 1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten XLII/165*, 1978, s. 67; Halil İnalçık, "XV. Asır Osmanlı Maliyesine Dair Kaynaklar, Tarih Vesikaları, I, s. 128; Nejat Göyünç, "Osmanlı Maliyesinde İlhanlı Tesirleri", *Aspect of Ottoman History, Papers From Ciepö IX*, ed. A. Singer-A. Cohen, *Scripta Hierosolymitana XXXV*, Jariusalem 1994, s. 162-166.
- 2 Nejat Göyünç, "İmâd es-Seravî ve Eseri", *Tarih Dergisi*, XV/20, İstanbul 1965, s.73.

İlhanlılarda Muhasebe Bilgisinin Gelişimi ve Muhasebe Öğreti Kitapları

Moğol İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinden (1206) İlhanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar (1256) uzanan bir süreçte, tarihin en büyük toprak kazanımlarından biri yaşandı. Bu süreçte, çeşitli büyüklük ve nitelikteki devletler, aşamalı olarak Moğol hâkimiyeti altına alındı. Moğol hâkimiyetinin belirleyici özelliklerinden biri olarak, fethedilen veya hükümdarlık altına alınan topraklarda yaşayan insanlar vergi mükellefi haline getirildi³. Bu nedenle, Moğollar, halkları vergi mükellefi olarak bağladıklarından, vergi toplamak için çeşitli birimler oluşturmak zorunda kaldılar. İlhanlı devri tarihçilerinden Cüveynî'nin aktardığına göre, başlangıçta Moğollar, hazinelerindeki malları, bakkallardakine benzer küçük kağıtlara işliyorlardı. Ancak, daha sonra Horasan'dan gelen bir grup, bu kayıtları tek bir defterde birleştirdikten sonra, Moğollar da bu yöntemi uygulamaya başladılar⁴.

Abbasiler zamanında (750-1258), muhasebe bilgisinde büyük bir ilerleme kaydedilmiş ve bu bilgi Selçuklu hanedanına da aktarılmıştır⁵. Lakin muhasebe tarihindeki en büyük gelişmelerden biri İlhanlılar döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde, muhasebe ve defter tutma konularında önemli bilgiler, çeşitli tarihlerde kaleme alınan malî defterlerden elde edilebiliyordu⁶. İslamiyet'in erken dönemlerinde, tüm bu malî defterler Farsça ve Rumca'dan Arapça'ya tercüme edilmişti. Anadolu Selçukluları döneminde görev yapan Vezir Fakreddin Ali, malî konularda görev yapan devlet memurlarının bu defterleri anlayamaması üzerine tüm muhasebe defterlerini Arapça'dan Farsça'ya çevirerek, muhasebe işlerinde Farsça'yı etkin kıldı⁷. Ardından 1256'da İsmaililerin elindeki Alamut Kalesi'nin, 1258 yılında Abbassilerin başkenti Bağdat'ın ele geçirilmesi birlikte büyük bir ganimet ortaya çıkmasıyla, bu muazzam miktarı korumak için Tela Kalesi'nde⁸ özel bir depo inşa edildi ve tüm hazineler de belli kısımlar adı altında kayıt altına alındı⁹.

Abbasiler döneminde yaygın olarak tatbik edilen ve İlhanlılar döneminde daha da geliştirilen en önemli muhasebe kayıt sistemi ise “merdiven metodu” olarak bilinir. Bu yöntemin adının kaynağı, asıl meblağın en yu-

3 Cüveynî, Cengiz Han devrinde doğu ve batı ülkelerinden kayıtlara ve defterlere sığmayacak kadar çok hazinenin toplandığını yazmaktadır. Bk. Cüveynî, Tarih-i cihangüşa, (çev. Mürsel Öztürk), TTK yayını, Ankara 2013, s. 190.

4 Cüveynî, a.g.e., s. 439.

5 Uzunçarşılı, a.g.m., s.67.

6 Kalkaşendî, Subhü'l-aşâ fi sinâ'atü'l-inşâ, I, Kahire 1913, s. 133-135; Nejat Göyünc, “Defter”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. IX, s. 89.

7 Aksarayî, Müsameratü'l-Ahbar, (çev. Mürsel Öztürk), TTK yayını, Ankara 2000, s. 48.

8 Azerbaycan'da, Urmiye gölünün ortasında bulunan devrin önemli kalelerden birisidir. Bk. Yakut el-Hamavî, Mu'cemü'l-büldân, IV, Beyrut 1977, s. 37; İbn Said, Kitâbü'l-coğ-râfiyâ, (nşr. İsmail el-Arabî) Beyrut 1970, s. 172; Ebu'l-Fidâ, Takvimü'l-büldân, (nşr. M. Re naud), Paris 1840, s. 42.

9 İbn Vasıl, Müferricü'l-kurub ahbar-ı Beni Eyyûb, (nşr. Ö. A. Tedmurî), VI, Beyrut 2004, s. 244-245; Ebu'l-Fidâ, 42; Aknerli Grigor, Okçu Milleti Tarihi, (çev. Hrand D. Andreas-yan), Yedigöze Yayınları, İstanbul 2012, s. 58

Görüş

Akademik
Bakış

191

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

karda yazılmasından sonra diğer ayrıntıların aşağıya gelecek şekilde ve yatay bir şekilde basamaklar şeklinde sıralanmasıdır. Arapça'nın karakteristik yapısından dolayı bu muhasebe yöntemindeki veriler de sağdan sola doğru yazılıyordu. Burada tüm bilgiler malî yazı olarak bilinen siyakat yazısıyla kaydediliyordu. Bu yazının belirgin özelliği ise Arap harflerindeki heceleme-yarayan noktaların yazılmamasıydı. Araştırmacılara göre, bunun temel iki sebebi vardı: Birincisi, siyakat yazısının dar bir alanda fazla bilgiyi sığdırabilmesine olanak sağlamasıydı. İkincisi ise, siyakat yazısının sadece bu alanda özel eğitim almış, yalnızca uzman kişiler tarafından okunup anlaşılabilmesi-ydi. Bu yöntemle, Arapça harflerin noktalarından kaynaklanan fazla yer kaplanması engellenirken, aynı zamanda devlet sırrı olarak kabul edilen bu kayıtların sadece devlet muhasebecileri tarafından okunabilmesi sağlanıyordu¹⁰. Aynı dönemde, malî alanlarda kullanılan siyakat yazısı belirli şifrelerle kaydedilirdi. Her harf, belirli bir sayıyla temsil ediliyordu. Buna göre ا =1, ب =2, ج =3, د =4, ه =5, و =6, ز =7, ح =8, ط =9, ی =10, ك =20, ل =30, م =40, ن =50, س =60, ع =70, ف =80, ص =90, ق =100, ر =200, ش =300, ت =400, ث =500, خ =600, ذ =700, ض =800, ظ =900, غ =1000 ile gösteriliyordu¹¹.

İlhanlılar döneminde, malî işlerdeki bilgi artışı ve muhasebe uygulamalarının anlaşılması için, başlangıçta Abbasilerin son dönemlerinde görev yapmış ve çeşitli konularda derin bilgiye sahip kişilerin devlete katıldığı görülüyor. Ancak devletin muazzam bir coğrafyada hüküm sürmesi ve malî konuların çeşitliliği ve karmaşıklığı, bu alanda uzmanlaşmış insanlara duyulan ihtiyacı artırmıştır. Bu nedenle, çeşitli dönemlerde malî konuların öğretilmesi amacıyla muhasebe öğretim kitapları yazılmıştır. Bu kitaplardan en eski olanı, Hasan bin Ali'nin kaleme aldığı *el-Mürşid fi'l-Hisâb* adlı bir kaynaktır¹². Bu kaynağın başlıca kopyası, İran'daki Kitabhane-i Meclis-i Şuray-ı İslamî'de 21852 numara ile kaydedilmiştir. Müellifi olan Hasan b. Ali Kaşanî¹³, eserin 691/1292 yılında İlhanlı hükümdarı Geyhatu (1291-1295) döneminde yazmıştır. Bu eser, devrin veziri Sadr Cihan'a sunulmuştur. Eserin dili Farsça olup, yazı gayet okunaklıdır. Kaynak, toplamda 190 varak veya 380 sayfadan oluşmaktadır. Bu belirtilen nüsha, müellifin kendi elinden çıkmamış olsa da, yaşadığı döneme yakın bir zaman diliminde ve ismi bilinmeyen bir kişi tarafından kopyalanmıştır. Bilinen üç nüshadan biri, İran'daki Kitabhane-i Meclis-i Şuray-ı İslamî'nde bulunmaktadır. Diğer iki nüsha ise Tataristan Dil, Edebiyat ve Sanat Müzesi ile Medine'deki Mahmudiye Kütüp-

10 Oktay Güvemli-Batuhan Güvemli, "Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi", III International Scientific Conference -Skolov Reading, 22-25 April 2015-Saint Petersburg State University-Russia, Sunulan bildiri, s. 22.

11 Mazenderânî, Risâle-i Felekiye, Kitaphane-i Meclis-i Şuray-ı Millî, numara 12288, vr.11b; Muhammed Ali Firuzhuhî, Ma'rifetü's-siyâk, Kitaphane-i Meclis-i Şura-yı Millî, numara 74394, vr.153

12 Hasan b. Ali, Kitabhane-i Meclis Şura-yı İslamî, numara 21852.

13 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 1.

hanesi'nde muhafaza edilmektedir¹⁴. Bahsedilen kaynak henüz neşredilmemiş olsa da, bazı araştırmacılar belli kısımlarını incelemişlerdir¹⁵.

Hasan b. Ali Kaşani'nin hayatı hakkında bilgiler, genellikle kendi eserine dayanır ve döneminde adı nadiren geçer. Ancak, muhtemelen dönemin malî teşkilat birimlerinde çalışan kişilerden biriydi. Eserinin 1292 yılında yazıldığı bilindiğine göre, Hasan b. Ali Kaşani'nin Abâkâ (1265-1282) veya Argun (1284-1291) dönemlerinde bu göreve başlamış olması gerekmektedir. Ayrıca "Kaşani" lakabıyla anılması, kendisinin Kaşan'da doğduğu ve bir dönem burada yaşadığını gösterir. Bu eser, muhasebe konularında derin bir bilgiye sahip olduğunu ve bu alanda sağlam bir eğitim aldığı açıkça gösteriyor. Bununla birlikte, belirtilen kaynağın kendine has özelliği, bugüne kadar Farsça olarak yazılmış en eski muhasebe öğretim kitabı olmasıdır. Eserde, İlhanlı dönemi malî teşkilatı açıkça sunulmaktan ziyade daha çok bir öğretici kitabı niteliği taşır. Bu bakımdan, eser siyakat sanatının öğretimini amaçlamıştır. Yazar, eserin, kendi yakın çevresinin isteği doğrultusunda kaleme alındığını kişisel olarak belirtmiştir. Eser, özellikle *İstifa* kurumunda çalışanlar, genç yaşlardan itibaren bu kurumun içinde eğitim alır ve *Müstevfi*lerin rehberliğinde bu sanatı öğrenirlerdi. Burada temel amaç, dönemin malî yapısını öğretmek ve *İstifa* ilminin kuşaktan kuşağa aktarımını sağlamakta ve eser aynı zamanda dönemin malî teşkilatı ve ekonomik durumu hakkında oldukça önemli bir fikir vermektedir¹⁶. Ancak, eser yalnızca dönemin genel malî durumu hakkında yeterli değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi, temel olarak öğretici bir kitap olarak yazılmıştır ve muhasebenin temel özelliklerini ortaya koymak amacıyla tasarlanmıştır¹⁷. Eserin içeriği dönemin malî yönetim teşkilatı, vergi sistemi, mevcut yasalar ve yönetmelikler hakkında son derece değerli bilgiler sunmaktadır. Bu eserin değerini artıran unsurlardan biri, *Divan-ı İstifa*'nın yapısıdır. Ayrıca, malî defterlerin çeşitliliği ve sayısı da önemli bir rol oynamaktadır. Devrin vergi sistemi, gelir kaynakları ve vergi hesaplama yöntemleri gibi konular da eserin değerini belirleyen faktörler arasındadır. Vergi tahsilâtının nasıl yapıldığı da eserin önemini artıran diğer bir husustur. Bu açıdan, eser araştırmacılar tarafından genellikle göz ardı edilen devletin malî teşkilatı, vergi sistemi ve devletin gelir-giderlerinin hesaplanması gibi konular hakkında son derece önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu husus ile ilgili bir diğer önemli eserler, Felek 'Ala-i Tebrizi'nin

14 Seyid Muhammed Hüseyinî-Ali Beyât, "Sazman-ı İdare-i İstifa ve Nizam-ı Maliyâtı İran der Ahdi İlhanân ber Esasi Kitab-ı el-Mürşid fi el-Hisâb", *Pejuheşname-i Tarih Temden-i İslami*, LI/1 (Bahar ve Tabistan 1397), s. 9.

15 Esedullah Abdüley Aştiyani, "Aded, Mukadir ve Kesre Nüshe-i el-Mürşid fi el-Hisâb", *Peyyam-ı Baharistan*, X/31, (Bahar ve Tabistan 1397), s. 211-257; Muhammed Bakır Vesuki-Muhammed Hüseyin Süleymanî, "Parçhay-ı Dovre-i Moğul Ber Esasi Nüshe-i Hattı 'el-Mürşid fi el-Hisâb'", *Pejuheşhay-ı Ulum-ı Tarihî*, V/1, (Bahar ve Tabistan 1392), s. 173-193; aynı mlf., "İstilahat-ı Divanî Dovre-i Moğul Ber Esasi Nüshe-i Hattı 'el-Mürşid fi el-Hisâb'", *Pejuheşhay-ı İranşenasî*, III/1, (Bahar ve Tabistan 1392), s. 85-98.

16 Hasan b. Ali, a.g.e., vr.1-3; Hüseyinî-Beyât, a.g.m., s. 8-10.

17 Hüseyinî-Bayât, a.g.m., 8.

görsel

Akademik
Bakış

193

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

1336-1337 yılları arasında yazdığı *Sa'adetname* ve *Kânûnü's-Sa'âde* iki kaynaktır. *Kânûnü's-Sa'âde*, *Sa'adetname*'ye göre daha detaylı bir içeriğe sahiptir ve Olcaytu'nun hüküm sürdüğü (1304-1316) dönemde yazılmaya başlanmıştır. Bu eser, yakın zamana kadar İran'da yazılmış en eski Farsça muhasebe öğreti kitabı olduğu düşünülmüş olsa da¹⁸, *el-Mürşid fi'l-Hisâb*'ın keşfiyle bu düşünce geçerliliğini yitirmiştir. Eser, Gazan'ın (1295-1304) son zamanlarında vezirliğe getirilen Sa'deddin Muhammed Saveci'nin emriyle, kendi oğlu Şerafeddin'e muhasebe prensiplerini öğretmek gayesiyle kaleme alınmıştır. Ancak, devrin kargaşalı siyasi hadiseleri, 1336-1337 yıllarında tamamlanmasına neden olmuştur. Bu önemli kaynağı ilk keşfeden kişi ise Zeki Velidi Togan'dır. Togan, kaynağı 1930 yılında ilmî bir seyahat sırasında Konya Yusufpaşa Kütüphanesi'nde bulmuş ve bir yıl sonra yazdığı bir makalede bu kaynağı etraflıca ele almıştır¹⁹. Eser, diğer muhasebe öğreti kitaplarında olduğu üzere, siyakat yazısı kullanılarak kaleme alınmış ve *el-Mürşid fi'l-Hisâb* gibi de birer öğretim kitabıdır. Ayrıca devletin malî yönetim hiyerarşisi, vergi nizamı, mevcut yasa ve içtihatlar hususunda malumat vermektedir. Kaynağın ardından çeşitli nüshaları da keşfedilmiştir ki bunların en muteberi Ayasofya Kütüphanesi'nde saklanan bir kopyasıdır. Bu eser kaybolduğu tahmin edilen²⁰ ve çalışmamızda üçüncü kaynak olarak tanıtılacak olan *Kânûnü's-Sa'âde* ile birlikte bir doktora tezinde işlenmiş, bu minvalde her ikisinin de neşirleri güm yüzü görmüştür. *Kânûnü's-Sa'âde*, *Sa'adetname* gibi Felek 'Ala-i Tebrizî'nin kaleminden çıkmıştır. Ancak, *Sa'adetname*'den kısadır ve devrin muhasebe öğretileri hakkında kısa bilgiler sunar²¹.

İmad es-Seravî tarafından 1339-1344 yılları arasında yazılan *Camiü'l-Hisab* adlı esere gelince, bu eser Nejat Göyünç tarafından doktora tezi olarak incelenmiştir²². Zeki Velidi Togan, *Sa'adetname* gibi, *Camiü'l-Hisab* adlı eseri de Konya Yusufpaşa Kütüphanesi'nde bulup bilim dünyasına tanıtan kişidir. Eser, kaynaktaki geçen bir konudan dolayı *Camiü'l-Hisab* olarak adlandırılmıştır. Göyünç tarafından detaylı bir şekilde tanıtıldığı için²³, burada fazla detaya girmeden bahsedilecektir. Ancak, *Camiü'l-Hisab*, *Sa'adetname* ve *Kânûnü's-Sa'âde* ile birlikte kullanıldığında, İlhanlı dönemi muhasebesi hakkında kapsamlı bilgilere ulaşılabilir. Ayrıca, 1337/38 yıllarına ait devlet bütçesinin tam bir kopyasının bulunması, eserin büyük değerini vurgular.

İlhanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra kaleme alınmış olmasına rağmen, Mazenderânî'nin *Risâle-i Felekiye der İlm-i Siyakât* adlı eseri, İlhan-

18 Nejat Göyünç, "İmâd es-Seravî ve Eseri", s. 73; Elitaş- Elitaş, a.g.m., s. 105.

19 Zeki Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'da İktisadi Vaziyet", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, (1931), s. 14-15.

20 Göyünç, "İmâd es-Seravî ve Eseri", s. 73-74.

21 Mirkamal Nabipour, "Die Beiden Persischen Leitföden des Falak Ala-ye Tebrizi über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert", *George-August Üniversitesi Göttingen* 1973, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

22 Nejat Göyünç, "Das sogenannte Gâme'ol-Hesâb das 'Emâd as-Sarâwî", *George-August Üniversitesi Göttingen* 1962, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

23 Göyünç, "İmâd es-Seravî ve Eseri", s. 73-86.

lı dönemi muhasebe öğreti kitaplarının geleneğini sürdürmesi bakımından önemlidir. Eser, 1460-1461 yıllarında yazılmıştır. Eser yine Zeki Velidi Togan tarafından bulunup tanıtılmıştır. Walther Hinz ise eserin yayınlanmasıyla birlikte önsöz, indeks ve özel terimlerin Almancaya çevirisini gerçekleştirmiştir²⁴. Ancak bu neşirden sonra, bu eserin daha iyi bir nüshası bulunmuştur. Bu nüsha, İran'daki Kitaphane-i Meclis-i Şuray-ı Millî'de 12288 numarayla muhafaza edilmektedir. Daha önce zikredilen eserler kadar mufassal malumata havi değilse de *Risâle-i Felekkiye*, mezkur eserlerle karşılaştırılabilir olarak kullanıldığında, İlhanlı dönemi malî durumu ile ilgili müspet bilgiler sağlayacağı kesindir.

Hülasa, mezkur eserlerin birbirlerinden etkilendikleri ve birbirlerine kaynaklık ettikleri görülmektedir. Lakin *el-Mürşid fi'l-Hisâb*, diğer muhasebe öğreti kitaplarından daha erken bir tarihte kaleme alındığı için, İlhanlı malî yapılanmasıyla ilgili daha kabul edilebilir bilgiler sunar. Özellikle malî defterlerin çeşitleri ve içerikleri konusunda farklı bir bakış açısına sahiptir, bu da onu diğer kitaplardan ayıran bir özelliktir. *El-Mürşid fi'l-Hisâb* ile *Sa'adetname* ve *Kânûnü's-Sa'ade* gibi daha sonraki eserler, farklı başlıklar altında yer alsa da, içerdikleri konuların birbirine benzer olduğu görülmektedir. Ancak bu benzerliklerin, el-Mürşid fi'l-Hisâb'ın yazılmasından Sa'adetname ve Kânûnü's-Sa'ade'nin yazılmasına kadar yaklaşık yarım asırlık bir süre geçtiği göz önüne alındığında, zaman içinde yaşanan değişimleri anlamak önemlidir. Gazan devri reformları sırasında devletin birçok biriminde yapılan değişikliklerin yanı sıra, malî teşkilatın da bu değişimlerden etkilendiği düşünülmektedir. *Sa'adetname* ve *Kânûnü's-Sa'ade* gibi eserlerin yazıldığı dönemde, büyük ihtimalle Felek 'Ala-i Tebrizî gibi yazarların kaynakları arasında *el-Mürşid fi'l-Hisâb* da bulunmaktaydı. İmad es-Serâvî, *Sa'adetname* ve *Kânûnü's-Sa'ade*'den geniş ölçüde faydalanarak *Camîü'l-Hisab*'ı yazarken, Mazenderânî ise *Risâle-i Felekkiye*'yi kaleme alırken es-Serâvî'nin eserinden istifade etmiştir. Son olarak muhasebe öğreti kitapları arasında en eski eser olarak *el-Mürşid fi'l-Hisâb* kabul edilse de, bundan daha eski eserlerin de yazılmış olması mümkündür.

İlhanlılarda Malî Teşkilat Birimleri

İlhanlı Devleti'nin malî yapısını şekillendiren en önemli birim, *Divan-ı İstifa* idi²⁵. Moğollar, İran'a yerleştiklerinde malî konularda bazı düzenlemeler yapmış olsalar da, asıl düzenli bir malî teşkilatın oluşturulması zaman almıştır. Bu süreçte, Abbasi Devleti'nin malî teşkilatı model alınarak bir yapı oluşturulmuş ve zamanla çeşitli düzenlemelerle geliştirilmiştir. Ancak, devletin ilk dönemlerinde kısmi bir teşkilat yapısının kurulduğu da görülmektedir. Bu dönemde *Divan-ı İstifa*'nın yanı sıra²⁶, malî işlerin ilk dönemlerde

24 Muhammed b. Kıyâ el-Mazenderânî, *Risâle-i felekkiye der ilm-i siyakât*, (nşr. Walther Hinz), Wiesbaden 1952.

25 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 164; Şems Şerik Emin, Tahran 1357, s. 139.

26 Cüveynî, *Tesliyetü'l-İhvân*, (tsh. Abbas Mahyar), Tahran 1361, s. 67.

görsel

Akademik
Bakış

195

Cilt 17

Sayı 34

Yaz 2024

Defterdar-ı Memâlîk tarafından daha çok yönetildiği tahmin edilmektedir. *Defterdârî-i Memâlîk*, aslen devlet gelir ve giderlerinin kaydını tutmakla sorumlu idi. Ancak, bu kurum aynı zamanda hem İlhanlı merkezi hem de vilayetlerdeki hesap defterlerini denetler ve gerektiğinde şikâyetler üzerine hesap defterlerini incelemekle meşgul olurdu. Abâkâ devrinde (1265-1282), Şemseddin Cüveynî tarafından kurulan bu kurumun ilk başkanı Seyyid Sadreddin Hamza oldu. Devlet gelir ve giderlerinin düzensiz olduğunu fark eden Cüveynî, bu gelirleri kontrol etmek ve kaydetmek, hesaplamak için bazı girişimlerde bulunmak zorunda kaldı. Bu yüzden, Şemseddin Cüveynî, Hacı Cemaleddin Munşî ile görüşmüş ve sonrasında vilayet ve muhassıllara gönderilen belgelerin *Divan*'da ele alınması ve bunların yazıya dökülerek tarih sırasına ve gönderildikleri şehir ve vilayetlere göre ayrı ayrı kaydedilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sayede İlhanlı İmparatorluğu'nun bütçesi kısmen düzenlenmiş oldu. Daha sonra, bu kuruma ait bazı yetkilerin *Divân-ı İstifa*'ya devredilmesi kararlaştırıldı²⁷.

Divân-ı İstifa'nın kökenleri muhtemelen İlhanlı Devleti'nin Abâkâ veya belki de Ahmed Teküder döneminin başlarında (1282) ortaya çıkmış olabilir. Bu kurumun lideri olan *Mustevfiler*, *Divân-ı Buzurg*'a bağlıydı ve finansal konularla ilgileniyorlardı. *Mustevfiler*, genellikle finansal ve hesap uzmanları arasından seçilir ve çeşitli malî konularla uğraşırlardı. Devletin bütçesi, gelir-gider dengesi, maaşların düzenlenmesi ve vergi denetimi gibi konuları ele alarak bu bilgileri özel defterlere kaydetmekten sorumluydular. İlhan veya *Sahib-i Divan* olarak bilinen baş vezir, genellikle *Divân-ı İstifa*'ya sunulan defterlerin bir kopyasını incelerdi. Ancak arazi ve *iktâ* defterleriyle genellikle *Pervane* adlı başka bir yetkili ilgilenirdi. *Pervaneler*, arazi ve *iktây*la ilgili belgeleri düzenler, bu konuda yazılı emir ve beratları hazırlarlardı²⁸. Ayrıca, finansal işlerle ilgili diğer divanlar da *Divân-ı İstifa*'ya bağlıydı ve *Mustevfi*'nin talimatlarına icabet etmek zorundaydılar²⁹. *Mustevfi*'nin sorumluluk alanı oldukça geniş olduğundan, alt düzeyde *Naib Mustevfi-i Memâlîk* adı verilen görevlilerle iş birliği yaparlardı. Bu görevliler, *Mustevfi*'nin eyaletlerdeki temsilcileri olarak görev yaparlar ve onun adına işleri yürütürlerdi. Bu işler arasında beldelerdeki vergilerin veya gelirlerin toplanması ve ilgili defterlere kaydedilmesi bulunurdu. *Naib Mustevfi-i Memâlîk*'in atanması özel bir yarlık ile *Divân-ı Buzurg* tarafından yapılırdı. Maaşlarını, görev yaptıklarında yer alan toprak gelir ve vergilerden elde ettikleri parayla, nakit veya mal olarak alırlardı³⁰.

Vergi toplama işleriyle ilgilenen muhassıllar, aynı zamanda *Daruga*

27 Nahcivânî, *Düstürü'l-katib fi ta'yînü'l-meratib*, nşr. Abdulkerim Alizade, II, Moskova 1971, s. 125-132; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, s.TTK yayını Ankara 1988, s. 213-216; İbrahim Güneş, "Abâkâ Han Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi (663-681/1265-1282)", *Muğla Sıtkı Koçman Ü. SBE, Muğla 2021, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)* s. 276.

28 Uzunçarşılı, a.g.e, s.9 5.

29 Nahcivânî, a.g.e., II, s. 94-105, 309-311; Emin, a.g.e., s. 219.

30 Nahcivânî, a.g.e., II, s. 99-104; Güneş, a.g.t., 276-277.

veya *Baskak* olarak da adlandırılırlardı. Bunlar, vergi tahsilâtıyla görevli memurlardı. Temel görevleri, devletin belirlediği yasalara ve miktarlara uygun şekilde vergi toplamaktı. Bu görevi yerine getirmek için, İlhan tarafından bizzat altın-tamga gibi işaretler verilirdi. Muhassılların emrinde, vergi tahsilâtında yardımcı olmak üzere belirli görevliler bulunurdu. Muhassıl, bu yardımcılarla birlikte vergiyi toplar, alındığı yer ve türlere göre dağıtır ve ardından ilgili defterlere kaydederdi. Son olarak, topladığı vergi miktarını merkeze götürerek *Divân-ı İstifa*'ya teslim ederdi³¹. Gelirler, *Defter-i Kanun* adı verilen defterlere kaydedilirdi. Bu defterler genellikle *Defter-i Kanun Emval* ve *Defter-i Kanun Karar-ı Me'huz* olmak üzere iki kısma ayrılırdı. *Defter-i Kanun Emval*, bir bölgenin gelirlerinin detaylı bir şekilde kaydedildiği defterlerdi. *Defter-i Kanun Karar-ı Me'huz* ise genellikle tamga vergileri ve toprak tahriri gibi çeşitli işlemlerin kaydedildiği defterlerdi³².

İlhanlılar döneminde, genellikle Müslümanların çoğunlukta olduğu bir bölgede, Moğol egemenliğinin kurulması ve bu egemenliğin genellikle vergi toplama odaklı ekonomik bir yapıya sahip olması nedeniyle vergi toplama süreçlerinde sık sık zorluklar yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. *Muhassılların* kişisel hırsları nedeniyle vergi toplama süreçlerinde usulsüzlük hadiseleri de bunun peşinden geliyordu. Bu durum, halkın şikâyetleriyle bazı görevlilerin dikkatini çekmiştir. Örneğin, Nahcivânî'nin anlattıklarına göre, vergi toplamak amacıyla vilayetlere gönderilen *Muhassılların* halktan usulsüzce fazladan para veya eşya toplamasını engellemek için *Divan-ı İstifa* tarafından gönderilen denetleyiciler bulunurdu. Bu denetleyicilerin asıl amacı vergilerin adilane bir şekilde toplandığını kontrol etmektir. Ancak her kasabaya veya beldeye ulaşamayacaklarından, birçok görevli bu işi yürütür ve vergi tahsilatını aynı yöntemle denetlerdi.³³ Mesela, 679/1280 yılında, Atamelik Cüveynî'nin halktan haksız yere para topladığı iddiası ortaya çıktığında, Abâkâ, Tâtgâcâr Yargucî'yi bu konuda görevlendirmiş ve kendi de bu emirle iddiaları araştırmıştır³⁴.

Benzer şekilde, vergi tahsilâtını denetleyen bu görevliler, bazen tanıdık oldukları kişileri dikkate almaz ve fazla vergi alınmasına göz yumabilirlerdi. Bu da usulsüz vergi toplama anlamına gelirdi ve genellikle halk arasında büyük bir infiale neden olurdu. Bu tür durumlarda, *Ta'dil-i Kanûn* adı verilen bir prosedür devreye girerdi. Bu prosedür, durumun gerçek yüzünü öğrenmek ve eğer bir usulsüzlük varsa bunu düzeltmek için merkezden görevlilerin gönderilmesini sağlardı. Bu görevliler, fazla alınan vergi veya mal sahiplerine iade eder ve suçluları tespit ederek durumu detaylı bir raporla *Divan-ı İstifa*'ya sunarlardı³⁵. Sonrasında, muhassılların usulsüz vergi toplama

31 Nahcivânî, a.g.e., II, s. 176 -177; Emin, a.g.e., s. 214-216; Güneş, a.g.t., s. 277.

32 Nahcivânî, a.g.e., II, s.144; Amulî, Nef'isü'l-finûn fi 'ara'isü'l-'uyun, (nşr. Hac Mirza Ebu'l-Hasan Şi'rânî), I Tahran 1363, 324-325; Güneş, a.g.t., s. 277.

33 Nahcivânî, a.g.e., II, s.141-145; Güneş, a.g.t., s. 278.

34 Cüveynî, Tesliyetü'l-İhvân, s. 119.

35 Nahcivânî, a.g.e., II, s.145-146.

görsel

Akademik
Bakış

197

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

dıklarının *Ta'dil-i Kanûn* yöntemiyle tespit edilmesi durumunda, fazla para *İstihrâc Mutassarifân-ı Vilayet* adı altında mükelleflere iade edilirdi. Bu şekilde, bu görevlilerin adilane davranmaları sağlanır ve böylece halktan fazla para alınması engellenirdi³⁶. Abâkâ, 678/1279 yılında Fars Bölgesi'nde meydana gelen bazı şikayetler nedeniyle Suncâk Noyan'ı Şiraz'a gönderirken³⁷, devlet gelir ve giderlerinin kaydedildiği hesap defterlerini inceleyerek, bazı usulsüz hesapların tutulduğunu fark eden Abâkâ da suçla karışan bazı ikta sahiplerini yargılatıp hapse attırmıştır.³⁸

Divan-ı Buzurg'a bağlı olarak faaliyet gösteren *Sahib Cem'-i Emvâl-i Divân* adlı başka bir yapı mevcuttu. Bu birimin başında, Divan-ı Buzurg'un mal varlığından sorumlu bir kişi bulunurdu. Bu kurum, divana ait her türlü mal veya eşyadan sorumluydu. Başındaki kişi ise İlhan tarafından özel bir yarlık ile seçilen, güvendiği kişiler arasından belirlenirdi³⁹. Bir diğer idari birim olan *Münâsib Kalemî-i Vilâyet*, *Divan-ı Buzurg*'a bağlı olarak faaliyet göstermekteydi. Bu birim, vilayetlerle ilgili haberleşmelerden, hesap incelemelerinden ve ilgili defterlerin denetlenmesinden sorumluydu. *Divan-ı Buzurg*, vilayetlere temsilciler göndererek, bu bölgelerin gelir ve giderlerini kayıt altına almalarını sağlardı. Vilayetlere gönderilen emirlerle birlikte, devlet memurlarının ve diğer görevlilerin harcamalarını denetlemek için bu kayıtları özel defterlere (*varak-i mâli huzâne*)⁴⁰ geçirirlerdi. Ayrıca, vilayetlerde görev yapan hâkimler, kadılar, müfettişler ve diğer tüm devlet memurları, her günün sonunda bu divan üyesine ait zabıtları teslim etmekle yükümlüydüler. Bu kayıtlar daha sonra defterlere aktarılır ve yıl sonunda *Divan-ı Buzurg*'da kontrol edilmek üzere sunulurdu. Eğer bu hesaplarda herhangi bir sorun veya açık bulunmazsa, defterler kontrol edildikten sonra devlet arşivinde muhafaza edilirdi⁴¹.

Divan-ı Buzurg'un yönetici, kâtip ve güvenlik personelinin yanı sıra, divanın hesaplarını tutan veya defterlerini düzenleyen bazı görevlilerin varlığı bilinmektedir. Bu görevlilerden biri, kaynaklarda *Daire-i İhtisab* olarak adlandırılan, *Muhtesib* adı verilen kişilerdir. Bu kişiler, *Divan-ı Buzurg*'da kaleme alınan bir emir yazısı ile vilayet ve şehirlerde görevlendirilirdi. Vilayette görevlendirilmelerine rağmen, aslında *Divan-ı Buzurg*'ın adına iş yaparlardı. Vazifeleri, devlet tarafından standardı belirtilmiş uzunluk veya

Gör

36 Nahcivânî, a.g.e., II, s.152-155.

37 Vassâf, Tarih-i Vassâf, Bombay 1269, s. 203; Tahrîr-i Târih-i Vassâf, (tsh. Abdu'l-Muhammed Âyetî), Tahran 1346, s. 118; Zerkûb Şîrâzî, Şîrazname, (tsh. İ.Cevadî), Tahran 1350, s. 92; Hafız Ebrû, Coğrafya-yı Hafız Ebrû, (nşr. Sadık Secadî), II, Tahran 1375, 178; Erdoğan Merçil, Fars Atabekliği Salgurlular, TTK yayını, Ankara 1991, s. 115; Denise Aigle, Le Fârs sous la domination mongole: politique et fiscalité, XIII-XIV, Paris 2005, s. 126; Güneş, a.g.t., s. 278.

38 Vassâf, s. 204-207; Tahrir-i Vassaf, s. 119-121; Hafız Ebrû, Coğrafya, II, s. 178-179; Merçil, a.g.e., s. 116; Aigle, Le Fârs sous la domination mongole: politique et fiscalité, s. 126-127. Buna benzer Anadolu'daki bir hadiseler için de bk. Aksarayî, s.185-186, 211.

39 Nahcivânî, a.g.e., II, s.163.

40 Aksarayî, a.g.e., s. 185.

41 Nahcivânî, a.g.e., II, s.164-165.

ağırlık birimlerinin, aslına uygun olup olmadığını tartmak adına haftada bir kez çarşı ve pazarda satılan malları teftiş etmekte.⁴² Ayrıca, Nahcivânî tarafından *Muttasır fî Tamga* adında başka bir birimden de bahsedilir. Bu kurum, Moğollar tarafından da gümrük kalemi olarak bilinen ve aslında arazi taksimatıyla ilgili mukata'a, emanet ve zeamet kurallarına göre görevlendirilen bir kurumdur. Yazarın anlattıklarına üzere, bu birim, işleri tanzim eden kâtip ile birlikte, işleri yürüten kayyum ve yazışmalara mühür basan tamgacı olmak üzere üç kişiden oluşurdu⁴³. Aslında, kâtipler gümrük işlerinde alınan her türlü nakit para veya malî ilgili defterlere kaydetmekle sorumluydular. Bu defterler, diğerlerinde olduğu gibi olduğu senenin bitiminde, tetkik edilmesi için *Divan-ı Buzurg*'a sunulurdu. Tahsil edilen verginin nakit veya mal olarak değerini belirleyen ve verginin temelini ve uygulanma yöntemlerini belirleyen kişi de *kayyum*du, Tamgacı, tahsil edilen bu verginin kaydedilerek, devlet mührü olan tamga ile mühürlendi. Aynı şekilde vergiyi toplamakla yükümlü olan her türlü esnaf, tüccar ve dükkân sahibine tahsil ederdi⁴⁴. Vergi toplama işiyle en geniş yetkilere sahip olanlar, vergi memurları olarak adlandırılan Baskaklar ve şehirlerin sivil yöneticileri olan *Darugalari*⁴⁵. Bununla birlikte *İdare-i Defâtir ve Esnâd* adlı kurum da *Divan-ı Buzurg*'a senenin bitiminde teslim edilmek üzere divanda tutulan defterleri, Defterhane'de divanın özel kâtipleri tarafından tertip edilerek ihtiva ettikleri malumata ceditli (yeni ceditli) defterlere işlemekti. Bu kurumun günümüzdeki karşılığı arşiv daire başkanlığıydı. Temel amacı, merkez ve vilayetlerden gelen defterleri korumak ve ihtiyaç duyulduğunda yeniden incelenmeye sunmaktı. Bu defterlere zaman zaman geçmişte, bazı usulsüz işlerin tespiti adına tarandığından, gerektiğinde hızla geri getirilmesi gerekiyordu⁴⁶. Bu kayıtlar, belirli bir dönemde seyyar şekilde de muhafaza edilmiştir⁴⁷.

İlhanlılar döneminde, hanedan üyelerine tahsis edilen topraklar veya toprak gelirleri (incü) dışında, İslamî toprak tahrir sisteminin belki de en önemli uygulamalarından biri olan İkta sistemine geniş bir şekilde yer verilmiştir. Bu sistemle ilgili tüm bilgiler özel defterlere kaydedilmiştir⁴⁸. Hakikaten, İlhanlılar öncesinde olduğu gibi, İkta, belirlenmiş bir alan veya toprak gelirlerinin, iş yapması karşılığında ve hayat boyu kayıt altına alınarak bir kişiye verilme usulüydü. Bu uygulama, İlhanlı Devleti'nin kurulmasıyla birlikte başlamış ve sonraki dönemlerde daha da yaygınlaşmıştır. Müstevfi'nin gözetimi altında, belirlenen topraklar, hükümdarın belirlediği genişlik ve görevlinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere emirlere veya askerlere verilir. *İkta*'nın diğer alanlarda olduğu gibi sıkı kuralları vardı; verilecek mülkün

42 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 187; Nahcivânî, a.g.e., II, s. 224-227.

43 Emin, a.g.e., s. 101-102.

44 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 226-232; Nahcivânî, a.g.e., II, s.138-139; Mazenderânî, a.g.e., s. 176.

45 Nahcivânî, a.g.e., II, s. 183, 258.

46 Nahcivânî, a.g.e., II, s. 73 -92, 130-131.

47 Vassâf, a.g.e., s. 401; Tahrir-i Vassâf, s. 223.

48 Emin, a.g.e., s.24-27; Güneş, a.g.t., s. 246.

görsel

Akademik
Bakış

199

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

türü, gelirleri ve verilme süresi önceden belirlenir ve bu kurallara uyulurdu. Her türlü *İkta*, *İkta Defterleri*'ne kaydedilirdi. Bu topraklar, türlerine göre “Mufassal” ve “Mahdud” olmak üzere iki başlığa ayrılırdı⁴⁹.

İlhanlılar döneminde, *Suyûrgâl* veya *İnam* adı verilen başka bir toprak tahrir uygulaması da bulunmaktaydı. Bu, doğrudan İlhan tarafından, savaşlarda veya devlet hizmetinde önemli hizmetlerde bulunmuş kişilere veya şehzadelere verilen, *al-tamgah yarlık* usulüyle tahsis edilen toprak veya toprak gelirleriydi. Bazen ise bu topraklar, Ermeni prens veya krallarına da verildiği gibi⁵⁰ devlete bağlı yerel hanedan veya tâbi devlet hükümdarlarına bazen vergiden muafiyetle birlikte bahşedilen mülkler olurdu. Bu mülkler, *İkta* lar gibi vergiye tabi değillerdi. *Suyûrgâh* olan kişi, gelirlerini aldığı mülk üzerinde geniş yetkilere sahipti. *İkta* ile *suyûrgâl* arasındaki temel fark ise *İkta* sahibinin mülkü devredememesi veya ölümünden sonra çocuklarına intikal etmemesine karşılık, *suyûrgâl* uygulamasında mülkü alan kişinin bu yetkilere sahip olmasıdır⁵¹.

İlhanlı tarihinde Dalây olarak adlandırılan bölgelerde mülk veya gelir doğrudan *Hazine-i Amire*'ye bağlıydı. Bu kelime Türkçe ve Moğolca'da deniz, okyanus veya geniş çöl anlamına gelir; “alây”, “talây” veya “taluy” gibi farklı varyasyonlarda kullanımları mevcuttur.⁵² Bahsedilen Dalây bölgeleri, özel divanları olan ve “Divan-ı Dalây” olarak adlandırılan kurumlara sahipti. Bu *Divan-ı Dalây*, tıpkı *Divan-ı İncü* gibi özel işlerle ilgilenirdi. Bu Dalây bölgeleriyle ilgilenen özel görevliler ise *Mustevfiler* olarak bilinirdi. Misal, Anadolu'daki *Mustevfiler*den ikisi, özel olarak bu *Dalây* bölgeleriyle tavzif edilmişlerdi⁵³.

İlhanlılar Zamanında Muhasebe Defter Türleri

İlhanlılar için malî bilgilerin kaydedilmesi büyük önem taşımaktaydı ve her türlü malî işlem belgelenirdi. Bu işlemler genellikle çeşitli isimlerle anılan defterlerde tutulurdu. İlhanlılar, yıllık hesapları ve yazışmaları bu defterlere kaydederdiler ve yıl sonunda bunlar merkeze iletilirdi. O dönemde, geniş bir imparatorluğa hükmeden bir devlet için her türlü bilginin kayıt altına alınması son derece önemliydi. Dolayısıyla, her görevli kendi alanındaki işlemleri bu defterlere kaydeder ve genellikle yıllık olarak İlhanlı merkezine

49 Nahcivânî, a.g.e., II, s.141; Güneş, a.g.t., s. 247-248.

50 Aknerli Grigor, a.g.e., s. 37-38.

51 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 305 vd.; Togan, a.g.m., s. 38; Uzunçarşılı, a.g.e., s.236; Emin, a.g.e., s. 155-156; Kâzım Paydaş, “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması”, Bilig, S. 39, (Güz 2006), s. 195-218; Güneş, a.g.t., s. 248-249 . Suyûrgâl usulü, Timurular devrinde de devam etmiştir. Bk. Hafız Ebrû, Zeyil kitab zafername-i Şamî, Archiv Orientalni VI/1, 1933, s. 4/433.

52 Aksarayî, a.g.e., s. 144, not. 301; Emin, a.g.e., s. 134-136; H. F. Schurmann, “Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century”, Harvard Journal of Asiatic Studies, XIX/3-4, (December 1956), s. 304-389, 330; Güneş, a.g.t., s. 249 .

53 Geyhatu devrinden önce bu işlere Hasan Beğ adında birisi bakmaktaydı ve bu görev daha sonra incü işi ile birlikte Mücireddin Emir Şah'ın uhdesine bırakıldığı bilinmektedir (bk. Aksarayî, s. 183; Emin, a.g.e., s. 143-144).

görsel

veya ilgili otoritelere iletirdi. Bu iki konu büyük önem taşıyordu: Birincisi, devlete ait tüm verileri kaydetmek ve arşivlemek; ikincisi ise herhangi bir şikayet durumunda veya usulsüz bir işlem tespit edildiğinde, bu defterlere başvurarak durumu değerlendirmektir. Bu sayede gelir ve giderlerin detaylı bir şekilde kaydedilip kontrol altında tutulması sağlanıyordu⁵⁴. Geniş coğrafyanın yönetimi sırasında uygulanan politikaların ve icraatların kanun ve nizama uygunluğu da bu defterler aracılığıyla belirlenirdi. Merkez veya vilayetlerde kullanılan defterler, getirilme tarihlerine veya gönderildikleri bölgeye göre konu başlıklarına ayrılır ve uzmanlar tarafından incelenerek düzenlenirdi. Daha sonra bu bilgiler daha kapsamlı defterlere aktarılırdı. Böylelikle tüm kayıtlar merkezi bir sistem altında toplanmış olurdu. Bu defterlerin hazırlanması genellikle Moğolca'da "kâtip" anlamına gelen "Bitikçi" adı verilen uzmanlar tarafından yapılırdı ve genellikle "Ulu Bitikçi" olarak adlandırılan bir başkanlık altında çalışırlardı⁵⁵.

Bitikçiler, belirlenen miktarlara göre gelir ve giderleri günlük, aylık ve yıllık olarak sınıflandırarak çeşitli isimlerle anılan defterlere kaydederdiler⁵⁶. Ayrıca, bitikçilerin kesinlikle siyakat yazısını bilmesi gerekiyordu. Ancak, Nahcivânî'ye göre, Gazan dönemine kadar defterlerin düzenli bir şekilde tutulmuyorlardı. Bu defterlerin genellikle *Beytü'l-Mal* olarak bilinen devlet hazinesi için gelir ve giderlerin kaydedilmesinde kullanılıyordu⁵⁷. Abâkâ döneminde, defterlerin Hâce Şemseddin Alkanî tarafından denetlendiği görülmektedir. Örneğin, Mesud Yalvaç 667/1269 yılında geldiğinde, hesaplarının silinmesini istediğinde, Abâkâ, Hâce Şemseddin Alkanî'yi bununla alakadar olması için makamına çağırılmış, o da malî defterlerini tetkik ederek, malumatı bir haftada rapora döküp İlhanlı hükümdarına teslim etmiştir⁵⁸. Şemseddin Cüveynî'nin yolsuzluk suçlamasıyla yargılandığı dönemde, Abâkâ da aynı şekilde ilgili malî defterlerin denetlenmesini talep etmiştir⁵⁹.

İlhanlılar döneminde, malî defterler senenin bitiminde *Divan-ı Buzurg*'a teslim edilmek üzere hazırlanıyordu. Ancak, elimizdeki kaynaklarda bu defterlerin sayısı ile ilgili farklı kayıtlar bulunmaktadır. Müelliflerimizden Hasan b. Ali, bu defterlerin sayısının 7 olduğunu belirtmektedir. Buna göre, bu defterler sırasıyla şunlardır: 1. *Defter-i Ahsa*: Gelir kayıtlarını içeren defterler; 2. *Defter-i Ta'in Emvâl*: Malların tespiti ve vergilendirilmesine ilişkin

54 Mazenderânî, a.g.e., II, s. 2.

55 Nahcivânî, a.g.e., II, s.105-106; Emin, a.g.e., s. 31. Bağdad seferi sırasında bu görevde bulunan Hindu Bitikçi, gözünden büyük bir yara almış, bunu gören Hülegü da Bağdad kuşatmasını daha da hızlandırmıştır (bk. Reşidüddîn, Câmî'üt-tevârih, tsh. Muhammed Rûşen ve Mustafa Müsevî, II, Tahran 1373, s. 1015). Bir diğer bitikçi ise Kuka Bitikçi 1258 (bk. Reşidüddîn, a.g.e., II, s. 1020), Emir Algu Bitikçi 1265 yılında (bk. Reşidüddîn, a.g.e., II, s. 1052) ölmüştür.

56 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 167-173.

57 Nahcivânî, a.g.e., II, s. 129-131.

58 Reşidüddîn, a.g.e., II, s. 1063-1064; Ahmed Tebrizî, Şahişahname: Tarih-i manzur Moğulân ve İlhanân ez karn heştem hicri, (tsh. Mahmud Afşar), Tahran 1397, s. 570.

59 Reşidüddîn, a.g.e., II, s. 1114.

görsel

Akademik
Bakış

201

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

defterler; 3. *Defter-i Kanun Emvâl*: Kanuni gelirlerin kaydedildiği defterler; 4. *Defter-i Ceride-i Memâlik*: Ülkeler arası haberleşme ve resmi yazışmaların kaydedildiği defterler; 5. *Defter-i Cami'u'l-Kısmat bi't-Tumanat*: Tımar sistemine göre toprakların dağıtımını içeren defterler; 6. *Defter-i Ceride-i Arz Huyul ve'l-Asker*: Toprak sahipleri ve askeri teşkilatla ilgili kayıtların tutulduğu defterler; 7. *Defter-i Ruzname (Ruznamçe)*: Günlük olayların kaydedildiği ve resmi kayıtların tutulduğu defter.

Bu defter türlerinin detayları daha sonra kaydedilmiş olan kaynaklarda farklılık gösterir, bu yüzden bunların ayrıntılarıyla ilgili bilgi vermek uygun olacaktır.

1. *Defter-i Ahsa'-Dafter-i Ahvâ*: Bu defterler, devletin ana gelirlerinin kaydedildiği kayıtlardı. Gelir akışını gösteren bu defterlerde, vergiler, damga harçları ve diğer gelir kalemleri titizlikle kaydedilirdi⁶⁰.

2. *Defter-i Ta'in Emvâl-Dafter-i Ta'in Amval*: Eskiden, belli bir bölgedeki nüfusun, sahip oldukları değerli eşyalar ve hayvanlarla birlikte detaylı bir sayımı yapılırdı. Bu bilgiler, sayım defterlerine dikkatlice kaydedilirdi. Ardından, bu varlıklara sahip olan kişilerin gelirleri hesaplanır ve kaydedilirdi⁶¹.

3. *Defter-i Kanun Emvâl-Dafter-i Kanun Amval*: Bu defterler, devletin tüm bölgelerindeki malî kayıtların en detaylı ve kapsamlı şekilde tutulduğu kayıt defterleriydi. Her türlü malî kalemi içerir ve devletin genel gelir-gider dengesini sağlamak için kullanılırdı⁶².

4. *Defter-i Ceride-i Memâlik-Dafter-i Ceride-i mamlak*: Bu defterler düzenli aralıklarla yenilenir ve tümenlerin düzenli bir şekilde kaydedildiği belgelerdir. Mutasarrıflar, şahinler, bitikçiler ve mevaciplerin isimleri gibi bilgilerin yanı sıra, silahlar ve benzeri araç gereçlerin sayıları ile devletin çeşitli birimlerinde kullanılmak üzere alınan malzemelerin yanı sıra mahkemelerden elde edilen gelirler gibi detaylar da kaydedilirdi.⁶³

5. *Defter-i Cami'u'l-Kısmat bi't-Tumanat-Dafter-i Cami'at al-Qismat bi't-Tumanat*: Bu defterler genellikle mahkemelerin gelir ve harcamalarının detaylı bir şekilde kaydedildiği belgelerdi. Mahkemelerden elde edilen gelirlerin yanı sıra, mahkemelerde yapılan harcamalar da burada titizlikle kaydedilirdi⁶⁴.

6. *Defter-i Ceride-i Arz Huyul ve'l-Asker-Dafter-i Ceride-i Arz Huyul ve'l-Asker*: Bu defterler, asker ve at sayılarının titizlikle kaydedildiği belgelerdi. Ordu birliklerinin asker ve at sayıları tümen, binlik, yüzlük ve onluk olarak yazılır, her bir birliğin başındaki komutanın ismiyle birlikte kaydedilirdi. İki nüsha düzenlenirdi: biri Mustevfide, diğeri Arz-ı Leşkerde. Burada askerler, köleler

60 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 204-206.

61 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 206-210.

62 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 210-214.

63 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 214-217.

64 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 217-224.

(memlûk) ve özgürler (ahrar) olarak iki gruba ayrılırdı.⁶⁵

7. *Defter-i Ruzname (Ruznamçe)*- دفتر روزنامه: Bu günlük muhasebe defterleri, siyakat yazısıyla tutulan kayıtlardı. Günlük gelir ve giderlerin ayrıntılı olarak kaydedildiği defterlerdi⁶⁶.

Sa'adetname'nin yazarı da tıpkı Hasan b. Ali gibi İlhanlı malîyesinde 7 ayrı defteri zikrederek bunları sırasıyla şu şekilde isimlendirir: 1. *Defter-i Ruznamçe*, 2. *Defter-i Tevcihat*, 3. *Defter-i Kanun*, 4. *Defter-i Harc-ı Mukarrer*, 5. *Defter-i Avârece*, 6. *Defter-i Müfred*, 7. *Defter-i Camî*. İmâd es-Seravî ise bir önceki iki müellifin aksine 6 defterin adını tek verir. Buna göre 1. *Defter-i Ruznamçe*, 2. *Defter-i Avârece*, 3. *Defter-i Vücub*, 4. *Defter-i Mukarrer*, 5. *Defter-i Müfred* ve 6. *Defter-i Ta'rih* adında 6 defterden bahseder. Burada yapılacak kısa bir karşılaştırmada *Defter-i Ruznamçe* ve *Defter-i Avârece* adlarının aynı kaldığı, Göyünç'ün de aktardığı üzere, *Defter-i Tevcihat* yerini *Defter-i Vücub*'a, *Defter-i Camî* yerini de *Defter-i Ta'rih*, yani *Camîül-Hisab*'a bırakmış gibi gözükmektedir⁶⁷. Son zikredilen Mazenderanî'ye gelince, o da bunların sayısını 7 olduğunu belirtmelerine rağmen, bunları çeşitli isimlerle şu şekilde sıralamıştır: 1. *Defter-i Ruznamçe*, 2. *Defter-i Avârece*, 3. *Defter-i Tevcihat*, 4. *Defter-i Tahvilat*, 5. *Defter-i Müfredat*, 6. *Defter-i Camîül-Hesab*, 7. *Defter-i Kanun-ı Memleket*.

Böylelikle eldeki dört kaynağı mukayese ettiğimizde, *Defter-i Ruznamçe* ve *Defter-i Avârece* isimlerinin sabit kaldığını görüyoruz. Diğerlerinin ise zamanla değişikliğe uğradığını anlıyoruz. Sonuç olarak defterleri son isimlendirmeye göre 8 kısımda sıralayabiliriz:

1. *Defter-i Ruznamçe*- دفتر روزنامه (Günlük tanzim edilen defterler): Bu terminoloji, “ruz” kelimesinden türetilmiştir ki bu da Farsçada “gün” anlamına gelir. Adından da anlaşılacağı gibi, bahsedilen defterler günlük malî işlemler için kullanılır ve bu defterler siyakat yazısıyla tertip edilirdi. Bunlar, divanda karara bağlana emir ve farklı türdeki resmi vesikaların (ahkâm ve temessûkât) ihtiva ettiği malumata bakılmaksızın tertip kendilerine teslim edilme önceliğine göre günlük tanzim edilirdi. Özellikle muhasebe işlemlerinde küçük işlemler için günlük tutulan kayıtlar, varidat (gelir) ve masraf (gider) levhalarına işlenmekteydi. Günlük kayıtların tutulduğu bu defterde, her günün başlangıcı ve sonu belirlenir ve işlemler kaydedilirdi. Her giriş, “Allah” adıyla başlardı ve “Allah’a şükürler olsun” ifadesiyle devam ederdi. Ardından, muhasebe işlemlerine dair açıklamalar yapılır ve son olarak ilgili kayıt tutulurdu. Bu kayıtlar, ruzi/yevmi (gün içindeki) varidat ve masrafları belirlemek amacıyla yapılan nakit para girişleriyle harcanan miktarları veya bir görevlinin günlük harcamalarını göstermek için tutulurdu. Gün sonunda, her türlü kayıt *Bitikçilere* sunulur, o da bu kayıtları *Ruznamçelere* (günlük

65 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 224-226; Hüseyinî- Beyât, a.g.m., 2-13.

66 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 233-236.

67 Göyünç, “Ta’rih Başlıklı”, s. 6.

Göyünç

Akademik
Bakış
203
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

levhalara) geçirirdi. Bu defterlerde tarihleme için Celâlî Takvim esas alınır ve ilk gün olarak Nevruz ayı seçilirdi. Bununla birlikte devletin merkez hazinesinin (*Hazine-i Amire*) başındaki kişi de *Ruznamçe-i Evvel* adıyla zikrediliyordu. Bu görevli, “Ruznamçe Kalemî” tarafından yönetilen gelirler, Mukata’a (ikta’), Mevkufat (vakıf) ve Cizye gibi varidatlar, gün bitimi usulü işlenmesinden sorumluydu. Sonunda, *Defterdar-ı Memalîk*, *Ruznamçeleri* denetleyip, bu kayıtların üzerine *Temessük-i Ruznamçe* olarak adlandırılan açıklama yazılarını eklerdi⁶⁸. *Sa’adetname*’de bunlar *Defter-i Ta’lik* terimiyle atıfta bulunulsa da⁶⁹ Hasan b. Ali’nin bilgilerine göre, bu tanım sadece gider defterleri için geçerli gibi görünüyor. Zira müellifimize göre, *Ruznameler* (*Ruznamçe*), gelirler için *Ruzname-i Verdurud* ve giderler için *Ruzname-i Ta’lik* olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Her birinden birer naip sorumlu olurdu ve bu defterlere berat, kararname, kubuz, ihtisab (çek) ve cameki (aylık maaş)ler detaylı bir şekilde işlenmekteydi⁷⁰.

2. *Defter-i Avârece* (رتفد مجراوا, (varidat ve masrafların ihtiva ettiği konulara göre taksim edilentutulduğu defterler): Gelir ve giderlerin konu başlıklarına göre tutulduğu defterler olarak bilinen *Ruznamçelerin* hazırlanmasının ardından, kayıtlar Farsça’da “ayrılma, tasnif edilme, taksim etme” anlamına gelen “Avârece” adı verilen daha geniş defterlere aktarılırdı. *Avâreceler*, *Ruznamçelerden* oluşan büyük derlemelerdi ve günlük gelir ve gider kayıtları, türlerine göre sınıflandırılırdı. Buradaki temel fark, *Ruznamçelerde* içeriklerin önemli olmamasına karşın, *Avârecelerde* kayıtların vilayetlere ve gelir-gider türlerine göre ayrılmasıydı. Bu durumda, önemli bir farklılık şuydu: *Ruznamçelerde* içeriklerin önemi yokken, *Avârece* defterlerinde kayıtlar vilayetlere ve gelir-gider türlerine göre sınıflandırılıyordu. Bu defterlerde her türlü gelir ve gider kalemi için ayrı bir sayfa veya sütun ayrılarak alta sıralanırdı. Bu yöntem, her kaydın türüne göre düzenlenmesini sağlıyordu; böylece, her türlü malî hareketle ilgili kayıtlar, aynı türe ait sayfa veya sütunda toplanıyordu. *Ruznamçelerden* nakledilen mukarrer varidat ve masraf levhaları, türlerine göre kısa bir şekilde aktarılır, İlhan’ın müsaadesi ile o yıl meydana gelen mukarrer masrafları tafsilathıyla, itlakî masraflar da nedenleriyle birlikte şerh edilip yazılırdı. Bu hesaplar herhangi bir vilayet veya şehre ait incelemelerde daha işlevsel hale gelirdi çünkü tüm *Ruznamçeler* tek bir derlemede toplanırdı. Defterlerde her bir kalem için ayrı bir sütun ayrılır, yanlarına da harcama kaydedilirdi. Belirli bir yerde yapılan harcamalar top-

68 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 224-226; Felek ‘Ala-i Tebrizî, Sa’adtename, (nşr. Mirkamal Nabipour), “Die Beiden Persischen Leitföden des Falak Ala-ye Tebrizi über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert”, George-August Üniversitesi Göttingen 1973, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 105-106, s. 111, 120-121, 127; a.mlf., Kâ’ünü’s-Sa’âde , (nşr. Mirkamal Nabipour), “Die Beiden Persischen Leitföden des Falak Ala-ye Tebrizi über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert”, George-August Üniversitesi Göttingen 1973, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 13-14; Mazenderânî, s. 81-83; Amulî, I, 323; Emin, a.g.e., s. 152; Elitaş-Elitaş, a.g.m., 113-114; Göyünç, “Defter”, 89.

69 Felek ‘Ala-i Tebrizî, a.g.e., s. 105.

70 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 224-226.

lanarak toplam bütçeden düşürülür ve yanına Arapça “harcama” manasına gelen “masrafuhu” halinde bir ifade yazılırdı. Bu defterler, diğer defterlerde olduğu gibi siyakat yazısıyla yazılmıyordu. Bu nedenle modern araştırmacılar bunlara “kasa defteri” de demişlerdir⁷¹.

3. *Defter-i Tevcihat*-رت فداد تاهيجوتة (Vilayetlere için tutulan ve masraflara ait defterler): Belirli bir ülke veya bölgedeki özel masrafların kaydedildiği kayıt defterleridir. Bu defterler, çeşitli kalemlere ve kişilere ait olan harcamaların ayrıntılı bir şekilde listelendiği defterlerdir. Devletin ödemeleri ve alımları da bu defterlere kaydedilirdi. *Defter-i Tevcihat* veya *Defter-i Vücûb* olarak da bilinen bu defterler, daha öncekiler gibi siyakat yazısı türüyle tertip edilirlerdi⁷².

4. *Defter-i Tahvilat*-رت فداد تالايوحه (Vilayetlere has bilumum türlü tahsil ve masraf defterleri): *Hazine-i Amire* tarafından gönderilen ödemelerin ve havalelerin kaydedildiği defterlerdir. Bu defterler, diğerleri gibi siyakat yazısı ile tertip edilirlerdi. Günlük olarak güncellenen bu defterler, devlet harcamalarının izlenmesi için önemliydi. *Sa'adetname*'de geçtiği üzere, devletle iş yapan kişilere yapılan ödemeler de bu defterlere kaydedilirdi. Bu uygulama, *Ruznamçe*'de bulunan varidat ve masraf kalemlerinin bu defterlere aktarılmasını sağlar, böylece iki defter arasında karşılaştırma yapılabilir. ⁷³

5. *Defter-i Cami'ül-Hisâb*-رت فداد جماعباب اسحلا- (Yekûn varidat-masraf ve bütçe sonuç defterleri): Devlet veya vilayet varidatının, tüm masraflarıyla senelik kaydedildiği gelir-gider hesaplarının resmi kayıt işlemine siyakat yazısıyla defterlere geçirilmesi idi. Bu yöntem, yıllık gelir ve giderler arasındaki farkı belirlemeyi sağlardı.⁷⁴

6. *Defter-i Mukarrer*-رت فداد رقمه (Nihaî varidat ve masrafların tutulduğu defterler): Daha önceki defter türlerinde olduğu gibi, kaynaklar *Defter-i Mukarrer* adlı bir defter türünün adını verirler. Bu defterler, malî yılın başında kesinleşmiş varidat ve masrafların kaydedildiği ve yıl sonunda önceden tahmin edilen malî plandan (bütçeden) fazla veya az miktar kaldığı durumlarda nasıl hareket edileceğini belirlemek için kullanılırdı⁷⁵.

7. *Defter-i Müfred*-رت فداد مدرغه (Vilayetlere ait bilumum varidat-masraf-

71 Felek 'Ala-i Tebrizî, a.g.e., s. 131; a.mlf., Kânûnü's-sa'âde, s. 15; Mazenderânî, a.g.e., s. 104-105; Amulî, a.g.e., I, s. 323-326; Göyünc, “İmâd es-Serâvî ve Eseri”, s. 81; Elitaş-Elitaş, s. 115; Göyünc, “Defter”, s. 89.

72 Felek 'Ala-i Tebrizî, a.g.e., s. 125, 127, 142; İmâd es-Serâvî, Camiü'l-hisab, (nşr. Nejat Göyünc), “Das sogenannte Gâme'ol-Hesâb das 'Emâd as-Sarâwî”, George-August Üniversitesi Göttingen 1962, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 151; Amulî, I, s. 326; Elitaş-Elitaş, a.g.m., s.114; Göyünc, “Defter”, s. 89.

73 Felek 'Ala-i Tebrizî, a.g.e., s. 114-115; Mazenderânî, a.g.e., s. 122; Elitaş-Elitaş, a.g.m., 114.
74 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 173-191, 303-305; Felek 'Ala-i Tebrizî, a.g.e., s. 116-118; 148-151; a.mlf., Kânûnü's-sa'âde s. 13-16; Mazenderânî, a.g.e., s. 57-58, 111, 122, 153, 173; Nejat Göyünc, “Ta'rîh Başlıklı Muhasebe Defterleri”, Osmanlı Araştırmaları, X, İstanbul 1990, s. 7.

75 Göyünc, “Defter”, s. 89.

ların yan yana tutulduğu defterler): Her eyalete özgü olarak kullanılan *Defter-i Mukarrer*, gelir ve giderlerin sadece toplamlarının kaydedildiği detaylı bir defterdir ve yine aynı şekilde siyakat yazısıyla tertip edilirlerdi. Bu sayede her vilayetin gelir ve giderleri kaydedilir ve belirli bir bölgeye ait gelir-gider farkları görülebilir, bu da o yerin kendi bütçesinin kolayca anlaşılmasını sağlardı. Bu yöntemle, bir bölgenin üretilen malların vergisi, hayvan vergisi, ticari malların vergisi gibi vergi türleri ve bu vergilere ait miktarlarının değişimi kolayca izlenebilirdi⁷⁶.

8. *Defter-i Kanun*-رتفد نونامة(Tarife defterleri): Söz konusu sekizinci ve son defterler ise *Defter-i Kanun* ve *Defter-i Kanun-ı Memleket*'tir. Bu defter türleri de diğerleri gibi siyakat yazısıyla kaleme alınırldı. Bunlar ayrıca vilayet varidatlarına ek olarak tamga ve benzeri gümrük resimlerini de içerirdi. Bu defterler, kendi içinde *Defter-i Mal* ve *Defter-i Kanun-ı Ma'hüzat* veya *Defter-i Darbiyye* olmak üzere iki kısımda tertip edilirdi. *Defter-i Mal*, ülke içinde bulunan her türlü malın veya verginin tarife bilgisini içerirdi. Fiyatlar güncellendiğinde, bu bilgiler revize edilir veya gerektiğinde açıklamalar eklenirdi. *Defter-i Kanun-ı Ma'hüzat* veya *Defter-i Darbiyye* adlı ikinci defter ise ticari konularla ilgili vergileri ve ticari değeri olan malların fiyatlarındaki zamanla yaşanan dalgalanmalardan kaynaklanan ilave vergilerin işlendiği defterlerdi. Bu defterler vesilesiyle İlhanlı Devleti'nde hangi tür vergilerin alındığı belirlenebilirdi.⁷⁷.

Sonuç

İlhanlı malî teşkilatı içerisinde önemli bir yere sahip olan malî bilgilerin kaydedilmesi ve muhasebe defterlerinin incelendiği bu çalışma, İlhanlılar döneminde oldukça kapsamlı bir malî teşkilatın oluşturulduğunu göstermektedir. Devlet gelirlerinin artması ve farklı türlerine göre bölünmesiyle birlikte çeşitli isimlerle tutulan muhasebe defterlerinin oluşturulmaya başlandığı açıkça görülmektedir. *Divan-ı İstifa*'nın denetiminde gerçekleştirilen malî işlemler, özellikle *Divan-ı Buzurg*'a bağlıydı ve bu işlemler belirli kurallar çerçevesinde ve uzman kişilerin gözetiminde yapılırdı. Genellikle karmaşık olsalar da, tüm muhasebe kayıtlarının başarılı bir şekilde tutulduğunu ifade etmek mümkündür. Abbasiler döneminde başlayan muhasebe kayıt ilkeleri, Selçuklu döneminde kısmi bir ilerleme gösterdikten sonra İlhanlılar döneminde en büyük başarısını yaşamıştır. Bu durum, Orta Çağ'daki devletler arasında en gelişmiş muhasebe sisteminin oluşturulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu başarı, Osmanlılar'ın erken dönemlerinden itibaren örnek alınmaya başlanmış ve "merdiven metodu" gibi örneklerle devletin son dönemlerine kadar uygulanmıştır. Bu süreçte kaleme alınan muhasebe öğretti kitapları istinsah edilmiş veya tercüme edilmiştir. Anadolu'nun çeşitli kütüphanelerinde bulunan

76 Felek 'Ala-i Tebrizî, a.g.e., s. 138-140; Göyünç, "Defter", s. 89. .

77 Hasan b. Ali, a.g.e., vr. 173-191; Nahcivâni, a.g.e., II, s.141;Felek 'Ala-i Tebrizî, a.g.e., s. 121-122; 131-133; İmad es-Seravî, a.g.e., s. 151-155; Amulî, a.g.e., I, s. 324-325; Göyünç, "Defter", s. 89.

İlhanlılar dönemine ait birçok muhasebe öğreti kitabının nüshası, bu gelişmenin kanıtı olarak kabul edilebilir. Başarılı bir malî organizasyonun varlığı, detaylı malî kayıtların tutulmasına borçludur. Zamanla muhasebe defterleri değişmiş, bazı dönemlerde altı, bazı dönemlerde ise yedi adet olmuştur. Devletin kuruluş sürecinde, *Defter-i Ahsa'*, *Defter-i Ta'in Emvâl*, *Defter-i Kanun Emvâl*, *Defter-i Ceride-i Memâlik*, *Defter-i Cami'ül-Kısmat bi't-Tumanat*, *Defter-i Ceride-i Arz Huyul ve'l-Asker* ve *Defter-i Ruzname* gibi çeşitli defter türleri kullanılıyordu. Daha sonra, bu defterler daha işlevsel hale getirilerek *Defter-i Ruznamçe*, *Defter-i Avârece*, *Defter-i Tevcihat*, *Defter-i Tahvilat*, *Defter-i Müfredat*, *Defter-i Cami'ül-Hesab*, ve *Defter-i Kanun-ı Memleket* gibi çeşitli defter türleri ortaya çıkarıldı. Malî defterlerin geliştiği zamanlar, devletin çöküşe doğru gittiği ve yeni devletlerin, örneğin Celayirliler (1340-1431) gibi, ortaya çıktığı dönemlerdir. Bu dönemde, muhasebe öğreti kitaplarından öğrenildiği üzere, defterlerin sayısı zamanla sekize çıkmıştır. Bu defterler, *Defter-i Ruznamçe*, *Defter-i Avârece*, *Defter-i Tevcihat*, *Defter-i Tahvilat*, *Defter-i Cami'ül-Hisâb*, *Defter-i Mukarrer*, *Defter-i Müfred ve Defter-i Kanun* olmak üzere sınıflandırılmıştır.

Kaynaklar

Ahmed Tebrizî, Şahinşahname: Tarih-i manzur Moğulân ve İlhanân ez karn heştam hicri, (tsh. Mahmud Afşar), Tahran 1397.

AIGLE, Denise, , Le Fârs sous la domination mongole: politique et fiscalité, XIII-XIV, Paris 2005.

Aknerli Grigor, Okçu Milleti Tarihi, (çev. Hrand D. Andreasyan), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

Aksarayî, Müsameratü'l-Ahbar, (çev. Mürsel Öztürk), TTK yayını, Ankara 2000.

Amulî, Nefâ'isü'l-finûn fi 'ara'isü'l-'uyun, (nşr. Hac Mirza Ebu'l-Hasan Şi'ranî), I, Tahran 1363. AŞTİYANÎ, Esedullah Abdüley, “Aded, Mukadir ve Kesre Nüshe-i el-Mürşid fi el-Hisâb”, Peyyam-ı Baharistan, X/31, (Bahar ve Tabistan) 1397, s. 211-257

Cüveynî, Tarih-i Cihangüşa, (çev. Mürsel Öztürk), TTK yayını, Ankara 2013.

Cüveynî, Tesliyetü'l-ihvân, (tsh. Abbas Mahyar), Tahran 1361.

Ebu'l-Fidâ, Takvimü'l-büldân, (nşr. M. Reinaud), Paris 1840.

ELİTAŞ, Cemal-ELİTAŞ, Bilge Leyli, “Ortadoğu’da yazılı İlk Muhasebe Öğreti Eseri: Saadetname”, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, I/2, (2012), s. 101-119.

EMİN, Şems Şerik, Ferheng Islahat-ı Divanî Dovran Moğul, Tahran 1357.

Felek 'Ala-i Tebrizî, Kânünü'sl-sa'âde, (nşr. Mirkamal Nabipour), “Die Beiden Persischen Leitföden des Falak Ala-ye Tebrizi über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert”, George-August Üniversitesi Göttingen 1973, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 47-172.

Felek 'Ala-i Tebrizî, Sa'adtename, (nşr. Mirkamal Nabipour), “Die Beiden Persischen Leitföden des Falak Ala-ye Tebrizi über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert”, George-August Üniversitesi Göttingen 1973, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.1-46.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Defter”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.9, s. 88-90.

gözi

Akademik
Bakış

207

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

- GÖYÜNÇ, Nejat, "Ta'rih Başlıklı Muhasebe Defterleri", Osmanlı Araştırmaları, X, İstanbul 1990, s. 1-37.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "İmâd es-Seravî ve Eseri", Tarih Dergisi, XV, S.20, İstanbul 1965, s. 73-86.
- GÖYÜNÇ, Nejat, Das sogenannte Gâme'ol-Ĥesâb das 'Emâd as-Sarâwî, Georg-August Universitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Göttingen 1962.
- GÜNEŞ, İbrahim, "Abâkâ Han Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi (663-681/1265-1282)", Muğla Sıtkı Koçman Ü. SBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Muğla 2021
- GÜVEMLİ, Oktay-GÜVEMLİ, Batuhan, "Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi", III International Scientific Conference-Skolov Reading, 22-25 April 2015-Saint Petersburg State University-Russia, Sunulan bildiri, s. 18-42.
- Hafız Ebrû, Coğrafya-yı Hafız Ebrû, (nşr. Sadık Secadî), Tahran 1375.
- Hafız Ebrû, Zeyil kitab zafername-i Şamî, Archiv Orientalni, VI/ 1, 1933.
- Hasan b. Ali, el-Mürşid fi'l-hisab, Kitabhane-i Meclis Şura-yı İslamî, numara 21852.
- HÜSEYNÎ, Seyid Muhammed-BEYÂT, Ali, "Sazman-ı İdare-i İstifa ve Nizam-ı Malîyâtı İran der Ahdi İlhanân ber Esasi Kitab-ı el-Mürşid fi el-Hisâb", Pejuheşname-i Tarih Temden-i İslami, Yıl 51/1, (Bahar ve Tabistan), 1397, s.7-26.
- İbn Said, Kitâbü'l-coğrâfîyâ, (nşr. İsmail el-Arabî), Beyrut 1970.
- İbn Vasil, Müferricü'l-kurub ahbar-ı Beni Eyyûb, (nşr. Ö. A. Tedmuri), VI, Beyrut 2004.
- İmad es-Seravî, Camiü'l-hisab, (nşr. Nejat Göyünç), "Das sogenannte Gâme'ol-Ĥesâb das 'Emâd as-Sarâwî", George-August Üniversitesi Göttingen 1962, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.129-168.
- İNALCIK, Halil, "XV. Asır Osmanlı Malîyesine Dair Kaynaklar", Tarih Vesikaları, I/1, s. 128-134. Kalkaşendî, Subhü'l-'aşâ fi sinâ'atü'l-inşâ, I, Kahire 1913.
- MERÇİL, Erdoğan, Fars Atabekliği Salgurlular, TTK yayını, Ankara 1991.
- Muhammed Ali Firuzhûhî, Ma'rifetü's-siyâk, Kitaphane-i Meclis-i Şuray-ı Millî, numara 74394.
- Muhammed b. Kıyâ el-Mazenderânî, Risâle-i felekkîye, Kitaphane-i Meclis-i Şuray-ı Millî, numara 12288; (nşr. Walther Hinz), Risâle-i Felekkîye der İlm-i Siyakât, Die Risâla-yi Falakkiya, Wiesbaden 1952.
- NABİPOUR, Mirkamal, Die Beiden Persischen Leitföden des Falak Ala-ye Tebrizi über das statliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert, George-August Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Göttingen 1973.
- Nahevânî, Düstürü'l-katib fi ta'yînü'l-meratib, (nşr. Abdulkerim Alizade), I-II, Moskova 1971.
- PAYDAŞ, Kâzım, "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyural Uygulaması", Bilig, S. 39, (Güz 2006), s. 195-218.
- Reşîdüddîn, Câmî'üt-tevârîh, (tsh. Muhammed Rûşen ve Mustafa Mûsevî), I-IV, Tahran 1373.
- SCHURMANN, H. F., "Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century", Harvard Journal of Asiatic Studies, XIX, III/4, (December 1956), s. 304-389.
- Tahrîr-i Târîh-i Vassâf, (tsh. Abdu'l-Muhammed Âyeti), Tahran 1346.
- TOGAN, Zeki Velidi, "Moğollar Devrinde Anadolu'da İktisadi Vaziyet", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, I, İstanbul 1931, s. 1-42.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, TTK yayını, Ankara 1988.

görsel

UZUNÇARŞILI, “Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi”, Belle-ten, XLII/165, Ankara 1978, s. 67-93.

Vassâf, Tarih-i Vassâf, Bombay 1269.

VESUKÎ, Muhammed Bakır- SÜLEYMANÎ, Muhammed Hüseyin, “Parçehay-ı Dovre-i Moğul Ber Esasi Nüshe-i Hattı ‘el-Mürşid fi el-Hisâb’”, Pejuheşhay-ı Ulum-ı Tarihî, V/1, (Bahar ve Tabistan) 1392, s. 173-193.

VESUKÎ, Muhammed Bakır- SÜLEYMANÎ, Muhammed Hüseyin, “İstılahat-ı Divanî Dovre-i Moğul Ber Esasi Nüshe-i Hattı ‘el-Mürşid fi el-Hisâb’”, Pejuheşhay-ı İrânşenasî, III/1, (Bahar ve Tabistan) 1392, s. 85-98.

Yakut el-Hamavî, Mu‘cemü’l-büldân, IV, Beyrut 1977.

Zerküb Şîrâzî, Şîrazname , (tsh. İ.Cevadî), Tahran 1350.

Extended Abstract

In this study, the record of accounting data of the Ilkhanid period and the accounting books were examined. The dominance of the Ilkhanids in a large area made it necessary to capture all kinds of income items in order to easily collect tax and other revenues. For this reason, a wide financial order was established and various account books were created. Ilkhanids used the accounting recording system called “stairs method”. The main reason why this method is named with this name is that the main amount is written and the other details are listed down in steps. Since Arabic is written from right to left, the data in this method are also ordered from right to left. Here, all kinds of information was kept with a siyakat letter.

The most important institution of the Ilkhanid financial organization was the *Divan-i İstifa*. In this period, besides the *Divan-i İstifa* institution, it is estimated that the *Defterdârî-i Memâlik* was more interested in financial affairs in the early periods. The main task of *Defterdârî-i Memâlik* was to capture all kinds of income and expenses of the state.

The important accounting books in this period are as follows.

1. Defter-i Ruzname: These were the books kept in the order of their arrival, regardless of the decisions taken in the divan or the subject of various official documents. As a matter of fact, the records kept daily for smaller accounts in accounting transactions were recorded on these income and expense sheets. So much so that daily arrivals and expenses were recorded in Ruzname.
2. Defter-i Avârece: These books were large journals composed of Ruzname and were classified according to the types of income and expenses recorded daily. The most important difference here is that while the contents are not important in Ruzname, the records are classified according to province and income-expenditure types.
3. Defter-i Tevcihat: These were the types of ledgers in which private expenditures within the country or in a certain region were recorded.
4. Defter-i Tahvilat: These were the books in which the payments and transfers sent from the Treasury were recorded and followed. These journals, which were kept daily, would have been highly functional for tracking the expenditures of the state.
5. Defter-i Cami’ül-Hisâb: It was called the procedure of recording the income of the country or a province, together with all its expenses, in the books with a siyakat letter annually. In this way, he revealed the difference between annual income and expenses.

görsel

Akademik
Bakış
209
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

6. DeFTER-i Mukarrer: In these books, the finalized income and expenses were recorded at the beginning of the financial year, and at the end of the year, in case there was more or less than the previously foreseen budget, it was kept to go to the point of expenditure.

7. DeFTER-i Müfred: These were detailed books in which only the total of the incomes and expenses written in the DeFTER-i Mukarrer were reserved for the provinces.

8. DeFTER-i Kanun: The eighth and last book to be mentioned here is DeFTER-i Kanun and DeFTER-i Kanun-i Memleket, which were also kept with the siyakat letter. Tamga and similar customs records were recorded in these books together with the provincial revenues.

görsel

Daima Hazır! Osmanlı Devletinde İzciliğin Tarihi (1910-1922)

Always Ready! History of Scouting in Ottoman State (1910-1922)

Ferhat EROĞLU*

Öz

İzcilik hareketi, Birinci Dünya Savaşı'nın biraz öncesinde, 1907'de İngiltere'de ortaya çıkmıştır. İzciliğin, Avrupa'nın tüm dünyayı etkileyecek o büyük hesaplaşmaya savrulduğu süreçte ortaya çıkması tesadüf değildir. Tüm halkın devleti için topyekun harekete geçmesini gerektiren yeni savaş anlayışına faydalı olabilecek bir program ve halkı askeri bir ruhla ortak amaçlar etrafında kenetleyebilecek ritüeller içermektedir. Askerlik çağına gelmemiş çocuğa ve gence organize hareket etme, öncü olma, hayatta kalma, korkuları belli etmeme, duyguları yönetebilme gibi beceriler kazandıran bir formasyondur. Osmanlı Devleti'nde okullaşmanın bir parçası olarak başlamış, tanındığı dönemde devletin gençlik politikalarıyla uyumlu olduğu anlaşılmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek devlet kontrolünde bir seyir izlemiştir. Bu durum izciliği daha kapsamlı projelerin parçası haline getirmiş ve hareket, bu projeler içinde erime tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgi üzerine İttihat ve Terakki Fırkası'yla beraber fırkanın gençlik politikaları da çökmüş ve Türk izciliği bu yeni ortamda özgün kimliğini yeniden bulmaya çalışmıştır. Fakat bu sefer de işgal devletlerinin ve azınlıkların izcilik faaliyetlerinin gölgesinde ve baskısı altında kalmıştır. Ancak her şeye karşın zaferle birlikte Türk izciliği ayağa kalkmayı başarabilmiş ve savaşın sona ermesinden Cumhuriyet'in ilanına dek geçen bir yıllık süre içerisinde yeni bir izci kitlesi ortaya çıkarılabilmektedir. Bu metin, tüm bu süreçleri, izciliğin kuruluş dönemi sancılarını incelemektedir. Çünkü Cumhuriyet yıllarındaki gelişimin altyapısı neredeyse tüm yönleriyle Osmanlı'nın son döneminde hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İzci, Baden Powell, Türk Gücü Cemiyeti, Osmanlı Güç Dernekleri, Osmanlı Genç Dernekleri.

Abstract

The scouting movement, which emerged in England at the beginning of the 20th century, spread rapidly since it had an educational content that could meet the need for the participation of all the people in the war, while the European countries were moving towards a showdown, and it started to be implemented in the Ottoman Empire in a short time. Scouting represent a movement that takes the child/young person who has not reached the age of military service through educational processes such as organized movement, leadership, courage, survival and it can create young people who are free from mental and physical shyness and have the ability to control their fears and emotions. Its practice in the Ottoman Empire would initially begin as a part of schooling, and when it was comprehended that its understanding of

Makale Geliş Tarihi: 05.11.2022. Makale Kabul Tarihi: 02.04.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: EROĞLU, Ferhat. "Daima Hazır! Osmanlı Devletinde İzciliğin Tarihi (1910-1922)". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s.211-232. DOI: 10.19060/gav.1498849

* Dr, Gazi Üniversitesi ATAUM, E-mail: ferhateroglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3274-1658.

Gazi

Akademik
Bakış

211

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

education was strong enough to establish the sufficient infrastructure for the youth policies of the period, it would continue under the direct control of the state. In this state-controlled movement, scouting was first practiced with its own existence, but soon it will become a part of wider projects and even face the danger of being dissolved in these projects. The defeat in the First World War will also be the defeat of the youth policies in the Ottoman Empire, and the Turkish scouting will try to get rid of the shadow of the occupation states and the scout groups of the minorities while trying to return to its old formation in this environment. However, despite everything, Turkish scouting was able to stand up until 1923 and a scout group emerged ready to welcome the Republic. This text examines all these processes and the pains of the establishment period of scouting. Because the basis of the development in the republican years was prepared in the last period of the Ottoman Empire in almost all aspects.

Key Words: Scout, Baden Powell, Turkish Power Society, Ottoman Power Associations, Ottoman Youth Associations.

Giriş

Yüz on yedi yıllık tarihi bulunun izcilik, ortaya çıkışı itibariyle lokal ve millî amaçlar içerse de her ülkenin kendi hayat pratiği içerisinde kolayca uygulanabilir olması nedeniyle hızla yayılmış, amaçları, ritüelleri, felsefesi aynı kalmakla birlikte ülkeler izcilik hareketini kendi kültürlerine, gündelik yaşantılarına nüfuz ettirebilmişlerdir. İzcilik zamanın, coğrafyanın ve kültürlerin doğal baskısını ideal ruhunu bozmadan sindirebilmiştir. Tüm amaçları ve ritüelleri bir anda oluşmamakla birlikte ortaya çıkışını tetikleyen husus İngiliz sömürgeciliğinin Afrika'da zorlanmasıdır. Baden Powell'ın doğaya, gençliğe, askerlik sanatına olan merakı Afrika'daki tecrübeleriyle birleşmiş ve ortaya İngiliz sömürgeciliğinin selametini gözetken bir hayat pratiği çıkmıştır. Hızla yayılmasının ardında Powell'ın popüler bir hareketten öte hedefleri ve amaçları sağlam bir hareket yaratması, bu amaçların 20. yüzyılın başlarındaki ortamın ihtiyaçlarına (vatansever, cesur, ölümden korkmayan erkek çocuklar; savaşa giden erkeklerin boşluğunu kapatabilecek güçlü, sosyal hayata entegre ve biraz da erkeksi kız çocuklar yetiştirmek; savaşın gerekliliğiyle her an meşgul olan bir kamuoyu yaratmak) uyması gibi nedenler vardır. İzcilik pek çok zanaatın bir araya toplanıp askerlik sanatının hazırlık aşamasıyla birleştiği bir hayatta kalma pratiğidir. Bu pratikte vatan için ölümü göze almak erdemdir, fakat esas olan vatan için yaşamak, ölünecekse de bu ölümü (savaş ortamında) olabildiğince geciktirmektir. Askere, orduya, vatana faydalı, vatan görevi için daima hazır, topluma her gün bir iyilikte bulunan, öncü, güçlü, sezgili, uyanık, cesur, dürüst, cömert, yönetene sadık, tanrıya iman etmiş bireyler yaratmaktır. iyi yurttaş, iyi anne, iyi baba, iyi evlat, iyi vatandaş, iyi asker yetiştirmektir.

İzcilik hareketinin ortaya çıkışını sağlayan Robert Stephenson Smyth Baden Powell, vatandaş için askerî eğitimin çocuk yaştan itibaren daha temel ve kapsayıcı fakat aynı zamanda eğlenceli, gösterişli ve ilgi çekici biçimde verilebilmesinin ortamını yaratmıştır. İngiliz ordusunun cephe ve cephe gerisindeki eksikliklerinden hareketle 1899'daki *Aids To Scouting* isimli ki-

giriş

tabında ortaya attığı yeni yöntemler 1907’de izciliğin doğuşunun altyapısını hazırlamıştır. 1907’deki Brownsea Adası kampı uygulamaya dönük başarı yaratmış ve izcilik İngiltere’de devletin doğrudan içinde yer aldığı bir harekete dönüşmüştür. “1908’de binlerce izciyi bir araya getiren bir toplantı” düzenlenmiş ve bu toplantıda İngiliz Kralı, “İngiliz izcilerinin koruyucusu”; Galler Prensi, “Galler’in baş izcisi”; Prenses Mary, “girl guides başkanı” olmuştur.¹ İzicilik İngiltere’nin ardından Avrupa’da, sömürgecilik yarışından kopuk olmayacak biçimde hızla yayılmaya başlamıştır. 1908’de yayınlanan *Scouting For Boys*, hareketin rehberi olmuştur.

İzcilik, organize hareket edebilme ve öncü olabilme gibi vasıfları çocukların askerlik çağı öncesinde içselleştirmelerini sağlamayı ve bu bağlamda yurttaşlık bilinci edinmiş, devletine itaatkâr gençler yetiştirmeyi amaçlayan bir harekettir. Zafer Toprak’a göre “ulusal kimliğin oluşturulmasında benimsenecek değerlerin toplamı” ve “sosyalizasyon aracı”dır.² Sanem Yamak Ateş’e göre ise barındırdığı askerî öğeler ile militarizm ve sosyal Darwinizm’in bir parçası, “Baden Powell’in sosyal emperyalizm vizyonu, doğa hayranlığı, Edward döneminin ulusal yararlılık kültürü ve modern kent toplumuna karşı reddin de birleşimi”dir.³ İki görüş de desteklenebilir. İziciliğin, militarist ritüeller bir yana bırakılırsa, gençliği örgütlü hareket etme ve liderlik formasyonundan geçirdiği de belirtilebilir. Kentleşmenin ve kent toplumlarının yayılması izciliğin örgütlenme alanını genişletmiştir. Kuruluşunun üzerinden fazla zaman geçmeden kentli çocuklar hareketine dönüşmeye başlamıştır. Fakat bu dönüşümde Ateş’in öne sürdüğü retten ziyade bir içselleştirme söz konusudur. Genç, modern çağın ve sanayi toplumunun ona verdiği olanaklarla ve tüm kentliliğiyle doğaya yönelmiştir.

Baden Powell her ne kadar “bizim usul-i terbiyemiz, askerî değildir” ve “izci demek asker demek değildir”⁴ dese de gerçekler bu sözlerle örtüşmemektedir. Bu sözler, vatan savunmasının izcilerin görevi olduğunu pekiştirmek için söylenmiştir. *Scouting For Boys*’un satır aralarında daima askerliğe hazırlık, asker olmak vurguları hissedilmektedir. Örneğin, Powell izcilerden vatanları için gerektiğinde canlarını tehlikeye atmalarını istemiştir. Bu nedenle de izciler silah kullanmayı ve emirlere uymayı öğrenmelidirler. O halde izcilik ortaya çıkışı itibarıyla İngiliz emperyalizminin ve militarizmin bir yansıması olarak savaşa hazır çocuklar yetiştirme projesidir. Bu projede çocuk vatanına, tanrısına, yöneticisine sadık olacak, türe ve ritüeller dışına çıkmayacak, yeminle ve türeyle belirlenen yaşam biçimini tüm ömrüne yaya-

- 1 Sanem Yamak Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek - II. Meşrutiyet Döneminde Beden Terbiyesi, Askeri Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s. 76.
- 2 Zafer Toprak, “Meşrutiyet ve Mütareke Yıllarında Türkiye’de İzicilik”, *Toplumsal Tarih*, Cilt 9, Sayı 53, İstanbul Nisan 1998, s. 13.
- 3 Ateş, a.g.e., s. 81-82.
- 4 Bu çalışmada “*Scouting For Boys*”un 1923 Türkiye baskısı kaynak olarak kullanılmıştır. Baden Powell, İzicilik, Mütercimi: Mustafa Rahmi, TBMM Maarif Vekâleti Neşriyatından Aded: 31, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1342 - 1339 (1923), s. 271.

görsel

Akademik
Bakış

213

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

caktır. Askerî ögeler dışında izcilik disiplinli ve yırtıcı olma hâlidir. Örneğin Powell, izci mangalarının (şu anki uygulamada dört ila yedi kişiden oluşan ünite altı çekirdek ekip) isim olarak aslan, kartal, çakal gibi isimler tercih etmelerini, maymun gibi isimler seçmemelerini istemiştir. Öte yandan izci savaşta ve hayatta işine yarayacak bilgilerle kendini donatmalıdır. İz sürmeyi, yara sarmayı, saklanmayı, pusula kullanmayı, arazide yaşamayı, barınak yapmayı, avlanmayı, avını pişirmeyi, köprü ve sal inşasını, hayvanları, bitkileri, gece yürüyüşünü bilmelidir.⁵ Tüm bunlar çocukta zihnen ve bedenen yeterlik yaratmayı, çocuğu yurt ve yurttaşlık bilinciyle yetiştirmeyi amaçlamakta ve çocuktan askerlik öncesinde bedenî ve ruhi hazırlığını tamamlamasını istemektedir. 1910'larda çocuğu bu meziyetlerle donatmanın yolu ise ordudan geçmektedir. İzciliğin o tarihlerde Osmanlı'daki pratiği bundan uzak değildir. Örneğin 1913 tarihli *Keşşafın Türküsü*,⁶ izcileri sefere çağıran, Yanya'yı, Kosova'yı, Girit'i, Selanik'i işaret eden, intikam yeminleri içeren bir marştır. Vatanın candan önce geldiği bu felsefe basit olarak iki kelimeyle özetlenebilir: Daima Hazır.

İkinci Meşrutiyet Döneminde İzcilik

Osmanlı'da İzcilik Hareketinin Doğuşu

II. Meşrutiyet döneminde, özellikle sosyal hayatta ve basında ciddi bir hareketlilik ortaya çıkmıştır. İzciliğin Osmanlı'da doğuşu, bu hareketlilik içinde kurulan spor ve jimnastik kulüpleriyle, okullaşmayla ve Avrupa'ya benzer biçimde Osmanlı'da da gençliğin paramiliter organizasyonlarda belli bir bilinçle yetiştirilmesi politikasıyla ilgilidir. Osmanlı'ya izciliğin giriş tarihi olarak araştırmacılar genellikle *Say ü Tettebbu* dergisinde "keşşaflık" konulu yazıların yayınlandığı 1910 tarihinde birleşmişlerdir.⁷ Bu yazılar Zafer Toprak'a göre Ragıp Nurettin tarafından yazılmıştır. Darüşşafaka ve Mekatib-i Muhtelifa Terbiye-i Bedeniye Muallimi ve Oymakbeyi M. Sami'nin belirttiğine göre yazılara yazan Edirne ve Bursa Darülmualliminleri müdürlüklerinde de bulunan Nafi Atuf Bey'dir. Ateş'e göre ise Fescizade İbrahim Galip Bey tarafından yazılmıştır.⁸ İlk örgütlenmeler İstanbul'daki okullarda ortaya çıkmıştır, fakat hangi okulda başladığına dair görüş birliği yoktur. Toprak'a göre 1910'da Saint Benoit Lisesinde ve Mekteb-i Sultani'de başlamış, 1911'de İstanbul ve Üsküdar Sultanileri ile Vefa, Kadıköy ve Nişantaşı İdadilerinde izci örgütleri kurulmuş, hatta Saint Benoit'te kız keşşaf örgütü de oluşturulmuştur.⁹ M. Sami'ye göre ilk olarak Manastır'da, Manastır ve İzmir Da-

5 Powell, a.g.e., s. 17-19.

6 Ahmed Cevad, "Keşşafın Türküsü", *Talebe Defteri*, Sene 1, No 10, 26 Eylül 1329, s. 151.

7 Bu tarihin vurgulandığı bazı kaynaklar şunlardır: Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *B. Ü. Beşeri Bilimler Dergisi*, VII (1979), s. 95; İsmail Güven, «Osmanlı'dan Günümüze İzciliğin Gelişimi ve Türk Spor Tarihindeki Yeri», *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt 36, Sayı 1-2, Ankara 2003, s. 66-67; Ateş, *age.*, s. 166.

8 Toprak, a.g.m., s. 95; M. Sami, *İzci Rehberi*, Beşer ve Kuvvet Külliyyatı Adet:4, İstanbul 1331/1333 (1915), s. 22.; Ateş, a.g.e., s. 168-169.

9 Toprak, "Meşrutiyet ve Mütareke Yıllarında Türkiye'de İzcilik", s. 15.

rülmualimleri Müdürü Ethem Nejat tarafından tatbik edilmiştir.¹⁰ *Türkiye İdman Mecmuası*'na göre "izcilik teşkilatının babası" Galatasaray Terbiye-i Bedeniye Kulübü birinci futbol takımı kalecisi Ahmet Robenson; izciliğin devlet tarafından tanınmasını sağlayan kişi ise Galatasaray Terbiye-i Bedeniye Kulübü Umumi Kaptanı ve Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde şehit olan Abrurrahman Robenson'dur.¹¹ Ateş'e göre ilk örgütlenme Ahmet Robenson tarafından oluşturulmuş, ilk örgütler Galatasaray, Darüşşafaka ve İstanbul Sultanilerinde ortaya çıkmıştır.¹² Gökhan Uzgören, M. Sami'ye atıfla ilk tatbikatın Manastır'da Ethem Nejat tarafından yapıldığını, ilk örgütlerin ise 15 Şubat 1912'de Galatasaray ve İstanbul Sultanilerinde kurulduğunu yazmıştır.¹³ Yasin Taşkesenlioğlu'na göre ilk örgütlenme 1910'da Mekteb-i Sultani'de ve Vefa Gençlik Kulübünde başlamıştır.¹⁴ Turgay Tuna'ya göre ise ilk teşkilat 1912'de, Mekteb-i Sultani'de Ahmet Robenson tarafından kurulmuştur.¹⁵ Belirtilmesi gereken husus günümüzde izci kamuoyunun da kuruluş tarihi olarak 1912'yi, kurucular olarak da Robenson kardeşleri kabul ettiği'dir. Bunun önemli bir nedeni Uzgören'in teşkilata yıllarını vermiş saygın bir lider olmasıdır. Onun İstanbul Lisesi kayıtlarına atıfla öne sürdüğü tarih daha fazla önemsenmektedir. Esasında kaynak olarak öne çıkan iki metin ekseninde başlangıç tarihi belirlemek mümkündür. Araştırmacılar M. Sami'nin çok erken tarihlerde yazdığı İzci Rehberi isimli kitapta verdiği bilgilerle *Keşşaf* dergisindeki bilgiler arasında bölünmüşlerdir. Her iki bilgiye atıfla Türkiye'de izciliğin Nafi Atuf, Ragıp Nurettin, Ethem Nejat, Ahmet Robenson, Abdurrahman Robenson gibi isimler tarafından gerek tanıtım ve gerekse örgütlenme anlamında başlatıldığını söylemek mümkündür.

İlk izci örgütleri İstanbul'da Galatasaray, Vefa, İstanbul, Kabataş, Üsküdar Sultanileri ile Kadıköy Numune Mektebi ve Haydarpaşa İttihat Mektebi gibi okullarda ortaya çıktıktan sonra İstanbul dışına da taşmış, Ankara, Edirne, Kayseri, Kütahya, Zara, Bursa, Beyrut, İzmir, Sivas gibi kentlerde izci örgütleri kurulmuştur.¹⁶ İlk anlarda keşşaflık adıyla örgütlenen hareket,

10 M. Sami, a.g.e., s. 22.

11 *Türkiye İdman Mecmuası*, Sene: 1, Numro: 4, 16 Kanun-ı Sani 1339 (1923), s.99. *Türk İzciler Birliği* dergisinde ise izciliğin 1913'te Abdurrahman Robenson tarafından İstanbul Lisesinde başlatıldığı yazmaktadır ki bu tamamen yanlış bir bilgidir. O tarihlerde izcilik İstanbul ve dışında örgütlenmiştir. (*Türk İzciler Birliği*, Sayı 13, 15 Kanun-ı Evvel 1925, s.39; Sayı 4, Şubat 1926, s. 55.)

12 Ateş, a.g.e., s. 166-167.

13 Gökhan Uzgören, *Türk İzcilik Tarihi*, Papatya Yayınları, 1. Baskı, Ocak 2000, s. 1-3. Uzgören, Edirne'deki izcilik çalışmalarının askerî olduğunu, "anladığımız ve kabullenilen" izciliğin ise Galatasaray ve İstanbul Sultanilerinde kurulan örgütlere yapıldığını yazarak kuruluş tarihi olarak 1912'yi esas almıştır. Bu öznel bir yorumdur. Yıllar içerisinde yerleşen izcilik ruhunun 1910'larda, kitabın yazıldığı tarihin ruhunu taşıması mümkün değildir.

14 Yasin Taşkesenlioğlu, "Türkiye'de İzcilik Teşkilatının Kuruluşu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, Güz 2009, s. 104-105.

15 Turgay Tuna, "Bir Cumhuriyet Modası: İzcilik", *Popüler Tarih*, Sayı 57, Mayıs 2005, s. 46. Turgay Tuna'nın metin içinde hatalı bilgiler verdiği (örneğin Parfitt'in 1912'de geldiğini yazması gibi) belirtilmelidir.

16 Ateş, a.g.e., s. 167; Güven, a.g.m., s.67; Uzgören, a.g.e., s. 5.

görsel

Akademik
Bakış

215

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Sudi, Sabit, Cemil, Cami, Sadi, Asım, Ahmet Robenson ve Abdurrahman Robenson Beylerin Anadoluhisarı İdman Yurdunda yaptıkları toplantıda Sudi Bey'in önerisiyle izcilik adını almıştır.¹⁷ İzcilik ilk örgütlenmeleri itibariyle üniformalı ve müzikli beden terbiyesi biçiminde başlamıştır. Sokaklarda birdenbire boy göstermeye başlayan, gece yürüyüşleri yapan kısa pantolonlu, tenis şapkalı, üniformalı bu insanlar önceleri muhafazakâr bir tepkiyle karşılaşılsalar da zamanla ve basının çabasıyla tepkiler azalmış ve Robenson kardeşler Anadolu'dan teşkilatlar kurmak üzere davet almaya başlamışlardır.¹⁸ İzciliğin daha çok görselliğiyle ve tören havasıyla önde olduğu bu hâli, onu gençliğin askere hazırlanması nokta-i nazarından değerlendirenlerin eleştirisine neden olmuştur. Örneğin M. Sami bu tarz izcilikten oldukça şikâyetçidir: *“Henüz neüşünemada bulunan biçare çocuklara koca borularla, nefesi tükeninceye kadar boru çaldırmak, kırk elli kilometre de yol yürütmek cinayetden başka bir şey değildir. Çocuğa süratle yürüdüğü ve geçtiği yollar bir şey öğretmez. ...biz gençliği yılmaz, azimkâr, namuskâr, gürbüz, atik, çevik, açık fikirli istiyoruz”*.¹⁹ Bu tarihlerde *Talebe Defteri* de *“polat vücutlu, demir başlı, kartal gözlü, arslan yürekli ecdadın torunları”*²⁰ olacak bir gençlik vurgusu yapmaktadır. Balkan Savaşları, unsurları bir arada tutma ideali olan Osmanlıcılığın yerine politikada Türkçülüğün öne çıkmasına neden olmuş ve aynı zamanda devletin gençlik politikaları da farklı bir çizgiye çekilmiştir. İzciliğin, gençliği disipline alıştırarak, birleştiren, hareket birliği yaratan, bilinç açılan, aidiyet hissi veren, korkulardan uzaklaştıran, zamanı, doğayı, olağanüstü durumları yönetme yeterliliği sağlayan özellikleri İttihat ve Terakki Fırkası tarafından fark edilmiş ve izcilik 1913 itibariyle gençliğin temel askerî eğitimden geçirilme politikasının bir parçası hâline gelmiştir. Bu yöneliş Avrupa'nın o esnaldaki izcilik yöneliminin aksi istikametinde olmamıştır. Dünya savaşa giderken Avrupa'da izcilik hangi çizgiye girdiyse Osmanlı'da da aynı çizgiye girmiştir. Bu aşamadan itibaren hedef imparatorluğu yeniden ihya edecek geleceğin savaşçılarını yetiştirmek olacaktır. Bu amacın ilk heyecanlı fakat acemi girişimiye Türk Gücü Cemiyeti'dir.

Türk Gücü Cemiyeti

Türk Gücü Cemiyeti, Balkan Savaşı sonrasında milliyetçi atmosfer içinde ortaya çıkmış bir cemiyet, izciliğin dönüşümünde bir geçiş oluşumudur. 14 Mart 1913'te *“Türk'ün gücü her şeye yeter”* parolasıyla²¹ kurulmuş, zararlı alışkanlıklardan uzak *“dinç ve gürbüz”* bir Türk gençliği yaratmayı hedeflemiştir: *“...askere davet olunan bin kur'a neferinin şimdi ancak yüzünün vücutları sağlam olup dokuz yüzünün hasta ve illetli çıktığı acı tecrübelerle sabit olmuştur. Bu hâl bir müddet daha böyle gidecek olursa bu güzel*

17 Toprak, a.g.m., s. 20; Uzgören, a.g.e., s. 6; Tuna, a.g.m., s. 6.

18 Toprak, “Meşrutiyet ve Mütareke Yıllarında Türkiye'de İzcilik”, s. 15; Güven, a.g.m., s.66.

19 M. Sami, a.g.e., s. 12.

20 Ateş, a.g.e., s. 202-203.

21 Taşkesenlioğlu, a.g.m., s. 105.

yurdumuzu düşmana karşı koruyacak değil hatta üzerinde yaşayacak bir adam bile bulunamayacaktır.” Cemiyete göre bu “ırk inhitatının” siyasi ve toplumsal olmak üzere iki nedeni vardır. Siyasi neden üç kıtaya yayılan imparatorluğun korunması sorumluluğunun Türklerin omuzlarına yüklenmesi ve bu durumun yorgunluk yaratması; toplumsal nedense “cehalet, tarz-ı maişeti bilmemek, sıtma, verem, frengi, tütün, ispirto” gibi hayatı kemiren unsurlardır. O halde sorun çevik ve güçlü bir millet yaratmaktır. Bunun yolu ise jimnastiğe ve spora önem vermek, gençleri “kulavuz” yöntemiyle askerliğe hazırlamak, hastalıklarla savaşmak ve ormanlık alanlar oluşturmaktır.²²

Türk Gücü Cemiyetinin kurucusunun kim olduğu konusunda netlik yoktur. Kaynaklarda genellikle Harp Okulunda Almanca öğretmenliği yapan Hamdi Bey’in kardeşi Tahsin Bey işaret edilmiştir.²³ Mustafa Balcıoğlu, Cemiyetin Almanya’daki Pfadfinder’den etkilenerek kurulduğunu yazmıştır.²⁴ Fakat Pfadfinder’in Cemiyeti etkilediği konusunda yeterli kanıt yoktur. Tam tersine Türk Yurdu dergisinde yayınlanan beyannamede Avrupa’nın binicilik, askerlik, topçuluk, gemicilik gibi pek çok şeyi Türklerden “dayak yiyerek” öğrendiği, taklit edenin Avrupalılar olduğu ve özellikle Almanya’nın millî savunma usullerini Türklerden aldığı iddialarında bulunulmuş ve uygulamaya ülkelerde Boy Scout, Pfadfinder ve Eclaireur gibi farklı isimler verildiği ifade edilmiştir.²⁵ Ayrıca beyannamede geçen “Daima Hazır” sloganına da dikkat çekmek gerekir ki bu slogan Pfadfinder’den değil Boy Scout’tan gelir. O halde cemiyetin tek bir örgütten değil genel olarak Avrupa’daki beden terbiyesi anlayışı, izcilik hareketi ve gençlik politikalarının genelinden etkilendiği söylenebilir. Asıl amaç savaşa hazır bir millî gençlik yaratmaktır ve izcilik hedef değil hedefe ulaşmak için yararlanılacak programdır.

Türk Gücü Cemiyetinin ilk yönetim kurulu; İstanbul muhafızı Miralay Cemal Bey (Aslı Reis-i Umumi), Atıf Bey (Reis Vekili), Meclis-i Umur-ı Baytariye Hıfzısıhha Müdür Muavini Tevfik Rüştü Bey’den (Doktor) oluşmuştur.²⁶ Merkezi, İstanbul Divanyolu’nda Türk Ocağı’ndaki daire-i mahsusadır ve derneğe 15-20 yaş aralığındaki gençler kabul edilmiştir.²⁷ Yemin metninin izcilik andına benzerliği dikkat çekmektedir. Her ikisinde de tanrıya, yönetici otoriteye, aileye ve içinde bulunulan yapının kurallarına itaat esastır. Erol Akcan’a göre cemiyet üyesi gençler “izciliği taklit etmekle” suçlanmış ve alay konusu olmuştur.²⁸ Fakat Akcan, bu alayların kimler tarafından,

22 Toprak, “İttihat ve Terakki’nin Paramiliter Gençlik Örgütleri”, s. 101-102.

23 Fevziye Abdullah Tansel, “Memleketimizde Gençler İçin Kurulan İlk Dernekler, Gazete ve Dergiler (1913-1920)”, *Bellekten*, Cilt LI, Sayı 199, Nisan 1987, s. 281-282; 282; Yasin Taşkesenlioğlu, *Millî Mücadele Döneminde Gençlik Teşkilatları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2007, s.19.

24 Mustafa Balcıoğlu, “Osmanlı Genç Dernekleri”, *Türk Kültürü*, Cilt XXX, Sayı 346, Şubat 1992, s. 199-209.

25 Tansel, a.g.m., s. 282.

26 Taşkesenlioğlu, a.g.e., s. 22.

27 Tansel, a.g.m., s. 283.

28 Erol Akcan, “İşgal İstanbul’unda İzcilik Teşkilatı”, *V. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri*, 19-21 Mayıs 2017, 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul 2018, s. 235.

görsel

Akademik
Bakış

217

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

hangi organlarda yapıldığına dair bilgi vermemiştir. Cemiyet üyeleri, Nisan 1913'te izcilik örgütü olarak ortaya çıkmadıklarını ve izcilik kurmak gibi bir iddialarının olmadığını, izcilik teşkilatının Harbiye ve Maarif Nezaretlerince kurulması gerektiğini açıklamak durumunda kalmışlardır.²⁹ Bu durumu Taşkesenlioğlu, cemiyetin Harbiye Nezareti'ne yönelik bir "telkin"i olarak değerlendirmiş; Ateş ise izcilik "elde sopa yürümek" olarak algılandığı için cemiyetin izci derneği gibi görünmekten kaçındığı biçiminde yorumlamıştır.³⁰ Bu iki görüşe katkı olarak izciliğin o dönemde henüz tam olarak kavranmadığı ve hedefler konusunda nereye konumlandırılacağına belirlenemediği iddia edilebilir. İzciliğin gençliği askerliğe hazırlamaktaki elverişliliği Enver Paşa'nın dikkatini çekecektir.

Türk Gücü'nün faaliyette olduğu dönemde Galatasaray Sultani-sinde keşşaflık çalışmaları devam etmektedir. Tam bu zamanlarda *Talebe Defteri*'nde yayınlanan "Keşşafkların Türküüsü" isimli marş³¹ izciliğin Galatasaray'da da Türk Gücü'nde de aynı anlayışa, askerliğe hazırlık çizgisine yöneldiğini göstermektedir: "Ben bir keşşafım, bacağım, kolum / Gözüm. Dimağım, her yerim sağlam / Padişahıma, yurduma kulum / Düşmana kalbim besler intikam! / Haydin sefere çevik keşşafklar / İstikbâl bize zaferler saklar!"

Cemiyetin 1914'teki nizamnamesinde izcilik yer almamış, fakat izcilik faaliyetler arasında kalmış, yürüyüşler ve etkinlikler devam etmiştir. Öte yandan aynı tarihlerde cemiyet dışı izcilik de sürmektedir. Türk Gücü Cemiyeti 1915'e dek Türk Ocağı'nın güçlü olduğu yerlerde yaşamış, I. Dünya Savaşı ortamında gençlik politikalarının farklı bir mecraya yönelmesiyle kapanmıştır.³² İzcilik 1914'te tamamen, İTF'nin hem parti hem de devlet politikaları ekseninde şekillendirmek istediği bir faaliyet hâline gelmiştir. Fakat aynı zamanda izcilik 1914'te, öncesinden ve sonrası birkaç yıldan daha fazla izcilik felsefesine yakın bir çizgide uygulanacaktır.

İzciler Ocağı

İttihat ve Terakki izciliğin gençlik üzerindeki şekillendirici etkisini fark etmiş ve Enver Paşa Burdur Mebusu Atif Bey'i diğer ülkelerdeki izci teşkilatlarını incelemek üzere Avrupa'ya göndermiştir.³³ Atif Bey'in hazırladığı rapor üzerine Belçika İzci Teşkilatı örgütleyicisi ve Uluslararası İzci Reisi Mösyö Parfitt İstanbul'a getirilmiştir. İngiliz Parfitt'i öneren isim, Brüksel Sefiri Seyfettin Bey'dir.³⁴ M. Sami'nin belirttiğine göre Enver Paşa, Parfitt gelmeden evvel İzci Ocağını kurmuş, Parfitt'in gelişiyile beraber karargâh-ı umumi oluşturulmuştur. Buna göre Enver Paşa, Başbuğ; Parfitt, Kalgay olmuş, Halil, Ziya, Eyüb Sabri, Yakup Cemil ve Doktor Nazım Beyler karargâh-ı umu-

29 Ateş, a.g.e., s. 222.

30 Taşkesenlioğlu, a.g.m., s. 106; Ateş, a.g.e., s. 222.

31 *Talebe Defteri*, Birinci Sene, No 10, 26 Eylül 1329 (9 Ekim 1913), s. 151.

32 Taşkesenlioğlu, a.g.m., s. 106.

33 Ateş, a.g.e., s. 262; Akcan, a.g.m., s. 234.

34 *Vakit*, No: 658, 30 Ağustos 1919, s. 1.

mide yer almıştır. Büyük Orta koldaşları ise Atıf (divan reisi), Sufioğlu Sudi (yazıcı), Doktor Rusuhi (sayıcı) Beylerdir.³⁵ Parfitt, “*bilumum mekatib-i tâliyyede izcilik (boyscout) tertibatını tanzim ve terbiye-i bedeniye tedrisatını ıslah*” amacıyla getirilmiş, aylık yirmi beş lira maaş ve bir defaya mahsus yüz lira yol masrafı ödenerek 19 Nisan 1914’te devlet kadrosuna alınmış, 22 Nisan 1914’te göreve başlamıştır.³⁶ 1914 yılı içinde yayınlanan İzci Ocağının İç Nizamnamesi³⁷ örgütlenmedeki isim tercihleriyle dönemin politik anlayışının etkilerini taşımaktadır. Nizamnamede izçiliğin kademeleri “*Adsız, Çeri, Tekin, Alp ve Tarhan*” olarak belirlenmiştir. Adsız olarak izci ocağına giren genç çeşitli aşamalardan ve sınavlardan geçerek diğer sınıflara yükselecektir. Teşkilat dört dereceden oluşmuştur: Oba, Kol, Oymak ve Altınordu. Bu derecelendirmeye göre on izci bir obayı, dört oba bir kolu, iki kol bir oymağı (sağ kol ve sol kol olarak), oymaklar ise doğrudan Başbuğ’un komutası altında olan Altınorduyu oluşturacaktır. Obaların buyrukçusu ars; kolların buyrukçusu ağa; oymakların buyrukçusu bey ismini taşıyacak ve oymak buyrukçuları merkezdeki Sarı Obayı teşkil edeceklerdir. Oymaklar, Oğuz, kartal, Tuğrul, Sungur, koyun, keçi, arslan, teke, at, geyik, maral gibi isimler alacaklar; oymağa mensup obalar ordugâhtaki konumlarına göre kuzeydeyse Kara, doğudaysa Gök, batıdaysa Ak, güneydeyse Kızıl, merkezdeyse Sarı, kuzey doğudaysa Gök-Kara, kuzeybatıdaysa Kara-Ak, güneydoğudaysa Kızıl-Gök, güneybatıdaysa Ak-Kızıl ismini taşıyacaklardır. Gök, Gök-Kara, Kara, Kara-Ak obaları sol kolu; Ak, Ak-Kızıl, Kızıl, Kızıl-Gök obaları sağ kolu oluşturacak, Sarı Oba merkezde bulunacaktır. İzci andı şu şekilde belirlenmiştir: “*Tanrıya ibadet ve hakana itaat eyleyeceğime, daima vicdanlı, vazifesini bilir; kanuna hürmet eder; yiğit bir adam olarak hareket eyleyeceğime; vazifemi sevip sulh ve harp zamanında fedakârlıkla hizmet yapacağıma, izcinin türesine baş eğeceğime namusum ve şerefim üzerine söz veririm.*” Üniforma kabalak (başlık), açık hâkî renkte ve iki tarafı cepli gömlek, açık hâkî renkte kısa pantolon, kestane veya hâkî renkte çorap, boyun bağı (her kolun rengi farklı olacak şekilde) ve ayakkabıdan oluşacaktır. Tekin, omuz üzerinde “*çuhadan ince kırmızı*” bir işaret; Alp, sol kolu üzerinde uzmanlık alanına göre bir işaret; Tarhan, sol kolu üzerinde “*kırmızı işaretin zaviye teşkil ettiği mahalle kırmızı renkte bir yıldız*” takacaktır. İzçiler tayyareci yardağı, doktor yardağı, heyet ve cevheva mütehassısı, gemici, nebatat mütehassısı, süvari, mızıkacı, doğramacı, aşçı, bisikletçi, elektrikçi, eskrimci, demirci, madenci,

35 M. Sami, a.g.e., s. 24.

36 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)*, Fon Kodu: MV., Kutu No: 185, Gömlek No: 57, Tarih: 23.05.1332 (H), 19 Nisan 1914; *BOA*, Fon Kodu: İ. MF., Kutu No: 22, Gömlek No: 20, Tarih: 27. 06. 1332 (H), 23 Mayıs 1914; *BOA*, Fon Kodu: BEO, Kutu No: 4287, Gömlek No: 321478, Tarih: 28. 06. 1332 (H), 24 Mayıs 1914. Arşiv kayıtlarında bu üç belge haricinde bir belge daha vardır ve yanıtıcı bir biçimde Parfitt’in 9 Mayıs 1330 (22 Mayıs 1914) itibarıyla devlet hizmetine alındığını yazmaktadır, bakınız: *BOA*, Fon Kodu: MV., Kutu No: 235, Gömlek No: 80, Tarih: 25. 06. 1332 (H), 21 Mayıs 1914. Bu metinde, yukarıda anılan üç belgede geçen tarih esas alınmıştır.

37 İzci Ocağının İç Nizamnamesi, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul 1330 (1914).

Arşiv

Akademik
Bakış
219
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

kılavuz, dilmaç, makineci, fotoğrafçı, itfaiye, terzi ve kunduracı, işaretçi ve telgrafçı, nişancı gibi farklı uzmanlıklar edinebilecekler, edindikleri uzmanlıklara mahsus alametleri sol kolları üzerine takabileceklerdir. İşaret olarak Adsız, madenî zincir; Çeri, ay ve içinde “*vatan ve namus*” yazan bir yıldız; Tekin, ay, yıldız ve üç dişli ziraat tarağı; Alp, ay, yıldız, tarak, sol göğüs üzerinde Osmanlı arması; Tarhan, ay, yıldız, tarak, arma ve yeşil kordon ile gümüş bozkurt başı taşıyacaktır.³⁸ Nizamnamede dikkat çeken bu milliyetçi yönelim *Türk Yurdu* dergisinde coşkuyla karşılanmıştır: “*İzcilik (Boyscout) memleketimize iyiden iyiye giriyor ve Türkleşerek giriyor. ... İzcilik teşkilatında ad ve sanlar tamamen Türkçe, hatta bazıları eski Türkçedir.*”³⁹

Parfitt ilk çalışmalarına Dârümuallimîn’de başlamış, kurulacak oymaklara liderlik etmek üzere bu okuldan gençler seçerek eğitmiştir. Lider adayları bu kursta mors, semafor, kazaya müdahale, topografya, pusula, harita, telgrafçılık alanlarında dersler almış, 24 Nisan 1914’te araziye çıkarak ölçü ve yükseklik tayini, arazi sınırının “*top bataryalarının bakiyesi açısından olası vaziyetleri*” gibi talimlere katılmış, 1 Mayıs itibariyle kamp eğitimine başlamışlardır.⁴⁰ 4 Mayıs’ta İzciler Ocağı Büyük Ortası, Harbiye Nezaretinde kendilerine tahsis edilen binada bir toplantı yapmış, 6 Mayıs’ta “*İstanbul’da dokuz ayrı yerde kurulacak oymakların kumandan adayları*” Ocak’ta toplanarak Parfitt tarafından verilen konferansı dinlemişler, 13 Mayıs’ta Harbiye Nezareti meydanında silah, yürüyüş, halat bağlama, bayrakla muharebe talimleri yapmışlardır. 19 Mayıs’ta ise Büyük Orta koldaşları elbise ve işaretler hakkında bir toplantı düzenlemişlerdir.⁴¹ Taşkesenlioğlu, kursu bitiren yedi meslek sahibi ve dokuz muallimin Talat Paşa huzurunda ant içtiğini yazmıştır.⁴² Fakat İzcilik Büyük Ortası Başbuğu Enver Paşa’dır ve teşkilatla ilgilenen kişi odur. Bu nedenle bu bilgi yanlıştır. Huzurunda yemin edilen kişi Enver Paşa’dır. Nitekim *Türk Yurdu*’ndaki bilgiler de bunu desteklemektedir: “*Geçen pazartesi günü Kalgay Parfitt Bey ile oymak beyleri, Başbuğ Enver Paşa önünde boyun sinüp and içtiler.*”⁴³ Bu bilgiden anlaşıldığına göre ilk kursiyerler 21 Mayıs 1914’te Enver Paşa önünde ant içmişlerdir. Bu kurstan sonra vilayetlerde izci teşkilatları oluşturmak üzere 260-262 genç Maltepe’de kampa alınmıştır. Taşkesenlioğlu ve Uzgören bu kampın Haziran 1914’te yapıldığını yazmıştır.⁴⁴ Fakat arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre kamp 25 Temmuz - 15 Ağustos 1914 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.⁴⁵ İz-

38 İzci Ocağının İç Nizamnamesi, s. 1-20; M. Sami, a.g.e., s. 28-54; Ateş, a.g.e., s. 282-283. Yukarıda bahsi geçen izci andı zaman içinde değişikliklere uğrasa da öz olarak fazla değişmemiştir. Günümüzde de benzer bir içeriğe sahiptir.

39 *Türk Yurdu*, Yıl 1330, Sayı 6, 15 Mayıs 1330, Yıl 3, Cilt 6, Sayı 66, s. 2208.

40 *Tasvir-i Efkâr*, No 1070, 7 Mayıs 1914, s. 3; Ateş, a.g.e., s.284, Taşkesenlioğlu, a.g.m., s.108.

41 Ateş, a.g.e., s. 285.

42 Taşkesenlioğlu, a.g.m., s. 108; Taşkesenlioğlu, a.g.m., s. 27.

43 *Türk Yurdu*, Yıl 1330, Sayı 6, 15 Mayıs 1330, Yıl 3, Cilt 6, Sayı 66, s. 2208.

44 Taşkesenlioğlu, a.g.e., s. 27; Uzgören, a.g.e., s. 108. Aynı sayfalarda Taşkesenlioğlu 260 rakamını, Uzgören ise her iki rakamı vermiştir.

45 BOA, Fon Kodu: MF. İBT., Kutu No: 505, Gömlek No: 9, Tarih: 30. 07. 1332 (H), 24

ciliğin tamamen devlet gözetiminde de olsa teknik ve teorik olarak aslına ilk defa yakın bir pratikle ortaya çıktığı ve teşkilatlandığı dönemde, tam da Maltepe kampı esnasında I. Dünya Savaşı'nın başlaması Osmanlı'da izciliğin seyrinin bir kez daha değişmesine neden olmuştur. Parfitt'in İngiliz olması, her ne kadar Osmanlı savaşta henüz fiilen taraf olmasa da, daha kamp esnasında sorun yaratmıştır. 11 Ağustos 1914'te Başkumandan Vekili Enver Paşa Maarif Nezaretine "*Parfitt Bey'in yeni vazifesi*" hakkında bir yazı⁴⁶ yazmış ve "*Ahvâl-i hazıra dolayısıyla vazife-i asliyesiyle iştigal edemeyecek olan İzciler Kalgayı Parfitt Bey'in icabında orduca kendilerinden istifade edilecek olan Darülfünun, Mekteb-i Sultani ve emsali mekatib talebelerine işaret dersi vermek ve harita mütalâasını öğretmek vazifesiyle tevzifini tavsiye ederim*" demiştir. Gelişmelerden anlaşılan odur ki Enver Paşa'nın bu tavsiyesi kabul edilmemiştir. 26 Ekim 1914'te bir İngiliz'in mekteplerde çalışmaya devam etmesinin mahzurlu olduğu ve bu nedenle üç maaş tutarındaki 90 lira tazminat ve o miktarda harcırah ödenerek görevine son verilmesi Maarif Nezaretinden Babıali'ye yazılmıştır.⁴⁷ Maltepe Kampı I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla "*muvaakkaten ilga*"⁴⁸ edilmiş, kampta toplanan 262 öğretmen orduya katılmak istemişler, gemiyle köprüye ve oradan da Harbiye Nezareti meydanına (Beyazıt) geçerek kararlarını Nezarete bildirmişler ve orduya katılmışlardır.⁴⁹ Bu tarihten evvel Harbiye Nezareti izciliği de kapsayan daha büyük bir oluşumun çalışmalarını başlatmıştır.

Osmanlı Güç Dernekleri

İzciler Ocağının kurulmasının ardından Haziran 1914'te izciliği de kapsayan daha geniş bir teşkilat için çalışmalar başlatılmıştır. Osmanlı Güç Dernekleri adını alacak olan bu teşkilat hem gençleri paramiliter bir örgütlenme içine çekmek, hem izcileri bu örgütün parçası haline getirmek, hem de azınlıkların izcilik ve gençlik faaliyetlerini engellemek amacıyla kurulmuştur. Osmanlı Güç Dernekleri Harbiye Nezaretinin 15 Haziran 1914'te yayınladığı programla faaliyete başlamıştır.⁵⁰ Bu yeni oluşumda 12-17 yaş aralığındaki gençlerin

görsel

-
- Haziran 1914; BOA, Fon Kodu: MF. İBT., Kutu No: 505, Gömlek No: 21, Tarih: 30. 07. 1332 (H), 24 Haziran 1914. Türkiye İzciler Birliği dergisi Maltepe kampı haricinde bir de Abdurrahman Robenson'un 1329'da İstanbul Erkek Lisesinin altmış izcisiyle Paşabahçe'de bir ay süren bir kamp düzenlediğini ve bu kampa Parfitt'in de katıldığını yazmıştır (*Türkiye İzciler Birliği*, Sayı 3, 15. Kanun-ı Evvel 1925, s. 39). Fakat bu bilgi kesinlikle yanlıştır. Parfitt'in 1329'da (1913) İstanbul'da olması mümkün değildir. Büyük olasılıkla Ahmet Robenson'un 1914 Ağustos'unda Kilyos'ta düzenlediği kamptan bahsedilmektedir.
- 46 BOA, Fon Kodu: MF. MKT., Kutu No: 120, Gömlek No: 23, Tarih: 19. 09. 1332 (H), 11 Ağustos 1914. Arşiv kayıtlarındaki dijital özetinde Enver Paşa'nın adı Nuri olarak yazılmıştır. Arşive atf yapan araştırmacılar da bu yanlış tekrar etmişlerdir. Belge içeriğine bakıldığında yazının Enver Paşa tarafından yazıldığı net biçimde görülecektir.
- 47 BOA, Fon Kodu: MF. MKT., Kutu No: 1202, Gömlek No: 29, Tarih: 06. 12. 1332 (H), 26 Ekim 1914.
- 48 M. Sami, *age.*, s. 25.
- 49 Toprak, "II. Meşrutiyet'ten Mütareke Yıllarına Türkiye'de İzciliğin İlk Evresi", s. 21; Uzgören, *a.g.e.*, s. 8-9.
- 50 Taşkesenlioğlu, *a.g.m.*, s. 109.

gideceği İzciler Ocağı, Osmanlı Güç Derneklerinin hazırlık şubesi gibi çalışacak, buradan yetişen gençler 17-20 yaş aralığında Güç Derneklerinde talim ve terbiye göreceklendir.⁵¹ Böylece hükümet, hükümetten bağımsız olarak kurulan Türk Gücü gibi dernekler ve okullarda İzciler Ocağından evvel ortaya çıkan izcilik çalışmalarını kendi bünyesinde toplayarak devletin himayesi dışında bu gibi çalışmaların yapılmasını ve aynı zamanda azınlıkların gençler üzerinde yürüttüğü faaliyetleri engellemektedir. Nitekim Güç Derneklerinin kurulmasıyla beraber derneğin Nizamname ve Talimatname'sine uymayan faaliyetler yasaklanmıştır. Örneğin Enver Paşa, Maarif ve Dâhiliye Nezaretlerine gönderdiği bir yazıda Kadıköy'deki bir Ermeni kulübü ile bazı mekteplerdeki Rum kulüplerinin talimlerine değinmiş; bu gibi talimlere yalnızca ordu talim ve terbiyesine hazırlık amacıyla olması halinde izin verileceğini belirtmiş; izinsiz izci teşkilatlarının kaldırılmasını, askeri tatbikatlara, üniforma giyilmesine, Osmanlı bayrağı dışında bayraklar kullanılmasına müsaade edilmemesini istemiştir.⁵²

Osmanlı Güç Derneklerinin faaliyette olduğu dönemde İstanbul Sultanisi Oymakbeyi Ahmed Robenson 4 Ağustos 1914'te Kilyos'ta bir kamp açmış, bu kapma Fransızca muallimi Memduh, tarih ve coğrafya muallimi Rıfıkı, Türkçe muallimi Muharrem ve dokuz öğrenci katılmıştır. Parfitt'in misafir olarak bulunduğu kampın amacı bu dokuz öğrencinin izcilik eğitiminden geçip 1915'te takım reisleri olmalarını sağlamaktır.⁵³ Bu dönemde yapılan izcilik faaliyetleri ile ilgili bilgilere arşiv kayıtlarında da rastlamak mümkündür. 27 Temmuz 1915 tarihli bir belgede⁵⁴ Florya'da kamp kuran Darüşşafaka izcilerinden Bağdatlı Numan'ın kampın üçüncü günü refikasıyla denize girdiği, yüzme bilmediği için boğulduğu, cesedinin Levazım Dördüncü Şube İnşaat Bölüğü efradından Büyükçekmeceli Kayıkçı Foço tarafından denizden çıkarıldığı yazmaktadır. 19 Temmuz tarihli belgede⁵⁵ ise M. Sami tarafından yazılan İzci Rehberi isimli kitabın, mekteplerde henüz izcilik eğitimi olmadığını için ders programına kabulünün mümkün olmadığını kaydı geçmektedir. Bu dönemde ayrıca Eskişehir İdadisi izcileri Nisan 1916'da elli kişinin katıldığı atlı bir yürüyüş düzenlemişler ve yürüyüşe Maarif Müdürü, İdadi Mektebi Müdürü ve Karacahisar Gazetesi Müdürü de katılmıştır.⁵⁶ Nadir de olsa yapılan bu faaliyetler Osmanlı Genç Dernekleri öncesinde izciliğin, tüm olumsuz gelişmelere karşın hayatını sürdürebildiğini göstermektedir Fakat I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın Almanya ile müttefik olması izciliğin kaderinde yeni bir kırılma yaratmıştır. İstanbul'daki Alman İslahat Heyeti Başkanı Von Der Goltz, Harbiye Nezaretine "*eğlenceli bir spor*" olarak gördüğü izciliğin kaldı-

51 Toprak, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", s. 96; Akcan, a.g.m., s. 234.

52 Ateş, a.g.e., s. 307-309; Akcan, a.g.m., s. 235.

53 Uzgören, *age.*, s. 15.

54 BOA, Fon Kodu: MF. MKT., Kutu No: 1210, Gömlek No: 73, Tarih: 15. 09. 1333 (H), 27 Temmuz 1915.

55 BOA, Fon Kodu: MF. MKT., Kutu No: 1210, Gömlek No: 58, Tarih: 07. 09. 1333 (H), 19 Temmuz 1915.

56 *Türk Yurdu*, Yıl 1332, Sayı 3, 7 Nisan 1332, Yıl 5, Cilt 10, Sayı 107, s. 2997.

rılmasını teklif etmiştir.⁵⁷

Osmanlı Genç Dernekleri

Savaş esnasında özellikle 1915 yılında yaşanan büyük kayıplar, temel askerlik eğitimine sahip gençlik ihtiyacını pekiştirmiştir ve ordunun savunma gücünü arttırmak için gençliğin zorunlu milis derneklerinde eğitilmesi düşünülmüştür.⁵⁸ İzciliği “*eğlenceli bir spor*” olarak gören Von Der Goltz, Almanya’da kurduğu “*Kaiserlich Deutsche Jugendwehr*” isimli derneğin benzerini Osmanlı’da da kurmak üzere Harbiye Nezaretine bir proje götürmüştür. Harbiye Nazırı Enver Paşa projeyi olumlu karşılamış ve Heyet-i Vükela’ya taşımış, böyle bir örgütün izciliği bitireceği yönündeki karşı çıkışlara rağmen proje onaylanmış ve Almanya’da Genç Dernekleri ile ilgili çalışmalar yapan Miralay Von Hoff Ocak 1916’da İstanbul’a davet edilmiştir.⁵⁹ Selim Sırrı, 1919’daki bir röportajında Genç Derneklerinin kurulma sürecini anlatırken “*komitecilik zihniyetiyle*” başlatılan izcilik teşkilatının Enver Paşa’nın çok da hoşuna gitmediğini belirtmiştir.⁶⁰ Anlaşılan odur ki Enver Paşa, İzciler Ocağının ve Güç Derneklerinin komiteciliğini yeterli bulmamıştır. Von Hoff, Şubat 1916’da İstanbul’a gelmiş ve çalışmalara başlamıştır. Mart ayı içinde çalışmaları tamamlanan Genç Dernekleri Müfettiş-i Umumiliğinin Harbiye Nezareti emrinde ve fırka kumandanı yetkisinde olmasına karar verilmiştir.⁶¹

Genç Dernekleri 17 Nisan 1916’da (4 Nisan 1332) kurulmuştur.⁶² Müfettiş-i Umumiye Von Hoff getirilmiş, Binbaşı Tahir Bey Birinci Muavin, Yüzbaşı İzzet Bey İkinci Muavin, Selim Bey Mekatip Müfettişi, Vedat Örfi Bey Müfettiş Kalem-i Mahsus Amiri ve Katip, Mülazım Münir Bey Tercüman olarak görev almıştır.⁶³ Dernek Gürbüzler ve Dinçler olarak ikiye ayrılmış, 12-17 yaş arası gençler Gürbüz Derneğine, 17 yaş üzeri gençler Dinç Derneğine katılmıştır.⁶⁴ Von Hoff ve Selim Sırrı, 1916 ağustosunda teşkilatı genişletmek üzere Anadolu’da yirmi beş, Rumeli’de beş gün süren bir gezi yapmış; Ankara, Bursa, İzmir, Konya gibi vilayetlerde dersler vermiş, halktan derneğe katılım talep etmişlerdir. Ayrıca bu iki isim rehber yetiştirilmesi için de dersler

57 Sadık Sarısamam, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Genç Dernekleri”, *OTAM*, Sayı 11, 2000, s. 443.

58 Nejla Günay, “Osmanlı Devleti’nde Kurulan Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü”, *Belleten*, Cilt: 81, Sayı: 292, Yıl: 2007, s. 939.

59 Sarısamam, a.g.m., s. 443-444; Taşkesenlioğlu, a.g.m., s. 109-110.

60 *Vakit*, No 658, 30 Ağustos 1919, s. 1.

61 Sarısamam, a.g.m., s. 444.

62 *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası*, Sene1, Sayı 1, 1 Eylül 1333 (1 Eylül 1917), s. 2.

63 Sarısamam, a.g.m., s. 444; Balcıoğlu, a.g.m., s. 202. Bu ilk kadroyla ilgili olarak Taşkesenlioğlu, Umumi Müfettiş Yardımcısı olarak Asım Bey’in ismini vermiştir. Ayrıca Rehber Yüzbaşı İzzet Bey ve İhtiyat Sınıf-ı Rabi Şaban Bey’in de kadroda olduğunu yazmıştır (Taşkesenlioğlu, a.g.m., s. 110). Başka bir çalışmasında ise Selim Sırrı ve Vedat Örfi isimlerini de anmıştır (Taşkesenlioğlu, a.g.e., s. 31). Toprak ise Selim Sırrı’nın Mekatib-i Umumiye Genç Dernekleri Müfettişi, Mustafa Asım’ın Müfettiş-i Umum Vekili sıfatlarıyla Von Hoff’un yardımcısı olduklarını yazmıştır (Toprak, a.g.m., s. 96).

64 Taşkesenlioğlu, a.g.m., s. 110; Akcan, a.g.m., s. 236. Selim Sırrı, Gürbüzlerin 12-16 yaş arasında, Dinçlerin 16 yaş üzeri olduğunu ifade etmiştir. (*Vakit*, No 658, 30 Ağustos 1919, s.1).

Genç

Akademik
Bakış

223

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

vermiş ve bir yıl içinde üç bin civarında rehber yetiştirilmiştir.⁶⁵

1 Eylül 1917'den itibaren *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası* yayınlanmıştır. Ayda bir yayınlanan mecmuanın merkezi Müfettiş-i Umumiliğin de bulunduğu İtfaiye Kışlasının üst katındaki daire-i mahsusadır. Logonun altında “*Genç Dernekleri Müfettiş-i Umumiliği tarafından ayda bir defa neşr olunur terbiyevi ve içtimai mecmuadır*” yazmaktadır.⁶⁶ İlk sayıda Selim Sırrı tarafından yazılan *Genç Dernekleri ve Yanlış Telakkiler* başlıklı yazıda Von Hoff'a atfedilen sözler derneklerden murat edileni anlatmaktadır: “*Sükûn içinde çahşınız. Kocaman bayraklar açarak, türlü kıyafetlere girerek, bağıra bağıra memleketin sokaklarında gösteriş yapmayınız. Hususiyile mektep çocuklarını aynı şekilde elbise giymeye mecbur etmeyiniz. Genç Derneklerinde yapılacak talimler efrad-ı askeriyenin kışla meydanında yaptığı talimlerle bir değildir. Bizim gençlere öğretmek istediğimiz mümareseler istikbal-i askeriyenin bilgisini ve kıymetini arttırmak içindir. Yoksa henüz esnana dâhil olmayan çocuklara askerî talimler yaptırmak katiyyen hatırımızdan geçmez.*”⁶⁷ Von Hoff bu sözleri mutlaka derneklerle ilgili kamuoyunda hoşgörü yaratmak için söylemiş olmalıdır. Çünkü Genç Derneklerinde de tek tip elbise kuralı uygulamaktadır ve tüm eğitim sürecinin içinde askerler ve askerî teamül vardır. Bu sözler Balcıoğlu'nun verdiği bilgilerle birleştirilirse Von Hoff'un Derneği İTF'nin az da olsa uzağına çekmeye çalıştığı biçiminde bir yorum yapılabilir. Balcıoğlu'nun verdiği bilgilere göre 1917 yılında İTF ile Von Hoff arasında bir gerilim yaşanmıştır. Bu gerilim Bahattin Şakir'in Von Hoff'a bazı tekliflerde bulunması üzerine çıkmıştır. Von Hoff, Bahattin Şakir'e derneklerin askerî bir heyet tarafından idare edilmesinin ve teşkilata siyaset karıştırılmasının yanlış olduğunu söylemiş, buna sinirlenen Bahattin Şakir Von Hoff'un Almanya'ya gönderilmesini istemiştir.⁶⁸ Türk İzciler Birliği dergisine göre bu gerilimin nedeni; o dönemde izci teşkilatından yüz bulamayan “*bazı sivil zevatın*”, Von Hoff'un etrafını sarıp “*yardakçılık*” yapmaları “*jandarmalar vasıtasıyla*” merkezlere topladıkları çocukları askerî talimden geçirmeleridir.⁶⁹ Sonuç olarak Von Hoff 1918'de Almanya'ya dönmüştür.⁷⁰ Von Hoff'tan sonra Genç Dernekleri Müfettişliğine Yarbay Mustafa Asım Bey vekâleten atanmış, ardından Miralay Halil

görsel

- 65 Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası, Sene: 1, Sayı: 1, 1 Eylül 1333 (1 Eylül 1917), s. 4; Taşkesenlioğlu, a.g.e., s.125-126; Balcıoğlu, a.g.m., s.204; Sarısaman, a.g.m., s.458; Toprak, a.g.m., s.97.
- 66 *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası*, Sene 1, Sayı 1, 1 Eylül 1333 (1 Eylül 1917), s. 1. Bu tanıtım, 2. sayıda değişmiştir. 2. sayıda tanıtımın başına “*Harbiye Nezaretinin müsaadesiyle*” ibaresi eklenmiştir (Sayı 2, 1 Teşrin-i Evvel 1333 (1 Teşrin-i evvel 1917), s. 1). Mecmuası, son sayısı 1 Temmuz 1920'de çıkmak üzere 26 sayı yayınlanmıştır.
- 67 *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası*, Sene1, Sayı 1, 1 Eylül 1333 (1 Eylül 1917), s. 3-4.
- 68 Balcıoğlu, a.g.m., s. 208-209.
- 69 *Türk İzciler Birliği*, Sayı 2, 15 Teşrin-i Sani 1925, s. 23; Balcıoğlu, a.g.m.,s.208-209; Sarısaman, a.g.m., s.465-466.
- 70 Von Hoffun Almanya'ya dönüş tarihi olarak Sarısaman Nisan 1918, Taşkesenlioğlu 16 Eylül 1918 tarihini vermektedir. (Sarısaman, a.g.m., s. 465-466, Taşkesenlioğlu, a.g.m., s. 111-112; Taşkesenlioğlu, a.g.e., s. 44).

Sami, onun ardından da Üsteğmen Emin tayin edilmiştir.⁷¹ Dernek, Mondros Mütarekesi'nden sonra fiilen varlığını sürdürse de faaliyet anlamında varlık gösterememiştir.

Osmanlı Genç Dernekleri izciliği bir kol olarak bünyesine alan bir organizasyondur. Fakat Osmanlı Genç Derneklerinin izcilikle ilgisi yoktur. Eğitim anlayışı da, örgütlenme biçimi de, üniforması da izciliğe benzemektedir. İzcilik felsefesinin temelinde birey vardır. Genç Derneklerinin amacı ise er yetiştirmektir. Von Hoff'un yardımcılığını yapan Selim Sırrı'nın daha dernekler fiilen kapanmadan, gençlik meseleleriyle Harbiye Nezaretinin uğraşmaması gerektiğini söylemesi anlamlıdır.⁷² Yapılan faaliyetlerin izcilik olmadığına Selim Sırrı da farkındadır.

Mütareke Döneminde İzcilik

Mütareke döneminde İstanbul'da izcilik işgalcilerin ve azınlıkların sokak hâkimiyetinin bir göstergesi, İstanbul'a çöreklenen farklı milletlerin kendi millî ve emperyalist hedeflerinin bir vasıtası, unsurların Osmanlı'dan pay kapma çabalarının bir parçası hâline gelmiştir. Kendi izci teşkilatı olmayan işgal gücü ve anasır yoktur. Robert Kolej'de örgütlenen Amerikan izcileri, içinde farklı unsurların da olduğu 3 oba ve 46 üyeden oluşmaktadır. Geniş bir teşkilatlanmaya ve kalabalık bir kitleye sahip olan Ermeni izci teşkilatında 32 obada 1000 izci çalışmakta, yönetim kurulunun onursal başkanlığını Ermeni Patriği yapmakta, ayrıca 2 kız rehber obasını da bünyesinde bulundurmaktadır. Pera'da büyük bir salonu merkez edinen, 2 obada 42 üyesi bulunan ve *British National Headquarters*'a bağlı olan İngiliz izci örgütü Birinci İstanbul İngiliz İzci Oymağı ve Birinci Uluslararası İstanbul İzci Oymağı olarak ikiye bölünmüştür. En kalabalık teşkilata sahip olan Rum izci örgütünde 42 obada 2000 izci bulunmakta, izciler Rumcaya çevrilen İngiliz Erkek İzci Elkitabı'nı kullanmaktadır. Haziran 1920'de *Corpo Niazionale Giovani Exploratori Italiani* adıyla kurulan, İtalyan okulunda çalışan, Roma'daki merkeze bağlı olan, izcilere askerlik süresi konusunda avantaj sağlayan, 8-12 yaş aralığındaki çocukları da örgütleyen, güzel kıyafetleriyle dikkat çeken, bünyesinde deniz izcileri de bulunan İtalyan izci örgütü 1 oba ve 147 üyeden oluşmaktadır. 9 oba ve 450 üyeden oluşan, *Makabiler* örgütüne bağlı olan, Makabiler'in seçtiği bir lider tarafından yönetilen, disiplinli ve türeye itaatkâr davranışlarıyla öne çıkan Yahudi Erkek İzciler Grubu da tıpkı İtalyan izciler gibi üniformalarıyla dikkat çekmektedir. Rus İzci Komisyoneri Miralay Ponticaff'ın çalışmalarıyla kurulan, 10 oba ve yavrukurt örgütlenmesi ile 140 izciye ulaşan Rus izci örgütü, ikisi Genç Hıristiyanlar Cemiyetinde (YMCA), İkisi Heybeliada'da, biri Rus Mektebinde, biri Rus Lisesinde ve biri Büyükdere'de olmak üzere yedi birime sahiptir. Mütareke döneminde Genç Hıristiyanlar Cemiyeti ile İngiliz ve Amerikan okullarının çabalarına rağmen kız rehberler örgütü kurulamamış olsa da İngiliz, Rum, Ermeni, Amerikan, Ar-

Genç

Akademik
Bakış
225
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

71 Balcıoğlu, a.g.m., s.209; Taşkesenlioğlu, a.g.e., s. 44.

72 *Vakit*, No 658, 30 Ağustos 1919, s. 1.

navut ve Rus izcilerinden oluşan 212 kız rehber bulunmaktadır. İşgalcilerin ve anasırın kurduğu tüm bu izci örgütleri, başında İngiliz Albay Maxwell'in bulunduğu Beynelmîlel Keşşaf Teşkilatına bağlıdır ve her örgüt teşkilatta üç üye ile temsil edilmektedir. Türk izciliği ise İstanbul'un işgali sonrası resmî faaliyetlerin zorlaşması nedeniyle durgundur. 1920'de İstanbul'da 5-6 obada 230 Türk izci çalışmaktadır ve Galatasaray Lisesinde lider yetiştirme faaliyetleri vardır.⁷³

İşgalcilerin ve anasırın izcilik faaliyetleri hem İstanbul Hükûmetlerinin hem de TBMM Hükûmetinin dikkatini çekmiştir. Özellikle azınlık faaliyetlerinin şüphe ve kaygı yarattığı arşiv belgelerinden izlenebilmektedir. Öte yandan İstanbul Hükûmetleri Türk izcilerinin davranışları konusunda da kayıtsız kalmamıştır. Bunun nedeni izciliğin bilhassa 1912 sonrasında İTF'nin tazyikiyle milliyetçi eğilimler içeren bir hareket hâline gelmesidir. Azınlıkların izcilik faaliyetlerinin Hükûmet tarafından izlendiğinin bir örneği 17 Haziran 1919 tarihli belgedir.⁷⁴ Belgede yerli Rumların Yunan askeri elbisesi giydikleri ve izci teşkilatları oluşturdukları yazmakta ve Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın bu teşkilatların dağıtılması gerektiği yönündeki düşüncesi yer almaktadır. 26 Temmuz 1919 tarihli belge⁷⁵ 20 kişilik Rum izci grubunun Maltepe'de Taş Ocakları mevkiinde kamp yaptığını haber vermektedir. 13 Nisan 1919 tarihli başka bir belgede⁷⁶ ise Yunanların İzmir ve civarında izcilik adı altında yerli Rumlardan gizli teşkilatlar kurduklarından bahsedilmektedir. Türk izcilerinin 1919 İstanbul'unda hareket alanı bulabilmesi olası değildir. Hareketleri hükûmetler tarafından izlenmiş ve izciler zaman zaman uyarılmıştır. Örneğin mekteplere bir genelge gönderilmiş ve izcilerin "mîle ve anasır-ı muhtelif" aleyhinde söyledikleri şarkıların engellenmesi istenmiştir.⁷⁷

İzcilik mütareke yıllarında İstanbul'da ve Anadolu'da işgalciler ve anasır tarafından örgütlenme ve silahlanma aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle Yunanların bu konudaki çalışmaları hem İstanbul Hükûmetleri hem de TBMM için dikkatle izlenen bir husus olmuştur. Aralık 1920'de, Harbiye Nazırı, Yunanların Kadıköy'de Rum izcilere silah tevzi ettiklerini ve bu silahların kişiler için isim isim etiketlendiğini söylemektedir.⁷⁸ Öte

görsel

- 73 Dipnot tüm paragraf içindir. İstanbul 1920, Editör: Clarence Richard Johnson M. A., Çeviren: Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 1995 içinde: G. Gilbert Deaver, "Eğlence", İstanbul 1920, s. 240-243; Toprak, "Meşrutiyet ve Mütareke Yıllarında Türkiye'de İzcilik", s. 13-15; Uzgören, a.g.e., s. 22-23; Akcan, a.g.m., s. 237-238; Güven, a.g.m., s. 68-69.
- 74 BOA, Fon Kodu: BEO, Kutu No: 4579, Gömlek No: 343377, Tarih: 18. 10. 1337 (H), 17 Haziran 1919.
- 75 BOA, Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ., Kutu No: 16, Gömlek No: 84, Tarih: 27. 10. 1337 (H), 26 Temmuz 1919.
- 76 BOA, Fon Kodu: DH. ŞFR., Kutu No: 615, Gömlek No: 34, Tarih: 13. 02. 1335 (R), 13 Nisan 1919.
- 77 Akcan, a.g.m., s. 239.
- 78 BOA, Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ., Kutu No: 48, Gömlek No: 42, Tarih: 19. 03. 1339 (H), 1 Aralık 1920.

yandan Metropol seçimi için bile Rum İzci Mektebinde toplandı ve Venizelosçuların katıldığı bu toplantıda Venizelos iktidara gelince Ayasofya'nın Türklerin elinden alınacağı üzerine nutuklar çekildiği görülmektedir.⁷⁹ Büyükçekmece'de Yunan yüzbaşı kılığındaki Nikola isimli şahıs izcilik teşkilatı kurmaktadır.⁸⁰ Bu ortamda Türk izcilerse sessiz sedasız, Padişah'ı ziyaret etmekte,⁸¹ Ermeni izci kfilesinin eğlenceli kahkahalarına ve şarkılarına "hazin hazin" bakmaktadır.⁸²

1921 sonlarında Türk izciler, "Türk Milli Keşşafı" adını alarak Padişah'ın himayesinde yeniden örgütlenseler de kayda değer bir gelişme gösterememişlerdir. Üniforma gibi somut konularda odaklanan mesaiden "yeni bir idare ruhu" çıkmamıştır.⁸³ TBMM Hükûmetinin İstanbul yönetimini devralmasından kısa bir süre önce Vali Esat Bey bir izcilik komisyonu toplamış, komisyon 22 Şubat 1923'te Türk İzçiler Ocağı'nın kurulmasına karar vermiştir. Karara göre Mustafa Kemal Paşa Başbuğ, Vali Esat Bey Başbuğ Vekili, M. Sami Bey ise Kalgay olmuştur.⁸⁴ Bu karar Türk izçiliği için bir milattır. Bu tarihten itibaren izcilik yeniden gelişmeye başlamış ve Cumhuriyetin ilanı öncesinde teşkilatlanma yaratılabildiği. 1 Mart 1923'te izciler Topkapı Sarayı Meydanı'nda resmigeçit yapmışlar, 1130 izcinin katıldığı törende Esat Bey, Büyük Orta Koldaşları Reisi Hasan Tahsin Bey ve Maarif Müdürü Saffet Bey hazır bulunmuştur.⁸⁵ Fakat bu törene Galatasaray Sultanisi izcileri başta olmak üzere bazı sultanilerin izcileri katılmamıştır.⁸⁶ Bu durum kısa bir süre sonra yaşanacak olan bölünmenin habercisidir.

İstanbul Vilayeti Türk İzçiler Ocağı, gençliğin "kuvvi, faal, müteşebbis, vazîfeperver, nefsine hakim, sıhhati ve ahlâkı ızrar eden, huzuzattan müçtenib, vatan ve milleti için fedakâr, müşkülât-ı hayatiyeye karşı mücehhez, hemcinsine ve hayvanlara yardımcı, şen velhasıl beden ve ruhen kudretli ve azimli olarak" yetişmesini sağlamak, bu suretle "cihanın faaliyet-i umumiyesinde muvaffakiyetini temin eylemek için bütün milletlerce kabul edilmiş olan Scout Teşkilatı esaslarını memleketimizde tanzim, tamim, tedbir ve himaye maksadıyla" kurulmuştur.⁸⁷ Ocak, Hilal-i Ahmer ve Himaye-i Etfal Cemiyetlerinin "haiz olduğu imtiyazata maliktir" ve resmî kuruluş ta-

- 79 BOA, Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ., Kutu No: 51, Gömlek No: 43, Tarih: 24. 06. 1339 (H), 5 Mart 1921.
- 80 BOA, Fon Kodu: DH. KMS., Kutu No: 60, Gömlek No: 47, Tarih: 07. 11. 1339 (H), 13 Temmuz 1921.
- 81 BOA, Fon Kodu: ŞD, Kutu No: 2845, Gömlek No: 10, Tarih: 16. 05. 1339 (H), 26 Ocak 1921. BOA, Fon Kodu: BEO, Kutu No: 4762, Gömlek No: 350352, Tarih: 14. 05. 1339 (H), 24 Ocak 1921.
- 82 Akcan, a.g.m., s.242.
- 83 *Türkiye İdman Mecmuası*, Sene 1, No 4, 16 Kanun-ı Sani 1339 (1923), s. 99.
- 84 Akcan, a.g.m., s.245-246.
- 85 *Yarın İzci Gazetesi*, Cilt 3, Sayı 1, 5 Mart 1339 (1923), s. kapak arkası; Uzgören, *age.*, s. 25-26.
- 86 *Türkiye İdman Mecmuası*, No 9, 13 Mart 1339 (1923), s. 248.
- 87 İstanbul Vilayeti Türk İzçiler Ocağı Nizamnamesi, İkdâm Matbaası, İstanbul 1339 (1923), s.1.

Age

rihi 1 Mart 1923 olarak belirlenmiştir. Kalabalık bir yönetim kurulu vardır: Mustafa Kemal Paşa (Başbuğ), Maarif Vekili İsmail Safa Bey (Hami), İstanbul Valisi Hamit Bey (Başbuğ Vekili), Dârülfünun Hukuk Fakültesi Müderrisi Aynizade Tahsin Bey (Reis-i Fahri), İstanbul Maarif Müdürü Saffet Bey, İstanbul Terbiye-i Bedeniyye Müfettiş-i Umumisi Sami Bey, İstanbul Maarif Müfettişi Nuri Bey, İstanbul, Gaziosmanpaşa, Galatasaray, Kadıköy, Vefa, Üsküdar İttihad Sultanileri Müdürleri, Kocamustafapaşa, Mahmut Şevket Paşa, Ortaköy Mecidiye, Üsküdar Selim-i Salis, Erenköy, Şehit Niyazi Bey, Üsküdar Mustafa-i Salis, Makriköy, Siyavuş Paşa, Mirgün Numune Mektepleri Müdürleri, Darülmualimin-i Aliyye Müdürü, Menbaülirfan İdadisi Müdürü ve İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey. Selim Sırrı Bey Kalgay, M. Sami Bey Kalgay Muavini, Aynizade Hasan Tahsin, Mektep Müdürü Haydar, Fevzi, İmad, Musa, Zülfü, Sadullah, Muharrem, Mekki Fazıl, Macid, ve M. Sami Beyler Büyük Orta Koldaşları olmuştur.⁸⁸

1 Mart'taki resmigeçitten sonra Kalgay Selim Sırrı kurslar vermiş ve 23 Nisan kutlamalarına İstanbul izcileri de katılmıştır.⁸⁹ Bu yeniden örgütlenme ve ayağa kalkma döneminde *Spor Alemleri* dergisi tarafından *Keşşaf*, Suphi Nuri (İleri) tarafından *Yarın İzci Gazetesi* isimli iki mecmua yayınlanmıştır. Ayrıca okullarda izcilik hareketleri yaygınlaşmış ve izciler sokaklarda görünmeye başlamışlardır. Kadıköy ve Şişli keşşafı bayrak yarışı yapmış, Makriköy keşşafı Baruthane çayırında Selim Sırrı refakatinde yemin töreni düzenlemiş, İstanbul'un muhtelif oymakları Polonezköy'de kamp yapmıştır.⁹⁰ Makriköy izcilerinin yemin töreninde Selim Sırrı'nın üç yüz izci önünde yaptığı konuşma, izciliğin eski paramiliter misyondan uzaklaştırıldığının göstergesidir. Selim Sırrı bu konuşmada izciliğin amacının askerlikten çok daha üstün olduğunu, izcinin görünmeyen düşmanla savaştığını söylemiştir.⁹¹

İstanbul Türk İzciler Ocağı, Ocak Büyük Ortası liderlerinin yolsuzluk yaptığına dair iddiaların ortaya çıkması üzerine bölünmüştür. 1923 yılı yaz aylarında, *Türkiye İdman Mecmuası*, izciliğin gelişimi için harcanmak üzere Hükümetten gönderilen 1500 liranın, Beykoz'da yapılacak kamp için, Büyük Orta binasının yerini bile bilmeyen şahıslar tarafından harcanmak istendiğini, buna itiraz eden Şişli, Galatasaray, Kadıköy ve Makriköy oymaklarının Büyük Orta'dan ayrılarak İstanbul Şehir Keşşafı Heyet-i Müttehidesi adıyla yeni bir örgütlenmeye gittiğini yazmıştır.⁹² İstanbul'da durum böyleyken bu dönemde Anadolu'da da izcilik çalışmaları hareketlenmiştir. İstanbul'la aynı zamanlarda İzmir'de de örgütlenme başlamış, 7 Mart 1923'te İzmir

88 İstanbul Vilayeti Türk İzciler Ocağı Nizamnamesi, s.1 4-16; Zafer Toprak, "Cumhuriyet Arifesi Türkiye'de İzcilik", *Tombak*, Sayı 25, Nisan 1999, s. 73. Nizamname Haziran 1923'te yayınlandığına göre bu kadro Haziran 1923'te belirlenen kadrodur.

89 *Türkiye İdman Mecmuası*, No 12, 1 Mayıs 1339 (1923), s. 345; Akcan, a.g.m., s. 247.

90 *Keşşaf*, Birinci Sene, No 4, 27 Mayıs 1339 (1923), s. 1, 4, 10.

91 *Keşşaf*, Birinci Sene, No 4, 27 Mayıs 1339 (1923), s. 5.

92 *Türkiye İdman Mecmuası*, No 23, 28 Ağustos 1339 (1923), sayfa numarası yok.

İzci Ocağı kurulmuş, Mehmet Nuri tarafından yazılan nizamname İzmir İzci Ocağının mührüyle yayınlamıştır.⁹³ İzmir’de Ergenekon isimli bir oymağın kurulması ve bu oymağın Ay, Kaya, Gök ve Demir olarak dört kola ayrılması planlanmıştır. İlk çalışmalar sonucunda Ay kolu oluşturulmuş ve 700 kişilik bir izci kitlesi ortaya çıkmıştır. İzmir haricinde Konya Sultanisinde ve Bursa Erkek Mektebinde birer oymak kurulmuş, Samsun’da 200 kişilik örgütlenme yaratılmış, Ankara Sultanisinde ve İçel’de izcilik faaliyetleri başlamış, Adana izcileri Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’yı ziyareti sırasında Mustafa Kemal’in huzurunda ant içmiştir.⁹⁴

Sonuç

İzcilik, ortaya çıktığı andan itibaren, hem içerdiği militarist eğitim unsurları hem de ülkelere, kültürlere, coğrafyalara ilkelerinden kaybetmeden girebilecek özelliklere sahip olması nedeniyle hızlı bir şekilde yayılmıştır. I. Dünya Savaşına giden süreçte devletlerin, vatandaşını askerleştirme, savaşa hazır hâle getirme çabaları için elverişli ortamı yaratması izciliğin Avrupa’da, dönemin iletişim olanaklarını da zorlar biçimde yayılmasının nedenidir.

Osmanlı’da 1910 itibariyle ortaya çıkan ilk yazılarda ve pratikte izcilik daha çok biçimsel olarak taklit edilmiş, zamanla Avrupa’daki yayılış biçiminden de kopuk olmayacak şekilde paramiliter ve milliyetçi bir çizgiye evrilmiştir. Balkan Savaşları bu evirmeyi hızlandırmış, İTF Türkçülüğe yönelirken izcilik de bir tarafıyla milliyetçiliğin, diğer tarafıyla güçlü, zinde, devletine bağlı, milletperver, ve savaştan kaçınmayan genç yetiştirme projesinin parçası haline gelmiştir. O hâlde Balkan Savaşlarından sonra hedef İmparatorluğu yeniden ihya edecek gençler yetiştirmektir. Bu bağlamda ortaya ilk olarak Türk Gücü Derneği çıkmış, bedenlen dinç ve gürbüz gençler yetiştirmeyi amaçlamıştır. Türk Gücü’nün önemli tarafı niyet edilen milliyetçi ve militarist gençlik yetiştirme projesi için izciliğin ciddi bir altyapı yaratacak formasyonda olduğunun anlaşılmasını sağlamasıdır. İzcilik, 1914 yılında tamamen İTF’nin parti ve devlet politikaları ekseninde şekillenir bir hâle gelmiş, fakat aynı zamanda kısa süreliğine de olsa başlı başına izcilik ekseninde bir örgütlenme ortaya çıkabilmiştir. Osmanlı’da izciliğin temel kurallarının önde tutulduğu tek ciddi yapılanma İzçiler Ocağı olmuştur. Osmanlı Güç Dernekleri, iki kanatlı bir yapı olarak düşünülmüş, bir kanadında bugünkü oymak ve ergin izciliği yer alırken diğer kanadında daha ileri yaştaki gençlerin askerleştirilmesi hedeflenmiştir. İzcilik bu projeye, askerî eğitimin fiziksel ve psikolojik altyapısını hazırlayan bir misyona itilmiştir. I. Dünya Savaşı esnasında ise Von Der Goltz’un etkisiyle izciliğe de ihtiyaç kalmamış, oymak ve ergin izci yaşındaki çocuk daha kapsamlı bir projeye dâhil edilmiştir.

Osmanlı’ya erken bir tarihte gelen izcilik siyasallaştıkça yıpranarak 1918’e ulaşmış, Mondros Mütarekesi ile birlikte bir taraftan I. Dünya Savaşı yıllarının tahribatını üzerinden atmaya çalışırken diğer taraftan işgal devlet-

93 *Türkiye İdman Mecmuası*, No 11, 17 Mayıs 1339 (1923), s. 300-302.

94 Uzgören, a.g.e., s.33-34.

görsel

Akademik
Bakış

229

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

leri ve azınlıkların izci takımlarının gölgesinden kaçmaya çabalamıştır. Mütareke yıllarında izcilik işgalcilerin ve azınlıkların kendi millî ve emperyalist hedeflerinin, sokak hâkimiyetlerinin ve Osmanlı'dan pay kapma çabalarının parçasıdır. Bu dönemde Türk izcileri ise hükûmetlerin ve işgalcilerin karaltısı altındadır. Tüm bunlara rağmen Türk izciliği 1921 sonları itibariyle toparlanmaya başlamıştır. Önce Padişah'ın etrafında biçimsel bir örgütlenme olarak Türk Milli Keşşafı ortaya çıkmış, zaferden sonra ise 1923 başlarında İstanbul Türk İzçiler Ocağı kurulmuştur. Mütareke döneminde azınlık ve işgal devletleri izcilerinin boy gösterdiği sokaklar, 1 Mart 1923'te Türk izcilerinin resmigeçidine tanık olmuştur. Bu yeniden kuruluş döneminde içerik eski askerî eğilimden uzaklaştırılacak fakat millî vurgularını koruyacaktır.

Kaynaklar

Arşivler

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Sürelî Yayınlar

Keşşaf

Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası

Talebe Defteri

Tasvir-i Efkâr

Türk İzçiler Birliği

Türk Yurdu

Türkiye İdman Mecmuası

Vakit

Yarın İzci Gazetesi

Sempozyum Bildirileri

AKCAN, Erol (2018) İşgal İstanbul'unda İzcilik Teşkilatı, *V. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri*, 29 Mayıs Üniversitesi, 19-21 Mayıs 2017, İstanbul 2018, s. 233-252.

Makaleler

BALCIOĞLU, Mustafa (1992) Osmanlı Genç Dernekleri, *Türk Kültürü*, Cilt XXX, Sayı 346 (Şubat), s. 199-209.

GÜVEN, İsmail (2003) Osmanlı'dan Günümüze İzçiliğin Gelişimi ve Türk Spor Tarihindeki Yeri, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt 36, Sayı 1-2, Ankara, s. 65-73.

GÜNAY, Nejla (2007) Osmanlı Devleti'nde Kurulan Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü, *Bellekten*, Cilt: 81, Sayı: 292, TTK, Ankara, s. 917-946.

SARISAMAN, Sadık (2000) Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Genç Dernekleri, *OTAM*, Sayı 11, s. 439-501.

TANSEL, Fevziye Abdullah (1987) Memleketimizde Gençler İçin Kurulan İlk Dernekler, *Gazete ve Dergiler (1913-1920)*, *Bellekten*, Cilt LI, Sayı 199 (Nisan), s. 281-304.

TAŞKESENLİOĞLU, Yasin (2009) Türkiye'de İzcilik Teşkilatının Kuruluşu, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10 (Güz), s. 103-116.

görsel

TOPRAK, Zafer (1999) II. Meşrutiyet'ten Mütareke Yıllarına Türkiye'de İzciliğin İlk Evresi, *Tombak*, Sayı 24 (Şubat), s. 19-27.

TOPRAK, Zafer (1999) Cumhuriyet Arifesi Türkiye'de İzcilik, *Tombak*, Sayı 25 (Nisan), s. 71-81.

TOPRAK, Zafer (1979) İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri, *B. Ü. Beşeri Bilimler Dergisi*, Sayı VII, s. 95-113.

TOPRAK, Zafer (1998) Meşrutiyet ve Mütareke Yıllarında Türkiye'de İzcilik, *Toplumsal Tarih*, Cilt 9, Sayı 53 (Nisan), s. 13-20.

TUNA, Turgay (2005) Bir Cumhuriyet Modası: İzcilik, *Popüler Tarih*, Sayı 57 (Mayıs), s. 46-53.

Kitaplar

ATEŞ, Sanem Yamak (2012) *Asker Evlatlar Yetiştirmek - II. Meşrutiyet Döneminde Beden Terbiyesi, Askeri Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

POWELL, Baden (1923) *İzcilik*, Mütercim: Mustafa Rahmi, TBMM Maarif Vekâleti Neşriyatından Adet: 31, Matbaa-i Amire, İstanbul 1342 (H) - 1339 (R) - 1923 (M).

M. Sami (1915) *İzci Rehberi*, Beşer ve Kuvvet Külliyyatı Adet: 4, İstanbul 1333 (H) - 1331(R) - 1915 (M).

UZGÖREN, Gökhan (2000) *Türk İzcilik Tarihi*, 1. Baskı, Papatya Yayınları.

İstanbul 1920 (1995) Editör: Clarence Richard Johnson M. A. Çeviren: Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Diğer Kaynaklar

TAŞKESENLİOĞLU, Yasin (2007) *Milli Mücadele Döneminde Gençlik Teşkilatları*, YL Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.

İstanbul Vilayeti Türk İzciler Ocağı Nizamnamesi (1923) İkdam Matbaası, İstanbul 1339.

Extended Abstract

The scouting movement emerged in England at a time when the conditions of the First World War were formed, and raw material - market tension and colonialism race dragged Europe to war; It has been a convenient method of education in the efforts of countries to create nation armies for total war. The changing understanding of war, the emergence of youth as an ideal, and the birth process of scouting are not disconnected from each other. It will not take long for the states to realize this movement, which undertakes the mission of raising young people who are fit, patriotic, always ready, brave, knows how to act in nature, is self-confident, and have the infrastructure of military education. It spread to almost all of Europe in a short time after its birth. Scouting, which started in the Ottoman Empire at the same time as Europe, became a part of the Unionist-nationalist environment, especially after the Balkan Wars. Scouting, which entered the Ottoman agenda with introductory articles and individual efforts two years before the Balkan Wars, started to be expanded under state control when the Union and Progress Party realized the features that would support the infrastructure of military education in the formation of the movement. This situation has created the danger that scouting will melt in the pot of big goals and big organizations. So much so that the Committee of Union and Progress had a place on its own in youth policies with the Boy Scouts, but over time it was first turned into a preparatory stage for a larger organization called Ottoman Power Associations, and then youth policies were further developed with the Ottoman Youth Associations project and as a result

gazi

Akademik
Bakış

231

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

of the alliance with Germany. It is so worn out that it is destroyed by entering into militaristic content. In the process from the Armistice of Mudros to the victory, scouting has turned into a demonstration area where the occupation states and the minorities who wanted to keep their share in the Ottoman Empire compete for nationalism and show their strength in the streets against the Ottoman public opinion. It has also become a part of the organizing and arming activities of the occupiers and minority groups. Meanwhile, Turkish scouts both entered the process of reorganization to prepare the infrastructure of the new period and became a morale area in the face of all these invader-minority outbursts. The paramilitary and national influence remaining from the Union and Progress governments is also a matter of concern for the Armistice Governments. For this reason, Turkish scouting felt the shadow of governments and invaders. However, despite everything, Turkish scouting started to recover from the end of 1921 and when the Republic was proclaimed, a substantial number of Turkish scouts were in an organized state ready to welcome the Republic. The streets where the occupation and minority scouts showed their strength during the armistice period now witness the proud and joyful parade of Turkish scouts about eight months before the proclamation of the Republic. After 1923, scouting had no difficulty in adapting itself to the new period. Now the war is over, it is a time of peace, and the country will be reconstructed, not a youth ideal that is a warrior, who knows military techniques, but an ideal of a youth who is smart, honest, and understands the importance of science and reason in protecting his homeland, and looks to the future. It's not the Sultan's scouts who don't hesitate to die, it's the Republic's scouts who are candidates to live and let live. The paramilitary trend was completely abandoned, but the national trend continued in this new period. It is hoped that this text, which aims to examine the establishment process of scouting from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey and its pains in this process, and therefore the strong infrastructure of today's scouting, will make a small contribution to the literature.

gost

Akademik
Bakış

232

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Fiziki Gelişim Bağlamında Bir Kent Biyografisi: Nevşehir

Nevşehir: Biography of a City in the Context of Physical Development

H. Mustafa ERAVCI*

Öz

Nevşehir Osmanlı sürecinde bir devlet ricali ve Cumhuriyet sürecinde de milli kalkınma çabaları ile kırsal ve kentsel mekânsal gelişim süreci yaşayan bir yerleşim yeridir. Bu araştırmanın amacı; Nevşehir kentinin ilk kuruluşundan günümüze fiziki yapılanması bağlamında mekânsal gelişimin analiz edilmesidir. Bu çalışmanın tasarımı üç aşamadan oluşmaktadır: Birinci aşama, coğrafi konum, Osmanlı'ya kadar tarihsel arka planın ortaya konmasıdır. İkinci aşama, XVIII. asrın ilk çeyreğinde bir Osmanlı paşasının himayesi bağlamında Nevşehir kentinin ortaya çıkışı ve sonraki süreçte sosyal-kültürel mekânsal öğelerin gelişimini yazılı kaynaklardan elde edilen veriler ışığında ayrıntılı olarak değerlendirilmesidir. Üçüncü aşama Cumhuriyet ideolojisinin kırsal ve mekânsal gelişim sürecindeki etkilerinin yansımalarının ortaya konmasıdır. Öyle ki burada jeopolitik ve idari gerekçelerle kentin idari statüsünün değişimi, ayrıca göç, sanayileşme, turizm ve yeni üretim alanlarına bağlı nedenlerle ortaya çıkan mekânsal öğelerdeki değişim ele alınacaktır. Bu çalışma da interdisipliner bir yaklaşımla idari düzenlemelerin, demografik yapı değişiminin kentleşme süreci bağlamında mekânsal ve işlevsel etkilerinin tartışılmasına katkı sağlayacağı gibi göç, sanayileşme ve turizmin kentleşme ile etkileşimi, bağlamında şehrin geleceğine dönük planlama kararları için analitik bir çerçeve de sunacaktır.

Anahtar kelimeler: Nevşehir, Şehir Biyografisi, Osmanlı, Türkiye

Abstract

Nevşehir, during the Ottoman period, was a settlement that experienced a process of spatial development both rurally and urbanly through the efforts of state officials and, during the Republic period, through national development efforts. The aim of this research is to analyze the spatial development of the city of Nevşehir from its initial establishment to the present in the context of its physical structuring. The design of this study consists of three stages:

The first stage involves presenting the geographical location and historical background up to the Ottoman period. The second stage involves a detailed evaluation of the emergence of the city of Nevşehir in the context of the patronage of an Ottoman pasha in the first quarter of the 18th century and the subsequent development of social-cultural spatial elements based on data obtained from written sources. The third stage examines the reflections of the effects of Republican ideology on the rural and spatial development process. Here, changes in the administrative status of the city due to geopolitical and administrative reasons, as well as changes in spatial elements arising from migration, industrialization, tourism, and new production areas, will be addressed.

Makale Geliş Tarihi: 29.11.2021. Makale Kabul Tarihi: 05.01.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ERAVCI, H. Mustafa. "Fiziki Gelişim Bağlamında Bir Kent Biyografisi: Nevşehir". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34 (Haziran 2024): s.233-246. DOI: 10.19060/gav.1498856

* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İTBF. Tarih Böl., E-mail: hmeravci@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9092-8448.

Gazi

Akademik
Bakış
233
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

This study, with an interdisciplinary approach, will contribute to the discussion of the spatial and functional effects of administrative arrangements and demographic changes in the context of the urbanization process. It will also provide an analytical framework for planning decisions regarding the city's future in the context of the interaction between migration, industrialization, tourism, and urbanization.

Key Words: *Nevşehir, Urban Biography, Ottoman Empire, Türkiye*

Giriş

Orta Anadolu'nun Kızılırmak vadisinin güney yamacında 1150 m. rakımlı yükseklikte yer alan şehir coğrafi konumu dolayısıyla Anadolu'nun kuzey güney doğu batı istikametlerinde geçiş noktasında bulunmaktadır. Nevşehir, doğusunda Oyludağı, güneyinde ise Kahvecidağı yükseltileriyle çevrelenmiştir. Ayrıca kentin kuzey yönünde Karaağaç deresi, güney yönünde ise Göre Çayı vadisi bulunmaktadır. Şehrin genel arazi uzanışı kuzey-güney doğrultusundadır¹.

Şehrin kadim isminin Nyssa olduğu konusunda ortak kanaat söz konusudur. Fakat Nyssa'nın bulunduğu yerin bugünkü Nevşehir mi yoksa Nar'a mı olduğu açık değildir. Bununla beraber bu küçük yerleşim yeri, Nevşehir ismini almadan önce, Ürgüp kazasına bağlı Muşkara Karyesi ismini taşımaktaydı. Muşkara, XVIII. Asrın başlarında Osmanlı Paşası Nevşehirli İbrahim Paşa'nın imar ve iskân siyaseti neticesinde "yeni kurulan kent" manasına Nevşehir ismini aldı. Şehir "Nevşehir" isminin yanında Osmanlı bürokratik yazışmalarında zaman zaman Nevşehir-i Dilârâ adıyla da anıldı.²

Nevşehir adeta Kapadokya bölgesinin kalbi konumundadır. Kapadokya bölgesi eski çağlardan beri Orta Anadolu'nun önemli merkezlerinden biri olmuştur. Nevşehir ve çevresinde hâkimiyet kuran Hititler, Persler ve Romalılar bölgede kalıcı izler bırakarak varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Öyle ki Roma döneminde Nevşehir'de önemli yeraltı şehirleri meydana gelmiştir. Son dönemde yapılan araştırmalarda Nevşehir Kale içinde yamaç evler ortaya çıkmıştır. Bu kadim yerleşim alanları Nevşehir merkezi için önemli bir gelişmedir. Zira bura ile bağlantılı Nevşehir çevresinde 150-200 yeraltı şehri vardır³. Yeraltı şehirleri günümüzde yerli ve yabancı turistlerin dikkatini çeken şehre ait önemli yapısal öğelerdir.

Bizans İmparatorluğunun yerine Selçuklu hâkimiyeti başlayınca bölgenin kaderi değişmiştir. Nevşehir'in içinde bulunduğu Kapadokya bölgesi, Konya ve Kayseri'yi içine alan İran, Kafkasya ve Yakın Doğu'ya uzanan, ticaret güzergâhının bir parçasıdır. Selçukluların Anadolu'da devlet kurup düzeni sağlamasıyla beraber barış ortamının bölgeye gelmesi ticaretin canlanmasına katkı vermiştir. Bu bağlamda Nevşehir ve çevresinde Selçuklu dönemine ait pek çok kervansaray inşa edilmiştir. İşte Selçuklu idarecileri

- 1 Emrah Şıkoğlu, "Nevşehir Şehir Coğrafyası", Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2017, (Yayımlanmamış Doktora tezi), s.3-5
- 2 İlhan Şahin, Nevşehir, *DVIA*, c.33, İstanbul 2007, s. 65
- 3 İmran Gündüz Alptürker, "Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma", Nevşehir Üniversitesi SBE, Nevşehir 2013, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 43.

Gör

bölgedeki ticari ünitelerin ve ticari güvenliğin sağlanması amacıyla Muşkara köyünde bir kale yapmış ve köy derbent sistemi içine alınmıştır⁴. Muşkara ve bölgesi daha sonra değişik güçler tarafından ele geçirildi ise de bu statüsünü beylikler dönemin de dahi devam ettirmişti.

Muşkara'dan Nevşehir'e

Nevşehir'in üzerinde kurulduğu Muşkara köyü Osmanlı Devleti'nin idari taksimatında Niğde sancağının Ürgüp kazasına bağlı 924'te (1518) seksen altı haneden, oluşan yaklaşık 450 kişilik nüfusa sahip bir yerleşim yeridir⁵. Bunların tamamına yakını Gayrimüslim olmakla birlikte içlerinde Malazgirt Savaşı (1071) öncesi Anadolu'ya gelen Türkçe konuşan Ortodoks Hristiyan Türklerin de olduğu belirtilir. Diğer yandan Muşkara köyünün 992/1584'deki nüfusu ise yaklaşık 1000 civarında idi. Bu veriler XVI. asır son çeyreğine kadar Muşkara köyünün nüfusunun hızlı arttığı göstermektedir. Ancak bu nüfus artışı mezkur yüzyılın sonuna doğru Anadolu'da ortaya çıkan Celali İsyenlarıyla düşüşe geçmiştir⁶. Öyle ki, XVIII. asrın başlarında Damat İbrahim Paşa'nın imar faaliyetlerine girişinceye kadar köy "Derbent" olma dışında bir varlık gösterememiştir. Bununla beraber Nevşehir devlet ricali eliyle inşa edilen Osmanlı şehir modeli geleneğinin tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Bununla beraber şehrin gelişimin de zorunlu göçler ile jeopolitik konum önemlidir. Ayrıca Muşkara küçük bir köy iken bu sürece gelmesinde geniş bir hinterlandı olmasa bile kent ve kırsalın birbirini destekleyen beslenme denge unsurunu yakalaması buranın şehir olma sürecinde belirleyici kaderi olmuştur.

Muşkara köyü 1518 yılında Konya eyaletinin Niğde sancağına bağlı Ürgüp kazasının Uçhisar nahiyesinin küçük bir köyüdür. Muşkara köyünün şehir haline gelmesinde III. Ahmet'e damat olan İbrahim Paşa'nın Osmanlı bürokrasisinde zirveye ulaşması büyük rol oynamıştır. Paşa, doğduğu köye bir vefa borcu olarak köyü şehir haline getirmek için bir dizi çalışmalar yapmıştır. Bu konuyla ilgili olarak İbrahim Paşa, kendisinin de ait olduğu Bekdik aşiretini Muşkara'ya getirterek yerleştirmiştir⁷. Ayrıca Muşkara'da işlerin düzenli yapılabilmesi hatta öngörülen harcamaların israf edilmemesi için yeğeni Mehmet Bey'i kendisine yaver tayin ederek Muşkara'ya göndermiştir. Şehir oluşturulma çabaları külliye yapıyla kendisini göstermiştir. Şehir oluşması için şehir meydanı düzenlenmiş, cami yanına hamam, medrese ve görevliler için evler yapılmıştır. Bu yeni yerleşim yerinin su ihtiyacını karşılamak için on kilometre uzaklıktaki Âşıklı Dağı'ndan su getirilerek çeşme-

4 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 134; Şahin, *a.g.m.*, 2007, s. 65

5 Arif Bilge, *Bazı Abideleri ve Kitabeleriyle Nevşehir ve Lale Devri Tarihi*, Nazım Bey Basımevi, Konya 1966, s. 36.; Şahin, *a.g.m.*, 2007, s. 65

6 Emin Toroğlu, Bir Osmanlı Şehir Tesisi: Nevşehir, *I. Uluslararası Nevşehir Tarih-Kültür Sempozyumu*, 16-18 Kasım 2011, Nevşehir Üniv. Yayınları, Ankara 2012 c.5, s. 17

7 İlyas Gökhan, "Damat İbrahim Paşa'nın Nevşehir'e Yerleştirdiği Bekdik Aşireti ile İlgili Kayıtlar", *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, (Ed. İ. Gökhan, H. Saraç, G. Özcan), Kömen Yay. Kayseri 2018, s. 275.

görsel

Akademik
Bakış

235

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

ler ile dağıtılmıştır. Yeni inşa edilen kamusal yapıların ihtiyacını karşılamak üzere Damat İbrahim Paşa tarafından bazı temlik araziler de vakfedilmiştir. Hulasa kısa sürede külliye çeperi Klasik Osmanlı şehir geleneğinin vazgeçilmezleri olan muazzam mimari yapılarla donatılmıştır. İbrahim Paşa Muşkara'nın bağlı olduğu Ürgüp'ün gönlünü almak içinde buraya çeşmeler inşa ettirmiştir. Diğer taraftan İbrahim Paşa, Ürgüp kazasının ikinci plana düştüğü izlenimi vermemesi için yavaş yavaş hamleler yapmıştır. Bunlardan biri Nevşehir'de pazartesi günü pazar kurulması, İkincisi de Ürgüp'te oturan kadının da cuma günleri Muşkara'ya gelerek davalara bakmaya başlamasıdır. Böylece Muşkara, köyden Nevşehir'e (kasabaya) fiziki şartları itibarıyla gelmiş durumda olup, "pazar kurulma ve kadı oturma" şartlarını da sağlamıştır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Fatih Sultan Mehmet'in dediği "*hüner, bir şehir bünyad itmedir; reaya gönlün abad eylemektir*" sözü yerine getirmiştir⁸.

Külliye etrafında oluşan yeni yerleşim alanları ile köy kısa sürede Nevşehir kasabası olmuştur⁹. Ancak Nevşehir'in banisi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın makamını ve hayatını trajik olarak kaybetmesiyle yerleşim yeri adeta öksüz kalmıştır. Buna bağlı olarak İbrahim Paşa'nın "Nevşehir-i Dilara"sı uzun bir süre sessizliğe bürünmüştür¹⁰. Ancak bu sessizliğe rağmen Nevşehir'de XVIII. asır tarihi yapılarının vakıflar vasıtasıyla yaşadığı, faaliyetlerini devam ettirdiği hatta geliştikleri görülmüştür. Nitekim Hurufat Defterlerine göre asrın ikinci yarısı ile XIX. asrın ilk yarısında var olan mahalleler ve bu mahallerdeki dini ve eğitim yapıları şu şekildedir: İsmail Bey Mahallesi (1766) Hacı İsmail Cami, Hacı Osman ve Zeynep Hatun Mektepleri; Karaca Kürt Mahallesi Hacı Osman Cami (1781)¹¹; Sazlı Mahallesi Kapıcuşahı Hacı Osman Ağa Cami; Bala Mahallesi (Muşaka Köy yeri) Kaya Cami (1684); Pazaryeri Mahallesi Prizade Hacı Ali Bey Cami; Eskili Mahallesi Sarı İbrahim ile Şakire Hanım Mescidi; Demirci Bıçak Mahallesi Demirci İbrahim ile Usta Nasuh Mescidi; Kaya Kapısı Mahallesi Ketebe ile Kilise Mescidleri; Bekdik Mahallesi Molla Abdullah Mescidi¹² ve Karabıçakzade Hüseyin Ağa Mektebi; Dere Mahallesi Tereklik Mescidi; Kapıcuşahı Mahallesi Afşarzade İbrahim Efendi ve, Orduoğlu Medreseleri, Tahta Mahallesi Ebubekir Ağa ve Hacı Mehmet Mektebi (1776); Güz Mahallesi Hacı Yahya Mektebi dir.¹³ Bu mahalleler büyük ölçüde bu dini yapıların çevresinde şekillenmişlerdir.

8 Ahmed Refik, "Anadolu Şehirleri: Damat İbrahim Paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir" *Türk Tarih ve Encümeni Mecmuası*, III/80, 1340, s. 129-161; Semavi Eyice, Damat İbrahim Paşa Külliyesi. TDVİA, C.8, İstanbul 1993: 443-44

9 Ahmet Refik, *a.g.m.*, 1340,s.177

10 İlhan Şahin, *a.g.m.*, 2007,s.64

11 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi , Hurufat Defteri, (Vad). no.559;94; VAD.no, 560:128

12 VAD.no.562,s.148; VAD.no.1150, s. 90; VAD.no.1151,s.181,186;

13 VAD. No.1152,s.3,4.; VAD.no,1155,s.124) Murat Öntuğ, "Nevşehir Kazasında Eğitim ve Dini Sosyal Yapılar", s.443; Fahri Çeri, *Damat İbrahim Paşa ve Nevşehir*, İlya Yay, İzmir 2003,s. 106

Sultan II. Mahmut döneminde 1840 idari düzenlemesinde “Nevşehir maa Ürgüp” idari taksimatı adıyla Niğde kazasına dâhil edilmiştir. Bu dönemde nüfusun önemli kısmı Müslim olmasına rağmen Grek harfleriyle Türkçe yazan Ortodoks Hıristiyanların hatırı sayılır bir nüfusu vardı. Öyle ki, mahalli idarelerin güçlenmeye başladığı XIX. asrın ikinci yarısında birçok yerde olduğu gibi Nevşehir’de gayrimüslim temsilcileri mahalli meclislerde temsil etmişlerdi. Hatta tüm Osmanlı Devleti’nin bütün vilayetlerinde olduğu gibi Nevşehir’de de gayrimüslimler arasında Protestanlık yayılmaya başlamış kişisel çabalarla kiliseler açılmıştı¹⁴. Fakat mezkur dönemde Orta Anadolu’da yaşanan kıtlıktan Nevşehir de etkilenmiş, buna bağlı olarak göçler meydana gelmiştir¹⁵.

XIX. asrın ikinci yarısında bölgeyi ziyaret eden Prusyalı komutan Von Moltke Türkiye Mektupları adlı eserinde Ürgüp’ten sonra Nevşehir kasabası ve beyaz kaleyi gördüğünü ve şehir mütesellimi Kara Cehennem İbrahim Paşa ile görüşüp, “*İncecik minareli bir cami*” diye tanımladığı Kurşunlu Camii’ni de ziyaret ettiğini belirtir¹⁶. Diğer yandan mezkur dönem Nevşehir mekan örgütlenmesinin envanterine ilişkin kıymetli veriler aktaran, Kâmûsu’l-A’lâm müellifi Şemseddin Sami, eserinde, “şehri 17.000 nüfuslu bir kaza merkezi; ve içerisinde 18 camisi, 1 mescidi, 6 medresesi, 2 hamamı, 14 hanı, 1076 dükkanı olan bir yerleşim yeri olarak” kaydetmektedir¹⁷.

Hülasa şehrin iki asırlık mekânsal gelişimi tarihsel dokusunun kronolojik sıra gözetilerek konumlandırılması ile anlam kazanacaktır. Öyle ki şehrin ilk mekânsal dokusu Selçuklulara kadar giden Nevşehir Kalesi etrafında yavaş yavaş şekillenmiştir. Öyle ki bugün var olan bu mekânsal öğelerden en eski tarihli, kaleye en yakını 1684 tarihli Kaya Camii’dir. Bunu 1718 tarihli Kara Camii takip etmektedir. Ayrıca sonrakinin doğusunda kalan ve bugün tamamen yıkılmış olan 1134/1721 tarihli hamam, kale çevresindeki ilk mekânsal öğelerdir. Bunları takiben Damat İbrahim Paşa ismine izafeten külliyesi inşa edilmiştir (1726). Buranın inşasıyla yerleşim yerlerinin gelişimi kalenin kuzeydoğu istikameti yönüne kaymıştır. Özellikle paşanın yaptırdığı 1726-27 tarihli şehrin ulu camisi ve kervansaray ile medreseden oluşan külliyesi, yeni şehirde Osmanlı kültürünün yeşermesine; kent insanının sosyalleşmesine zemin hazırlamıştır. Diğer yandan asrın ikinci yarısında Kale’nin batısı istikametinde, kuzeybatı-güneydoğu eksenli bir hat izleyen Hacı Şeyh Efendi (1754-1755), Tahta (XVIII. asrın ilk yarısı) ve Orta Bekdik (1746) Camileri, yeni yerleşim yerlerinin, batıya doğru genişlediğinin açık göstergesidir. Bu analizden şehrin ilk yerleşim yerinin kale çevresinde, zamanla bu bölgenin nüfusu barındıramaması üzerine, yerleşimin ovaya

- 14 Mehmet Kaya, “XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Nevşehir Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu”, s. 109
- 15 Musa Şaşmaz, “Niğde ve Çevresinde Kıtık”, *Niğde Tarihi Üzerine*, Editör, Prof. Dr. Musa Şaşmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 187
- 16 Helmuth von Moltke, *Türkiye Mektupları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 45-60
- 17 Şemseddin Sami, *Kamusu’l-A’lâm*, c.6, İstanbul 1898, s. 630

görsel

Akademik
Bakış

237

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

doğru kaydığı anlaşılmaktadır. Nitekim, kale kuzeyindeki Hacı Nasuh Ağa Camii(1856) ve bugün Kapucubaşı Mahallesi Atabey Sokak'a kayıtlı kale'nin 350 m. kuzeybatısındaki dönemin eşrafi tarafından yapılan Atabey Konağı da bu çerçevede değerlendirilecek bugüne ulaşmış kısmi harap yapılarıdır¹⁸. Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız mekansal örgütlenme şehrin kale çevresine ait XIX. asra ait resim tablosunda, daha net görölmektedir. Bahsi geçen taş yapımlar tabloda şehrin yerleşim alanları, kalenin bulunduğu tepenin eteklerine kadar uzanmaktadır. Söz konusu resimdeki mabetler Kaya ve Kara Camileri olmalıdır. Bugün ise anlattığımız bu eski şehir dokusu ile yeni kent Nevşehir iç içe geçmiş bir görüntü vermektedir. Nitekim günümüz şehir mahalleleri de bu tarihsel dokudan isimlerini almıştır. Öyle ki Kaya Camii etrafı Kaya Camii Mahallesi; Bekdik Camiler çevresi yerleşim alanı Bekdik Mahallesi, Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nin içinde yer aldığı yerleşim yerleri Cami-i Cedit (Yeni Cami) Mahallesi ismini almıştır. Ayrıca Tahta Camii, aynı adla anılan mahalle olup, Kara Camii'nin alt kesimindeki kadim hamam yıkılmış ise de, bulunduğu sokak halen Eski Hamam Sokağı yanı sıra, Atabey Konağı'nın bulunduğu sokak da Atabey Sokak olarak adlandırılmıştır.¹⁹

Yüzyılın sonunda Konya vilayet salnamesine göre Nevşehir merkezde 1285/ 1868-1869'da 2456 hanede 9145 kişi varken 1915 yılında, 4058 hanede 20290 kişi bulunuyordu²⁰. Ayrıca 1870 Salnamesine göre şehir merkezinde 15 mektep, iki medrese varken bu sayı 1899 da mekteplerde 82 medreselerde ise sekiz olmuştur. Ayrıca bu süreçte dört rüştiye okulu açılmıştır. Sonraki okulların biri Müslüman okulu olmasına rağmen diğerleri Gayrimüslim okuludur. Bu dönemdeki şehirdeki medreselerden Pirizâde, Medres-i Bâla, ve Orduoğlu Medreseleri Cami Cedit Mahallesinde; Kapucubaşı ve Vaiz Medreseleri Kapucubaşı Mahallesinde, Kasımzâde Medresesi Herikli Mahallesinde, Fevziye Medresesi Baş Mahallesinde, faaliyette bulunmuřlardır²¹. Diğer yandan 1913'de bölgeyi ziyaret eden gezgin Bela Horvart, eserinde “*Kentin yaklaşık yarısı Türk, diğer yarısı da Rum'dur; dağın yamacında kurulan kent, verandalı, balkonlu ve sütunlu evleriyle son derece hoş bir görüntü çiziyor*” ifadesi²² ile şehrin demografik yapısı, topoğrafyası ve ev stilleri ile ilgili önemli ipuçları verir.

Cumhuriyet Döneminde şehrin Fiziksel Gelişimi

Nevşehir 1864 vilayet nizamnamesine göre Konya vilayetine bağlı Niğe san-

18 Sedat Bayrakal, “Nevşehir Kalesi ve Çevresindeki Osmanlı Mimari Dokusu”, S.59, *Erdem*,2011 s.85-95 ;Mehmet Ekiz, “Nevşehir'de Türk Dönemi Mimari Eserleri”, Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2006, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.20-80; Eyice, *a.g.m.*,1993,s. 443-44

19 Bayrakal, *a.g.m.*, 2011,s.85-95

20 Mehmet Kaya, “XX. Yüzyılın Başlarında Niğe Sancağının Nüfusuna Dair”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.19, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2006, Bahar s. 202.

21 Kevser Çakıllı, “Nevşehirde Eğitim ve Eğitim Kurumları, Nevşehir” Hacı Bektaş Üniversitesi, SBE., Nevşehir 2018,s.49

22 Bela Horvath, *Anadolu 1913*, Tarih Vakfı Yay, Ankara 1996, s. 91

çağının Nevşehir kazası olarak yer almıştır. Yeni idari yapılanmasına bağlı olarak Nevşehir’de, hükümet konağının nasıl tebarüz ettiğine dair bilgiler bulunmamaktadır. Bununla beraber Damat İbrahim Paşa Konağı yanında bugünkü Karasoku Mahallesinde Nevşehir Hükümet Konağı Çeşmesi’nin yaşaması ve bu çeşmenin 1927 tarihinde yapılması bu tarihten önce Hükümet konağı olarak uzun bir süre Damat İbrahim Paşa konağının kullanıldığını ve daha sonra buna yakın meydana ise Hükümet konağının inşa edildiğini göstermektedir. Hemen buranın kuzey batısında ise bugün Öğretmenevi olarak kullanılan Cumhuriyet İlkokulu’nun bahçesinde 1923 yılında yapılmış “Gazi Mustafa Kemal Paşa Çeşmesi” diğ erinde ise “Türkiye İstiklal Çeşmesi” vardır. Çeşmelerin aynalarına işlenen “1923” tarihi bu mekanın da yine yüzyılın başında inşa edildiğini göstermektedir²³. 1923 yılından sonra ise Hükümet Caddesi olarak kendini tebarüz ettiren cadde bugün “Atatürk Bulvarı” adı ile anılmaktadır.

1923’de Cumhuriyetin ilanı ve yeni yönetim yapısının şekillenmesinden sonra 1924 yılındaki kazaların durumu hakkındaki karar gereğince Nevşehir de ilçe olmuştur. Cumhuriyetle beraber şehir ekonomisinde sanayileşmenin tarım ürünlerine dayalı olarak başladığı görülmektedir. Bunlar arasında şarap ve içki fabrikaları, ile gıda, tekstil işletmelerinin kurulmasıdır. Ayrıca kentin iktisadi kalkınmasına katkı sağlamak amacıyla Bakanlar Kurulu kararıyla (9 Kasım 1926) kurulan Nevşehir Bankası 10 Şubat 1927 tarihinde bugünkü Atatürk Bulvarı üzerinde faaliyetlerine başlamıştır²⁴.

1928 Tarihli Büyük Ticaret Salnamesine göre, mezkur dönemde şehir merkezi ana bulvarlarında Cumhuriyet Halk Fırkası, Himaye-i Etfal, Tayyare Cemiyeti ile Hilal-ı Ahmer Cemiyetleri faaliyette bulunmuşlardır²⁵. Esnaf lar içinde dokuz adet ekmek fırınları, Yeni-Han civarı, Hamizde Hamurkâr Hanı, Zahire Pazarı, Alibey Hanı(bugün dükkânlar ve garaj olarak kullanılıyor), Merkep Pazarı ve Tuzcular civarında faaliyet göstermişlerdir²⁶. Bir adet elbise dükkanı Hacı Eyyüboğ lu Hanı, 13 adet üzüm tacirleri ise, Tahmis Caddesi, Ali Bey Hanı, Yeni Han, Merkep Pazarı, Zahire Pazarın da yer almışlardır²⁷. 19 adet bakkal dükkanları ise Tahmis Caddesi, Yeni Han, Piroğ lu Cami ve Ali Bey Han’ında kümelenmişlerdir²⁸. Üç adet tuhafiye dükkanları Tuzcu Caddesinde; altı adet terzi dükkanları Tuzen ve Tahmis Caddeleri, Tuzcular ile Haram Yemez civarın da;²⁹ iki adet tiftik dükkanları ise Hamurkâr Hanında faaliyet yürütmüşlerdir³⁰. Bu dönemde şehirde iki adet deri ve ham

23 Ayşe Budak, “Cumhuriyet İdeolojisinin Simgeleştirilmesi: Nevşehir Örnekleri”, s.177-79 ; Mustafa, Dinleyen, *Sularımız ve Nevşehir Çeşmeleri*, Nevşehir 2008,s.34

24 Emin Özdemir-Ali Çakıbaşı, “Cumhuriyetin İlk yıllarında Nevşehirde Bankacılık Faaliyetleri”, *Turkish Studies*, 8/5, 2013, s.3

25 Ma’ul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi, İstanbul 1928, s881

26 Ma’ul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi, İstanbul 1928, s.547

27 A.g.e.,s. 578

28 A.g.e.,s. 739

29 A.g.e.,s. 809,827

30 A.g.e.s, 836

görsel

Akademik
Bakış

239

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

deri tüccarları var olup bunlarda Yeni-Han'da iştilal etmişlerdir³¹. Şehrin çeperinde ve yol güzergahlarına yakın olması münasebeti ile dokuz adet demirciler Türki karyesi, Merkep Pazarı, Meke köyünde faaliyetleri yürütmüşlerdir³². Bu hanlar ve işyerleri büyük ölçüde Hükümet Caddesi çevresinde ve yine burayla bağlantılı Zahire ve Tuzcular Pazarı civarında yer almışlardır. Merkep Pazarı, Demirci dükkanları ise şehrin Ürgüp yolu üzerinde kurulmuşlardır. Bu dönem kamu kurumları nüfusa dayalı olarak, Cami Atik, Kayacami, Raşitbey, Dere ve Cumhuriyet Mahalleleri etrafındaki dar bir alanda yer almıştır.

Tek partili döneme dair şehir ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Ancak bu dönemde şehirde var olan hanlara yenileri de eklenmiştir. Tiftikçiler esnafının yer aldığı yerde bugün Fişekçi Sokağı olarak geçen yerde Pamukçu Hanı yapılmıştır. Aşağı Bedik Caminin alt kısmında Kavaklı Han, bugünkü İş Bankasının olduğu yerde Burunsuz Hanı, Ada Mahallesinde Bekir Efendi Camisinden Belediye Caddesine çıkan yol üzerinde Hocanın Hanı, Eski Hastane karşındaki Han, Kurşunlu Cami altında Beylik Hanı, Göreme Otelı civarında daha sonra otobüslerinde durak yeri olan Yusuf Bey Hanı, Ada Mahallesi'nin yukarı sağ tarafında Hilmi Atay'ın olduğu yerdeki Han da bu süreçte şehrin gelişimine bağlı kurulan mekanlardır³³.

1954 yılında Kırşehir'den Osman Bölükbaşı'nın hükümete muhalefeti yüzünden Nevşehir'in siyasi tarihi büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Öyle ki siyasi kaygılarla Kırşehir'i ilçe yapan Demokrat Parti (DP) hükümeti, Nevşehir'i il merkezi yaparak şehrin kaderini değiştirmiştir. Bu idari düzenlemeler çerçevesinde Kırşehir, Mucur, Avanos, Hacıbektaş ve Ürgüp ile Arapsun (Gülşehir) Nevşehir iline bağlanmışlardır. Kent merkezi bu idari düzenleme sonrası çok hızlı fiziksel gelişim ve değişim sürecine girmiştir. Nitekim bu süreçte birçok yönetim binası ve yeni sanayi tesisleri yeni mekânsal ögeler olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki, 1958 yılında, bugünkü Nevşehir-Nar yolu güzergâhında Taskobirlik Şarap Fabrikası ve Stadyumun mekânsal öge olarak ortaya çıkmış. Ayrıca bugünkü 350 Evler Mahallesi civarında İl Jandarma Alay Komutanlığı yerleşkesi tesis edilmiştir. Bu çıkarımlardan da anlaşıldığı gibi, şehir mezkur yıllarda kuzeye istikametinde gelişme göstermiştir. Kent'in batı istikametinde genişlemesi ise 1966 yılında Küçük (Yeni) Sanayi Sitesinin inşasıyla başlamıştır. Zira 1965'te şehir nüfusu 21121 kişi iken 1980 de 37161 kişiye çıkmıştır³⁴. Nüfussal büyüme kuşkusuz mekânsal gelişime de yol açmıştır. Bu bağlamda şehrin kuzey ve batı yönlü genişlemesi beraberinde gereksinime bağlı, alışveriş yerleri ile otel ve banka gibi hizmet binaları mekânsal öge olarak zuhur etmiştir³⁵. Yine bu dönemde Küçük Sanayi sitesi

31 A.g.e.s, 966

32 A.g.e.,s.990

33 Bahadır Dedeoğlu, "Nevşehir Hanları ve Ticari Geçmişimizden Anılar", *fibhaber.com*, 30.8.2020

34 "Nevşehir", <https://tr.wikipedia.org/Nevşehir>, 30.8.2020

35 Emrullah Güney, "Nevşehir, Yerleşme Tarihiçesi" *Nevşehir Kültür ve Araştırmaları Der-*

görsel

yerleşkesinin devamı mahiyetli Lale Sanayi Sitesi eklenmiştir. Ayrıca Camicedit ve Karakol Mahallesi sınırlarında Nevşehir Belediyesi, Nevşehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Nevşehir Esnaf ve Sanatkârlar Odası ile Posta İşletmeleri Genel Müdürlüğü binaları yeni mekânsal ögeler olarak ortaya çıkan kamu kurum hizmet alanlarıdır. Şehrin batısında ise Sümerbank İplik Fabrikası(1967) ve 1984 yılında Erciyes Üniversitesine bağlı Otelcilik Yüksek Okulunun kurulması şehrin bu yönlü gelişimini destekleyen yeni mekânsal ögelerdir. Kent'in doğu istikametindeki gelişimi ise Karayolları Şube Şefliği yerleşkesinin Ürgüp Caddesi üzerine kurulmasıyla başlamıştır. Buna bağlı olarak 1970'li yıllarda şehrin doğusunda 350 Evler Mahallesi kurulmuştur. Bu yeni yerleşim alanında resmi kurumlardan İl Emniyet Müdürlüğü, Valilik ve Hükümet Konağı ve Tekel Pazarlama ve Dağıtım Baş Müdürlüğü binaları yeni yapısal ögeler olarak ortaya çıkmıştır.³⁶

1980 yılından sonra şehir hızlı bir büyüme içine girmiştir. Zira 1985 yılında şehir nüfusu 50.204 iken 2010'de bu rakam 85634 olmuştur³⁷. 1990 yılına kadar şehir doğu batı doğrultulu yapısal büyümesini tamamlamış ve artık kentte kuzey-güney yönlü iki farklı gelişme aksı ortaya çıkmıştır. Kentin bu iki aksından kuzey yönlü gelişmesi güneye oranla çok daha hızlı gerçekleşmiştir. Nitekim 1993 yılında 2000 Evler Mahallesinde bir raku fabrikası kurulması, 2005 yılında 2000 Evler Mahallesi'nde TOKİ evlerinin yapılması ve 2008 yılında Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi'nin kurulması, kent in kuzey mahalleleri Güzelyurt, 15 Temmuz ve 2000 Evler Mahallelerini hızlı bir şekilde şehirleşmiştir. Özellikle 15 Temmuz Mahallesinde, kamu binaları olarak Nevşehir İl Özel İdaresi, Nevşehir Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ve Sağlık Bakanlığı'na bağlı Ağız ve Diş Merkezi bu dönemde ortaya çıkan hizmet binalarıdır³⁸.

Kentin güney istikametli gelişimi ise 1990-2007 yılları arasında oldukça yavaş olmuştur. Bununla beraber şehir merkezinin en önemli arterlerinden biri olan Aksaray caddesinin başlangıç noktasındaki Borsa Kavşağında 2005 yılında Belediye tarafından 15 m yüksekliğinde Saat kulesi yapılarak şehir estetiğine yeni bir görünüm kazandırılmıştır³⁹. 2012 yılında ise kale çevresinde kentsel dönüşüme gidilmiştir.

2010 yılındaki şehir nüfusu 85634 den 2018'de 110098 ulaşmıştır. Doğal olarak bu nüfusal büyüme mekânsal gelişime de yansımıştır.⁴⁰ 28 Mayıs 2007 tarihinde "Nevşehir Üniversitesi" adı ile kurulan üniversite 2013 yılında yeni bir kararname ile "Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi" adını almıştır. 2010 yılından itibaren yerleşkede Üniversite bünyesinde açılan fakülte ve yüksekökol binaları yapılmıştır. Nevşehir'e dışarıdan öğrenci geldiği

gisi, 3/10, Nevşehir 2008, s. 8

36 Şıkoğlu, a.g.t., 2017,s.103-105

37 "Nevşehir", <https://tr.wikipedia.org/Nevşehir>, 30.8.2020

38 Şıkoğlu,a.g.t., 2017,s.100-110

39 "Nevşehir Kavşağındaki Saat kulesi Şimdi Bir Başka Güzel", *fibhaber.com*, 1.9.2020

40 "Nevşehir", <https://tr.wikipedia.org/Nevşehir>, 30.8.2020

gibi Nevşehir merkez ve ilçelerde öğrenciye dayalı yeni bir sektör ortaya çıkarmıştır. Özellikle üniversitenin etrafında yer aldığı 2000 evler mahallesi sosyal ve kültürel ve ticari mekanların boy gösterdiği farklı bir görünüme sahip olmuştur. Ayrıca bu bölgede Kredi ve Yurtlar Kurumu, Karayolları Şube Müdürlüğü, Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü ve MEDAŞ (Meram Elektrik Dağıtım AŞ.) gibi kamuya ait yerleşkeler mekânsal öge olarak yer almıştır⁴¹.

Nevşehir günümüzde Kapadokya'nın merkezi ve Türkiye'nin önemli turizm beldelerinden biridir. Öyle ki UNESCO tarafından 1985-86 yılında Dünya Kültür Miras listesine bölgenin açık hava müzeleri ve yeraltı şehirlerini eklemesiyle kültür turizmine hız kazandırmıştır. Geçmiş dönemde şehir, tarım ve ticaret, küçük ve orta ölçekli sanayi ile ön plana çıkmıştı. Şimdi ise turizm ve bunu destekleyen diğer unsurlarla Nevşehir Türkiye'nin ön plana çıkan şehirlerindedir. Turizmi destekleyen dünyaca ünlü doğal dokusunun verdiği harika kaya oyma otelleri, balon turları, at safarileri, gizemli peribacalarının arasından kıvrım kıvrım vadileri ve buralarda yapılan doğa sporları ve bunlara dayalı eğlence sektörü şehrin cazibeleri içindedir. Bunların yanında turistlere sunulan el yapımı eşyalar, halı kilim ve Avanos'un ön plana çıkardığı çanak çömlek atölyeleri Nevşehir'in görünen yüzünü meydana getirmektedir.

Diğer taraftan kentin temel ulaşım sistemi karayollarından oluşmaktadır. Bu çerçevede . şehir'deki ilk terminal bugün Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği olarak hizmet verilen binanın yerinde hizmet vermiştir. Şehrin tam merkezindeki bu alan zamanla trafik sorunu oluşturduğu için ikinci Otoğar D300 karayolu üzerindeki bugün Nevşehir'deki Forum'un kurulmuş olduğu alanda 1988 yılında inşa edilmiştir. Zamanla yine şehrin içinde kalan otopark buradan günümüzdeki yerine yani Emek Mahallesi Adnan Menderes Otobüs Terminali adı ile faaliyete başlamıştır (2008). Terminalin bugünkü yeri almasında yeni açılan şehirler arası yolların kesim noktasında bulunması etkili olmuştur. Zira kuzey-güney yönlü bağlantı D-765 karayolu, Konya'yı Kayseri'ye bağlayan D-300 karayolu ve Ürgüp, Göreme bağlantılı D-302 karayolu kent merkezinden geçmektedir. Bunlarla bağlantılı olarak 2018 tarihli Nevşehir Yeni Çevre Yolu 1/5000 ölçekli imar planı ile Cevher Dudayev Mahallesi, Nar Yeni Mahalle ve Sulusaray Cumhuriyet Mahallerinden geçen Yeni Çevre yolu güzergahı olarak düzenlenmiştir⁴².

Şehir doğal ve beşeri özelliklere bağlı arazi kullanımı açısından üç grupta değerlendirilebilir. Bunların ilki henüz imara açılmamış Cevher Dudayev, Kırathoğlu, Sümer ve Mehmet Akif Ersoy Mahallelerinde bulunan tarımsal araziler. İkincisi ise buranın periferisinde yer alan güneybatı-kuzeydoğu eksenli uzanan sanayi alanları. Üçüncüsü ise ticaret, konut, sağlık, eği-

41 Şikoğlu, a.g.t., 2017, s.200-220

42 "Nevşehir yeni çevre yolu imar planı" <http://www.fibhaber.com/nevsehir/nevsehir-yeni-cevreyolu-imar-plani-askiya-cikti-h96467.html>. 26.8.2020

tim fonksiyon ve rekreasyon alanları ki şehrin orta ve kuzey kesimlerinde yer almaktadır. Arazi kullanılışı bağlamında kentin en geniş alanlarını konut ve ulaşım yerleri oluştururken, bunları sanayi, ticaret, park-bahçe ve kültürel alanlar takip etmektedir. Bu bağlamda şehrin yerleşim alan sınırları içinde yeterli seviyede rekreasyon alanının bulunmaması çevre ve hava sirkülasyonu noktasında soru işaretleri oluşturmaktadır. Şehrin bu yapısı kuşkusuz rüzgar yönü ve hızını da büyük oranda etkilemiştir. Nitekim kentin bu yapılanma modeline bağlı olarak güney-güneybatı (GGB), kuzey-kuzeydoğu (KKD) yönlerinden esen rüzgarların hızında az da olsa azalma görülmüştür⁴³.

Nevşehir Sanayi ve Ticaret Odası verilerine göre kentte ticaret sektöründe toplam 4.891 işyeri bulunmaktadır. Perakende satış ve hizmet işi sunan mevcut işyerleri daha çok günlük, yeme-içme eğlence, hizmet ve ulaşım-iletişim sektörüne yönelik mekânsal öğelerden oluşmaktadır. Bu işyerlerin önemli bir kısmı, bankalar, eğitim kurumları ve resmi daireler gibi Atatürk Bulvarı ve Kayseri Caddesi boyunca yerleşmişlerdir. Sektörler içerisinde en dikkat çekici olan ulaşım-iletişim sektörleri Sümer Mahallesi'ndeki Yeni Galeriler Sitesinde hizmet sunmaktadır⁴⁴. Nevşehir'de günümüzde üretimine devam eden en önemli sanayi kuruluşu, MEY İçki Fabrikasıdır. Nevşehir'de Kavak İğnibiriketleri, halk arasında sarı taş olarak adlandırılan taşlar özellikle eski tarihi yapılarda ve düşük katlı konutların yapımında kullanılmaktadır.

Sonuç olarak Nevşehir'in, mekânsal değişim süreci orta ölçekte devam etmektedir. Şehirdeki yapılaşmada düzenli bir planlamadan ve bütüncül bir görünüş ve estetikten bahsetmek zordur. Özellikle jeo-kültürel dinamiklerine ve tarihsel dokusuna bağlı mekanların tasarımında bir bütün olarak estetik olan bir şehir hüviyeti kazanmalıdır.

Mevcut kentsel sorunlara yönelik geçici çözüm önerileri ve yeni gelişme alanları oluşturmaya yönelik parçacı yaklaşımlar var olan kentsel sorunlarına yenilerini eklemekte ve gelecekte ortaya çıkacak sorunlara da temel oluşturmaktadır. Özellikle şehrin oksijen borusu olan rekreasyon alanları diğer mekânsal yapılar içindeki oranı oldukça düşüktür. Bu bağlamda bozkırın ton olarak baskın olduğu şehirde sit alanları, imara kapatılmalıdır. Kent çevre yolu ve diğer şehirlerarası yol bütünü ile ağaçlandırıp, şehrin oksijen alanları genişletilmelidir. Ayrıca Nevşehir- Antalya demir yolu ulaşım projesine bağlı, olacak şekilde Kapadokya içinde yer alan turistik merkezler ile Nevşehir arasında hafif raylı tramvay bir o kadarda otantik ulaşım araçları yerleştirilmelidir.

43 Şikoğlu, a.g.t.,2017,s.89

44 Şikoğlu,a.g.t., 2017,s.144

gazi

Akademik
Bakış

243

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Kaynaklar

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Hurufat Defteri, (Vad). no: 559, 560, 562, 563, 1146, 1148, 1150, 1151, 1152.

Ma'lul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi, İstanbul 1928

AHMED REFİK, Anadolu Şehirleri: Damat İbrahim Paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir. *Türk Tarih ve Encümeni Mecmuası*, XIV/3,1340, s. 161.

ALPTÜRKER, İmran Gündüz, “Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma”, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2013 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

BUDAK, Ayşe, “Cumhuriyet İdeolojisinin Simgeleştirilmesi: Nevşehir Örnekleri”, *II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 2-5 Mayıs 2016, Nevşehir Ün. Yayını, Ankara 2017, s.177-79

BAYRAKAL, “Sedat, Nevşehir Kalesi ve Çevresindeki Osmanlı Mimari Dokusu”, S.59, *Erdem 2011*, s.85-95

BİLGE, Arif, *Bazı Abideleri ve Kitabeleriyle Nevşehir ve Lale Devri Tarihi*, Nazımbey Basımevi, Konya 1966

TOROĞLU, Emin, “Bir Osmanlı Şehir Tesisi: Nevşehir”, *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 16-18 Kasım 2011, c.5, Nevşehir Ün. Yayını, Ankara 2012

ÇAKILLI, Kevser, “Nevşehir’de Eğitim ve Eğitim Kurumları”, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2018 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

ÇERÇİ, Fahri, *Damat İbrahim Paşa ve Nevşehir*, İlya Yay, İzmir 2003

DEDEOĞLU, Bahadır, “Nevşehir Hanları ve Ticari Geçmişimizden Anılar”, *fibhaber.com*, 30.8.2020

DİNLEYEN, Mustafa, *Sularımız ve Nevşehir Çeşmeleri*, Nevşehir Belediyesi, Nevşehir 2008

EKİZ, Mehmet, “Nevşehir’de Türk Dönemi Mimari Eserleri”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

EYİCE, Semavi, “Damat İbrahim Paşa Külliyesi”, *TDVİA*, c.8, İstanbul 1993, s.443- 447.

GEDİK, Şevki, “Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

GÖKHAN, İlyas, Damat İbrahim Paşa'nın Nevşehir'e Yerleştirdiği Bekdik Aşireti ile İlgili Kayıtlar. *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, (Ed. Prof. Dr. İlyas Gökhan, Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SARAÇ, Dr. A. Gökçe ÖZCAN), Kömen Yay, Kayseri 2018, , s. 275-85

GÜNEY, Emrullah, “Nevşehir, Yerleşme Tarihçesi” *Nevşehir Kültür ve Araştırmaları Dergisi*, 3/10, Nevşehir 2008, s. 8

HORVATH, Bela, *Anadolu 1913*, Tarih Vakfı, Ankara 1996

HELMUTH von Moltke, *Türkiye Mektupları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969

KAYA, Mehmet, “XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Nevşehir Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu”, *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyum* 16-19 Kasım 2011, Nevşehir Ün. Yayını, c.5, Ankara 2012

KAYA, Mehmet, “XX. Yüzyılın Başlarında Niğde Sancağının Nüfusuna Dair”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.19, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2006, s. 202.

görsel

“Nevşehir” <https://tr.wikipedia.org/Nevşehir>, 30.8.2020

“Nevşehir Kavşağındaki Saat kulesi Şimdi Bir Başka Güzel”, *fibhaber.com*, 1.9.2020

“Nevşehir-yeni-çevreyolu-imar-planı” <http://www.fibhaber.com/nevsehir/nevsehir-yeni-cevreyolu-imar-planı-askiya-cikti-h96467.html>. 26.8.2020

ÖNTUĞ, M.(2012). Nevşehir Kazasında Eğitim ve Dini Sosyal Yapılar. *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyum 16-19 Kasım 2011*, Nevşehir Üniv. Yayını, c.4, Ankara 2012, s.443

ÖZDEMİR, Emin.- Çakıbaş, Ali, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nevşehir’de Bankacılık Faaliyetleri”, *Türkish Studies*, 8/5, 2013, s.3

ŞIKOĞLU, Emrah, “Nevşehir Şehir Coğrafyası”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2017 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

ŞAHİN, İlhan, Nevşehir, *TDVİA*, c.33, İstanbul 2007

ŞAŞMAZ,Musa, Niğde ve Çevresinde Kıtık. *Niğde Tarihi Üzerine*, Editör, Prof. Dr. Musa Şaşmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005

ŞEMSEDDİN Sami, *Kamusu'l-A'lam* , İstanbul 1889, c.6

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih:Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2013

Extended Abstract

It is known that national development efforts in the establishment process of the Republic of Turkey with a state dignitary in the Ottoman period were effective in the spatial and functional development of rural and urban settlements. In this process, while villages were established for sociological, security and administrative reasons, it is seen that new cities were established depending on geopolitical, security, commercial and administrative reasons in the urban context. The aim of this research is to be the analysis of the spatial, functional and demographic development process of the city of Nevşehir, from the first establishment to the present day.

In this framework, the method setup of the research is based on a design consisting of three stages: The first stage is the detailed evaluation of the geographical location, the name of the city and the historical background and spatial elements up to the Ottoman period without deviating from the urban development phenomenon. Although there is a lot of data in the context of Cappadocia, in the center of Nevşehir, in the Antiquity and the Middle Ages, the settlement showed itself with a security-centered structure that will be evaluated only in the context of derbent.

In the second stage, the data obtained from written sources regarding the social-cultural and spatial history of the city of Nevşehir in the Ottoman period were analyzed in detail. Here, how the urban texture of Nevşehir emerged, especially in the context of the urbanization process in the countryside, the parameters here are revealed based on the basic sources of the Ottoman period. In this context, the evaluation of the information in the Hurufat notebooks with analytical methods has revealed many unknowns about how the city developed physically. The first builder of Nevşehir was undoubtedly the Ottoman Grand Vizier Damat İbrahim Pasha and his family. In this section, both the structural elements revealed by the İbrahim Pasha tribe and the new migrations in the later process, the social, religious and educational institutions that emerged with the resources of the city notables and foundations, and the neighborhoods formed within this framework were revealed.

The third stage is to reveal the reflections of the effects of the early Republican ideology on the rural and spatial development process. At this point, especially the information in the Salnames and the transfer of the witnesses of the period were handled in the context of the urbanization

Gazi

Akademik
Bakış

245

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

policies of the central governments, and the urban texture of the Nevşehir county was tried to be revealed. In addition, the recent historical development process of the city has been defined with spatial and functional analyzes depending on the administrative regulations and migration phenomenon. In this section, spatial change and development in the context of the population increase due to the fact that Nevşehir became a province and the migration phenomenon that started in the same period has been revealed. In addition, the new spatial structures of the city and the physical development and environmental regulations of the city were discussed using analytical methods within the framework of migration, industrialization and new city regulations and plans after 1980.

As can be understood from the use of resources, this study is an inter-disciplinary study, and it will contribute to the discussion of the spatial, functional and demographic effects of administrative regulations on the urbanization process, as well as revealing the biography of the city in the historical process from the perspective of the historian. In addition, it is thought that Nevşehir will provide an analytical framework for future planning decisions in the context of the interaction between migration-urbanization and industrialization-urbanization processes.

görsel

Akademik
Bakış

246

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Hindistan'dan Amerika'ya Asyatik Koleranın Güzergâhları (1830-1832)

The Routes of Asiatic Cholera from India to America (1830-1832)

Selda GÜNER ÖZDEN*

Öz

Bu çalışmanın amacı sanayi ve bilim alanlarında ilerlemenin yaşandığı 19. yüzyılda Batı dünyasının kolerayla mücadelesini bütüncül bir yaklaşımla incelemektir. Kolera, sanayi çağının bir yan etkisi gibi belirerek toplumların, nüfus ve yaşam biçimlerini etkilemişti. Kirliliği su kaynakları, yoksulluk ve kötü sağlık şartları hem kırdı hem de kentte koleranın ortaya çıkması ve yayılmasında rol oynuyordu. Ancak koleranın menşei konusunda Batı dünyasının işaret ettiği yer Doğu'ydu. Hindistan ve Bangladeş'te endemik olarak görülen bir hastalığın 19. yüzyılda küresel bir sağlık sorununa dönüşmesi önemlidir. Bu makalede, modern çağda toplumların zihinlerinde derin etkiler bırakan Asya kolerasının 1830-1832 yıllarında Hindistan'dan çıkarak Avrupa ve Amerika'ya pandemik bir biçimde yayılma güzergahları ve sebep olduğu yaygın ölüm ve yıkımın hatta gündeme getirdiği sosyal konuların bir incelemesi yapılacaktır. Bahsi geçen dönemin doktor, politikacı veya memurlarının rapor ve hatıratlarına dayanan bu çalışma koleranın etrafında dönen tıbbi tartışmalara da dikkat çekmektedir. Zira Vibrio Cholerae basili 1854'te keşfedilinceye kadar kolera hakkında bilinenler son derece sınırlı ve onunla mücadele de başarısızdı. Kolerayla mücadelede üzerinde ittifak edilen husus ise tartışmalı taraflarıyla birlikte karantina uygulamasıydı.

Anahtar Kelimeler: Kolera, Salgın, Toplum, Hijyen, Karantina.

Abstract

The aim of this study is to examine the Western world's struggle against cholera in the 19th century, a time of industrial and scientific progress, with a global approach. Cholera emerged as a side effect of the industrial age, affecting populations and lifestyles. Polluted water sources, poverty and poor sanitation played a role in the emergence and spread of cholera in both rural and urban areas. However, it was the East that the Western world pointed to as the origin of cholera. It is significant that a disease endemic in India and Bangladesh became a global health problem in the 19th century. This article examines the route of the pandemic spread of Asiatic cholera from India to Europe and America between 1830 and 1832, and the widespread death and destruction it caused, as well as the social issues it raised, which left a deep impact on the minds of societies in the modern era. Based on the reports and memoirs of doctors, politicians and officials of the period in question, this study also draws attention to the medical debates surrounding cholera. Until the discovery of the bacillus Vibrio cholerae in 1854, what was known about cholera was extremely limited and the fight against it was unsuccessful. What was agreed upon in the fight against cholera was the practice of quarantine, with its controversial aspects.

Key Words: Cholera, Epidemic, Society, Sanitary, Quarantine.

Makale Geliş Tarihi: 16.12.2023, Makale Kabul Tarihi: 10.03.2024.
Araştırma Makalesi / Künye: GÜNER ÖZDEN, Selda. "Hindistan'dan Amerika'ya Asyatik Koleranın Güzergâhları (1830-1832)". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Ha-ziran 2024): s. 247-266. DOI: 10.19060/gav.1498873
Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, E-mail: sguner@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0669-8900.

*

Gazi

Akademik
Bakış
247
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Giriş

Kolera kelimesinin etimolojisi hakkında bir kesinlik olmasa da bazı kabul gören yaklaşımlar bulunmaktadır. “Kolera” kelimesi ilk olarak Hipokrat eserlerinde görülür ve burada sporadik ishal hastalığından bahsedilir. Başka bir açıklamaya göre, Yunanca chole (safra) ve rein (akış) kelimelerinden türetilmiş “safra akışı” anlamına gelmektedir.¹ Koleranın ilk ne zaman ortaya çıktığı veya 1817’den önce bir salgın olup olmadığı bilinmemektedir. 18. yüzyılda yaşamış Hollandalı hekim Gerard Van Swieten (1700-1772), 1742’den 1747’ye kadar karşılaştığı kolera vakalarıyla ilgili çalışmalarında, hastalığın tanısının konulmasında, şiddetli ishal ve kusmayı temel belirti kabul etmişti.² Kolera “mavi hastalık” da olarak biliniyordu. Dehidrasyon, “çökük, kadavra gibi bir çehreye neden oluyor ve cildin rengini değiştiriyordu”.³ Diğer taraftan modern dönemde elde edilen bulgular “Asyatik kolera”nın merkezi Hindistan’da belgelenen ilk salgının 1781’de Ganjam’da çıktığı, Bengal’deki birliklerin hastalığı Madras ve Kalküta’ya yaydığını göstermektedir.⁴ Kolera, Hindistan’da 1817’de ilk kez pandemiye dönüşmüş ve 1823’e kadar sürmüştü.⁵ Sheldon Watts’a göre Hindistan’da yerel şartlar ve ekolojik değişikliklerin etkisi, Bengal’de endemik yerel bir hastalığın 1817’de ülkede kronik bir soruna ve kısa bir süre sonra da küresel salgına dönüşmesine sebep olmuştu.⁶ İlk salgın, Çin, Japonya, Güneydoğu Asya’nın bazı bölgeleri ve Doğu Afrika kıyılarına ulaşmış, ancak Avrupa’yı etkilemeden 1823’te Kafkasya ve Anadolu’da sona ermişti.⁷ 1817-1823 ilk büyük salgın sırasında koleranın yayılmasında Kaçarlar ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaşa dikkat çekilmektedir. Zira askerler hastalığı evlerine götürmüşlerdir.⁸

- 1 Reinhard S. Speck, “Cholera”, *The Cambridge World History of Human Diseases*, Edit. Kenneth F. Kiple Cambridge University Press, Cambridge 1993, s. 642, Stephen W. Lacey, “Cholera: Calamitous Past, Ominous Future”, *Clinical Infectious Diseases*, 20, 5, 1995, s. 1409.
- 2 John Macpherson, *Annals of Cholera: from the Earliest Periods to the Year 1817*, H.K. Lewis, London 1884, s. 64-66.
- 3 Christopher Hamlin, *Cholera: The Biography*, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 2.
- 4 Nottidge Charles MacNamara, *History of Asiatic Cholera*, MacMillan, London 1876, s. 38-39, 41-42, Lacey, a.g.m., s. 1410.
- 5 “Cholera, London Quarterly Review”, s. 103, B. C. Deb – S. K. Bhattacharya- S. C. Pal, “Epidemiology of Cholera in India and its Treatment and Control”, *Current Science*, 59, 13/14, 1990, s. 702-707, Robert Pollitzer, “Cholera Studies”, *Bulletin of the World Health Organization*, 10, 3, 1954, s. 421-461, Özgür Yılmaz, “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 7, 1, 2017, s. 30-31.
- 6 Sheldon Watts, “Cholera and Civilization: Great Britain and India, 1817 to 1920”, *Epidemics and History, Disease, Power and Imperialism*, Edit. Sheldon Watts, Yale University Press, New Haven 1997, s. 167-212.
- 7 Piquemal, a.g.m., s. 27, Patrice BourdelaisJeanYves Raulot, *Une Peur Bleue: Histoire du Choléra en France, 1832-1854*, Payot, Paris 1987, s. 14.
- 8 Eralp Yaşar Azap, “1820-1823 Osmanlı-İran Savaşında Ortaya Çıkan Salgın ve Bu Salgının Savaşa Etkisi”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 2, 2020, s. 81-94. LaVerne Kuhnke, “Disease Ecologies of the Middle East and North Africa”, *The Cambridge World History of Human Diseases*, Kenneth F. Kiple, Edit., Cambridge University Press, Cambridge 1993, s. 458, Lacey, a.g.m., s. 1410.

Gör

Tarih yazıcılığında koleranın “Asyalılaştırılmasından” iki hekim sorumludur. John Macpherson (1817-1890) ve N. Charles MacNamara (1832-1918) Hindistan'da görev yapmış ve daha sonra İngiltere'de kolera hakkında yayınlarıyla tanınmıştı. Macpherson'ın *The Annals of Cholera from the Earliest Times to 1817 (1872)* adlı eseri R. H. Scoutetten'in 1869 tarihli *Histoire Chronologique Topographique et étymologique du Choléra* ve MacNamara'nın *Treatise on Asiatic Cholera (1870)* adlı eserlerine dayanmaktadır. MacNamara daha sonra *History of Asiatic Cholera (1876)* adlı eserinde Macpherson'ın tezine de referans vermiştir. Böylece kolera salgınının her zaman Asya'dan geldiği yönündeki modern iddiaların çoğunun kaynağı olmuşlardı. Koleranın ne olduğuna dair birbiriyle tamamen uyumsuz kavramlar ve yaklaşımlar kullansalar da her ikisi de antik Hindistan'da kolera salgınına dair hiçbir kanıt olmadığını kabul etmelerine rağmen, hastalığın her zaman Asyalı olduğu konusunda hemfikirler.⁹

1830-1832 kolera pandemisi, özellikle modern zamanların toplum ve devletlerinin hastalıklara bakış açısını belirlediği için tarihsel öneme sahiptir. Bu salgın, dünyanın büyük bir kısmı için hastalıkla ilgili ilk modern deneyim olduğu ve sonraki salgınlar ya da pandemiler hemen hemen aynı rotayı izleyeceğinden bütüncül bir şekilde incelenecektir. Daha sonra ortaya çıkan salgınlara karşı halkın ve hükümetlerin verdiği tepkilerin büyük bir kısmı bu pandemi sırasında edinilen deneyimlere dayanmaktadır. Demografik açıdan sıklıkla mukayese edildiği *Kara Ölüm*den daha az yıkıcı etkilere sahip kolera, yine de Asya'dan Akdeniz çevresine, Afrika'dan Atlantik'in her iki yakasındaki toplumlar üzerinde derin bir tesir bırakmıştı. Bahsi geçen çağda salgının yayılmasında ticaret, hac, askerî çatışma ve göç yoluyla insan etkileşiminin yoğunlaşması önemli bir faktördü. Neredeyse 1837'ye kadar süren ve dünya genelinde görülen ikinci kolera salgını, Avrupa ve Kuzey Afrika'dan ve Atlantik üzerinden Kuzey Amerika'nın doğusuna yayılmıştı.¹⁰

Bilinmeyenle Mücadele: Etiyoloji, coğrafya ve tartışılabilir konular

Kolera, 19. yüzyılın, özellikle de sanayileşme çağındaki Avrupa'nın salgın hastalığı olarak kabul edilmektedir.¹¹ Sanayileşmenin yarattığı değişen hasta-

- 9 MacNamara, *a.g.e.*, s. 4-5, 35-36, Macpherson, *Annals*, s. 115-117, 159. R. Pollitzer, “Cholera Studies: I. History of the Disease”, *Bulletin of the World Health Organization*, 10, 1954, s. 421-261. Vijay Prashad, “Native Dirt/Imperial Ordure: The Cholera of 1832 and the Morbid Resolutions of Modernity”, *Journal of Historical Sociology*, 1994, s. 243-260. Ayrıca Bkz. David Arnold, *Colonizing the Body: State Medicine and Epidemic Disease in Nineteenth-Century India*, University of California Press, California 1993, s. 184, Reginald Orton, *An Essay on the Epidemic Cholera of India*, London 1831, s. 434-437, 451-454.
- 10 Michael Durey, *The Return of the Plague: British Society and the Cholera, 1831-32*, Dublin 1979, s. 7-18, 197-200, R. J. Morris, *Cholera, 1832: The Social Response to an Epidemic*, Croom Helm, London 1976, s. 21-24.
- 11 Richard J. Evans, “Epidemics and Revolutions: Cholera in Nineteenth-Century Europe”, *Past and Present*, 120, 1988, s. 125-127, David Arnold, “Cholera and Colonialism in British India”, *Past and Present*, 113, 1986, s. 118, Patrice Bourdelais, André Dodin, *Visages*

görsel

Akademik
Bakış
249
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

lık ve toplum ilişkilerinin ilk ve birçok açıdan en önemli tezahürü, kolera-
nın küresel çapta yayılma potansiyeliydi.¹² Ancak o yıllarda kolera hakkında
bilinenler çok sınırlıydı. Bugün kesin olarak bilinenler ise Asya kolerasının
etiyojik ajanı virgül şeklinde bir bakteri *V. Cholerae*'dir. Enfeksiyon her za-
man ağız yoluyla gerçekleşir.¹³ *Vibrio cholerae* bakterisi Filippo Paccini tara-
fından kolera kurbanlarının dışkılarında ve bağırsak içeriklerinde görülmüş
ve ilk kez 1854 yılında Floransa'da yayınladığı bir raporda tanımlanmıştır.
Paccini'nin gözlemleri neticesinde hastalığın bulaşma yolu konusunda top-
lumları bilgilendirme gerekliliği ortaya çıkmıştı.¹⁴

Her hastalığın, ortaya çıktığı yere göre farklılık gösteren kendine özgü
bir kronolojisi olduğu tarihsel bir gerçekliktir. Bu dönemde koleraya dair en
mühim bilgi "tıpki veba gibi gezgin bir bulaşıcı hastalık" olduğuydu.¹⁵ Batı'da kabul edildiği üzere kolera, veba gibi Asya'dan gelmiş ve bu sebeple, Doğu'dan gelen ölümcül bir tehlike olarak tarif edilmişti.¹⁶ Asya'nın "alüvyonlu bataklıkları ve sıtmal ormanlarından" Rusya, Ön Asya ve Kuzey Afrika üzerinden Avrupa şehirlerine ve Avrupa'dan Atlantik'e geçmişti.¹⁷ İkinci salgının ortaya çıkışı, 1827'de Pencap'da görülmesiyle başlatılır, fakat Batı dünyasına yayılması 1829'da Orenburg'da (26 Ağustos) çıkmasıyla tarihlenmiştir. Diğer taraftan 1830-31 kışında Polonya'daki Rus ordusunda rastlanmış ve ilkbaharda Varşova ve sonrasında Riga'ya ulaşmıştı.¹⁸ İlginç olan 1831 yazında eş zamanlı biçimde İstanbul, Viyana ve Berlin'e, Ekim 1831'de de Hamburg'a ulaşmıştır. 1830'un sonlarında ilk kez Habsburg Monarşisi'nin doğusuna, Galiçya'ya ve Kuzeydoğu Macaristan'da tedbirler alınmasına rağmen 1831 Ağustos ortasında Viyana'ya ulaşmıştı. 1831'de Orta Avrupa'da yaklaşmakta olan salgın, kamuoyunda korkuyla birlikte bir tartışma konusu haline gelmiş ve salgınla nasıl mücadele edileceği ve nasıl korunulacağı sorularını gündeme getirmişti.¹⁹ 1831-32 salgını esnasında "koleradan korunmak için temel önlemler üzerine" başlıklı popüler incelemelerin yayınlaması bir önleyici tıp fikrinin de olduğunu göstermektedir.²⁰

du Choléra, Belin, Paris 1987, s. 35-6, 40, 48, 50.

12 William H. McNeill, *Plagues and Peoples*, Anchor Press, New York 1976, s. 230.

13 Speck, a.g.m., s. 243. Mark Harrison, "Tropical Medicine in Nineteenth-Century India", *The British Journal for the History of Science*, 25, 3, 1992, s. 300.

14 R. J. Morris, *Cholera, 1832: The social response to an epidemic*, London 1976, s. 7.

15 Jürgen Osterhammel, *Dönüşen Dünya Küresel 19. Yüzyıl Tarihi*, (çev. Mustafa Özel), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2022, s. 269-271.

16 Osterhammel, a.g.e., s. 270.

17 Charles Curtis, *An account of the diseases of India*, W. Laing, Logman, Hurst, Rees and Orme, J. Murray, Edinburgh 1807, s. 3. Asa Briggs, "Cholera and Society in the Nineteenth Century", *Past and Present*, 19, 1961, s. 76. B. W. Richardson, *Introduction to The Health of Nations: A Review of the Work of Edwin Chadwick*, London 1887.

18 Speck, a.g.m., s. 246.

19 <https://ub.meduniwien.ac.at/blog/?tag=sammlung-cholera-epidemie-1831-1832> (Erişim Tarihi: 25. 11.2023), ayrıca bkz. Ernst Visser, *Urban Developments in the Time of Cholera: Vienna 1830-1850*, Central European University, Budapest 2011 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 20-25.

20 Erwin H. Ackerknecht, "Hygiene in France, 1815-1848", *Bulletin of the History of Medicine*, 22, 2, 1948, s. 131.

Gör

Akademik
Bakış

250

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Kolera vibriosunun keşfi 1854 olsa da bu bakterinin mahiyetine dair bilimsel açıklamalar için Robert Koch'un İskenderiye'de 1883 yılındaki çalışmalarının sonuçlarını beklemek gerekmişti. Uzun süre tıp dünyasında hastalığın hangi yollarla bulaştığı veya önlenebileceği konusunda bir uzlaşma olmamıştı. Ayrıca 19. yüzyılda tıp alemi gerek veba gerek koleranın bulaşıcı olup olmadığı konusunda da ikiye ayrılmıştı. 1831-1832 kolerası neredeyse tüm dünyada etkisini gösterirken hastalıkla mücadelede bu iki farklı fikrin tartışmalarının arttığı görülmektedir. Koleranın bulaşıcı olduğunu savunanlar yani "contagionistler" ve hastalığı çevresel faktörlerle açıklayan "miasmatismler" tamamen zıt iki bakış açısını temsil ediyordu. Üçüncü grup "eklektikler", neredeyse 50 sene sonra (1883) her iki ekolün tezlerini birleştirerek orta yolu oluşturacaktı.²¹ Bu tartışma ortamı batı tıp dünyasında özellikle üç kavramı gündeme taşımıştı; bulaşıcılık, sanitasyon ve tedavi.

Koleranın yayılma güzergâhlarıyla göç meselesinin birlikte değerlendirilmesi dikkat çekicidir. 19. yüzyılda göç kalıpları değişmişti ve göçmen hareketliliği Yeni Dünya'ya yönelirken Batı Avrupa'dan geçiyordu. Ulaşımın hızı, zaman ve mekân algısının da değişmesine yol açtı. Kolera, teknolojinin dünyayı giderek daha büyük ölçüde değiştirdiği bir dönemde Batının yeni kırılan noktasını oluşturuyordu. İnsan hareketliliğinin arttığı bu modern devirde Asya kolerası, çok daha kolay yayılabiliyordu.²² Diğer taraftan göç, sadece insanların kıtalar ya da ülkeler arasında gerçekleştirdikleri bir hareket değildi. 1800'ler insanların kendi ülkelerinde kırdan kente sanayiye istihdam olmak adına göçüne de şahitlik etmişti. Sayıları hızla artan işçilerin yaşam koşullarındaki zafiyet, düşük ücretler beraberinde kent yoksulluğunu getirmişti. Kalabalık ailelerin küçük odalarda yaşaması, aynı su kaynağı ve tuvaletleri kullanması temizlik ve hijyen sorunlarına sebep oluyordu. Küçük mekanlarda kalabalık yaşamlar, evlerin kırdakinden farklı olarak birbirine yakınlığı ve kapalı fabrika ortamında uzun süren çalışma saatleri salgın hastalık için müsait bir ortamdı.²³

21 "Cholera, London Quarterly Review. No. XCI. Article VI. On the Cholera", *The North American Review*, 35, 76, 1832, s. 93, N. Howard-Jones, "Origins Of International Health Work", *The British Medical Journal*, 1, 4661, 1950, s. 1033, N. Howard-Jones, "Robert Koch and the cholera vibrio: a centenary", *British Medical Journal*, 288, 6414, 1984, s. 379-381. Tıp tarihçileri, Louis Pasteur ve Robert Koch'un mikrobiyolojik keşiflerinden önceki yüzyılda hastalıkların bulaşmasına ilişkin iki ana teoriyi birbirinden ayırmıştır: Karantina yasalarının temelini oluşturan ve temas veya vücut sıvılarıyla bulaşan belirli bir enfeksiyon kaynağının (contagium vivum) varlığı inancına dayanan "bulaşmacı" görüşler ve hastalığın kaynağını havanın kalitesinde, genellikle belirli ama uzak yerlerde oluşan ve rüzgarlarla taşınan bir "miasma"da bulan "anti-kontagionizm". Bkz. Anne McWhir, "Mary Shelley's Anti-Contagionism: 'The Last Man as' 'Fatal Narrative'", *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 35, 2, 2002, s. 23, Irwin W. Sherman, *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*, (çev. Emel Tümbay, Mine Anğ Küçükler), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2016, s. 45-46.

22 Valeska Huber, "The Unification of the Globe by Disease? The International Sanitary Conferences on Cholera, 1851-1894", *The Historical Journal*, 49, 2, 2006, s. 455, McNeill, *a.g.e.*, s. 231-232, Kelley Lee, Richard Dodgson, "Globalization and Cholera: Implications for Global Governance", *Global Governance*, 6, 2, 2000, s. 218.

23 Sherman, *a.g.e.*, s. 51-52.

görsel

Akademik
Bakış

251

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Avrupa'da kolera "toplumun hastalığı" olarak kabul edilmekteydi. "Vahşi doğadaki tek tük köy sakinlerinden ziyade şehirlere, kalabalıklara saldırırdı."²⁴ Asya ve Afrika'da da ticaret ve ticaret yollarının bir hastalığı olarak görülmüştü: "İstila' için her zaman en iyi yolları seçiyordu. İnsan gibi, şehirden şehre giden ana yollar boyunca yavaş yavaş ilerler ve ilk olarak en kalabalık ve ticari olanlara saldırır. Henüz enfekte olmamış bir ülkeye ulaştığında, başlıca liman ya da sınır kentini seçer ve oradan büyük şehirlere bulaşır."²⁵ Kolera kalabalıklar, özellikle yoksulları etkilemiş, yaşam koşullarından beslenmişti. Ne zaman Avrupa ülkelerini tehdit etse topluma yönelik kaygıları öne çıkarmıştır. Ortaya çıktığı her yerde, yerel idari yapıların etkinlik ve direncini sıardı:

"Siyasi, sosyal ve ahlaki eksiklikleri ortaya çıkarırdı. Dedikodulara, şüphelere ve hatta şiddetli toplumsal çatışmalara yol açtı. Sadece vaazlara değil, romanlara ve sanat eserlerine de ilham verdi. Tüm bu nedenlerden ötürü, on dokuzuncu yüzyılda koleranın tarihi üzerine yapılacak bir çalışma, tıbbi epidemiyoloji üzerine yapılacak bir incelemeden çok daha fazlasıdır; bu tür incelemeler her ne kadar etkileyici olsalar da sosyal tarihin önemli ve ihmal edilmiş bir bölümüdür."²⁶

Batı toplumunun maddi gelişimi kolera karşısında yetersiz kalmıştı. Nitekim hem fen bilimleri hem de modern devlet formasyonunun bu güçlü günlerinde kolera tüm "medenî göstergelerle" çelişiyordu. "İlerleme" özgürlüğün bir ürünüydü. Fikirler ve malların serbest ve güvenli dolaşımı ve aynı şekilde mülkiyet ve sermayenin serbest kullanımı ilerlemeyi getirmişti. Koleraya karşı kontrol, baskı, kısıtlama, tecrit uygulamaları toplumsal iş birliğini zayıflatabilirdi. Devlet hangi politikaları uygularsa uygulasin, kolerayı durdurmanın herkesin iş birliğini gerektirdiği bu dönemde ortaya çıkmıştı. Böylece, vatandaşlarına karşı sorumlu olması gereken devletler, sorumluluğu yine o vatandaşların üzerine atarak onları kendilerine karşı sorumlu hale getirdiler.²⁷ Zira tek bir kişinin bağırsaklarındaki bakteri sadece bir köye değil, bir kıtaya kolera bulaştırabilirdi. Ancak hatırdı tutulması gereken husus, kolera korkusu uluslararası bir gözetim ve baskıyı beraberinde getirmişti.²⁸ Hastalığı kontrol altında tutmak için insanları belli bir süre özgürlüklerinden mahrum ederek belli yerlere kapatma uygulamaları doğmuştu. Örneğin kolera İslam dünyasında, hacıların dönüş yolunda karantinaya alınmasına

24 James Christie, *Cholera Epidemics in East Africa. An Account of the Several Diffusions of the Disease in that Country from 1821 till 1872, with an Outline of the Geography, Ethnography, and Trade Connections of the Regions through which the Epidemics Passed*, Macmillan and Co., London 1876, s. 100.

25 Briggs, a.g.m., s. 76, Christie, a.g.e., s. 110.

26 Charles Creighton, *A History of Epidemics in Great Britain*, C. 2, Cambridge, 1891-1894, s. vi. Ayrıca bkz. R. E. McGrew, "The First Cholera Epidemic and Social History", *Bulletin Historical Medicine*, 34, 1960, s. 61-62.

27 Hamlin, a.g.e., s. 5-6.

28 Ira Klein, "Imperialism, Ecology, and Disease", *Indian Economic and Social History Journal*, 31, 4, 1994, s. 493-494.

sebeplere olmuştur. Ayrıca ülke içinde de kolera, sıradan insanların, hastalığı evlerinde atlatma, temizlik alışkanlıklarını yerine getirme, geleneksel cenaze uygulamaları gibi işlemlerinin kamu yararı için askıya alınabileceği veya kısıtlanabileceği bir sisteme yol açmıştı. Ancak bu 19. yüzyıl liberal değer ve uygulamalarıyla pek bağdaşmamaktadır.²⁹

Koleranın, yaygınlığı ve tekraren kendini göstermesi ve dünyanın birçok yerinde ortaya çıkması hâkim sosyal koşullarla da yakından ilişkiliydi. Kolera yayılırken, 19. yüzyıl sanayileşmesinde salgının bulaşmasını kolaylaştıran verimli bir ortam bulmuştu. Hayat koşulları, yoksulluk, yetersiz beslenme, kalabalıkların bir araya gelmesi, cehalet ve temel sağlık hizmetlerinin eksikliği koleranın Avrupa'nın yeni kent merkezlerinde gelişmesini kolaylaştırdı.³⁰ Avrupa'ya girdikten sonra kolera, sanayileşmenin olumsuz yanlarını gözler önüne sermiş ve dikkatleri yoksulların yaşam şartları, kentleşme ve sağlık hizmetlerinin yetersizliğine çekti. İlerleme ve modernitenin diğer yüzünü açığa çıkarmıştı.³¹ Koleranın kapitalizmin yükselişiyle aynı döneme denk gelmesi, hatta onun kapitalizmin bir yan etkisi olduğu düşüncesi yaygındır. "Karanlık, kapalı fabrikalar", İngiltere'de ve başka yerlerde sanayi devrimi ve kolera salgınlarının paradigmatik yerleridir.³² Kolera sadece yoksulların kalabalık konutlarıyla sınırlı kalmamış, çoğu zaman daha geniş bir alana yayılması ve varlıklı sınıflara ulaşması için açık bir yol bulmuştu. En yaygın bulaşıcılık yolu kolera atıklarının ya toprağa nüfuz ederek kuyulara karışması ya da kanal ve lağım boyuncu akarak bazen tüm yerleşim yerlerine su sağlayan nehirlere karışmasıydı. Bu sayede içme ve mutfak amaçlı kullanılan suyun hasta edici başat faktör haline geldiği anlaşılmaktadır.³³ Mesela modern epidemiyolojinin kurucusu John Snow 1832'de İngiltere'deki gözlemleri sonucunda hastalığın su yoluyla bulaşmasına ilişkin ilk tespitleri yapmıştı. Snow, hastalığın yayılmasının içme suyu ve kanalizasyon karışmasıyla bağlantılı olduğunu fark etmişti. Hastalığın kişiden kişiye temastan ziyade kirli su yoluyla daha kolay yayıldığını iddia etmişti.³⁴ Ancak hastalığı önlemek, kanalizasyonu içme suyundan ayırmak anlamına geliyordu ki bu da borulara, filtreleme tesislerine ve diğer kentsel altyapılara büyük yatırımlar yapılmasını gerektiriyordu. Sadece zengin sanayi ülkeleri bu masrafları karşılayabilirdi.³⁵

29 Klein, a.g.m., s. 494.

30 Lee- Richard Dodgson, a.g.m., s. 220.

31 Huber, a.g.m., s. 454.

32 Hamlin, a.g.e., s. 6.

33 Richard G. A. Feachem, "Environmental Aspects of Cholera Epidemiology. III. Transmission and control", *Tropical Diseases Bulletin*, 79, 1982, s. 12.

34 J. Snow, *On The Mode of Communication of Cholera*, John Churchill, London 1854, R. D. Morris, *The Blue Death: Disease, Disaster and the Water we Drink*, Harper Collins, New York 2007, s. 43, Wayne Melville, Xavier Fazio, "The Life and Work of John Snow: Investigating science as inquiry through Snow's work involving cholera", *The Science Teacher*, 74, 7, 2007, s. 42, Coşkun Bakar, "Avrupa'da Dolaşan Koleranın Gölgesinde, İstanbul Uluslararası Sağlık Konferansı, 1866", *Turk J Public Health*, 18, 1, 2020, s. 69.

35 Daniel R. Headrick, *Power over Peoples, Technology, Environments, and Western Im-*

gisi

Akademik
Bakış

253

Cilt 17

Sayı 34

Yaz 2024

1830-1832 kolera salgınının ülkelere verdiği en önemli dersler arasında, hastalıkların önlenmesine dair yeni bilgiler ve halk sağlığı hizmetinin doğuşu sayılabilir. Özellikle Batı coğrafyasında hükümetlerin, kamu sağlığı hizmetini devletin üzerine düşen bir görev olduğunu idrak ettiğini görmekteyiz. Bunun ilk tatbikinin kentlerde gerçekleşmiştir. Çöp ve atık suların uzaklaştırılması ve temiz içme suyu temini kalabalık nüfusların sağlığını korumada öncelikli uygulamalara dönüşmüştü.³⁶ Mesela 19. yüzyıl tarihinin ana teması İngiltere’de de koleraydı ve 1830-32 ve sonraki salgınlardan halk arasında huzursuzluğa yol açtığı, sosyal çatışmayı yükselttiği ve “belediye reformu” ve “halk sağlığının iyileştirilmesi” için bir motivasyon olduğu görülmektedir.³⁷

Bulaşıcı hastalıkların uzak yerler arasında taşınması 19. yüzyıla ait yeni bir olgu değildi. Ancak kolera döneminde hastalıklar bir yerden bir yere daha kolay “seyahat edebilmiş” ve buharlı gemilerin gelişmesiyle ulaşımın hızlanmasından faydalanabilmiştir. Örneğin, “1831’de salgın Mekke’den Fas’tan Filipinler’e kadar Müslüman hacıların döndüğü ülkelere taşındı; o yıl İngiltere’ye ve bir yıl sonra da Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri’ne ulaşmıştı.”³⁸

1830’da İran, Rusya ve birçok ülkede görülen “kolera morbus” İstanbul’u da etkisi altına alınca karantina uygulanmıştı. Bu durum, bulaşıcı hastalıklara karşı mücadelede uluslararası iş birliğinin parçası olma ve modern karantina sisteminin teşekkülünde önemli bir role sahipti.³⁹ Bu dönemde Osmanlı Devleti’nde modernleşme çabaları ve sağlıklı ilgili yeni kurumların ihdas edildiği hatırlanmalıdır. Kolera ve diğer salgınlarla mücadelede alınan tedbirler bu sürecinin bir parçasıydı. Karantinanın işleyişi Osmanlı Devleti’ni Batı dünyasının standart uygulamalarına yaklaştırmıştı.⁴⁰ Kolera pandemisi bağlamında Osmanlı Devleti’nin, yeni kurulan modern ordunun asker ve insan kaynaklarını koruma amacı belirleyiciydi. Bunun için II. Mahmud, tahaffuz tedbirlerine uyularak Karadeniz üzerinden gelecek gemilerin karantinaya alınmasını istemiştir.⁴¹ Benzer şekilde Mısır’da da Mehmed Ali Paşa’nın koleraya karşı karantina uyguladığını görmekteyiz. Mısır’daki durumun ciddiyetini İstanbul’dan öğrenmekteyiz. 24 Kasım 1831 tarihli bir takrirde, Mısır’da koleradan 30 bin nizamiye askerinin öldüğü bildirilmişti.⁴² Mısır

perialism, 1400 to the Present, Princeton University Press, Princeton 2010, s. 240.

36 Osterhammel, *a.g.e.*, s. 245.

37 Hamlin, *a.g.e.*, s. 54-55.

38 Anne Hardy, “Cholera, Quarantine, and the English Preventive System”, *Medical History*, 37, 1993, s. 250, Headrick, *a.g.e.*, s. 239-240, McNeill, *a.g.e.*, s. 233.

39 Gülden Sarıyıldız, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, 58, 222, 1994, s. 330.

40 Sarıyıldız, *a.g.m.*, s. 333-334.

41 BOA, HAT 47951. Ahmed Lütfi Efendi de Karadeniz’den gelen sefâin için Büyük Liman ve İstinye Körfezi’nde inşa edilen karantina mahallerinde 10 gün bekletilmelerinden bahsetmiştir. Bkz. Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih*, C. 5, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1302, s. 126, Sarıyıldız, *a.g.m.* s. 333.

42 18 Cemaziyelahir 1247 (24 Kasım 1831) BOA, TSMA.e 320-22. 29 Zilhicce 1247 (30 Mayıs

görsel

uluslararası ticaret ve hac güzergahında olması sebebiyle doğu Akdeniz'de pandemiden etkilenmişti. Mısır'da salgın Temmuz 1831'de Mekke'den gelen hacıların gelişiyle başlamıştı. Salgın Kahire'den tüm coğrafyaya yayılmıştı: “150.000 kişinin öldüğü söylenmektedir; ölüm oranı nüfusun her 1.000'inde 50'dir.”⁴³

Koleranın ülkeler, devletler arası geçilmez sınırlarının olmadığı, tüm dünyanın enfekte olabileceğine ilişkin söylem yaygınlaşırken, salgın hastalıklardan korunmaya ilişkin klasik tartışma esasen “sınırların savunulması”nı gündeme getirdi. Kolera Avrupa'ya girdiğinde, referans noktası 14. yüzyıldan itibaren Avrupa'yı etkisi altına alan vebaydı. Veba gibi salgın hastalıklardan korunmak için kullanılan geleneksel yöntemler, karantina sistemi ve sıhhi kordonlardı. Ancak, uluslararası temaslar ve bağlantıların arttığı, ticaret ve alışverişin sınırların ötesine geçişlerle ilişkili olduğu bir dünyada bunların uygulanamaz ve kabul edilemez olduğu görülmüştür. Zira pek çok Avrupalı, ticaret ve kolonyal ilişkilerle dünyanın giderek birleşmesinden kazanç elde ediyordu ve bu nedenle seyahat kısıtlamalarının kaldırılmasından yanaydı.⁴⁴

Batı Dünyası'nda “Mavi Ölüm”

İngiltere'de 1825 senesinde aslında vebaya karşı bir tedbir olarak hazırlanan *Karantina Yasası* 1831-1832 kolera salgını sayesinde mühim bir teste tabi tutuldu. Kolera yayılmaya başladığında İngiliz Hükümeti, 1831 yılının başlarında büyükelçisi tarafından St. Petersburg'da başlayan salgından haberdar edildi.⁴⁵ Askerî cerrah Dr. James Barry (1789-1865) hastalığı incelemek üzere St. Petersburg'a gönderildi.⁴⁶ 1831 Nisan ayında Majesteleri Kral Edward yabancı limanlardan gelen tüm gemilerin sıkı bir şekilde karantinaya alınması için emir yayınladı.⁴⁷ Bunun akabinde Özel Konsey Rusya'dan İngiltere'ye gelen tüm gemilerin karantina altına alınmaya başlanmasını ve denetlenmesini sağladı. Ayrıca, sarı hummayla mücadele kapsamında ilk defa 1805 yılında kurulan ve Haziran 1831'den Mayıs 1832'ye kadar her gün toplanan-

1832) BOA, HAT 1229-47950, 47951, 47952.

- 43 “History Of Cholera in Egypt”, *The British Medical Journal*, 1, 4708, 1951, s. 688, Justin A. McCarthy, “Nineteenth-Century Egyptian Population”, *Middle Eastern Studies*, 12, 3, 1976, s. 7-8, Lacey, “Cholera: Calamitous Past”, s. 1410, Ayrıca bkz. F. M. Sandwith, *Cholera in Egypt*, Eyre and Spottiswoode for H.M.S.O., London 1892. Ayrıca bkz. MacPherson, *Annals of Cholera*. William Addison, “Notes on Epidemical Diseases”, *Association Medical Journal*, 2, 53, 1854, s. 7. Yayılma hızına dair farklı tasvirler için bkz. Jacques Piquemal, “Le Choléra de 1832 en France et la Pensée Médicale”, *Thalès*, 10, 1959, s. 27, Augustin Fabre- Fortuné Chaïlan, *Histoire de Choléra-Morbus Asiatique*, Marius Olive, Marseilles 1835, s. 6, Patrice Bourdelais - JeanYves Raulot, *Une Peur Bleue: Histoire du Choléra en France, 1832-1854*, Payot, Paris 1987, s. 14.
- 44 Huber, a.g.m., s. 453, 456, Osterhammel, a.g.e., s. 280, ayrıca bkz. Shawn William Miller, *An Environmental History of Latin America New Approaches to the Americas*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 109-110.
- 45 George Hamilton Bell, *Treatise on Cholera Asphyxia, or Epidemic Cholera, as it Appeared in Asia, and More Recently in Europe*, William Blackwood, Edinburgh 1832, s. 190.
- 46 Thomas Shapter, *The History of the Cholera in Exeter in 1832*, John Churchill Churchill, London 1849, s. 1.
- 47 Creighton, a.g.e., s. 794.

gazi

Akademik
Bakış
255
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

cak Merkez Sağlık Kurulu'nu yeniden oluşturdu. Kurulun yetkileri sınırlıydı ve kendi bölgelerinde fiilen önlem almaktan sorumlu olanlar kilise meclis komiteleriydi. Bunlar genellikle salgın karşısında etkisiz ve yavaş olmakla eleştiriliyordu.⁴⁸

Hastalığın Hamburg'a yayıldığı öğrenilince, karantina Baltık Limanları'ndan gelen tüm gemileri kapsayacak şekilde genişletildiyse de 23 Ekim 1831'de Sunderland'de ilk vaka, rıhtım yakınlarında yaşayan William Sproat'da görüldü. Sproat üç gün sonra ölmüştü.⁴⁹ Sağlık Kurulu'nun tavsiyesi üzerine Ekim 1831'de Özel Konsey tarafından çıkarılan yönetmelikler önem arz etmektedir. Hem denizde hem de karada karantina tedbirleri alınmıştı. Hatta Magistralar, gerekirse askerlerden oluşturulan kordonlar yardımıyla, hastalık bulaşmış kasabaları tecrit etme yetkisine sahipti. Evler "Dikkat" ya da "Hasta" ibareleriyle işaretlenmiş, enfekte kişilerin beslenmesi, bakımı, tecrit edilmesi ve gömülmesi için önlemler alınmıştı.⁵⁰ 14 Kasım 1831'de hastaların bakımı konusunda yerel sağlık kurullarına daha fazla rehberlik bilgisi içeren bir dizi kural yayınlanmıştı. Bu tedbirler her ne kadar kâğıt üzerinde "mecburi" olsa da uygulamaya geçirilmesinde neler yaşandığı, tatbik edilmediği bilinmemektedir.⁵¹ Kolera tüm ülkeye yayılmıştı. Şubat 1832'de Parlamento Kolera Morbusunu Önleme Yasası'nı (Morbus Prevention Act) geçirdi ve yerel sağlık kurullarına bazı yetkiler verildi. Ancak o zamana kadar ülke zaten salgını yaşıyordu ve yasanın etkili olması mümkün değildi. İngiltere'de 1831 Ekiminden itibaren 1832 boyunca 32.000 kişi koleradan ölmüştü.⁵²

48 <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/towncountry/towns/tyne-and-wear-case-study/introduction/cholera-in-sunderland/> (Erişim Tarihi: 24.11.2023), bkz. J. Simon, *English Sanitary Institutions*, London 1897, s. 169-170.

49 <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/towncountry/towns/tyne-and-wear-case-study/introduction/cholera-in-sunderland/> (Erişim Tarihi: 24.11.2023) Ayrıca bkz. Stephanie J. Snow, "Commentary: Sutherland, Snow and water: the transmission of cholera in the nineteenth century", *International Journal of Epidemiology*, 31, 5, 2002, s. 909, James Butler Kell, *On the Appearance of Cholera at Sunderland in 1831: with Some Account of that Disease*, Hodges & Smith, Dublin; Smith & Son, Glasgow, Londra 1834, s. 2, 19-20, William Reid Clanny, *Hyperanthrax or the Cholera of Sunderland*, Whittaker, Treacher, and Arnott, London 1832, s. 12.

50 <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/towncountry/towns/tyne-and-wear-case-study/introduction/cholera-in-sunderland/> (Erişim Tarihi: 23. 11.2023). Bkz. T. South Wood-Smith, *The Common Nature of Epidemics*, Edit: T. Baker, London 1866, s. 63.

51 Bell, *a.g.e.*, s. 211-212, <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/towncountry/towns/tyne-and-wear-case-study/introduction/cholera-in-sunderland/> (Erişim Tarihi: 23. 11.2023)

52 <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/towncountry/towns/tyne-and-wear-case-study/introduction/cholera-in-sunderland/> (Erişim Tarihi: 23. 11.2023), Kell, *On the Appearance of Cholera at Sunderland*, s. 97-99, 105. *General Board of Health, First Report on Quarantine*, 1849. Ek kısmı. Ayrıca bkz. *Report on Quarantine; General Board of Health*, W. Clowes & Sons for H.M.S.O., London 1849, Simon Garfield 50 binden fazla insanın öldüğünü iddia etmiştir. *Harita Üzerinde*, Çev. B. Emre Alkim, Domingo, İstanbul 2020, s. 209.

görsel

İngiltere örneğinde verdiğimiz kolera değerlendirmesini Fransa ile mukayese ettiğimizde tıbbi tartışma ve bilinmezlik noktalarının benzediği söylenebiliriz. Örneğin 1831 yılında kolera bahsinde benzer korkular Fransa'da da ortaya çıktığında, Dr. François Magendie (1783-1855), Académie des Sciences'dan salgını incelemek üzere kendisini Britanya'ya göndermesini talep etmişti. Akademi onay verdikten sonra Magendie, 2 Aralık 1831'de Sunderland'e gitmişti. Ancak dönüşünde karantina önlemlerinin çözüm olmadığını iddia etmiş ve kolera Paris'e yayıldığında şehrin farklı yerlerinden alınan hava örneklerinin analiz edilmesini önermişti. Daha sonra, Paris'teki kolera'yı incelemek üzere Roma'dan İtalyan doktorlardan oluşan bir heyet gelmiş, fakat tüm bu ziyaretleri sonuçsuz kalmıştı.⁵³ Paris'te ilk vakalar 14 Mart 1832'de görüldüğünde, hastalığın veba gibi Akdeniz limanlarından değil de Ren havzası ve Manş Denizi üzerinden geldiği tespit edilmişti. Paris'te kamusal alanlar boşalmış, şehirden kaçışlar başlamış, hatta cesetleri gömme sorunu baş göstermişti. Parisliler arasında salgının nedeni hakkındagerçek dışı hikayeler anlatıldığı da bilinmektedir.⁵⁴ Tüm salgınlarda olduğu gibi en yüksek ölüm oranı sosyo-ekonomik olarak alt sınıflar arasındaydı. Ancak Fransa kolera salgınına siyasi tarihinin en hareketli günlerinde yakalanmıştı. 1830 Devrimi'nin etkileri devam etmekteydi. Hatta kolera, "devlet tarafından sivil yaşam üzerinde yapılan yeni düzenlemelerin test edildiği bir vakaya dönüşmüştü."⁵⁵

Kolera, Batı Dünyası'nda özellikle halk sağlığı bilincinin gelişiminde etkili olmuştur. 1830-1832 yıllarında kolera "tedavi edilmesi değil önlenmesi gereken" bir hastalıktı.⁵⁶ Kolera hakkında bilinenlerin sınırları, gözlem, tecrübe ve araştırmalarla genişletilmeye çalışılıyordu. Mesela tüm üyeleri bulaşıcı hastalıklar konusunda uzman İngiliz Merkez Sağlık Kurulu (the British Central Board of Health)'nin 4 Ocak 1831 tarihli resmi raporunda, "hastalığın cansız maddeler tarafından yayılmasının son derece olanaksız olduğu"nu gösteren ifadeler yer almaktadır.⁵⁷ Bu tarz açıklamalar dahi koleranın nasıl yayıldığı konusundaki belirsizliği göstermektedir. Nitekim kolera 1831'de sadece bir dizi semptomdan ibaretti. Bugünkü tıp bilgisiyle, kolera spesifik bir hastalıktır ve kesin teşhis yalnızca vibrio cholerae bakterisinin sorumlu olduğuna dair kanıt bulunmasına dayanmaktadır. 1831 yılında doktorların böyle bir etkenin varlığından haberleri yoktu. Mikroskoplar tıp eğitiminin henüz

53 François Magendie, *Leçons Sur Le Cholera-Morbus Faites Au College de France*, Méquignon-Marvis, Paris 1832, s. 105-107, 115, 128, Speck, a.g.m., s. 642.

54 Philippe Vigier, *Paris Pendant La Monarchie de Juillet 1830-1848*, Diffusion Hachette, Paris 1991, s. 76, 85. *Rapport sur le Choléra-morbus; lu à l'Académie Royale de Médecine, en Séance Générale, les 26 et 30 juillet 1831*, Académie de médecine (France), Impr. royale, Paris 1831, s. 1-3.

55 A. Moreau de Jonnés, *Rapport au Conseil Supérieur de Santé sur le Choléra-morbus Pestilentiel*, Paris 1831, s. 1, Catherine J. Kudlick, *Cholera in Post-Revolutionary Paris*, University of California Press, California 1996, s. 81-83, Osterhammel, a.g.e., s. 273-274.

56 C. E. Rosenberg, "Cholera in Nineteenth-Century Europe: A Tool for Social and Economic Analysis", *Comparative Studies in Society and History*, 8, 1966, s. 455, Sherman, a.g.e., s. 52.

57 *The British Central Board of Health*, 4 Ocak 1831. Bkz.

görsel

Akademik
Bakış

257

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

bir parçası değildi ve “insan duyuları tarafından tespit edilemeyen bir şeyin öldürme gücüne sahip olabileceği fikri de kabul görmüyordu”.⁵⁸

1831- 1832 kolera pandemisi hakkında kamuoyunu aydınlatmak için *London Quarterly Review* Temmuz 1832’de yayınladığı “kolera” makalesinde o günlerde hastalık hakkındaki genel görüşü yansıtmaktadır:

“... şiddeti ve ölümcüllüğü, iklimi tamamen göz ardı etmesi, yayılma şeklinin belirsizliği ve hepsinden önemlisi, kıtamıza hemen ulaşabileceğine dair haklı endişeler, onu tüm toplum için derin ve korkutucu bir ilgi konusu haline getirmektedir.”⁵⁹

Hastalığın sosyo-psikolojik yönü de dikkate değerdir. 1832 yılındaki Kolera salgını New York örneği üzerinde değerlendiren Rosenberg’e göre:

“Bir nesil New Yorklu için 1832 yılı kolera yılı olmuştur. Çünkü kolera dehşet verici bir hastalıktır, semptomları tiksindirici, prognozu cesaret kırıcı, etiyojisi onu barındıran toplumun bir suçlamasıdır; insanın ölümlülüğünün acımasız bir hatırlatıcısıdır, görmezden gelinemez, tedavi edilemez ya da dua edilerek geçirilemez.”⁶⁰

Kolerayla mücadelede Batı Dünyası’nın halk sağlığı ve hijyen konusunu gündeme getirmesi kaçınılmazdı. Diğer önemli Batı ülkelerinde olduğu gibi 19. yüzyılda sağlık ve hijyen alanında İngiltere’deki ilerleme bahse değerdir. Osterhammel’in kavramsallaştırdığı şekliyle “hijyen hareketi”nde İngiltere’de 1830’lu yıllardan itibaren başlayan çevre, insan sağlığı ve temizlik ilişkisine dair politikalar devletin görev alanına dahil edilmiştir.⁶¹ Nitekim içme suyunun iyileştirilmesi önemli bir başlangıç noktasıydı. Bugün de var olan, “hükümetlerin su politikası”nın doğuşu ve “suyun kamusal bir mülk olarak kabul edilmesi” salgınlarla mücadele devletin aldığı ilk sorumluluktadır.⁶² Mesela Londra Şehri Sağlık Kurulu Başkanı Charles Pearson (1793-1862)’nin Özel Konsey Başkanı Landsdowne Markisi’ne koleradan ölenler için ayrı mezarlıklara ihtiyaç duyulduğuna dair yazdığı bir mektup önemlidir. Pearson’un mektubu, 1831 yılında kolera salgınıyla mücadele etme üzere geri çağrılan Merkez Sağlık Kurulu’nun yazışma ve belgeleri arasında yer almaktadır. Mektubun çevirisi şu şekildedir:

“Londra Şehri Sağlık Kurulu’nun talimatıyla bugün Merkez Kurulu’nu ziyaret ettim, ancak Majestelerinin hükümetinin vatandaşlara barınma imkânı sağlayacak uygun bir yer temin etme çabalarında henüz başarılı olmadığımı öğrendim. Hastalık ne yazık ki şehirde daha da kötüleşen bir biçimde kendini göstermiştir ve başkanlığını yapmaktan onur duyduğum Kurul, bu korkunç hastalığın artık tartışmasız olan buluşucu karakteri nedeniyle kesinlikle gerekli hale gelen mezarlıkları, şehrin

58 Morris, *a.g.e.*, s. 15.

59 “Cholera London Quarterly Review. No. XCI. Article VI. On the Cholera”, *The North American Review*, 35, 76, 1832, s. 92.

60 Charles E. Rosenberg, “The Cholera Epidemic of 1832 in New York City”, *Bulletin of the History of Medicine*, 33, 1, 1959, s. 37.

61 Osterhammel, *a.g.e.*, s. 245.

62 Osterhammel, *a.g.e.*, s. 245-246.

banliyölerinde kurmak için kendileri hızlı ve kararlı önlemler almadıkça, hemşerilerine karşı görevlerini yerine getiremeyeceklerini hissetmektedir ve bulaşıcı hastalıklardan ölen kişilerin bedenlerinden yayılan emanasyonların (akıntıların), söz konusu kişinin ölümünden yıllar sonra bile bulaşıcılığı yaydığına inanılmaktadır.

Kent Meclisi'nin yetki alanı içinde 97 kilise bulunmaktadır ve bunların hepsinin kendi kiliselerinin altında gömü yerleri ve bazılarının da küçük kilise avluları vardır ve bu avlular, diğer sakinlere yer açmak için ölümlerin yarı yok olmuş kalıntılarını kaldırarak kamu ahlakını ihlal etmeyi gerekli kılacak kadar kalabalıktır. Biri son altı ay içinde olmak üzere, insan kemik yığınlarının, tabut kalıntılarının ve diğer mezar taşlarının geceleyin kiliselerin altındaki mahzenlerden çıkarılıp şehirdeki ve banliyölerdeki boş arazilere atıldığı, yoldan geçenleri iğrendiren ve atmosferi zararlı kokularla zehirleyen örnekler biliyorum.

Kolera kurbanlarının bu yoğun nüfuslu şehrin sınırları içinde defnedilmesine izin verilirse, bu hastalığın tohumlarının burada yaşayanlar arasında atılmasından ve bu felaketin başımızdan geçip gittiğinin samimasından çok sonra gelecek nesillerin bu korkunç hastalığı kendilerine miras bırakma konusundaki ihmâl ve tedbirsizliklerini kınamak zorunda kalmalarından büyük endişe duyuyorum.

Kolera hastalarının kalıntılarının şehirdeki kiliselerden bir ya da ikisinin altındaki mahzenlere gömüldüğü bilgisi şimdiden acı sonuçlara yol açmıştır- bu mahallelerin bazı sakinleri, uygulamanın tehlikeli sonuçlarından endişe ederek kiliseye gitmekten tamamen vazgeçeceklerini beyan etmişlerdir.⁶³

İngiltere'deki ilk kolera salgını yerel sağlık kurullarının kurulmasını teşvik etmişti. Ücretsiz ve yerel olarak seçilen bu kurulların personeli genellikle uzman değildi ve yaşam koşullarını değiştirecek otoriteden mahrumdu. O yıllarda kirlilik ve sağlık problemlerinin ilişkili olduğu konusunda hemfikir değildi. Yine de 1831-1832'deki kolera pandemisinin yıkıcı etkilerinin İngiltere'deki neticelerinden biri, liderliğini Edwin Chadwick (1800-1890)'in yaptığı ülkedeki sıhhi şartların düzeltilmesi girişimidir. 1832 yılında *Yoksulları koruma Yasası Komisyonu*'nun sekreterliğine getirilen Chadwick ve sağlık kurulu, kolera gibi hastalıkların, kalabalık yaşam, kanalizasyon sisteminin olmaması ve içme suyu kaynağının kirlenmesiyle ilişkilendiren sağlık haritaları oluşturmuştu.⁶⁴ Bu dönemde izlenen sağlık politikaları, sağlıklı

63 Bkz. 16 Temmuz 1832, NA PC 1/114. Ayrıca bkz. Michael Robbins, "Pearson, Charles (1793–1862), lawyer and urban reformer", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, Oxford 2004
<https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-38367> (Erişim Tarihi: 23.11.2023), ayrıca bkz. 17 Şubat 1832, NA. HO 44/25, NA. PC 1/113, NA PC 1/114 (16 Kasım 1832).

64 *Report on the Sanitary Condition of the Labouring Population of Great Britain*, House of Commons Sessional Paper, C. 26, London 1842, s. 369-372, Christopher Hamlin, *Public Health and Social Justice in the Age of Chadwick: Britain, 1800-1854*, Cambridge

görsel

Akademik
Bakış
259
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

bir beden, sağlıklı toplum ve iş gücü yaratmayı hedefliyordu.

Atlantik'in diğer yakası da kolera için önemli güzergâhtı. Aslında kolera Amerikalılar için yeni bir hastalığı ve salgının uzak doğuya ait olduğu düşünülüyordu.⁶⁵ Elbette, Amerikalılar koleranın Hindistan'dan 1831'de İngiltere'ye ulaşana kadar ilerleyişini basından takip etmişlerdi. Zira daha 6 Eylül 1831'de New York'ta Belediye Sağlık Kurulu, şehrin önde gelen üç doktorundan "Doğu kolerası konusunda Avrupa ve Asya'dan ya da başka bir yerden elde edilebilecek tüm bilgileri ivedilikle toplamalarını talep etme" kararı almıştı.⁶⁶ Fakat kolera Okyanusu aşarak 8 Haziran'da Quebec ve 19 Haziran'da Montreal'de ortaya çıktı. Olağan şüpheliler Dublin'den gelen göçmenlerdi. 1831 sonbaharında göçmenlerle halkın etkileşime girmemeleri konusunda uyarıcı bir genelge yayınlanmıştı. Diğer yandan İngiltere'nin kolonisi durumundaki Kanada'da İngiliz merkezi sağlık kurulu (British central board of health)'nun genelgelerinde karantina ve sanitasyon izlenmesi tavsiye edilmişti.⁶⁷

Kolera, 23 Haziran'da da New York'a ulaşmıştı. Kent, okyanusa yakınlığı, Manhattan Adası'nı çevreleyen nehirler, ayrıca su ve temizlik sisteminin kötü olması nedeniyle kolera için müsaitti. Hastalık New York'tan Philadelphia'ya iki hafta içinde ve ABD kıyıları boyunca denizcilik faaliyetlerinin devam etmesi sebebiyle New Orleans'a kadar yayılmış, yaklaşık üç yıl boyunca hüküm sürmüştü.⁶⁸

Haziran 1832 itibariyle kentte kalabalıklar halinde ve sağlıksız şartlarda yaşayan insanlar koleradan en fazla etkilenen kesimdi. Kolera günlerinde şehirde yaşananları anlatan bir doktorun gözlemleri dikkat çekicidir:

"Bodrum katları yerin dört ila altı metre altındaydı ve vakaların büyük bir kısmı ve en kötü şekli bu dehlizlerden geliyordu. 20 Temmuz'da yüzden fazla ölüm rapor edilmişti ve şehirde kaos hakimdi. Araba dolusu tabutlar sokaklarda dolaşıyor, dolunca da sokaklardan mezarlıklara geri dönüyordu. Ölüler sokaklarda gömülmeden yatıyor ve tabutçular talebi karşılamak için Şabat günü de çalışıyordu. Yanan giysi ve yataklardan çıkan ağır duman havayı dolduruyor, katran, zift ve zamanla test edilmiş diğer önleyici maddelerin keskin dumanlarıyla yarışlıyordu. Evler boş duruyor, hırsızlık ve vandalizmin kurbanı oluyordu. Ağustos ayına geldiğinde kiliseler bile kapılarını kapatmaya başlamıştı; özellikle de varlıklı cemaatlere sahip olanlar."⁶⁹

Koleranın İspanya, Portekiz, Karayipler ve Latin Amerika'da 1833, İtalya'da görülmesi ise 1835'i bulmuştu. 65.000 kişilik Havana'da 26 Şubat

University Press, Cambridge 1998, s. 275, McNeill, *a.g.e.*, s. 240-241.

65 J. S. Chambers, *The Conquest of Cholera: America's Greatest Scourge*, The Macmillan Co., New York 1938, s. 48-67. Rosenberg, *a.g.m.*, s. 37.

66 Rosenberg, *a.g.m.*, s. 38.

67 Morris, *Cholera 1832*, s. 20-23, Heather MacDougall, "Truly Alarming': Cholera in 1832", *Canadian Journal of Public Health / Revue Canadienne de Santé Publique*, 100, 5, 2009, s. 333-334.

68 Lacey, *a.g.m.*, s. 1410.

69 Alexander Vache, *Letters on Yellow Fever, Cholera and Quarantine*, The society of The New York Hospital, New York 1852, s. 47.

ve 20 Nisan 1833 tarihleri arasında 8.253 ve Ağustos'a kadar Meksika'da tahmini 15.000 kişi hayatını kaybetti. Ancak 1834'e gelindiğinde hastalık ge-
rilemeye başlamıştı ve birkaç yıl daha Akdeniz ve Orta Amerika bölgelerinde
varlığını sürdürdükten sonra 1837'de kaybolmuştu.⁷⁰

Sonuç

19. yüzyıldan önce Avrupa'da görülmeyen kolera, Hindistan'dan başlayarak
Avrupa'ya ve Amerika'ya doğru daha yoğun hale gelen kara ve deniz ticaret
yolları ağı boyunca 1830 ile 1890'lar arasında birkaç salgın dalgası halinde
yayıldı. Koleranın Hindistan'da kendiliğinden ortaya çıktığı iddiası, coğrafi
engelleri aşan ve uzak yerlere yayılan, ölümcüllüğü ve hızı bakımından en yo-
ğun olarak orada görülmesine dayanır. Hastalığın modern dünyanın günde-
mini meşgul etmeye başladığı ilk dönemlerde ani mevsim geçişlerinin ya da
sıcaklık artışlarının insan vücudunda mı yoksa çevresinde mi etkili olduğu,
organizmaya yabancı mı yoksa ondan mı kaynaklandığı bilenemeyen mese-
lelerdi. Ayrıca koleranın yayılımı ve etkileri küresel bağlamda izaha çalışı-
lırken, yerelliğin tartışmanın neresinde yer aldığı muğlak kalabilmektedir.
Her ülke ya da coğrafyanın hastalığı yaşarken sergilediği benzerlik veya ka-
rantina uygulamaları gibi ortaklıklar olsa da coğrafya ve kültürün hastalığın
atlatılması veya tedavilere cevabı değişkenlik göstermektedir.

Avrupa ve Amerika'da 1830-1832 kolera salgını sadece tıbbi bir kriz
değildi. Salgının yol açtığı kitlesel ölümler şehirlerin demografisini etkile-
mişti. 1830-1832 salgınının yayılma hızı ve yakalananların ölümü koleranın
adeta yeni bir tür veba ile özdeşleştirilmesine yol açmıştı. Hastalığın yarattığı
korku zengin, fakir, işçi veya fabrikatör toplumun tüm kesimlerini etkilemiş-
ti. Ancak özellikle koleranın müttefikleri yoksulluk, kötü sağlık şartları ve
kirli içme suyu kaynaklarıydı.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden 1830-1832 kolera salgını, orta-
ya çıkış sebebine ilişkin yeni keşif ve araştırmalarla modern sağlık biliminin
ilerlemesinde bir pay sahibidir. Onun sayesinde hükümetler kamu sağlığı ya-
salarını çıkarmaya ve ulusal sağlık hizmetlerini ıslah etmeye başladılar. Nite-
kim kolera salgınları, epidemiyolojinin ciddi bir bilim dalı olarak gelişmesini
ve hastalık ekolojisi gibi kavramların doğmasını sağlamıştır. Bununla bera-
ber, uluslararası sağlık konferanslarını teşvik etmişti ve uluslararası iş birliği
ve prosedürlerin standardizasyonu yoluyla hastalığın yayılması sorununu ele
almaya yönelik girişimleri de beraberinde getirmiştir.

Kolera, toplumsal ayrımları keskin bir şekilde ortadan kaldırmış da
görünmektedir. Nitekim yoksullar kadar seçkinleri de etkilemişti. Ulusal sınırların
ötesine kolaylıkla yayılmış ve çoğu zaman sadece diğer Avrupalılardan de-
ğil, aynı zamanda Avrupalı olmayan birçok kültürdeki fikir ve uygulamalardan
da istifade etmiştir. Bu minvalde 1831-1832 kolerası aslında, 19. yüzyılın ortaya
çıkan küresel kültürünün bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklar

National Archive (UK)

NA PC 1/113.

NA PC 1/114.

NA HO 44/25.

Report on the Sanitary Condition of the Labouring Population of Great Britain, House of Commons Sessional Paper, c. 26, London 1842.

Rapport sur le Choléra-morbus; lu a l'Académie Royale de Médecine, en Séance Générale, les 26 et 30 juillet 1831, Académie de médecine (France), Impr. royale, Paris 1831.

Report on Quarantine; General Board of Health, W. Clowes & Sons for H.M.S.O., London 1849.

General Board of Health, First Report on Quarantine, C. 24, 1849.

Devlet Arşivleri

BOA, HAT 1229- 47950, 47951, 47952.

BOA, HAT, 47951.

BOA, TSMA.e 320-22.

Yayınlanmış Kaynaklar ve Literatür

"Cholera London Quarterly Review. No. XCI. Article VI. On the Cholera", *The North American Review*, 35, 76, 1832, s. 92-118.

"History Of Cholera in Egypt", *The British Medical Journal*, 1, 4708, 1951, s. 688-689.

ACKERKNECHT, Erwin H., "Anticontagionism between 1821 and 1867", *Bulletin of the History of Medicine*, 22, 1948, s. 532-593.

ACKERKNECHT, Erwin H., "Hygiene in France, 1815-1848", *Bulletin of the History of Medicine*, 22, 2, 1948, s. 117-155.

ADDISON, William, "Notes on Epidemical Diseases", *Association Medical Journal*, 2, 53, 1854, s. 6-8.

AHMED LÜTFİ EFENDİ, *Tarih*, C. 5, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1302.

ARNOLD, David, "Cholera and Colonialism in British India", *Past and Present*, 113, 1986, s. 118-151.

ARNOLD, David, *Colonizing the Body State Medicine and Epidemic Disease in Nineteenth-Century India*, University of California Press, California 1993.

AZAP, Eralp Yaşar, "1820-1823 Osmanlı-İran Savaşında Ortaya Çıkan Salgın ve Bu Salgının Savaşa Etkisi", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 2, 2020, s. 81-94.

BAKAR, Coşkun, "Avrupa'da Dolaşan Koleranın Gölgesinde, İstanbul Uluslararası Sağlık Konferansı, 1866", *Türk J Public Health*, 18, 1, 2020, s. 68-82.

BELL, George Hamilton, *Treatise on Cholera Asphyxia, or Epidemic Cholera, as it Appeared in Asia, and More Recently in Europe*, William Blackwood, Edinburgh 1832.

Briggs, Asa, "Cholera and Society in the Nineteenth Century", *Past and Present*, 19,1961, s. 76-96.

BOURDELAIS, Patrice – RAULOT, JeanYves, *Une Peur Bleue: Histoire du Choléra en France, 1832-1854*, Payot, Paris 1987.

BOURDELAIS, Patrice – DODIN, André, *Visages du Choléra*, Belin, Paris 1987.

CHAMBERS, J. S., *The Conquest of Cholera: America's Greatest Scourge*, The Macmillan Co.,

görsel

New York 1938.

CHRISTIE, James, *Cholera Epidemics in East Africa. An Account of the Several Diffusions of the Disease in that Country from 1821 till 1872, with an Outline of the Geography, Ethnography, and Trade Connections of the Regions through which the Epidemics Passed*, Macmillan and Co., London 1876.

CLANNY, William Reid, *Hyperanthrax or the Cholera of Sunderland*, Whittaker, Treacher, and Arnott, London 1832.

CREIGHTON, Charles, *A History of Epidemics in Great Britain*, C. 2, Cambridge, 1891-1894.

CURTIS, Charles, *An account of the diseases of India*, W. Laing, Logman, Hurst, Rees and Orme, J. Murray, Edinburgh 1807.

DEB, B. C.- BHATTACHARYA, S. K.- PAL, S. C., "Epidemiology of Cholera in India and its Treatment and Control", *Current Science*, 59, 13/14, 1990, s. 702-707.

DUREY, Michael, *The Return of the Plague: British Society and the Cholera, 1831-32*, Dublin 1979.

EVANS, Richard J., "Epidemics and Revolutions: Cholera in Nineteenth-Century Europe", *Past and Present*, 120, 1988, s. 123-146.

FABRE, Augustin ve Chailan, Fortuné, *Histoire de Choléra-Morbus Asiatique*, Marius Olive, Marseilles 1835.

FEACHEM, Richard G. A., "Environmental Aspects of Cholera Epidemiology. III. Transmission and control", *Tropical Diseases Bulletin*, 79, 1982, s. 1-47.

G., "The History Of Cholera", *The British Medical Journal*, 1, 329, 1867, s. 470.

GARFIELD, Simon, *Harita Üzerinde*, (çev. B. Emre Alkım), Domingo, İstanbul 2020.

HAMLIN, Christopher, *Cholera: The Biography*, Oxford University Press, Oxford 2009.

HAMLIN, Christopher, *Public Health and Social Justice in the Age of Chadwick: Britain, 1800-1854*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.

HARDY, Anne, "Cholera, Quarantine, and the English Preventive System", *Medical History*, 37, 1993, s. 250-269.

HARRISON, Mark, "Tropical Medicine in Nineteenth-Century India", *The British Journal for the History of Science*, 25, 3, 1992, s. 299-318.

HEADRICK, Daniel R., *Power over Peoples*, Princeton University Press, Princeton 2010.

HOWARD-JONES, N., "Origins Of International Health Work", *The British Medical Journal*, 1, 4661, 1950, s. 1032-1037.

HOWARD-JONES, N., "Robert Koch and the Cholera Vibrio: a Centenary", *British Medical Journal*, 288, 6414, 1984, s. 379-381.

HUBER, Valeska, "The Unification of the Globe by Disease? The International Sanitary Conferences on Cholera, 1851-1894", *The Historical Journal*, 49, 2, 2006, s. 453-476.

KELL, James Butler, *On the Appearance of Cholera at Sunderland in 1831: with Some Account of that Disease*, Hodges & Smith, Dublin; Smith & Son, Glasgow, Londra 1834.

KENNEDY, James, *The History of the Contagious Cholera*, Edward Moxon, London 1832.

KLEIN, Ira, "Imperialism, Ecology, and Disease", *Indian Economic and Social History Journal*, 31, 4, 1994, s. 491-518.

KUDLICK, Catherine J., *Cholera in Post-Revolutionary Paris*, University of California Press, California 1996.

görs

- KUHNKE, LaVerne, "Disease Ecologies of the Middle East and North Africa", *The Cambridge World History of Human Diseases*, Kenneth F. Kiple, edit., Cambridge University Press, Cambridge 1993, s. 453-462.
- LACEY, Stephen W., "Cholera: Calamitous Past, Ominous Future", *Clinical Infectious Diseases*, 20, 5, 1995, s. 1409-1419.
- LEE, Kelley ve Dodgson, Richard, "Globalization and Cholera: Implications for Global Governance", *Global Governance*, 6, 2, 2000, s. 213-236.
- MACDOUGALL, Heather, "'Truly Alarming': Cholera in 1832", *Canadian Journal of Public Health / Revue Canadienne de Santé Publique*, 100, 5, 2009, s. 333-334.
- MACNAMARA, Nottidge Charles, *A History of Asiatic Cholera*, Macmillan, London 1876.
- MACPHERSON, John, *Annals of Cholera: from the Earliest Periods to the Year 1817*, H.K. Lewis, London 1884.
- MAGENDIE, Francois, *Lecons Sur Le Cholera-Morbus Faites Au College de France*, Méquignon-Marvis, Paris 1832.
- MCCARTHY, Justin A., "Nineteenth-Century Egyptian Population", *Middle Eastern Studies*, 12, 3, 1976, s. 1-39.
- MCDONALD, J. C., "The History Of Quarantine in Britain during the 19th Century", *Bulletin of The History Of Medicine*, 25, 1, 1951, s. 22-44.
- MCGREW, R. E., "The First Cholera Epidemic and Social History", *Bulletin Historical Medicine*, 34, 1960, s. 61-73.
- MCNEILL, William Hardy, *Plaques and Peoples*, Anchor Press, New York 1976.
- MCWHIR, Anne, "Mary Shelley's Anti-Contagionism: 'The Last Man as 'Fatal Narrative'", *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 35, 2, 2002, s. 23-38.
- MELVILLE, Wayne- FAZIO, Xavier, "The Life and Work of John Snow: Investigating science as inquiry through Snow's work involving cholera", *The Science Teacher*, 74, 7, 2007, s. 41-45.
- MILLER, Shawn William, *An Environmental History of Latin America New Approaches to the Americas*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- MORRIS, R. J., *Cholera 1832: The Social Response to an Epidemic*, Croom Helm, London 1976.
- MORRIS, R. D. *The Blue Death: Disease, Disaster and the Water we Drink*, Harper Collins, New York 2007.
- MOREAU DE JONNÉS, A., *Rapport au Conseil Supérieur de Santé sur le Choléra-morbus Pestilential*, Paris 1831.
- ORTON, Reginald, *An Essay on the Epidemic Cholera of India*, London 1831.
- OSTERHAMMEL, Jürgen, *Dönüşen Dünya Küresel 19. Yüzyıl Tarihi*, (çev. Mustafa Özel), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2022.
- PELLING, Margaret, *Cholera, Fever, and English Medicine, 1825-1865*, Oxford University Press, Oxford 1978.
- PIQUEMAL, Jacques, "Le Choléra de 1832 en France et la Pensée Médicale", *Thalès*, 10, 1959, s. 27-73.
- POLLITZER, Robert, "Cholera Studies", *Bulletin of the World Health Organization*, 10, 3, 1954, s. 421-461.
- PRASHAD, Vijay, "Native Dirt/Imperial Ordure: The Cholera of 1832 and the Morbid Resolutions of Modernity", *Journal of Historical Sociology*, 1994, s. 243-260.

görsel

RICHARDSON, B. W., *Introduction to The Health of Nations: A Review of the Work of Edwin Chadwick*, London 1887.

ROBBINS, Michael, "Pearson, Charles (1793–1862), lawyer and urban reformer", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, Oxford 2004 <https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-38367> (Erişim Tarihi: 23.11.2023)

ROSENBERG, Charles E., "The Cholera Epidemic of 1832 in New York City", *Bulletin of the History of Medicine*, 33, 1, 1959, s. 37-49.

ROSENBERG, C. E., "Cholera in Nineteenth-Century Europe: A Tool for Social and Economic Analysis", *Comparative Studies in Society and History*, 8, 1966, s. 452-463.

ROSENBERG, Charles E., "Erwin H. Ackerknecht, Social Medicine, and the History of Medicine", *Bulletin of the History of Medicine* 81, 3, 2007, s. 511-532.

SANDWICH, F. M., *Cholera in Egypt*, Eyre and Spottiswoode for H.M.S.O., London 1892.

SARIYILDIZ, Gülden, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Bellekten*, 58, 222, 1994, s. 329-376.

SHAPTER, Thomas, *The History of the Cholera in Exeter in 1832*, John Churchill Churchill, London 1849.

SIMON, J., *English Sanitary Institutions*, London 1897.

SNOW, J., *On The Mode of Communication of Cholera*, John Churchill, London 1854.

SNOW, Stephanie J., "Commentary: Sutherland, Snow and water: the transmission of cholera in the nineteenth century", *International Journal of Epidemiology*, 31, 5, 2002, s. 908–911.

SHERMAN, Irwin W., *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*, (çev. Emel Tümbay, Mine Arıç Küçükler), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.

SOUTHWOOD-SMITH, MD., *The Common Nature of Epidemics*, T. Baker, Edit., J.B. Lippincott Philadelphia 1866.

SPECK, Reinhard S., "Cholera", *The Cambridge World History of Human Diseases*, Kenneth F. Kiple, Edit., Cambridge University Press, Cambridge 1993, s. 642-649.

VACHE, Alexander, *Letters on Yellow Fever, Cholera and Quarantine*, McSpedon & Baker, New York 1852.

VIGIER, Philippe, *Paris Pendant La Monarchie de Juillet 1830-1848*, Diffusion Hachette, Paris 1991.

VISSER, Ernst, *Urban Developments in the Time of Cholera: Vienna 1830-1850*, Central European University, Budapest 2011 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

WATTS, Sheldon, "Cholera and Civilization: Great Britain and India, 1817 to 1920", *Epidemics and History, Disease, Power and Imperialism*, Sheldon Watts, edit., Yale University Press, New Haven 1997, s. 167-212.

Extended Abstract

This study aims to analyze the cholera epidemic of 1830-1832 not only as a health crisis but also as a social issue. Cholera was identified with the 19th century and served as a litmus paper to re-define the individual and the spheres of responsibility of the modern state. The cholera epidemic of 1830-1832 was associated with urban squalor. Drainage, sewage and water were therefore needed by all, and their provision or regulation required a public service or local administrative responsibility. On the other hand, the individual also had to sacrifice his or her freedom to fight the epidemic. This meant that concepts such as isolation, quarantine, treatment and burial were

göz

Akademik
Bakış
265
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

subject to legal regulation. What we are facing in the case of cholera is precisely the legalization of the disease.

Identified with the 19th century, there are different opinions about the historical origin of cholera. There are differences in chronology and nomenclature from Ancient Greece to India and even to early modern Europe. However, it started to hold the boards at the beginning of the 19th century. The most important reason for this is the increase in human mobility and circulation, hadj, migration, accelerated transport facilities and the rise of West-East colonial economic and military relations. It was also during this period that the claim that cholera did not have impassable borders between countries or states, and that the whole world could be infected, was widely accepted. As such, the subject is also of interest in global history.

There are two important questions that we seek to answer in this study; could it then be possible to “defend the borders” with quarantine to prevent pandemics? More importantly, could quarantine practices as a classical method of pandemic/epidemic prevention be compatible with 19th century liberal values? In the industrial age, colonial countries have sought new raw materials and markets and even tried to expand their commercial networks. As a matter of fact, the isolation or quarantine of individuals and communities due to the cholera outbreak of 1830-1832 weakened the concept of freedom in the context of liberalism. Because the person and the community to which he belongs are now considered responsible for the struggle against the disease. On the other hand, the duty of the government is to improve the infrastructure necessary for the prevention of the conditions that cause the disease. In this context, we can argue that the global history of cholera in the first half of the 19th century legally defined a division of tasks between the individual, the community and the government in preventing and combating the disease.

Studies on the second cholera pandemic make particular reference to two concepts when discussing its outcome: public health and urban poor. Cholera was particularly effective in the development of public health awareness in the Western World. In 1830-1832, cholera was seen as “a disease to be prevented rather than treated.” Since the 1830s, it had been the duty of the state to implement policies on the relationship between the environment, human health and sanitation.

The cholera outbreak of 1830-1832, which is the subject of this study, played a part in the advancement of modern health science through new discoveries and research into its cause. As a result, governments began to enact public health laws and improve national health services. Indeed, the cholera pandemics led to the development of epidemiology as a serious science and the birth of concepts such as disease ecology. It has also encouraged international health conferences and has led to attempts to address the problem of disease spread through international cooperation and standardisation of procedures.

göz

II. Abdülhamid Döneminde Macarların İstanbul Ziyaretleri

The Visits of Hungarians to Istanbul During the Period of II. Abdülhamid

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU*

Öz

İstanbul, tarih boyunca pek çok medeniyetin izlerini taşıyan, stratejik konum ve zengin kültürel mirasa sahip önemli bir şehirdir. Büyük medeniyetlere başkentlik yapmış, ticaret yollarının kesişim noktası olmuş ve farklı kültürlerin birleşim noktası haline gelmiştir. Bu özellikleri ile birçok seyyahın uğrak noktası olmuştur. İstanbul'a gelen seyyahlar-ziyaretçiler şehrin benzersiz atmosferini ve zenginliklerini keşfetmek istemişlerdir. Bunun yanı sıra şehir, tarih boyunca önemli devlet adamlarının, yazarların, sanatçıların ve bilginlerin de ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu ilgi, Macarların bireysel olarak veya kabileler halinde İstanbul'a seyahatler düzenlemesini beraberinde getirmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında Macarların gelenekselleşen İstanbul ziyaretleri bu söylemin bir tezahürüdür. Bu ziyaretler genellikle turistik bir geziden ziyade devlet ricalinin özel karşılamaları ve ziyaretçilere eşlik etmeleri ile farklı bir boyut kazanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Macaristan ile gelişen ilişkileri itibarıyla Macar ziyaretçiler ve seyyahlar diğer ülke ziyaretçilerinden daha ayrıcalıklı bir konumda tutulmuşlardır. Bu sayede, İstanbul'un tarihini ve kültürel dokusunu en ince detayına kadar keşfetme fırsatını yakalamışlardır. Osmanlı Devleti'nin önemli makamlarını ziyaret ederek ve şehrin her köşesini gezip görerek kendilerine özgü bir İstanbul deneyimi yaşamışlardır. Yüzyılın sonuna doğru Macarların İstanbul'a olan ilgileri kabileler halinde gerçekleştirdikleri ziyaret ve seyahatlerle kendini göstermiştir. Gezileri sırasındaki tecrübe ve izlenimlerini dönemin Macar basınına aktarmaktan da geri kalmamışlardır. Macar basınına yansıyan izlenimlere, Türklere ve İstanbul'a dair düşünceler de eklenince iki millet arasındaki samimiyet daha ileri seviyelere ulaşmıştır. Bunun yanında seyyahların yazıları, İstanbul'un siyasi, sosyal ve kültürel hayatına dair farklı bakış açıları sunmuştur. Bu çalışmada II. Abdülhamid devrinde Macarların İstanbul'a yaptığı ziyaretler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Macar İlişkileri, Macar Basını, İstanbul, Ziyaret. II. Abdülhamid.

Abstract

Istanbul is an important city that carries the traces of numerous civilizations throughout history, having a strategic location and a rich cultural heritage. It has served as the capital of great civilizations, a crossroads of trade routes, and a melting point of diverse cultures. It has

Makale Geliş Tarihi: 30.08.2023. Makale Kabul Tarihi: 15.01.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ÇİFTÇİOĞLU, Ferdi. "II. Abdülhamid Döneminde Macarların İstanbul Ziyaretleri". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 267-284. DOI: 10.19060/gav.1498884

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: ferdi.ciftcioglu@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3233-9012.

görsel

Akademik
Bakış

267

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

been a destination for many travelers over the centuries. Travelers and visitors to Istanbul have aimed to explore the unique atmosphere. Additionally, the city has captured the interest of significant statesmen, writers, artists, and scholars. The recurring visits by Hungarians to Istanbul during the late 19th century are a manifestation of this interest. These visits often transcended mere tourism, acquiring a distinct dimension with the personal receptions by state dignitaries and their accompanying of the visitors. Moreover, owing to the evolving relations between the Ottoman Empire and Hungary, Hungarian visitors enjoyed a privileged position compared to visitors from other countries. Thus, they had the opportunity to thoroughly explore Istanbul's history and cultural fabric. They have experienced a distinctive Istanbul journey by visiting significant offices of the Ottoman Empire. Towards the end of the century, Hungarian interest in Istanbul became evident through organized journeys. They conveyed their experiences and impressions during trips to the Hungarian press. The impressions conveyed to the Hungarian media, coupled with thoughts about the Turks and Istanbul, fostered a deeper sense of intimacy between the two nations. Additionally, the accounts of these travelers offer diverse perspectives on Istanbul's political, social, and cultural life. This study focuses on the visits of Hungarians to Istanbul during the period of II. Abdulhamid.

Key Words: Turkish-Hungarian Relations, Hungarian Press, Istanbul, Visit, II. Abdulhamid.

Giriş

Türk-Macar ilişkilerinin tarihsel kökenlerine bakıldığında, Türklerin ve Macarların Ural-Altay kökenli olduğu ve IX. yüzyıl sonlarına kadar birlikte yaşayıp birbirlerinden etkilendikleri görülmektedir. Hazar Devleti'nin çöküşüyle bağımsız hale gelen Macarların, Türk kökenli Kabar kabilesi ile birleşerek Batı'ya doğru göç ettiği, 896 yılında ise Arpád liderliğinde bugünkü Macaristan'a yerleştikleri belirtilmektedir¹. Bu coğrafyaya gelmeleriyle birlikte Macarlar artık kendilerini Avrupa'nın Doğuya açılan kapısı, Hıristiyanlığın koruyucusu olarak görmeye başlamıştır. XVI. yüzyıla kadar Tuna'daki hakimiyeti elinde tutan Macarlar daha sonra Avrupa fetih hareketlerine girişen Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmiştir. Nitekim bir buçuk asır süren Osmanlı'nın buradaki hakimiyeti Karlofça Antlaşması'yla Avusturya'ya bırakılmıştır². Bu tarihten itibaren Habsburg yönetimine giren Macarlar çeşitli baskı ve yaptırımlara maruz bırakılmışlardır. Bu durum 1848-1849 Macar özgürlük mücadelesinin Avusturya-Rusya ittifakı sonucu bastırılmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Macarlar Avusturya imparatorlarının mutlakiyetçi idarelerine karşı giriştikleri başarısız mücadeleleri ve bağımsızlık savaşının ardından Osmanlı topraklarına mülteci olarak sığınmışlardır. Imre Thököly, Ilona Zrinyi, Ferenc Rakoczi ve Kelemen Mikes gibi önemli siyasi ve kültürel şahsiyetler İzmit ve Tekirdağ şehirlerine yerleştirilirken, 1848-1849 Bağımsızlık Savaşı'nın kaybedilmesi sonucunda binlerce Macar Osmanlı sınırını geçerek Avusturya ve Rus birliklerinden kaçmıştır. Bunlardan bazıları geçici bazıları ise kalıcı

1 Yücel Namal, Türk Macar İlişkileri, İskenderiye Yayınları, İstanbul 2009, s. 13-22.

2 Sevda Özkaya Sofu, "II. Meşrutiyet Döneminde Türk-Macar İlişkilerinin Kaynağı Olarak Türk Basını", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, TAED-64, Erzurum 2019, s.370,371.

olarak Osmanlı topraklarında barınarak İstanbul'da kalabalık bir Macar kolonisi oluşturmuşlardır³. Bu doğrultuda Macarlar, Türklerin gösterdiği misafirperverlik sonucu onlara gönüllerinde ayrı bir yer açmışlardır. Bu sempati pek çok Macar'ın İslam dinine geçmesine, Osmanlı bürokrasisinde yer almasına ve yapılan savaşlarda Türklerle omuz omuza savaşmasına zemin hazırlamıştır⁴. Osmanlı-Sırp Savaşı ve Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Macarlar Türk taraftarlığı yapmış, Macaristan Osmanlı bayraklarıyla donatılmış, Macar kamuoyu Türkler lehine gösteriler düzenlemiştir. Ayrıca 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda⁵ Macaristan'ın Rus karşıtı tutumu ve Osmanlı'ya olan destekleri ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Macarlar Türkiye'yi dost olarak görmüş ve Türklerin zor dönemlerinde maddi ve manevi desteklerini sunmuşlardır. Formun Üstü

Macarlar, Osmanlı'nın 1876'da Sırplarla savaşı ve 93 Harbi sırasında Türkler lehine gösterdiği müspet tavırlar onlara olan ilgilerini de göstermektedir. Osmanlıya karşı toplumun her kesiminin meylinin görüldüğü bu dönemde (93 Harbi sırasında) Macar öğrencilerin dahi bir çaba içerisinde oldukları görülmektedir. İstanbul'a doğru yola çıkan Osmanlı sempati-zamı Macar öğrenci heyeti Triyeste'den vapur ile yola çıktığı sırada Slavların düşmanca bir nümayiş yapma girişiminde buldukları⁶ dönemin Osmanlı yazışmalarına yansımıştır. Aynı şekilde Peşte'de Türk dostu Macar Honvedler Komitesi mensuplarının Türk-Rus harbi münasebetiyle Osmanlı milletine karşı sevgi ve zafer temennilerini ifade için Başşehbenderliğe gelip ilgili bir beyanname sundukları, Debrecen ve Arad köyleri ahalisinin de aynı duyguları ifade edip yarahlara yardım kampanyası açtıkları, cemiyetin yaptığı son toplantısında almış olduğu bu kararları ilgili birimlere sundukları ve Türkiye lehine şenlik ve mitingler tertip ettikleri⁷ yine Osmanlı bürokratik yazışmalarında geçmektedir. II. Abdülhamid'in 1877 yılında Macarlar için önem arz eden Kral Mátyás'ın kendilerine bırakmış olduğu kültür mirasının parçaları olan "Korvinaları" Macar milletine hediye etmesi⁸ ise bu olumlu atmosferin tezahürüdür. Macar özgürlük hareketi sonrası (1848-1849) Osmanlı'nın Macarlara yapmış olduğu bu ikinci jest, yüzyılın sonuna doğru sürekli bir teması

- 3 Gabor Fodor, "Macar Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye (1850-1940)", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, Yıl 2014/1, s.79,80.
- 4 Kemalettin Kuzucu, "Macarların 1892 Yılındaki İstanbul Ziyaretleri", Osmanlı İstanbul'u III, Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 25-26 Mayıs 2015, s. 219
- 5 XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devletinin girdiği savaşlarda Macarların yardımlarını incelemek için bkz: Ayşe Özkan, 1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı'nda Yabancı Gönüllüler, Türklük Bilimi Araştırmaları 53. Sayı, 2023, s. 121-137. Ferdi Çiftçioğlu, Erika Verešová, "93 Harbi'nde Macarların Osmanlı Devleti'ne Desteği", Karadeniz Araştırmaları, XVIII/71, 2021, s. 613-626.
- 6 HR.SYS. 1232/17, (25 Ocak 1877).
- 7 HR.SYS. 176/10, (2 Şubat 1877).
- 8 Bayram Nazır, "II. Abdülhamid Donemi Osmanlı-Macar Dostluk İlişkileri", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 43, Erzurum 2010, s. 311-313; Sezgin Topal Mızrak, "II. Abdülhamid Döneminde Türk-Macar İlişkileri", XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (IX. Cilt), 2022, s.629-650.

görsel

beraberinde getirmiştir. Özellikle II. Abdülhamid döneminde bürokratik ziyaretlerin yanı sıra kültürel ziyaretler de ön plana çıkmaya başladı. İstanbul Macarlar tarafından gelenekselleşen gezi rotalarından biri haline gelmiştir.

1887 Yılında Macarların İstanbul Ziyareti

Türk-Macar ilişkileri 1870'li yıllardan itibaren kültürel hayatta da kendini göstermiş, Türk tarihi ve folklorunu araştıran pek çok Macar Türkolog ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Türk-Macar dostluğunun güçlendirilmesi ve güncel kalması için karşılıklı ziyaretler düzenlenmiş, her yıl değişen sayılarda Macar İstanbul'a gelirken, belli dönemlerde Osmanlı heyetleri de Budapeşte'yi ziyaret etmişlerdir⁹. Karşılıklı bu ziyaretler elbette Türk-Macar ilişkilerindeki canlanmanın bir göstergesidir. Hatta bu ilişki artarak pek çok alana yayılmış ve iki ulusun birbirini daha yakından tanıma ihtiyacını doğurmuştur. Bunun en büyük göstergesini İstanbul'a yapılan ziyaretlerin giderek sıklaşması olarak görmek mümkündür. Nitekim Macarların Nisan ve Mayıs aylarında yaptıkları İstanbul seyahatleri gelenekselleşerek Balkan savaşları yıllarına kadar sürmüştür. *Bu âna kadar her sene evvelbaharda berây-ı tenezzüh Dersaadet'e azimet etmekte olan Macarların...*¹⁰. Elbette bu geleneğin yanı sıra Macarların farklı zamanlarda da İstanbul'u ziyaret ettikleri görülmektedir. Macarların İstanbul'a gönderdikleri arzuhaller ve jurnaller, ziyaretlerin belirli aylarda gerçekleşen geleneğin dışında da yapıldığını ortaya koymaktadır. 1887 yılı Eylül ayında İstanbul'a gelen Macar seyyahları, padişahın kendilerine göstermiş olduğu nezaket ve güzellikler karşısında teşekkür etmede aciz kaldıklarını itiraf ederek, Osmanlılar ile Macarlar arasında hayli eskiye dayanan münasebet ve dostluk üzerine minnettar olduklarını da dile getirmişlerdir. "*Seyyahların Nutku*" başlığıyla kaleme alınan ve Macar seyyahları adına yazılan jurnalde, aynı zamanda Macar idarecilerinin Macar-Osmanlı bağımlı dile getirerek bu bağdan duydukları memnuniyeti kaleme almışlardır. Seyyahlar 1887 yılında İstanbul'a gerçekleştirilen gezinin teşekkürünün geciktiği bilinciyle padişaha teşekkürlerini ve iyi dileklerini sunmuşlardır¹¹. Yine aynı yıl içerisinde (1887) Peşte Başşehbenderliği'nden padişaha sunulmak üzere sadrazama ulaştırılan tahriratta, Osmanlı ülkesine seyahat planı yapıldığının haberi verilmektedir. Çeşitli meslek sınıflarına mensup yüz on iki kişiden oluşan ziyaretçi heyetinin Peşte'de toplandığı, haberin detaylarında bildirilmiştir. Heyet, Memalik-i Şahane ve Akdeniz'i dolaşmak üzere yola çıkmış, ilk olarak Foça'ya daha sonra sırasıyla Korfı, İskenderiye, Kahire, Kudüs ve Yafa'yı ziyaret ettikten sonra İstanbul'a geri dönmeyi planlamıştır¹². Nitekim kadın ve erkek olmak üzere yüz on iki kişiden oluşan bu heyet Achilles (Aşil) isimindeki Avusturya

göz

9 Nazır, a.g.m., s. 311-313. 1877 yılındaki Türk heyetinin Macar ziyareti ve heyetteki görevliler hakkında bilgi veren Béla Eródi tarafından bir kitap yayımlanmıştır. Bkz: Béla Eródi, Csok Jasa! A Török Küldötség Látogatásának Emlékkönyve / Çok Yaşa! Türk Heyetinin Ziyaretinden Hatıra Kitabı, Akadémiai Kiadó, Budapeşte 2001.

10 Y..MTV., 65/71, H-18-01-1310, (5 Mayıs 1893); Kuzucu, a.g.e., s. 232.

11 Y..PRK.AZJ.12/41 H-29-12-1304(18 Eylül 1887).

12 Y..A...HUS.207/21, H-11-01-1305 (29 Eylül 1887).

Kumpanyasına mensup vapurla İstanbul limanına gelmiştir. Ziyaretçilere, Beyoğlu'nda bulunan Peşte otelinde bir ziyafet yemeği düzenlenmiştir. Kont Széchényi Paşa ziyafet sırasında programa katılmış ve İstanbul'da bulunan Macarlar adına Macar Kralı (aynı zamanda Avusturya İmparatoru) Ferencz Józsefi karşılamıştır. Karşılama esnasında Széchényi Paşa, Ferencz József'e Sultan Abdülhamid'in yönetim erdemlerini ve Macaristan'a olan sempatisini aktarmıştır. Yemeğin sonuna doğru padişahın yaverlerinden biri, padişahın ziyaretçilere imparatorluk binalarını, köşklerini ve kalelerini ziyaret etmelerine izin verdiği bilgisini paylaşmıştır. Ertesi günün sabahında konuklar ilk olarak sandalcılar tarafından başlayarak İstanbul seyahatlerine başlamışlardır¹³.

Macarların 1887 yılında İstanbul'a yapmış oldukları ziyaretler dönemin Türk basını ve Macar basınında yer almıştır. İstanbul'da yayınlanmakta olan Levant Herald gazetesi misafirlerini çok sempatik bir yazıyla karşılamıştır. Macar gazeteleri de bu nezakete sayfalarında yer vermişlerdir¹⁴. 5 Eylül 1887 tarihini takip eden 6 ve 7 Eylül tarihlerinde *Budapesti Hírlap* gazetesi "Magyarok Konstantinápolyban" başlıklı bir dizi haberle adeta iki milletin tarihsel bağına vurgu yapmıştır. Ayrıca Rus tehdidi ve tehdide karşı birlikte hareket etme düşüncesi, gazetenin üzerinde durduğu bir diğer önemli konu olmuştur¹⁵.

1888 Yılında Macarların İstanbul Ziyareti

Macarların 1887 yılında İstanbul'a gerçekleştirmiş olduğu ziyaretler aynı şekilde bir sonraki yıl da devam etmiştir. 31 Temmuz 1888 tarihli Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesinden Yıldız Saray-ı Hümayununa yazılan tezkerede, Macarların İstanbul'a yaptıkları seyahatten duydukları memnuniyet ve teşekkürün tercümesi bildirilmektedir. Tercümede; Macarların Boğaziçi sahilindeki Ferah kazasını (bugün Üsküdar sınırları içerisinde) hoşlanarak seyrettiklerini ve dünyada emsali bulunmayan İstanbul'u görme şerefine ve saadetine nail olup hoş bir hatıra bıraktıklarını ifade ettiklerine yer vermiştir. Memleketlerine geri döndüklerinde sadece seyahatten duydukları memnuniyeti değil aynı zamanda iki millet arasındaki dostluk emarelerini de vatandaşlarına anlatan seyyahlar, Macarların Türklere duydukları sempatiyi körüklemişlerdir¹⁶. Macarlar kardeş gördükleri Osmanlı milletine daima hürmet ve muhabbet beslediklerini ifade ederek, binlerce kez tecrübe olunan Osmanlının mertliğinin onların hürriyet ve istiklaline olan düşkünlüğünden ileri geldiği güzellmelerini yapmaktan da geri durmamışlardır¹⁷.

13 Y..A...HUS.207/21, H-11-01-1305 (29 Eylül 1887), lef:3.

14 Budapesti Hírlap, *Magyarok Konstantinápolyban*, 5 október 1887, (7. Évfolyam, 272. Szám), ol. 5.

15 Budapesti Hírlap, *Magyarok Konstantinápolyban*, 6-7 október 1887, (7. Évfolyam, 275-276. Szám), ol. 6-7; Fővárosi Lapok, *Magyarok Konstantinápolyban*, 6 október 1887, 274. Szám, ol.2023; Bolond Istók, *A Magyarok Konstantinápolyban*, 9 október 1887, 10. Évfolyam, 41. Szám, ol.8.

16 Y..PRK.BŞK. 13/47, H-22-11-1305 (31 Temmuz 1888).

17 Y..PRK.BŞK. 13/47, H-22-11-1305 (31 Temmuz 1888), lef:2.

görsel

Akademik
Bakış

271

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Seyyahlar, İstanbul'un güzelliklerini merakla gözlemlerken aynı zamanda Osmanlı kültürü, ordusu ve ticareti hakkında da bilgi sahibi de olmuşlardır. Bazen İstanbul'a ziyaretleri sırasında her Cuma saat beş buçukta Müşir Fuat Paşa'nın başkanlığında ilerleyen merasim hazırlıkları ve düzeniyle başlayan ve namazın kılınına kadar devam eden padişahın selamlık törenine de şahit olmuşlardır. Seyyahlar namazın kılınısının hemen ardından burada kahvelerin içildiğini ve sonrasında askerlerin resmî tören geçişini yapmaya başladıklarını görmüşlerdir. Hatta böyle kahraman askerler görmenin herkese nasip olmadığını ifade ederek, Osmanlı askerinin asker olmak için doğduğunu, uzun boylu ve geniş göğüslü kahramanlar olduklarını dile getirmişlerdir. Merasimi detaylıca anlatan seyyahlar törenden sonra padişahla birlikte Yıldız Saray-ı Hümayununa geldiklerini anlatılarına eklemiştir. Buraya gelir gelmez halkın artık dağıldığını ve ziyafet için Tepebaşı bahçesine gittikleri bilgisini paylaşmışlardır. Bahçede gerçekleşen ziyafetin Osmanlı-Macar bayraklarının göndere çekildiği harikulade hazırlanan bir düzenleme olduğu, yine seyyahların gözünden kaçmamıştır. Balak Bey'in (İstanbul Valisi) seyyahları bahçe kapısında karşıladığı detayı verildikten sonra, yetmiş kişiden oluşan bu grubun hiçbir siyasi düşünceye bağlı kalınmaksızın bu ziyareti gerçekleştirdiği vurgusu yapılmıştır. Gecenin ilerleyen saatlerinde seyyahlar, Topkapı Sarayı'nın güzelliğinin dünyanın hiçbir yerinde olmadığını, Ayasofya Cami-i Şerifinden bahsederken ise, o sırada muhafazası altından yapılan bardaklarda şerbetler getirildiğini aktarmışlardır¹⁸.

Yine Fővárosi Lapok gazetesi Budapeşte'den İstanbul'a giden seyyahlar hakkında bilgi verirken, padişahın selamlık töreninde en uygun yerlerin Macar ziyaretçilere verildiğinin altını çizmiştir. Padişahın selamlama töreninde onlara yönelerek el salladığını ve nezaketen teşekkür ettiğine satırlarına eklemiştir. Törenden sonra Macar kafflesinin topluluğun tezahüratları arasında çoşkulu bir şekilde karşılandığı bilgisini okuyucuyla paylaşmıştır. Gazete, kafilenin padişah ve halk tarafından sarayın bahçesinde ağırlandığı ve burada onları Szechenyi'nin ve belediye başkanının karşıladığı detayını da vermiştir. Gezinin ileri gelenlerinin padişaha saygılarını sunarken, aralarında Kálmán Thaly'nin¹⁹ de bulunduğu, ayrıca saygı sundukları kişiler arasında Osman Paşa'nın da olduğu yine gazetenin paylaştığı bilgiler arasındadır. Padişah, gezi grubunun birkaç üyesine ve gazete yazarlarına Mecidî Nişanı vererek²⁰ töreni sonlandırmıştır.

18 Y..PRK.BŞK. 13/47, H-22-11-1305 (31 Temmuz 1888), lef: 3.

19 Macar Bilimler Akademisi üyesi. Politikacı, tarihçi ve şair. Daha geniş bilgi için bkz: Kézikönyvtár, Magyar életrajzi lexikon, T, TY, Thaly Kálmán <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/thaly-kalman-78223/?list=eyJmaWx0ZXJzJ0J0eyJNVSI6IFSiT-kZPXoxFWF9MZXhpa29ub2tfNzQyOEUQiXXosICJxdWVWyeSI6ICJLXHUwMGUxbG1c-dTAwZTFuIFRoYWx5Ino> Erişim tarihi: 27.10.2023.

20 Fővárosi Lapok, *Magyarok Konstantinápolyban*, 5 október 1888, 275. Szám, ol.2023. Budapesti Hírlap gazetesi çalışmı Oswalt Sándor'a dördüncü sınıf Mecidi, Macar Devlet Demiryolları Müfettişi Aladár Medveczky ise Beşinci Sınıf Mecidi ile ödüllendirilmiştir. Bkz: Nemzet, *Magyarok Konstantinápolyban*, 6 Október 1888, (7. Évfolyam, 2193. Szám). ol.1-2.

İstanbul'u ziyaret eden Macarlar basın aracılığıyla bu izlenimlerini ileri derecede diğer vatandaşlarıyla da paylaşmıştır. Macarların İstanbul'a geldiklerinde nasıl karşılandıklarını ele alan 6 Kasım 1888 tarihli Budapesti Hírlap gazetesi; Türklerin beş gün boyunca Macarları başkentlerinde büyük bir sevgi ve dostlukla ağırladıklarını ifade ederek, seyahat eden Macarların Macar-Türk dostluğunun ebediyen garanti altına alındığına inandıklarının altını çizmiştir. Bu kutlamanın en yüksek komuta merci olan padişahın emriyle yapıldığı, samimi ve sıcak olduğu söylenebilecek bu kardeşliğin gösterilmediği tek bir olayın bile yaşanmamış oluşu gazete muhabirinin gazeteye gönderdiği bilgiler arasındadır. Ziyaretçilere göre dünyanın en güzel şehri Macarları konuk ediyordu. İstanbul'a ulaştıklarında şehrin ihtişamına mı yoksa insanların sempatik kıyafetlerine mi hayran kalmanın şaşkınlığı içerisinde olduklarını gizleyememişlerdir. Daha önce de ifade edildiği üzere seyahatin ilk günü padişahın selam töreninde Macarlar ayrıcalıklıydı ve bu görkemli töreni en iyi yerden izleyebilmek için onlara özel yer ayarlanmıştı. Selam töreninden sonra padişah, Macarlara eşlik etmesi için kendi yaveri Ahmet Şefik Bey'i görevlendirmiştir. Şefik Bey Macarlara İstanbul'un saraylarını, padişahın hazinesini ve İstanbul'daki camileri gezdirmiştir. Gezdirmenin yanında kafiledekilere Fransızca her şeyi anlatmıştır. Ziyaretçiler Dolmabahçe'nin muhteşem odalarından birinde gülsuyu ve sigara ikramlarıyla karşılandıklarını ifade etmişlerdir. Sadece ileri düzey kişilerin bulunabileceği bu yerde Széchenyi Paşa da bulunmakla birlikte, paşa tüm zamanını vatandaşlarıyla geçirmiştir. Paşanın yurttaşlarının ziyaretlerinin mümkün olduğunca keyifli ve verimli geçmesi için hayli çaba gösterdiği dikkat çekmiştir. Misafirler "Mecidi" adı verilen bir düzen içerisinde ağırlanmış ve padişahın yaveri ziyaretçilerle yakından ilgilenmiştir. Haftanın ilk günü sabah Hotel d'Angleterre'de gerçekleşen törenle yaver konuklara madalyalarını dostça bir tokalaşma eşliğinde takdim etmiştir. Öğle yemeğinde ise Fransız ve Türk lezzetlerinden oluşan ziyafetler silsilesi birbirini takip etmiştir. Bu sırada Kálmán Thaly büyük bir coşku ve tezahüratla kadehini padişaha ve Türk-Macar dostluğuna kaldırmıştır. Bu kadehin kaldırıldığı esnadaki konuşma Macar Akademisi delegesi Dr. Ignác Kúnos tarafından tercüme edilmiştir²¹. Yaklaşık bir buçuk saat süren öğle yemeğinden sonra etrafı dolaşan Macar ziyaretçiler Türkiye saatiyle altıda Pera sokaklarını dolaşip otellerine geri dönmüşlerdir. Ertesi gün sabah kahvaltısından sonra Széchenyi Paşa Macarlara yangın söndürme alayını göstermek istemiştir. Nitekim İstanbul'daki itfaiye teşkilatının çalışma şeklini anlatıp-gösterdikten sonra Macar ziyaretçiler, ziyaretin kısa olmasının vermiş olduğu üzüntüyü dile getirerek İstanbul'dan ayrılmışlardır²².

Macarların doğu gezisi olarak adlandırdıkları bu seyahatin bilimsel

- 21 Székely Nemzet, *Magyarok Konstantinápolyban*, 7 október 1888, (5. Évfolyam, 154 Szám), ol. 3-4.
- 22 Budapesti Hírlap, *Magyarok Konstantinápolyban*, 6 október 1888, (8. Évfolyam, 276. Szám), ol. 9-10; Székely Nemzet, *Magyarok Konstantinápolyban*, 7 október 1888, (5. Évfolyam, 154 Szám), ol.3-4.

görsel

Akademik
Bakış
273
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

sonuçları da olmuştur. Esas olarak Rákóczi anıtını araştırmak için oraya giden Kálmán Thaly, hem Rodos'ta hem de Thököly'nin mezarının bulunduğu İzmit'te şaşırtıcı keşifler yapmıştır. Her iki yerde de değerli Macar kalıntıları bulmuştur. Ilona Rákóczi ve Ilona Zrínyi'nin küllerinin nerede olduğuna dair birçok önemli belgeyi kopyalamış, bazılarını yanında götürmüş, bazılarını ise daha sonra kopyalayabilmiştir. Ayrıca Rodos'taki anıtların ve İzmit'teki Thököly'nin mezar fotoğraflarını da çekmiştir. Thaly araştırmalarının sonuçlarını ayrıntılı olarak Akademi'ye veya Tarih Kurumu'na rapor etmek için dosyalamıştır²³.

Osmanlı Devleti, ülkesine gelen ziyaretçiler arasında Macarları ayrı tutmuş onlara ayrı ilgi göstermiştir. Misafirperverliğin en iyi şekilde gösterilmesi için görev dağılımları yapılmış, devlet kurumları hazır hale getirilmiştir. 1888 yılının eylül ayında yine İstanbul'a gelen Macar seyyahlarıyla ilgilenme görevi bu defa belediyeye verilmiştir. Altıncı Daire-i Belediye tarafından bir ziyafet düzenlenmesi için doğrudan padişahın emri bulunmaktadır²⁴. Ziyafetten sonraki gün ise söz konusu altmış-yetmiş kadar seyyahın Hazine-i Hümayun'u görmek istedikleri gündeme gelmiş fakat buranın gezilmesi özel izne tabi tutulmuştur. Nitekim Hazine-i Hümayun'un görülmesine müsaade edilmesi için ilgili kişiler padişaha talepte bulunmuşlardır²⁵. Netice hakkında herhangi bir kaynağa ulaşamamış olmasının yanında dönemin Osmanlı-Macar ilişkilerine bakıldığında bu talebin olumlu değerlendirileceği kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Keza XIX. yüzyılın sonunda Türk-Macar yakınlaşması daha ileri seviyelere ulaşmıştır²⁶.

Burada şunu da ifade etmek gerekir, Macar ziyaretçilerin kafiye şeklinde gelmelerinin yanı sıra bireysel-belirli amaçlar doğrultusunda da İstanbul'a geldikleri görülmektedir. Her iki durumun ortak noktası ise, Macar gözünden geç dönem Osmanlı İstanbul'unun intibası olmuştur. Dönemin İstanbul tasvirini vatandaşlarına mektupla anlatmaya çalışan Macar Türkolog Ignác Kúnos, şehrin büyümesine kendini kaptırdığını ifade etmektedir: *Bir Mayıs sabahı idi. Uyku sersemliğinden silkinerek kamaramdan güverteye çıktım. Gözümü fal taşı gibi açıp bir de ne göreyim! Cennet kapısı mı açıldı, yoksa hala uykuda muyum?*²⁷ Bu söyleminin üzerinde beş yıllık Osmanlı ikameti sonucunda İstanbul'un bütün güzelliklerini mektuplarla Macarlara anlatan Kúnos, aynı zamanda İstanbul'a gelen Macar kafiyelelerin karşılanma merasimlerinde de yer almıştır. Yine İstanbul'da çalışma gezisinde bulunan Macar bilim adamı Ármin Vámbéry onuruna İngiliz ve İtalyan büyükelçileri

- 23 Nemzet, *Magyarok Konstantinápolyban*, 15 október 1888, (7. Évfolyam, 2202 (285) Szám). ol. 4.
- 24 İ..DH..1099/86170, H-21-01-1306 (27 Eylül 1888).
- 25 TS.MA.e. 240/111, H-22-01-1306 (28 Eylül 1888).
- 26 Ferdî Çiftçiöğlü-Erika Veresova, "I. Dünya Savaşı Sırasında Türk-Macar Yakınlaşması: Nezaket Örnekleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (68), Kütahya 2021, s. 310-325.
- 27 Melek Çolak, *Macar Arşiv Belgeleri Işığında Ignác Kúnos'tan Türkoloji Mektupları ve Eleştiriler (1885-1890)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 58.

görsel

bir akşam yemeği vermiştir. Akabinde Ödön Széchenyi²⁸ Paşanın eşliğinde ünlü akademisyen Vilmos Fraknói'nin, Macar Akademi Genel Sekreteri Adolf Strauss'un ve Ignác Kúnos'un da hazır bulunduğu bir konser düzenlenmiştir. Konserde padişahın ilk kemancısı ve Macar piyanist Helyei de yer almıştır. İstanbul'daki Macarlar kutlamayı Yıldız Köşkü'nün pencerelerinden seyrederken, padişahın yaveri onlara çay ve meşrubat ikramında bulunmuştur²⁹.

1889 Yılında Macarların İstanbul Ziyareti

Hemen her alanda kendini gösteren Türk-Macar yakınlaşması karşılıklı ziyaretlerde de devam etmiştir. 1889 yılının Nisan ayında Peşte'den İstanbul'a bir seyyah kafilesi gelmiştir³⁰. Macaristan Devlet Demiryolları Budapeşte Bilet Ofisi tarafından düzenlenen İstanbul gezisinde ofis büyük bir başarı elde etmiştir. Geziye katılanlar İstanbul'da her zaman olduğu gibi çok iyi karşılanmışlardır. Kafileyi padişah adına Balak Bey, o dönem Üsküdar ve Kadıköy'ün asayişini sağlamakla görevli Ali Şamil Bey ve Cevat Paşa karşılamıştır. İmparatorluk sarayları ve kurumları gezginlere açılmış, ziyaret etmelerine izin verilmiştir. Ayrıca padişahın kafile onuruna bir öğle yemeği vereceği de duyurulmuştur³¹.

Macar ziyaretçilere gösterilen özel ilgi Avusturya-Macaristan monarşisi ile Türkiye arasındaki dostane ilişkilerin hoş bir işareti olarak kabul edilebilir. Son Selamlık vesilesiyle Macarlar, Mareşal Fuad Paşa aracılığıyla teşekkürlerini ileten padişahı üç kez alkışlayarak selamlamışlardır. Piccolo Campo'nun zengin bir şekilde dekore edilmiş salonunda Macar konuklar onuruna bir öğle yemeği verilmiştir. Padişah tarafından verilen akşam yemeğinde, başkentin belediye başkanı masanın başına oturtulmuştur. Diğer ileri gelenler arasında Avusturya-Macaristan başkonsolosu Kvassay, padişahın yaverleri ve diğerleri de hazır bulunmuştur. belediye başkanı, padişah adına topluluğu selamlamış ve bunun üzerine Borostyányi önce Macarca sonra Fransızca olarak padişahı özellikle de Türkiye'nin askeri gücünün reformcusu olarak övmüştür. Ardından askeri orkestra Türk marşını ve Rákóczy marşını çalmıştır. Bu marş orada bulunanlar tarafından coşkulu tezahüratlar ve alkış sesleriyle karşılık bulmuştur. Masada Szécheny Paşa, Macar Devlet Demiryolları müdürü Schober, imparatorun yaveri ve Nazım Bey de bulunmaktadır. Öğle yemeğinden sonra bahçede bir konser ve havai fişek gösterisi

28 Bir Macar asilzadesinin oğlu olan Ödön Széchenyi, Sultan Abdülaziz döneminde Türkiye'ye gelmiş ve Osmanlı'nın son yarım asrı boyunca İstanbul itfaiyesini yönetmiştir. Detay için bkz: Kemalettin Kuzucu, "Széchenyi Paşa ve Osmanlı İtfaiyesinin Modernleştirilmesi", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, (14), İstanbul, 2006, s. 31.

29 Pesti Hírlap, *Magyarok Konstantinápolyban*, 25 szeptember 1888, 10. Évfolyam, 265. Szám, ol. 7; Kolozsvár, *Magyarok Konstantinápolyban*, 26 szeptember 1888. 2. Évfolyam, 223. Szám, ol. 3.

30 İ..DH. 1131/88370, H-23-08-1306 (24 Nisan 1889); Y.. A...HUS. 224/81, H-23-08-1306 (24 Nisan 1889), lef 1.

31 Nemzet, *Magyarok Konstantinápolyban*, 26 Április 1889, (8. Évfolyam, 2391. Szám. ol. 3.

görsi

Akademik
Bakış

275

Cilt 17

Sayı 34

Yaz 2024

yapılmıştır. Cumartesi akşamı Kúnos, Borostyányi, Pál ve Henrik Schwimmer, Yıldız Köşkü'nde Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği müsteşarı Carl-Rosenburg'un da katıldığı öğle yemeğine çağırılmışlardır. Padişah, Müşir Gazi Osman Paşa tarafından temsil edilmiş; ayrıca Münir Paşa ve Mehmed Paşa, Szechenyi Paşa ve imparatorun yaveri de hazır bulunmuşlardır. Padişah, Budapeşte Gönüllü İtfaiye Teşkilatı tarafından gönderilen kitabeyi ve sanatsal bir şekilde işlenmiş gümüş kadehi kabul etmiş ve ziyaretçilerin listesini almıştır. Kúnos, Borostyányi ve Schwimmer kardeşlere İmtiyaz Nişanı verilmiştir. Kont Széchenyi ise İmparatorluk emir subayı unvanı ve rozetini almıştır. Macar ziyaretçilerinden sadece üçü padişahın huzuruna çıkma şerefine erebilmiştir³².

İstanbul'a gelen Macar ziyaretçileri için bütün düzenleme ve planlamaların yapılmasına rağmen, dönemin belgelerinden edinilen bilgilere göre padişahın huzuruna çıkma konusunda kısmen de olsa bir karışıklık ortaya çıkmıştır. Burada seyyahların Avusturya sefaretı vasıtasıyla mı yoksa bir aracı yoluyla mı kabul edilecekleri hususu kargaşaya sebep olmuştur³³. Nitekim bu belirsizlik Osmanlı bürokrasisinde yazı trafiğine sebep olmuş ve nihayetinde seyyahların Avusturya-Macaristan Sefareti vasıtasıyla kabul buyurulmalarının daha uygun olacağı yönünde karar verilmiştir³⁴. Ticaret ehli ve sanayicilerden oluşan seyyah kaflesi 23 Nisan 1889 sabahı saat sekizi çeyrek geçe Macaristan'dan hareket edeceği bilgisi Osmanlı yetkililerine telgrafla bildirilmiştir. Öncelikle Tırnova istasyonuna uğrayıp daha sonra ise Sirkeci istasyonuna ulaşacağı yine telgrafta belirtilmiştir.

Seyyahlar padişahın onayıyla Beyoğlu'nda bulunan Rotşild oteline yerleşmişlerdir. Ayrıca padişah her zamanki gibi seyyahlara gerekli ilgi ve alanın gösterilmesini emretmiştir. Bu doğrultuda şehremaneti mektupçusu Nazım Bey'e seyyahlarla ilgilenmesi görevi verilmiş ve Nazım Bey gerekli ilgiyi gösterdiğini ve seyyahların bu ilgiden memnun kaldıklarını şehremanetine iletmiştir³⁵. Otelde kalanların isimlerinin tutulduğu liste: Ticaret Odası azasından Şövalye Döşarl Adler, Madam Arteni, Mühayyizan-ı memurinden Lüi Şuber ve zevcesi, geniş arazi sahiplerinden Alexandr Kazıbag, Lorns Buruvenhob, Sen Roter ve zevcesi, A stefan, Mülazım Şövalye Rail, Ahuk, Reva İsrada, Veri', Ruhbandan Josef Medyijendi, emlak sahiplerinden Dörtran Petri, Ashab-ı emlaktan Mişel Helbert, Rodolf Lukas, Fabrikacı Sen Frankil, Emrik Dömanjede, Avukat Alexandr Muhay, Zotan Dobakoy, Fabrikacı Marti, Muallim Stala, Avukat Edvar Dohon ve zevcesi, Fransuva Hoşer ve zevcesi'dir³⁶. Ziyaretçilerin sosyal statüleri ve mesleklerine bakıldığında toplumun hemen her kesiminden Macar vatandaşın İstanbul ziyaretine katıldığı

32 İ..DH.1131/88370, H-23-08-1306 (24 Nisan 1889); Y.. A...HUS. 224/81, H-23-08-1306 (24 Nisan 1889), lef 1.

33 İ..DH. 1131/88370, H-23-08-1306 (24 Nisan 1889).

34 Y..A...HUS. 224/81, H-23-08-1306 (24 Nisan 1889) lef 1.

35 Y..A...HUS. 224/81, H-23-08-1306 (24 Nisan 1889) lef 2.

36 Y..A...HUS. 224/81, H-23-08-1306 (24 Nisan 1889) lef 4.

görülmektedir. Toplumun büyük bölümünde ilgi uyandırdığı görülen bu ziyaretlerin daha önce de ifade edildiği üzere plan-program yapılmadan gerçekleşmesi söz konusu olamazdı. XIX. yüzyılın sonuna doğru Macar seyyahların İstanbul'a ziyaretlerinin geleneksel hale gelmeye başladığı dönemde bu ziyaretler belirli ritüeller eşliğinde yapılmaya başlanmıştı. Bu doğrultuda 28 Nisan 1889 tarihinde yapılması planlanan ziyaretin haberi yine İstanbul'a bildirilmiştir. Macaristan Şimendifer şube müdürü Mösyö Şumber, geçen yıl olduğu gibi bu sene (1889) de Macar seyyahların İstanbul'a ziyarette bulacakları haberini Mâbeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne Başkitabet-i Celilesi'ne bildirmiştir. Bu haberin yanı sıra seyyahlara kolaylık ve gidip-gelme ücretinin daha ucuz fiyatlandırılmasını talep etmiştir. Defteri tutulan seyyahların sayısının Viyana ve Transilvanya'dan gideceklerle beraber altmış altı kişi olduğu fakat bu sayının doksanı bulabileceğini satırlarına eklemiştir. Seyyahların isimlerinin tutulduğu defterin Osmanlı yetkililerine gönderildiği bilgisiyle yazısını sonlandırmıştır³⁷.

1890 Yılında Macarların İstanbul Ziyareti

Macarların İstanbul'a ilgisi XIX. yüzyılın sonuna doğru giderek artmış ve bu ilgi Macarları İstanbul'a ziyaret planları yapmaya sevk etmiştir. 1890 yılı başları itibariyle Peşte Başşehbenderi Mehmet Asım bin Cahit tarafından yine belirli sayıda Macar seyyahının İstanbul'a geleceği haberi verilmiştir. Kafilenin paskalya günlerinde İstanbul'a ulaşmak üzere Macaristan'dan yola çıkacakları bildirilmiştir. İstanbul'a gelecek kafilede Macar asilzadesi, Macar zenginleri ve bazı Macar ileri gelenlerinin olduğu detayını da Mâbeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne Başkitabet-i Celilesi'ne bildirmiştir³⁸. Nitekim 3 Nisan 1890 tarihli ve 2258 numaralı tahriratta birkaç gün zarfında İstanbul'a ulaşacak olan seyyahların Peşte'den hareket ettiği haberi gelmiştir. Peşte Başşehbenderi Mehmet Asım bin Cahit, seyyahlardan bazılarının padişaha hediyeler takdim etmek istediklerini yazısında belirtmiştir³⁹. Nitekim 6 Nisan 1890 tarihinde seksen Macar uyruklu ziyaretçi İstanbul'a gelmiştir. Ziyaretçiler için hemen ertesi gün (Pazar) Hazine-i Hümayunu görmek ve gezmek için padişahın izin istenmiştir. İznin seyyahlar adına Ferik Rıza Paşa tebliğ etmiş ve nihai kararın her zaman olduğu gibi padişahın olduğu vurgusuyla netice beklenmiştir⁴⁰. Kafilenin gezi programı için gerekli izinlerin yazışmaları yapılırken diğer taraftan ziyaretçilerle Altıncı Belediye Dairesi ilgilenmektedir. Belediye geçmiş senelerde olduğu gibi yine saat beşte Tepebaşı Tiyatrosunda bir ziyafet gerçekleştirmiştir. Zaten bu yönde padişahın fermanı da bulunmaktadır⁴¹. Ziyaretçilere verilen ziyafet sonrasında Altıncı Belediye Daire Müdürü onlara bir söylevde bulunmuştur. Bu nutuk öncelikle padişaha arz olunmuş ve olur alındıktan sonra seyyahlara okunmuştur. Nut-

37 Y..PRK.TŞF., 2/67, H-27-08-1306 (28 Nisan 1889) lef :4.

38 Y..PRK.EŞA, 10/83, H-22-07-1307 (14 Mart 1890).

39 Y..PRK.EŞA, 10/92, H-12-08-1307 (3 Nisan 1890).

40 TSMa No: 536/384-241/33, H-15-08-1307 (6 Nisan 1890).

41 Y..PRK.TŞF., 2/90, H-21-08-1307 (12 Nisan 1890), lef:2.

görsel

Akademik
Bakış

277

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

kun anlaşılır olması açısından Fransızca olarak okunması daha uygun görülmüş ve öyle okunmuştur⁴². Müdürün nutkunda seyyahlarla gerçekleştirilen ziyafetin ilelebet unutulamayacağı, bu yolda övgüye sebep olacağı ve bunun daha da yayılması temennileriyle Osmanlı-Macar bağı üzerinde durulmuştur. Müdürün nutkuna karşılık seyyahlar da bir metin yazmışlar ve bunu padişaha sunmuşlardır⁴³. Diğer taraftan Altıncı Daire-i Belediye Müdürü Balak Bey de padişaha sunduğu raporda Macar seyyahlar için düzenlenen ziyafetin yüz on yedi liraya karşılık geldiğini bildirmiştir⁴⁴.

Macar seyyahlar İstanbul'a yapmış oldukları seyahatlerden duydukları memnuniyeti her zaman olduğu gibi Macar basınında dile getirmişlerdir. Seyyahlar sadece memnuniyeti değil gösterilen alaka neticesinde iki milletin ortak hareket etme gerekliliklerine de dikkat çekmişlerdir. Peşte'de yayımlanan Nemzet Gazetesi'nin 30 Mart 1890 tarihli nüshası tercüme edilerek elçilik vasıtasıyla gönderilmiştir. Tercümeleri yapılan bentlerde; Devlet-i Âliyye-i Osmaniye'nin eski gücüne kavuşmasının Macaristan için çok önemli olduğu dile getirilmiştir. Son birkaç sene içerisinde Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı tehlikelerde kendi gayretiyle emniyeti sağlayıp olayları bertaraf edebilmesinin Avrupa devletlerince dahi takdire şayan görüldüğü ifade edilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus muhaberesinin o kadar büyük bir olay olduğunu, burada sadece devleti yönetenlerin değil tüm milletin tehlikede kaldığını belirtmişlerdir. Osmanlı'nın bu durumdan kendini kahramanca kurtardığını da eklemiştir. Devamında II. Abdülhamit'in tahta geçtiği sırada bir zamanlar dünyayı hayran bırakan Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin bir girdabın içinde olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bu dönemin, hazinede ordunun masrafı için gerekli akçenin dahi bulunmadığı, Hristiyan ahalinin her tarafta isyanlara kalktığı, en kötüsü ise Müslümanların dahi hükümetten memnun olmadıklarını ileri sürdükleri bir dönem olduğunu detaylandırmışlardır. Osmanlı tahtında altı ay arayla iki kere değişim gerçekleştiğini, devlet ileri gelenlerinin vatanın huzuru için gayret edecekleri yerde birbirleri aleyhine entrikalar içerisinde bulduklarını belirtmişlerdir. Devlet-i Aliyye'nin içinde bulunduğu bu buhrandan yararlanmak isteyen Rusya'nın beklediği uygun ortamın oluştuğunu düşündüğü ve Çar tarafından orduların Prut'a yönlendirildiği, tam bu sırada II. Abdülhamit'in cülus dönemine denk geldiği bilgisine de yer vermişlerdir. II. Abdülhamit'in devlet ileri gelenleri ve kumandanlarla görüşerek devletini kurtardığını satırlara ilave etmişlerdir. Devletin hukukunu korumasında hayret derecesinde bir gayret gösterdiğine dikkat çekmişlerdir. Sadece birkaç vilayetin terk edildiği fakat barış ve asayişin korunduğu bildirilmiştir. Yine bu dönemde İstanbul ve Selanik şehirlerinin demiryollarıyla Avrupa'nın diğer şehirleriyle birleştirildiği söylenmiştir. Terk edilen vilayetlerden hicret eden Müslümanlar Memalik-i Osmaniye dahilinde iskân edilmiştir. Sanayi, ziraat ve ticaret gelişmiştir.

42 Y..PRK.TŞF., 2/90, H-21-08-1307 (12 Nisan 1890), lef:3.

43 Y..PRK.TŞF., 2/90, H-21-08-1307 (12 Nisan 1890).

44 Y..PRK.TŞF., 2/90, H-21-08-1307 (12 Nisan 1890) lef:2.

Maliye dahi düzeltilerek halka güven verilmeye başlanmıştır⁴⁵.

1891 Yılında Macarların İstanbul Ziyareti

Macarların hemen her yıl düzenledikleri İstanbul seyahati 1891 yılında da gerçekleşmiştir. Her zaman olduğu gibi yine belirli bir program/plan dahilinde bu ziyaretin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Seyyahların henüz Macaristan'dan hareket etmeden bütün yazışmaları tamamlanmıştır. Hatta Macar seyyahların isimleri, sosyal statüleri, idari görevleri ve mesleklerinin yazıldığı defterin bir nüshası Peşte Başşehbenderliğinden Mâbeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne Başkitabet-i Celilesi'ne gönderilmiştir⁴⁶. Esasen bu işlem İstanbul'a gerçekleştirilecek hemen her ziyarette yapılmaktaydı. Bazen seyyahların sayısında değişiklikler yaşanmış olsa da toplumun hemen her kesiminden bireyin ziyaret grubunda yer alması bu seyahatlerin ortak noktasını oluşturmuştur. Yine bazı ziyaretçilerin eşleri ve çocuklarını dahi beraberinde getirdikleri bilgisi defterlerde kayıt altına alınmıştır. Belirli bir plan dahilinde gerçekleşen bu ziyaretlerde gezilecek yerler dahi belirlenmiş-izin durumu gerekli ise izni alınmıştır⁴⁷-her adım için görevlendirmeler yapılmıştır (bazen yemek organizasyonun belediye tarafından yapılması örneğinde olduğu gibi). Tabi bütün bu planlı işleyişin masrafının çıkarılması da çok zor olmamaktaydı. 1889 yılı Ağustos ayının sonlarına doğru gerçekleştirilen ziyarette; 4700 kuruş meşrubat, 7000 kuruş mekulat (yiyecekler) olmak üzere toplam 11700 kuruş masraf çıkmıştır. 16 Mayıs 1891 tarihinde gerçekleşen ziyarette ise; 1400 kuruş çalgı masrafı, 1360 kuruş çiçek, 183 kuruş 10 para tütün ve sigara, 14183 kuruş şekerleme vesaire olmak üzere toplam 17116 kuruş 10 para masraf çıkmıştır⁴⁸. Toplamda 28816 kuruş 10 para olan iki kalem masraf, 18 Nisan 1891 tarihinde Altıncı Daire-i Belediye Müdürü Macit Bey imzasıyla Hazine-i Hassa Nezaretinden talep edilmiştir⁴⁹.

1892 Yılında Macarların İstanbul Ziyareti

Her yıl olduğu gibi 1892 yılında da Macarlar İstanbul'a iki farklı zamanda ziyarette bulunmuşlardır. İlki Nisan ayında yapılmış ve bu geleneksel ziyaretler grubunda değerlendirilebilir. İkincisi ise özel bir ziyaret olarak adlandırabileceğimiz bir amaç doğrultusunda yapılmıştır. Bu ziyaret modern Türk itfaiyesinin kurucusu kabul edilen ve ölümüne kadar (1922) İstanbul itfaiye

45 Y..PRK.EŞA., 10/102, H-29-08-1307 (20 Nisan 1890).

46 Y..PRK.EŞA., 13/27, H-11-08-1308 (22 Mart 1891).

47 Seyyahlar belirli yerlere padişahın izni dahilinde gezip görebilmekteydiler. 14 Nisan 1892 tarihindeki Hazine-i Hümayun'u ziyaret için Teşrifat-ı Umumiye Nazırı Münir Paşa Hazine-i Hümayun Kethüdalığı Canib-i Alisine tebliğde bulunmuştur. "Macar seyyahininin seksen bu kadar kişinin yarınki perşembe günü iki takım olarak iki saat fasıla ile Hazine-i Hümayun-u seyr-ü temaşa eylemelerine müsaade-i seniyye-i hazreti padişahi şeref müteallik buyurulmuş olduğu Teşrifat-ı Umumiye Nazırı Devletlü Münir Paşa Hazretleri tarafından tebliğ kılınmış olmağla alel usul icabının icrası babında emir ve irade efendim hazretlerininindir. Fi 16 Ramazan 309, 1 Nisan 308. Ser Kurenay-i Hazreti Şehriyari". TS.MA.e, 242/73, H-16-09-1309 (14 Nisan 1892).

48 Y..PRK.TŞF., 3 /19, H-07-10-1308 (16 Mayıs 1891).

49 Y..PRK.TŞF., 3 /19, H-07-10-1308 (16 Mayıs 1891), lef:2.

görsel

Akademik
Bakış

279

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

alaylarını yönetmiş olan Ödön Széchenyi'ye özel bir ziyaret olmuştur⁵⁰. Macar ziyaretçi kafilesi ise, İstanbul itfaiye alayı kumandanı saadetli Széchenyi Paşa'ya bazı hediyeler vermek üzere Macaristan itfaiye alay vekillerinden oluşmaktaydı. Sultan Abdülhamid tarafından gazeteci Dr. Kovács Dénes'in ifadesiyle bir akraba gibi karşılanmış olan Macarların Türklerden gördükleri dostane ilgi Macar gazetelerindeki yerini almıştır⁵¹.

Macarların Osmanlı başkentine birbiri ardına yaptıkları ziyaretler, iade-i ziyaret düşüncesini gündeme getirmiştir. 23 Ağustos 1892'de Macar seyyahların İstanbul'u ziyaretlerini iade maksadıyla Macaristan'a bir heyetin gönderilmesi padişaha sunulmuştur⁵². Padişah ziyarete olur vermiş fakat ziyaretin bir müddet ertelenmesini istemiştir. Ertelenme sebebi ise Macar seyyahları İstanbul'a geldikçe onlara gösterilen hüsn-i muamele Avusturya Devleti ve sefirini pek rahatsız etmiştir⁵³.

XX. yüzyılın başlarında artık hemen her alanda birlikte hareket etme girişimi belirli ideolojilerde de kendini göstermiştir. Macaristan'ın Turan hareketi kapsamında en önem verdiği ülke Türkiye olmuştur. Türkiye ile Turancı ilişkilerin geliştirilip güçlendirilmesi amacıyla İstanbul'da Türk-Macar Dostluk Cemiyeti kurulmuştur. Bu derneğin kuruluşu Pal Teleki'nin başkanlığında üç kişilik bir Turancılar heyetinin İstanbul'u ziyareti sırasında gerçekleşmiştir. İstanbul'daki bu derneğin Macaristan'daki cemiyet gibi örgütlenmesi hedeflenmiştir⁵⁴. Nitekim I. Dünya Savaşı arifesinde güçlenen bağ birlikte savaşa girmeye sonuçlanmış, her iki ülke de büyük kayıplar vermiştir. Böylelikle her iki ülke kendi kurtuluş mücadelesine baş koymuştur. Cumhuriyet döneminde ise ortak hareket etme girişimleri yapılan planlamalarda kendini göstermiştir.

Sonuç

Türk Macar ilişkilerinin tarihsel seyri XIX. yüzyılda değişiklik göstermiştir. Bunda Macar mültecilerinin Osmanlı ülkesine gelmesi belirleyici olmuştur. Mülteciler arasında devlet yöneticilerinin ve bağımsızlık önderlerinin bulunması ve bunların Osmanlı Türklerini kendilerine yakın görmeleri yeni bir dönemi başlatmıştır. İstanbul bu bağlamda Macar halkı için sığınacak güvenli bir liman görevini üstlenmiştir. Burada yüzyılın ikinci yarısında bir Macar kolonisinin bulunduğunu biliyoruz. Kendi öz yurtlarından sonra genelde Osmanlı ülkesini özelde ise İstanbul'u yaşamlarını devam ettirebilecekleri yer

50 Kemalettin Kuzucu çalışmamızın 1892 yılını içeren bilgilerini ele alan bir tebliğ sunmuş ve bu tebliğ yayımlanmıştır. Bkz. Kuzucu, a.g.t., s.221,222.

51 Macar itfaiyeci alayının İstanbul ziyareti Kuzucu tarafından detaylıca anlatılmıştır. Bkz: Kuzucu, Macarların 1892 Yılındaki İstanbul Ziyaretleri, s.223-232. Bu özel ilginin anlatıldığı Macar gazetesi: *Vasárnapi Ujság* "Magyar Tüzoltók Konstantinápolyban", 32. Szám. 1892. XXXIX. Évfolyam, 7 Augusztus 1892, ol.549-551). Ayrıca gazete haberinde Macar itfaiyeci alayıyla Szechenyi Paşa'nın çekildiği bir adet fotoğrafa da yer verilmiştir.

52 Y..A...HUS. 263/120 (23 Ağustos 1892).

53 Y..A...HUS. 264/28 (27 Ağustos 1892).

54 Tarık Demirkan, Macar Turancıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Haziran 2000. s.36.

olarak seçmişlerdir. Bu hisler doğrultusunda ikinci bir vatan olabilme durumundaki İstanbul Macarlar için merak uyandıran şehirlerin başında gelmiştir. Koşulların elverdiği ölçüde gerek bürokratik gerek kültürel ziyaretler gündeme gelmeye başlamıştır. Fakat bu ziyaretler biraz daha ertelenecektir. Keza yüzyılın ikinci yarısında her ne kadar Macarlar sıkıntılarını bertaraf etmişlerse de Osmanlı Sırplar ve Ruslar ile savaşmak durumunda kalmıştır. Macarlar Osmanlı'nın bu durumu karşısında maddi manevi her türlü yardımını göstermiştir. Yaralı askerlerin ilk yardım ihtiyaçlarından tutun, Plevne kahramanı Osman Paşa'ya övgü dolu marşlar bestelenmesine kadar, Macar öğrencilerin Avrupa'da Osmanlı lehine nümayişler düzenlemesinden Macar orkestraların konser verip yardım parası toplamasına kadar büyük bir destek örneği göstermişlerdir. II. Abdülhamid bu gelişmeler karşısında Macarlar için büyük önem taşıyan Korvinaları da onlara iade edince iki millet birbirine daha da yakınlaşmıştır. Karşılıklı bürokratik ziyaretlerin devamında özellikle Macarların daha fazla gerçekleştirdiği ziyaretler kendini göstermiştir. Bu ziyaretler muhakkak daha iyiye giden Türk Macar ilişkilerinin çıktılarını teşkil etmiştir. Belirli plan dahilinde ve toplumun hemen her tabakasından kişilerin bulunduğu ziyaretler sıradan turistik bir gezi mahiyeti taşımamaktadır. Öyle olsaydı İstanbul'a geldikleri andan itibaren devlet ricalinin karşılama törenlerine, gerekli ilgi alakaya ilgi duymazlar ve dikkat etmezler, sadece görsel doyumla yetinmeleri gerekirdi. Oysa ziyaretçiler hemen her bir gelişmeyi detaylarıyla not ederek ülkelerindeki gazeteler aracılığıyla vatandaşlarına bildirmişlerdir. Diğer taraftan bakıldığında Padişah Macar ziyaretçiler için özel törenler düzenlemiş, diğer uluslara gösterilmeyen (Cuma selamlığında en iyi yerlerin Macarlara verilmesi ve devletin özel kurumlarını görebilme izni gibi) davranışlar sergilemiştir. Bütün bunlar Macarlar arasında İstanbul'a olan ilgiyi daha da arttırmıştır. Yüzyılın son çeyreğinde artık Macar ziyaretleri ritüel haline gelmiştir. Bahar ayında gerçekleştirilen ziyaretler geleneksel hale gelirken yılda birden fazla geziler yapılmaya başlanmıştır. Bu gezilerin hemen hepsinden duyulan memnuniyet ise Macar ulusal basınındaki yerini almıştır. Türk Macar ilişkilerin bu yönlü seyri iki milleti daha da yakınlaştırmış, bu yakınlaşma belirli alanlarda iş birlikleri haline gelmiştir. I. Dünya Savaşında aynı safta yer almak, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ticari alanda gelişmesine katkı sağlamak, kurulan bu bağın sonuçları arasında gösterilmesi yanlış olmayacaktır. Nitekim eğitimde, tarımda, hayvancılıkta vs. pek çok alanda birlikte hareket edilmesi, ziyaretlerle zemini sağlam oluşturulan birlikteliğin sonuçlarıdır.

Kaynaklar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

HR.SYS. 1232/17. Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı

HR.SYS. 176/10. Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı

Arşiv

Akademik
Bakış
281
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

- İ..DH. 1131/88370. İradeler Dahiliye
İ..DH..1099/86170. İradeler Dahiliye
TS.MA.e, 242/73. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrağı
TS.MA.e. 240/111. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrağı
TSMA No: 536/384-241/33. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
Y..A...HUS. 224/81. Yıldız Sadaret Hususi Evrakı
Y..A...HUS.207/21. Yıldız Sadaret Hususi Evrakı
Y..A...HUS. 263/120. Yıldız Sadaret Hususi Evrakı
Y..A...HUS. 264/28. Yıldız Sadaret Hususi Evrakı
Y..MTV., 65/71. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y..PRK.AZJ.12/41. Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y..PRK.BŞK. 13/47. Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y..PRK.EŞA,10/102. Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y..PRK.EŞA,10/83. Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y..PRK.EŞA,10/92. Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y..PRK.EŞA,13/27. Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y..PRK.TŞF., 2/90. Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-1 Umumiye Evrakı
Y..PRK.TŞF., 3 /19. Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-1 Umumiye Evrakı
Y..PRK.TŞF., 2/67. Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-1 Umumiye Evrakı

Sürelî Yayınlar

Macar Basımı

Bolond Istók,
Budapesti Hírlap,
Fővárosi Lapok,
Kolozsvár,
Nemzet,
Pesti Hírlap,

Székely Nemzet,
Vasárnapi Ujság

Araştırma ve Tetkik Eserler

ÇİFTÇİOĞLU, Ferdi & VEREŞOVÁ, Erika; “93 Harbi’nde Macarların Osmanlı Devleti’ne Desteği”, Karadeniz Araştırmaları, XVIII/71, 2021, s.613-626.

ÇİFTÇİOĞLU, Ferdi & VEREŞOVÁ, Erika; “I. Dünya Savaşı Sırasında Türk-Macar Yakınlaşması: Nezaket Örnekleri”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (68), Kütahya 2021, s.310-325.

ÇOLAK, Melek, Macar Arşiv Belgeleri Işığında Ignác Kúnos’tan Türkoloji Mektupları ve Eleştiriler (1885-1890), Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

DEMİRKAN, Tarık, Macar Turancıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 99, İstanbul Haziran 2000.

ERŐDİ, Béla, Csok Jása! A Török Küldötség Látogatásának Emlékkönyve / Çok Yaşa! Türk Heyetinin Ziyaretinden Hatıra Kitabı, Akadémiai Kiadó, Budapeşte 2001.

FODOR, Gabor, Macar Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye (1850-1940), Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, Yıl 2014/1, s.79-90.

Gör

KUZUCU, Kemalettin, “Macarların 1892 Yılındaki İstanbul Ziyaretleri”, Osmanlı İstanbul’u III, Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 25-26 Mayıs 2015, s. 219-242.

KUZUCU, Kemalettin; “Széchenyi Paşa ve Osmanlı İtfaiyesinin Modernleştirilmesi”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, (14), İstanbul, 2006, s.31-52.

MIZRAK, Sezgin Topal, “II. Abdülhamid Döneminde Türk-Macar İlişkileri”, XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (IX. Cilt), 2022, s.629-650.

NAMAL, Yücel; Türk Macar İlişkileri, İskenderiye Yayınları, İstanbul 2009.

NAZIR, Bayram; “II. Abdülhamid Donemi Osmanlı-Macar Dostluk İlişkileri”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 43, Erzurum 2010, s.309-317.

ÖZKAN, Ayşe, “1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı’nda Yabancı Gönüllüler”, Türklük Bilimi Araştırmaları 53. Sayı, 2023, 121-137.

ÖZKAYA SOFU, “Sevda; II. Meşrutiyet Döneminde Türk-Macar İlişkilerinin Kaynağı Olarak Türk Basını”, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, TAED-64, Erzurum 2019, 369-384.

İnternet Kaynakları

Thaly Kálmán, Kézikönyvtár, Magyar életrajzi lexikon, T, TY, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/thaly-kalman-78223/?list=ey.JmaWx0ZXJzJjogey.JNVSI6IFsiTkZPXoxFWF9MZXhpa29ub2tfNzQ-yOEQixXosICJxdWVyeSI6ICJLXHUwMGUxbG1cdTAwZTFuIFRoYWVx5Ino> Erişim tarihi: 23.06.2023.

Extended Abstract

The course of Turkish-Hungarian relations, which have deep historical roots, exhibits periodical variations. Undoubtedly, the prevailing conditions of both states and nations have played a significant role in this regard. This bond, which can be traced back to Central Asia, experienced partial setbacks during the period of Ottoman rule over Hungary. However, starting from the second half of the 19th century and gradually intensifying, a process of increasing interaction between the two nations began. The primary catalyst for this continuously evolving relationship, which has various underlying reasons, was Russia’s implementation of expansionist policies. Indeed, during the 1877-1878 Ottoman-Russian War (known as the Russo-Turkish War or the War of ‘93), historical records indicate that the Hungarians not only provided material and moral support but also direct military assistance. The notion that after the Ottoman Empire’s defeat in the intense conflicts between the Ottoman and Russian forces during the 19th century, Hungary would be next in line led to the idea of these two nations acting in concert. The historical context, in addition to the existence of a historical bond, facilitated faster and more solid steps in the development of Turkish-Hungarian relations. Beyond mere alliances during times of war, there have been efforts to establish various collaborations in the economic, cultural, and ideological domains. Historical documents reveal that these collaborations involved mutual support and exchanges to complement each other’s paths toward modernization. Among these efforts, the convergence of these two countries has significantly brought their people closer. This rapprochement has increased mutual interest between the two nations, resulting in increased visits and travel. There are records indicating that Hungarians visited the Ottoman capital, Istanbul, multiple times during the last quarter of the 19th century, and these visits became a tradition for Hungarians. Naturally, Turks reciprocated these visits, sometimes through official delegations and other times through organized group journeys. Observing the diverse range of individuals from Hungarian society visiting Istanbul emphasizes the extent of interest in Istanbul and Turkey. The considerable significance of hospitality cannot be underestimated in this context. The better treatment of Hungarians during their visits to Istanbul further increa-

görsel

Akademik
Bakış
283
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

sed their interest in Turkey and Istanbul's charm. There were instances where the royal court participated in events alongside delegations, as documented in the historical records of both nations. Furthermore, these visitations' details were conveyed to the citizens through the press upon the return of the Hungarian visitors, thus fostering positive sentiments between the two nations through the media's dissemination of the most current information. In the early 20th century, they added ideology to their joint efforts across various fields. They initiated actions aimed at uniting all Turks under the name 'Turan.' In Hungary, associations and publications were established with this objective, mirroring similar efforts in Turkey. Changes in governance style in Turkey did not hinder the relationship between the two countries; on the contrary, the spectrum of cooperation in different domains remained evident. During the formative phase of the Republic of Turkey, the Hungarians provided essential support for its institutionalization. Even today, the Hungarians have started to exhibit inclinations towards the Turkic world. Turkish World Commissions have also approached Hungary with the necessary attitude, paving the way for future plans.

gost

Akademik
Bakış

284

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Naki Tezel'in "Yıkılan Köprü" Adlı Eserine Millî Mücadelenin Yansımaları

Reflections of the War of Independence on Naki Tezel's Work Titled "Yıkılan Köprü"

Elif ÖKSÜZ GÜNEŞ*

Öz

Millî Mücadele, çok uluslu yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri tarafından toprak bütünlüğünün tehdidi sırasında hem dış güçlerle hem de vatani işgal edenlere yakınlık duyarak önemli mevkilerde görev yapma yamılgısına düşenlerle mücadele ettiği sürecin adıdır. Bu süreçte "öteki" ile işbirliği yaparak işgallere karşı askerî ve siyasî alanda pasif tavırlarıyla Türk'ün bağımsızlık savaşına zarar veren yozlaşmış kişilerin bilinçsizlik hali, Batı Anadolu'ya medeniyet ve erinç getirecekleri iddiasındaki düşmanın eylemlerini meşru göstermelerini kolaylaştırır. Bu durum resmî tarihin kayıtlarına geçtiği gibi millî yaşamın düşünsel ve duygusal değerlerinin yansıtıcısı işlevini gören edebî metinlere de yansır. Naki Tezel, önemli folklor araştırmacılarından. Sanatkâr, tek hikâye kitabı olan Yıkılan Köprü adlı eserinde Türk'ün erkini koruma amacıyla verdiği savaşta millî bilince sahip olanları ve bu bilince sahip olmayanları kurgusal düzleme taşır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin dağılma, millî bir devletin kurulma aşamasındaki sancılı sürecin Yıkılan Köprü'deki görünümleri "kendi olma", "yozlaşma" ve "Millîbilinçten uzaklaşma/ötekileşme" temaları bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Türk Edebiyatı, Naki Tezel, Yıkılan Köprü, Millî Bilinç.

Abstract

The National Struggle is the period during which the Ottoman Empire, with its multinational structure, fought against both external forces and those who, under the threat of territorial integrity by the Allied Powers, mistakenly believed they could secure significant positions by aligning with the occupiers. In this process, the ignorance of corrupt individuals who collaborated with the "other" and remained passive in military and political spheres against the occupations harmed the Turkish war of independence. Their actions facilitated the enemy's claim, which purported to bring civilization and prosperity to Western Anatolia, making their actions appear legitimate. This situation, as recorded in official history, is also reflected in literary texts that mirror the intellectual and emotional values of national life.

Naki Tezel, a significant folklore researcher, in his only storybook "Yıkılan Köprü," brings to the fictional realm those who possess national consciousness and those who lack it in the Turkish people's struggle to protect their sovereignty. This study will evaluate the reflections of the painful process of the dissolution of the Ottoman Empire and the establishment of a national

Makale Geliş Tarihi: 25.02.2022. Makale Kabul Tarihi: 14.01.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖKSÜZ GÜNEŞ, Elif. "Naki Tezel'in "Yıkılan Köprü" Adlı Eserine Millî Mücadelenin Yansımaları". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 285-306. DOI: 10.19060/gav.1498892

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: elif.oksuz@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2870-8305.

Akademik
Bakış
285
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

state in “The Fallen Bridge” within the themes of “being oneself,” “corruption,” and “alienation/lack of national consciousness.”

Key Words: *The War of Independence, Turkish Literature, Naki Tezel, The Collapsed Bridge* (Yıkılan Köprü), *Secession from National Awareness*.

Giriş

Millî Mücadele Yıllarında Batı Anadolu

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri tarafından işgali karşısında verdiği tepkileri kapsayan süreç Türk tarihinde Millî Mücadele dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemde devletin bekasını korumak için hem askeri hem de düşünsel alanda çeşitli girişimlerde bulunulur: Toprak bütünlüğünü muhafaza niyetiyle düşünsel bağlamda geliştirilen Osmanlıcılık, İslamcılık, Adem-i Merkeziyetçilik, Batıcılık, Türkçülük/Milliyetçilik akımları gündeme getirilir. Osmanlıcılık ile Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan herkes dil, din, ırk ayrımına bakılmaksızın Osmanlı olarak tanımlanır. Böylece Osmanlı adı altında toplanan tüm unsurların devleti benimsemesi ve Fransız İhtilali'nin sonuçlarından biri şeklinde tezahür eden etnik kimlik esasına dayalı parçalanmanın önüne geçilmek istenir. İslamcılık ideolojisi ile soy farkına bakılmaksızın İslam birliği kurulup İslam halifesinin liderliğinde birleşmek amaçlanır. Prens Sabahattin'in öncülüğünü yaptığı merkezî yönetim yerine adem-i merkeziyet sistemini öneren devlet teşkilatı görüşü ise devletin çöküşünü durdurmak yerine hızlandırır. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Adem-i Merkeziyetçilik uygulanmaya çalışılırken bir taraftan da Osmanlı Devleti'nin yüzyılın ihtiyaçlarına uygun şekilde hareket etmesi amacıyla Batı'nın örnek alınması gerekliliği üzerinde durulur. Batıcılık fikri hem Osmanlıcılığı hem İslamcılığı hem de adem-i merkeziyeti savunanlar tarafından çeşitli yönleriyle benimsenir. Özellikle Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncesinin gerçekleşmemesi Türkçülük ve milliyetçiliğin yaygınlaşmasına yol açar. Devletin Türk milliyetçiliği sayesinde güçleneceğine dair inanç artar; aydınlar bu amaçla verdiği konferansları, makaleleri, bilimsel ve düşünsel kitapları, edebî metinleri aracılığı ile fikirlerini halka yaymaya çalışırlar.

Türklerin içte ve dışta bağımsız karakterini korumak adına yapılan düşünsel bağlamdaki bu arayışlar dönemin askeri başarıları ya da başarısızlıkları ile yakından ilişkilidir. Özellikle 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesinin “Evvla Karadeniz'e geçmek için Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması ve geçişin emniyet altında bulunmasını sağlamak maksadı ile bu boğazlardaki İstihkâmların İtilaf kıt'aları tarafından işgal edilmesi”¹ şeklinde belirlenen 1. madde; “Hudutların muhafazası ve asayişin korunması için lüzum görülecek askeri kuvvetlerden gayrisinin derhal terhis olunması[nı]”² içeren 5. madde; “Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet çıktığında her hangi sevk-ül ceşş noktasını işgal hakkını haiz olacak-

1 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 92.

2 Rauf Orbay, a.g.e, s. 93.

lardır"³ diye karar verilen 7. madde; "altı vilayetinde kargaşalık çıktığında, bu vilayetlerin İtilaf kuvvetleri tarafından işgali hakkının mahfuziyeti[ni]"⁴ bildiren 24. madde öne sürülerek resmî bir dayanakla işgalin hızlandırıldığı süreçte, Boğazlar ve etrafındaki şehirler İngilizler ve Fransızlar, Türkiye'nin güneyi İtalyanlar tarafından ele geçirilir; Yunan taburları Trakya'ya yerleştirilir. Türk topraklarını herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın almak niyetiyle hareket eden İtilaf Devletleri, Mütareke gereğince ordunun sadece iç asayiş sağlayacak kadar asker ile mühimmat bulundurmasına izin verir. Osmanlı ordusunun terhisi ve cephanenin dağıtılması anlamına gelen şart, mücadeleyi sürdürmek isteyen askerlerin yapabileceklerini sınırlandırırken herhangi bir karşı koyma girişimini de engellemeyi hedefler.

İtilaf Devletlerinin kendi aralarında yaptıkları anlaşmalar gereği Batı Anadolu, İtalyanlara bırakılır. Ancak sonradan İtalyanların gücünden çekinme nedeniyle vazgeçilir; büyük Yunanistan hayallerini gerçekleştirmelerine destek olmak vaadiyle Yunanlar, Batı Anadolu'ya sevk edilir; düzenin bozulduğu gerekçesi ile ilgili yerlere İzmir'in işgali bildirilir. Yunan ordusunun İzmir'e çıkacağı haberi yayılınca vali, yaptığı açıklamada "Endişeye mucip bir şey yoktur. Sizin gösterdiğiniz heyecan lüzumsuzdur. İttihat ve Terakkinin manevra maksadı ile vücuda getirdiği bir heyecandır. Hükümet her tedbiri ittihaz edecektir"⁵ diyerek halka galeyana gelmemeyi ve ölçülü olmayı önerir. Bölgeden sorumlu 17. Kolordu komutanı Nadir Paşa'dan önce orada kumandanlık görevinde bulunan Nurettin Paşa, İzmir'in işgali ihtimaline karşı "tedbirler almaya çalış[ır] ve gazetelere yaptığı beyanatta 'Yunanlıların yapacakları bir çıkarma hareketi, kan dökülmesini intaç edecektir.'"⁶ diyerek gelecekteki muhtemel durumları, bir çıkmaza girileceğini maddi ve manevi yıkımlar yaşanacağını⁷ önceden haber verir. Nadir Paşa ise söz konusu harekât Yunanlar tarafından kendilerine bildirilmesine rağmen işgal sabahından bir gece önce subayların evlerine adamlar göndererek kışlada toplanmalarını emrini iletir. Böylece "subayların büyük bir kısmı daha geceden kışlada topla[tılır] ve ertesi gün kışla pencerelerinden feci işgali"⁸ izlemeye mahkûm bırakılır. Nurettin Paşa ile onunla aynı bakış açısına sahip olanlar millî bir devletin kuruluşuna zemin hazırlarken Nadir Paşa ve onunla aynı

3 Rauf Orbay, a.g.e, s. 125.

4 Rauf Orbay, a.g.e., s. 145.

5 Rahmi Apak, İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 12.

6 Rahmi Apak, a.g.e, s. 2.

7 Yaşananlar ve dönemin tanıklarından derlenen anılar Nurettin Paşa'nın haklılığının ispatı olur. Afyon mutasarrıfı Ali Rıza imzalı ve 16 Ekim 1338 (1922) tarihli raporda yer alanlar bu durumun örneklerinden birkaçıdır: "Yunanlılar işgalin ilk gününden itibaren Müslüman ahaliye karşı cebir ve şiddet hareketlerini işgalin son gününe kadar gittikçe arttırarak sürdürmüşlerdir. (...) Genç kadın ve kızların ırzlarını zorla kirlettikten sonra bunları siperlerine götürüp çeşitli hakaret vs şenatleri yapmaktan geri kalmamışlardır". Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız Hasan Özpınar, *Anılar ve Fotoğraflarla İşgal Günlerinde Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar 2011, s. 16-18.

8 Rahmi Apak, a.g.e., s. 4.

görsel

Akademik
Bakış

287

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

görüştükiler Millî Mücadeleyi zorlaştırır, kişisel çıkarları için vatandan vazgeçen yozlaşmış tiplerin gün yüzüne çıkmasına sebep olurlar. Bu süreçte Yunan birlikleri bir taraftan İzmir'in kendi iktidarlarına bırakılmasını ve direnişin anlamsızlığını empoze etmek için çeşitli propagandalar yaparken diğer taraftan hem yerli halkı hem de kendi askerlerini “çok kısa sürede savaşın sona erdirileceği ve savaş sonrasında kendilerine Anadolu'dan çok miktarda yeni toprak ve servet verileceği[ne]”⁹ dair ümitlendirir, onlara zenginlik vaat eder; böylece savaşma azimlerini diri tutmaya, zaferin kendi lehlerinde gerçekleşmesine yardımcı olmaya çalışırlar. Hem bazı yozlaşmış Türk subayların hem de düşman birliklerinin söylemsel tavrına paralel şekilde Yunanlılar geldiğinde bireysel can ve mal güvenliklerini öncelikle zarar görmekten korkan Türkler arasında da “namus, din, vatan ve ırzı hükümet düşünsün. Bizim alınımıza ne yazıldı ise biz ona razıyız”¹⁰ diyerek araçsal değerleri tercih edenler bulunur.

15 Mayıs sabahından itibaren Mütarekenin 7. maddesine dayanarak İtilaf Devletlerince İzmir'e çıkmalarına izin verilen Yunanlılar vali, belediye başkanı, askeri sevk etme yetkisini elinde bulunduranlar ve imam gibi kişiler aracılığı ile silahlı bir direnişle karşılaşmadan şehre girerler. Hatta hükümet düşünsün diye başkasının tasarrufuna bıraktıkları namusun, dinin, vatanın ve ırzın 'kendi'lerine ait olduğunu unutarak manevi değer yitimine uğrayanlar, Yunan ordusu gelince onları saygı ve heyecanla karşılar, işgal ordusunun kumandanlarına yiyecek götürürler. Bunların arasında valiler, kaymakamlar, belediye başkanları, imamlar, toplumda kanaat önderliği yapan kişiler, dini kullanarak toplumsal statü elde edenler, yörenin tanınmış zenginleri yer alır. Söz konusu durum sadece İzmir için geçerli değildir; Batı Anadolu'nun işgali sırasında genelde şahit olunan bir gerçekliktir. Bandırma'da, Bandırma halkı adına Muhtariyete¹¹ bağlı hareket edileceğini bildiren toplantı tanağında Bandırma Belediye başkanının, belde müftüsünün, Rum, Ermeni Katolik ve Protestan cemaatleri ihtiyar heyetlerinin; Bandırma Belediye Heyeti, Şark-ı Karib Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti Bandırma Şubesi ve Ermeni Kulübü üyelerinin imzaları ve mühürleri Bandırma'nın Hıdır İlyas, Ayanikola, Sörvey, Haydar Çavuş, Cabi, Bend Baş Sinaen, Paşa Bayır, Sığır Yolu, İhsaniye, Paşa Mahmut, Canalı, Hacı Yusuf Dere, Ermeni Katolik ve Protestan mahallelerinin ihtiyar heyetlerinin resmî mühürleri¹² yer alır. Bu toplantıda adil, eşit ve hür bir yaşam vaat eden yeni idarenin kararlarına büyük bir sevinç ve sadakatle uygulanması; Anadolu halkının refah, saadeti ve menfaatleri için çalışan yeni idareye yürekten bağlılık gösterilmesi; Batı Anadolu'da tam anlamıyla refah ve huzur getirecek bir barış gelene kadar “tahliskâr Yunan ordusunun” Batı Anadolu'da kalmasının Yunan Hüküme-

9 Uğur Üçüncü, *Büyük Taarruz*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012, s. 172.

10 Rahmi Apak, a.g.e., s. 26.

11 24 Ağustos tarihli İslahat gazetesinde yayınlanan belgeden anlaşıldığına göre İzmir'de oluşturulan yeni idare. (bkz, Uğur Üçüncü, a.g.e., s. 169).

12 Uğur Üçüncü, a.g.e., s. 169-170.

tinden talep edilmesi¹³ hususunda uzlaşma sağlanır. Yerli Rumlarla işbirliği halinde sürdürülen bu bilinçsizlik hali Yunanlıların kendilerine güvenini arttırırken Batı Anadolu'ya medeniyet ve erinç getirecekleri iddiasıyla işgali kendi açılarından meşrulaştırma fırsatı sunar. Hatta yerlilerden aldıkları güçle zaferlerini de önceden ilan ederler.

Vatani işgal ve iffal eden bu orduya yakınlık duyarak onun sayesinde canını kurtarma, zengin olma, önemli mevkilerde görev yapma yanılığına kapılanlar düşmana karşı koyma çabasındaki, vatani kurtarma gayretindeki kişileri padişahın Yunanlıları desteklediği gerekçesi ile eleştirirler; padişahın Yunan dostu olduğu varsayımından hareketle halk arasında ihtilaf çıkararak düşmanla savaşmaya karşı çıktıklarını açıkça belirtirler. Yunanlıların Türklere ve Müslüman halka yaptığı zulmü anlatan vatanseverlerin gazete yazılarına 'tekzip' niteliği taşıyan cevapların altında ilgili bölgenin ileri gelenlerinin imzalarının da yer alması bu durumun bir parçasıdır. Söke'de yapılan tacizleri yalanlayan mahiyetteki "Söke- Kuşadası yolunun eşkıyâ' ile dolu olduğuna dair neşriyât da külliye yalandır. Çünkü Müslimânlar kemâl-i serbestî ile ve hiçbir tecâvüze mar'ûz kalmaksızın köylerine gidip gelmektedirler. Güyâ Yunan askerleri ve yerli Rumlar tarafından çıplak olarak gezdirildiklerine ve nihâyet bunların umûmhânelere idhâl edildiklerine dair neşriyât da yalandır. Velhâsıl bilumûm neşriyât kâmilene yalan ve müfteriyâttan ibarettir"¹⁴ ibaresinin altında Söke Türk Cemaat Reisi Müftü Ömer Lütfü ile Cemaat üyelerinden Bayramani Hasan, Hakkı Şevki, Ali İbrahim ve Mustafa Hilmi Osman Bey'in imzalarının bulunması sadece bir örneğidir. Ancak Mütareke şartlarını gerekçe göstererek işgalin boyutunun arttırılmasından endişe duyularak gerek resmî kurumlar gerek halk tarafından tercih edilen sessizlik ve kaderci yaklaşım Yunan ordusunun bölgedeki eylemlerini engelleyemez. "İdari ve hukuki yapı hâlâ Osmanlı yönetiminde[dir] ama [buna rağmen neredeyse her gün] Vali Nurettin Paşa İngiliz konsolosluğuna çağrılı[r], belediye işlerine Yunanlılar müdahale e[der]."¹⁵ Bu durum karşısında cephanesi düşmana teslim edilen vatansever subaylar ve vatan/yurt bilincine sahip kişiler asayişini sağlamak gerekçesiyle Türkün hem fiziksel hem de tinsel yaşam alanını elinden alanlara millî bir duruş sergiler. Millî bir devletin oluşum sürecini hızlandıran faaliyetlerdeki ilk adımları atarak mevcut silahlarıyla tepelere çıkmaya karar verir, Yunan tarafından belirlenmeye çalışılan yazgılarına itiraza hazırlanırlar. 15 Mayıs'ta İzmir'e çıkan Yunan kuvvetleri, Anadolu'ya doğru genişleme gösterdikleri işgallerine yeni yönler ekleyerek Ayvalık'ı işgal ederler. Böylece "Batı Anadolu'nun kuzeyinden ikinci bir kol ile işgali genişletmek isterler. İşgal hareketleri karşısında Aydın, Nazilli, Ayvalık, Bergama, Soma, Akhisar, Salihli ve Ödemiş cepheleri açılır."¹⁶ Bütün

13 Uğur Üçüncü, a.g.e., s. 169.

14 Uğur Üçüncü, a.g.e., s. 164.

15 Pelin Böke, İzmir 1919-1922 Tanıklıklar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006, s. 34.

16 Mustafa Balcıoğlu, "Direnene Millet-Millî Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm" *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları

görsel

Akademik
Bakış

289

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

bu işgaller karşısında bile hem askeri hem de siyasî alanda pasif tavrını sürdürenlerin yanı sıra düşmandan yana tavır alanlar ya da Türk'ün bağımsızlık mücadelesine zarar veren kişiler bulunur. Ülkenin hem askeri hem de sosyal manada kaosa sürüklendiği bu süreç içerisinde sadece halk değil, askerin bir kısmı da mücadeleden kaçır ve bölüklerinden ayrılır. Vatani korumakla resmî görevli olan askerin görev yerini terki, birçok bölük ve kıtada görülür. “İstanbul hükümeti bu sıralarda Millî kuvvetlerin faaliyetini durdurmak için elinden gelen her teşebbüsü yap[ar]. Hatta halkın bir kısmını kuvayı milliye aleyhine kışkırtmak için şuraya buraya memur ve adamlar gönder[ir], mücadelenin inkişafına bütün kuvvetiyle mani olmaya çalış[ır].”¹⁷Bu bakımdan Millî mücadele yılları milletleşme sürecini hızlandırması, Türk'ün erkini ilan etmesinin yanı sıra dejenere tipleri de ortaya çıkarması yönüyle önem arz eder. Söz konusu olumsuzluklara, başlatılan mitinglerin halkta uyandırdığı heyecanın İtilaf Devletlerinin tepkisi nedeniyle hükümet tarafından yasaklanmasına rağmen vatansever Türklerin işgaller karşısındaki tavrı açıktır. “Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi ve Askerlik Şube Başkanı Tevfik Bey'in önderliğinde İzmir'in işgalinden yaklaşık dört saat sonra yapılan mitingde silahlı mücadeleye karar veril[ir] ve resmî makamlardan silah talep edilir”¹⁸ Bu sırada halka cephaneye yetersizliğinin vatan müdafaasına engel olmaması gerektiği vurgulanır. Denizli müftüsü bu durumu “her ne pahasına olursa olsun Yunanlılara karşı koymak gerektir. Yunanlıların işgal eylediği memleketler halkı için kavgaya girişmek farzı ayındır”¹⁹ sözleriyle dile getirir. Bazı komutanlar İngilizlerden cephaneye kaçırılmayı başarır. Böylece Osmanlı Devletinin dış güçlerin yanı sıra kendi içinde de yozlaşmışlara verdiği mücadele başlar. Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri kurulur; hem düşmanla hem de onlarla işbirliği içinde olanlarla savaşan Kuva-yı Milliye oluşturulduktan sonra bu düzensiz orduya nizam verilmeye çalışılır²⁰.

Kuva-yı Milliye'nin yurdun her tarafına yayılması, çiçeklenmesi mücadeleye de baharın gelmesinin ilk habercileri niteliği taşır. Hem Bergama hem de Aydın'da beklemedikleri bir durumla karşılaşan Yunanlar kaçarken geçtikleri yerleri yakar ve katliam yaparlar. Zaferin ardından olumsuz bir durumla yüzleşmenin Kuva-yı Milliye'nin düzensizliğinden ve zaferden sonra hemen dağılmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Yoktan bir ordu kurma çırpınılarıyla ümidin yeşerdiği zamanda millî mücadeleyi zora sokacak şekilde mevcut ordunun dağılması da söz konusudur. 57. Tümen mensup “bazı kıta subaylarının millî harekete karşı gösterdikleri lakaydi, kıtaların-

Merkezi, Ankara 2008, s. 258.

17 Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 50.

18 Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s. 256.

19 Rahmi Apak, a.g.e., s. 88.

20 Bu süreci Yirminci Kolordu Kumandanı Mirlivâ Ali Fuad Bey yazmış olduğu telgrafta özetler. Konu ile ilgili bakanız Murat Şener- Salih Dutoğlu, (Yayına Hazırlayan), *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara: Yayın Nu: 88, 2007, s. 116-118.

da zapt ve raptı tesis edemiyerek kasti gevşekliklerle askerinin kaçmasına²¹ sebep olur. Mustafa Kemal Atatürk'ün, "ordu ismi var cismi yok bir halde. Komutanlar ve subaylar, Dünya Savaşı'nın bunca sıkıntı ve güçlükleriyle yorgun, vatan parçalanmakta olduğunu görmekle içleri kan ağlamakta, gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumu kenarında zihinleri bir çözüm, kurtuluş yolu aramakla dolu"²² diye tasvir ettiği dönemde İngiltere'nin himayesini isteyenlere, Amerika'nın mandasını tercih edenlere ve devletin bütünlüğünü korumanın imkânsız olduğu gerekçesi ile bölgesel kurtuluşu önerenlere karşı çıkararak millî egemenliği esas alan yeni bir Türk devleti kurmaya çalışır. Hedefini gerçekleştirmek amacıyla 10 Kasım'da Albay İsmet Batı Cephesi, 11 Kasım'da Albay Refet Güney Cephesi komutanlığına atanınca her iki cephe komutanına da "muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmek için kesin direktif ver[ir]. Takip eden günlerde bir taraftan düzenli ordu düzenlenip genişlerken bir taraftan da Kuva-yı Milliye birlikleri düzenli ordu bünyesine alınmaya başla[r]."²³ Düzenli ordunun tanzimi kısa sürede etkisini gösterir; Bursa ve Uşak'tan Eskişehir-Afyon'a doğru harekete geçen, asker sayısı Türk kuvvetlerinin yaklaşık üç katı olan Yunan birliklerini İnönü'de bozguna uğrattılar ve kendi mevkilerine çekilmek zorunda bırakıldılar. Yunanlar bu yenilgiyi kendi açılarından Türkler karşısında kazandıkları zaferlerle kıyasladıklarında basına önemsiz bir ayrıntı şeklinde yansıtırlar. Ancak İnönü'de kazanılan zafer Türk basınında ve tüm yurttaki heyecanla karşılanır, diğer zaferlerin de müjdesi olarak algılanır. Yenilgiler nedeniyle psikolojik çöküntü yaşayan ordunun ve halkın kurtuluşa dair inancı artar, düzenli orduya güven duygusu perçinlenir, TBMM'nin hem yurt içinde hem de işgalci devletler nezdinde otoritesi kuvvetlenir. Dolayısıyla bu başarı Türk'ün ümitsizlikten ve başka çareler aramaktan kurtularak 'titreyip kendine geldiği', kan hafızasının aktifleşerek kudretini hatırladığı dönemece dönüşür. Başarılı ilk adımların ardından Türk kuvvetleri Ödemiş'i alarak İzmir'e yaklaşır. Mülazım Mustafa Hulusi Bey'in günlük defterinin 9 Eylül Sene 38 Cumartesi kısmında İzmir'e giriş şu şekilde yer alır:

"Fırkanın yine saat 2 sonrada yürüyüşe geçeceğine dair emir geldi. Önümüzde 11. fırka hareket edecek. Biz de ilerisinden geleceğiz.. vakt-i muayyende yürüyüşe geçtik. Alayımız kol nihayetinde idi. Üç saatlik yolu sekiz saatte kat edebildik. Saat 10 sonrada (Sarı Bey) çiftliğine gelerek açık ordu-gâha geçtik. Bugün İzmir'e bizim murahaslar gittiğini Yunan'ın bilâ-kayd u şart mütareke teklif ederek terk-i silah edeceğine haberini işittik. Esna-yı rahda İzmir'in teslim alındığı haberi geldi. (...). Atina'da ihtilal olduğunu Kral Kosti'yi ağır surette yaraladıklarını, seriyaverinin maktul düştüğünü söylüyorlar."²⁴

21 Rahmi Apak, a.g.e., s. 79.

22 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 6-8.

23 Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s. 266.

24 Bayram Kodaman-Fahrettin Tızlak (Haz.), *Bir Kalpaklımın Millî Mücadele Günlüğü Mülazım Mustafa Hulusi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta 2006, s. 139.

görsel

Akademik
Bakış

291

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Gazetelerde Türk birliklerinin İzmir’i kurtaracağı haberleri yer alınca önceki yenilgilerine istinaden Yunanlılar şehri tahliye etmeye başlar. Hatta “İzmir’in elden çıkacağı Yunanlılar tarafından kesin olarak anlaşılınca Yunan Hükümeti şehrin yönetimini İtilaf kuvvetlerinin konsoloslarına teslim e[der]. Konsoloslar ise şehri Türk kuvvetlerine teslim etmek için hemen girişimlere başla[r].”²⁵ Türk ordusunun başarılı bir şekilde İzmir’i teslim almasından sonra Yunan birliklerinin bir kısmı Trakya, bir kısmı da Sakız Adası üzerinden kaçmaya çalışırlar. Bergama ve Akhisar’ın batısındaki yerlerde bulunan dağınık Yunan kuvvetleri de Türk ordusu tarafından bertaraf edilir, Bandırma ve Erdek’in de alınması ile Batı Anadolu Yunan işgalinden tamamen kurtulur.

Naki Tezel’in “Yıkılan Köprü” Adlı Eserine Millî Mücadelenin Yansımaları

Türk halk masallarının derlenmesi ve yayımlanmasında katkıları bulunan Naki Tezel önemli folklor araştırmacıları arasında yer alır. Memurluk yaparken edebiyat ve folklor araştırmaları çalışmalarını bırakmaz; “Tezel, Tezel Amca, Şerif Halil Paşa, N.T., M. Korkusuz”²⁶ imzalarıyla eser vermeye devam eder. Türk masallarının yabancı dillere çevrilmesinde, bu masalların Anadolu dışında tanınmamasına da önemli bir işlev yüklenir. “Halk Bilgisi Haberleri, Ülkü, Türk Folklor Araştırmaları, Konuşmalar, Hisar, Köy Postası, Türk Yurdu, Yücel gibi dergilerde derleme ve araştırmalar yayımla[r], daha çok masallarla ilgili çalışmalarıyla”²⁷ tanınır. Masallarının yanı sıra bilmece kitapları bulunan yazarın, öykü türündeki tek eseri “Yıkılan Köprü”dür. Bu eserde “Yıkılan Köprü, Yarın Görüşürüz, Mektepçi, Suçlu, Küçük Kahraman, Bir Efsane, Garip Ayşe, Kanbur Doktor, Deli Recep, Namus, Köylü Sanatkâr, Güllü, Çoban Kızın Babası, Yatır, Vatan İçin, Gülnazik” olmak üzere toplam 16 hikâye bulunur. Kitaba adını veren Yıkılan Köprü 1939 yılında CHP Genel Sekreterliği tarafından düzenlenen ‘Memleket Küçük Hikâyeleri’ yarışmasını kazanır. Bu metinlerden “Yıkılan Köprü, Küçük Kahraman, Kanbur Doktor, Vatan İçin, Gülnazik”te öncelik Batı Anadolu’nun işgali sırasında yaşananlar olmak üzere Millî Mücadele yılları edebî metne taşınır. “Deli Recep, Çoban Kızın Babası, Yatır” başlıklı hikâyelerde ise aynı yıllar cephe gerisinde yaşananlarla savaşın bireyler üzerinde bıraktığı etki aktarılır.

Batı Anadolu’nun İşgali Sırasında Yaşananlar

Naki Tezel Yıkılan Köprü’de “millî yaşamın bütüncül değerlerini düşünsel ve duygusal söylemden yansıtır[ken]”²⁸ Millî Mücadele yıllarını vatanın içinde

25 Uğur Üçüncü, a.g.e, s. 130.

26 Müzeyyen Altunbay, “Naki Tezel” (16 Nisan 2019). <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-de-tay/tezel-naki> (Erişim 01.02.2021).

27 Tuğba Tümen, “Naki Tezel’in Masalları ve Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”, İnönü Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya 2018 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 6.

28 Ülkü Eliuz, “Kolektifin Doğurgan İmgelerinin Yazınsal Uzamı: Millî Edebiyat Dönemi Türk Romanı”, (editör Ülkü Eliuz, Sabit Bayram, Fatih Uyar), *Millî Edebiyat Dönemi*

bulunduğu durumu ve küçük insanın yaşantısını millî bilince sahip olanlar ve bu bilince sahip olmayanlar düzleminde kurgunun çatışma zeminine taşır. Osmanlı Devleti'nin dağılma ve millî bir devletin kurulma sürecindeki sancılı sürecin erkini koruma çabasındaki insanların biyolojik bedenlerinin gücünü aşan inançla, kimsenin boyunduruğu altında yaşamama çabaları anlatılır. Naki Tezel'in hikâyelerinde siyasî tarihin bireylerin kaderlerini belirleyici yönü ile bireylerin siyasî tarihi şekillendirmedeki önemli rolü karşılıklı etkileşim yoluyla aktarılır. Mondros Mütarekesi ile işgale hazır hale getirilen ve bunun fiilen uygulanması sonucu içte ve dışta bağımsız karakteri tehlike-deki devleti tekrar eski iktidarına kavuşturmak amacıyla yaşananların, yeni hayatın iktidar odaklarının söylemsel düzleme taşınması edebî formda vücut bulur. Çünkü edebiyat "milletin tarih içerisinde oluşturduğu karakteristik özelliklerinin, estetik birikiminin, edebî tecrübelerinin diğer taraftan da sosyal ve siyasal hayatın bütün arayış ve oluşumlarının yansımaları[dır]."²⁹ Resmî tarihin akışına kurgusal gerçeklik aracılığıyla katkıda bulunan edebî eserlerde, Türk milletinin verdiği bağımsızlık mücadelesindeki başarılarını-başarısızlıklarını, özverilerini-bencilliklerini, vatan sevgilerini-bireysel çıkarları için vatani işgale hazırlayışlarını resmî tarihten bağımsız olmayan bir biçimde işlerler. Millî Mücadele yıllarını konu edinen edebî eserlerde erkini korumaya çalışan Türk milleti, işgal güçleri tarafından edilginleştirilmeye karşı çıkararak mevcut şartlarda dayanışma içinde milliyetçi söylemle ülkenin geleceğine dair tüm fedakârlıkları yaparlar. Bu açıdan edebî eserler tarihi seyir içerisinde halkın bilinçaltını "yapılmak istenilenlere" hazırlayan bir işlev yüklenir. Milliyetçilik ve Türkçülük akımlarının fikrî boyutunun halka benimsetilmesinde, Türk'ün diğer milletler karşısındaki erkinin vurgulanarak millete ve askere manevi güç aşılmasında edebiyatın gücünden sıklıkla yararlanılır.

Millî Mücadele dönemini çeşitli yönleri ile metnine taşıyan Naki Tezel'in, kitaba adını veren ve fiziksel mekânı (G...) kasabası olan *Yıkılan Köprü* başlıklı hikâyesinde öykü zamanı İnönü Muharebelerinin zaferle sonuçlandığı süreci kapsar. Bu süreçte halkın maddi-manevi açıdan sahip olduğu bütün varlığıyla zafere katkıda bulunma çabası ve askere olan güveni, desteği anlatılır. Piyadelerin, topçuların, süvarilerin ve diğer kıtaların akşama kadar G. kasabasından geçişinin halkı telaşlandırdığı belirtilen hikâyenin öykü zamanı "Üç ay evvel düşmanın ilk defa İnönü'de mağlup edildiği haberi"³⁰ gelir ifadesinden hareketle 23 Mart-1 Nisan 1921 tarihleri arasında gerçekleşen II. İnönü zaferinin yaşandığı süreci kapsadığı söylenebilir. Türk ordusunun öykü zamanından üç ay önceki zaferi G. Kasabasında kalan kadınların ve yaşlıların vatanın kurtulacağına olan inançlarını pekiştirir. Ancak G. Kasabasındaki askerî hareketlilik, şehirdeki ve köylerdeki bütün sağlıklı erkekle-

Roman Okumaları, Kesit Yayınları, İstanbul 2019, s. 13.

29 Hülya Argunşah, "Millî Edebiyat", (editör Ramazan Korkmaz), *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2009, s. 185.

30 Naki Tezel, "Yıkılan Köprü", *Yıkılan Köprü*, Ankara, 1944, s. 3.

göz

Akademik
Bakış

293

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

ri cepheye giden halkı, Yunan birliklerinin I. İnönü mağlubiyeti karşısında daha çok kuvvet toplayarak tekrar taarruza geçme ihtimalinden dolayı endişelendirir. Bu sırada Türk askerlerinin G. Kasabasından geçişi sırasında askerlerin üzerinden ağır topları taşıdıkları köprünün yıkıldığı haberi tüm kasabaya yayılır. Sağlıklı ve genç erkekleri savaşa katılan kasabada “*Büyük Harpte bulunmuş, Çanakkale Muharebesinde on iki yerinden yaralanmış*”³¹, kasabanın en hürmet edilen kişisi Tosun Dayı köprünün yıkıldığını haber alır almaz herkesi köprüyü tamire davet eder. Binbaşının askerlerin de kasabalıya yardım etme teklifini ise “*onları yormuyalım. Harp edecekler*”³² diye geri çevirir. Onun bu tavrında vatan savunmasında ordunun tek başına bırakılmadığı, milletin desteğinin onlarla olduğu vurgusu yapılır. Metinde başkışı Tosun Dayı, başarıyı hak etmiş bir ordunun zafer yolunda düşmana gösterdiği direnci kırabilecek, örseleyebilecek her türlü faktörü ortadan kaldırmaya gönüllü davranan vatanseverlerin simge ismidir. Tosun Dayı ve yanındakiler köprünün altından akan suyun içerisinde ağaçtan kazıkları çakmak, taşları yerleştirmek için uzun süre kalırlar. İşi biten kişi sudan çıktığı halde kasabalıların vatan savunmasına katkıda bulunma niyetlerini ve enerjilerini diri tutmaya çalışan başkışının kendisi, göğsüne kadar gelen ve Mart ayında olduğundan soğuk akan sudan hiç çıkmaz. Bütün gücüyle çalışmasının yanı sıra kasabalının çalışma azmini uyanık tutmak için onlara sürekli telkinde bulunur. Suyun içinde çalışan on beş-yirmi kişinin kısa süre zarfında köprüyü tamir edişinin akabinde askerler köprüden geçer, düşmanla çarpışmaya gider. Bir hafta sonra II. İnönü zaferinin haberi G. Kasabasına ve yakındaki yerlere ulaşır. Köprünün tamiri esnasında Tosun Dayı’nın azmini ve vatan sevgisini gören binbaşı, müjdeli haberi Tosun Dayı’ya iletmek istediğinde, kasabalılar köprünün yapıldığı gece üşüttüğü ve kısa zaman önce vefat ettiğini söylerler. Yıkılan Köprü’de cephe gerisinde de olsa askere hem fiziksel hem de ruhsal destek olan G. Kasabası sakinleri özelinde savaşlardan zaferle dönülmesinde halkın katkısına ve bu yolda ölümü göze alan özverisine yer verilir.

Mütareke şartları gereği ordusu dağıtılıp cephanesine el konularak savunma sistemi çökertilen milletin parçalanmak istenen bedenini bir arada tutma mücadelesi, kendi varlığından gönüllü olarak vazgeçişin örnekleri tarihî kaynaklarda yer alır. Orduya cephane taşıma esnasında halkın takındığı tavır, ölmek pahasına da olsa görevlerini yerine getirmektir. Bu süreç edebî eserlere düşman güçlerin yanı sıra maddi yoksunlukla vuruşan Türk milletinin cephane eksikliği sorunu şeklinde yansır. *Yıkılan Köprü* hikâyesinde genç erkekler cepheye, yaşlılar da kendi istekleriyle kasabalarında vatan uğruna can verirken *Küçük Kahraman* hikâyesinde cephane taşıyamayacak kadar yaşlı ve hasta olan babasının yerine yola çıkan on dört yaşındaki Ali şehit olur. *Küçük Kahraman*’da Sakarya’ya yaklaşan düşmana taarruza

31 Naki Tezel, *Yıkılan Köprü*, s.4.

32 Naki Tezel, *Yıkılan Köprü*, s. 5.

hazırlanan orduya Türk milletinin tüm varlığı ile destek olma çabaları anlatılır. Öykü zamanının ve sosyal zamanın Sakarya Muharebesinin yaşandığı 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşmesinin ipuçları verilir. Tanrısal anlatıcının "Düşman Sakarya'ya dayanmıştı. Türk ordusu büyük bir taarruza hazırlanıyordu. Bu taarruzun zaferle neticelenmesi ve düşmanın her ne pahasına olursa olsun vatandan dışarı atılması için *bütün millet canla başla çalışmaktaydı. Esasen kasabanın gerisindeki tepeye gece tınazlar gibi yığılan cephaneler ve silahlar da bu azmi göstermeye kâfi değildi*"³³ ifadeleri Türk ordusunun bu zaman dilimini ve milletin tinsel aşkınlığını sunar. Sabaha karşı kasabaya gelen hat kumandanı her eve haber gönderek arabaların ve hayvanların hemen hazırlanmasını, onların Sakarya cephesine gönderileceğini söyler. Cephaneyi götürdükten sonra hayvanlarını tekrar getirecekleri için hayvan sahiplerinin de gelmesini belirtir. İki eşiği olan Tahsin Çavuş, orduya destek olmak ister; ancak çok yaşlı olduğundan yarı yolda hayatını kaybedebileceği gerekçesiyle onun gitmesine izin verilmez. Fiziksel şartları gereği vatan savunmasına katkıda bulunamayacağına üzülen babasını gören on dört yaşındaki Ali, hayvanlarıyla cephaneyi taşımayı teklif eder. Tahsin Çavuş bu duruma çok sevinir ve ailesinden birinin orduya yardımı dokunmasından ötürü rahatlar. Cephaneye silah taşımak üzere kasabadan ayrılan kişiler, kısa zaman sonra yolda düşman güllerinin sesiyle irkilir; birçok kişi hayatını kaybeder, sağ kalan on dört kişi ise cephede doğru ilerler; bu sırada yarası ağır olanlar şehit olur. İçlerinde Ali'nin de bulunduğu üç kişi cephaneyi teslim edip dönerken Ali'nin yanındaki iki arkadaşı düşman ateşiyle can verir. Top sesleri arasında ilerlemeye çalışan Ali, arkasını döndüğünde bu defa kendi hayvanının parçalanmış vücuduyla karşılaşır. Yaşadıkları karşısında dehşete düşen, başkisi Ali ne yapacağını bilemeyen bir ruh haliyle ağlamaya başlar. Ölümle doğrudan yüzleşen Ali, vatanın içinde bulunduğu gerçekliği tüm benliğiyle kavrar. Kendisini bekleyen kaçınılmaz ölümü değere dönüştürme niyetiyle eyleme geçer. Arkadaşlarının düşürdüğü tüfeklerden birini yerden alıp düşmanın bulunduğu yöne doğru ilerler. Ağaçların arkasında neşeye şarkı söyleyen düşman askerlerinin bulunduğu civara rastgele ateş eder. Baskına uğradığını düşünen düşmanlar kaçarken el bombası fırlatırlar. Türk askerleri, düşman müfrezesinin korkarak dağıldığını görünce siperlerinden çıkıp düşmanı takip ederler. Düşmanın ilk baskına uğradığı yerde, taş yığınlarının arkasında parçalanmış bir çocuk/Ali'nin vücuduyla karşılaşılır. Ali vatan uğruna takındığı tavırla ölümlü bedenini ölümsüzleştirerek ontolojik varoluşunu tamamlar.

Millî Mücadele döneminde dikkat çeken hususlardan biri Kuva-yı Milliye'nin halk tarafından desteklenmesinin yanı sıra hükümetin ordusuna mensup bazı askerlerin de onlara katılmalarıdır. Bu desteği Yirminci Kolordu Kumandanı Mirlivâ Ali Fuad şu şekilde ifade eder: "Dûcâr-ı taarruz olan vatan ve mukaddesâtı müdafaa maksadıyla teşkil ve günden güne tezyid-i

göz

Akademik
Bakış
295
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

azm-i vukûf ederek çarpışan bir avuç kahraman milletdaşlarımızın icabında imdadına koşmak ve başka tarafda çıkması muhtemel dahili bir fesad veya harcî bir işgali karşılamak üzere Kuvâ-yı Milliye'nin şimdiden tertib ve tanzimi hayatî ve millî bir vazife olduğunu bütün vilâyâtda takdir ve teemmül ile her tarafda Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri teşkil ve mevcudiyeti ilân edilmekte bulunmuştur.”³⁴ Naki Tezel'in *Vatan İçin* hikâyesi Kuva-yı Milliye'nin oluşumu sırasındaki direnişlerin ve desteklerin sadece halk değil İstanbul hükümetinin ordusu tarafından da gerçekleşmesinin edebî formda aktarımıdır. Metinde İstanbul hükümetinin ordusundan ayrılarak Kuva-yı Milliye'ye katılmak isteyen Mehmet Bey'in şehit edilmesi anlatılır. Düzenli ordu ve düzensiz birlikler arasındaki çatışmaların işlendiği öyküde düzensiz ordunun Millî Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasındaki katkıları vurgulanır. Bu hikâyede Yunan askerlerinin evlere kadar gelip insanların namuslarına, mallarına zarar verdikleri dönemin psikolojik travmaları ve hatıralardan silinmeyen duygu durumları yer edinir. Çerçeve vaka ile kurgulanan *Vatan İçin* hikâyesinde 'ben' anlatıcı, Kurtuluş Savaşının zaferrinin yıldönümünde “*düşmanı vatanın hariminde boğan kahraman askeri alkışlamak için koşan halkın sel gibi akışını*”³⁵ arkadaşının evinin penceresinden onunla birlikte izler. Yaklaşık otuz beş yaşlarındaki arkadaşı Millî Mücadele yıllarına ait bir hatırasını anlatır. “*Millî savaş senelerinde, on, on beş yaşlarında bir çocuktum. (G...)’de oturuyorduk. Babamın kasabanın dışında dededen kalma büyük bir çiftliği ve içinde de çok muhkem yapılmış bir evi vardı.*”³⁶ diye başlayan çekirdek vakanın olay örgüsü aktarılrken öyküleme zamanı ile öykü zamanı arasındaki mesafenin yaklaşık yirmi yıl olduğu belirginleştirilir. Böylece zaman ile ilgili herhangi bir veri bulunmayan çerçeve vakadaki kutlamanın yaklaşık olarak 1940'lı yıllarda gerçekleştiği anlaşılır.

Vatan İçin hikâyesinin çekirdek vakasının ben anlatıcısı, Yunanların yakın zamanda işgal edeceği muhtemel bir bölgede oturmalarına rağmen düşmanın Balıkesir, Aydın, Manisa, Afyon, Eskişehir'i işgal ettiği günlerde hiç kimsenin evini terk etmediğini anlatır. Silahlarının Kuva-yı Milliye'de, silah kullanabilecek ağabeylerinin, babalarının, akrabaların da orduda olduğunu anlatırken maddi olarak yapabilecekleri her şeyi yaptıktan sonra ordunun zaferi için dua ettiklerini söyler. Evin önündeki arsada çocuklarla oynarken tepeden silah sesi duyduktan sonra da mitralyöz ateşine maruz kalışlarını; sesler kesilip evlerine gittiklerinde şehrin içini silahlı, siyah elbiseli, başları sarılı insanların doldurduğunu; bu insanların evlerin kapılarını kırarak millet adına hayvan aradıklarını hatırlar. Türkçe konuşan, evlere saldıran, zorla mal ve hayvan alan o kişilerin kim olduğunu merak eden anlatıcı

34 Murat Şener- Salih Dutoğlu, (Yayına Hazırlayan), *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2007, Yayın Nu: 88, s. 117.

35 Naki Tezel, “Vatan İçin”, s. 84.

36 Naki Tezel, “Vatan İçin”, s. 85.

bir süre sonra amcasının 'hayvan almaya gelen kişilerin gittiğini' söylediğini belirtir. Şehirde dolaşan ve halktan zorla mal talep eden bu kişilerin İstanbul'dan Millî kuvvetler üzerine gönderilen Yüzbaşı Mehmet Bey idaresindeki üç yüz kişilik inzibat kuvvetlerine yardım vaadiyle iltihak eden çete olduğunu, onların kasabalara saldırarak çapulculuk ettiklerini anlar; MillîKuvvetler üzerine gönderilmesine rağmen Mehmet çavuşun asıl amacının Kuva-yı Milliye katılmak olduğunu, bu düşüncesini çavuşlara söylediğini, hatta kendilerine sonradan katılan çete dürüst olsaydı onları da amacının parçası haline getireceğini bir çavuştan öğrenir. Mehmet Bey onların maksadının hırsızlık olduğunu anlayınca bu çeteyi ortadan kaldırmaya karar verir. Çete de Millî-Kuvvetlere katılmayı planlayan Mehmet Bey'e düşmanca davranır ve çarpışır:

*"Mehmet Bey'in gayesi bütün taze kuvvetleriyle birlikte Kuva-yı Milliye iltihakmış. Bu fikrini bütün çavuşlara söylemişmiş. Hatta dürüst hareket etselermiş, çeteyi de beraber götürceklermiş. Fakat onların maksatlarının hırsızlık ve eşkıyalık olduğunu öğrenince büsbütün ortadan kaldırılmalarına karar vermiş. İşte bunun için kuvvetinin büyük bir kısmını arkada bırakmış, kasabanın yarım saat ilerisindeki yolun vadi kısmını onlardan evvel keserek mitralyöz ateşiyle hemen işlerini bitirmek için acele acele sırta tırmanmışlar."*³⁷

Duydukları mitralyöz ateşinin o ateş olduğunu bildiren anlatıcı o gece sakin geçse de sabahın erken saatlerinde MillîKuvvetlere katılacağını söyleyen taburun askerlerinin telaşlı bir şekilde dolaştığını gördüklerini aktarır. Askerlerin Yüzbaşı Mehmet'in öldürüldüğü haberini aldıklarını öğrenirler. O sırada MillîKuvvetler mensubu bir süvari bölüğü G. Köyüne gelir, kendilerine katılacağını daha önceden bildiklerinden Mehmet'in cenazesini bütün askerler, gelen bölük arkadaşları ve G. Köyü sakinleri defneder.

Ülkenin karanlık günlerinde askeri anlamda millî mücadeleye tüm varlığıyla katkıda bulunmaya çalışan, kendi bedenlerinden vazgeçen kişilerin yanı sıra bölüklerinden ve görev yerlerinden kaçan askerler de bulunur. Bunlar hem devletten beslenen hem de davranışları itibarıyla ona zarar veren, dış düşmanlara karşı gücünü tüketen yüklerdir. *Kanbur Doktor* hikâyesinde askerden kaçan bu tür kişilerin davranışlarından kesit sunulur. Hikâye, küçük kasabanın hapishanesi asker kaçaklarını almamaya başlayınca kaymakam ve jandarma kumandanının onları yerleştirmek için hem geniş hem de sağlam yeni bir bina aramalarıyla başlar. Söz konusu yer için Kahveci Ali'nin alt kat pencereleri demir parmaklıklılı, üst kattaki pencereleri de yüksek olduğundan kaçakların atlayamayacaklarını zannettikleri ve uzun süredir boş olan evini uygun bulurlar. Elleri kelepçeli on beş kaçağı Ali'nin evine getirirler. Kaçakların arasında iki kişi eğlenerek, şakalaşarak yürür, jandarma kumandanı neşelerinin sebebini sorduğunda ise Kanbur Doktor'dan aldıkları rapor işe yaramadığından güldüklerini belirtirler. Hikâyenin fiziksel

mekânı olan Kayacık Köyü'nden akan çay, dar bir vadiden geçer. Bu vadinin bir tarafı sık ağaçlarla kaplıdır “kazaya giden yola çıkmak için bu dar yerdeki köprüden karşıya geçerek ormanın kenarını takip etmek lazımdı[r]. İşte köprünün bu orman cihetindeki başında kocaman bir ağaç vardı[r] ki, yerden bir metre yükseldikten sonra eğrilmiş ve toprağa muvazi olarak birkaç metre uzadıktan sonra tekrar yükselmişti[r]. İşte bu şekil dolayısıyla ağaca ve oraya “Kanbur Doktor” ismini tak[arlar].”³⁸ Eğri yapısından dolayı kambur sıfatı yakıştırılan bu mekân, askerlerin kaçmasını kolaylaştırması bakımından onlar tarafından doktor/şifa verici şeklinde algılanır. Vatan müdafaasından kaçarak adeta düşmanın safında yer alışı bildiren bu yozlaşmış kişiler sadece iç huzuru sağlayacak kadar bırakılan kolluk kuvvetlerini de ayrıca meşgul ederler. Asker kaçakları yeni hapis haneye/Kahveci Ali'nin evine yerleştirildikten iki gün sonra, gülerek oraya giren iki asker oradan kaçtığı haberi alınır. Kaçakları arayan jandarmalar onları bulduklarında ise yakalanmamak için çaya atlar, hem derin hem de bataklık olan çayda gözden kaçarlar. Jandarma kumandanı ise “Düşman kurşunundan kaçan; böyle köpek gibi boğulur”³⁹ der. Anlatıcı, ötekine destek olan yozlaşmış kimliklerin hak ettiği biçimdeki ölümlerini jandarma kumandanının sesinden vurgular. Böylece içteki ötekinin bilinç yitimi diye nitelenebilecek tinsel bataklık çayın boğucu ve bataklık oluşu ile simgesel açıdan birleştirir. Köpek gibi ifadesiyle ölüm biçimlerini değersizleştirme yoluna giderek etrafındakilere mesaj iletir. Çünkü vatan için can vermek toprakta yeniden can bulmakla eş tutulur. Bundan kaçanlar ise hem insanlık vasfından uzaklaştırılır hem de leş(leşme) ile aynı düzleme çekilir.

Millî bilinç dil, din, kültürel bağlar gibi unsurlar aracılığıyla bireylerin ‘ben bilinci’ geliştirdikleri ve kendilerinin farkına vardıkları durumu işaret eder. Bu “ben” bireysel olandan ziyade başkalarıyla birlikte paylaşılan, ‘aidiyet duyulan’ın meydana getirdiği teklifi işaret eder. Birbirine aynı hislerle bağlı olan grup, farklı olanı ben’in karşısında ‘öteki’ olarak konumlandırır ve kendisi ile mesafesine göre tanımlar. Benin/bizin dairesinde bulunanların ‘ben’e sorumluluk ve yükümlülükleri bulunur. Yükümlülükleri bilerek ya da isteyerek yerine getirmeme durumunda ise öteki ile arasındaki mesafe kaldırılarak mensubu olduğu ‘ben’e/millete aidiyeti zayıflar, zamanla kopmalar yaşanır. Bu durumda o da ‘ben’ tarafından ‘öteki’ şeklinde değerlendirilir. Bu ötekileşme *Kanbur Doktor* hikâyesinde Millî Mücadele döneminde askerden kaçanların millî mücadeleyi zorlaştırması şeklinde yer alırken *Gülnazik* hikâyesinde düşman işgalini kolaylaştırmanın, öteki ile işbirliği yaparak onların safına geçmenin, kendi milletine ihanet etmenin etkisi yozlaşmış bir imam üzerinden kurgulanır. Yunan ordusunun Anadolu’daki fiziksel ve psikolojik yıkımlarının anlatıldığı *Gülnazik*⁴⁰ hikâyesinin öykü zamanı Yunanların Batı

38 Naki Tezel, “Kanbur Doktor”, s. 50.

39 Naki Tezel, “Kanbur Doktor”, s. 51.

40 Hikâyenin ayrıntılı tahlili için bakınız Elif Öksüz Güneş, “Yaşanan Gerçeklikten Kurguya, Türküden Öyküye Naki Tezel’in “Gülnazik” Adlı Öyküsü”, *Akademik Dil ve Edebiyat Der-*

Anadolu'yu işgal dönemini kapsar. Balıkesir'in köyleri işgal edilir ve düşman K...'ya yaklaşır. Padişaha bağlılığı bilinen ve vaazlarında padişahın peygamber vekili olmasından, halkın ona sadık kalınması gerekliliğinden bahseden köy imamı, düşmanla savaşmak üzere çetelere katılmayı planlayan halkı camiye toplayarak kaçmamalarını, Yunanlıların memlekete medeniyet, para, saadet ve refah getireceğini; padişahın Yunanlarla birlik olduğunu vaaz eder. Birkaç aile dışında kimse imamı dinlemez ve vatan savunması için köyden ayrılır. Onlar gittikten birkaç gün sonra Yunan müfrezesi K.. köyüne girer. İmam ve köyde kalan birkaç erkek, Yunan askerlerini memnun etmek için onları 'hoşgeldiniz' diye karşılar. Onların düşmanın gelişinden 'olması gereken'miş gibi heyecanlanmaları yozlaşmalarını ve yabancılaşmalarını işaret eder. Ülkenin içinde bulunduğu gecenin karanlığında düşman ışığında aydınlanarak güçleneceklerini zanneden bu yozlaşmış kimlikler, başkasının benliğinde kendilerini bulma yanılgısına kapılırken vatanseverlerin yaktığı çiralara kayıtsız kalırlar. Dolayısıyla düşmanın işini kolaylaştırır; hem vatani hem de milleti nesneleştirerek düşman tacizine hazırlarlar. İmamın yanlış yönlendirmelerine rağmen vatan savunmasına giden halk Yunan ordusu ile savaşırken düşman, K.. köyüne/vatana tecavüzünü kadınlara da yöneltmek ister. Çünkü savaşlarda cinsel saldırıların ya da istismarın mağdurları olarak yer alan kadınlar, düşman askerlerin biyolojik tatminlerini karşılarken aynı zamanda savaş taktiği olarak da taciz edilen topraklardaki iktidarı simgeler. Tecavüz edilen kadına sadece bir insan değil aynı zamanda mensubu bulunduğu milletin namusu olarak bakılır. Bu namusun tanınmaması söz konusu milletin erkinin de yok sayılması anlamına gelir. Bunların bilincindeki Yunan müfrezenin genç zabiti, köydeki destekçisi imamı yanı çağırarak kendisine kız getirmesini talep eder. İmam, Yunan'ın emrini yerine getirmese öldürüleceğini düşünür, köyde kendisiyle birlikte kalan ailelerden birinin kızını götürmeye karar verir. Aynı zamanda güzel Gülnazik sayesinde Yunan hükümetince önemli mevkilere getirilmeyi kurgular. Yunan'ın isteğini Gülnazik'in babasına iletince olumsuz cevap alan imam, durumu Yunan zabatine anlatır; düşman askerleri Gülnazik'in anne ve babasını süngüler, kızı zorla zabite sunarlar. Bedensel geriliminin etkisi geçtikten sonra Gülnazik'in güzelliğinin farkına varan ve âşık olan Yunan zabiti onu Yunanistan'a götürerek nikâhlar, Gülnazik'i kendi ailesinin yanında bırakarak işgal ettiği topraklara döner. Gülnazik ise bu süreçte kendinden geçmiş şekilde sürekli ağıt yakar. Bu ağıtlarında imamı asılması gereken gâvur olarak nitelendirir: *Yunan geldi besledi/Bir kabadayı istedi/Ne ağlayan Gülnazik/Gavur İmam gösterdi/Atinanın imamı/Nerde çıkar dumanı/Kimselerden şüphem yok/Asverin imamı.*⁴¹ Yunan tarafından beslenen, Atina'ya hizmet eden imama yakıştırdığı sıfat 'gavur' dur. Burada da Gülnazik onu gayri-müslim düşmanla/öteki ile aynı düzleme çeker. Çünkü imam sadece Gülnazik'in fiziksel ve psikolojik

gisi

Akademik
Bakış
299
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

gisi, Sayı: 4, Cilt: 5, Aralık 2021, s. 2480-2495.

varlığına değil, saldırı altındaki Türk milletinin kimliğine, otoritesine, erkine zarar verir. Hikâyede Yunan'ı hoş geldin diye karşılayan anlayışın karşısına Yunan topraklarına gelin olarak götürülen Gülnazik'in daimi yabancılığı yerleştirilir. Gelin olarak getirilse bile evdeki ve ülkedeki ötekiliği hatırlatılır ve ona göre davranılır. Evden çıkarılmaz, ailede ve ülkede olanlardan haberdar edilmez, hamile olmasına rağmen psikolojik ve fiziksel şiddete maruz bırakılır. Yunanistan'a esir olarak götürülen bir Türk'ten Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk askerlerinin Yunan ordusunu denize döktüğü haberini alınca vatana dönmeye karar verir. Gece çocuğunu da alarak evden kaçır. Deniz yoluyla Türkiye'ye dönerken çocuğunu Yunan neslinin devamı olarak gördüğünden denize atar. Böylece bireyseli değil ait olduğu milletin duygu durumunun öncelenmesi gerekliliğinin mesajını verir.

Cephe Gerisinde Yaşananlar ve Savaşın Bireyler Üzerinde Bıraktığı Etki

Savaşlarda yaşananlar 'olup biten', 'belli bir tarih aralığında donan' niteliği taşımazlar. İnsan bilincine ve davranışlarına etkileri ile sürekliliğini korurlar. Söz konusu süreçte maruz kalınanlar hem fiziksel hem de psikolojik bağlamda etkisini uzun süre devam ettiren şiddete dönüşür. Bu "şiddet günlük hayata ilişkin bilince o denli nüfuz eder ki şiddetin insanlara verdiği korkunç zararlar, acı ve trajik sonuçları görünmez olur."⁴² Öykü zamanı İstiklal Savaşı yıllarını kapsayan Deli Recep hikâyesi neşeli kişiliği, sağlıklı ve kuvvetli bünyesi ile savaşa gönüllü sıfatıyla katılan Recep adındaki başkışının, düşmanı denize döküp kurşun yarasıyla köyüne geldikten sonraki yaşamını konu edinir. Savaştan döndükten sonra tavırları değişir, birden koşmaya başlar, kuzuları severken aniden onları boğar:

*"Harp biteli iki sene olduğu halde, Deli Recep'in tabii hali avdet etmemiştir. Bazen günlerce sakın sakın dolaşır, sonra birdenbire bütün köylülere hayret içinde bırakarak garip hareketler yapardı. Mesela birkaç gün üst üste köy çeşmesinin yalağına kafasını sokarak uzunca bir zaman öyle kaldığı, sonra kafasını sudan çıkarıp kamçılanmış bir at gibi var kuvvetiyle koşmaya başladığı ve köyden uzaklaşarak tepeye tırmandığı görülürdü"*⁴³

Davranışlarından ötürü artık kendisine 'deli' denilen, zorunlu olmadıkça kimseyle konuşmayan Recep'in tek arkadaşı eserde norm karakter niteliği taşıyan çoban Ali'dir. Recep, Ali ile sık sık dağlara çıkar, ona eşlik eder. Ancak bir gün Deli Recep, elinde kanlı bıçakla köye gelir. Durumu merak eden köy halkı onun geldiği yöne gidince Ali'nin ve köpeğinin kanlar içinde kaldığını görür; onları Recep'in öldürdüğünü düşünür. Jandarma, Ali'nin kanlı bedeninin yanındaki kanlı baltayı da alarak tahkikat başlatınca Recep zanlı sıfatıyla tutuklanır. Mahkemede, Ali ile çok iyi arkadaş oldukları halde

42 Rubina Saigol, "Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri", Ayşe Gül Altınay, der. *Vatan, Millet Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 231.

43 Naki Tezel, "Deli Recep", s. 52-53.

görsel

onu neden öldürdüğü sorulunca "Ali'nin çok ekmeğini yedim. Ona nasıl kıyarım? Şimdi o öldü. Anası babası nasıl ağlıyorsa benim de içim öyle kan ağlıyor."⁴⁴ diyerek kendisinin öldürmediğini dile getirir; olayın gelişimini, kendisinin neden bazı zamanlar eline aldığı şeyleri sıktığını ve birden bire koşmaya başladığını düzenli bir şekilde ifade eder:

"İstiklal Muharebesine gönüllü olarak gittim... Gavurlarla çarpışmak, onlarla boğuşmak, dedemin acısını çıkarmak istiyordum. Bir gün Afyon'da bir tepeyi almak için uğraşıyorduk. Yunan iyi sinmişti. Kurşun atamıyorduk. Biz de süngü ile hücumla kalktık. Bir anda tepeyi aldık. Herifler kaçmaya başladılar. Hürsümden peşlerini öyle kovalıyordum ki bir iki tanesini süngüleyebildim. Sonra yine koştum. Bir zabıtlarını yakaladım. Maksadım esir etmekte. Yaralı imiş. Yere düştü. Hemen kaldırarak sırtıma aldım. Gavur evvela inler gibi yaptı. Sonra tepindi. Bırakmadım. Yalvardı. Yine aldırmadım, bizim sipere doğru götürmeye başladım. Akşam olmuş, hava kararıyordu. Tam o sırada bir kurşun vızladı. Bacağıma saplandı. Herifle beraber yere yıkıldık. Kahpe gavur yaralı değilmiş. (...) Kenardaki yüksekçe setten atlayarak kayboldu. (...) Ondan sonra iflah olmadım hakim efendi. O kahpe gavuru her yerde görür gibi oluyorum. Aklım başımdan gidiyor. Bana doğru geliyor sanıyorum, kendimi kaybediyor, saklanıyorum. Sonra birden hücum ediyorum. O anda elime ne geçerse kırıyorum, yakıyorum, parçalıyorum, boğuyorum, öldürüyorum"⁴⁵

Savaşta bir düşman zabıtlarını yakalayan Recep, onu esir etmek istediğini, ancak düşman yaralı olduğundan onu sırtında taşıdığını, akşam düşman tarafından gelen kurşunla kendi bacağının yaralandığını; taşıdığı düşmanın ise yaralı olmadığını, kendisi vurulunca onun kaçtığını, düşmanı öldürememenin pişmanlığını duyduğunu ve her yerde onu görür gibi olduğunu, yakalamaya çalışmak için koştuğunu, aklının başından gidip onu boğmak istediğini, eline geçen şeyleri de onu boğmak amacıyla sıktığını düzenli ve akli başında bir şekilde dile getirir. Onun anlatımındaki düzen deli olmadığını ispatlar niteliktedir. Ali, çınarın altında otururken çomarın ulduğunu, o tarafa yöneldiğinde Ali'nin iki kişi ile boğuştuğunu gördüğünü anlatır. Tepeye koştuğunda iki kişinin de kaçtığını, o sırada kendini savaşta zannettiğinden bıçağı ile saldırdığını, kendine geldiğinde Çomar'ın bağırsaklarının dışarı çıkmış olduğunu gördüğünü belirtir. Ali'yi değil Çomar'ı öldürdüğünü söyler. Şahitler de Aşağıcaayır köyünden iki haydutun Ali'yi, elinden kuzularını almak ve öldürmekle tehdit ettiğini, Ali'nin yanındaki kanlı baltanın Uzun Hasan'a ait olduğunu kanıtlarlar ve Deli Recep'in beraatına karar verilir. Basit bir olay örgüsüne dayandırılan ancak savaşın etkilerinin Recep'in psikolojik durumuna etkilerinin yalın dille sunulduğu hikâyede, kendisine 'deli' lakabı takılan Recep'in davranışlarının hem millî kimliğine hem de zâtına yapılanlarının intikamını alma isteğinin coşkunluğundan kaynaklandığı

44 Naki Tezel, "Deli Recep", s. 56.

45 Naki Tezel, "Deli Recep", s. 56-57.

görsel

Akademik
Bakış
301
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

anlaşılır. Ayrıca hikâyede Recep'in kimliği özelinde Türk askerinin düşman askerlerine zulmetmeyen insanî yanına vurgu yapılır.

Kolluk kuvvetlerinin yetersiz olduğu yerlerde millî mücadeleye kendi imkânları dâhilinde katkıda bulunmaya çalışan halk, vatana saldırı karşısında kayıtsız kaldığına inandıkları kişilere psikolojik yaptırım uygular. *Yatır* hikâyesinde, Çatalköy sakinleri tarafından 'gâvur' lakabı takılan Hüseyin de kendisine bu yaptırımın uygulandığı kişilerdendir. Ona gâvur lakabının uygun bulunması *Gülnazik* hikâyesinde imama 'gâvur' denilmesi ile aynı sebebe dayanır: 'Müslüman olmayan' ve 'vatana taciz eden' düşmanla eş tutulmasıdır. Çünkü İstiklal Savaşı'nda düşman ile işbirliği yaptığı düşünülür. Köyde "*vatan haini*"⁴⁶ olarak nitelendirilen Hüseyin'i kimse sevmez, onunla konuşmaz; onun köyden gitmesini isterler. Ancak onu yargılayışlarındaki haklılık payını teyit etmek, buna dini ve manevi bir dayanak bulmak için de köydeki yatırın fikrini almayı uygun bulurlar. Çünkü köyde birisinin iyi ya da kötü niyetli olduğunu anlamak için gece, yatırın taşı üstünde yakılan üç mumun durumuna göre kaniya varma Çatalköy'de anane halindedir. Sabah geldiklerinde mum bitmişse yatırın o kişiden memnun olduğunu, ışığından yararlandığını; bitmeden sönmüşse memnun olmadığını, onun ışığını istemediğini/reddettiğini düşünürler. Gâvur Hüseyin'in köyde kalabilmesinin tek yolunun yatıra dikilen mumun bitmesi gerektiği hatırlatılarak türbeye mum yakarlar. Sabah gittiklerinde mumların kibritlendikten sonra söndüğünü, yatırın da onu köyde istemediğini söylerler. Hüseyin her ne kadar düşman safına geçmediğini, tek çocuğuyla aç kalmamak için hastanede çalışıp oğlunu doyurduğunu ifade etmeye çalışıp muhtara yalvarsa da kimseyi bu gerçeğe inandıramaz. Ertesi gün Çatalköylüler Hüseyin'i köyden uzaklaştırmak için harabeye gittiklerinde onun gittiğini görürler. Çok yönlü eleştirel bakış açısı ile değerlendirilebilecek metinde köylünün Hüseyin'i köyden gönderme biçimlerinde gece yakılan mumun hava şartları gereği sönebileceğini düşünmeden batıl inançlarla yatıra başvurmaları onların dini yozlaşmalarını gösterirken kimsesiz ve kendi halinde yaşayan insanları yurtsuzlaştırmaları yönüyle eleştiriye açıktır. Ancak metnin yazılma ve millî kimlik inşası süreci dikkate alındığında vatan müdafaasından kaçanların toplumsal varlıklarını sağlıklı şekilde yürütemeyecekleri; savaşta, sebep ne olursa olsun bireysel 'ben'in değil ortak 'ben'in/millî benin öncelenmesi gerekliliği vurgulanır.

Köylünün Hüseyin'i "*vatan haini*" nitelendirmesinde onunla benzer durumda olmalarına rağmen yaşam alanlarını terk etmeyi değil, hem maddi hem manevi eksilmeyi göze alarak vatana şehit vermeyi tercih edenler etkilidir. İstiklal Savaşı yıllarında bu tip insanların varlığı Çoban Kızın Babası başlıklı hikâyede vücut bulur. Bu metinde İstiklal Savaşı'nda birkaç yerinden yaralanan, iki oğlunu savaş sürecinde kaybeden, eşi oğullarından daha önce vefat ettiği için kızı ile birlikte yaşayan Hasan Dayı, çok konuşmayan ve köylüler tarafından saygı duyulan bir kişidir. Hasan Dayı'nın insana güven veren

yapısı hikâyenin kahraman anlatıcısının köye misafir olarak geldiği günden beri dikkatini çeker, onunla konuşmak ister; fakat sadece kısa selamlaşmaların ötesine geçmeyen iletişimleri olur. Anlatıcı, kasabaya saman götürdüğü bir gün yolda Hasan Dayı ile karşılaşır ve sohbet etme fırsatı yakalar. Niçin sürekli kederli olduğunu sorduğunda aldığı cevap şu şekildedir:

“Vatan için düşmanla boğuşurken yavrularımı kurban verdim. Oğullarım öldüğü için müteessirim. Fakat onları bu vatan Anadolu için harcadığıma memnunun. Keşki ben de o vakit öleydim.... şimdi gam yemezdim. Bir kızcağızım var, o da dağlarda davar peşinde dolaşüyor. Yazık ona emme, ne ideyim? Aç kalmamak için çalışmak gerek. Sağlığımda onu bir everseydim”⁴⁷

Savaşta bizzat katılan, oğulları şehit olan Hasan Dayı, yaşadıklarından değil kendisinin de şehitlik mertebesine erememesinden, kızına rahat bir yaşam sunamamasından ötürü pişmandır. Hasan Dayı “kurban vermek” ifadesiyle oğullarının ölümündeki kutsal amacı vurgular, kendisinin de “bu vatan Anadolu için” can vermediğine hayıflanır. Yaşiyor olmanın getirdiği sorumluluklarının farkında olan Hasan Dayı’nın tek isteği, çobanlık yaparak evin geçimine katkıda bulunan kızını evlendirmektir. Hasan Dayı için kızını evlenme yoluyla bir erkeğe teslim etmek onu kendisinden sonra koruyacak, sahip çıkacak hamî tayini anlamına geldiğinden bunu kendine dert edinir. İçindeki sıkıntıları anlatıcı ile paylaşarak aldıkları yol bitip kasabaya geldiklerinde birbirlerinden ayrılırlar. Bu sırada Hasan Dayı köyden gitmeden önce ben anlatıcıyı kulübesine çorba içmeye davet eder. Öykü ile öyküleme zamanının eş olmadığı hikâyede anlatıcı, Hasan Dayı ile konuşmasından ancak yedi yıl sonra köye gidebildiğini belirtir. Köye ilk gittiğinde orada geçirdiği dört ayın hayatının en neşeli günleri olduğunu söyler. Yedi sene içerisinde köydeki bazı evlerin yıkılıp yerine yenisinin yapıldığını, ağaçların çoğaldığını, dükkânların açıldığını, çocukların büyüyerek anne, baba olduklarına şahit olur. Anlatıcı, tanıdığı kişilere Hasan Dayı’yı sorduğunda önceki yıl ağır geçen kış nedeniyle aç kalan, atının birini satıp elde ettiği para ile buğday almak amacıyla Şahin Nahiyesi’ne yola çıktığını, hava fırtınalı olduğundan yollarını ve baba-kızın birbirlerini kaybettiğini, kızın karanlıkta gördüğü ışığa doğru gidip oradakilerden yardım istediğini, Şahin’in müdürünün iyi adam olduğunu ancak fırtına çok şiddetli olduğundan sabahı belediklerini; sabah olunca Hasan Dayı’nın uçurumdan yuvarlandığını anladıklarını, çoban kızı da müdürün evlat edinin başka yere müdür olarak gittiğini özetleme tekniği ile anlatırlar. Savaşın cephede verdiğini kayıpların yanı sıra bu yitimlerin cephe gerisine yansımalarının işlendiği metinde Hasan Dayı, *Yatır* hikâyesindeki Hüseyin’in aksine aç ve kimsesiz kalma pahasına “vatana kurban” olmayı tercih ettiğinden yüceltilir. Yaşadığı toplumda onaylanır, sevilir ve kendisinden sonra geride bıraktıklarına –kızına- sahip çıkılır.

Sonuç

Millet ortak tarih, ideal ve amaçlar ekseninde bir araya gelmiş, aynı kandan/ırktan gelme bile kendini ortak köken dairesinde tanımlayan insan topluluğudur. Bu topluluğun dağılmasını engelleyen en önemli faktör, birlikteliği devam ettirme niyeti; aynı çıkarlar etrafında yaşama arzusudur. Millet her üyesinin millî çıkarları gözetme ve bu çıkarları bireysel menfaatlerinin önüne koyma sorumluluğu vardır. bu sorumluluk gerçekleşmediğinde millet devleşme ve bunu devam ettirme olanağı zedelenir. Devletlerin varlığını sürdürmesi ve diğer devletler nezdindeki erkini koruyabilmesi için iktidar odakları diğer devletlerle mücadele etmek zorunda kalabilir. Bu durumda milleti oluşturanlar arasında bağın kuvvetli ya da zayıf olma durumu o devletin ve milletin kaderini çizer. Çok uluslu yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin kaderini de bünyesinde barındırdığı milletlerin kaos durumundaki tepkileri belirler. Asırlarca dünya üzerindeki hâkimiyetini ötekine kabul ettiren Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasî ve ekonomik alanlardaki çöküşü ile başlayan bu süreç, içte Türk dışındaki unsurların ya bağımsızlıkları ilan etme ya da aynı soydan, dinden geldikleri diğer milletlerle birleşme arzusu; dışta düşman güçlerin ülkeyi parçalama ve paylaşma girişimleri ile daha da karmaşık hale gelir. Türk'ün Millî mücadelesinin arka planını hazırlayan bu eylemler yeni bir Türk devletinin kurulması ile sonuçlanır. Ancak bu süreçte yaşananlar sırasında Osmanlı kimliği altında toplananlardan millî mücadeleyi destekleyenler kadar, düşmanla iş birliği yapmak suretiyle engel olanlar ve düşman işgalinden kurtuluşu geciktirenler de bulunur. Resmî tarihin kayıtlarında yer alan söz konusu durum edebî eserlere de yansır. Sanat-kârlar, tarihi verileri kurgu dünyasının gerçekliğinde yeniden inşa ederler.

Masal derlemeleriyle tanınan Naki Tezel'in tek hikâye kitabı olan *Yıkılan Köprü* adlı eserinde Türk'ün bağımsızlık mücadelesindeki başarıları-başarısızlıkları, özverileri-bencillikleri yazılı tarihin verileri ışığında aktarılır. Kitaba adını veren *Yıkılan Köprü* başlıklı metinde G. Kasabasında bulunan ve İkinci İnönü Muharebesi için cephanenin ve askerin geçeceği köprüünün yıkılmasıyla yaşananlar anlatılır. Eli silah tutan genç erkekler düşmanla savaşa gittiği için köprüünün tamirini köyde kalan yaşlılar üstlenir. Düşmanın vatan-dan çıkarılması için ölümü göze alan özverinin Tosun Dayı ile simgelendiği metinde İkinci İnönü zaferinin arkasında yatan millî ruh vurgulanır. *Küçük Kahraman* hikâyesinde yaşlı ve hasta olan babasının yerine gönüllü olarak Sakarya'ya cephane taşıyan on dört yaşındaki Ali'nin şehit olmadan önce düşman birliğini ürküterek Türk birliklerinin taarruza geçmesine yol açan cesareti; Türk milletinin yaşlı, genç, çocuk tüm varlığı ile Millî Mücadeleye destek olma çabaları anlatılır. *Vatan İçin* hikâyesi Kuva-yı Milliye'nin oluşumunun halk ve İstanbul hükümetine mensup bazı askerlerce desteklenişinin edebiyata yansımalarıdır. Hikâyede Kuva-yı Milliye'nin Millî Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasındaki katkıları vurgulanır. *Kanbur Doktor* hikâyesinde askerden kaçan kişilere vatansever askerlerin bakış açısı aktarılır. Askerden kaçarken çayda boğulan iki kişi için kullanılan "köpek" ifadesi onların ölümlerini değersizleştirme ve insani vasıflardan uzaklaştırma, cansız bedenlerini leşle özdeşleştirme mesajı taşır. *Yatır* hikâyesinde kolluk kuvvetlerinin yetersizliği durumunda millî mücadeleden kaçanlara psikolojik yaptırım uy-

görsel

gulanırken onların düşmanla aynı sıfatla "gavur" sıfatıyla anılması söz konusudur. Aynı durum *Gülnazik* hikâyesinde de vardır. *Gülnazik*'te düşman işgalini kolaylaştıran, kendi milletine ihanet eden imama Atina'ya hizmet eden "gavur" olarak bakılır ve asılması gereken bir hain olarak görülür. *Delî Recep* hikâyesinde İstiklal Savaşı'na katılırken hiçbir ruhsal problemi bulunmayan Recep örneğinde savaşın insan psikolojisine etkilerine yer verilir. Türk askerinin savaşta bile kuvvetli kalan insanî yönünün yanı sıra hem millî kimliğe hem de bireysel varlığına zarar veren ötekiden intikam alma isteğinin coşkulu söz konusudur. Çoban Kızın Babası başlıklı hikâyede ise vatan uğruna hem maddi hem manevi eksilmeyi göze alarak vatana can vererek can bulmayı tercih edenler örneklenir.

Naki Tezel, Yıkılan Köprü adını verdiği kitabında çeşitli yönleriyle vatanın içinde bulunduğu durumun panoramasını çizer. Bunu yaparken milliyetçi bir bakış açısını benimser; 'biz'in duygu durumunu, 'biz'den ayrılanların ötekileşmesini ve yozlaşmasını edebî dünyanın imkânları dâhilinde aktarır.

Kaynaklar

İnternet Kaynakları

ALTUNBAY, Müzeyyen, "Naki Tezel" (16 Nisan 2019) E.T: 01.02.2021. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tezel-naki>

Kitap ve Makaleler

APAK, Rahmi, İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

ARGUNŞAH, Hülya, "Millî Edebiyat", (editör, Ramazan Korkmaz.), *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2009, s. 183-236.

BALCIOĞLU, Mustafa, "Direne Direne Millet-Millî Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, (haz. Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık, Dursun Ali Akbulut vd), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi yayınları, Ankara 2008, s. 161-367.

BÖKE, Pelin, İzmir 1919-1922 Tanıklıklar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006.

ELİUZ, Ülkü, "Kolektif Doğurgan İmgelerinin Yazımsal Uzamı: Millî Edebiyat Dönemi Türk Romanı", (editör, Ülkü Eliuz, Sabit Bayram, Fatih Uyar), *Millî Edebiyat Dönemi Roman Okumaları*, Kesit Yayınları, İstanbul 2019, s. 7-17.

KODAMAN, Bayram- Fahrettin Tızlak (Haz.), *Bir Kalpaklının Millî Mücadele Günlüğü Mustafa Hulusi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta 2006.

Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

ÖKSÜZ GÜNEŞ, Elif, "Yaşanan Gerçeklikten Kurguya, Türkiyeden Öyküye Naki Tezel'in "Gülnazik" Adlı Öyküsü", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 4, Cilt: 5, Aralık 2021, s. 2480-2495.

ÖZALP, Kazım, *Millî Mücadele 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1998.

ÖZPUNAR, Hasan, *Anılar ve Fotoğraflarla İşgal Günlerinde Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar 2011.

Rauf Orbay: *Cehennem Değirmeni*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

SAİGOL, Rubina, "Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri", *Vatan, Millet, Kadımlar*, (derleyen, Ayşe Gül Altınay), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 227-259.

ŞENER, Murat- Salih Dutoğlu, (Haz.), *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2007, Yayın Nu: 88.

görsel

Akademik
Bakış

305

Cilt 17

Sayı 34

Yaz 2024

TEZEL, Naki, *Yıkılan Köprü*, Ankara, yy, 1944.

TÜMEN, Tuğba, "Naki Tezel'in Masalları ve Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya 2018 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÜÇÜNCÜ, Uğur, *Büyük Taarruz*, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2012.

Extended Abstract

The War of Independence is the war fought by the Ottoman Empire during the threat of the Allied Powers towards territorial integrity. The war was against both the foreign powers and the degenerated people who dreamed of being rich and serving in high offices by establishing bonds with the occupiers. The Ottoman Empire was, on the one hand, in political, social and military conflicts with the occupying foreign actors while, on the other, showing a great struggle to ensure unity with the societies under the Empire sharing the same roots or religion and to prevent autonomy. In this period of chaos which most of "us" Turks experienced, the opinion that it would be more accurate to cooperate with "the other" accelerated the fall of the Empire, which expanded across a wide territory, by weakening the power. During the Greek occupation in Western Anatolia, many people established bonds with the army of the enemy dreaming of saving their lives, getting rich or serving in high offices. In this sense, controversies arouse in the society believing that the Sultan was also a Greek lover, and the number of the people who explicitly opposed a war against the enemy increased considerably. This condition which made it difficult to achieve success in the War of Independence created degenerated individuals who renounced their motherland and the collective interests of their people. In this process, the unawareness of the degenerated citizens who collaborated with "the other" and, therefore, caused harm to the war of independence with their militarily and politically inactive approach helped the enemy in showing that the enemy's activities were legitimate and intended to bring civilization and happiness. All of these were not only recorded by the official history but were also represented in literary works which serve as a reflector of the intellectual and spiritual values of a nation. Naki Tezel is one of the most significant folklorists who contributed to the compilation and promotion of Turkish folk tales beyond Anatolia. The stories in "*The Collapsed Bridge*" (*Yıkılan Köprü*) by Naki Tezel is the fictional repercussion of the Greek cruelty and the degenerated citizens who cooperated with the other and threatened both their personal and collective freedom. In his only work titled "*The Collapsed Bridge*" (*Yıkılan Köprü*), Naki Tezel fictionalizes the people who had a national awareness in the Turkish war of independence and the people who didn't. In this book, there are total of 16 stories. These are "The Collapsed Bridge, See You Tomorrow, Schoolboy, Criminal, Little Hero, A Legend, Strange Ayşe, Humpback Doctor, Crazy Recep, Honor, Peasant Artist, Güllü, Father of Shepherd Girl, Saint (Yatır), For the Homeland, Gülnazik". Among these texts, "The Broken Bridge, Little Hero, Humpback Doctor, For the Fatherland, Gulnazik", the years of the National Struggle, with priority being the experiences during the occupation of Western Anatolia, are transferred to the literary text. In the stories titled "Crazy Recep, the Father of the Shepherd Girl, Saint", the effects of the war on individuals are conveyed by what happened behind the front lines in the same years. In this study analyses the tragedy of the people who were deprived their lands during the occupation of the Western Anatolia and the characteristics of the others who prioritized their personal interests and took sides with the enemy. This study evaluates the reflection of the collapse of the Ottoman Empire and the painful period during the emergence of a new country in "*The Collapsed Bridge*" (*Yıkılan Köprü*), with regard to the themes of "the self, "degeneration" and "secession from national awareness".

görsel

Osmanlı'dan Cumhuriyete Doğu Karadeniz'in Fındık İhraç Merkezi: Giresun Limanı

The Hazelnut Export Center of the Eastern Black Sea from Ottomans to the Turkish Republic: Giresun Port

Muzaffer BAŞKAYA*

Öz

Tarihsel süreçte Giresun Limanı, uzak diyarlara kadar ulaşan hinterlandı sayesinde ticari ve stratejik açıdan önemli bir merkez olmuştur. Kentin ekonomikini ayakta tutan liman, en parlak dönemi ise XIX. yüzyılda yaşamıştır. Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasıyla diğer Doğu Karadeniz Limanlarında olduğu gibi Giresun Limanı da ticari yönden canlı bir döneme girmiştir. Bu hareketlilikte şüphesiz fındık ihracı da önemli bir yer tutmuştur. Fakat iç bölgelerle demiryolu bağlantısı olmayan ve modern bir liman görüntüsünden uzak olan Giresun Limanı, zamanla ticari hareketliliğini kaybetmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Karadeniz ticaretinin düşüşe geçişi ve ardından Giresun Limanı'nın da bundan etkilenmesiyle birlikte başlayan durağan süreç Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında limanın genel görüntüsüne bakıldığında daha çok fındık ihraç eden bir iskele görüntüsü içine girmiştir. Bu çalışmada temel amaç, Giresun Limanı'nın XIX. yüzyıldan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar yaşadığı sürece ışık tutmaktır. Bu arada limanın yapımı konusunda yaşanan gelişmelere, limandaki ithalat ve ihracat faaliyetlerine de değinilmiştir. Ağırlıklı olarak Giresun'da yayın yapan yerel gazetelere, ayrıca ulusal basın ve diğer süreli yayınlara dayandırılarak hazırlanan bu çalışma, literatürde bu konuda yaşanan boşluğu doldurmayı da amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Liman, İhracat-İthalat, Fındık, Modernizasyon.

Abstract

Throughout history, Giresun Port has been an important center both commercially and strategically due to its extensive hinterland. The port, which sustained the economy of the city, experienced its heyday during the 19th century. With the opening of the Black Sea to international trade, Giresun Port, like other ports in Eastern Black Sea, entered a period of commercial vibrancy. In this period of activity, hazelnut exports held a significant place. However, Giresun Port, lacking railway connections to inland regions and far from having a modern port appearance, gradually began to lose its commercial vitality over time.

With the outbreak of the First World War, Black Sea trade declined, and Giresun Port was also affected by this downturn. This stagnant period continued into the early years of the Republic. When we look at the general appearance of the port during the early years of the Republic, we see a pier primarily exporting hazelnuts.

Makale Geliş Tarihi: 27.03.2023. Makale Kabul Tarihi: 10.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: BAŞKAYA, Muzaffer. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Doğu Karadeniz'in Fındık İhraç Merkezi: Giresun Limanı". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 307-328. DOI: 10.19060/gav.1498960

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Trabzon, E-mail: mbaskaya61@gmail.com. ORCID: 0000-0002-4593-0979.

Akademik
Bakış
307
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

The main purpose of this study is to shed light on the period of Giresun Port from the 19th century to the early years of the Republic. Developments in the construction of the port and import-export activities at the port are also addressed in this process. The study, primarily based on local newspapers in Giresun as well as national press and other periodicals, aims to fill the gap in the literature on this subject.

Key Words: Tobacco Revolt, Constitutional Revolution, White Revolution, 1953 Coup, Social Movement

Giriş

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan limanlar, uzun yıllar boyunca buradaki kıyı şehir ve kasabalarını birbirine bağlamıştır. Bir anlamda bu limanlar kıyı kentlerinin dünyaya açılan kapısı olmuştur. 1950'lere kadar devam eden bu durum anılan tarihten sonra kara ve havayolu taşımacılığının yaygınlaşmasıyla değişmiş ve bu limanlar daha çok ithalat-ihracat faaliyetleriyle ön plana çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında Giresun Limanı da, şehrin iktisadi hayatının biçimlendiği en önemli merkez olmasının yanında insan sirkülasyonunun yaşandığı birer mekân olarak öne çıkmıştır. Zira Giresun Limanı uzun yıllar şehrin can damarı konumunda yer almıştır.

Giresun Limanı tıpkı komşusu Trabzon Limanı gibi XIX. yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası ticarete hızlı bir yükselişe geçmiş, limandan iç bölgelere demiryolu bağlantısı kurulamadığından sadece Giresun ve havalisinin ihraç iskelesi olarak sınırlı bir kapasiteyle varlığını sürdürmüştür. Fakat fındık gibi Türkiye'nin en önemli ihraç ürünlerinden birinin anavatanı olması hasebiyle bilhassa Cumhuriyet döneminde limanın modern bir hale getirilmesi meselesi Giresun'un en temel sorunlarından biri olagelmıştır. Fındığın ihracında yaşanan sıkıntıların yanında temel gereksinimlerini ithalat yoluyla karşılayan Giresunlular için modern bir limanın varlığı oldukça büyük önem taşıyordu. Zira tarım arazilerinin genellikle fındıklık olması nedeniyle üretimde yaşanan boşluk un, buğday, arpa ve mısır gibi hububatların dışarıdan satın alınmasını gerekli kılmıştır. Fakat bilhassa kış aylarında ve Karadeniz'in dalgalı olduğu günlerde gemi seferlerinin uzun süre aksaması şehirde en temel maddelerin dahi bulunamamasına neden olmuştur.

Konuyla ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında Sarıyıldız'ın kaleme aldığı çalışmada Giresun Limanı'nın tarihsel gelişiminin ortaya koyduğu görülmüş, eserde konu XIV. yüzyıla sınırlandırılmıştır. İmparatorluk yıllarında Giresun Limanı'nın yapımını ele alan Tozlu ve Ünlü'nün çalışmaları dışında ayrıca Bekdemir ve Güner'in de limanın teknik ve coğrafi boyutunu inceledikleri görülmüştür. Dolayısıyla Giresun Limanı'nın tarihsel boyutunu da içine alarak yeni ve modern bir hale getirilmesini ele alan ve 1960'lara kadar konuyu inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Giriş

Tarihsel Süreçte Giresun Limanı'na Genel Bir Bakış

Giresun tarih boyu Karadeniz'in kıyısındaki liman kentleri arasında yer alan önemli yerleşim merkezlerinden birisidir. Bir yarım ada üzerinde bulunan Giresun'da yerleşim merkezini kale oluşturmaktadır.¹ Giresun Limanı'nda ise ticari faaliyetlerin milattan önceki zamanlara kadar indiği bilinmektedir. Zira burası Pontus kralları zamanındaki askeri lojistik öneminin yanı sıra balıkçılık ve demir madeni dolayısıyla iktisadi açıdan da önem taşımıştır.² Ortaçağ'a doğru fındık ticareti ile ön plana çıkan Giresun, iç kesimlerin hububat ve madenlerinin ihraç limanı özelliğini kazanmıştır. Liman ayrıca dokuma mamulleri ve şap ihracıyla da dikkat çekmiş, ilerleyen yıllarda ise³ Cenevizlerin önemli bir kolonisi haline gelmiştir. Zira Cenevizliler'in Giresun'daki ticarete etkili olduğu dönemde liman yoluyla gümüş, şap, balmumu, baharat ve dokuma ürünleri ihraç edildiği gibi ağırlıklı olarak mücevherat, kâğıt, cam eşyalar, şeker, sabun, tuz, deri, köle ticareti ve tahıl ürünleri ithal edilmiştir.⁴ Giresun'un bu niteliği Trabzon Rum İmparatorluğu döneminde ve Osmanlı idaresine girdikten sonra da devam etmiştir. Bilinen ilk devirlerden bu yana, iyi sayılabilecek bir deniz bağlantısı olan Giresun İskelesi'nin kaza bağlantısı ise yetersiz veya sınırlıydı. XVI. yüzyıla ait kayıtlardan anlaşıldığına göre kentte küçük gemi ve sandal yapım tezgâhları bulunduğu gibi deniz ürünlerinin korunduğu fiçılar (depolar) mevcuttu. Limana gelipgiden eşyadan alınan vergilerle, limanlar gümrüğünün gelirleri azımsanmayacak derecedeydi. Bundan da anlaşılıyor ki Giresun Limanı, XVI. yüzyıldan itibaren ticari bir liman olarak gelişmeye başlamıştır.⁵ Esasen bu dönemde Giresun'da limanın şimdiki Gemiler Çekeği mevkiinde olduğu görülmektedir. Nitekim bu tarihlerde şehre gemi ile gelen Tournefort, limana girişte kalenin sağ tarafta kaldığından söz etmektedir. Fakat daha sonraları şehrin ticari potansiyelinin artışına paralel olarak liman sayısı da artmıştır. Doğuda yani Gemiler Çekeği mevkiindeki liman Demirkapı Limanı adını almış, batıdaki liman yani günümüzde kullanılan limanın ismi ise Yonca Limanı olarak anılmıştır.⁶

Giresun ve Karadeniz limanları için en parlak dönem 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından yaşanmıştır. Zira bu antlaşmayla birlikte

- 1 Feridun Emecen, "Giresun", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 14, Yıl:1996, s.80.
- 2 Mehmet Fatsa, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Giresun Kırsalının İdari ve Sosyal Tarihi*, Giresun Belediyesi Yayınları, s.179, Giresun 2005.
- 3 Emecen, agm., s. 80.
- 4 Bekir Sarıyıldız, "Orta Çağ'da Giresun Limanı'nın Tarihsel Gelişimi (IX.-XIV. YY.)", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, İlkbahar 2022, Yıl: 14, Sayı: 27, s. 616.
- 5 İbrahim Güner-Ünsal Bekdemir, "Giresun Limanı ve Hinterlandı", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 34, İstanbul 1999, s.600.
- 6 Oktay Karaman, "Seyahatnamelere Göre Giresun", *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, Giresun Belediyesi Yayınları No:1, İstanbul 1997, s.166-167.

Giresun

Akademik
Bakış
309
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Rusya; Karadeniz, Tuna ve Akdeniz’de kendi ticaret gemileriyle serbest ticaret yapabilme imtiyazını elde etmiş⁷ ve 1783’te imzalanan ticaret antlaşması gereği bu haklarını daha da genişletmiştir. Rusya’nın kazandığı bu hakları daha sonra 1784’te Avusturya, 1799’da İngiltere, 1802’de Fransa ve 1806’da Prusya elde etmiş sonuçta Karadeniz, milletlerarası ticarete açık hâle gelmiştir.⁸ Bu değişimden en fazla etkilenen limanlardan biri Giresun’dur. Zira bu dönemde merkez kaza olan Giresun Kasabası, ticaret ve bayındırlık bakımından Trabzon ve Samsun’dan sonra diğer kasabalardan iyi durumdaydı.⁹ XIX. yüzyılın ikinci yarısında fındık ticaretinin yoğunlaşması ve buna paralel olarak çoğalan üretim Giresun İskelesi’ndeki yoğunluğu artıran bir başka faktördü. Zira 1840 yılında Giresun’a gelen Fallmerayer, Giresun’da yetiştirilen fındıktan söz etmiş ve bu yıllarda Giresun’dan 20.000 ton fındık elde edildiğini, bunların cinslerine ve kalitelerine göre sınıflandırıldığını ve özellikle Odesa ve İstanbul gibi şehirlerin Giresun fındığı için iyi bir pazar olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Giresun İskelesi’nin vaziyetini ele alan bir başka raporda ise Kırım Savaşı’na rağmen Trabzon ve Karadeniz sahilinde ticaretin devam ettiği 1858 yılında Giresun İskelesi’nden 220.000 kental¹¹ fındık ihraç edildiği ifade edilmiştir. 1879 yılında Konsolos Biliotti, Giresun’un sadece Ruslar tarafından, fındık için ziyaret edildiğine değindikten sonra Giresun’dan İngiltere’ye 81.968 sterlin değerinde ihracat yapıldığı ve bu ihracatın, 66.500 sterlininin fındıktan meydana geldiğini belirtmiştir.¹² 1890 yılına gelindiğinde İstanbul, Varna, Rusya, Yunanistan, Mısır, Tuna, Triyeste, Marsilya, Liverpool, Londra, Hamburg gibi limanlara Giresun Limanı’ndan mal satışı yapılmaktadır.¹³ Yine aynı dönemde Giresun Limanı’ndan büyük oranda İstanbul, Mısır, Triyeste, Marsilya ve Rus limanlarına da ihracat yapılmaktaydı. Dışarıya özellikle fındık, fasulye, hayvan postları, balık yağı ve simli kurşun gönderiliyor, dışarıdan tuz, kumaş, akaryakıt, demir eşya, buğday, kereste, alınıyordu.¹⁴ Anılan dönemde Giresun Limanı’nın ihracat ve ithalat durumu şu şekildedir: ¹⁵

- 7 Matheww Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000
- 8 Özgür Yılmaz, “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:7, Bahar 2009, s.369.
- 9 Mucize Ünlü, “Osmanlı Döneminde Giresun İskelesinin İnşası Meselesi”, *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008*, Cilt 1, Önder Matbaacılık, Ankara 2009, s. 453.
- 10 Feridun Emecen, “Clavijo’dan Fallmerayer’e: Giresun’da Seyyahlar (1404-1840)” *Giresun Kültür Sempozyumu 30-31 Mayıs 1998*, *Giresun Belediyesi Yayınları*, İstanbul 1998, s.29.
- 11 1 Kental 100 kilograma denk olan bir ağırlık ölçü birimidir
- 12 İlber Ortaylı, “19.Yüzyılda Trabzon Vilâyeti ve Giresun Üzerine Gözlemler”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Cilt: 1, Turan Kitabevi, Ankara 2004, s.130.
- 13 Yücel Özkaya, “İslahat Fermanı Sonrası Giresun’un Durumu”, *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, Giresun Belediyesi Yayınları No:1, İstanbul 1997, s. 199.
- 14 *Yurt Ansiklopedisi*, “Giresun”, C.V, Anadolu Yay., İstanbul 1982, s. 3119.
- 15 A. Turgay Üner, , “Trabzon”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)*, Edit: Çağlar Keyder-Y.Eyüp Özveren-Donald Quataert, içinde: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.70.

Gör

Tablo 1: 1899 Yılı İtibarıyla Giresun Limanı'nın Ticari Vaziyeti

Ülkeler	İhracat (paund)	İthalat (paund)
İngiltere	-	18.500
Osmanlı İmparatorluğu	11.580	58.000
Avusturya-Mac ve Almanya	77.500	21.000
Fransa	25.520	2.800
Rusya	56.940	7.280
Romanya ve Bulgaristan	2.650	-
Yunanistan ve İtalya	7.190	12.820
Diğer ülkeler	5.850	14.610
Toplam	187.230	135.010

XX. yüzyılın başlarında işlek bir liman kenti olan Giresun'da Fransa, Avusturya, Rusya, İtalya ve Almanya gibi ülkelerle iş yapan kumpanyalar faaliyet gösteriyordu.¹⁶ Giresun Limanı'na Lloyd, Rus (Odesa), Courdgi (Gürcü) ve İdare-i Mahsusa kumpanyaları haftada bir, Mesajeri, Paquet, Panhellenique 15 günde bir düzenli olarak; Alman, İngiliz ve Danimarka'ya ait buharlı gemiler ihtiyaca binaen seyrek olarak uğramaktaydılar. 1895'ten itibaren İtalyan Florio Rubattino da 15 günde bir Giresun Limanı'na uğramaya başlayarak bu rekabete dâhil olmuş, 1896'da ise seferlerini ayda bire düşürmüştür.¹⁷

1904 yılı Trabzon Vilâyet Salnamesi'nde, Giresun Limanı'ndan ihraç edilen tarım ürünleri arasında fındık (ayıklanmamış), fındık içi, fındık çürüğü, ceviz (ayıklanmamış), ceviz içi, badem ve erik çekirdeği içi, sebze ve meyve, keten tohumu, fasulye gösterilmektedir. Yine aynı salnamede Giresun Limanı'ndan ithal edilen tarım ürünleri arasında, arpa ve mısır buğdayı, un, kahve ve şeker, çeşitli yiyecekler, kuru ve taze yemiş, zeytinyağı ve sabun, tuz, tütün ve sigara, pamuk ve yünlü mamuller bulunmaktadır.¹⁸ Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus donanması tarafından bombalanan Giresun Limanı¹⁹ Milli Mücadele yıllarında da yabancı gemilerin uğrak yerlerinden biri olmuştur. Zira 1919 yılının Teşrin-i Evvel (Ekim) ayında Giresun Limanı'na 6 Osmanlı bandıralı, 3 İngiliz, 3 İtalyan, 1 Yunan, 1 Rus bandıralı gemi gelmiş

16 Emecen, agm., s. 82.

17 Süleyman Uygun, "Acente-Konsolos (Mesajeri Maritim Kumpanyası Acentesi Ve Fransız Viskonsolosu) Raporlarına Göre Giresun Limanı (1880-1909)", *ODU Journal of Social Sciences Research*, Yıl: 2015, Vol: 5, Sayı: 12, s.378.

18 *1904 Yılı Trabzon Vilâyeti Salnamesi*, (bundan sonra TVS şeklinde gösterilecektir) Cilt: 22, Haz: Kudret Emiroğlu, Ankara 2009, s.851.

19 Mahir Aydın, "Rusya'nın Çanakkale İntikamı Karadeniz Bombardımanı", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008*, Cilt 1, Ankara 2009, s. 573.

görsel

bundan başka 500 adet motorlu ve yelkenli merakib-i bahriyye (gemi) gelip gitmiştir.²⁰

Giresun Limanı'nın Modernizasyonu Meselesi

Doğu Karadeniz'in işlek bir ihraç limanı olan Giresun İskelesi'nin modern bir hale getirilmesi meselesi 1870'li yıllara dayanmaktadır. Zira bu dönemde iskelenin tamiri için bazı çalışmalar yapıldığı, ihtiyaçların merkeze bildirildiği ve izin alındıktan sonra alakalı yerlerin onarıldığı tespit edilmiştir.²¹ Önemli bir ticaret mahalli olan Giresun'a bir rıhtım yapma fikri ilk kez 1873 yılında gündeme gelmiştir. Buradan hareketle 1873 yılı Mart'ında gümrük önünde ve karantinahane bitişinde uzunluğu 49, genişliği 4 metre olmak ve bedeli belediye gelirlerinden karşılanmak üzere taş bir iskele yapımı isteği merkeze bildirilmiştir. Yapılan keşifler sonucunda iskelenin 41.536 kuruş masrafla yapılabileceği anlaşılmış ve inşaata başlanmıştır.²² Ayrıca gemilerin limana giriş-çıkışlarında onlara zarar veren, kasabanın iki mil açığındaki kayalıkların üzerine uyarı maksadıyla demir işaretler konulmuştur. Fakat bu inşa faaliyetlerine rağmen Giresun İskelesi 1886 yılında da ikmal edilmeye çalışılmıştır. Ancak tamir masrafının bir kısmını karşılayan Giresun Belediyesi buna karşılık olmak ve verilen paranın nispetini buluncaya kadar geçici alınmak üzere iskeleden vergi tahsilini kararlaştırarak Babıâli'den ruhsat talep etmiştir.²³ 1909 yılında Giresun'dan çekilen bir telgrafta Giresun Limanı'nın iskelesi olmadığından yolcuların ve ticari eşyaların giriş-çıkışında zorluk yaşandığı ifade edilmiştir.²⁴

1913 yılına gelindiğinde Trabzon Vilâyeti tarafından İstanbul'a gönderilen bir yazıda, iskelenin daha da genişletilmesi talebinde bulunulmuştur. Buna göre, daha önce Giresun'da küçük bir iskele yaptırılmıştı, fakat bu iskele artan ticari faaliyetler nedeniyle ihtiyaca cevap veremiyordu. Bu sebeple Giresunlular, iskelenin genişletilmesi, liman sahasının ıslahı ve vaktiyle tanzim edilmiş olan vergi tarifesinin yeniden düzenlenmesini istemişlerdir.²⁵ Giresun İskelesi'nin Cumhuriyet dönemine kadar ki en son hali Birinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkmıştır. Yukarıda verilen bilgilere paralel olarak Giresun'un en eski denizcilerinden Hasan Macadır, iskelenin Birinci Dünya Savaşı'nda bu hale getirildiğini şu sözlerle ortaya koymuştur: "*Sultan Hamit devrinde bu iskeleden kuş uçmazdı. Şuradaki inzibat dairesinde yolcuları ince eleyip sık dokurlardı. İskelenin bugünkü şekli Birinci Dünya Harbinde yapıldı*".²⁶

Osmanlı İmparatorluğu döneminde çeşitli defalar tamir edilen, Gire-

20 *Işık Gazetesi*, 23 Teşrin-i Sâni 1919.

21 Selahattin Tozlu, "Giresun Şehrinin Kara ve Deniz Ulaşımı (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı)", *Yeşil Giresun Gazetesine Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Giresun*, Giresun 2003, s. 185.

22 Ünlü, agm, s. 454.

23 Tozlu, agm, s. 186.

24 Ünlü, agm, s. 456.

25 Ünlü, agm, s. 457.

26 *Karadeniz Gazetesi*, 19 Temmuz 1955.

sun Limanı Cumhuriyet dönemine gelindiğinde iyi durumda değildi. Giresun'u dışarıya bağlayan çıkış kapısı olan bu yer, limandan daha çok iskeleye benziyordu. Zira burada halen daha bir dalgakıran mevcut değildi. Bu nedenle buraya uğrayan gemiler iskeleye kadar yanaşamıyor, biraz açığa beklemek zorunda kalıyorlardı. Çünkü sahile yanaşacak olurlarsa karaya oturmaları söz konusu idi. Bu yüzden yük indirme, bindirme işlemleri iskeleden gemilere kadar giden mavnalar vasıtasıyla yapılıyordu. Yine yolcular, kayıklar vasıtasıyla karaya çıkabiliyorlardı.²⁷ Şehrin ticari kapasitesini de kısıtlayan bu durum 1933 yılında toplanan ticaret odası kongresinde de uzun uzun tartışılmıştır.²⁸

Modern bir liman görüntüsünden uzak olan Giresun İskelesi'nde dalgakıran gibi eksiklikler nedeniyle gerek yolcu gerekse de ticari eşya giriş çıkışlarında tehlikeli kazalar meydana gelir, gemiler en küçük fırtınada dahi tehlike yaşar, kayıklar ise iskeleye demir atmak zorunda kalırdı.²⁹ Mesela 21 Ocak 1925 günü başlayan ve birkaç gün devam eden şiddetli bir fırtına nedeniyle rıhtım harap olmuştu.³⁰ Yine 1933 yılında çıkan bir fırtınada karaya çekili mavnalardan 3'ü, ayrıca iki balıkçı kayığı parçalanmış, toplam 46 çuval fındık ve ihraç edilmek üzere iskeleye getirilmiş 10 adet ceviz kütüğü denize sürüklenmiştir.³¹ 1935 yılında meydana gelen kazanın boyutları ise gerçekten çok büyüktü. Basına yansıyan haberlere göre kaza şu şekilde olmuştu: Fırtına 29 Eylül gecesi akşamdan başlamış, limanda demirli 6 motorun tayfası olan 18 kişi bir şekilde sabaha sağ salim çıkmışlardı. Sabah saat 6'da buldukları çok tehlikeli motorlardan daha sağlam bir motora geçmişler fakat o sırada aniden şiddetlenen fırtına nedeniyle bu 18 kişi denize düşmüştü. Karada kıyı boyunca yüzlerce kişi beti benzi kesilmiş, korku ve heyecan içinde olayları seyredirken son bir gayretle dalgaların elinden 6 kişi sağ salim kurtulmuştu. Bunlar, Osman Reis (Sürmeneli), İsmail Salih (Rizeli), Mustafa Terzioğlu (Rize), İbrahim Reis (Kogara Mahallesinden), Zekeriya ve Mehmet (Keşap) idi. Fakat geriye kalan 12 kişi bütün çabalara rağmen kurtarılamamıştı. Kazanın tafsilatını veren gazetede yer alan bilgilere göre, limanda bulunan mavnalar Cumhuriyet Meydanı olan yere çekilir, kendilerini kurta-

27 Sadık Sarısaman, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında (1923-1950) Giresun (Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat)*, İstanbul 1999, s. 150.

28 Kongrede "İskelenin İnşası Hakkında Temenniyat" adı altında şu fikirler ileri sürülmüştür: "Tüccarın gerek ihraç eşyalarının ve gerekse ihtiyaçlarının selameti noktasında iskelenin bir an evvel tamir ve tevsiyan inşası en büyük iktisadi derterimizden biridir. Her kongrede kemal-i suzişle vaki olan bu temenni ve niyaz maalesef bugüne kadar mazhar-ı kabul olunmamıştır. Zaman zaman denizin en az dalgalı bir zamanında bile mavnaların iskele dâhilinde hasarızade olmaktan ve eşya-ı tüccariyeyi ıslatmaktan kurtulmadığı esefle meşhudumuz olan halattandır. İskele resmi namı altında cibayet olunan rüsumun ki kemiyeti itibarıyla balığ olduğu miktar belediyenin belki en büyük rüsum membanı teşkil eder. Belediyece iskelenin bir an evvel tamir ve tevsi ve tathiri için bu rüsumdan bir kısmı kailini tahsis bile bu ihtiyacı mübremin define kâfi bulunacağı şüphe getirmez bir gerçektir." *Cumhuriyet'in Onuncu Yılında Giresun*, Işık Matbaası, Giresun 1933, s. 94.

29 *Yeşil Giresun Gazetesi*, 20 İlk Kanun 1928.

30 Sarısaman, *age*, s. 150

31 *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi*, Fon Kodu: 030.10.0. Yer No: 121.868.8

Arşivi

Akademik
Bakış
313
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

rırlardı fakat son yapılan düzenlemeyle Cumhuriyet Meydanı önünde denize karşı bir duvar yapılmış burası mavnalara yasak edilmişti. İsbetli bir karar olmakla birlikte bu durum sonucunda mavnaların çekilip barınacağı güvenli bir yer kalmamıştı. Zira kayalar arasındaki dar ve dik açıklıklar mavnalar için hakiki bir sığınak olmaktan uzaktı ve ayrıca bu bölgede ışık da elektrik de yoktu. Böylesi güvensiz bir ortamda bulunan mavnacıların canlarını tehlikeye atarak hizmet ettikleri belirtilen haberde, Karadeniz kıyılarında en işlek yerler arasında sayılan Giresun'da deniz facialarını önleyecek küçük bir sığınak ya da ufak bir limanın dahi olmadığı, burada bir dalga kıranın yapılmasının zaruret halini aldığı ifade edilmiştir.³²

1935 yılında meydana gelen bu olay aslında Giresunlular için pek de alışılmadık bir olay değildi. Zira limanda hemen her sene büyük veya küçük birçok kaza meydana gelirdi. Böylesi durumların önüne geçmek isteyen yetkililer daha 1925 yılında kuzeye 8 metre eninde ve 85 metre boyunda, güneye ise daha kısa olmak üzere iki dalgakıran inşa ettirme çabası içine girmişlerdi. Fakat her defasında bu girişim netice elde edilemeden yarıda kalıyordu. Yıllar geçmesine rağmen bu meselenin halledilememesi şehir kamuoyunda bazı tepkilerin doğmasına neden oluyordu.³³ Giresun gibi fındık ihraç iskelesi olan bir yerin bu vahim durumu Ankara'dan gelen yetkililerin de dikkatini çekiyordu. Zira 1936 yılında Giresun'u ziyaret eden bir heyet Giresun iskelesiyle ilgili olarak şu bilgileri vermiştir:³⁴

Giresun şehri, kısmen bir yarım adacık üzerindedir. Bu adacık kuzey batı istikametinde denize girmiştir. İskele mevki bu yarım adanın hemen güney mevkiinde yer alır ve bu yüzden poyraz, yıldız, rüzgârlarına karşı mahfuzdur. Fakat kuzey batı ve batıya karşı açıktır ve bu havalarda vapurlar burada duramaz. Giresun İskelesi, şehrin önündedir. Burası sığ olduğundan küçük deniz araçları yanaşabilir. İskele kargirdir. Rıhtım yoktur. Vapurlar ancak 200-300 metre açıktadır

Yetkili makamların da kabul ettiği bir gerçek olan iskelenin iptidai vaziyeti, birçok kez halledilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında iskele tamiri için çeşitli projeler ortaya atılmıştır. Mesela 1933 yılında iskelenin şehre gelen bir fen heyeti Giresun Limanı'nın keşif projesini hazırlamış, inşası düşünülen dalgakırana ait planları da hazırlamıştı ve söz konusu plan ve projeler Nafia Vekâleti'ne sunulmuştu.³⁵ Fakat anlaşıldığı kadarıyla söz konusu plan ve projeler kapsamlı bulunmuş olacak ki 1933-34 senelerinde Giresun Belediyesi'nin yardımıyla iskeleye 10 bin lira tutarında bir tamirat yapılmıştı. Geçici bir çözüm niteliğinde yapılan bu tamirat ancak birkaç sene

32 *Akgün Gazetesi*, 2 İkteşrin 1935.

33 *Yeşil Giresun Gazetesi*, 19 Eylül 1936.

34 *Genelkurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümenliği), Karadeniz Havzası Şimal Kısmı Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari*, No:5, Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1936, s.68.

35 *Yeşil Giresun Gazetesi*, 2 Ağustos 1934.

dayanabilmiş 1936'ya gelindiğinde iskele tekrar tahrip olmuştu.³⁶ Giresun'un en temel sorunlarından biri olan iskelenin modernleştirilmesi hususunda 1938 yılında Denizbank tarafından bazı girişimler yapılmıştır. Zira tetkik gezisine çıkan Denizbank Genel Müdürü Yusuf Ziya Öniş, iskelenin harap vaziyetini yerinde görmüştü. Bunun üzerine zaten belediyeden ümidini kesen Giresunlular, iskelenin yakın zamanda modernleştirileceği ümidini taşımaya başlamıştı. Mesela bu konuda bir yazar “Şunu da söyleyelim, şimdiye kadar iskele resmini Belediye aldı da ne yaptı. Bugün %50'sini belediyeye bırakan ve bütün masrafları üzerine alan Denizbank, yarın bize modern bir iskele verecektir” ifadelerini kullanmıştır.³⁷ Denizbank'tan ümitli olan bir başka yazar ise Denizbank'ın, iskelenin bu feci halini müteaddit raporlarla genel merkeze bildirdiğini, iskelenin proje ve mevcut durumunun da talep üzerine Denizbank'a gönderildiğini belirterek, Denizbank'a yılda en az 70 bin lira kazandıran bu iskelenin ihmal edilemeyeceğini belirtmiştir.³⁸ Fakat Giresun halkının ümitlerini bağladığı Denizbank, kısa süre sonra lağvedilince³⁹ Giresun iskelesinin tamiri de bir başka bahara kalmıştı. Bu arada iskelenin bu kötü durumu yeni tehlikelerin ortaya çıkmasına neden oluyordu. Mesela 1939 yılı Ekim ayında patlak veren fırtına, zaten kötü durumda olan iskeleyi iyice tahrip etmişti. 1 balıkçının boğularak öldüğü fırtınayı ve oluşan hasarı değerlendiren bir yazar bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: “Aniden bastırılan fırtına sonucu bir balıkçı boğularak ölmüştü. Bu hazin manzara karşısında iskelesizlik ve kayıkların barınabileceği bir mendirek yapılmaması yüzünden iskelede çalışanların ne eza ve ceza içinde kvrandıklarına şahit oldum. Göğüslerine kadar su içine batmış kişiler bin bir zorlukla çalışıyor-
du.”⁴⁰ Söz konusu gelişmelerle ilgili olarak Ankara'ya gönderilen bir yazıda fırtınanın limanda yarattığı hasar şu şekilde ifade edilmiştir: “Gece saat 21.05'de kasırga şeklinde fırtına çıkarak yarın saat devam ettiği, hükümet konağı, hapishane ve birçok evlerin kiremit ve bacalarını uçurduğu, camlarını kırdığı, telefon tellerini bozduğu, mahallattaki ağaçların bazılarını devirdiği, iskelede mavnada 300 çuval fındığın ıslandığı, 72 çuvalın denize döküldüğü ve 1 motor ve 1 mavnanın kâmilen, 2 mavnanın kısmen harap olduğu belirtilmiştir.”⁴¹ Aynı yıl iskelenin hiç değilse tamir edilmesi için 1000-1500 lira civarında bir kaynak oluşturulmuştur. 1935 senesinde meydana gelen bir deniz kazası nedeniyle ilgili vapur kumpanyasından elde edilen tazminat olan bu parayla iskelenin tamir edilmesi teklif edilmişti. Yeşil Giresun Gazetesi yazarı Nuri Ahmet Çimşid tarafından ortaya atılan bu görüşe göre, iskelenin vaziyeti malumdu ve tahmil ve tahliye işlerinde yalnız mal değil bazen can kaybı da yaşıyordu. Ahmed Bey'e göre, Giresunlular

36 Yeşil Giresun Gazetesi, 1 Şubat 1936.

37 Akğün Gazetesi, 26 Temmuz 1938.

38 Yeşil Giresun Gazetesi (1939) 14 İkinci Kanun 1939.

39 CBA, 030.18/110.31.8.

40 Yeşil Giresun Gazetesi, 14 Birinci Teşrin 1939

41 CBA, 030.10/121.862.22

Yaz

Akademik
Bakış
315
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

5 metre uzakta dalgalar arasında çarpınan her hangi deniz kazasına uğramış olanlara hiçbir surette yardım edemiyor, elleri kolları bağlı şekilde bu feci manzarayı seyretmek zorunda kalıyordu. Bu nedenle hazır 1000 lira gelmişken bu tür deniz kazalarını önleyecek gerekli malzemeler mesela halatlar, cankurtaran yelek gibi malzemeler satın alınmalıydı.⁴²

Giresun İskelesi'nde yapılan en kapsamlı tamirat 1941 yılında gerçekleştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın zor şartlarında yapılan bu tamirat, yeni liman inşa edilmeden önce yapılan son büyük tamirattı. Son vaziyeti dolayısıyla iskeleye değil adeta iskelete benzetilen⁴³ yapının tamiri maksadıyla 10 bin liralık bir tahsisat ayrılmıştı. Bu hususta faaliyete başlamak üzere 2 dalgıç ve fen memurları ile 2800 çuval su çimentosu ve diğer malzemeler satın alınmıştı. Yapılan planlamaya göre, iskelenin önündeki beton blok parçalanacak ve bu suretle yüklü mavnaların delinmesine meydan verilmeyecek, iskelenin önü derinleşecek ve dalgaların yarılmasından husule gelen içerdeki çalkantı olmayacaktı. Bundan başka iskelenin üzerindeki boş yerler dolaçak, harap kısım tamir edilecek ve iskelenin önü düzeltilecekti.⁴⁴ Fakat daha sonra yaşanan gelişmelere bakıldığında 1941 yılında yapılan faaliyetlerden istenilen neticelerin elde edilemediği görülmektedir. Mesela 1942 yılı Ocak ayında çıkan şiddetli fırtınada iskelede büyük tehlikeler yaşanmış, mavnacılarından birisinin parmağı zincirlere sıkışarak kopmuştu. Üstelik bu acıklı hal o sırada Giresun'u ziyaret eden, Deniz Yolları Genel Müdürü Abdulhalim Bey'in gözleri önünde olmuştu.⁴⁵

Giresun'a dalgakıran yapılması konusu 1945 yılında bir kez daha gündeme gelmiştir. Zira Limanlar ve Deniz İşletmeleri Karadeniz Bölgesi Müdürü Zeki Günder, Giresun'a gelmiş, iskelenin durumunu inceleyerek yaşanan durumu görmüştür. Zeki Bey, hiç olmazsa denize doğru 12 metre kadar bir dalgakıran yapmanın pek lüzumlu, hayati bir nokta olduğunu görmüştü.⁴⁶ Modern hale getirilmeden önce Giresun Limanı'yla ilgili en sağlıklı bilgiler 1951 yılında Giresun'u ziyaret eden son İngiliz Konsolosu Christopher Harris tarafından verilmiştir. Harris'in raporuna göre Giresun, böylesi maliyetli bir limanın yapımını gerektirecek öneme sahip bir yer değildi.⁴⁷

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Giresun iskelesinin modernleştirilmesi kapsamında yapılan faaliyetlere genel olarak bakıldığında bunlar daha çok tamir ve küçük çaplı düzenlemeleri içeriyordu. Oysa modern bir limanda olması gereken başlıca unsur olan mendirek (dalgakıran) bir türlü inşa edilememişti. Bu durum 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle değişmiştir. DP hükümeti, Giresunluların en önemli sıkıntısı olan bu meseleyi kökünden hal-

42 *Yeşil Giresun Gazetesi*, 11 Şubat 1939.

43 *Yeşil Giresun Gazetesi*, 12 Temmuz 1941.

44 *Yeşil Giresun Gazetesi*, 16 Ağustos 1941.

45 *Yeşil Giresun Gazetesi*, 14 Birinci Kanun 1942.

46 *Yeşil Giresun Gazetesi*, 24 Kasım 1945.

47 Christopher Harris, *Trabzon'daki Son İngiliz Konsolosunun Raporları 1949-1956 Bir Yabancı'nın Gözünden Dönüşüm İçindeki Bir Bölge*, Aşına Kitaplar, Ankara 2015, s. 126

letmek maksadıyla Giresun'a yeni ve modern bir liman yapılması için kolları sıvamıştır. Neticede liman inşaatı için gerekli işlemler 1954 yılında bitirilmiş ve ARI şirketince 12.500.000 liraya mal olacak bu eserin yapımına 1955 ortasında başlanmıştır.⁴⁸ Konuyla ilgili bir belgede yer verilen bilgilere bakılırsa, söz konusu inşaat 1959 yılında bitirilecekti. İhale bedeli 10 milyon 600 bin lira idi fakat bazı ilavelerle bu rakam 12 milyon 500 bin liraya çıkmıştı. Yapılan mukaveleye göre esas mendirek 850 metre olup su üstünde 730 metre, su altında 750 metreye kadarki bölümü yapılmıştı. Üst yapı duvarı 460 metre olacaktı ve bunun 350 metrelik kısmı betonlanmıştı. Bunlar haricinde bir de tali mendirek yapılacaktı ve 350 metre uzunluğunda olması planlanan mendireğin su üstündeki 80 su altındaki 120 metrelik kısmı tamamlanmıştı. Rıhtım inşaatına gelince, 275 metre olması düşünülen rıhtımın 180 metresi ikmal edilmiş ve arkası doldurulmuştu. Söz konusu belgede yer alan bilgilere göre 1955 yılı itibarıyla liman inşaatına 6 milyon lira harcanmıştı ve henüz inşa halindeki mendirekler sayesinde gemilerin limana girebileceği belirtiliyordu.⁴⁹ 1954 yılında projesi tamamlanan ve ertesi yıl inşaatına başlanan limanda faaliyetler devam ederken diğer yandan da sahil yolunun yapımına karar verilmişti. Bu yol yapılmakta olan limandan itibaren deniz hizasını takip ederek kale arkasından mezbahanın önünden, Gogara'dan, Hacı Hüseyin'den ve Çekek Mahallesinden geçecekti.⁵⁰

Liman inşaatı gerek kapsamı gerekse de maliyetiyle o güne kadar Giresun'a yapılan en büyük yatırımlardan biriydi. Bu yatırımın inşa süreci ise oldukça sıkıntılı geçmiş, şehir sakinlerinin gündelik yaşamı olumsuz etkilenmiştir. Özellikle liman sahasında sık sık dinamitle yapılan patlatmalar sebebiyle şehirde bazı problemler yaşanıyordu. Valiliğin yaptığı uyarılara rağmen dinamitlerin patlamasıyla bazı ev ve işyerlerinde hasarlar oluyordu. Mesela 23 Eylül 1955 günü liman inşaatı için Kale arkasında eski fenerin bulunduğu yerde büyük bir dinamit atımı yapılmıştır. Patlatılan bu 3 tonluk dinamit şehri sarsmış, bazı binalarda hasarlar olmuş, postanenin duvarları çatlamıştır. Bu atımda 70.000 ton taş çıkarılmış, birçok balık su yüzüne vurmuştur.⁵¹

Liman inşaatı sadece şehir hayatını değil, iskelede mevcut yükleme ve boşaltma işlerini de aksatmıştı. Özellikle mavnacılar yük indirmede sorun yaşamaya başlamıştı. Mesela Eylül 1955'de şehre gelen unlar, vapurdan indirilememişti. Bu sırada şehirde büyük bir un bunalımı yaşanıyordu. Araya yetkililerin girmesiyle mavnacılar, gemiden unları indirmişti. Münasip bir çekek mahalli göstermediği için mavnacılar, belediye ile de ihtilaf halindeydi ve mavnalar uzun müddet denizde kaldığından çürümeye başlamıştı.⁵² Devam eden inşaat ve sürekli kamyonların giriş çıkışıyla yaşanan karışıklık,

48 CBA, 030.01/74.472.3.

49 CBA, 030.01/74.470.9

50 Karadeniz Gazetesi, 24 Haziran 1955.

51 Karadeniz Gazetesi, 24 Eylül 1955.

52 Karadeniz Gazetesi, 21 Eylül 1955.

Giresun

Akademik
Bakış

317

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

iskelede büyük bir keşmekeşlik yaşanmasına neden olmuştu. Konuyla ilgili olarak yerel basında çıkan bir haberde, ARI Şirketi'nin liman inşaatı için iskele önünden Cumhuriyet Meydanı'na açılan sahayı şantiye yeri yapmasıyla, iskele önünde tıkanıklık meydana geldiği, tahmil ve tahliye ile ilgili olarak iskeleye giren kamyonların çaresizlik yüzünden sıkışıp kaldıkları, ayrıca geliş gidişe engel oldukları belirtilmiştir. Yetkililere göre liman inşaatı bitinceye kadar bu hal sürecekti, ancak geçici bir çözüm olarak Sahil Palas'ın önündeki burundan İstanbul Oteli devamınca Kristal Gazinosu'na kadar olan sahilin doldurulması gerekiyordu.⁵³

Tüm bu aksaklık ve keşmekeşliğe rağmen 1955 yılı sonlarına doğru mendireğin inşaatında sona yaklaşılmıştı. Zira 1955 yılının Aralık ayına ait bir haberde mendireğin inşaatının hızla devam ettiği ve geceli gündüzlü çalışıldığı, mendireğin 346 metreye ulaşarak 8-10 motor barınabilecek bir liman haline geldiği ifade edilmiştir. İlgililer, gelecek yaz sonunda mendireğin tamamıyla bitmiş olacağını ve Kumyalı'dan çıkacak olan ikinci mendireğin inşaatına başlanacağını, gelecek kış mevsiminden itibaren vapurların mendireğin içine girebileceğini, söz konusu mendireğin taban genişliğinin 80 metre olduğunu ve bu haliyle iskelenin dalgalardan muhafaza edilmiş olacağını dile getirmiştir.⁵⁴ Haberden de anlaşıldığı üzere 1956-1957 yılları inşaat sürecinin yoğun olduğu yıllardı. Mesela 1957 yılı başlarında liman sahası içinde geçici bir iskele yapılmak mecburiyetinde kalınmıştır. Büyük mendireğin 640 metre kadar ilerlemesinin ardından dalgaların kooperatif binasının bulunduğu mıntıkayı dövmesi ve iskeleyi de kumla doldurması üzerine şimdiki iskelede tahmil ve tahliye güçleşmiş, bunun üzerine inşaat şirketi liman sahası içinde geçici bir iskele inşa etmeye başlamıştır.⁵⁵

Liman inşaatında bu gelişmeler yaşanırken diğer yandan da, söz konusu inşaat nedeniyle şehirde bazı tartışmalar meydana gelmiştir. Bu tartışmaların ana eksenini CHP-DP rekabeti oluşturuyordu. CHP'liler, bu işin tamamen göz boyamak amacıyla yapıldığını ifade ederken DP'liler böylesi bir yatırımın şehrin çehresini değiştireceğini ifade ediyorlardı.⁵⁶ İki siyasi partinin münakaşaları arasında DP Milletvekili Hamdi Bozdağ, limanın kapasitesini artırmak için bazı girişimlerde bulunmuştur. Konuyla ilgili olarak liman mühendisleri ile görüşmelerde bulunan Hamdi Bozdağ, limanın planını da yanına alarak Ankara'ya gitmiştir.⁵⁷ DP'lilerin siyasi rakiplerine nazire yaparcasına liman inşaatını genişletme çabası içine girmesi muhalefet kanadının da karşı propaganda faaliyetlerini arttırmasına neden olmuştur. Neticede CHP'liler Giresun Limanı inşaatına "seçim limanı" adını vermişlerdi. Limanın büyütülmesi konusunda yaşanan en somut gelişme 1957 yılında gerçekleşmiştir. Zira Temmuz ayında kısa bir süreliğine Giresun'a uğrayan

53 *Karadeniz Gazetesi*, 21 Ekim 1955.

54 *Karadeniz Gazetesi*, 8 Aralık 1955.

55 *Yeni İleri Gazetesi*, 21 Ocak 1957.

56 *Yeni İleri Gazetesi*, 8 Ağustos 1956.

57 *Yeni İleri Gazetesi*, 18 Mayıs 1957.

Münakalat Vekili Arif Demirer'le görüşen Hamdi Bozdağ kendisine liman hakkında geniş malumat vermiş, esasen büyük mendireğın 400 metre daha uzatılması ve ikinci mendireğın gazhaneden çıkarılması için ilgili bakandan bazı talepte bulunmuştur. Münakalat Vekili Arif Demirer'in de bu hususta işlerin süratle yürümesi için verdiği garanti Giresun kamuoyunda derin bir memnunluk uyandırmıştır. Bu suretle 850 metreden sonra 400 metre daha uzayacak olan mendireğın de bu haliyle Giresun Limanı'nı⁵⁸ muazzam bir liman haline getireceğı hesap edilmiştir.⁵⁹

Giresun'un iktisadi hayatını değıştireceğini ümidiyle 1955 senesinde başlanan liman inşaatı 1959'a gelindiğinde bitirilme aşamasına gelmişti. Fakat Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'in yoğun programları nedeniyle limanın resmi açılış merasimi bir türlü gerçekleştirilememiştir. Bu arada “*merasimsiz olarak işletmeye açılmış bulunan*” Giresun Limanı'nın bu hali uzun sürmemiş, rıhtıma ilk geminin yanaşmasından sonra liman ulaşımına kapatılmıştır. Bunun sebebi, limanın 50 metre uzağında ve 6 metre derinliğinde bir kaya parçasının bulunmasıydı. Zira rıhtıma ilk yanaşan Akdeniz Vapuru, limana girerken bu kayaya çarpmış ve üst kısmından 60 santimlik bir kaya parçasını koparıp atmıştır. Bu durum üzerine liman tekrar kapatılmıştır.⁶⁰1960 yılının Mayıs ayına gelindiğinde DP iktidarı bir hükümet darbesiyle indirilmiş, Giresun Limanı'na resmi açılış töreni yapılması meselesi de gündemden düşmüştür. Böylece Giresun Limanı “*merasimsiz açılan liman*” olarak tarihe geçmiştir.

Giresun Limanı'nda İthalat-İhracat Faaliyetleri ve Yolcu Taşımacılığı

Giresun Limanı öteden beri Trabzon ve Samsun'dan sonra Karadeniz'in önde gelen ihracat ve ithalat limanı konumunda idi. Şebinkarahisar, Erzincan, Malatya, Tunceli, Elazığ bölgelerinin en kısa ihracat limanı burası idi.⁶¹ Modern bir halde olmamasına rağmen önemli miktarda ihracat ve ithalatın gerçekleştiğı bir liman olan Giresun Limanı'na 1923 yılı boyunca 318 Türk, 165 yabancı gemi gelmiştir. Yabancı gemilerden 66'sı İtalyan, 47'si Fransız, 36'sı İran bandıralıydı. Ayrıca 1.804 adet de yelkenli gemi limana uğramıştı. 1924 yılında ise limana uğrayan yabancı gemi sayısı azalmıştır. Bu yıl 56 İtalyan, 20 Fransız ve 4 Alman bandıralı olmak üzere 80 gemi gelmiştir. Ancak aynı yıl Giresun'un gümrük gelirlerinde Türk lirası hesabıyla 29.000 liralık bir artış olmuştur. Bu rakam önceki yıla oranla 3'de birlik bir artışı ifade etmektedir.⁶² 1925-1926 Yılı Devlet Salnamesi'ne göre bir sene zarfında Giresun Limanı'na giriş yapan sefain adedi 327 Türk, 21 Fransız, 61 İtalyan,

58 *Yeni İleri Gazetesi*, 13 Temmuz 1957.

59 *Yeni İleri Gazetesi*, 4 Eylül 1957.

60 *Milliyet Gazetesi*, 18 Ağustos 1959.

61 Ayhan Yüksel “Salnâmelere Göre Giresun Bölgesinin İdarî Durumu ve İdarecileri”, *Giresun Tarih Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, İstanbul 1997, s.177.

62 Sarısamam, *age*, s. 151.

görsel

Akademik
Bakış

319

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

4 Alman, 3 Yunan olmak üzere toplam 416 vapurdu. Bunların toplam tonalito yekünü 655,640'dır. Giresun Limanı'nda bulunan deniz araçları ise 4 tonalitoluk 4 adet motor, 116 tonalitoluk 29 adet çapar, 20 tonalitoluk 20 adet filika, 151 tonalitoluk 95 kotradır.⁶³ Giresun Limanı'nın canlı bir gemi trafiğine sahip olmasının temel sebebi hiç şüphesiz yoğun bir fındık ihraç noktası olmasından ileri geliyordu. Şehir ekonomisini ayakta tutan bu ürünün yetiştirilip, sorunsuz bir şekilde ihraç edilmesi Giresunlular için hayati bir önem arz ediyordu. Tam da bu noktada limanın ve burada bulunan aksa-
mın eksiksiz olması gerekiyordu. Oysa Cumhuriyet'in ilk yıllarında Giresun Limanı'nın durumu, modern bir iskele görüntüsünden dahi uzaktı. Limanda mendirek bulunmadığı gibi ihraç mallarının korunup saklandığı antrepolar da yetersiz, gümrük binası ise ihtiyacı ve yoğunluğu karşılamaktan uzaktı. Ayrıca iskele tarifeleri zaman zaman fahiş seviyelere yükseltiliyordu. Tüm bu nedenler bir araya geldiğinde limanda ithalat ve ihracat faaliyetleri konusunda çeşitli sıkıntılar yaşanıyordu.⁶⁴ Bu olumsuz şartlar altında bile Giresun Limanı aktif bir ihraç limanı görüntüsü vermeye devam etmiştir. Mesela 1924 yılı itibarıyla Giresun Limanı'ndan yapılan ihracat durumu şu şekildedir: 110.276 kilo sadeyağ, 160 kilo peynir, 79.050 kilo yumurta, 15.315 kilo tuzlu hamsi, 243.626 kilo kabuklu fındık, 2.616.790 kilo iç fındık, 5.925 kilo çürük fındık içi, 6.300 kilo ceviz, 6.125 kilo iç ceviz, 4.500 kilo elma, 28.740 kilo fasulye, 1.280 kilo müstamel eşya-ı zatiye-i, 16.732 kilo dakik, 2.150 kilo nişasta, 18.359 kilo makaron ve şehriye, 44 kilo peksimet, 307 kilo bisküvi, 3.290 kilo hurma, 136 kilo limon, 1.025 kilo soğan, 5.000 kilo pirinç, 1.607 kilo çay, 266.857 kilo şeker, 90 kilo saman, 5.000 kilo yumurta talaşı, 1.624 kilo kurugün, 349 kilo sigara kâğıdı, 208 kilo pamuk ipliği, 13.997 pamuk mensucat, 153.635 kilo tahta kanaviçe çuval, 174 kilo kaba ketenden mamul, 146.520 kilo çimento, 129.940 kilo gazyağı, 3.400 kilo makine yağı, 6.760 kilo ağaç saplı kibrit.⁶⁵

Giresun'dan ihraç edilen fındıklar başta, İtalya, Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda, ABD ve Türkiye'ye yani iç piyasalara gönderilirdi.⁶⁶ Bu kıymetli mahsul dolayısıyla her yıl Giresun piyasasına milyonlarca lira para girmekteydi. Mesela fındıktan sadece 1925 yılında Giresun Vilâyeti'ne 9 milyon lira para girmişti. Şebinkarahisar ve Alucra hariç toplam 4 kazanın temel geçim kaynağı olan fındık fenni surette yapıldığı takdirde ortalama bir hesapla senede 2.000.000 kilo kantar mahsul vermeye müsaitti. Çünkü vilâyet fındıklıkları 150.000 hektar yani 1.500.000 dönümdü. Normal derecede bakımlı bir dönüm bahçeden vasatı 100 kilo fındık alınmaktadır.⁶⁷ Giresun'da

63 1925-1926 Devlet Salnamesi, Tabhane-i Amire, İstanbul 1927, s. 815.

64 İthalat ve ihracat konusunda yaşanan sıkıntılar zaten dışa bağımlı olan Giresun ekonomisini olumsuz etkiliyordu. Piyasalarda mal kalmıyor, halk yokluk ve sefalete mahkûm oluyordu. Mesela 1946 yılında Ankara'ya gönderilen bir yazıda şehir dâhilinde kıtlık ve sefaletle düştüğü belirtiliyordu. CBA, 030. 10. 177.224.7

65 1925-1926 Devlet Salnamesi, s. 810.

66 Cumhuriyet'in 10 Yılında Giresun, s. 238.

67 Akgün Gazetesi, 15 Eylül 1938.

findıkların kapladığı saha 1.500.000 dönüm olarak tahmin edilmekteydi. Mıntıkâ dâhilinde yetişen fındık çeşitleri şunlardı:⁶⁸ Yağlı veya tombul fındık, sivri fındık, palaz fındık, badem fındık, kara fındık, kuş fındığı, yabancı fındık.

Giresun Limanı'ndan fındık haricinde ihraç edilen diğer ürünler ise şunlardı:

Yumurta: Giresun'dan ihraç edilen belli başlı maddelerden biri de yumurtadır. Masrafsız hatta zahmetsizce elde edilen bu ürünün vilâyet bütçesine katkısı azımsanmayacak derecedeydi. Suşehri, Alucra köylerinin bütün ve Refahiye'nin bir kısım yumurtaları Şebinkarahisar'da toplandıktan sonra, Manastır ve Saydere ormanlarından elde edilen kerestelerle yapılan sandıklara yerleştirilirdi. Daha sonra yaklaşık 8 saatlik bir yolculuğun ardından Giresun'a nakledilen yumurtalar, Giresun İskelesi'nden de doğrudan Barselona, Marsilya ve İstanbul yoluyla Yunanistan'a sevk edilirdi. Giresun ve hinterlandından senevî 5-6 bin sandık arasında yumurta ihraç edilmekte bu da 10 milyon adet yumurta üretildiği anlamına gelmekteydi.

Ceviz: Giresun'un ürettiği değerlerden biri de cevizdir. Şebinkarahisar ve Alucra'nın birinci sınıf cevizleri ile Tirebolu, Espiye cevizleri ikinci sınıf olmak üzere ceviz, vilâyetin ihracat kalemleri arasında üçüncü sırada yer alırdı. Cevizler Romanya, Fransa, Almanya, Avusturya'ya gönderilirdi. Tirebolu ve Espiye cevizleri de en ziyade Mısır'a satılırdı.

Ham Deri: Giresun'un ihraç ettiği ürünler arasında ham deri, dördüncü sırada yer almaktadır.⁶⁹

Giresun İskelesi'nden ithal olunarak şehre giren ürünler ise genelde hububat, manifatura, benzin, gübre gibi maddelerdi. Bu konuyla ilgili bir raporda verilen bilgilere göre Giresun Limanı'na 1955 yılında ithal olarak gelen ürünler şunlardı: Buğday unu: 2.214.614, buğday: 4.372.541, mısır 20.385, çavdar: 131.313, manifatura: 295.687, inşaat çivisi:105.400, çimento: 39.462, inşaat demiri: 263.000, gazyağı: 435.000, benzin: 870.000, motorin: 698.000, yağ: 22.563 kg.

İthalat ve ihracat faaliyetleri açısından yoğun bir liman olan Giresun'da bu yoğunluğa orantılı olarak belli bir teşkilat ve düzen bulunmuyordu. Bir ara limanda yükleme-boşaltma işlerini organize etmek amacıyla bir liman şirketi kurulmak istenmişse de Ticaret Vekâleti bu kurumu tescil etmemiştir.⁷⁰ Giresun Limanı'nda bulunan mavnacılar tarafından organize edilen bu girişimin başarısız olması neticesinde limanın düzen ve intizamı konusunda ilerleyen yıllarda büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntılardan en önemlisi ithal edilen ürünlere konulacak tarife miktariydi. Zira Giresun Belediyesi tarafından zaman zaman yüksek tarife bedelleri konuluyor, bu durum şehirde mal kıtlığına sebep olduğu gibi gelen malların da yüksek fiyatla

68 CBA, 030.01/84.528.1.

69 Cumhuriyet'in 10 Yılında Giresun, s. 276.

70 Yeşil Gireson Gazetesi, 4 Ağustos 1926.

Giresun

Akademik
Bakış
321
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

satılmasına yani pahalılığa neden oluyordu. Ayrıca bu durum halkı mağdur ettiği gibi tüccarları da olumsuz bir duruma sokuyordu. Liman tarifeleri meselesi 1930 yılında toplanan Giresun Ticaret ve Sanayi Odası kongresinin de gündem maddelerinden biriydi. Söz konusu toplantıda; ülkede son yıllarda büyük bir iktisadi darlık mevcutken tarife komisyonunun evvelki tarifeyi aynen kabul etmesinin hiç de doğru olmadığı belirtilmiştir. Limanda kayık ve mavnası çalışmayan veya hiç olmayana bir kimseye para verilmesinin tüccar ve esnafın zararına bir iş olduğu ifade edilen toplantıda, o verilen paraların yüksek tarife tatbik edilerek tüccardan alınan fahiş paralar olduğu, binaenaleyh tarifenin, diğer mücavir limanlarda tatbik edilen tarifelerden daha yüksek olmaması lazım geldiği, bu yüksek tarifeler yüzünden memlekete giren her nevi eşyanın maliyet fiyatının yükseldiği, halkın ihtiyaçlarını diğer vilâyetlerdekilere göre daha yüksek bedelle temin etmek zorunda kaldığı dile getirilmiştir.⁷¹

Ticaret ve sanayi odasının uyarılarına rağmen, Giresun Limanı'ndaki tarife düzeninde bir istikrar sağlanamamıştır. Nihayet birkaç yıl sonra Giresun Belediye Meclisi vergi tarifelerini değiştirmiş, yeni tarifeyi eskisine göre yükseltmişti. 1934 Haziranında tatbik edilen bu tarife, halkın en zaruri ihtiyaçlarını karşılayan demir, kösele, kaba manifatura kalemleri üzerinde ağırlığını fazlasıyla hissettirmişti. Eski tarifede bu eşyalar kilosundan 5 paradan en çok 20 paraya kadar resim alınırken yeni tarifede bu eşyaların beher kilosundan 1 kuruşla 60 para arasında resim alınmaya başlanmıştı. Bu durum limana gelen tüccarların başka mecralara yönelmesine neden olmuştur. Zira daha önceden Giresun Limanı'ndan mal çeken tacirler Sivas yolunu kullanmaya başlamıştı. Oysa bir zamanlar Elazığ, Arabgir, Divriği ve daha birçok il ve ilçenin bütün malları ve yolcuları Giresun İskelesi'nden geçirdi.⁷² İskele tarifelerinde yapılan bu değişiklik Giresun Limanı'na darbe vurduğu gibi gündelik hayatı da olumsuz etkiliyordu.⁷³

İskele tarifelerinde yaşanan sorunlar haricinde bir diğer problem ise antrepo binalarının yetersizliği idi. Bu sebeple iskeleye gelen veya ihraç edilecek mallar açıkta, yağmur altında kalıyordu. Günlerce gözleri denizde, şehre gelecek gemileri bekleyen tüccar veya tacirler, gelen eşyaların zayı olmasını izlemek zorunda kalıyorlardı.⁷⁴ Antrepoların yetersizliği öylesine büyük bir sorun haline gelmişti ki bu meseleyle ilgili olarak yerel basında sık sık şikâyet yazıları yer alıyordu. Bu yazıların birinde, antrepo meselesine el atılması istenirken, eşyaların gümrüğe özensiz bir şekilde verildiği, mavnalardan çıkan eşyaların iskele kıyılarına gelişi güzel atıldığı, hava kararmadan veya bozmadan mavnasını çekmeyi düşünen mavnacıların hiç birinin itinaya lüzum görmeden tüccar malını muvazenesiz bir şekilde iskeleye yığıldığı ve bu sebeple ambalajların ve içindeki eşyaların hasar gördüğü belirtilmiştir.

71 *Cumhuriyet'in 10 Yılında Giresun*, s. 88.

72 *Akgün Gazetesi*, 13 Şubat 1936.

73 *Akgün Gazetesi*, 7 Mayıs 1936.

74 *Cumhuriyet'in 10 Yılında Giresun*, s. 89.

Haberde vapurla gelen külliyetli eşyayı almaya gümrük ambarları yeterli gelmediği için fazla eşyanın eskisi gibi dışarıda havanın durumuna göre yağmur güneş ve deniz serpintilerine maruz bırakıldığı, işin asıl garip tarafının idareyi teftişte bulunan müfettişlerin ambarlarda yer olduğu halde eşyaları dışarı istif ettirmeleriydi. Zira iskele üzerinde şeker ve çivi istifi olduğu halde yağmurdan zarar görebilecek bu malların gümrük memurlarınca bilerek dışarı istif ettirildiği iddia ediliyordu.⁷⁵

Görüldüğu üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında Giresun'da modern bir liman, sağlıklı bir iskele olmadığı gibi ithalat-ihracat işlerinde en fazla aranan hususlardan biri olan gümrük binası ya da yeterli antrepo da bulunmuyordu. Daha çok ambarlar kiralanmak suretiyle kullanıyordu. Oysa tacirlerin malları iskele başlarında, sokak ortalarında bazen de yağmur ve çamur içinde kalıyordu. Mevcut gümrük ambarı ihtiyaca cevap veremediğinden yeni ve modern ve geniş bir gümrük binasına ihtiyaç vardı.⁷⁶ Giresun'da yeni bir gümrük binası yapılması hususunda CHP genel merkezinde yapılan kongrede görüşlerini ve mevcut durumu Osman Fikret Bey dile getirmiştir. Fakat durum bakanlıktan gümrüğe sorulunca, gümrük yetkilileri aslında gümrük binasının yeterli olduğunu, mal fazla olduğu zaman ise boş ardiye bularak malları koruduklarını ifade etmişlerdir.⁷⁷ Gümrük yetkililerinin bu tavrı Giresun kamuoyunda büyük tepki toplamıştır. Fakat bu cılız itirazlara rağmen Giresun'a modern bir gümrük binası ve antrepo yapımı için 1936 yılında gerekli istimplâklar yapılmaya başlanmıştır. İnşaatın 1937 yılında bitirilmesi tasarlanıyordu.⁷⁸ Neticede 9-10 bin lira bir bedel verilerek gümrük binası yapılacak arsa satın alınmıştı.⁷⁹ Fakat ilerleyen süreçte gerekli muameleler ve istimplâklar yapılmasına rağmen söz konusu inşaata bir türlü başlanamamıştır.⁸⁰ Giresun Limanı'na yapılması planlanan gümrük ve antrepo binasının yapımı meselesi ancak yeni liman projesiyle hayata geçirilmiştir.

Giresun Limanı ithalat ve ihracat faaliyetlerinin yanı sıra şehrin dışarıya açılan kapılarından biriydi. Bu bağlamda yolcu taşımacılığı konusunda da liman, önemli bir noktaydı. Giresun Limanı'na sefer yapan şirketlerden biri de Türkiye Seyr-i Sefain Şirketi idi. Şirketin 1927 yılında yayımladığı rehberde Giresun Limanı'nda uygulanan tarife şu şekilde gösterilmiştir:⁸¹

Kayık Tarifesi

İskeleden vapura gidecek olan yolculardan bir bavul yahud bir zembil ile 50 kuruş. Vapurdan iskeleye çıkacak yolculardan yanlarında bir bavul yahud bir zembil ile 50 kuruş. Gerek vapurdan gerek iskeleden vapura gidecek seyircilerden avdet ve azimet 25

75 *Yeşil Giresun Gazetesi*, 17 Birinci Teşrin 1936.

76 *Yeşil Giresun Gazetesi*, 21 Birinci Kanun 1935.

77 *Akgün Gazetesi*, 21 İkinci Teşrin 1935.

78 *Akgün Gazetesi*, 4 Mart 1937.

79 *Akgün Gazetesi*, 6 Nisan 1939.

80 *Yeşil Giresun Gazetesi*, 11 Eylül 1937.

81 *Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi Rehberi*, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1928, s. 346

Görüş

Akademik
Bakış

323

Cilt 17

Sayı 34

Yaz 2024

kuruş. Hususi kayıklar aileleriyle birlikte 300 kuruş. Kamara yolcularından bavullarıyla birlikte 75 kuruş. Efrad-ı askeriyeden 10 kuruş. Zabitan, sivil yolcunun nısfını verir. Yolcu beraberinde bulunacak bavul, sandık ve bagajlardan 25 kuruş, ufaklardan 10 kuruş alınır. Muhallefat-ı havi bu tarifenin haricinde olup pazarlığa tabiidir.

Yukarıda verilen tarifelere göre yolcu taşımacılığı yapılan Giresun Limanı'nda hemen her konuda olduğu gibi bu meselede de bazı sıkıntılar yaşanıyordu. Özellikle Deniz Yolları İdaresi'nin Giresun Limanı'nı çoğu kez ihmal etmesi ya da sefer saatlerinin düzensizliği gibi sebepler bu dönemde yaşanan en önemli sıkıntılar arasındaydı. Mesela 1936 yılı başlarında Deniz Yolları İdaresi Giresun seferlerini şu şekilde düzenlemişti:⁸²

Deniz Yolları

Postaların Yeni Tarifesi

Deniz Yolları Postaları tarifesi aşağıda yazıldığı gibi değişmiştir:

İstanbul'dan Gelecek Vapurlar:

Birinci Posta: Perşembe sabah 6'da gelir, saat 8.30'da hareket eder

İkinci Posta: Cumartesi sabahı 6'da gelir, 8.30'da hareket eder

Üçüncü Posta: Pazar akşamı 22'de gelir, 23'de kalkar

Dördüncü Posta: Ordudan direkt olarak Trabzon'a geçer ve Cumartesi sabah 5'de gelir, saat 13'de hareket eder.

Trabzon'dan Gelecek Vapurlar:

Birinci Posta: Pazar akşam 8'de gelir 12'de kalkar

İkinci Posta: Salı sabah 7'de gelir 12'de kalkar

Üçüncü Posta: Perşembe 21'de gelir 24'te kalkar

Dördüncü Posta: Cumartesi sabah 5'de gelir 13'de kalkar

Bu yapılan planlama Giresun kamuoyunda büyük rahatsızlık yaşanmasına neden olmuştu. Zira Giresun tabii bir limana sahip olmadığı için vapurlar fırtınalı havalarda burada duramıyorlardı. Havanın birden bire bozması halinde sandal ve mavnalar tehlikeli duruma düşüyordu. Eğer bu hal geceleri meydana gelirse tehlike büsbütün artmaktaydı. Giresunlular, limanın hali hazır durumu göz önünde tutularak her iki cihetten gelecek gemilerin gündüzleri uğramasının daha doğru olacağını, Devlet Deniz Yolları idaresi sefer tarifesini tanzim ederken bu hususu dikkate alması gerektiğini dile getiriyorlardı.⁸³

82 Yeşil Giresun Gazetesi, 24 Birinci Teşrin 1936.

83 Yeşil Giresun Gazetesi, 28 İkinci Teşrin 1936.

Sonuç

Fındık ihraç merkezi olarak bilinen Giresun Limanı, Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Trabzon ve Samsun limanları gibi fiziki olarak oldukça kötü bir durumdaydı. Limana uğrayan gemiler dalgakıran olmadığı için çoğunlukla açıkta bekliyor ya da mal veya yolcu boşaltmadan devam etmek zorunda kalıyordu. Zaman zaman insan kayıpları dahi yaşanan Giresun Limanı'nın bu manzarasının değişmesi amacıyla 1870'li yıllardan bu yana çeşitli projeler ortaya konulmuştur. Fakat Trabzon ve Samsun'a göre ticari potansiyeli daha sınırlı olan bu limanın yapımına ancak 1955 yılında başlanabilmiştir. İşin ilginç yanı 1955 yılında başlanan ve 1959 sonlarında bitirilen Giresun Limanı resmi açılış töreni yapılmadan hizmete sokulmuştur. Zira DP iktidarının son günlerine rastlayan bu dönemde Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'in açılışını yapamadığı bu liman 27 Mayıs darbesi sonrası askeri yönetim tarafından da tören veya çeşitli etkinlikler eşliğinde faaliyete geçirilmemiştir. Sanırız askeri yönetim sabık iktidarın ortaya koyduğu bu projeyi törenle açmak yerine sessiz sedasız hizmete sokmayı tercih etmişti. Neticede Giresun Limanı dönemin ulusal basınında “*merasimsiz açılan liman*” olarak anılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Giresun ekonomisini ayakta tutan temel gelir kapısının fındık olduğu dikkate alınırsa Giresun Limanı, bu ürünün tam manasıyla değerlendirilmesi noktasında oldukça kritik bir yerdedi. Zira haftalarca uğraşılan ve bin bir emekle yetiştirilen fındıklar, Giresun İskelesi'nden ihraç edilirdi. Fakat ansızın bastıran yağmur, fırtına ve bu gibi olumsuz koşullar ithalat ve ihracat faaliyetlerini sekteye uğratiyor bilhassa şehrin yegâne geçim kaynağı olan ürünün geleceğini de tehlikeye düşürüyordu. Giresun Limanı ekonomik anlamda şehrin kalbi mesabesinde olmakla birlikte aynı zamanda şehri dış dünyaya bağlayan kapılardan biriydi. Fakat bilhassa kış aylarında Şebinkarahisar yolunun haftalarca kapalı kalması, denizin de dalgalı ve fırtınalı olması nedeniyle vapur seferlerinin aksaması şehri bir anda dış dünyadan koparma noktasına getiriyordu. Günlerce insan ve mal sirkülasyonunun yapılamadığı Giresun'da tarımsal üretimin de fındığa dayalı olduğu göz önüne getirildiğinde piyasalarda yokluk veya kıtlık benzeri olayların yaşandığı görülmektedir. Zira dışarıdan ithal edilen buğday ve mısır benzeri hububatlarla ihtiyaç duyan Giresun halkı zaman zaman limana gelecek gemileri gözlemek zorunda kalıyordu. Oysa modern bir limana sahip olunması halinde mevcut dalgakıranlar vasıtasıyla gemiler kolayca rıhtıma yanaşıp yolcu veya ticari eşya indirip bindirebilecekken bu imkânların olmaması Giresun'da gündelik hayatı olumsuz etkileyen faktörlerden biriydi. Neticede 1959 yılında büyük ümitlerle hayata geçirilen Giresun Limanı, ticari önceliklerin değişmesi, karayolunun denizyoluna göre daha kullanışlı hale gelmesi ya da limanı iç bölgelere bağlayacak demiryolu ağının kurulamaması nedeniyle beklenen getiriyi sağlayamamıştır.

Giresun

Akademik
Bakış

325

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Kaynaklar

1.Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Fon Kodu: 030.10.0. Yer No: 121.868.8

CBA, 030.01/74.472.3

CBA, 030. 10. 177.224.7

CBA, 030.01/74.470.9

CBA, 030.10/121.862.22

CBA, 030.01/84.528.1

CBA, 030.18/110.31.8

2.Sürelî Yayınlar

Akgün Gazetesi

Cumhuriyet'in Onuncu Yılında Giresun, 1933.

Milliyet Gazetesi

Işık Gazetesi

Karadeniz Gazetesi

Yeni İleri Gazetesi

Yeşil Giresun Gazetesi

Trabzon Vilâyet Salnamesi

1925-1926 Devlet Salnamesi

Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi Rehberi, 1927

3. Araştırma Eserleri

Genelkurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümenliği), Karadeniz Havzası Şimal Kısmı Tabii, Ziraî, Beşerî, Baytari, No:5, Genelkurmay Matbaası, Ankara.

ANDERSON, Matheww Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

AYDIN, Mahir, "Rusya'nın Çanakkale İntikamı Karadeniz Bombardımanı", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008*, Cilt 1, Giresun Belediyesi Yayınları, Ankara 2009, s.571-576.

EMECEN, Feridun "Giresun", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1996, Cilt: 14, s.78-84.

_____ "Clavijo'dan Fallmerayer'e: Giresun'da Seyyahlar (1404-1840)" *Giresun Kültür Sempozyumu 30-31 Mayıs 1998*, Giresun Belediyesi Yayınları, İstanbul 1998, s.23-29.

FATSA, Mehmet, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Giresun Kırsalının İdari ve Sosyal Tarihi*, Giresun Belediyesi Yayınları, Giresun 2005.

GÜNER, İbrahim – Bekdemir Ünsal, "Giresun Limanı ve Hinterlandı", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 34, İstanbul 1999, s.597-624.

HARRİS, Christopher, Trabzon'daki Son İngiliz Konsolosunun Raporları 1949-1956 Bir Yaban-

görsel

cının Gözünden Dönüşüm İçindeki Bir Bölge, Aşına Kitaplar, Ankara 2015.

KARAMAN, Oktay, "Seyahatnamelere Göre Giresun", *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, Giresun Belediyesi Yayınları No:1, İstanbul 1997, s.163-173.

ORTAYLI, İlber, "19.Yüzyılda Trabzon Vilâyeti ve Giresun Üzerine Gözlemler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Cilt: 1, Turan Kitabevi, Ankara 2004, s.121-138.

ÖZKAYA, Yücel, "İslahat Fermanı Sonrası Giresun'un Durumu", *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, Giresun Belediyesi Yayınları No:1, İstanbul 1997.

SARISAMAN, Sadık, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında (1923-1950) Giresun (Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat)*, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1999.

SARIYILDIZ, Bekir "Orta Çağ'da Giresun Limanı'nın Tarihsel Gelişimi (IX.-XIV. YY.)", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, İlkbahar 2022, Yıl: 14, Sayı: 27, s. 611-623.

TOZLU, Selahattin, "Giresun Şehrinin Kara ve Deniz Ulaşımı (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı)", *Yeşil Giresun Gazetesi'ne Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Giresun*, Ümit Ofset, Giresun 2003, s. 173-194

UYGUN, Süleyman, "Acente-Konsolos (Mesajeri Maritim Kumpanyası Acentesi Ve Fransız Viskonsolosu) Raporlarına Göre Giresun Limanı (1880-1909)", *ODU Journal of Social Sciences Research*, Yıl: 2015, Vol: 5, Sayı: 12, s. 364-394.

ÜNER A, Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Edit: Çağlar Keyder-Y.Eyüp Özveren-Donald Quataert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.45-73.

ÜNLÜ, Mucize, "Osmanlı Döneminde Giresun İskelesinin İnşası Meselesi", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008*, Cilt 1, Önder Matbaacılık, Ankara 2009, s. 452-462

YILMAZ, Özgür, "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:7, Bahar 2009, s.359-382.

Yurt Ansiklopedisi, "Giresun", C.V, Anadolu Yay., İstanbul 1982, s. 3100-3198

YÜKSEL, Ayhan, "Salnâmelere Göre Giresun Bölgesinin İdarî Durumu ve İdarecileri", *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, Giresun Belediyesi Yayınları, No:1, İstanbul 1997, s.173-187.

Extended Abstract

Because of its location and land structure, the Eastern Black Sea is one of the places where transportation is hardly provided. To mitigate this difficulty, the Zonguldak-Samsun coastal road project was revealed in the early years of the Republic, but a comprehensive study on this issue could not be carried out. Therefore, transportation in this region remained predominantly by sea until the mid-1960s. Giresun, one of the Eastern Black Sea coastal cities, is also one of the cities where this drawback is experienced. For many years, the pier located right in front of the city center was employed as the main export point of the city. The name of this pier is Giresun Port. Giresun's connection to the inland regions was also problematic due to the harsh terrain conditions. The connection road between Şebinkarahisar and Sivas was occasionally obstructed due to climatic conditions. The shipment of commercial products from the port was the most essential factor that boosted its importance. In this context, Giresun Port served as the most important gravity center of the city from the Imperial years until recent times. Looking at the historical background of Giresun Port, it is seen that it was a limited export center on average, especially until the XIX. th century. However, some political developments in the same cen-

Görsel

Akademik
Bakış
327
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

tury fundamentally changed this situation. In other words, Giresun Port was not very dynamic during the period when the Black Sea was an inland sea and no one except Ottoman merchant ships could visit it. However, Giresun experienced a revival, as did the ports of the region in general, with the removal of the condition of the Black Sea's closure. This dynamism of Giresun Port in the mid-nineteenth century did not last for too long. Because the disastrous effects of the First World War caused financial and moral losses in Giresun, as in the Eastern Black Sea coastal cities in general. We have already indicated that Giresun Port was the most important center of the city. However, looking at the historical development of the port, we see that it has not developed at the same rate as this importance. Because in the XIXth century, Giresun Port, which had the appearance of a pier without even a breakwater, was in this situation for quite a long time. Due to the lack of a breakwater at the pier, there were fatalities occasionally in maritime accidents, and loading and unloading operations were frequently disrupted due to this situation. The most exported product from Giresun Port is hazelnut. The mobility that started with the collection of this product, which is the most important source of livelihood for the people of the region, continued throughout the year, and the harvested hazelnuts were finally filled into sacks and landed at Giresun Port to be sold to foreign markets. However, since there was no covered warehouse or bonded warehouse next to the port, the products grown with a lot of effort could be exposed to rain and damaged from time to time. Giresun Port was not only the heart of the city economically, but also one of the gates connecting the city to the outside world. In other words, the people of Giresun traveled to Istanbul and other cities with the ships departing from the port. In the meantime, the closure of the Şebinkarahisar road for weeks and the disruption of ferry services due to the wavy and stormy sea brought the city to the point of being disconnected from the outside world. Considering that agricultural production in Giresun, where the circulation of people and goods could not be realized for days, was based on hazelnuts, the situation was getting worse. Because suddenly, events similar to poverty or famine were beginning to occur in the markets. The people of Giresun, who needed products such as wheat and corn imported from abroad, had to look forward to the ships coming to the harbor from time to time. The "new and modern harbor project", which the people of Giresun had embraced as a sacred cause for years, was finally realized in 1954. However, during the period when the port was being built, the construction of highways across the country also gained momentum. In other words, the modern Giresun Port, which was inaugurated in 1959, was no longer the most important point where the city connected with the outside world. In this work, information about the historical development of Giresun Port from the last years of the Ottoman Empire until 1959 is presented. In this study, which was prepared by the document scanning method, the local press was mainly employed. In addition, archival documents and other reference works published on the subject were also utilized.

görsel

Transnasyonel İlişkilerde Alternatif Rota: Transnasyonel Toplum*

Alternative Route in Transnational Relations: Transnational Society

Aybike ERDEM** - Azime TELLİ***

Öz

Bu çalışma, devlet merkezli dünya siyaseti yaklaşımına karşı çok aktörlü, katmanlı ilişkileri savunan transnasyonalizm açısından devlet dışı ilişkilerde alternatif rota olarak transnasyonal toplumu analiz etmektedir. Transnasyonalizmin sonucu olarak devlet dışı aktörler, dünya siyasetinde öne çıkarken literatürde devlet dışı ilişkiler gölgede kalmaktadır. Vatandaşlık bağı aranmaksızın belli bir amaç için gönüllü oluşturulan topluluk olan transnasyonal toplum ise devlet dışındaki bu transnasyonal denklemlerde önemli bir değişkendir. Bu değişken, devlet dışı aktörler tarafından alternatif rota olarak seçilebilmekte ve dünya siyasetinin loş yönünü oluşturabilmektedir. Bu çalışma da alternatif rota olarak transnasyonal toplumun devlet dışı aktörlerin birbiriyle ilişkilerindeki etkisini transnasyonalizmin mantığına uygun şekilde ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu kapsamda birinci bölümde transnasyonalizm, kökeni ve eleştirileriyle birlikte ele alınmıştır. İkinci ve üçüncü bölümde; transnasyonal ilişkiler aktörleri ve ilişkileri açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde ilk üç bölümün çizdiği çerçevede örnek vakalar üzerinden transnasyonal ilişkiler değerlendirilmiştir. Böylece literatürün nispeten karanlıkta kalmış bir perspektifinin aydınlatılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok Uluslu Şirketler, Hükümet Dışı Örgütler, Transnasyonalizm, Transnasyonal İlişkiler, Transnasyonal Toplum

Abstract

This study analyzes the transnational society as an alternative route in non-state relations in terms of transnationalism, which advocates multi-actor, layered relations against the state-centered world politics approach. As a result of transnationalism, while non-state actors stand out in world politics, non-state relations are overshadowed in the literature. Transnational society, which is a voluntary but limited community with a purpose without seeking citizenship, is an important variable in these transnational equations outside the state. This variable can be chosen as an alternative route by non-state actors and can create the dim side

Makale Geliş Tarihi: 06.09.2023. Makale Kabul Tarihi: 28.02.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ERDEM, Aybike - TELLİ, Azime. "Transnasyonal İlişkilerde Alternatif Rota: Transnasyonal Toplum". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 329-348. DOI: 10.19060/gav.1498974

* Bu çalışma, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Transnasyonal Aktörlerin Birbiriyle Etkileşiminde Transnasyonal Toplumun Rolü: Greenpeace ve Lego Örneği", adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bağımsız Araştırmacı, E-mail: aybikeerdem11420@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9892-6770.

*** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: azime.telli@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2484-6196.

Gazi

Akademik
Bakış
329
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

of world politics. This study, as an alternative route, aims to reveal the effect of transnational society on the relations of non-state actors in accordance with the logic of transnationalism. In this context, in the first chapter, transnationalism is discussed with its origins and criticisms. In the second and third sections; Transnational relations actors and relations are explained. The fourth chapter is the chapter in which transnational relations are evaluated through case studies within the framework drawn by the first three chapters. Thus, it is aimed to illuminate a relatively obscure perspective of the literature.

Key Words: Multinational Corporations, Non-Governmental Organizations, Transnationalism, Transnational Relations, Transnational Society

Giriş

Tarihsel olarak transnasyonalizmin, nispeten uzun süredir var olduğu gözlemlenebilse de kavramsallaşması ve literatürde kendine yer bulması devam eden dinamik bir süreçtir. Bu süreç, 1910'lardan günümüze kadar uzanmaktadır. Her kronolojik süreçte olduğu gibi bu süreçte de kritik köşe taşları vardır. Bu köşe taşları 1910, 1930, 1950, 1970 ve 1990'lı yıllardır. Kavram, 1910'larda ilk kez Randolph Bourne tarafından göçmenlerin yeni Amerikan tarzı hayatlarını tanımlamak için *Transnasyonal Amerika* şeklinde kullanılmıştır.¹ Bourne'ün yeni Amerikan tarzı hayat kavramından kastı, Birinci Dünya Savaşı'nda yükselen etnik düşmanlığının karşısında göçmenlerin arttığı Amerika'da kozmopolit bir kültürün oluşturulmasıdır. Nitekim bu hayat tarzının, gerek Bourne'den sonra gerek de günümüzde kıtanın düşünce yapısını şekillendiren unsurlardan biri haline geldiği söylenebilir. 1930 Ekonomik Bunalımı ise Susan Strange'e göre transnasyonalizmin erken dönem semptomlarından.² Dolayısıyla Bourne'ün 1910'lardaki transnasyonalizmi, 1930 bunalımıyla yeni anlamlar edinmiştir. Kavramın popülerlik kazanması ve akademiye kabul görmesi ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Bunun sebebi, 1950-1970 yılları arasında çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin artmasıdır.³ İkinci Dünya Savaşı sırasında hükümet dışı örgütlerin, savaş sonrasında ise çok uluslu şirketlerin yükselmesinin 1970'lere kadar olan süreci önemli ölçüde etkilediği öne sürülebilir. Bu çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan gelişme ise Joseph Nye ve Robert Keohane'in bu dönemin bir parçası olarak 1970'lerdeki transnasyonalizm çalışmalarıdır. Nye ve Keohane'in 1970'lerdeki *Kompleks Karşılıklı Bağımlılık ve Transnasyonal İlişkiler ve Dünya Siyaseti* çalışmaları, öne sürdükleri yeni perspektif sebebiyle tartışmalara yol açmış ve literatür, bu yaklaşımı destekleyenler ve karşı çıkanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Çalışmalarında Nye ve Keohane, küreselleşmenin itici gücüyle devlet dışı aktörlerin gide-

- 1 Sara De Jong-Petra Danneker, "Connecting and confronting transnationalism: Bridging concepts and moving critique", *Identities Global Studies in Culture and Power*, vol.25, no.5, 2018, ss. 493-506,s.493.
- 2 Susan Strange, *The Retreat of the State The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge University Press, 1996,s.335.
- 3 Stanley Hoffman, "Obstinate or Obsolote? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe, Daedalus", vol.95, no.3, 1966, ss. 862-915.s.5.

rek daha önemli hale geldiğini ve kompleks karşılıklı bağımlılık sebebiyle dünya siyasetinde konunun güvenlikten diğer alanlara kaymakta olduğunu öne sürmüştür.⁴ Keohane, *Hegemonyadan Sonra* çalışmasında ABD hegemonyasının geri çekilişinin çok uluslu şirketleri güçlendirdiğine değinirken transnasyonalizm tartışmalarını daha ileri bir boyuta taşımıştır.⁵ Nye ise *Gücün Geleceği* ve *Yumuşak Güç* adlı çalışmasında güç konusuna yeni bir boyut kazandırmıştır. Nye ve Keohane'in başlattığı transnasyonalizm tartışmalarının, günümüzde hala devam ettiği gözlemlenmekle birlikte tartışmaların genelde ekonomi, göç, terörizm gibi etkisini artıran konularda yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Nye ve Keohane'den sonra konuyu çalışan isimlerden Keohane'in doktora öğrencileri Helen Milner, Andrew Moravcsik ve Beth Simmons, *Güç, Karşılıklı Bağımlılık ve Dünya Siyasetinde Devlet Dışı Aktörler* çalışmalarında Nye ve Keohane'in çalışmalarını kompleks karşılıklı bağımlılık ve devlet dışı aktörler bazında ele almış ve onların çalışmalarına açıklayıcılık kazandırmışlardır. Susan Strange ve Robert Gilpin ise transnasyonalizme ekonomi perspektifinden yaklaşmıştır. Ancak Gilpin, transnasyonalizmi *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*'nda nötr ve temkinli bir tavırla incelemektedir. Çünkü ona göre devlet dışı aktörler, devletlerle karşı karşıya geldiğinde daha az etkili olmaktadır.⁶ Strange ise *Devletin Geri Çekilişi*'nde ekonomide devletin geri plana çekildiğini savunmaktadır.⁷ Dolayısıyla konuyu aynı perspektiften ele almalarına rağmen Strange, Keohane'e göre transnasyonalizmi daha güçlü bir konumda görmektedir. Bu noktada Strange'in tutumu, Keohane'in *Hegemonyadan Sonra*'da devleti geri çekilme perspektifinden ele almasıyla benzeşmektedir. Transnasyonalizmi sosyolojik açıdan ele alanlara bakıldığında ise öne çıkan iki isim vardır: Thomas Davies ve Samuel Huntington. Tıpkı Gilpin ve Strange gibi bu iki ismi de karşılaştırmak gerektiğinde Davies'in *Transnasyonel Sivil Toplumun Yükselişi ve Düşüşü*'nde hükümet dışı örgütler-transnasyonel toplum ilişkisine odaklandığını ve transnasyonel toplumun dünya siyasetinde dalgalı bir ilerleme gösterdiğini öne sürdüğü⁸ görülmektedir. Transnasyonalizme karşı sert ve negatif tutum izleyen Samuel Huntington ise Nye ve Keohane'den sonra yazdığı *Dünya Siyasetinde Transnasyonel Örgütler*'de neden-sonuç bağlamında onlara neden katılmadığını eleştirileriyle beraber açıklamıştır. Ona göre transnasyonel aktörlerin gücü, devlet sınırlarının ötesinde operasyonel güce sahip olmaktan kaynaklanmaktadır ancak bu fark yaratan bir durum

- 4 Joseph S. Nye- Robert O Keohane, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Longman, 1977.
- 5 Robert O. Keohane, *After Hegemony, Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, 1984.
- 6 Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton Press, 1987,s.283.
- 7 Susan Strange, *The Retreat of the State The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge University Press, 1996, s.335.
- 8 Thomas Davies, "The Rise and Fall of of Transnational Civil Society: The Evolution of International Non-Governmental Organisations since 1839", *City University London*, vol.3, 2008, ss. 1-17.

görsel

değildir, çünkü devletler bunu yüzyıllardır yapmaktadır.⁹ Literatüre kuşbakışı bakıldığında devlet dışı transnasyonal aktörlerin ilişkilerinden çok, bu aktörlerin devletle olan ilişkilerinin ön planda olduğu görülmekle beraber literatürde devlet dışındaki kısmın fazla aydınlatılmamış olduğu gözlemlenmektedir.

Transnasyonalizm ve transnasyonal ilişkilerin kürselleşmenin etkiyle hem teoride hem pratikte giderek öne çıkması beklenmektedir. Bu doğrultuda artmakta olan önemine rağmen literatürde transnasyonalizm konusunda mevcut boşluktan yola çıkan çalışmada kavramın tanımına, teorik/tarihsel altyapısına ve kavram üzerinde halen devam etmekte olan tartışmalara yer verildikten sonra transnasyonal ilişkilerin tanımı ve transnasyonal aktörlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Literatürde tartışmalı bir kavrama odaklanan çalışmada nitel (kalitatif) araştırma metotlarından *vaka analizi* kullanılmıştır. Vaka analizi için kullanılan veri toplama yöntemi ise içerik analizidir. Araştırmada metinlerin yanı sıra (gazete haberleri, süreli yayınlar, kitap, internet siteleri vb.) çoklu ortam (sosyal medya paylaşımları, internet üzerinden yürütülen kampanyalar, video) verilerinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın yola çıkış noktası transnasyonal aktörlerden biri olan hükümet dışı örgütlerin, diğer bir aktör çok uluslu şirketleri nasıl etkileyebileceğini tespit etmek ve “*Transnasyonal aktörlerin birbiriyle olan etkileşiminde transnasyonal toplumun rolü nedir?*” sorusuna cevap bulmaktır. Bu doğrultuda çalışmanın hipotezi, “*Transnasyonal aktörlerden hükümet dışı örgütler, transnasyonal toplum aracılığıyla baskı oluşturarak diğer bir aktör çok uluslu şirketlerin kararlarını etkileyebilmektedirler.*” şeklindedir. “*Transnasyonal aktörler birbiriyle olan etkileşiminde transnasyonal toplumu nasıl kullanmaktadır?*” ve “*Transnasyonal aktörlerden olan hükümet dışı örgütler ve çok uluslu şirketlerin muhalif ilişkilerinde belirleyici olan etmen nedir?*” ise çalışmanın cevap aradığı yan araştırma sorularıdır. Bu soruların cevaplanması ve hipotezinin test edilebilmesi için ulus devletin taraf olmadığı bir vakanın ele alınması ve ulus devlet olmaksızın aktörlerin birbiriyle olan *çakar çatışması* ilişkisinin ele alınmış olması gerekmektedir. Bu nokta, aynı zamanda araştırmanın *özgün değerini de arttırmaktadır*. Çalışmada seçilen vakalar aracılığıyla hem güncel bir konu yeni bir perspektif ile değerlendirilmiş ve hem de literatürde halen devam etmekte olan “*Devlet dışındaki transnasyonal aktörler, ulus devletler kadar dünya siyasetinde etkili midirler?*” tartışması ele alınarak alanda yapılacak yeni çalışmalara katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Transnasyonalizm Kavramının Gelişimi ve Yükselişi

Dünya siyasetine tarihsel perspektiften bakıldığında çoklu değişim ve dönüşümlerden geçtiği, bu değişim ve dönüşümlerin de kendi benzerlerini oluşturacak birtakım sonuçlar doğurabildiği gözlemlenmektedir. Örneğin

9 Samuel P. Huntington, “Transnational Organizations in World Politics”, *World Politics*, vol.25, no.3, 1973, s.334-368.

görsel

Vestfalya Barışı ile Avrupa’da kurulan çok kutuplu güç dağılımı, 1945’e kadar sistemi birçok kez şekillendirmiştir.¹⁰ İkinci Dünya Savaşı’nın sonuçları ise savaştan önceki çıktılarla birlikte transnasyonalizmin sesini daha duyulur kılmış gözükmektedir. Çünkü 1950-1970 arasında çok uluslu şirketlerin faaliyetleri, devlet dışı aktörler olarak küresel çapta artış göstermiştir.¹¹ Bu dönemden sonra çok uluslu şirketler, hükümet dışı örgütler ve küresel pazarlar hiç olmadığı kadar önemli hale gelmişlerdir.¹² Nye ve Keohane’in dönemin dünya siyaseti için oldukça radikal sayılabilecek transnasyonalizm kuramı da böyle bir konjonktürde filizlenmiştir. Böylece 1970’ler, Nye ve Keohane’in transnasyonalizm çalışmalarıyla bir kırılmayı temsil etmektedir. Nye ve Keohane’in 1970’lerdeki *Transnasyonal İlişkiler ve Dünya Siyaseti ve Güç ve Karşılıklı Bağımlılık* çalışmalarını kırılma noktası kılan şey, devlet merkezli dünya siyaseti yaklaşımına karşı bir meydan okumayı temsil etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu meydan okumaya ilham veren *transnasyonalizm* kelimesi ise Latince *sınırın ötesi*, karşı taraf anlamına gelen *trans* kelimesiyle yine Latince *doğmak* anlamına gelen *nasci* kelimesinden türetilmiş ve günümüzde *milliyetçilik* anlamındaki *nasyonalizm* kelimesinin birleşiminden oluşturulmuştur ve transnasyonalizm, en genel anlamıyla “*Ulus devletlerin sınırlarının ötesine uzayan ekonomik, siyasi ve kültürel işlemler.*”dir.¹³

Joseph Nye, Robert Keohane ve Transnasyonalizm

ABD Dışişleri Bakanlığı ve istihbarat servisi eski personeli Joseph Nye ve akademisyen Robert Keohane’in 1970’lerdeki çalışmaları, uluslararası ilişkiler literatürü için yeni bir perspektif kazandırmaları bakımından önem teşkil etmektedir. Ancak kazandırdıkları perspektif her ne kadar yeni ve dönemine göre aykırı kabul edilmiş olsa da aslında kendilerinden önceki bazı eski çalışmalardan etkilenmişlerdir. Bu çalışmalar, Norman Angell’in *Büyük Yanılsama*’sı, Karl Polanyi’nin *Büyük Dönüşüm*’ü ve Keohane’in doktora danışmanı Stanley Hoffman’ın *Ulus Devletin Kaderi ve Batı Avrupa Örneği*’dir ve Nye ve Keohane’in kuramsal çerçevesini şekillendirmiş gözükmektedir. Nye ve Keohane’i etkileyen bu isimlerin ortak özelliği ise dünya siyasetinde bir değişim ve dönüşümden bahsediyor olmasıdır. Nye ve Keohane’in çalışmaları da paralel bir şekilde değişim ve dönüşüm odaklıdır. Örneğin *Büyük Yanılsama*’da Angell, savaşların maliyetinin getireceği olası kazançlardan çok daha fazla olduğunu savunmaktadır.¹⁴ Nye ve Keohane’in çalışmalarının-

10 John Mearshimer, “Why We Will Soon Miss The Cold War”, *The Atlantic Monthly*, vol.266, no.2, 1990, s.35-50, s.36.

11 Alvina Hofmann, “The Transnational and the International: From Critique of Statism to Transversal Lines”, *Cambridge Review of International Affairs*, vol.35, no.3, 2021, s.1-15.

12 Joseph S. Nye- Robert O. Keohane, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Longman,1977. s.82.

13 Richard Huff, “Transnationalism”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/transnationalism>

14 Michael Rühle, “Büyük Yanılsama”nın Sonu: Norman Angell ve NATO’nun kuruluşu”, *NATO Review*, 14 Ocak 2019, <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2019/01/14/bueyuek-yanilsamanin-sonu-norman-angell-ve-natonun-kurulusu/index.html>

görsel

Akademik
Bakış

333

Cilt 17

Sayı 34

Yaz 2024

da da özellikle karşılıklı bağımlılık kavramı çerçevesinde aynı şeyi söyledikleri görülmektedir. Dolayısıyla kendilerinden önceki literatürü üst seviyeye taşıdıkları ve kendilerinden sonrası dönemde literatürün gelişmesine yol açtıkları söylenebilir. Böylece 1970'ler, Nye ve Keohane'in çalışmaları sebebiyle transnasyonalizmde bir dönüm noktasıdır. Bu dönüm noktasını oluşturan çalışmalar ise *Transnasyonal İlişkiler ve Dünya Siyaseti* ile *Güç ve Karşılıklı Bağımlılık*'tır. Waltz, Angell, Polanyi ve Hoffman'dan etkilenen Nye ve Keohane; bu çalışmalarında yeni olaylara, yeni aktörlere, yeni etkileşimlere ve yeni yapılar odaklanmaktadırlar ancak geleneksel noktaları görmezden gelmemektedirler. Örneğin ulus devlet konusunda Nye ve Keohane, devletin hala en önemli aktör olduğunu inkar etmediklerini açıklamaktadırlar. Ancak onlara göre devlet, mutlak kontrolünde kayıplar yaşamaktadır ve özellikle ekonomik sebepler, devletlerin karar verme süreçlerinde seçeneklerini etkilemektedirler.¹⁵ Aslında Nye ve Keohane'in mesajı nettir: Devlet merkezli paradigma yerine daha geniş bir paradigma gereklidir.¹⁶ Nye ve Keohane, *Transnasyonal İlişkiler ve Dünya Siyaseti*'nde aktörler ve ilişkilerin yapısına yönelik bulgular öne sürerken *Güç ve Karşılıklı Bağımlılık*'ta transnasyonal ilişkileri bir model üzerinden açıklamaktadırlar.¹⁷ Geniş ölçekli dünya siyaseti yaklaşımlarını *transnasyonal ilişkiler* olarak adlandırmaktadırlar.¹⁸ Geleneksel dünya siyaseti yaklaşımına meydan okuyan bu çalışmalar sonucu transnasyonalizm literatürü, Nye ve Keohane'i destekleyenler ve karşı çıkanlar olarak ikiye ayrılmakta ve farklı perspektifleri oluşturmaktadır.

Farklı Perspektiflerden Transnasyonalizm

Transnasyonalizm, 1970'lerde çoğunlukla çok uluslu şirketlerle ilgiliyen sonrasında *küreselleşme* ile ilişkilendirilmiştir.¹⁹ Ancak kavram, küreselleşme ve uluslararasılaşma kavramlarının yerini almakla eleştirilmiştir.²⁰ Aslında iki kavram da devlet sınırlarını aşan durumlardan ve dönüşümlerden bahsetmektedir ancak farklı şekil ve sınırlarda bu gerçekleşmektedir. Küreselleşme, ulusal ve uluslararası oyuncuların dış çevreye daha açık hale geldikleri bir sisteme işaret etmektedir.²¹ Kısacası küreselleşmenin,

- 15 Joseph S. Nye- Robert O. Keohane, "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", *International Organization*, vol.25, no.3, 1971, ss.329-349.
- 16 Susan Strange, "The Study of Transnational Relations", *International Affairs*, vol.52, no.3, 1976, ss. 333-345, s.335.
- 17 Joseph S. Nye-Robert O. Keohane, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Longman,1977.
- 18 Joseph S. Nye-Robert O. Keohane, "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", *International Organization*, vol.25, no.3, 1971, ss.329-349.
- 19 Thomas Risse-Kappen, Thomas, *Transnational Actors and World Politics*, SAGE, 2002,s.257.
- 20 Sara De Jong –Petra Dannecker, "Connecting and confronting transnationalism: Bridging concepts and moving critique", *Identities Global Studies in Culture and Power*, vol.25, no.5, 2018, ss. 493-506,

s.495.

- 21 Beril Dedeoğlu, "Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine", *International Relations*, vol. 1, no. 4, 2004, ss.1-21, s.3.

transnasyonalizme göre daha kapsayıcı olduğu ve entegrasyonla ilgili olduğu söylenebilir. Yine de aralarındaki ilişki sıkıdır. Çünkü Nye ve Keohane, transnasyonalizmde devlet tercihlerinin *küreselleşme* tarafından yönlendirildiğini savunmaktadırlar.²² Bu noktada küreselleşmenin, transnasyonalizme ivme kazandırdığı söylenebilir. Özetle bu iki kavram, birbiriyle yakından ilgilidir ancak ikisi birbiri yerine kullanılmamaları doğru değildir.²³ Yine de transnasyonalizmin küreselleşmeden farklı, yeni bir şey öne sürmediğini iddia edenler de vardır. Örneğin Samuel Huntington'a göre transnasyonalizm, kontrol etme gücünden ziyade *opere etme özgürlüğü* ile ilişkilidir.²⁴ Huntington, bu noktada Keohane ile zıtlık göstermektedir. Çünkü Keohane, *Hegemonyadan Sonra*'da ABD hegemonyasının geri çekilişinin çok uluslu şirketleri güçlendirdiğine değinmektedir. Keohane'nin bu vurgusu, ABD hegemonyasının azalmasıyla transnasyonal aktörlerin hareket kabiliyetinin arttığı görüşünden kaynaklanmaktadır.²⁵ Diğer bir yandan yine operasyonel kabiliyet ile ilgili olarak Katherine Pence ve Andrew Zimmerman, *Transnasyonalizm* makalelerinde transnasyonalizmi, kolonyal ilişkiler açısından ve Almanya örneği üzerinden ele almaktadır.²⁶ Dolayısıyla Nye ve Keohane'in, "Transnasyonal ilişkilerin emperyalizmin yeni adı olduğunu savunanlar vardır." açıklaması doğrulanmaktadır.²⁷ Ancak Nye ve Keohane, eşit/adil olmayan durumundan dolayı emperyalizmin, transnasyonalizmin devlet sınırlarını aşan durumuyla ilgili olmadığını savunmaktadırlar.

Özetle Nye ve Keohane'in çalışmaları, 1970'lerde devlet kontrolünün azalıp azalmadığıyla ilgili tartışmalara sebep olmuştur. Onlara göre devlet, hala en önemli aktör olsa da dünya sahnesinde tek aktör değildir. Artık devletlerin kontrolünden bağımsız ilişkiler de önem arz etmektedir.²⁸ *Kompleks karşılıklı bağımlılık* ve *yumuşak güç* ise bu ilişkilerdeki önemli nüanslardır. Ancak transnasyonal ilişkilerin doğasını ve geleceğini anlamak için öncelikle transnasyonal aktörlerin anlaşılması gerekmektedir.

Transnasyonal Aktörler ve Transnasyonal İlişkiler

Genel olarak uluslararası ilişkiler aktörleri devletler, uluslararası örgütler, sivil toplum örgütleri ve bireylerden oluşmaktadır.²⁹ Transnasyonal ak-

22 Helen Milner- Andrew Moravcsik, *Power, Interdependence, And Nonstate Actors in World Politics*, Princeton University Press, 2009, s.244.

23 Hildy Teegen vd. , "The Importance of Nongovernmental Organizations in Global Governance and Value Creation: An International Business Research Agenda", *Journal of International Business Studies*, vol.35, no.6, 2004, ss.463-483.

24 Samuel P. Huntington, "Transnational Organizations in World Politics", *World Politics*, vol.25, no.3, 1973, ss.334-368,s.344.

25 Robert O. Keohane, *After Hegemony, Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, 1984.

26 Katherine Pence -Andrew Zimmerman, "Transnationalism", *German Studies Review*, vol.35, no.3, 2021, ss.495-500,s.497.

27 Joseph S. Nye- Robert O. Keohane, "Transnational relations and World Politics: An Introduction", *International Organization*, vol.25, no.3, 1971, ss.329-349.

28 a.g.m., s.330.

29 Paul Viotti-Mark Kauppi, *International Relations and World Politics*, Pearson,1997, s.6.

görsel

Akademik
Bakış

335

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

törler ise daha geniş bir skaladadır. Çünkü bu aktörlerin kurduğu transnasyonel ilişkiler, “Hükümetin merkezi dış politika organları tarafından kontrol edilmeyen; devlet sınırlarını aşan temaslar, koalisyonlar ve etkileşimlerdir.”³⁰ Bu ayrımı daha iyi yapabilmek için Nye ve Keohane, transnasyonel ilişkilerde aktörün rolünün hükümet, hükümetler arası ve hükümet olmayan olmak üzere sınıflandırılması gerektiğini öne sürmektedirler.³¹ Nitekim Joseph Nye ve David Welch’in *Küresel Çatışma ve İşbirliğini Anlamak* çalışmasındaki 21. yüzyılda küresel yönetim tablosu, bu sınıflandırmayı göstermektedir ve transnasyonel ilişkiler açısından bu tablo pusula işlevi görmektedir. Böylece 21. yüzyılda yönetimin farklı aktörler arasında dağılması söz konusudur.³² Buna göre aktörler özel sektör, kamu kesimi ya da üçüncü sektörden gelmekte ve dünya siyasetinde transnasyonel, ulusal ve ulusaltı olarak üç rolden birini oynamaktadır. Örneğin çok uluslu şirketler, özel sektörün transnasyonel aktörleri iken kamu kesiminin transnasyonel aktörleri ise uluslararası örgütler ve hükümet dışı örgütlerdir. Nye ve Welch’e göre tüm bu aktörler, kendi rollerini oynayarak 21. yüzyılın yönetim yapbozunu oluşturmaktadırlar. Transnasyonel ilişkiler alanında şu varsayımaya dayanmaktadır: “İster ekonomik ister politik aktör olsun daha fazla güç anlamına gelen daha büyük bir servet elde etmeye çalışır ve sonrasında bunu pazarlık için kullanır.”³³ Bu ilişki tipi, transnasyonel bir aktör olan çok uluslu şirketlerde gözlemlenebilir. Çünkü dünyada 200’den az devlet, 60 binden fazla transnasyonel şirket vardır ve bu şirketler; birden fazla ülkede birçok alt kuruluşla birlikte çalışarak küresel siyasetle ve devletlerle yoğun etkileşim halindedirler.³⁴ Bu durum onları, önemli oyuncular kılmaktadır. Nye ve Welch’in aktör tablosundaki diğer bir transnasyonel aktör, hükümet dışı örgütlerdir. Hükümet dışı örgütler, çok uluslu şirketlerden motivasyon açısından ayrılsa da benzerlikler de mevcuttur. Örneğin hükümet dışı örgütler de çok uluslu şirketler gibi devletlere göre daha esneklerdir.³⁵ Diğer bir ortak özellik ise iki aktörün de kendi sahip oldukları bağlantılar aracılığıyla direkt ve hükümetten bağımsız diplomatik kanallara sahip olmasıdır.³⁶ Farklılıkları ise motivasyon kaynağı ve işleyiş şekilleridir. Hükümet dışı örgütlerin motivasyon kaynağı, kâr amacı gütmeyen kendini gerçekleştirme-

göster

Akademik
Bakış

336

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

- 30 Joseph S. Nye- Robert O. Keohane, “Transnational Relations and World Politics: An Introduction”, *International Organization*, vol.25, no.3, 1971, ss.329-349, s.334.
- 31 a.g.m.
- 32 Joseph S. Nye-David Welch, *Understanding Global Conflict and Cooperation: Intro to Theory and History*, Pearson Education, 2011, s.497.
- 33 Susan Strange, “The Study of Transnational Relations”, *International Affairs*, vol.52, no.3, 1976, ss. 333-345, s.339.
- 34 Peter Willetts, *Transnational Actors and International Organizations in Global Politics, The Globalisation of World Politics*, ed. J. B. Baylis ve S. Smiths, Oxford University Press, 2001, ss. 356-383.
- 35 Cecilia Tortajada, “Nongovernmental Organizations and Influence on Global Public Policy: NGOs and Influence on Public Policy”, *Asia & the Pacific Policy Studies*, vol.3, no.2, 2016, ss.266-274, s.266.
- 36 Ann Marie Clark, “Non-Governmental Organizations and their Influence on International Society”, *Journal of International Affairs*, vol. 48, no. 2, 1995, ss. 507-525.

tir.³⁷ Dolayısıyla *kâr amacı*, hükümet dışı örgütlerin çok uluslu şirketlerden ayrıştığı noktadır. Ek olarak hükümet dışı örgütlerin çalışma prensiplerinde birkaç detay göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, hükümet dışı örgütlerin ilişkilerinde kullandığı *yumuşak güç*tür. Yumuşak güç kavramını ilk öne süren kişi Joseph Nye onu şöyle tanımlamaktadır: “*Yumuşak güç, tercih edilen çıktıkların zorlamadan ya da ödeme yolundan ziyade cezbederek elde etme yeteneğidir.*”³⁸ Buna göre aktörler, kaynaklarını ya halkı ya da hükümet elitlerini cezbetmek üzere kullanmakta ve etki etme durumuna göre çıktıklar elde edebilmektedirler.

Transnasyonel ilişkilerde diğer bir önemli kavram, *kompleks karşılıklı bağımlılıktır* ve kompleks karşılıklı bağımlılık; çoklu sosyo-ekonomik ve siyasi ilişkilerle bağlı ülkelerden oluşan dünyada, güvenlik ve gücün daha az önemli olacağı görüşüdür.³⁹ Yine de gücün hesaplanmasında simetri/asimetri durumuna göre devletlerin askeri güce başvurma seçeneğinin hep var olduğunu belirten Nye ve Keohane’in bu seçeneğin ortadan kalkmadığını sadece olasılığının azaldığını savunduğunu söylemek gerekmektedir. Nye ve Keohane, kompleks karşılıklı bağımlılıkta *pazarlık* kavramını vurgulamaktadırlar.⁴⁰ Çünkü askeri güçten ziyade ekonomik gücün kullanımıyla pazarlık ortamının seçenek haline gelme sebebi, askeri gücün görece giderek artan maliyetidir.⁴¹ Böyle bir sistemde *asimetri önemli bir husustur*. Çünkü asimetrik karşılıklı bağımlılık ilişkisinde hassas olan taraf, ilişkilerin zarar görmesinden politika değişiminden kaynaklanan zararı telafi etme gücü oranında zarar görecektir.⁴² Karşılıklı bağımlılığın, devlet dışı transnasyonel ilişkilere yansımaları da okunabilmektedir. Örneğin çok uluslu şirketlerin, diğer şirketlerle işbirlikleri *sosyal lisans* kazanmaları için önemli bir taktiktir ve böylece yerel, ulusal ve uluslararası desteği toplamak isterler.⁴³ Çünkü tamamen kötü şirket olarak gözükmemeye bağlıdırlar ve bu nedenle ortaklıklara bağımlıdırlar. Böylece şirketler arasında ulus devletlerin dominantlığına karşı *simbiyotik* bir ilişki vardır.⁴⁴ Ancak bu simbiyotik durum, problemli olabilmektedir çünkü partnerler arasında kaynak bağımlılığı, gü-

- 37 Svetlana Rubashkina, “Why Work for a Non-Profit”, *Alliance Magazine*, Aralık 2002, <https://www.alliancemagazine.org/feature/why-work-for-a-non-profit/#:~:text=The%20most%20important%20are%20desire,fluctuation%20tends%20to%20be%20minimal>
- 38 Joseph S. Nye, Soft Power: “The Origins and Political Progress of a Concept”, *Palgrave Communications*, vol.2017, no.8, 2017, ss.1-3,s.2.
- 39 Joseph S. Nye- Robert O. Keohane, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Longman,1977, s.83
- 40 Joseph S. Nye- Robert O. Keohane, “Transnational Relations and World Politics: An Introduction”, *International Organization*, vol.25, no.3, 1971, ss.329-349.
- 41 a.g.m., s.267.
- 42 Azime Telli, “Rusya-Türkiye Enerji İlişkilerinde Akkuyu’nun Rolü: Bağımlılık Mı, Karşılıklı Bağımlılık Mı?”[Özel Sayı], *Alternatif Politika*, 2017, ss. 156-181,s.160.
- 43 Toby Miller, “Greenpeace v Shell via Lego: the building blocks of a successful campaign”, *The Conversation*, 11 Ekim 2014, <https://theconversation.com/greenpeace-v-shell-via-lego-the-building-blocks-of-a-successful-campaign-32761>
- 44 Joseph S. Nye- Robert O. Keohane, “Transnational Relations and World Politics: An Introduction”, *International Organization*, vol.25, no.3, 1971, ss.329-349,s.338.

görsel

vensizlik ve çatışmaya yol açabilmektedir.⁴⁵ Örneğin Nestle-Coca Cola arasındaki Nestea ortaklığında Nestle, Coca Cola'nın şişeleme tecrübesi ve bilgi birikiminden yararlanmış ancak bu işbirliği Coca Cola açısından pek kârlı olmamıştır.⁴⁶ Bu noktada Nestle'nin uzmanlaşana kadar Coca Cola'nın imkan ve tecrübesine kısa süreli bir bağımlılık geliştirdiği, Coca Cola'nın ise portfolyosuna eklediği yeni bir ürün ile kâr elde ettiği ve böylece karşılıklı bağımlılık olduğu ancak Nestle'nin bağımlılığı bittiği anda bu ortaklığın bittiği görülmektedir.

Özetle, çok uluslu şirketlerin transnasyonel ilişkilerdeki etkisinin karşılıklı bağımlılık, hükümet dışı örgütlerin yükselişinin sonucu da devlet dışı aktörlerin yumuşak güç kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca hükümet dışı örgütler, devletlerin yapamayacağı ya da yapmayacağı bir şeyi yaparak imkansız olası hale getirmektedirler.⁴⁷ Ancak hükümet dışı örgütlerin, çok uluslu şirketlerin de normalde yapmayacağı bir şeyi yaptırabildiği görülmektedir. Çünkü çok uluslu şirketlerin güçlü ortaklıkları, destekleri olmasına rağmen hükümet dışı örgütler, ilk rotaları başarıya giden yolda onları yalnız bıraktığında cezbettikleri transnasyonel toplum aracılığıyla alternatif rota oluşturabilmekte ve başarıya ulaşabilmektedirler. Dolayısıyla baskı oluşturabilme yeteneğinden kaynaklı olarak diğer bir transnasyonel aktör, transnasyonel toplum olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanım olarak transnasyonel toplum, devletlerin toplumları ile devlet olmayan aktörlerin birleşimidir.⁴⁸ Ek olarak transnasyonel toplum, şu üç parçadan oluşmaktadır: Kâr arayan özel oluşumlardan ya da hükümetSEL kaynaktan olmaması, ulusal sınırları aşması ve birçok form alabilmesidir.⁴⁹ Transnasyonel toplumun diğer toplum türlerinden farklılıkları ve benzerlikleri konusunda ise transnasyonel toplumun; küresel sivil toplum, uluslararası toplum, sivil toplum ve dünya toplumu ile karşılaştırılması gerekmektedir.

Transnasyonel Toplumun Diğer Toplum Türlerinden Farkı ve Benzerlikleri Üzerine

*Dünya sivil toplumu, uluslararası toplum, küresel sivil toplum ve transnasyonel sivil toplum kavramlarının hepsi sivil toplumun ideallerini takip eden, transnasyonel ilişkileri oluşturan aktörleri temsil etmektedir.*⁵⁰ Ancak

- 45 Ritvala Tina vd., "MNCs Local Cross-Sector Partnerships: The Case of a Smarter Baltic Sea", *International Business Review*, vol.23, no.5, 2014, ss. 942-951,s.947.
- 46 "Coca-Cola and Nestle: A Story of Love and Hate", *IJES Insight*, 10 Nisan 2003, <https://www.iese.edu/insight/articles/coca-cola-nestle-story-love-hate/>
- 47 P.J. Simmons, "Learning to Live with NGOs", *Foreign Policy*, vol.112, no.82, 1998, ss. 82-96,s.87.
- 48 Thomas Davies, "Transnational Society as a Mirror of International Society: A Reinterpretation of Contemporary World Order", *International Theory*, Cambridge University Press, 2019, ss.1-29,s.3.
- 49 Ann Florini-P.J. Simmons, What the World Needs Now?, *The Third Force The Rise of Transnational Civil Society*, ed. Ann Florini, Carnegie Endowment for International Peace, 2000, ss. 1-15,s.7.
- 50 Arnd Bauerkamper- Christoph Gumb, "Towards a Transnational Civil Society: Actors and Concepts in Europe from the Late Eighteenth to the Twentieth Century", *Wissenschafts-*

görsel

hepsi sivil toplumun ideallerini takip etseler de kapsamları ve spesifik amaçları bakımından farklılaşmaktadırlar. En dar kapsamlıdan en geniş kapsamlı toplum türüne doğru bir sıralama, uluslararası toplum-transnasyonel toplum-küresel sivil toplum-dünya toplumu şeklinde yapılabilir. Bu noktada *uluslararası toplum* denildiğinde devletlerin toplumları anlaşılmalıdır.⁵¹ Buna göre egemenlik kriteri sebebiyle uluslararası toplumda Filistin ve Tayvan'ın vatandaşları tanınmazken transnasyonel toplumda bu kriter olmadığı için onlar da üye kabul edilmektedirler.⁵² Aslında tüm bu toplum türleri yerel toplumdan dünya toplumuna doğru genişleyen bir katmanı temsil ediyor gözükmektedir. Çünkü dünya toplumu, transnasyonel toplumu kapsamaktadır.⁵³ Dünya toplumu; bireyleri, hükümet dışı örgütleri, devletleri, küresel sosyal kimliği bir bütün olarak odak noktasına almaktadır.⁵⁴ Dolayısıyla dünya toplumu kavramı, diğer toplum kavramlarının çok daha üstünde ve kapsayıcıdır. Küresel sivil toplum ise devletler, kültürler, vatandaşlar, hükümetler arası, hükümet dışı örgütler arası ve pazar arasındaki sınır aşan ilişkilerdir.⁵⁵ Küresel sivil toplum, bireyin üstünde ancak devletin altında ve ulusal sınırları aşan sosyal yaşamın bir dilimidir.⁵⁶ Ancak birbirine oldukça benzer görünen transnasyonel toplum ile küresel sivil toplum arasındaki farkın net yapılması için öncelikle transnasyonel, küresel, çok uluslu ve uluslararası kavramları incelenmelidir. *Uluslararası* kavramı devletler arasındaki etkileşimleri ve düzenlemeleri, *çok uluslu* kavramı kâr amaçlı ilişkileri, *transnasyonel* kavramı devletlerin hükümetleri dışında insanlar ya da örgütler tarafından iki ya da daha fazla ülkede yürütülen süreçleri ve son olarak *küresel* kavramı, tüm gezegende ya da sonuçları bakımından tüm gezegeni etkileyecek şekilde işleyen süreçleri, düzenlemeleri, etkileşimleri ve ilişkileri kapsamaktadır ve ⁵⁷ Kısacası transnasyonel toplumun, ulusal sınırları doğal olarak aşması beklenirken küresel erişime sahip olması gerekmemektedir.

Özetle, kendine has özelliklerine göre en dar kapsamıyla uluslararası toplum, iç çekirdeği; en geniş kapsamıyla dünya toplumu dış kabuğu

zentrum Berlin für Sozialforschung, vol. SP IV, no. 401, 2010,s.10.

- 51 Barry Buzan, "Culture and International Society", *International Affairs*, vol.86, no.1, 2010, ss. 1-25,s.1.
- 52 Thomas Davies, "Transnational Society as a Mirror of International Society: A Reinterpretation of Contemporary World Order", *International Theory*, Cambridge University Press, 2019, ss. 1-29,s.9.
- 53 Thomas Davies, "Transnational Society as a Mirror of International Society: A Reinterpretation of Contemporary World Order", *International Theory*, Cambridge University Press, 2019, ss. 1-29,s.2.
- 54 Barry Buzan, *An Introduction To The English School of International Relations*, Polity Press, 2014, S.13.
- 55 Vivek Kumar Mishra, "The Role of Global Civil Society in Global Governance", *Beijing Law Review*, vol. 3, 2012, ss. 206-212,s.207.
- 56 Paul Wapner, "Politics Beyond the State Environmental Activism and World Civic Politics", *World Politics*, vol. 47, no. 3, 1995, ss. 311-340,s.313.
- 57 Roger Rouse, "International, Transnational, Multinational, Global", *University of Pittsburgh*, Mayıs 2019, <https://teaching.pitt.edu/wp-content/uploads/2019/06/DIFD-2019-GlobalStudies>

görsel

Akademik
Bakış
339
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

oluştururken küresel sivil toplum ve transnasyonel toplum ise iç katmanları oluşturmakta ancak transnasyonel toplum, uluslararası toplum ile küresel sivil toplum arasında bir geçiş katmanını oluşturmaktadır. Dolayısıyla köprü vazifesindeki transnasyonel toplum, Nye ve Keohane'in transnasyonel sisteminde aktörler arasında alternatif bir rotayı oluşturabilmektedir.

Alternatif Rota Olarak Transnasyonel Toplumun Rolü Üzerine Değerlendirme

Önceki bölümlerde Nye ve Keohane'in transnasyonalizm kuramına, karşılıklı bağımlılığa ve transnasyonel toplumun farklarına değinilmiştir. Bu bölümde ise transnasyonel ilişkilerde aktörler arası alternatif rota olarak transnasyonel toplumun rolü üzerine değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Greenpeace ve çok uluslu şirketler APP ve Volkswagen arasında gerçekleşmiş iki vaka, Nye ve Keohane'in transnasyonalizm perspektifinden analiz edilmiş ve alternatif rota olarak transnasyonel toplumun rolü incelenmiştir.

Çevre sorunlarının, transnasyonel ilişkilerde hükümet dışı örgütler ve çok uluslu şirketler arasında çıkar çatışmasına yol açabildiği görülmektedir. Bunun sebeplerinden biri olarak kar güdüsüyle hareket eden çok uluslu şirketlerin, bir yandan toplum baskısını azaltabileceği ortaklıklar kurarken diğer bir yandan sürdürülebilir olmayan çözümleri maliyeti azaltıyor olması sebebiyle tercih etmesidir. Bu tip çıkar çatışmasına Greenpeace kampanyalarında rastlanabilmektedir. Ancak bu kampanyalar, transnasyonel toplumun desteğiyle başarılı olabilmektedir. Transnasyonel toplumun bu gücü, aşağıda yer alan örnek vakalar üzerinden daha net anlaşılacaktır. Çünkü vakaların ortak noktası, Greenpeace'in çok uluslu şirketleri hedef alınması ancak ilk girişimleri elenen Greenpeace'in alternatif rota olarak transnasyonel toplumu tercih etmesiyle dolaylı yoldan karşılık alabilmesidir. İlk vakada çok uluslu şirketin, Greenpeace'in talebine karşılık vermemesi sonucunda alternatif rota olarak transnasyonel toplumun desteğiyle hedef şirketin diğer şirketlerle olan karşılıklı bağımlılık ilişkisine darbe vurulmuştur. İkinci vaka ise AB yasalarını lobicilik faaliyetleriyle delen ancak pazarlamada yeşil badana stratejisi izleyen Volkswagen'in başarılı reklam kampanyası, transnasyonel toplumun desteği için yeniden uyarlanmış ve böylece AB otoritelerine Volkswagen'i şikayet etmenin işe yaramayacağını düşünen Greenpeace, Volkswagen'in marka ününe ve kar güdüsüne darbe vurmuştur.

İlk vaka 2013'te Greenpeace'in kağıt ve paketleme devi Asia Pulp and Paper (APP)'in müşterileri Barbie, KFC gibi çok uluslu şirketlere ve onların müşterilerine baskı uygulayarak işbirliklerini bozması ve bu şirketleri kaybetmeye başlayan APP'nin kağıt üretiminde orman koruma kanununu duyurmasıdır. APP, yıllık 19 milyonun üzerinde üretimiyle 150'den fazla ülkede hizmet veren kağıt ve paketleme üreticisidir.⁵⁸ Vakanın başında; 1984-2010 arasında kapsayan bir rapor, APP'nin İsrail ülkesiyle eşit büyüklükte

⁵⁸ Asia Pulp and Paper Resmi Sayfası, Our Product, *Asia Pulp and Paper*, <https://asiapulpandpaper.com>

ormanın kesilmesinden sorumlu olduğunu ortaya koymaktaydı ve bu kritik yaşam alanlarının yok edilmesi anlamına gelmekteydi.⁵⁹ Greenpeace'in öncelikle muhatabı APP'ye başvurduğu görülmektedir. Ancak Greenpeace'in muhatabından ilk etapta cevap alamayınca APP'nin müşterisi olan diğer çok uluslu şirketleri hedef aldığı böylece hedef şirketleri ve onların müşterilerini kapsayan transnasyonel toplum sayesinde alternatif rotayla APP'yi çözüme zorladığı görülmektedir. Greenpeace, bu doğrultuda APP'ye karşı APP'den ürün alan şirketleri hedef alan bir kampanya yürütmüş ve oyuncak markası Barbie'yi ele almıştır.⁶⁰ Greenpeace'in APP müşterisi Barbie'ye karşı kampanyası, Barbie'nin erkek arkadaşı Ken'in orman tahribatına karıştığını keşfettiğinde onu terk ettiğini gösteren bir video içermektedir ve ayrılık sosyal medyaya yayıldığında Barbie'nin resmi Facebook sayfası yorumlara kapatılmış; kampanyadan sonra Mattel, yağmur ormanlarından elde edilen ürünleri tedarik zincirinden kaldırma sözü vermiştir.⁶¹ Dolayısıyla APP'nin müşterilerinden biri listeden silinirken sıra diğer bir müşterisine gelmiştir. O da Kentucky Fried Chicken (KFC)'dir. Çünkü aynı sonuç, Greenpeace dikkatini KFC'ye yöneltip onun APP'den kağıt almasını durdurduğunda da ortaya çıkmıştır.⁶² İkinci büyük müşterisini de kaybetme noktasına geldiğinde bu durumun diğer müşterilerini de etkileyebileceğini düşünen APP, Endonezyalı tedarikçilerinin taraf olduğu moratoryumu içeren orman koruma politikasını duyurmuştur ve Greenpeace de APP'ye karşı eylemlerini süresiz askıya almıştır.⁶³ Kampanya, alternatif rota sayesinde o dönem başarıya ulaşmıştır.

İkinci vaka ise Volkswagen'in Avrupa'da iklim değişikliğine karşı lobicilik faaliyetlerini sonlandırması için Greenpeace'in başlattığı videolu imza kampanyası sonucu 2020 itibariyle daha önce önemsemediği AB kurallarına uyacağına dair anlaşmayı imzalamasıdır. Bu kampanyada Greenpeace, ses getiren Volkswagen reklamına gönderme yaparak Volkswagen'in Avrupa'da iklim değişikliği yasasına karşı lobi faaliyetlerini durdurması için Yıldız Savaşları temalı bir kampanya yürütmüştür.⁶⁴ *"2011'de Volkswagen, son model Passat'ı Güç adlı reklam kampanyasıyla piyasaya sürmüş ve reklamda, Yıldız Savaşları'ndaki Darth Vader gibi giyinmiş bir çocuk rol almıştır. Çocuk, evindeki nesneleri hareket ettirmek için Yıldız Savaşları'ndaki gibi gücün gücünü kullanmaya çalışır. Babası ise yeni Passat'la eve gelir ve park eder. Çocuk gücünü kullanmak için arabaya kollarını uzatır.*

59 Stefan Labbe, "B.C Based Pulp and Paper Company May Be Secretly Controlled by Indonesian Giant, Says Report", *Richmond News*, 25 Ekim 2022, <https://www.richmond-news.com/local-news/bc-based-pulp-and-paper-company-may-be-secretly-controlled-by-indonesian-giant-says-report-6005>

60 John Still, "Five Greenpeace Campaigns Against Companies: Lego, Barbie and Shell", *The Guardian*, 7 Ağustos 2014, <https://www.amp.theguardian.com/sustainable-business/blog/greenpeace-campaigns-companies-lego-mattel-barbie-shell>

61 a.g.m.

62 a.g.m.

63 a.g.m.

64 a.g.m.

Bu esnada babası onu izlemektedir ve uzaktan kumandayla arabayı çalıştırır. Böylece arabanın motor ve ışıkları yanar. Yani genç Darth Vader'in gücü işe yaramıştır."⁶⁵ Bu reklam kampanyasından sonra Volkswagen, çeşitli programlarda dünya ekonomisinde ekolojik açıdan lider araba üreticisi olma arzusunu dile getirmiştir. Vakanın dönüm noktası, bu açıklama kabul edilebilir. Çünkü Volkswagen'in iddiası, Greenpeace tarafından Yıldız Savaşları'na gönderme yapan *Volkswagen'in Karanlık Tarafı* raporu ile yalanlanmıştır.⁶⁶ Bu rapor, Volkswagen'in Avrupa'nın yakıt bağımlılığını azaltma ve yeşil enerjiye geçişinde yardım iddialarında bulunmasına rağmen aslında yakıt tüketimini azaltmayan ve verimliliğini artırmayan arabalarıyla iklim değişikliği politikalarına karşı özellikle lobi faaliyetleriyle pratikte çeliştiğini ve kamuyu etkilemek için nasıl *yeşil retorik* yaptığını açıklamaktadır.⁶⁷ Greenpeace, aslında Volkswagen'e karşı değil Volkswagen'in iddiaları ve kendini olduğundan farklı gösteren şirket stratejisine karşı kampanya başlatmıştır. Greenpeace, kampanyası için orijinal reklamı yeniden düzenlemiş ve video hızla yayılmıştır.⁶⁸ Volkswagen'in ilk tepkisi görmezden gelmek olsa da anti-reklam stratejisi ve transnasyonel toplum baskısı, çözüme yönelik adımlar atmasına sebep olmuştur. Kampanya başarılı olmuştur ve 520.000'den fazla imza toplandıktan sonra Volkswagen, daha önce lobicilik yaptığı AB yasalarını 2020 yılına kadar karşılamak üzere imzalamıştır.⁶⁹ Greenpeace, bu vakada da yumuşak güçle transnasyonel toplum desteğini kazanmış ve normalde lobicilikle AB ülkelerinde kendi çıkarı doğrultusunda ilerleyen, yeşil badana yapan Volkswagen'e karşı devlet seçeneğini kullanmadan baskı oluşturabilmiştir. Aslında kampanyadan çıkarılması gereken şudur: Günümüzde yeşil çözümler vaat etmeniz ve kapalı kapılar arkasında tam tersini yapmanız uzun süre sır olarak kalmayacaktır.⁷⁰ Greenpeace'in transnasyonel toplum desteğini kazanabilme sebebi de budur. Çünkü çok uluslu şirketler, toplum önünde ve toplumun olmadığı yerlerde çelişen tutumlarda bulunduğu toplumun bunu göz boyama olarak algıladığı ve böylece hükümet dışı örgütten yana desteğini kullandığı düşünülebilir.

İki vakaya da transnasyonel ilişkilerde alternatif rota açısından bakıldığında birinci vakada Greenpeace, APP'nin diğer çok uluslu şirketler-

65 Antonio Chamorro Mera, "Greenpeace: The Threat of the Dark Side of Volkswagen", *Case Studies in Social Marketing*, ed. M. Mercedes Galan-Ladero ve Helena M. Alves, Springer Nature, 2019, ss. 13-23. s.15.

66 a.g.m., s.17.

67 "The Dark Side of Volkswagen", *Greenpeace Archive*, 28 Haziran 2011, <https://wayback.archive-it.org/9650/20200227134151/https://p3-raw.greenpeace.org/eu-unit/en/Publications/2011/The-Dark-Side-of-Volkswagen/>

68 Antonio Chamorro Mera, "Greenpeace: The Threat of the Dark Side of Volkswagen", *Case Studies in Social Marketing*, ed. M. Mercedes Galan-Ladero ve Helena M. Alves, Springer Nature, 2019, ss. 13-23. s.13.

69 John Still, "Five Greenpeace Campaigns Against Companies: Lego, Barbie and Shell", *The Guardian*, 7 Ağustos 2014, <https://www.amp.theguardian.com/sustainable-business/blog/greenpeace-campaigns-companies-lego-mattel-barbie-shell>

70 "Greenpeace Strike Back at Volkswagen", *ZN Consulting*, 26 Eylül 2011 <https://znconsulting.com/articles/greenpeace-strikes-back-at-volkswagen/>

le olan karşılıklı bağımlılık ilişkisine transnasyonel toplum üzerinden ulaşıp ona kayıplar yaşatıp onu normalde atmayacağı bir adıma ikna etmiştir. İkinci vakadaysa Greenpeace, anti-reklam kampanyası ve raporuyla transnasyonel toplumun desteğini almış ve tıpkı APP gibi Volkswagen'den de taviz koparmıştır. İki vakada da Greenpeace'in transnasyonel toplumu, alternatif rota olarak seçtiği görülmektedir. Çünkü Greenpeace, APP vakasında muhatabından cevap alamayınca ortaklarına ve ortaklarının müşterilerine ulaşmış; Volkswagen vakasında ise AB otoritelerinden cevap alamayacağını düşündüğü için direkt transnasyonel topluma yönelmiştir. Transnasyonalizm açısından önemli olan, bu kampanyaların başarılı olmasından ziyade transnasyonel ilişkilerde karşılıklı bağımlılıkları ve transnasyonel toplum desteğinin devlet dışı ilişkilerdeki belirleyici rolünü gözler önüne sermesidir.

Sonuç olarak, transnasyonel toplumun şirketler-hükümet dışı örgütler arasındaki ilişkilerde teknolojinin de etkisiyle daha etkili hale geleceği savunulabilir. Sonuçta ister alternatif rota olsun ister kendi başına bir aktör, transnasyonel toplumun kimin yanında ve yararına yer alacağı transnasyonel ilişkilerde belirleyici rol oynayabilecektir. Çünkü *"Girmek üzere olduğumuz çağ, gerçekten de kitleler çağı olacaktır."*⁷¹

Sonuç

Uluslararası ilişkiler ve dünya siyaseti, değişim ve dönüşüm süreçlerinden geçmekte ve içinde bulunduğumuz çağda bu değişim ve dönüşüm, teknolojik imkanların ve küreselleşmenin etkisiyle etkisi artan transnasyonalizm ile gerçekleşmektedir. Literatürde Joseph Nye ve Robert Keohane'in çalışmalarıyla daha fazla gündeme gelen transnasyonalizm tartışmaları, farklı alanlarda devam ederken sahaya yansımaları ise farklı şekillerde görülebilmektedir. Küreselleşme ve transnasyonalizm kavramlarının iç içe olduğu bu çağda, transnasyonel ilişkilerde taraflardan birinin devlet olma zorunluluğu yoktur. Bu durum, devlet merkezli dünya siyaseti yaklaşımındaki paradigma kaymasını temsil etmektedir. Devlet dışı transnasyonel aktörleri daha aktif kılan bu kayma, devlet dışı aktörlerin birbiriyle olan ilişkilerini de etkilemektedir. Örneğin çok uluslu şirketler, birbiriyle ortaklıklar aracılığıyla karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurabilirken hükümet dışı örgütler de çok uluslu şirketlerle muhalif ilişkiler geliştirebilmekte ve yumuşak güç kullanarak transnasyonel toplum desteğini arkasına alabilmektedir. Dolayısıyla devlet dışı transnasyonel ilişkilerde transnasyonel toplum, önemli bir aktör olabilmektedir. Çünkü transnasyonel toplum, başka bir aktör tarafından tetiklendiğinde baskı unsuru oluşturarak belirleyici bir rol oynayabilmektedir. Bu rolü, hükümet dışı örgütlerin muhataplarından istediği sonucu alamayınca alternatif rota olarak transnasyonel toplumu seçmesine ve sonuca bu rotadan ulaşmasına yol açmaktadır. Böylece transnasyonel toplumun desteğini kime vereceği, transnasyonel ilişkiler açısından belirleyici role sahiptir ve

71 Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi* (çev. Filiz Karaküçük), Kapra Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2022, s.12.

gazi

Akademik
Bakış
343
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

transnasyonalizmin geleceği açısından da önemli bir noktayı temsil etmektedir. Üstelik bu durum, tüm dünyada aynı anda yaşanmaktadır. Küreselleşmenin, transnasyonalizmin itici gücü olduğuna ve iki kavramın birbiri ile iç içe olduğu çalışma kapsamında ortaya konulmuştur. Dolayısıyla transnasyonal toplum etkisinin de küresel sonuçlar oluşturduğu söylenebilir. Özetle, küreselleşme eğer bir ışık kaynağı olarak kabul edilirse transnasyonalizm ve transnasyonal ilişkilerden oluşan vakalar da birer gölge ve silüetler silsilesidir. Işık, transnasyonalizme vurur ve biz vakalar aracılığıyla onu algılarız. Belki de transnasyonalizme karşı duyulan şüpheler de bu yüzden kaynaklanmaktadır. Işık kaynağı o kadar çok gözümüzü alır ve biz o kadar gölgelerle ve silüetlerle ilgileniriz ki asıl olanı görmek zorlaşır. Tıpkı Platon'un "*Mağara Alegorisi*"nde olduğu gibi. Çalışmada vaka analizi olarak seçilen örneklerden ayrı olarak devam etmekte olan tartışmanın Türkiye üzerindeki silüetinin ise daha çok ekonomi ve göç gibi başlıklar üzerinde olduğu görülmektedir. Örneğin ülkemizde devletin de içinde olduğu transnasyonal toplumu kapsayan ve sosyo-ekonomik olarak transnasyonal ağlar oluşturan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı ve Yunus Emre Enstitüleri faaliyet göstermektedir ve dikkatli incelenirse bu oluşumların, Nye'in "*yumuşak güç*" yaklaşımı doğrultusunda hareket ettikleri açıkça ortadadır.

Teknoloji ve küreselleşme, transnasyonalizme güç kazandırırken transnasyonalizm tartışmalarını da üst seviyeye taşımaktadır. Bu sebeple yarını daha iyi görebilmek amacıyla transnasyonalizm, sadece uluslararası ilişkiler açısından değil birçok alan için önem arz etmektedir. Kavramın geleceği, geniş kitleleri kapsamasından dolayı uluslararası ilişkilerin geleceğiyle paralellik gösterecektir. Bu durum, transnasyonalizm tartışmalarının ve literatürünün giderek önem kazanacağını işaret etmektedir. Örneğin devlet dışı transnasyonal aktörlerin birbiriyle olan ilişkisi hakkında ortaklık ve muhalif vakaları içeren karşılaştırmalı çalışmaların ve yine bu aktörlerin birbiriyle olan ilişkilerinde üçüncü bir aktör olarak devletin rolü incelenebilir. Nitekim transnasyonalizmin geleceği hakkındaki tüm olasılıklar, devlet sınırlarını aşan ve devlet dışındaki aktörlerin de denklemde önemli oyuncular olacağı sonucunda kümelenmektedir. Tüm bu sebeplerle transnasyonalizm, hem değişen hem de değiştiren bir kavram olarak gelişimini sürdürmeye devam edecektir. Dolayısıyla bu aktörlerin, kitleler üzerindeki etkisi düşünüldüğünde nispeten karanlıkta kalmış bu alandaki çalışmaların artırılması bir gereklilik haline gelecektir.

Kaynaklar

Asia Pulp and Paper Resmi Sayfası, Our Products, APP Sinarmas, *Asia Pulp and Paper*, <https://asiapulpandpaper.com>

BAUERKAMPER, Arnd- Christoph Gumb, "Towards a Transnational Civil Society: Actors and Concepts in Europe from the Late Eighteenth to the Twentieth Century", *Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung*, vol. SP IV, no. 401, 2010.

görsel

Akademik
Bakış

344

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

- BUZAN, Barry. *An Introduction To The English School of International Relations*, Polity Press, 2014.
- BUZAN, Barry. "Culture and International Society", *International Affairs*, vol. 86, no. 1, 2010, ss. 1-25.
- BOURNE, Randolph. "Transnational America", *The Atlantic Monthly*, July 1916 Issue, 1916 ss. 86-98.
- CLARK, Ann Marie. "Non-Governmental Organizations and their Influence on International Society", *Journal of International Affairs*, vol. 48, no. 2, 1995, ss. 507-525.
- "Coca-Cola and Nestle: A Story of Love and Hate", *IESE Insight*, 10 Nisan 2003, <https://www.iese.edu/insight/articles/coca-cola-nestle-story-love-hate/>
- DAVIES, Thomas. "The Rise and Fall of Transnational Civil Society: The Evolution of International Non-Governmental Organisations since 1839", *City University London*, vol. 3, 2008, ss. 1-17.
- DAVIES, Thomas. "Transnational Society as a Mirror of International Society: A Reinterpretation of Contemporary World Order", *International Theory*, Cambridge University Press, 2019, ss. 1-29.
- DEDEOĞLU, Beril. "Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığında Farklılıkların Birlikteliğine", *International Relations*, vol. 1, no. 4, 2004, ss. 1-21.
- DE JONG, Sara- Petra Danneker, "Connecting and confronting transnationalism: Bridging concepts and moving critique", *Identities Global Studies in Culture and Power*, vol. 25, no. 5, 2018, ss. 493-506.
- FLORINI, Ann- P.J. Simmons, What the World Needs Now?, *The Third Force The Rise of Transnational Civil Society*, ed. Ann Florini, Carnegie Endowment for International Peace, 2000, ss. 1-15.
- GILPIN, Robert, *The Political Economy of International Relations*, Princeton Press, 1987.
- "Greenpeace Strike Back at Volkswagen", *ZN Consulting*, 26 Eylül 2011 <https://znconsulting.com/articles/greenpeace-strikes-back-at-volkswagen/>
- HOFMANN, Alvina, "The Transnational and the International: From Critique of Statism to Transversal Lines", *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 35, no. 3, 2021, ss. 1-15.
- HOFMANN, Stanley, "Obstinate or Obsolote? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe", *Daedalus*, vol. 95, no. 3, 1966, ss. 862-915.
- HUFF, Richard, "Transnationalism", *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/transnationalism>
- HUNTINGTON, Samuel P, "Transnational Organizations in World Politics", *World Politics*, vol. 25, no. 3, 1973, ss. 334-368.
- KEOHANE, Robert, *After Hegemony, Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, 1984.
- LABBE, Stefan, "B.C Based Pulp and Paper Company May Be Secretly Controlled by Indonesian Giant, Says Report", *Richmond News*, 25 Ekim 2022, <https://www.richmond-news.com/local-news/bc-based-pulp-and-paper-company-may-be-secretly-controlled-by-indonesian-giant-says-report-6005>
- LE BONN, Gustave, Kitleler Psikolojisi (orijinal yayın yılı: 1895) *Kitleler Psikolojisi*, (çev. Filiz Karaküçük), Kapra Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2022.
- MEARSHEIMER, John, "Why We Will Soon Miss The Cold War", *The Atlantic Monthly*, vol. 266, no. 2, 1990, ss. 35-50.
- MERA, Antonio Chamorro, "Greenpeace: The Threat of the Dark Side of Volkswagen", *Case Studies in Social Marketing*, ed. M. Mercedes Galan-Ladero ve Helena M. Alves, Springer Nature, 2019, ss. 13-23.

görsel

Akademik
Bakış
345
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

- MILLER, Toby, "Greenpeace v Shell via Lego: the building blocks of a successful campaign", *The Conservation*, 11 Ekim 2014, <https://theconversation.com/greenpeace-v-shell-via-lego-the-building-blocks-of-a-successful-campaign-32761>
- MILNER, Helen- Andrew Moravcsik, *Power, Interdependence, And Nonstate Actors in World Politics*, Princeton University Press, 2009.
- MISHRA, Vivek Kumar, "The Role of Global Civil Society in Global Governance", *Beijing Law Review*, vol. 3, 2012, ss. 206-212.
- NYE, Joseph- David Welch, *Understanding Global Conflict and Cooperation: Intro to Theory and History*, Pearson Education, 2011.
- NYE, Joseph-Robert Keohane, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Longman, 1977.
- NYE, Joseph. "Soft Power: The Origins and Political Progress of a Concept", *Palgrave Communications*, vol. 2017, no. 8, 2017, ss. 1-3.
- NYE, Joseph, Robert Keohane, "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", *International Organization*, vol. 25, no. 3, 1971, ss.329-349.
- PENCE, Katherine- Andrew Zimmerman, "Transnationalism", *German Studies Review*, vol. 35, no. 3, 2021, ss. 495-500.
- RISSE-KAPPEN, Thomas, *Transnational Actors and World Politics*, SAGE, 2002.
- RITVALA, Tina ve diğerleri, "MNCs Local Cross-Sector Partnerships: The Case of a Smarter Baltic Sea", *International Business Review*, vol. 23, no. 5, 2014, ss. 942-951.
- ROUSE, Roger, "International, Transnational, Multinational, Global", *University of Pittsburg*, Mayıs 2019, <https://teaching.pitt.edu/wp-content/uploads/2019/06/DIFD-2019-GlobalStudies>
- RUBASHKINA, Svetlana, "Why Work for a Non-Profit", *Alliance Magazine*, Aralık 2002, <https://www.alliancemagazine.org/feature/why-work-for-a-non-profit/#:~:text=The%20most%20important%20are%20desire,fluctuation%20tends%20to%20be%20minimal>
- RÜHLE, Michael, "Büyük Yanılsama"nın Sonu: Norman Angell ve NATO'nun kuruluşu", *NATO Review*, 14 Ocak 2019, <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2019/01/14/bueyuek-yanilsamanin-sonu-norman-angell-ve-natonun-kurulusu/index.html>
- SIMMONS, P. J., "Learning to Live with NGOs", *Foreign Policy*, vol. 112, no. 82, 1998, ss. 82-96.
- STILL, John, "Five Greenpeace Campaigns Against Companies: Lego, Barbie and Shell", *The Guardian*, 7 Ağustos 2014, <https://www.theguardian.com/sustainable-business/blog/greenpeace-campaigns-companies-lego-mattel-barbie-shell>
- STRANGE, Susan, "The Study of Transnational Relations", *International Affairs*, vol. 52, no. 3, 1976, ss. 333-345.
- STRANGE, Susan, *The Retreat of the State The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge University Press, 1996.
- TEEGEN, Hildy ve diğerleri. "The Importance of Nongovernmental Organizations in Global Governance and Value Creation: An International Business Research Agenda", *Journal of International Business Studies*, vol. 35, no. 6, 2004, ss. 463-483.
- TELLİ, Azime, "Rusya-Türkiye Enerji İlişkilerinde Akkuyu'nun Rolü: Bağımlılık Mı, Karşılıklı Bağımlılık Mı?" [Özel Sayı], *Alternatif Politika*, 2017, ss. 156-181.
- "The Dark Side of Volkswagen", *Greenpeace Archive*, 28 Haziran 2011, <https://wayback.archive-it.org/9650/20200227134151/https://p3-raw.greenpeace.org/eu-unit/en/Publications/2011/The-Dark-Side-of-Volkswagen/>
- TORTAJADA, Cecilia, "Nongovernmental Organizations and Influence on Global Public Policy: NGOs and Influence on Public Policy", *Asia & the Pacific Policy Studies*, vol. 3, no. 2, 2016, ss.

Gör

266-274.

VİOTTİ, Paul- Mark Kauppi, *International Relations and World Politics*, Pearson, 1997.

WAPNER, Paul, "Politics Beyond the State Environmental Activism and World Civic Politics", *World Politics*, vol. 47, no. 3, 1995, ss. 311-340.

WILLETS, Peter, "Transnational Actors and International Organizations in Global Politics", *The Globalisation of World Politics*, ed. J. B. Baylis ve S. Smiths, Oxford University Press, 2001, ss. 356

Extended Abstract

Although it can be observed that transnationalism has existed for a relatively long time, its conceptualization and literature creation is an ongoing dynamic process. The term was first used by Randolph Bourne in the 1910s as Transnational America to describe the new American way of life for immigrants. Transnationalism, in its most general sense, is "economic, political and cultural processes that extend beyond the borders of nation states.". It was only after the Second World War that the concept gained popularity. Joseph Nye and Robert Keohane's work on Complex Interdependence and Transnational Relations and World Politics in the 1970s caused controversy because of the new perspective they put forward, and the literature was divided into those who supported and those who opposed them. Nye and Keohane argued that non-state actors have become important with the driving force of globalization and that the issue is shifting from security to other areas in world politics due to complex interdependence. In these relationships, complex interdependence and soft power are important nuances. But to understand the nature and future of transnational relationships, transnational actors must first be understood. According to the Global Governance table of the 21st century of Joseph Nye and David Welch's, the actors are; It comes from the private sector, the public sector or the third sector and plays one of three roles in world politics: transnational, national and subnational. In summary, the influence of multinational corporations in transnational relations is complex interdependence, and the result of the rise of non-governmental organizations is the use of soft power by non-state actors. For example, although multinational corporations have strong partnerships, non-governmental organizations are able to create alternative routes and achieve success through the transnational society they attract when their first route leaves them alone on the road to success. Therefore, another transnational actor is transnational society. Transnational society refers to non-profit non-governmental collective action that transcends national boundaries but does not need to have global reach. An example of an alternative route case is that in 2013, Greenpeace's paper and packaging giant Asia Pulp and Paper broke down their cooperation by putting pressure on multinational companies such as Barbie and KFC and their customers, and APP, which was beginning to lose these companies, announced the forest protection law in paper production. When it was on the verge of losing its second major customer, APP, believing that this could affect other customers, announced a forest protection policy and the campaign was successful at that time thanks to the alternative route. The second example is Volkswagen's signing of a video petition by Greenpeace to end its lobbying activities against climate change in Europe, signing an agreement that by 2020 it will comply with EU rules, which it had previously ignored. Looking at both cases from the standpoint of the alternative route in transnational relations, in the first case, Greenpeace reached out to the APP's interdependence relationship with other multinational companies through the transnational community, inflicting losses on it and convincing it of a step it would not normally take. In the second case, Greenpeace received the support of the transnational community with its anti-advertising campaign and report, and just like the APP, it also extracted concessions from Volkswagen. In both cases, Greenpeace appears to have chosen the transnational community as the alternative route. Because Greenpeace reached out to its partners and their partners' customers when it did not receive a response from

görsel

Akademik
Bakış
347
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

its interlocutor in the APP case; In Volkswagen's case, he turned directly to the transnational society because he thought he would not get a response from the EU authorities. What is important for transnationalism is not the success of these campaigns, but the fact that they reveal the interdependencies in transnational relations and the decisive role of transnational community support in non-state relations.

As a result, whether it is an alternative route or an actor in its own right, who will be on the side and benefit of the transnational society will be able to play a decisive role in transnational relations. Because "the age we are about to enter will indeed be the age of the masses."

gor

Akademik
Bakış

348

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

XVIII. Yüzyıl Rusya'sında Antik Yunan ve Roma Edebiyatından Tarihi Eser Çevirisi

Translation of Historical Works from Ancient Greek and Roman Literature in 18th-Century Russia

Leyla ŞENER*

Öz

Rusya'da tarihin bir bilim olarak şekillendiği XVIII. yüzyılda tarihi eserlere karşı ilgi büyüktür. Söz konusu dönemde özellikle Antik tarih konulu birçok eser çevrilmiştir. Çalışmada XVIII. yüzyıl Rusya'sında Antik edebiyattan tarihi eser çevirisi konusu, Antik Yunan ve Antik Roma edebiyatından tarihi eser çevirisi başlıkları altında ele alınmıştır. XVIII. yüzyılda Antik Yunan edebiyatından çevrilen belli başlı tarih yazarları arasında Constantin Manasses, Xenophon, Diodoros, Pausanias, Polybius'un ve Plutarchus öne çıkmaktadır. Söz konusu dönemde Antik Roma edebiyatından çevrilen önemli tarih yazarları arasında Quintus Curtius Rufus, Titus Livius, Cornelius Nepos, Lucius Annaeus Florus, Valerius Maximus, Velleius Paterculus, Josephus Flavius ve Justinus dikkat çekmektedir. XVIII. yüzyıl Rusya'sında Antik Yunan ve Roma edebiyatından tarihi eserler çoğunlukla asıl dilden çevrilmiştir. Çevirmenleri arasında Rus kültür tarihinin önemli isimleri yer almaktadır. İyi eğitim almış, birkaç yabancı dile hâkim bu çevirmenler sayesinde XVIII. yüzyılda Rus okuru Antik Yunan ve Roma edebiyatının belli başlı tarihi eserleriyle tanışma fırsatı bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: XVIII. Yüzyıl Rusya'sı, Tarih, Tarihi Eser, Çeviri, Çevirmen.

Abstract

In the 18th century, when history was shaped as science in Russia, there was a great interest in historical works from ancient literature. During this period, many works on ancient history were translated. We discussed the translation of historical works from Ancient Greek and Roman literature in 18th century Russia under the titles of historical works translation from Ancient Greek literature and historical works translation from Ancient Roman literature. Constantin Manasses, Xenophon, Diodorous, Pausanias, Polybius, and Plutarchus stand out among the significant historians translated from Ancient Greek literature in the 18th century. Quintus Curtius Rufus, Titus Livius, Cornelius Nepos, Lucius Annaeus Florus, Valerius Maximus, Velleius Paterculus, Josephus Flavius and Justinus draw attention among the significant historical writers translated from Ancient Roman literature in the said period. Historical works from ancient literature in 18th century Russia were mostly translated from the original language. Among its translators are important names in Russian cultural history. Thanks to these well-educated translators, fluent in several foreign languages, the Russian reader in the 18th century had the opportunity to meet the significant historical works of Ancient Greek and Roman literature.

Makale Geliş Tarihi: 16.05.2023. Makale Kabul Tarihi: 03.12.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ŞENER, Leyla. "XVIII. Yüzyıl Rusya'sında Antik Yunan ve Roma Edebiyatından Tarihi Eser Çevirisi". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s.349-362. DOI: 10.19060/gav.1498984

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir, E-mail: lsener@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1036-9931.

Key Words: 18th Century Russia, History, Historical Works, Translation, Translator.

Giriş

XVIII. yüzyılın başında Rusya’da yaşanan değişiklikler kamu ve devlet yaşamının birçok farklı alanını etkilemiştir. Yeniden yapılanma olarak nitelendirilebilen bu değişimin başlıca amacı, geçmişte Rusya ile Avrupa arasında ortaya çıkan kültürel gelişim uçurumunu kapatmaktır. Bunun için eğitilmiş insanlara ihtiyaç vardır. I. Petro Dönemi’nden itibaren Rusya’da eğitime, bilimin gelişimine önem verilmesinin başlıca sebeplerinden biri budur; Tarihe karşı gösterilen ilgi de bu yüzdendir. Tarihin bir bilim olarak şekillenmesi de XVIII. yüzyılın ilk yıllarında gerçekleşmiştir. XVIII. yüzyıl Rusya’sında tarihe karşı bu ilginin nedeni olarak onun örnek alınması gereken davranış modelleri sunması olduğu söylenebilir. Avrupa için uzun zamandır bu tür örneklerin kaynağı Antik kültür olduğundan, söz konusu dönemde bir Avrupa devleti olmayı amaçlayan Rusya’da, Antik Yunan ve Roma edebiyatından tarih konulu belli başlı eserler kazandırılmıştır¹.

Antik Yunan Edebiyatından Tarihi Eser Çevirisi

Constantin Manasses

XII. yüzyılda yaşamış olan Yunanlı yazar Manasses’in “Vakayiname”si şiir biçiminde kaleme alınmıştır. Özellikle Bizans ve Roma tarihine vurgu yapan Constantin Manasses’in “Vakayiname”si Rusya’da XVI. yüzyılda yaygınlaşmış ve dörtte üçü “Rus Vakayinamesi” metnine dâhil edilmiştir².

1725 yılında Antioh Dmitiriyeviç Kantemir (1709-1744) eseri Latince-den nesir olarak çevirmiştir. Antik Yunanca, Latince, Fransızca ve İtalyanca bilen ünlü Rus şair A. D. Kantemir aynı zamanda XVIII. Yüzyılın önde gelen çevirmenlerindedir. «Господина философа Константина Манассиса Синопсис историческая» başlıklı bu çeviri onun yaptığı ilk çeviri olarak öne çıkmaktadır. Eser yayımlanmamıştır. Günümüzde elyazması olarak St. Petersburg’da bulunan Rusya Milli Kütüphanesi’nde (Российская национальная библиотека) muhafaza edilmektedir³.

Xenophon

Socrates’in öğrencilerinden Yunanlı tarihçi Xenophon’un (M. Ö. 430-355) eserleri Rusçaya XVIII. yüzyılın ikinci yarısında çevrilmeye başlanmıştır. Yazarın Rusçaya çevrilen ilk eseri “Cyropaedia”dır.

Xenophon’un IV. yüzyılda yazdığı “Cyropaedia” (Rusça: «Киропедия») eseri Pers hükümdarı II. Cyrus’un eğitimini konu alır ve ideal bir hükümdarın nasıl yetiştirilmesi gerektiğini anlatır. Eser Rusya’da ilk olarak 1759 yılında

1 Алексей Иванович Соболевский, *Переводная литература Московской Руси XIV–XVII веков. Библиографические материалы*. СПб.: тип. Имп. Акад. Наук, 1903, с. 102–103.

2 Leyla Şener, *Eski Rusya’da Çeviri Faaliyetleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 69.

3 Николаев, *История русской переводной художественной литературы*, РАН. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом); СПб. 1995, с. 83.

St. Petersburg'da yayımlanmıştır. “Filozof ve Komutan Xenophon’un Yazdığı, İmparatoriçe’nin Bilimler Akademisi Bünyesinde Latince’den Rusçaya Çevrilen Pers Monarşisi kurucusu Büyük Cyrus’un Şanlı Hikâyesi” şeklindeki başlığında eserin Rusçaya Latince’den çevrildiğini öğreniyoruz⁴. Çevirmenin ismi belirtilmemiştir. Eserin başlığında yer alan bilgilerden çevirmenin Bilimler Akademisi bünyesinde çalıştığını anlıyoruz. “Cyropaedia” söz konusu yıllarda büyük bir rakam sayılan 1325 nüsha olarak basılmıştır⁵.

1762 yılında Xenophon’un önemli eseri “Anabasis On Binler’in Dönüşü” Rusçaya “Повесть о Младшем Кире и о возвратном походе десяти тысяч греков, переведенная с французского Васильем Тепловым” başlığı altında çevrilip yayımlanmıştır. Eseri Joseph Albert Pagi’nin (1690) «Histoire de Cyrus le jeune, et de la retraite des dix mille...» kitabını kullanarak Fransızcadan V. Teplov çevirmiştir. İlgili incelemelerde Teplov’un çevirisinin asıl esere birçok ekleme, kısaltma ve açıklamalar içerdiği ifade edilmektedir⁶. Vasili Egoroviç Teplov (doğum yılı 1731/1732) Petersburg Üniversitesi bünyesinde yer alan lisede ve ardından üniversitede eğitim görmüştür. Yabancı dillere hakimiyetinden dolayı 1748-1754 yılları arasında Bilimler Akademisi çevirmenleriyle birlikte *St. Petersburg Haberleri* (Rusça: *Санкт-Петербургские ведомости*) gazetesinde yayımlanan yabancı dildeki yazıların editörlüğünü yapmıştır. Latince, Almanca, Fransızca hâkim Teplov, Almanca ve Fransızcadan gramer ve felsefe üzerine kitaplar, ayrıca tiyatro eserleri de çevirmiştir.

Söz konusu dönemde Xenophon’un bir eseri daha Rusçaya çevrilmiştir. 1762 yılında G. Poletika, Xenophon’un “Sokrates’ten Anılar” başlıklı eserinin Antik Yunancadan yaptığı çeviri St. Petersburg’da yayımlanmıştır⁷.

Grigoriy Andreyeviç Poletika (1723-1725) Kiev-Mogilyan Akademisinde⁸ eğitim görmüştür. Almanca, Antik Yunanca, İbranice, Latinceye hâkimdir. 1746 yılından itibaren Hariciye’de Almanca ve Latince çevirmeni, 1748 yılından itibaren ise Sinod’da Antik Yunanca çevirmeni olarak görev almıştır. Özellikle ahlaki ve stoacı eserler çevirisiyle ilgilenen Poletika’nın çevirdiği i simler arasında Epiktetus ve Aristoteles öne çıkmaktadır⁹.

- 4 Ксенофонта философа и полководца славнаго История о старшем Кире, основателе Персидской монархии, с латинскаго на российской язык переведена при Имп. Академии наук. Спб., [тип. Акад. наук], 1759, Сводный каталог, Т. 2, с. 98.
- 5 Daha fazla bilgi için bkz.: Leyla Şener, “Rusya’da Eğitim Romanı Çevirilerine Kısa Bir Bakış (Mihaıl Bahtin’in Eğitim Romanı Kuramı Işığında)”, *Doğu-Batı Dergisi*, Yıl: 22, Sayı: 88, Ankara 2019, s. 99-116.
- 6 Елена Сергеевна Кулябко, *Словарь русских писателей XVIII века*. Вып. 3, СПб. 2010, с. 227-229.
- 7 Ксенофонта О достопамятных делах и разговорах Сократовых четыре книги и оправдание Сократово пред судиями, переведенныя с греческаго языка надворным советником Григорием Полетикою. Спб., при Имп. Акад. наук, 1762, Сводный каталог, Т. 2, с. 99.
- 8 Academia Kiioviensis Mohileana, 1659-1817 yılları arasında Kiev’de faaliyetini sürdüren önemli bir yüksek öğretim kurumudur.
- 9 Андрей Борисович Шишкин, *Словарь русских писателей XVIII века*. Вып. 2, СПб. 1999, с. 457-459.

gazi

Sicilyalı Diodoros

M. Ö. I. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Sicilyalı tarihçi Diodoros, Caesar ve Octavianus'un çağdaşıdır. En tanınmış eserinin başlığı "Tarih Kitaplığı"dır (Antik Yunanca: "Bibliotheca Historike"). Söz konusu eserin Rusçaya ilk tam çevirisi 1774-1775 yılları arasında yayımlanmıştır¹⁰. Çevirmeni İvan Alekseyeviç Alekseyev (1735-1779) Slav-Grek-Latin Akademisi¹¹ ve Moskova Üniversitesi'nde eğitim görmüş, Latince ve Antik Yunancadan çeviri yapmıştır¹².

Herodot

M. Ö. 480-425 Yılları arasında yaşamış olan Yunanlı tarihçi Herodot "Tarih" eseriyle bilinir. Eserin Rusçaya yapılan ilk çevirisi Andrey Andreyeviç Nartov'a (1737-1813) aittir¹³. Moskova Üniversitesinde eğitim gören A. A. Nartov Fransızca ve Almancaya hâkimdir. İyi bir bilim adamı ve yazar olarak öne çıkmakla birlikte birçok önemli eseri de Rusçaya kazandırmıştır. Nartov, Herodot'un "Tarih"ini aracı dil Almancadan çevirmiştir. İlgili incelemelerde çevirinin asıl esere sadık olduğu belirtilmektedir¹⁴.

Pausanias

II. yüzyılda yaşamış olan Yunanlı tarih yazarı Pausanias'ın "Yunanistan'ın Tasviri" (Antik Yunanca: "Periegesis tes Hellados") eserinin Rusçaya ilk çevirisi 1788-1789 yılları arasında St. Petersburg'da yayımlanmıştır¹⁵. Çevirmenleri İ. Sidorovski (1748-1795) ve M. Pahomov'dur (1745-1792). Rahip olan İvan İvanoviç Sidorovski (1748-1795) iyi derecede Antik Yunanca ve Latince bilmektedir, söz konusu dillerden kitaplar çevirmiştir. Yazar Matvey Sergeyeviç Pahomov (1745 ya da 1772 yılı doğumlu) Antik Yunanca ve Fransızcaya hâkimdir. İlgili incelemelerde asıl dilden yapılan söz konusu çevirinin esere pek de sadık olmadığı ifade edilmektedir. Ancak çevirmenlerin esere ilave ettiği (yaklaşık beş yüz) not ve yorum çevirmenlerin bakış açısını yansıtırsa da konuyla ilgilenen ya da konunun uzmanı okurların dikkatini çekecek türden olduğu ileri sürülmektedir¹⁶. Pausanias'un "Periegesis tes Hellados" çevirisi eserin Antik Yunanca'dan Rusçaya asıl dilden ilk çevirisi olması bakımından değer taşımaktadır.

- 10 Диодора Сицилийского историческая библиотека / пер. с греч. на русс. язык Ивана Алексея; изд. Акад. н. 6 частей. СПб., 1774-1775, Сводный каталог, Т. 1, с. 208.
- 11 Славяно-греко-латинская академия, 1687 yılında açılan Rusya'nın ilk yüksek eğitim kurumudur.
- 12 Ирина Юрьевна Фоменко, Словарь русских писателей XVIII века. Вып. 1, Л. 1988, с. 25-26.
- 13 Повествования Иродота Аликарнасского / Перевел Андрей Нартов. — СПб.: При Имп. Акад. наук, 1763-1764, Сводный каталог, Т. 1, с. 224.
- 14 Михаил Пантелеевич Лепехин, Словарь русских писателей XVIII века. Вып. 2. СПб. 1999, с. 321-325.
- 15 Станислав Павлович Выскубов, «Павсаниево описание Еллады», или судьба одного русского перевода, выполненного при Екатерине II, Изв. Саратов. ун-та 2017, с. 172.
- 16 Станислав Павлович Выскубов, «Павсаниево описание Еллады», или судьба одного русского перевода, выполненного при Екатерине II, Изв. Саратов. ун-та 2017, с. 193.

İlgili incelemelerde Rus yazarların Pausanius'un eserini iyi bildikleri ve sık sık atıfta buldukları belirtilmektedir. Örneğin ünlü tarihçi Nikolay Mihayloviç Karamzin (1766-1826) "Bir Rus Seyyahın Mektupları" (Письма русского путешественника) başlıklı çalışmasında Pausanius'un eserinden bahsetmektedir¹⁷.

Polybius

M. Ö. 203-120 yılları arasında yaşamış olan Yunanlı tarihçi Polybius'un en önemli eseri "Tarihler"dir. (Antik Yunanca: "Historiae") Kırk ciltten oluşan bu eserin günümüze kadar sadece ilk beş cildi muhafaza edilmiştir. Bunları Rusçaya ilk olarak 1756 yılında Bilimler Akademisi çevirmenlerinden Sergey Saviç Volçkov (1707-1773) çevirmiştir¹⁸. Volçkov eserin ilk iki kitabını Fransızca aracı dil kullanarak çevirmiştir. İyi derecede Almanca ve Fransızca bilen Volçkov yirmiden fazla eseri Rusçaya kazandırmıştır¹⁹.

Plutarchus

Yunanlı tarihçi, biyografi ve deneme yazarı Plutarchus M. S. 46 -120 yılları arasında yaşamıştır. En tanınmış tarihi eserleri "Paralel Yaşamlar" ve "Moralia"dır.

Plutarchus'un Rusçaya ilk çevirileri XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayımlanmaya başlanmıştır. Bu dönemde Yunanlı tarihçiden beş çeviri yapılmıştır. İlk "Paralel Yaşamlar" eserinden, diğer üçü ise "Moralia" eserinden seçme bölümlerdir. Söz konusu dönemde yapılan son çeviri, Slav-Grek-Latin Akademisi öğrencilerinin hazırladığı, antik yazarların eserlerinden bölümler içeren bir derlemede yer almaktadır²⁰.

"Paralel Yaşamlar" eserinin Rusçaya ilk çevirisi 1765 yılında Sergey İvanoviç Glebov'a (1736-1786) aittir. S. İ. Glebov eserin ilk sekiz bölümünü Fransızca aracı dil kullanarak çevirmiştir²¹.

"Moralia" eserinin ilk çevirisi ise Stepan İvanoviç Pisarev'e (1708-1775) aittir. S. İ. Pisarev'in asıl dilden çevirdiği eser 1771 yılında St. Petersburg'da yayımlanmıştır. S. İ. Pisarev Slav -Grek-Latin Akademisi'nde eğitim gören Bilimler Akademisi çevirmenlerindedir. Antik Yunancadan dini nitelikteki birçok eseri Rusçaya kazandırmıştır. Pisarev, Moralia eserinin "Ço-

- 17 Станислав Павлович Выскубов, «Павсаниево описание Еллады», или судьба одного русского перевода, выполненного при Екатерине II, Изв. Саратов. ун-та 2017, с. 183.
- 18 Полибиевой Военной истории том первой— второй с французского на российской язык переведен Академии наук ассесором Сергеем Волчковым. Спб., при Имп. Акад. наук, 1756-1763. 1 т. доп. М.: Издание Государственной библиотеки СССР имени В.И. Ленина, 1962-1975, Сводный каталог, Т. 2, с. 441-442.
- 19 Николай Николаевич Казанский, Алексей Игоревич Любжин, *Энцикл. словарь РАН*, Санкт-Петербург 2008, с. 290.
- 20 Софья Александровна Харламова, De liberis educandis Плутарха в переводе С. И. Писарева: проблема источника. *Philologia Classica*, 15 (2), 2020, с. 322–330.
- 21 *Житие славных в древности мужей писанное Плутархом. С французского на российской язык перевел Сергей Глебов. СПб., Тип. Сухопут. кадет. корпуса, 1765*, Сводный каталог, Т. 2, с. 432.

gosi

Akademik
Bakış

353

Cilt 17

Sayı 34

Yaz 2024

cukların Eğitimi Üzerine” (De liberis educandis) bölümünü çevirmiştir²². Pisarev, çevirisine Plutarhus hakkında bilgi veren bir de önsöz ilave etmiştir. Gene Pisarev çevirisiyle 1774 yılında “Moralia” eserinin “De curiositate” bölümü ve 1786 yılında «Слово о непроступающем любопытстве» bölümü yayımlanmıştır²³.

1789 yılında İvan Alekseev “Plutarhos’un Ahlaki ve Felsefi Eserleri” başlığı altında Plutarhos’dan seçme yazılar derleyip çevirmiştir. Çeviri St. Petersburg’da yayımlanmıştır²⁴.

Antik Roma Edebiyatından Tarihi Eser Çevirisi

Quintus Curtius Rufus

M. S. I. Yüzyıl’da yaşamış olan Romalı tarihçi Quintus Curtius Rufus’un Büyük İskender hakkında yazdığı “History of Alexander the Great of Macedon”²⁵ (“Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt”) eseriyle bilinmektedir. Eser XVIII. yüzyıl Rusya’sında Latince ders kitabı olarak kullanıldığı için çok popülerdir. Örneğin, M. V. Lomonosov, “Hitabet” kitabında hitabet yöntemlerini açıklamak üzere birçok kez Quintus Curtius Rufus’un eserine atıfta bulunmaktadır²⁶.

Söz konusu eser XVIII. yüzyılda Rusçaya çevrilen ilk tarihi eserlerden biridir. Eserin Rusçaya ilk çevirileri 1709 yılına aittir. Biri basılmış, diğeri ise el yazması halinde günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Basılmış olan çeviride çevirmen ismi belirtilmemiştir. Elyazması eserin çevirmeni ise Sefaret çevirmenlerinden İlya Fyodorov Kopyevski’dir (1651-1714)

Söz konusu dönemde Curtius Rufus’un “History of Alexander the Great of Macedon” eseri bir kez daha çevrilmiştir. Çevirmeni bilim adamı ve yazar Stepan Kraşennikov’dur (1713-1755)²⁷. Bir askerin oğlu Stepan Petroviç Kraşennikov (1711-1755) Slav-Grek-Latin Akademisi’nde eğitim görmüştür. 1732 yılında Kraşennikov, bölgenin coğrafyası, bitki yapısı, tarihi ve etnografyası hakkında bilgi toplamak amacıyla Kamçatka’ya yapılan keşif gezisine

- 22 Плутарха Херонейского О детоводстве, или воспитании детей наставление. Переведенное с еллиногреческого языка С[тепаном] П[исаревым]. СПб., Тип. Акад. наук, 1771, Сводный каталог, Т. 2, с. 432.
- 23 Слово нравоучительное Плутарха философа о непростойном любопытстве во многоизведывании чужих дел и обращений. И витийственная мысль Ливания мудреца о угрюмом муже, и его жене говорунье. Переведено с еллиногреческого языка С. Писаревым. СПб., Тип. Акад. наук, 1774, Сводный каталог, Т. 2, с. 432.
- 24 Плутарха Херонейскаго Нравственных и философических сочинений часть I. Преложенная с греческаго языка Иваном Алексеевым. Спб., иждивением Имп. Акад. наук, 1789, Сводный каталог, Т. 2, с. 432.
- 25 538. Курций Руф Квинт. Книга... о делах содеянных Александра Великого, царя Македонского... Перев. с лат. яз. на российский... Грав. М., 1709, X. 8°. Подл. см. № 1038. Р. 474; ОГП, 23., Библиотека Петра I, с. 83.
- 26 Михаил Витальевич Корышев, Кристина Валерьевна Манерова, Преподавание истории и элоквенции в Марбургском университете, СПб. 2014, с. 28-29.
- 27 Квинта Курция История о Александре Великом царе македонском с дополнением Фрейнгсгема и с примечаниями. Переведена с латинскаго языка вторично, Степаном Крашенинниковым Академии наук профессором. Т. 1- 2. Спб., при Имп. Акад. наук, 1750., Сводный каталог, Т. 2, с. 108.

gosh

çıkmıştır. Bu geziye Petersburg Bilimler Akademisi'nin on bir öğrencisiyle birlikte katılmıştır. Kayda değer bilimsel çalışmalara imza atan Kraşennikov, Rusya'nın ilk doğa tarihi ve botanik profesörü unvanını taşıyan kişidir. 1745 yılında Bilimler Akademisi üyesi seçilmiştir. Bununla birlikte Akademi (St. Petersburg) Üniversitesi ve ona bağlı lisesinde rektör olarak görev yapmıştır. S. P. Kraşennikov'un Latince asıl dilden çevirdiği Curtius Rufus'un "History of Alexander the Great of Macedon" eseri 1750 yılında yayımlanmıştır. V. K. Tredyakovski, bu çevirinin 1709 yılı tarihli ilk çeviriden çok daha nitelikli olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "(...) okurlar iyi bir çevirmenin (ortaya koyduğu) çevirinin, bilgisiz (cahil) bir çevirmenin (ortaya koyduğu çeviriden) ne kadar farklı olduğunu büyük bir memnuniyetle fark edecektir."²⁸.

Kraşennikov'un kendisi de çevirisine yazdığı önsözde: "bir önceki Rusça çeviri o denli yetersiz ki hem üslup bakımından hem de yazarın düşüncelerini açıklarken utanç verici kusurlar işlenmiştir. Üslubu "gereksiz yere kullanılan (...) Slavca ve yabancı sözcüklerle" ağırlaştırılmış olduğunu belirterek yeniden yaptığı çevirinin gerekliliğinin altını çizmektedir"²⁹.

Titus Livius

Romalı tarihçi Titus Livius'un (yaklaşık M. Ö. 59 – M. S. 17) günümüze ulaşan tek eseri "Şehrin Kuruluşundan İtibaren" (Latince: Ab urbe condita; Rusça: «История Рима от основания Города») eseridir. Roma kentinin kuruluşundan başlayarak M. Ö. 9 yılına kadar olan tarihini anlatan eser 1716 yılında Çernigov okulu³⁰ öğretmenleri tarafından Rusçaya kazandırılmıştır. Mayıs 1722 yılında basılmak üzere gönderilen çeviri eser, Sinod'un görüşüne göre "hatalı ve özensiz" olduğundan, "düzeltmek için çok zaman ayırmak, üzerinde çok çalışmak" gerektiğinden yayımlanmamıştır³¹. Bu çeviri günümüzde elyazması olarak Moskova'daki Devlet Tarih Müzesi'nde (Государственный исторический музей) muhafaza edilmektedir.

Cornelius Nepos

M. Ö. 110-25 yılları arasında yaşamış Romalı tarihçi ve biyografi yazarıdır. On altı ciltlik "Ünlü Kişilerin Yaşamları" (Latince: "De viris illustribus"; Rusça: «О знаменитых людях») eseri ünlü komutan, tarihçi, şair, hatip vs. kişilerin biyografilerini içeren bir eserdir. Eseri Rusçaya 1705 yılında Rusya'da yaşayan Alman bilim adamı Johann Werner Paus (1670-1735) kazandırmıştır. Johann Werner Paus Rusya Bilimler Akademisi'nde çevirmen olarak görev yapmıştır.

J. W. Paus'un Nepos çevirisi günümüze elyazması olarak ulaşmıştır.

28 Татьяна Владимировна Мальцева, Словарь русских писателей XVIII века. Вып. 2, СПб., 1999, с. 144-145.

29 Данилевский, История русской переводной художественной литературы, 1995, с. 127.

30 Collegium Czernichoviensis XVIII. yüzyıl Rusya'sının en önemli eğitim kurumlarından biridir.

31 Николаев, История русской переводной художественной литературы, РАН. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом); СПб. 1995, с. 83.

gost

Akademik
Bakış
355
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Elyazması çeviri eser St. Petersburg Rusya Bilimler Akademisi Kütüphanesi'nde (Библиотека Российской академии наук) muhafaza edilmektedir³².

1748 yılında “Ünlü Kişilerin Yaşamları” eseri bir kez daha Rusçaya çevrilmiştir. Eseri Latince asıl dilden Vasiliy Lebedev Rusçaya kazandırmıştır³³. Vasiliy İvanoviç Lebedev (1716-1771) bir askerin oğludur. Slav-Grek-Latin Akademisi, Petersburg Bilimler Akademisi'ne bağlı lisede ve ardından Akademiye bağlı Üniversitede eğitim görmüştür. 1740 yılından itibaren Bilimler Akademisi'nde çevirmen olarak görev yapmıştır. Kurum belgeleri, gramer, fizik konulu ders kitapları çeviren Lebedev'in Nepos çevirisi Bilimler Akademisi tarafından 12000 adet olarak basılmıştır³⁴.

Lucius Annaeus Florus

M. S. II. yüzyılda yaşamış olan Antik Romalı şair ve tarihçidir. Lucius Annaeus Florus'un “Kısa Roma Tarihi” (Latince: “L. Annaei Flori Epitome rerum romanarum”; Rusça: «О начатии и действованиях народу римскаго») eseri genel olarak Titus Livius, Sallustius ve Lucius Annaeus Seneca'nın eserlerinden derlenmiştir. Eser 1704 yılında “О начатии и действованиях народу римскаго”³⁵ başlığıyla aracı dil Lehçeden Rusçaya kazandırılmıştır³⁶. Elyazması olarak günümüze ulaşan çeviri St. Petersburg Devlet Halk Kütüphanesi'nde (Государственная Публичная Библиотека) muhafaza edilmektedir. Çevirmen ismi belirtilmemiştir³⁷.

Eser Rusçaya 1792 yılında bir kez daha çevrilmiştir. Moskova'da yayımlanan eseri asıl dil Latince'den Lev Prohorov Rusçaya kazandırmıştır³⁸.

Valerius Maximus

M. S. I. yüzyılda yaşamış olan Antik Romalı yazar Roma tarihinden derlediği “Factorum et dictorum memorabilium libri novem” başlıklı anekdotlar kitabıyla ünlüdür. Eser Petro Dönemi'nde “Валерия Максима приклады памяти достойные” başlığıyla aracı dil Lehçeden çevrilmiştir. Söz konusu

gost

- 32 Николаев, История русской переводной художественной литературы, РАН. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом); СПб. 1995, с. 84.
- 33 Корнелия Непота Жития славных генералов в пользу юношества с латинского языка переведены Васильем Лебедевым Академии наук переводчиком. СПб., при Имп. Акад. наук, 1748, Сводный каталог, Т. 2, с. 68.
- 34 Юрий Давидович Левин, Словарь русских писателей XVIII века. Вып. 2, СПб. 1999, с. 190-191.
- 35 «Ливия Юлия Флора о начатии и действованиях народу римскаго известования книг четырех, от начатия великомощнаго сего народу даже до Августа кесаря: како начнется, како пребываше, изобретше вольность, и како вольность погубивше единому господину во область прииде. З латинскаго на польский переведена, на русской переведена во граде Москве году Божия 1704»
- 36 Сергей Николаев, Польско-русские литературные связи в эпоху Петра (к пересмотру концепции). *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria*, 32, 1992, с. 192.
- 37 Сергей Николаев, Польско-русские литературные связи в эпоху Петра (к пересмотру концепции). *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria*, 32, 1992, с. 194.
- 38 Луция Аннея Флора четыре книги Римской истории от времен царя Ромула до кесаря Августа. С латинского на российский язык перевел регистратор Лев Прохоров. М., тип. Исаака Н. Зедербана, 1792.

çeviri günümüzde elyazması olarak St. Petersburg Devlet Halk Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir³⁹. Çevirmen ismi belirtilmemektedir⁴⁰.

Eser XVIII. yüzyılda Rusçaya bir kez daha çevrilmiştir. 1772 yılında 606 adet olarak basılan eser 'Çeviri Cemiyeti'nin⁴¹ yayınları arasındadır. Asıl dil Latince'den yapılan çeviri, Sicilyalı Diodoros'un eserini de Rusçaya kazandıran İvan Alekseyev'e aittir⁴².

Velleius Paterculus

M. S. I. yüzyılda yaşamış olan Romalı tarihçi Velleius Paterculus'un "Historiae Romanae Libri Duo" eserinin Rusça ilk çevirisi 1774 yılında yayımlanmıştır. Çevirmeni Fedor Petroviç Moiseyenko'dur (1754-1781)⁴³. Esere yazdığı önsözde çevirmen "ölü ve yabancı bir dilde olağanüstü bir şekilde anlatılan dilimize vermek kolay olmamasına rağmen", yazarın sadece düşüncelerini değil, üslubunu da "tam, eksiksiz olarak" vermeye gayret ettiğini belirtmiştir⁴⁴.

Moskova Üniversitesi öğrencilerinden F. P. Moiseyenko kimya ve mineraloji alanlarında uzmanlaşmıştır. Ardından eğitimine Leipzig Üniversitesi'nde devam etmiştir. Uzmanlık dersleri dışında orada ayrıca felsefe, tarih, coğrafya dersleri almıştır. İyi derecede Fransızca, Amanca, İngilizce, Latince bilgisine sahiptir. Almanya'dan dönünce Bilimler Akademisi'nin Kimya departmanında görevlendirilmiştir. Bilimsel bir keşif gezisi sırasında hayatını kaybetmiştir. F. P. Moiseyenko iyi bir bilim adamı olarak nitelendirilebilir. Kimya ve mineraloji alanlarında önemli çalışmalara imza atmıştır. Ayrıca söz konusu alanlarından ders kitapları da çevirmiştir. Bunların yanı sıra F. P. Moiseyenko çevirdiği edebi ve tarihi eserlerle XVIII. yüzyıl Rusya'sının en önemli çevirmenlerinden biri haline gelmiştir⁴⁵.

Flavius Josephus

M. S. I. yüzyılda yaşamış olan Yahudi tarihçi ve siyaset adamı Josephus Flavius'un en önemli tarih çalışmaları 75-79 yıllar arası yazdığı "Yahudi Savaşı

39 Сергей Николаев, Польско-русские литературные связи в эпоху Петра (к пересмотру концепции). *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria*, 32, 1992, с. 163.

40 Сергей Николаев, Польско-русские литературные связи в эпоху Петра (к пересмотру концепции). *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria*, 32, 1992, с. 163.

41 'Çeviri Cemiyeti' çalışmalarını II. Yekaterina'nın himayesi altında 1768-1783 yılları arasında sürdürmüştür. Amacı Rus okurunu dünya edebiyatının önde gelen eserleriyle tanıştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda öngörülen bir program çerçevesinde Antik Yunan ve Roma edebiyatından önemli eserler de Rusçaya kazandırılmıştır.

42 Валерия Максима изречений и дел достопамятных книг девять. Переведены с латинского языка Иваном Алексеевым. Ч. 1-2. Спб., при Имп. Акад. наук, 1772, Сводный каталог, Т. 1, с. 140.

43 Веллея Патеркула Сокращение греческия и римския истории. С латинского языка на российский перевел Феодор Моисеенко, в. Спб., при Имп. Акад. наук, 1774, Сводный каталог, Т. 1, с. 149.

44 Илья Исидорович Фундаминский, Словарь русских писателей XVIII века. Вып. 2, СПб. 1999, с. 296.

45 Илья Исидорович Фундаминский, Словарь русских писателей XVIII века. Вып. 2, СПб. 1999, с. 296-297.

gazi

Akademik
Bakış

357

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Tarihi” («Иудейская война») ile I. yüzyılda yazdığı “Yahudilerin Eski Eserleri” («Иудейские древности») başlıklı eserlerdir. XVIII. yüzyılda “Yahudilerin Eski Eserleri”nin Rusçaya ilk çevirisi başrahip Mihail Samoylov’a aittir. Samoylov eseri Latince’den çevirmiştir. Çevirisi üzerinde 1770 yılından itibaren çalışmaya başlamıştır. Eser 1779-1783 yılları arasında St. Petersburg’da üç cilt halinde yayımlanmıştır⁴⁶.

Flavius’un “Yahudi Savaşı Tarihi” eseri Mihail Alekseyeviç Alekseyev tarafından çevrilmiştir⁴⁷. M. A. Alekseyev Samoylov ile birlikte Aleksandr Nevski Ruhban Okulunda eğitim görmüştür. Çeviri iki cilt halinde St. Petersburg’da 1786-1787 yılları arasında yayımlanmıştır⁴⁸.

Justinus (Marcus Iunianus Iustinus)

M. S. III. yüzyılda yaşamış Romalı tarih yazarı Justinus, “Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi” eseriyle bilinmektedir. Eser İ. Ö. I. yüzyılda yaşamış olan Romalı tarihçi Pompeius Trogus’un «Historiarum Philippicarum» eserinin bir özetidir. Eserin ilk Rusça çevirisi A. D. Kantemir’e aittir. Şair eseri Latince’den 1729 yılında nesir olarak çevirmeye başlamıştır. İlgili incelemelerde çevirinin ne zaman tamamlandığı konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eser günümüzde elyazması olarak Petersburg Devlet Halk Kütüphanesi’nde muhafaza edilmektedir⁴⁹. Yazdığı önsözde Kantemir eseri, Rus okuyucularını tarihle tanıştırmak, bilime olan tutkularını uyandırmak, sanatsal zevklerini geliştirmek, Rus dilini zenginleştirmek amacıyla çevirdiğini ifade etmektedir. Ünlü Rus şair ayrıca bir tarihçi olarak Justinus’un ‘birinci sınıf olmamasına rağmen’, onun «diğer tarihçilerde bulunmayan» «güzel bir üsluba» sahip olduğunu vurgulamaktadır⁵⁰.

XVIII. Yüzyıl Rusya’sında Justinus’un eseri bir kez daha çevrilmiştir. 1768 yılında yayımlanan çeviri Nikita Popov’a aittir⁵¹. Nikita İvanoviç Popov (1720-1782) bir din görevlisinin oğludur. Slav-Grek-Latin Akademisi, Petersburg Bilimler Akademisi’ne bağlı lisede ve ardından Akademiye

görs

- 46 Иосифа Флавия Древности иудейския. С латинскаго на российский язык преложенный придворным священником Михаилом Самуйловым. Ч. 1-3. Спб., при Имп. Акад. наук, 1779-1783, Сводный каталог, Т. 1, с. 401.
- 47 Николай Николаевич Казанский, Алексей Игоревич Любжин, *Энцикл. словарь РАН, Санкт-Петербург 2008*, с. 283-284.
- 48 Иосифа Флавия О войне иудейской. С латинскаго на российской язык переведена Кольванскаго наместничества Верхней расправы председателем титулярным советником Михайлом Алексеевым. Ч. 1-2. Спб., при Имп. Акад. наук. 1786-1787, Сводный каталог, Т. 1, с. 402.
- 49 ОР РНБ. Q. IV. 382 Иустинова Повсемственная история из Трога Помпея сокращенно собранная. Переведена с латинского трудами князя Антиоха Кантемира. В Москве, 1729, Хэн Фу Прозаический перевод А. Д. Кантемира «Истории» Юстина // *Slověne*. Vol. 10, № 1. 2021, с. 416.
- 50 Хэн Фу Прозаический перевод А. Д. Кантемира «Истории» Юстина // *Slověne*. Vol. 10, № 1. 2021, с. 414-424.
- 51 Юстин Древней универсальной истории Трога Помпея сократитель, переведенный с латинскаго на российской язык надворным советником, Имп. Санктпетербургской Академии наук членом и профессором астрономии Никитою Поповым. Спб., печ. при Имп. Акад. наук, 1768, Сводный каталог, Т. 3, с. 454.

bağlı Üniversitede eğitim görmüştür. Mezun olduktan sonra Bilimler Akademisi'nde Almanca ve Latince çevirmeni olarak görev yapmıştır. Matematik ve astronomiyle de ilgilenen Popov bilim adamı kimliğiyle de öne çıkmaktadır. İlgili incelemelerde N. İ. Popov'un asıl eserin stilistik özelliklerini verme gayreti içinde olduğu belirtilir. Bunun da Rusça çeviride Latince sentaks kurallarının ağır basmasına neden olduğu ileri sürülmektedir⁵².

N. İ. Popov'un Justinus çevirisi, S. P. Kraşennikov'un Quintus Curtius Rufus ve V. Lebedev'in Cornelius Nepos çevirileriyle birlikte XVIII. yüzyıl Rusya'sında okullarda Latince ders kitabı olarak kullanılmaktadır.

Sonuç

Rusya'da tarihin bir bilim olarak şekillendiği XVIII. yüzyılda tarihi eserlere karşı ilgi büyüktür. Bu ilginin tarihin örnek alınması gereken davranış modelleri sunmasından kaynaklandığı söylenilebilir. Avrupa için uzun zamandır bu tür örneklerin kaynağı Antik edebiyat olduğundan, söz konusu dönemde bir Avrupa devleti olmayı amaçlayan Rusya'da Antik Yunan ve Roma edebiyatından birçok tarihi eser çevrilmiştir.

XVIII. yüzyıl Rusya'sında Antik edebiyattan tarihi eser çevirisi konusu, Antik Yunan ve Antik Roma edebiyatından tarihi eser çevirisi başlıkları altında ele alınmıştır. XVIII. yüzyılda Antik Yunan edebiyatından çevrilen belli başlı tarihi eserler arasında Constantin Manasses'in "Vakayiname", Xenophon'un "Cyropaedia", Diodoros'un "Tarih Kitaplığı", Herodot "Tarih", Pausanias'ın "Yunanistan'ın Tasviri", Polybius'un "Tarihler", Plutarchus'un "Paralel Yaşamlar" ve "Moralia" öne çıkmaktadır. Söz konusu dönemde Antik Roma edebiyatından çevrilen önemli tarihi eserler arasında Quintus Curtius Rufus'un "History of Alexander the Great of Macedon", Titus Livius'un "Şehrin Kuruluşundan İtibaren", Cornelius Nepos "Ünlü Kişilerin Yaşamları", Lucius Annaeus Florus'un "Kısa Roma Tarihi", Valerius Maximus'un "Factorum et dictorum memorabilium libri novem", Velleius Paterculus'un "Historiae Romanae", Josephus Flavius'un Yahudi Savaşı Tarihi" ile "Yahudilerin Eski Eserleri", Justinus'un "Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi" dikkat çekmektedir.

XVIII. Yüzyılın ilk yıllarında Rusçaya çevrilen tarihi eserlerden bazıları yayımlanmamıştır. Bunların aralarında Constantin Manasses "Vakayiname", Titus Livius'un "Şehrin Kuruluşundan İtibaren", Cornelius Nepos "Ünlü Kişilerin Yaşamları", Lucius Annaeus Florus'un "Kısa Roma Tarihi", Valerius Maximus "Factorum et dictorum memorabilium libri novem" eserlerinin ilk çevirileri dikkat çekmektedir. Söz konusu çeviriler elyazması olarak Rusya Milli Kütüphanesi, Rusya Bilimler Akademisi Kütüphanesi, Devlet Halk Kütüphanesi, Rusya Milli Kütüphanesi gibi belli başlı kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir.

Çevirmenleri arasında Antioh Dmitriyeviç Kantemir gibi ünlü şairlerin

52 Андрей Борисович Шишкин, Словарь русских писателей XVIII века. Вып. 2, СПб. 1999, с. 473.

gazi

Akademik
Bakış
359
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

yanı sıra Stepan Petroviç Kraşennikov, Vasili Egoroviç Teplov, Grigoriy Andreyeviç Poletika, İvan Alekseyeviç Alekseyev, Andrey Andreyeviç Nartov, Stepan İvanoviç Pisarev, Mihail Alekseyeviç Alekseyev, Nikita İvanoviç Popov gibi Rus kültür tarihinin önemli isimleri yer almaktadır.

Antik Yunan edebiyatından Constantin Manasses'in "Vakayiname" ve Xenophon'un "Cyropaedia" eseri aracı dil Latince'den; Xenophon'un Socrates'in anılarını içeren kitabı, Diodoros'un "Tarih Kitaplığı", Pausanias'ın "Yunanistan'ın Tasviri", Plutarchus'un "Moralia" eserleri asıl dil Antik Yunan'dan; Polybius'un "Tarihler"i ve Plutarchus'un "Paralel Yaşamlar"ı aracı dil Fransızca'dan; Herodotus'un "Tarih"i ise aracı dil Almanca'dan Rusçaya kazandırılmıştır.

Antik Roma edebiyatından Quintus Curtius Rufus'un "History of Alexander the Great of Macedon", Titus Livius'un "Şehrin Kuruluşundan İtibaren", Cornelius Nepos'un "Ünlü Kişilerin Yaşamları", Velleius Paterculus'un "Historiae Romanae Libri Duo", Josephus Flavius'un "Yahudi Savaşı Tarihi" ile "Yahudilerin Eski Eserleri", Justinus, "Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi" eserleri asıl dil Latince'den; Lucius Annaeus Florus'un "Kısa Roma Tarihi", Valerius Maximus'un "Factorum et dictorum memorabilium libri novem" eserleri ise Rusçaya aracı dil Lehçe'den çevrilmiştir.

Böylelikle XVIII. Yüzyıl Rusya'sında Antik edebiyatından tarihi eserlerin çoğunlukla asıl dil Antik Yunanca ve Latince'den çevrildiği söylenilebilir. Bunların dışında Fransızca, Almanca ve Lehçe aracı dil olarak kullanılmaktadır.

Kiev-Mogilyan, Slav-Grek Latin Akademisi, Moskova Üniversitesi gibi Rusya'nın en iyi okullarında eğitim gören tarihi eser çevirmenleri Antik Yunanca ve Latince olmak üzere birkaç yabancı dile hâkimdir. Onlar sayesinde XVIII. yüzyılda Rus okuru Antik Yunan ve Roma edebiyatının belli başlı tarihi eserleriyle tanışma fırsatı bulmuştur.

Kaynaklar

БУХАРКИН, Петр Евгеньевич, Ответственный редактор, *Русско-европейские литературные связи XVIII век, Энциклопедический словарь*. Институт русской литературы (Пушкинский Дом) РАН, Санкт-Петербург, 2008.

ВЫСКУБОВ, Станислав Павлович, «Павсаниево описание Еллады», или судьба одного русского перевода, выполненного при Екатерине II, *Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. История. Международные отношения*. Т. 17, вып. 2, 2017, 192-198.

ЛЕВИН, Юрий Давидович, Ответственный редактор, *История русской переводной художественной литературы: Древняя Русь. XVIII век*. РАН. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом); СПб.: Дмитрий Буланин, 1995-1996.

КОНДАКОВ, И. П., (председатель), Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века. 1725-1800. М-во культуры РСФСР. Гос. ордена Ленина б-ка СССР им. В. И. Ленина. Гос. ордена Трудового Знамени публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Б-ка Акад. наук СССР. Гос. публ. ист. б-ка РСФСР. Науч. б-ка им. А. М. Горького

gost

Akademik
Bakış

360

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

МГУ. Москва, 1962-1975.

КОРЫШЕВ, Михаил Витальевич; МАНЕРОВА, Кристина Валерьевна, Преподавание истории и элоквенции в Марбургском университете: профессор И.-А. Гартман (1680–1744) // Литературная культура России XVIII века / под ред.: П. Е. Бухаркина, Е. М. Матвеева. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2014, Вып. 5., С. 20–31.

НИКОЛАЕВ, Сергей, Польско-русские литературные связи в эпоху Петра (к пересмотру концепции). Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria, 32, 1992, 115-122.

ПАНЧЕНКО, Александр Михайлович, Ответственный редактор, *Словарь русских писателей XVIII века*. Вып. 1-3. Л.; СПб., Вып. 1 А-И. Л., 1988; Вып. 2. К-П, СПб., 1999; Вып. 3. Р-Я, СПб., 2010.

СОБОЛЕВСКИЙ, Алексей Иванович, Переводная литература Московской Руси XIV–XVII веков. Библиографические материалы. СПб.: тип. Имп. Акад. Наук, 1903.

ХАРЛАМОВА, Софья Александровна, De liberis educandis Плутарха в переводе С. И. Писарева: проблема источника. Philologia Classica, 15 (2), 2020, 322–330.

ХЭН, Фу. Прозаический перевод А. Д. Кантемира «Истории» Юстина // Slověne. Vol. 10, № 1. 2021, С. 414-424.

ŞENER, Leyla, Eski Rusya'da Çeviri Faaliyetleri, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015.

ŞENER Leyla, “Rusya'da Eğitim Romanı Çevirilerine Kısa Bir Bakış (Mihail Bahtin'in Eğitim Romanı Kuramı Işığında)”, Doğu-Batı Dergisi, Yıl: 22, Sayı: 88, Ankara 2019, s. 99-116.

Extended Abstract

Ancient culture became an aesthetic ideal for Russia, which aimed to become a European state in the 18th century. The adoption of ancient culture in Russia, the secularization of the country, and its participation in civilized societies have become a priority state programme. In that period, translation became one of the essential tools for assimilating ancient science, culture, and literature. Thanks to the translations, Russia had the opportunity to become a partner in the cultural heritage of Western Europe in the 18th century when history was shaped as a science in Russia, there was a great interest in historical works from ancient literature. During this period, many works on ancient history were translated. This interest in historical artefacts in 18th century Russia stems from history offering behavioral models that should be taken as an example. Since ancient literature has long been the source of such examples for Europe, many historical works from Ancient Greek and Roman literature were translated into Russia, which aimed to become a European state in the said period.

We discussed the translation of historical works from Ancient Greek and Roman literature in 18th century Russia under the titles of historical works translation from Ancient Greek literature and historical work translation from Ancient Roman literature. Among the significant historical works translated from Ancient Greek literature in the 18th century was Constantine Manasses' "Chronicle," Xenophon's "Cyropaedia," Diodorus' "History Library," Herodotus "History," Pausanias' "Description of Greece," Polybius' "History," Plutarchus' "Parallel Lives" and "Moralia" come to the fore. Among the essential historical works translated from Ancient Roman literature in the mentioned period are Quintus Curtius Rufus's "History of Alexander the Great of Macedon," Titus Livy's "From the Founding of the City," Cornelius Nepos' "Lives of Famous Men," Lucius Annaeus Florus' "A Brief History of Rome," "Factorum et dictum memorabilium libri novem" by Valerius Maximus, "Historiae Romanae" by Velleius Paterculus, "History of the Jewish War" by Josephus Flavius, "Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei

gost

Akademik
Bakış
361
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Trogi” by Justinus draws attention. Some historical works translated into Russian in the first years of the 18th century were published later.

Among these are the first translations of Constantin Manasses’ Chronicle, Titus Livy’s “From the Founding of the City,” Cornelius Nepos’ “Lives of Famous Men,” Lucius Annaeus Florus’ “A Brief History of Rome” draws attention. These translations are preserved as manuscripts in major libraries such as the Russian National Library, the Library of the Russian Academy of Sciences, the State Public Library, and the Russian National Library.

Among its translators are famous poets such as Antioch Dmitrievich Kantemir, as well as essential names in the history of culture, such as Stepan Petrovich Krashennikov, Vasily Egorovich Teplov, Grigoriy Andreyevich Poletika, Ivan Alekseyevich Alekseyev, Andrey Andreyevich Nar-tov, Stepan Ivanovich Pisarev, Mikhail Alekseyevich Alekseev, Nikita Ivanovich Popov.

From the ancient Greek literature, Constantin Manasses’ “Chronicle” and Xenophon’s “Cyropaedia,” the intermediary language is Latin; Xenophon’s book containing Socrates’ memoirs, Diodoros’ “History Library,” Pausanias’ “Description of Greece” and Plutarchus’ “Moralia” were translated from the original language Ancient Greek. Polybius’ “History” and Plutarchus’ “Parallel Lives” are from French as the intermediary language; Herodotus’ “History,” on the other hand, was translated from German to Russian as the intermediary language. From ancient Roman literature, Quintus Curtius Rufus’s “History of Alexander the Great of Macedon,” Titus Livius’ “From the Founding of the City,” Cornelius Nepos’ “Lives of Famous Men,” Velleius Paterculus’ “Historiae Romanae Libri Duo,” Josephus Flavius’s “History of the Jewish War,” Justinus’s “Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi” are originally from Latin; Lucius Annaeus Florus’ “A Brief History of Rome” and Valerius Maximus’s “Factorum et dictum memorabilium libri novem” were translated into Russian from Polish, the intermediary language. Historical works from ancient literature in 18th century Russia were mostly translated from the original languages of Ancient Greek and Latin. Apart from these, French, German, and Polish are intermediary languages.

The translators of historical works, educated in the best schools of Russia, such as Kyiv-Mogilyan, Slavic-Greek Latin Academy, and Moscow University, are fluent in several foreign languages. Thanks to them, the Russian reader in the 18th century had the opportunity to meet with the main historical works of Ancient Greek and Roman literature.

gor

Sitti Zübeyde'den Zümrüd Hatun'a Bir Türbenin Kimliği Meselesi

An Identity Matter of a Tomb: From Sitti Zubaidah to Zumurrud Khâtûn

Abdulhamit DÜNDAR*

Öz

Bu çalışma, Bağdat'ın batı yakasının güneyinde bulunan ve Abbâsi Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın Türk asıllı annesi Zümrüd Hatun'a nispet edilen konik formlu mukarnas kubbeli türbenin kimliği, mimari özellikleri ve sembolizmi konularını ele almaktadır. Mukarnas kubbe Ortaçağ İslam türbe mimarisinin en dikkat çekici özelliklerinden kabul edilmektedir. Mave-râünnehir'den Endülüs'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada örneklerine rastlanan bu karakteristik yapıların önemli bir kısmı 5/11. yüzyıl ile 7/13. yüzyıl arasına tarihlendirilmekte olup, bu özelliğe sahip yapılar alimler, büyük mutasavvıflar ve dindarlığıyla öne çıkan devlet adamlarına aittir.

7/13. yüzyılın başlarına tarihlenen Zümrüd Hâtun Türbesi, Abbâsiler döneminden günümüze kalan mukarnas kubbeli türbelerin nadir mimari örneklerinden kabul edilmektedir. Sekizgen planlı göveden kubbeye geçişin on altı hücreden oluşan tromplar'la sağlanması, mukarnas hücrelerine yerleştirilen aydınlatma delikleri ve beden duvarlarının dış cephelerinde uygulanan hezârbâf tuğla işçiliği, yapıyı bu mimari tarzın 7/13. yüzyıldaki en seçkin örneklerinden biri olarak öne çıkarmaktadır.

1780 yılında kayda alınan ancak günümüze ulaşmayan türbe kitabesinde, burada Halife Hârûnürreşîd'in hanımı Zübeyde bint Ca'fer'in medfun olduğu yazmakta ve türbe halk arasında Sitti Zübeyde adıyla bilinmekteydi. 20. yüzyılın başlarında yapılan araştırmalarda, türbede bulunan kitabenin üslup ve içerik yönünden yapının mimari özellikleriyle uyumlu olmadığı, türbenin tipik bir 7/13. yüzyıl eseri olmasına rağmen kitabesinin daha geç bir tarihe ait olduğu, Zübeyde'nin mezarının ise türbenin yaklaşık altı kilometre kuzeyinde bulunduğu dair deliller ortaya konmuştur. 1900-1950 yılları arasında neşredilen bir dizi çalışmayla türbenin Halife Nâsır-Lidînillâh'ın annesi Zümrüd Hatun'a ait olduğu görüşü benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağdat, Sitti Zübeyde, Zümrüd Hatun, Nâsır-Lidînillâh, Mukarnas

Abstract

This study deals with the architectural characteristics, symbolism, and identity of the conical muqarnas-domed tomb attributed to Zumurrud Khatun, the Turkish mother of Abbasid Caliph Nasir Li-Dîn Allah, located in the south of the west bank of Baghdad. The muqarnas dome represents a remarkable feature of medieval Islamic mausoleum architecture. Many of these distinctive structures, found across a vast geographic expanse from Transoxiana to Andalusia, can be dated back to the 5/11th and 7/13th centuries. These architectural features were often associated with renowned scholars, mystics, and statesmen known for their piety.

Makale Geliş Tarihi: 19.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 12.05.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: DÜNDAR, Abdulhamit. "Sitti Zübeyde'den Zümrüd Hatun'a Bir Türbenin Kimliği Meselesi". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 363-385. DOI: 10.19060/gav.1498993

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: abdulhamit.dundar@ikc.edu.tr, ORCID 0000-0002-3126-6640.

gazi

Akademik
Bakış
363
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

The Zumurrud Khatun Tomb, dating from the early 7/13th century, stands out as an exceptional architectural specimen of muqarnas-domed tombs from the Abbasid era. The transition from the tomb's octagonal base to the dome is ingeniously achieved through squinches comprising sixteen cells, complemented by light holes within the muqarnas cells and exterior hezârbâf brickwork. These elements firmly place the building within the architectural style of the 7/13th century, marking it as one of the century's most outstanding examples.

Historical records once referred to this tomb as "Sitti Zubaidah." However, research conducted in the early 20th century uncovered discrepancies between the tomb's inscription, which recorded the burial of Zubaidah bint Ja'far (the wife of Caliph Hârûn al-Rasheed), and the architectural style and content of the tomb. It was revealed that Zubaidah's actual tomb was situated approximately six kilometers north of this location. Subsequently, a series of studies published between 1940 and 1950 shifted the prevailing view, suggesting that the tomb belonged to Zumurrud Khatun, the mother of Caliph Nasir Li-Dîn Allah.

Key Words: Baghdad, Sitti Zubaidah, Zumurrud Khatun, Nâsır-Li-Dîn Allah, Muqarnas.

Giriş

Bu çalışmada, Bağdat'ın batı yakasındaki Ma'rûf el-Kerhî Türbesi'nin yaklaşık 250 metre güney batısında bulunan ve Halife Nâsır-Lidînillâh'ın annesi Zümürüd Hatun'a (ö. 599/1203) nispet edilen mukarnas kubbeli türbenin kimliği, mimari özellikleri ve sembolizmi konularının incelenmesi amaçlanmıştır. Konu, türbenin kimliği meselesi ve mimari özellikleri olmak üzere iki ana başlık altında mütalaa edilmiştir. Mimari özellikler başlığı altında mukarnas kubbe mimarisinin menşei ve sembolizmi konuları ele alınmıştır.

20. yüzyılın başına kadar Bağdat halkı arasında Hârûnürreşîd'in hanımı Zübeyde bint Ca'fer'e nispetle Sitti Zübeyde adıyla anılan türbenin Zübeyde'ye ait olamayacağını delilleri 1901 yılında Guy Le Strange tarafından *Baghdad During the Abbasid Caliphate* adlı eserde ortaya konmuştur.¹ 1912 yılında neşrettiği 1907-1908 yıllarına ait saha araştırması raporunda Louis Massignon, delillerin yetersiz olduğunu öne sürerek Le Strange'ın iddiasını reddetmiştir.² Sanat tarihi perspektifinden türbeyi ilk defa kapsamlı bir araştırmanın konusu yapan Ernst Herzfeld ve Friedrich Sarre ise Le Strange'ın delillerini zayıf bulmakla birlikte, mimari özellikleri itibariyle türbenin tipik bir 7/13. yüzyıl eseri olduğunu ortaya koyarak, türbenin Zübeyde bint Ca'fer'e ait olamayacağını zımnen kabul etmişlerdir.³ Türbenin kimliği üzerine cereyan tartışma sıcaklığını korurken Anistas Mari Kermeli 1928 yılında türbenin kimliğinin tespiti için *Luğatü'l-Arab* dergisinden bir çağrı yapmıştır.⁴ Mustafa Cevad 1947 yıllarda neşrettiği makalesinde yapının kimliği meselesini etraflı bir biçimde tartışmış, türbenin Halife Nâsır-Lidînillâh'ın annesi Zümürüd Hatun'a ait olduğunu iddiasını ve delillerini ortaya

1 Guy Le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, Cosmo Classics, New York 2011, s. 350-352.

2 Louis Massignon, *Mission en Mesopotamie (1907-1908)*, Imprimerie de L'institut Français D'Archeologie Orientale, Kahire, 1912, C. 2, s. 109-110.

3 Friedrich Sarre, Ernst Herzfeld, *Archaologische Reise Im Euphrat-Und Tigris-Gebiet*, C. 2, Verlag, Berlin 1920, s. 173.

4 Anistas Mari el-Kermeli, "Kabrü'l-İmâm Ebî Yûsuf Sahibu Ebî Hanîfe", *Lüğatü'l-Arab*, C. 10, S. 1, Bağdat 1928, s. 754-755.

giriş

koyarak Kermeli'nin çağrısına karşılık vermiştir⁵. Yapının modern literatüre Zümrüd Hatun Türbesi olarak anılması büyük oranda Mustafa Cevad'ın iddiasına dayanmaktadır.⁶

Türkçe literatürde ilk defa Abdüsselâm Uluçam 1985 yılında sunduğu bir tebliğde türbenin tarihi ve mimari özelliklerini özet bir biçimde ele almıştır.⁷ Uluçam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri* adlı eserinde de yapının mimari özelliklerini incelemiş, ancak her iki çalışmasında da türbenin kimliğiyle alakalı tartışmanın kaynağını teşkil eden batılı kaynaklara referans vermeksizin Arapça literatüre işaret ederek Mustafa Cevad'ın görüşünü kabul etmiştir.⁸

Bu çalışma, 1901 yılında Guy Le Strange'in itirazıyla başlayan kimlik tartışmasını kronolojik olarak ele almakta, türbenin Zümrüd Hatun'a aidiyetini güçlü bir biçimde savunan ve sonraki literatürde yapının Zümrüd Hatun Türbesi adıyla anılmasını sağlayan Mustafa Cevad'ın 1947'deki çalışmasına kadar yaklaşık yarım asır devam eden kimlik tartışmasının hikayesini bir bütün olarak ortaya koymaktadır. Çalışma ayrıca, iki yüz elli yıldan daha uzun bir süre boyunca Sitti Zübeyde adıyla bilinen türbenin adının nasıl ve hangi gerekçelerle Zümrüd Hatun Türbesi adını aldığı delillerini sorgulamaktadır.

Zümrüd Hatun

Zümrüd Hatun, Halife Müstazî-Biemrillâh'ın (566-75/1170-80) Türk asıllı cariyesidir. Müstazî lakabıyla hilafet makamına geçmeden önce 553/1158 yılında kocası Emir Hasan b. Yusuf'tan Ahmed (Nâsır-Lidînillâh) adında bir erkek çocuk dünyaya getirerek hür kadın (ümmü veled) statüsü kazanmıştır.⁹ Eşinin vefatıyla beraber Nâsır-Lidînillâh (575-622/1180-1225) lakabıyla hilafet makamına gelen oğlu Ahmed'in saltanat yıllarında hanumefendi (Seyyide/Sitt) ve halife annesi (ümmü'l-halife) unvanlarına sahip olmuştur. Dindarlığı, hayırseverliği ve cömertliğiyle bilinen Zümrüd Hatun, Abbasi halifelerinin anneleri ve hanımları arasında hacca giden nadir kişilerden olup bu yönü ile de kayıtlara geçmiştir.¹⁰ 585/1190 senesi hac mevsiminde

5 Abdulhamit Düandar, "Iraklı Türkmen Tarihçi ve Dilbilimci Âlim Prof. Dr. Mustafa Cevad'ın Hayatı ve Eserleri", *Uluslararası Tarihte ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Sempozyumu*, Ed. Abduhalik Bakır, Ahmet Altungök, Kerkük Vakfı, İstanbul 2018, s. 65.

6 Mustafa Cevad, "el-'İmârâtü'l-İslâmiyyeti'l-'Atikati'l-Kâime fi Bağdâd", *Sumer*, S. 3/1, 1947, s. 39-50.

7 Abdüsselâm Uluçam, "Irak'taki Mukarnas Kubbeleri Selçuklu Kubbeleri Hakkında", *Vakıflar Dergisi*, C. 21, 1999, s. 254-258.

8 Abdüsselâm Uluçam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 129-130; Uluçam, "a.g.m.", *Vakıflar Dergisi*, C. 21, s. 256-257.

9 Renate Jacobi, "Zumurrud Khâtûn", *EP*, C. 11, s. 571.

10 Abbasi Halifelerinin hanımları arasında yaptıkları hac yolculuklarıyla meşhur olan iki kadın Hârûnürreşid'in hanımı Zübeyde bint Ca'fer ve el-Muktedî-Biemrillâh'ın annesi Erguvan'dır. Bk. Takiyyüddîn el-Fâsî, *el-İkdü's-Semîn fi Târîhi'l-Beledi'l-Emîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, C. s. 399; Mustafa Cevad, *Seyyidâtü Balâti'l-Abbâsi*, Dâru'l-Keşşâf, Beyrut 1950, s. 174-181.

görsel

Akademik
Bakış

365

Cilt 17

Sayı 34

Yaz 2024

mutantan bir kafil eşliğinde Hicaz'a giden Zümrüd Hatun, tarihlere konu olan hac ziyareti sırasında Haremeyn bölgesinde çok sayıda inşa, tecdid ve tamir faaliyetlerinde bulunmuştur.¹¹ Hac yolu güzergahında inşa ettirdiği su tesisleriyle yüzyıllarca adından söz ettiren Zübeyde'yi kendisine örnek aldığı anlaşılan Zümrüd Hatun, onun inşa ettirdiği kuyuları ve su tesislerini yenilemiş, Haremeyn'de ribat, türbe, kuyu, havuz ve sebil gibi kamu hizmet binaları kurmuştur. Tarihçilerin kaydına göre, hac ziyareti sırasında yaklaşık 300 bin dinar sadaka vermiş ve iki bin deve kurban ederek dağıttırıştır.¹²

599 yılı Cemâziyelevvel ayında (Ocak/Şubat 1203) vefat eden Zümrüd Hatun'un cenaze namazını oğlu Nâsır-Lidînillâh, Dârü'l-Hilâfe'nin Selam Avlusu'nda kıldırıştır. Hatunun naaşı, oğlu Nâsır-Lidînillâh ve Vezir İbn Mehdî'nin yer aldığı bir alay eşliğinde saraydan Dicle sahiline kadar yaya olarak götürülmüştür. Dicle kıyısında tekneye bindirilen tabut Kurayye mevkiinde batı kıyısına çıkarılmıştır. Cenazenin Dicle'den geçişi sırasında tekne de bulunan tüm devlet erkanı ayakta beklemiştir. Kurayye'de kıyıya çıkan cenaze alayı türbeye kadar yürüyüşüne devam etmiştir. Bu yürüyüş sırasında, son derece şişman olduğu belirtilen Vezir İbn Mehdî'nin¹³ dinlenmek için sık sık mola verdiği kaydedilmiştir.¹⁴

Zümrüd Hatun'un muhallefatından çıkan altın, gümüş, mücevher gibi takılarla giysileri ve kıymetli eşyaları oğlu Nâsır-Lidînillâh'ın emriyle köleleri ve cariyelerine dağıtılmıştır. Zümrüd Hatun'un vefatı üzerine bir aylık süreyle resmi yas ilan edilmiştir. Yas günlerinde Bağdat'ın önde gelen şairleri halifenin annesi için mersiyeler yazmış, bu mersiyelerden bir kısmı günümüze ulaşmıştır.¹⁵ Vasiyeti üzere, vefatından önce Ma'rûf el-Kerhî türbesinin yakınında kendisi için inşa ettirdiği türbeye defnedilmiştir. Günümüzde Zümrüd Hatun Türbesi veya Sitti Zübeyde adıyla bilinen Bağdat'ın batı yakasındaki mukarnas kubbeli türbe, mimari özellikleriyle kendi türünün en göz alıcı örneklerinden kabul edilmektedir.¹⁶

Mısır koçanı ve çam kozalağı formundaki dokuz katmanlı konik kubbeli türbe, benzer tarzda inşa edilmiş doğu yakasındaki Ömer es-Sühreverdi (ö. 632/1234) türbesiyle birlikte Bağdat'ta Abbasiler döneminden kalan nadir tarihi yapılarıdır. Mimari özelliği ve gövde duvarlarının dış cephelerinde uygulanan hezârbâf¹⁷ tuğla işçiliğiyle tipik bir 7/13. yüzyıl eseri

- 11 Fâsî, *a.g.e.*, C. 6, s. 399; İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Dârü'l-Kütüb, Kahire ty., C. 6, s. 182.
- 12 Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Tevârihi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât vd., Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dımaşk 2013, C. 22, s. 128.
- 13 Vezir İbn Mehdî için bkz. Halil İbrahim Hançabay, "Nâsır-Lidînillâh Dönemi Vezirleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 29/2, Aralık 2020, s. 417-418.
- 14 Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, C. 22, s. 132; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Hicr, Kahire 1998, C. 13, s. 35.
- 15 İbnü's-Sâî, *el-Câmü'l-Muhtasar fi 'Unvâni't-Tevârih ve 'Uyûni's-Siyer*, nşr. Mustafa Cevad, *Matbaatü's-Süryâniyyeti'l-Katolikiyye, Bağdat 1934*, s. 279.
- 16 İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâi Ebnâi'z-Zamân*, C. 3, thk. İhsan Abbas, Dârü Sâdır, Beyrut 1900, s. 504.
- 17 Genellikle sırlı tuğlalar kullanılarak duvarların dış cephelerinin geometrik desenler ve

görsel

kabul edilen türbenin¹⁸, vefatından kısa bir süre önce Zümrüd Hâtûn tarafından inşa ettirildiği kabul edilmektedir.¹⁹

Zümrüd Hatun Türbesi'nin (Türbetü Ümmil Halife) 588/1190 senesinden önce inşa edildiği anlaşılmaktadır.²⁰ Türbeyle ilgili kayıtlar, türbe ve kütüphanesinin yanında müderris, muid ve kapıcı gibi görevlileriyle Şâfiî fikhî üzere tedrisat yapılan bir medresenin, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ve dönemin meşhur Hanbelî vaizlerinin haftanın belirli günlerinde vaaz meclisleri kurdukları bir ribat ve mescidin bulunduğu işaret etmektedir. Böylece türbenin mescit, medrese ve ribattan meydana gelen yapılar topluluğunun bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Medreseye yapılan atamalar ve türbenin de içinde yer aldığı yapılar topluluğuyla ilgili son derece sınırlı bilgiler içeren atıflar dışında Osmanlı son dönemine kadar yapılarla ilgili mufassal bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Bağdat valisi Hasan Paşa'nın, 1131/1718 yılında hanımı Ayşe Hatun'u Zümrüd Hatun'un yanına defnettirmesi vesileyle tadilattan geçirilen türbenin yanına fakirler, garipler ve yolcular için bazı yeni binalar eklettirmesi, tarihi külliyenin 18. yüzyılın başlarında kapsamlı bir tadilattan geçtiğini göstermektedir.²¹

Ma'rûf el-Kerhî Türbesi'nin etrafı, vefat ettiğinde onun yakınına defnedilmeyi isteyen muhipleri ve müntesiplerinin mezarlarıyla dolarken, tasavvufa ve tasavvuf erbabına son derece hürmetkâr olduğu bilinen Zümrüd Hatun'un da bu geleneğe uygun şekilde türbesini Ma'rûf'un yakınına yaptırdığı anlaşılmaktadır.²² Vefatından sonra bazı hanedan mensuplarıyla devlet ricalinden önde gelen kimselerin Zümrüd Hatun'un yanına defnedilmesi ise Ma'rûf el-Kerhî'den ayrı olarak zaman içinde Zümrüd Hatun'un mezarının etrafında seçkinlerin mezarlarını ihtiva eden bir hazirenin ortaya çıktığına işaret etmektedir.

Sibt İbnü'l-Cevzî'nin kaydına göre, 19 veya 29 Rebûlevvel 598/17 veya 27 Aralık 1201 tarihinde vefat eden Halife Nâsır-Lidîmillâh'ın Türk asıllı diğer hanımı Benefşe Hatun, Zümrüd Hatun'un vefatından yaklaşık on bir yıl önce kendisi için inşa ettirdiği türbeye defnedilmiştir. Benefşe Hatun'un tekfin ve

- ma'kılı hat yazılarıyla hareketlendirilmesi uygulamasına *bin dalga* anlamına gelen *hezâr-bâf* adı verilmiştir. Bkz. K.A.C. Creswell, *A Short Account of Islamic Architecture*, ScholarPress: Aldershot 1989, s. 186.
- 18 Friedrich Sarre, Ernst Herzfeld, *Archaologische Reise Im Euphrat-Und Tigris-Gebiet*, C. 2, Verlag, Berlin 1920, s. 176.
- 19 ودفنت في التربة التي بنتها لنفسها Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), C. 10, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1997, s. 192; Aynı şekilde İbn Kesîr de Ma'rûf el-Kerhî Türbesi'nin yanında kendisi için bir türbe inşa ettirdiğini açık bir biçimde ifade etmektedir. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 13, s. 44; İbnü's-Sâî, çok meşhur olan türbesini bizatihi kendisinin inşa ettirdiği kaydını düşmüştür. İbnü's-Sâî, *a.g.e.*, s. 102; Uluçam türbenin 589/1193'te yaptırılmış olduğunu kaydetmiştir. Abdüsselâm Uluçam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 129.
- 20 Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, C. 22, s. 6, 67, 94, 114, 205, 235.
- 21 Mustafa Cevad, "el-İmârâtü'l-İslâmiyyeti'l-'Atîkati'l-Kâime fi Bağdâd", s.48.
- 22 Ma'rûf el-Kerhî Türbesi'nin, Bâbü'd-Deyr (Manastır Kapı) adıyla bilinen mezarlığın içinde yer aldığı ve Ma'rûf'un mezarının civarında defnedilmenin mutasavvıflar arasında bir tercih sebebi olduğu ifade edilmiştir.

görsel

teçhiziyle bizzat ilgilenen Zümrüd Hatun, merhume kumasının kendisi için inşa ettirdiği türbeye defnedilmesini emretmiştir.²³ Benefşe Hatun'un Zümrüd Hatun Türbesine defnedilmesi ilk bakışta bir çelişki gibi görünse de bunun bir takım siyasi sebeplerinin olduğu anlaşılmaktadır. Nâsır-Lidînullâh'ın hilafet makamına geçmesi sürecinde Benefşe Hatun'un kendisini destekleyenler arasında yer almış olması ise söz konusu sebepler arasında en önemlisidir. Kardeşi Emir Ebû Mansûr'a karşı Ahmed'in veliahtlığını desteklediği için Nâsır-Lidînullâh, hilafet makamına geldiğinde Benefşe Hatun'a izzet ve ikramda bulunmuş, annesiyle aynı sarayda yaşamasına izin vermiştir.²⁴

Zümrüd Hatun Türbesi'nin içine defnedilen isimlerden biri de Halife Nâsır'ın evlatlarından Veliht Ebû'l-Hasan Ali'dir (ö. 612/1216). Tâc Sarayı'nın avlusunda kılınan cenaze namazının ardından Emir Ali'nin naaşı babaannesi Zümrüd Hatun'un türbesine götürülmüş, türbenin içinde (*tah-te'l-kubbe*) onun yanına defnedilmiştir.²⁵ Emir Ali, vefatından kısa bir süre önce Vezir İbn Mehdi'nin girişimiyle veliahtlıktan el çektirilen ağabeyi Emir Ebû Nasr Muhammed'in (Zâhir-Biemrillâh) yerine veliaht tayin edilmiştir. Ancak veliaht tayin edilmesinden kısa bir müddet sonra hastalanarak vefat edince, Nâsır'ın tek erkek vârisi olan Ebû Nasr Muhammed tekrar veliaht ilan edilmiştir.²⁶ Bu bilgilerden hareketle, türbenin içinde Abbâsi ailesinden üç kişinin mezarının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Zümrüd Hatun Türbesi'nin yakınına defnedildiği bilinen isimlerden biri de Halife Nâsır'ın memlûklerinden Necâh b. Abdullah eş-Şerâbî'dir. Cenaze namazını halifenin bizzat kaldırması, saray halkının Bedriyye Kapısı'ndan çıkarılan tabutun önünde Saray Camii'ne (Câmiü'l-Kasr) kadar yürümesi, Saray Camii'nde cenazenin önünde yüz inek, bin koyun, yüz tepsi hurma, başlarının üzerinde ekmek taşıyan yüz hamal, yine başlarının üzerinde gül suyu taşıyan yirmi hamal ile görkemli bir cenaze merasimi düzenlenmesi ve halifenin annesinin mezarının yakınına defnedilmesi Necâh eş-Şerâbî'nin Halife Nâsır-Lidînullâh nezdindeki konumunu ve itibarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Necâh b. Abdullah'ın naaşı Saray Camii'ndeki cenaze namazının ardından batı yakasına geçirilerek Zümrüd Hatun Türbesi'nin önüne defnedilmiştir. Necâh'ın terekesinden çıkan 500 cilt kitap Ümmü'l-Halife Türbesi'ne vakfedilmiş ve kitapların üzerine Şerâbî'nin ismi yazılmak suretiyle tesis edilen vakıf kütüphanede ismi yaşıatılmıştır.²⁷

Zümrüd Hatun'un türbesiyle ilgili erken döneme ait kayıtların incelenmesinin ardından, türbenin kimliğiyle alakalı iddialar ve bunların delillerine temas etmek yerinde olacaktır.

23 Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, C. 22, s. 125; Mustafa Cevad, *Seyyidâtü Balâti'l-Abbâsi*, s. 172.

24 Mustafa Cevad, *Seyyidâtü Balâti'l-Abbâsi*, s. 178-179.

25 ودفنتها في تربتها المجاورة لمعروف الكرخي Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, C. 22, s. 205.

26 Hançabay, "a.g.m.", 417-418.

27 Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, C. 22, s. 235.

Türbenin Kimliği Meselesi

Bağdat'ın batı yakasında, Ma'rûf el-Kerhî türbesiyle günümüzde Bağdat Tren Garı arasında²⁸ bulunan anıt mezar, 1195/1780 yılına kadar bir türbe ve camiye içeriyordu ve 18. yüzyıldan bu yana şehir sakinleri arasında *Sitti Zübeyde* adıyla bilinmekteydi. Halk arasındaki bu bilgi, 18. yüzyılda kayda alınmış ancak bugün bulunmayan türbe kitabesi ve 19. yüzyıl Bağdat vilayet salnameleri tarafından da teyit edilmektedir. Söz konusu kitabe metni, seyyah Carsten Niebuhr'un 1780'de yapıyı ziyareti sırasında tuttuğu kayıt sayesinde günümüze ulaşmıştır. Türbenin bitişiğinde yıkık durumda bulunan camî enkazının Bağdat valisi Büyük Süleyman Paşa (1780-1782) zamanında batı yakasının surlarının inşasında kullanılmasından önce mescit ve türbeyi bir arada gördüğünü ifade eden Niebuhr, türbenin Hârûnürreşid'in hanımı ve aynı zamanda Ebû Ca'fer el-Mansûr'un torunu Zübeyde'ye ait olduğunu yazmaktadır.²⁹

Niebuhr, türbeyi ziyaretinden önce Vali Hasan Paşa'nın hanımı Ayşe Hatun buraya defnedilirken türbenin tadilatından geçirdiğini ve türbenin yanına bazı yeni binaların eklendiğini ifade eder. Uzun yıllar Bağdat'ta yaşayan Sir H. Rawlinson ise herhangi bir kaynak belirtmeksizin o vakitler bilinen adıyla Sitti Zübeyde türbesinin ilk defa 212/827 yılında inşa edildiğini kaydetmiştir.³⁰ Ancak bu tarih Zübeyde'nin vefatından dört yıl öncesine tekabül eder.³¹ Felix Jones'un 1846 yılında gerçekleştirdiği Irak gezisine dair notları arasındaki "Tomb of the Lady Tobeideh from the North" başlığını taşıyan çizimde ise türbenin yanında başka bir yapının bulunmadığı görülmektedir.³² Türbeyle ilgili batılı kaynaklarda verilen bilgilerin değerlendirmesinin ardından, yapının kimliğiyle ilgili tartışmaların merkezinde yer alan Niebuhr'un kayda aldığı iki kitabe metnini incelemek yerinde olacaktır.

Niebuhr'un kayda aldığı kitabe metni şu şekildedir:

28 89JF+M5F, Baghdad, Iraq

29 Niebuhr, seyahatnamesinde çizdiği Bağdat haritasında türbeyi işaretlediği 12 numaralı nokta hakkında şu açıklamalara yer vermiştir: "Haritadaki 12 sayısı eski, küçük bir kuleye işaret etmektedir. İçinde, 216/831 senesinde vefat etmiş olan, Arap tarihinin meşhurlarından Halife Hârûnürreşid'in hanımı Zübeyde'nin kabri bulunmaktadır. 1131/1718 senesinde Hasan Paşa vefat eden hanımı, Mustafa Paşa'nın kızı Ayşe'yi Seyyide Zübeyde'nin kabrinin yanına defnetmiş, hanımının mezarına vefat tarihini gösteren büyük bir mermer kitabe yazdırmıştır. Sonra yapıyı tamir ettirip güçlendirmiş, türbenin yanında yolcular, fakirler ve kimsesiz gariplerin kalabileceği birkaç konut yapılmasını emretmiştir. Bkz. Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliengenden Laendern II*, Reprint of the Edition Copenhagen: Möller 1778, ed. Fuat Sezgin, *The Islamic World in Foreign Travel Accounts* C. 12 (içinde), Frankfurt 1994, s. 300.

30 Guy Le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, s. 351.

31 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, C. 10, s. 278; Sibî İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, C. 14, s. 155; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî 1998, C. 5, s. 314.

32 J. Felix Jones, *Journal of A Steam-Trip to the North of Baghdad Performed in April 1846; Memoirs by Commander James Felix Jones*, Ed. R. Hughes Thomas, Bombay Education Society's Press, Bombay 1857, s. 310-311.

Gazi

Akademik
Bakış

369

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

“Ruhuna Fâtîha! Bu, merhûme ve mağfûre, kesintisiz devam eden hayırlara (hayrât-ı câriyeye) mufavvak olan, Abbâsi halifelerinden Ca’fer b. Mansûr ed-Devânîkî’nin kızı, Hârûnürreşîd’in zevcesi Sitti Zübeyde’nin kabridir. O, 216 (831) senesinde vefat etmiştir.”³³

Massignon’un da işaret ettiği üzere,³⁴ bu kitabenin dikkat çeken en önemli özelliği, Abbâsîler döneminde çok rastlanmayan, Osmanlı dönemi mezar taşlarında ise sıklıkla kullanılan bir dua kalıbıyla başlıyor olmasıdır. Bunun yanı sıra kitabede lakap ve unvanların yerli yerinde kullanılmadığı, dil ve üslup bakımından Abbâsîler dönemi epigrafisinin özelliklerini taşımadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Mansûr lakabının lâm-ı tarifsiz imla edilmesi, Abbâsîler dönemi resmi yazışmalarında halifelerin isimlerinden önce ve sonra kullanılması zorunlu olan unvan ve dua formüllerinin yer almaması, Zübeyde isminden önce es-seyyide (السيدة) yerine, 6-7/12-13. yüzyılda yaygın olan es-sitt (سث) ifadesinin tercih edilmesi gibi karineler Niebuhr’un kayda aldığı kitabenin sahit, otantik bir kitabe olmadığı yönünde kanaat oluşturmaktadır. Ayrıca Ebû Ca’fer el-Mansûr’un işçi ve sanatkârların ücretlerinin hesaplanmasında çok hassas davranması münasebetiyle kendisine yakıştırma yoluyla verilen ve “metelik babası” anlamına gelen *Ebü’d-Devânîk* veya *ed-Devânîkî* lakabının³⁵ torunu Zübeyde’nin mezarına yazılması da kitabenin Abbâsîler dönemine ait olamayacağı kanaatini güçlendiren bir başka husustur. Barındırdığı tüm çelişkilere rağmen Zübeyde’nin vefat tarihinin (216/831) kitabe metninde doğru verildiği görülmektedir. Sonuç olarak, Niebuhr’un kayda aldığı bu kitabenin en geç 18. yüzyılın başında okunamaz halde olduğu anlaşılan daha eski bir kitabenin yerini aldığı varsayımında bulunmak mümkündür. Türbenin kimliğini tespit noktasında kritik bir önemi haiz olan Niebuhr’un naklettiği bu metin, aynı zamanda türbenin Zübeyde’ye aidiyetini şüpheli hale getiren kanıtlardan biri haline gelmiştir. Niebuhr’un kayda aldığı ikinci mezar kitabesi 1718’de vefat eden Hasan Paşa’nın zevcesi Ayşe Hatun’a ait olup mezar kitabesi şu şekildedir:

“Ruhuna Fâtîha! Bu, merhume, mağfûre, sâliha, afile, Allah’ın razı olacağı fiilleri yapmaya ve ilahî rızayı celb edecek amellere koşan, Sultan Mehmed Han aleyhîrrahmeti ve’l-ğufrânın musahibi merhum Mustafa Paşa’nın kerimesi ve düstürü’l-mükerrem ve vezîri’l-efham Bağdat valisi Ebu’l-Hayrât Hasan Paşa’nın -Allah sevdiği ve razı olduğu şekilde iyilikleri ona kolay kılsın- zevcesi Aişe Hanım’ın kabridir. 1131 senesi Ramazân-ı şerîfinin 27’si Kadir Gecesi’nde vefat etmiştir.”³⁶

33 إلى روحها الفاتحة هذا قبر المرحومة المغفورة الموقفة للخيرات الجارية سث زبيدة بنت جعفر بن منصور الوائقي وزوجة Bkz. Carsten Niebuhr, a.g.e., 300-s. 301. هارون الرشيد خلفاء من بني العباس توفيت في سنة مائتين و ست عشر

34 Louis Massignon, *Mission*, C. 2, s. 109.

35 Nahide Bozkurt, “Mansûr”, *DİA*, C. 28, s. 6.

36 إلى وحها الفاتحة هذا قبر المرحومة المغفورة الصالحة العفيفة الساعية إلى الأفعال المرضية والأعمال التي تستجلب مرضات الالهية، عايشة خانم بنت المحوم مصطفى پاشا مصاحب السلطان محمد خان عليه الرحمة والغفران، وزوجة دستور المكرم والوزير الأفخم والي بغداد دار السلام أبو الخيرات حسن پاشا يسر الله له الخير كما يحب ويرضى ويشاء توفيت في شهر رمضان السابع من سنة ثمان مائة وألف Bkz. Niebuhr, a.g.e., s. 301.

Hârûnürreşîd'in hanımı Zübeyde bint Ca'fer'e³⁷ nispetle Sitti Zübeyde adıyla bilinen türbe hakkındaki mevcut tarihi veriler yapının kimliğiyle ilgili kesin bir sonuca ulaşmayı mümkün kılmazken, türbenin Halife Nâsır-Lidî-nillâh'ın annesi Zümrüd Hatun'a aidiyeti hususu da hala tartışmalıdır. Yapının kimliğiyle ilgili tartışmayı 1901 yılında yayımlanan *Baghdad During the Abbasid Caliphate* adlı eserinde serdettiği görüşüyle Guy Le Strange'in başlattığı anlaşılmaktadır. Le Strange, kendisinden yaklaşık bir buçuk asır önce Alman Seyyah Niebuhr'un Bağdat ziyareti sırasında kayda aldığı türbe kitabesini incelemiş ve kitabede yer alan bilgilerle İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târih*'inde verdiği bilgilerin çeliştiği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca elde ettiği veriler ışığında söz konusu türbenin Zübeyde'ye ait olma ihtimalinin bulunmadığını ortaya koymuştur.³⁸ Le Strange bu türbenin, 12. yüzyılda İbn Cübeyr'in tarif ettiği, 1327'de ise İbn Battûta'nın Basra Kapısı Mahallesi'ne giden yolun kenarında yüksek kubbeli mükemmel bir bina olarak tanımladığı ve içindeki mezarın başında "Burası Ali b. Ebî Tâlib'in soyundan gelen Avn'ın kabridir" yazdığını beyan ettiği türbe olabileceği ihtimalini dile getirmiştir.³⁹

Louis Massignon, İbnü'l-Esîr'in metninin böyle bir sonucu zorunlu olarak doğurmayacağını vurgulayarak Le Strange'in iddiasını reddetmiştir. 1907-1908'de Bağdat'taki tarihi yapılar üzerine yaptığı araştırma sonuçlarına yer verdiği raporunda Massignon, Niebuhr'un kayda aldığı metni inceledikten sonra Guy Le Strange'in İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil*'inden yaptığı istidlallerin kesin bir bilgi ortaya koyamadığını, dolayısıyla Niebuhr tarafından kaydedilen kitabenin orijinal olmamakla birlikte Zübeyde'nin türbesindeki eski bir kitabenin yerine konulmuş olabileceğini ileri sürmüştür.⁴⁰ Ancak Le Strange'e yönelttiği eleştiride İbnü'l-Esîr'in kaydını yorumlayan Massignon burada, yangından çok yağmadan söz etmiş ve Kâzımeyn'deki türbeleri yakan grubun dönüşte Kerh'teki Zübeyde türbesini de yağmalamış olabileceğini öne sürmüştür.⁴¹ Halbuki Kâzımeyn Meşhed-i mezhepler arası bir çatışma sonucu yandığı halde, mezhebî aidiyetinden ziyade hayırseverliğiyle ön plana çıkan soylu bir hatunun türbesinin Sünniler tarafından yakılmasını gerektirecek mantıklı bir sebep görünmemektedir. Kâzımeyn Meşhed-i'nde çıkan yangını haber veren bir anlatının içinde Zübeyde'nin türbesinin de yandığının vurgulanması, aynı anda birden fazla noktada meydana gelen yangınlardan ziyade, aynı noktada birden fazla yapıya sıçrayan yangına işaret etmektedir. Sonuç olarak İbnü'l-Esîr'in kaydı, Zübeyde'nin türbesinin batı yakasının kuzeyindeki Mûsâ el-Kâzım ve torunu Muhammed b. Ali'nin mezarlarını ihtiva eden meşhur Kâzımeyn Meşhed-i'nin yakınında bulundu-

37 Gülgün Uyar, "Zübeyde bint Ca'fer", *DİA*, C. 44, s. 517-519.

38 Le Strange, *a.g.e.*, 350-352.

39 İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, C. 1, s. 319.

40 Massignon, *a.g.e.*, C. 2, s. 110.

41 Le Strange, *a.g.e.*, 350-351.

görsel

Akademik
Bakış

371

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

ğunu açıkça göstermektedir. Bu noktada tartışmanın üzerinde odaklandığı İbnü'l-Esîr'in söz konusu rivayetini incelemek yerinde olacaktır.

İbnü'l-Esîr'in 443/1051 yılında batı yakasındaki Sünnilerle Şiiler arasında yaşanan çatışmada Sünniler tarafından yağmalanan ve ateşe verilen Kâzımeyn Meşhedi'ndeki yangınla ilgili anlatısında⁴², Halife Emin ile annesi Zübeyde'nin türbelerinin de yandığı açık bir biçimde ifade edilmiştir. İbnü'l-Esîr'in bu kaydı, Zübeyde'nin yetmiş bir yaşında Bağdat'ta vefat ettiği (26 Cemâziyelevvel 216 / 11 Temmuz 831),⁴³ Kureyş Kabristanı'nda (Mekâbiru Kureyş) babası Ca'fer ve oğlu Emîn'in kabirlerinin yanına defnedildiği hakkındaki kayıtlarla birlikte mütalaa edildiğinde, Zübeyde'nin mezarının Kâzımeyn Meşhedi'nin yakınında olduğu açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.⁴⁴ Ayrıca, Ma'rûf el-Kerhî türbesinin yakınında bulunan ve Zübeyde'ye nispet edilen mahrûtî kubbeli türbeyle Kâzımeyn Meşhedi arasında yaklaşık 6 kilometre mesafe bulunduğu dikkate alındığında, konik kubbeli türbenin Hârûnürreşîd'in hanımı Zübeyde'ye ait olması son derece zayıf bir ihtimal olmaksızın öteye gitmemektedir.

Massignon, Zübeyde'nin kabrinin söz konusu olaylar sırasında başka bir yerde çıkan yangın sebebiyle yanmış olabileceğini ileri sürmektedir. Ancak Zübeyde'nin vefatıyla ilgili kayıtlarda, Kureyş Kabristanı'nda oğlu Muhammed el-Emîn ile babası Ca'fer'in yanına defnedildiği bilgisi, Zübeyde'nin türbesinin Kâzımeyn Meşhedi'nin yakınında olup, söz konusu yangından etkilenen türbeler arasında yer aldığını açık bir biçimde teyit etmektedir. Ayrıca Mûsâ el-Kâzım türbesinin Kureyş Kabristanı'nın bir parçası kabul edilen Bâbu't-Tibn Kabristanı'nda bulunduğu bilgisi⁴⁵, Zübeyde'nin türbesinin Kâzımeyn Meşhedi'yle yakınlığına işaret etmektedir. Bu kanıtlar muvacehesinde Zübeyde'nin kabrinin Kâzımeyn'in yaklaşık 6 km güneyindeki mahrûtî kubbeli türbede bulunması ihtimal dışı görünmektedir.

42 “Çatışmalar Rebülevvelin üçüne kadar (15 Temmuz 1051) devam etti. O gün Sünni taraftan Hâşimî bir zât öldürüldü. Ailesi naaşını bir tabuta koyup Harbiye, Basra Kapısı ve diğer Sünnî mahallelerde dolaştırarak halkı intikam almaya çağırıldı. Daha sonra onu Ahmed b. Hanbel'in yanına defnettiler. Bu defa yanlarında eskisinden çok daha fazla insan toplanmıştı.

Cenazenin defninden hemen sonra Meşhed'e doğru yürüyüşe geçtikleri vakit meşhedin kapıları kapatıldı. Fakat suru delip kapıcıları tehdit ettiler, onlar da korkup kapıyı açtılar. İçeri girip türbedeki altın ve gümüşten yapılmış kandilleri, mihrabı, örtüleri ve diğer eşyaları yağmaladılar. Türbelerde ve odalarda ne varsa talan ettiler, akşam olunca da geri döndüler.

Ertesi gün daha büyük bir kalabalık toplandı. Doğruca Meşhed'e gidip türbe ve revakları ateşe verdiler. Musa [Kâzım] ve torunu Muhammed b. Ali'nin kabirlerini, bunların kabirlerinin üzerindeki sâc ağacından yapılmış iki kubbeyi ve o civardaki diğer kabirleri yaktılar. Meşhed'in karşısında ve yakınında bulunan Büveyhî emirlerinden Müizzüddeve ile Celâlüddeve'nin türbeleri, rüesa ve vüzera türbeleri, Ca'fer b. el-Mansûr'un türbesi, Emir Muhammed b. er-Reşîd ve annesi Zübeyde'nin türbeleri de yandı. Dünyada benzeri görülmemiş çirkin ve ahlak dışı işler cereyan etti.” Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 8, s. 96; *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. 9, s. 437-438.

43 Gülgün Uyar, “Zübeyde bint Ca'fer”, *DİA*, C. 44, s. 518.

44 Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, C. 14, s. 155.

45 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Dârü Sâdır, Beyrut 1995, C. 1, s. 306.

görsel

Mimari açıdan türbeyi ilk defa ciddi bir incelemenin konusu yapan Sarre ve Herzfeld de tartışmaya dahil olmuş, İbnü'l-Esîr'in kaydının, yapının Zübeyde'ye aidiyeti hususunda herhangi bir şüphe meydana getirmediği sonucuna vararak Massignon'un Le Strange'ye yönelttiği eleştiriyi haklı bulmuşlardır. Öte yandan Sarre ve Herzfeld küçük bazı değişiklikler dışında mimari özellikleri itibariyle yapının 13. yüzyılın başlarına ait olduğu tespitinde bulunarak en azından türbenin Abbâsîlerin ilk devirlerine ait olmadığını zımnen kabul etmişlerdir.⁴⁶ Herzfeld, 1903-1904 kış aylarında ziyaret ettiğinde türbenin hala 1718'de tarif edildiği durumda olduğunu ifade etmiştir.

Kimlik tartışmaları Iraklı tarihçiler arasında "Hangi Zübeyde?" sorusu üzerine yoğunlaşmıştır. İbnü'l-Esîr'in yukarıda zikredilen kaydıyla türbe kitabesi arasındaki çelişkinin farkında olan Âlûsî, türbenin Zübeyde bint Ca'fer dışında Zübeyde isminde başka birine ait olabileceği ihtimalini dillendirmekle yetinmiştir. Türbenin bitişiğinde yer alan caminin 1195/1780-1781 senesinde yıkıldığını, caminin (Mescidü Zübeyde Ümmü Ca'fer) enkazının Süleyman Paşa tarafından batı yakasının surlarının inşasında kullanıldığını ifade etmiştir.⁴⁷

Abdürrezzak el-Hasenî türbenin Irak Selçuklu hükümdarı Sultan Mesud b. Muhammed b. Melikşah'ın hanımı, Sultan Bekyaruk'un kızı Zübeyde'ye (ö. 532/1137) ait olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁸ Ancak Zübeyde bint Berkayaruk Bağdat'ta değil Hemedan'da vefat etmiştir.⁴⁹ Abbâs Azzâvî ise *Türbetü's-Seyyide Zübeyde* başlığı altında ele aldığı yapının, Hârûnürreşid'in hanımı Zübeyde'ye değil Hârûn el-Cüveynî'nin kızı olan Zübeyde'ye ait olduğunu iddia etmiştir.⁵⁰ Ancak Hârûn el-Cüveynî'nin kızı Zübeyde'nin vefat tarihi ve yeri hakkında bilgi vermemiştir.

İsim benzerliği ortak paydasının türbenin kimliğini tespit noktasında kesin bir sonuca götürmeyeceğini düşünen Mustafa Cevad, Bağdat şehriyle iltisaklı Zübeyde ismindeki üç kadının ismine yer vererek, türbenin bunlara ait olamayacağını vefat tarihleri, yerleri ve defnedildikleri mekan bilgisiyle ispat etmeye çalışır.⁵¹ Cevad'ın ve Azzâvî'nin zikrettiği isimlerle birlikte Zübeyde ismini taşıyan toplam altı kadın tespit edilebilmekte, bu isimlerden dördünün Bağdat'ta vefat ettiği, geriye kalan iki kadından birinin Hemedan'da diğerini ise İsfahan'da vefat ettikleri görülmektedir.⁵²

46 Friedrich Sarre, Ernst Herzfeld, *a.g.e.*, C. 2, s. 173.

47 Mahmud Şükri el-Âlûsî, Muhammed Behcet el-Eserî, *Târîhu Mesâcidi Bağdâd ve Âsârahâ*, Matbaatu Dâri's-Selâm, Bağdat 1346/1927, s. 1125-26.

48 Abdurrezzâk el-Hasenî, "Bağdâd", *Dâiretü'l-Maarifi'l-İslâmiyye*, C. 4, Kahire 1933, s. 17.

49 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 97; Zehabi, *Târîhu'l-İslâm*, C. 36, s. 281.

50 Abbâs el-Azzâvî, *Târîhu'l-İrâk Beyne İhtilâleyn*, Şeriketü't-Ticâre ve't-Tibâa el-Mahdüde, 1372/1953, C. 5, s. 199.

51 Cevad, "İmârâtü'l-İslâmiyyeti'l-Atikati'l-Kâime fi Bağdâd", s. 45-46.

52 Zübeyde adını taşıyan bu kadınları vefat tarihlerine göre şöyle sıralamak mümkündür:

1. Zübeyde bint Ca'fer b. Mansûr (ö. 216/831 Bağdat-Kuzeybatı): Hârûnürreşid'in hanımı ve Ebû Ca'fer el-Mansûr'un torunudur. Vefat ettiğinde Kureyş Mezarlığı'nda babası ve oğlu Emin'in mezarının yanına defnedilmiştir. Bk. Gülgün Uyar, "Zübeyde bint Ca'fer",

görsel

Akademik
Bakış

373

Cilt 17

Sayı 34

Yaz 2024

Günümüzde yapının Zümrüd Hatun Türbesi adıyla bilinmesi büyük oranda Mustafa Cevad'ın 1947 yılında *Lüğatü'l-Arab* dergisinde yayınladığı makalesine dayanmaktadır.⁵³ Öte yandan Seyyid Muhammed Said er-Râvî, Cevad'dan önce bu türbenin Zümrüd Hatun'a ait olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁴ Mustafa Cevad, hocası Louis Massignon ile Le Strange arasındaki tartışmanın merkezinde yer alan *el-Kâmil fi't-Târih*'teki kayıt başta olmak üzere, eserlerinde Zümrüd Hatun hakkındaki haberlere yer veren Sıbt İbnü'l-Cevzî, İbnü'd-Dübeysî, İbnü'l-Esir, İbnü's-Sâî, Zehebî ve Safedî gibi tarihçilere dayanarak Sitti Zübeyde adıyla bilinen türbenin 855/1190 tarihinden önce inşa edilmiş olduğu tespitinde bulunmuş ve Halife Nâsır-Lidîmillâh'ın annesi Zümrüd Hatun'a ait olduğu iddiasını güçlü bir biçimde savunmuştur.⁵⁵

“Zümrüd Hatun Türbesi, Sitti Zübeyde'ye nasıl dönüştü?” sorusuna Cevad, türbedeki kitabenin zamanla tahrif olduğunu, Zümrüd isminin başındaki *zel* harfi ile sonundaki *dal* harfi dışındaki harflerin bozulduğunu, Abbasilerden sonra Bağdat'a hakim olan hanedanlar zamanında Zümrüd Hatun ismi fazla bilinmediğinden meydana gelen bozulma sebebiyle Zümrüd kelimesinin yanlışlıkla Zübeyde şeklinde anlaşıldığı ve yapılan bir tamirde Zümrüd'ün Zübeyde'ye dönüşmüş olduğu şeklinde cevap verir.⁵⁶ Cevad, Le Strange'ın itirazının çıkış noktasını teşkil eden Zübeyde bint Ca'fer'in mezarının batı yakasının kuzeyinde bulunduğu bilgisini teyit etmekten başka, Bağdat ile irtibatlı Zübeyde adını taşıyan kadınlar arasında Ma'rûf el-Kerhî'nin kabrinin yakınına defnedilen bir kadın bulunmadığını, Zümrüd Hatun hakkındaki tarihi kayıtların ittifakla O'nun Ma'rûf el-Kerhî türbesinin

DİA, C. 44, s. 517.

2. Zübeyde bint Muizzüdevle (391/1001 İsfahan): Büveyhilerin Irak şubesinin kurucusu olan Muizzüdevle Ahmed'in kızı olan Zübeyde, amcasının oğlu Müeyyidüdevle ile evlenmiş, İsfahan'da vefat etmiştir. Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, C. 14, s. 303.
 3. Zübeyde bint Nizâmülmülk (ö. 470/1078 Bağdat-Doğu): Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün kızı olan Zübeyde, 462 senesinde Halife Muktedî-Biemrillâh'ın veziri Amîdüdevle Muhammed b. Cehîr ile evlenmiştir. Bağdat'ta vefat etmiştir. Dârü'l-Hilâfe'nin Bâbü'l-Âmme Kapısının iç kısmında yer alan babasına ait konağın dahiline defnedilmiştir. Sur içinde defnedilmesi sahip olduğu yüksek konuma işaret etmektedir. Bk. Safedî, *el-Vâfi*, C. 14, s. 120.
 4. Zübeyde bint Sultan Berkyaruk (532/1138 Hemedan): Sultan Berkyaruk'un kızı, Irak Selçuklu hükümdarı Sultan Mesud'un hanımıdır. 532/1138 senesinde Hemedan'da vefat etmiştir.
 5. Zübeyde bint el-Muktefi (ö. 589/1193 Bağdat) Halife el-Muktefi-Liemrillâh'ın kızıdır. Irak Selçuklu hükümdarı Sultan Mesud (ö. 547/1152) ile evlenmiş olup Bağdat'ta vefat etmiştir. Safedî, *el-Vâfi*, C. 14, s. 120.
 6. Zübeyde bint Hârûn el-Cüveynî (706/1307 Bağdat-Doğu): Halife el-Müsta'sım'ın torunu Rabia ile evli olan Hârûn el-Cüveynî'nin kızıdır. Bağdat'ın doğu yakasının kuzeyindeki Meşhedü'n-Nüzûr Mezarlığı'nda annesinin yanına defnedilmiştir. Bk. Azzâvî, *a.g.e.*, C. 1, s. 457; Cevad, “İmârâtü'l-İslâmiyyeti'l-'Atikati'l-Kâime fi Bağdâd”, s. 47.
- 53 Mustafa Cevad, “İmârâtü'l-Karnî's-Sâdis ed-Dahme”, *Sumer*, C. 2/1, Bağdat 1946, s. 55-76; “İmârâtü'l-İslâmiyyeti'l-'Atikati'l-Kâime fi Bağdâd”, *Sumer*, C. 3/2 1947, s. 41; *Seyyidâtü Balâti'l-Abbâsi*, 1950, s. 174-181.
- 54 Azzâvî, *a.g.e.*, C. 5, s. 199.
- 55 Cevad, “el-İmârâtü'l-İslâmiyyeti'l-'Atikati'l-Kâime fi Bağdâd”, s. 41.
- 56 Cevad, “el-İmârâtü'l-İslâmiyyeti'l-'Atikati'l-Kâime fi Bağdâd”, s. 46-47.

gax

yakınına defnedildiğini haber verdiğini ve son olarak türbenin mimari tarz itibarıyla Nâsır-Lidînillâh dönemi özelliklerini taşıdığını ve tüm bu karine-lerin türbenin Zümrüd Hatun'a ait olduğuna işaret ettiğini belirtmiştir.⁵⁷ Cevad'ın yukarıda zikredilen makalesinde ortaya koyduğu deliller türbenin Zümrüd Hatun'a ait olduğu iddiasına kuvvet kazandırmış ve adeta kesin bir bilgi olarak yerleşmiştir. Cevad'ın görüşü her ne kadar güçlü referanslara dayandırılmış olsa da mevcut tarihi veriler ışığında bunun kesin bir bilgi olmadığı gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

16. yüzyıl müelliflerinden Matrakçı Nasûh (ö. 971/1564), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* adlı eserinde Bağdat'ın batı yakasında mahrutî kubbeye sahip dört yapı resmetmektedir.⁵⁸ Bu yapılardan biri Avn ve Muîn türbesi, diğeri Serî es-Sakatî türbesidir. Matrakçı, diğer iki kubbe hakkında bilgi vermemiştir. Ancak O'nun bir bütün halinde Bağdat'ı resmettiği minyatürde, batı yakasındaki küçük bir tepecik üzerinde bulunan mahrutî tarzda-ki mavi kubbeli yapının bir benzerinin doğu yakasında resmedilmiş olması Ömer es-Sühreverdî türbesiyle Zümrüd Hatun türbesi arasındaki benzerliği hatırlatmaktadır.⁵⁹ Ancak minyatürde resmedilen bu iki yapı hakkında bilgi verilmediği gibi, ayrı ayrı resmedilen türbeler arasında da Zübeyde ya da Zümrüd Hatun türbesi adında herhangi bir yapı yer almamıştır. Matrakçı Nasûh'un Bağdat minyatüründe ismen böyle bir türbeden söz edilmemesi, 19. yüzyılda yayımlanan Bağdat vilayeti salnamelerinde Bağdat'ın batı yakasındaki türbeler arasında Niebuhr'un kaydıyla uyumlu bir biçimde Sitte Zübeyde (سديب زهت س)⁶⁰ adında bir türbenin zikredilmesi, Cevad'ın iddiasının 7/13. Yüzyıl vakayinden ibaret olan haberlere dayanması ve 7/13. Yüzyıldan 1947'ye kadar yaklaşık yedi asırlık zaman diliminde Zümrüd Hatun Türbesi adında bir yapının herhangi bir tarihi kaynak tarafından teyit edilememesi Cevad'ın iddiasını ve dolayısıyla bugünkü kabulü ihtiyatla karşılamak için kafidir. Sonuç olarak 1901'de başlayan ve 1950'li yıllara kadar uzanan kimlik tartışmaları neticesinde, türbenin Sitti Zübeyde'ye aidiyeti reddedilmiş, Zümrüd Hatun'a ait olduğuna karar verilmiştir.⁶¹

57 Cevad, "el-İmârâtü'l-İslâmiyyeti'l-'Atikati'l-Kâime fî Bağdâd", s. 45.

58 Matrakçı Nasûh, *Silahşor, Tarihçi, Matematikçi, Nakkaş, Hattat, Matrakçı Nasuh ve Menâzilname'si: Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, hzl. Nurhan Atasoy, Masa Yayınları, İstanbul 2015, s. 41.

59 Matrakçı Nasûh, *a.g.e.*, s. 47.

60 "Vilâyet Dahilinde Bulunan Enbiyâ ve Evliyâyı Fihâm Hazerâtının Merkad-i Şerifleriyle Esâmileri: Bağdad Sancağı" başlığı altında, Bağdat'ın batı yakasındaki türbeler bahsinde Hızır İlyas ile Yûşâ Peygamber makamlarından sonra Ma'rûf-ı Kerhî, Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Dâvud-ı Zâhirî, Habîb el-Acemî, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Dâvûd-ı Tâî, Ruveyy b. Ahmed, Şeyh Necmüddîn, Behlûl, Şeyh Sandal, Mûsâ el-Cübûrî, Seyyid Abdülğafûr ve Sitte Zübeyde türbelerinin isimlerini zikreder. *Salnâme-i Vilâyet-i Bağdâd*, S. I, 157-158.

61 Anistâs Marî Kermeli'nin 1928 yılında türbenin kimliğini tespitiye yönelik çağrısının özellikle dönemin Bağdatlı tarihçileri arasında hararetle bir tartışma başlattığı, doktora çalışmasını meşhur müsteşrik Louis Massignon'un nezaretinde Halife Nâsır-Lidînillâh dönemi üzerine hazırlayan Mustafa Cevad'ın Bağdat tarihi hususundaki yetkinliğinin türbeyle ilgili görüşlerinin kabul görmesine zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. Bk. Kermeli, "Kabrül-İmâm Ebî

görsel

Akademik
Bakış

375

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Mimari Özellikleri

Mukarnas Kubbenin Menşei

Mukarnas kubbe geleneğinin başlangıcı kabul edilen ilk mukarnas hücreli tromp örneklerinin kuzeydoğu İran'da ortaya çıktığı ve bu tarzın Selçuklular ve ardıllarıyla İlhanlılar dönemi anıt mezar mimarisinin karakteristiği haline geldiği bilinmektedir. Beden duvarından kubbeye geçişi sağlayan tromplarda uygulanan bu teknik zamanla tamamı mukarnas hücrelerinden meydana gelen bir kubbe mimarisinin öncüsü olmuştur. Mukarnas kubbe mimarisinin habercisi kabul edilen mukarnaslı trompların en erken örneklerinden birinin, günümüzde Özbekistan'ın Semerkant şehrinde bulunan ve 977-78 yılına tarihlenen Arap Ata Türbesi olduğu kaydedilmektedir. Mukarnas kubbenin tekâmül etmiş en erken örneğinin ise Samerrâ'nın yaklaşık 20 km kuzeyindeki Dûr'da bulunan İmam Dûr Türbesi (478/1085) olduğu kabul edilmektedir.⁶²

Mukarnas kubbeyi iki gruba ayırmak mümkündür. İlk grupta dışı piramidal veya düz konik formda, içi mukarnas hücrelerinden meydana gelen kubbeler yer almaktadır. İkinci grupta ise kubbenin içinde olduğu kadar dışında da belirgin halde olan, kubbe kasnağından başlayarak her sırada çapları küçülen yıldız tabakaları halinde tepe noktasında sekiz köşeli bir yıldıza dönüşen kubbeler yer alır. Dıştan piramidal veya düz dış cepheye sahip türbelerin önemli bir kısmının Musul ve çevresinde, içten ve dıştan mukarnaslı konik (mahrûti) kubbelerin ise daha ziyade Bağdat ve Güney Irak'ta yaygın olduğu görülmektedir.⁶³ Zümrüd Hatun Türbesi ise mimari özellikleri itibariyle ikinci gruptaki yapılar topluluğuna ait olduğundan, bu çalışmada içten ve dıştan mukarnaslı kubbe örnekleri değerlendirilmiştir.

Mukarnas kubbeli yapıların genellikle nebiler, imamlar, ve özellikle büyük mutasavvıflar için inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Günümüze ulaşan mukarnas kubbeli türbeler 5/11. yüzyılın sonu ile 7/13. yüzyılın başı arasında kalan yaklaşık iki yüz elli yıllık zaman aralığına tarihlenmektedir. Zümrüd Hatun Türbesiyle benzer özelliklere sahip olduğu tespit edilen 11 mukarnas kubbeli yapının sekizi Irak'ta, ikisi İran'da, biri Suriye'de olup tamamı anıt mezar mimarisine ait örneklerdir. Bu on bir türbeden yalnızca iki tanesi bayanlar için yapılmıştır. Bunlar, 1239 yılında Bedreddin Lü'lü tarafından Hz. Ali'nin kızı Zeyneb için Sincar şehir surlarına bitişik olarak inşa ettirilen Sitti Zeyneb Türbesi'yle Bağdat'taki Sitti Zübeyde/Zümrüd Hatun Türbesi'dir.⁶⁴

Yûsuf Sahibu Ebî Hanîfe", s. 755; Atâ Muhammed Sâlih el-Hadîsî, "Kubbetânî Mahrûtiyyetâni min Bağdat", el-Mevrid, Bağdat özel sayısı, Bağdat 1979, s. 383.

62 Yaseer Tabbaa, "The Muqarnas Dome Its Origin and Meaning", *Muqarnas*, 1985, C. 3, s. 63. İmâm Dûr Türbesi Ekim 2014'te İŞİD tarafından bombalanarak yerle bir edilmiştir. Andrew Curry, "Here Are the Ancient Sites ISIS Has Damaged and Destroyed", *National Geography*, <https://www.nationalgeographic.com/history/article/150901-isis-destruction-looting-ancient-sites-iraq-syria-archaeology>

63 Abdüsselam Uluçam, "Irak: 3. Mimari", *DİA*, C. 19, s. 113.

64 Yaseer Tabbaa, "a.g.m.", 64-68.

Irak'ın muhtelif yerlerinde görülen mukarnas kubbeli türbelerin önemli bir kısmı, 12. yüzyılın ikinci yarısıyla 13. yüzyılda Irak ve el-Cezîre'nin şahit olduğu büyük imar faaliyetleri dönemine tarihlenmekte ve ilk defa Bağdat'ta ortaya çıkan türbe geleneğinin devamı olarak değerlendirilmektedir. 1533-1536 yılları arasında Kânûnî Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'ne katılan Matrakçı Nasûh'un Bağdat şehrine dair minyatürde resmettiği, on biri doğu yakasındaki sur içinde, dördü batı yakasında olmak üzere toplam on beş mukarnas kubbeli türbe, bu türün en gelişmiş örneklerinin ilk defa Bağdat'ta ortaya çıktığı ve buradan Irak'ın diğer şehirleriyle, İran'a ve Suriye'ye yayıldığına delil gösterilmektedir.⁶⁵ Matrakçı'nın resmettiği Bağdat'tan günümüze yalnızca Sitti Zübeyde ya da Zümrüd Hatun Türbesi ile şehrin doğu yakasındaki Şehâbeddîn Ömer es-Sühreverdî Türbesi ulaşmıştır.

Mukarnas kubbeli yapılar form, uygulanan teknik, dış ve iç görünümleleriyle ortak bir türü temsil etseler de birbirlerinden ayrılmalarını sağlayan bariz özellikler taşımaktadırlar. Bu dikkat çekici türün bir örneği olan Zümrüd Hatun Türbesi'nin mimari detaylarına bakmak ve onu diğerlerinden ayıran özelliklere temas etmek yerinde olacaktır.

Zümrüd Hatun Türbesi, kubbeyi taşıyan sekizgen planlı gövde ve gövdeye sonradan eklenen dikdörtgen planlı bir giriş bölümünden meydana gelmektedir. Türbeye kuzey doğu yönündeki dikdörtgen formlu galerinin sivri kemerli kapısından girilmektedir. Yuvarlak kemerli asıl türbe kapısının üzerinde, günümüzde yerinde olmayan kitabe kadesi görülmektedir. Ana mekâna girişi sağlayan kapının solundaki duvarın içinden çatıya çıkışı sağlayan otuz basamaklı bir merdiven bulunmaktadır. Güney duvarının iç cephesinde belli belirsiz bir mihrap nişi açılmıştır. Tümülle tuğladan inşa edilmiş yapının gövdesini oluşturan sekizgen prizma 380 cm yüksekliğe, her bir kenarı 510 cm uzunluğa sahiptir.⁶⁶

Gövde duvarının dış cephesinin her bir yüzü tuğla çerçevelerle dört panoya ayrılmıştır. Alt iki pano sivri kemerli derin pencere nişlerine sahipken, üstteki çerçevelerin içi süslemeli dolgulardan meydana gelmektedir. Üst iki panoda, bitkisel motifli detaylar içeren tuğla işçiliği görülmektedir. Duvarın üst kısmında kitabe kuşağını andıran yatay panolarda ise zikzaklı desenler uygulanmıştır.⁶⁷

Yapının üzerini konik (mahrûtî) formlu mukarnas bir kubbe kapatmaktadır. Sekizgen ana gövdeden on altıgen kaidedeki kubbeye geçiş, üç katlı

65 Çoğu Irak'ta bulunan mukarnas kubbeli türbeleri inşa tarihlerine göre kronolojik olarak şöyle sıralamak mümkündür: İmam Dûr Türbesi (478/1085) Sâmerrâ/İrak; Nureddin Mahmud Türbesi (567/1172) Şam/Suriye; Meşhedü's-Sems (585/1190) Hille/İrak; Zümrüd Hatun Türbesi (599/1203) Bağdat/İrak; Hasan el-Basrî (606/1209) Zübeyr-Basra/İrak; Ömer Sühreverdî Türbesi (631/1234) Bağdat/İrak; Sitti Zeyneb Türbesi (644/1246) Sincar/İrak; Danyal Nebi (6/12. yy.) Sûs/İran; İmam Necmî Türbesi (6/12. yy.) Nu'mâniye/İrak; Zülkifl Türbesi (Nuhayle) (715/1316) Hille-Neccef/İrak; Yakub b. Leys Türbesi (13. yy.) Dizful/İran. Bk. Yaseer Tabbâa, "a.g.m.", s. 63.

66 Uluçam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, s. 130.

67 Uluçam, *a.g.e.*, s. 130.

mukarnaslı tromplarla sağlanmışır. Zeminden yüksekliği 1230 cm'yi bulan kubbe, sekizgen gövdeden on altıgen kubbeye geğişi sağlayan 3 mukarnas tabakalı tromplarla birlikte içten 12 dıştan 9 katlı mukarnas hücrelerinden meydana gelmektedir. İç kısımda alttan dördüncü sıradaki mukarnas sırasının doğu, batı ve güney cephelerinde olmak üzere sivri kemerli üç pencere bulunmaktadır. Beşinci mukarnastan başlayarak 10. sıraya kadar her biri 16 filgözü (aydınlattırma deliği) içeren on altıgen mukarnaslar, bunların üzerinde 11. ve 12. sıralarda ise 8 filgözü içeren sekizgen mukarnaslar bulunmaktadır. Kubbenin tepe noktası ise 8 filgözü içeren sekizgen yıldızla sonlanmaktadır.

Kubbeye uygulanan teknik sayesinde karanlık türbe odası sıra dışı bir yöntemle aydınlattılarak estetik etki öne çıkarılmış, pencereler ve filgözleri sayesinde iç mekânda özgün bir ışık oyunu meydana getirilmiştir. Kubbe- de uygulanan bu aydınlattırma delikleri hamamlardaki filgözlerinden mühlhem olmalıdır. Düz hamam kubbelerinde kullanılan filgözü tekniğinin son derece yüksek ve mukarnaslı bir kubbenin hücrelerinde dahiyane bir teknikte uygulanması, yapının inşa edildiği dönemin mimari tavır ve üslup anlayışındaki zenginliğe işaret etmektedir.

Sembolizm

Mukarnas kubbenin menşei ve yayılma alanlarıyla ilgili araştırmasında Yasser Tabbaa, bu tarz kubbelerin simgesel anlamı üzerine yaptığı açıklamanın başında kimi sorulara yanıt arar. Anıtsal mezar mimarisinde düz yarım küre şeklindeki kubbenin terkedilmesine ve çok parçalı konik kubbeye geğişe etki eden faktör neydi? Düz yarım kubbeden tümüyle farklı olan yüksek ve çok parçalı bu yapı, teknik özelliklerinin dışında başka hangi yeni manaların ürünüydü ve düşünce planında nasıl bir dönüşümü temsil etmekteydi?⁶⁸ Tabbaa bu sorulara yanıt ararken, Oleg Grabar'ın el-Hamra Sarayı hakkındaki kitabında mukarnas kubbenin sembolik anlamı üzerine yaptığı bazı yorumlara işaret eder. Grabar burada el-Hamra'nın kubbelerini övmek amacıyla su sembolizminden, Kur'an ayetlerinden ve el-Hamra üzerine yazılmış şiirlerden yararlanarak mimari ile sembolizm arasındaki bağlantıya dair bazı açıklamalar yapmaktadır.⁶⁹

Grabar'ın yaklaşımını faydalı ancak mukarnas kubbenin gelişimini açıklama noktasında eksik bulan Tabbaa, tam tersi bir yaklaşımla formun anlamını dışta değil bizatihi formun kendisinde aramak gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre kubbe mimarisinde yaşanan bu dönüşüm Müslümanların tanrı-âlem düşüncesinde meydana gelen değişimden kaynaklanmaktadır. Maddeyi birbiriyle bağlantılı küçük parçalara ayırmanın maddeye yaklaşımda muayyen bir tutumu beraberinde getirdiğini, kubbe özelinde ise düz bir yarım küreden ibaret olan kubbeyi mukarnas hücrelerle parçalara ayırmanın sadece kubbeyi değil aynı zamanda onun çağrıştırdığı evreni de parçalara ayırmak manasını taşıdığı öncülünü ileri sürer. Ona göre, Müslüman filo-

68 Yasser Tabbaa, "a.g.m.", s. 67.

69 Oleg Grabar, *The Alhambra*, Solipsist Press, California 1992, s. 144-148.

zoflar tek, mutlak, ezeli ve ebedi bir tanrı ayalayışını madde, uzay ve zamanla yeni bir atomik görüşte formüle ederek, tanrı-alem düşüncelerini bu anlayış üzerine inşa ettiler. Aristoteles'in maddenin ezeli, değışmez ve bileşim olarak sonsuz olduğu nazariyesini reddederek, maddenin bölünemeyecek kadar küçük parçacıklardan (el-cüz'ü'llezî lâ-yetecezze') meydana geldiği görüşünü benimsediler. Bu teori 5/11. yüzyılda Bakillâni tarafından katı bir "araz" ve "cevher" teorisine dönüştürülmüştür. Sonuç olarak Tabbaa mukarnas kubbe mimarisinin, 4/10. ve 5/11. yüzyıllarda Eş'ariler, özellikle de Bağdat'ta Bakillâni (ö. 403/1013) tarafından formüle edilen ve Halife Kâdir-Billâh (991-1031) tarafından desteklenen aranedencilik (okasyonalizm) teorisinin bir ürünü olduğunu iddia eder.⁷⁰

Mukarnas kubbe mimarisinin ortaya çıkışını Müslümanların tanrı-alem ilişkisinde meydana gelen bir dönüşüme bağlayan Tabbaa'ya ait bu iddianın önermelerinde kimi zayıflıklar dikkat çeker. Bu türün günümüze ulaşan en erken örneklerinin kuzeydoğu İnan'da ve Kuzey Afrika'da bulunduğu görüşünü kabul ettiği halde, kendi iddiasını desteklemek amacıyla, ilk olarak Bağdat'ta ortaya çıktığı varsayımında bulunur ve iddiasını bu varsayım üzerine temellendirir. Önermeler arasında düz yarım küre şeklindeki kubbenin hangi felsefi düşünceyi temsil ettiğini açıklamadan, mukarnas kubbenin Müslüman filozoflar tarafından sistemleştirilen atomcu nazariyeden yola çıkarak üretilmiş olduğunu iddia eder. Mukarnas kubbeli yapıların ortak özelliklerini ıskalayan bu iddianın belki en zayıf noktası, Atomcu nazariye ile mukarnas kubbe arasındaki bağlantıyı herhangi bir tarihi veriye dayandıramamasıdır. Tabbaa'nın felsefi açıklaması ilk bakışta her ne kadar heyecan uyandırır da sağlam temellerden yoksun görünmektedir.

Sasâniler zamanına kadar izinin sürülebildiği düşünöldüğünde, mukarnas kubbenin felsefi bir değışimin mimaride meydana getirdiği bilinçli dönüşümün ürünü olarak ortaya çıktığını söylemek mümkün görünmemektedir. İslam mimarisindeki en erken örneklerinin anıt mezar mimarisinde görülmesi ve mukarnas kubbe çözümlemesinin daha sonraları medreseler, camiler, saraylar ve diğer yapılarla kullanılması türbeleri konunun merkezi haline getirmektedir. Mukarnas kubbenin erken örneklerinin özellikle büyük zahitler, imamlar ve alimlerin türbelerinde kullanılmış olması, onların ruhaniyetine gösterilen hürmetle özdeşleşen ve farklı manalar yüklenen müteber bir tarz haline gelmesiyle yaygınlık kazanmış olmalıdır. Büyük zahitlerin türbelerine gösterilen hürmet, türbelerin formuyla özdeşleşen bir mana kazanmıştır. Böylece tasavvuf büyüklerinin mezarlarının üzerine aynı tarz kubbeleri olan türbeler inşa etmek bir gelenek halini almış olmalıdır.

İrak, Suriye ve Kuzey Afrika'daki mukarnas kubbe mimarisinin bu kadar geniş coğrafyaya yayılmış olmasını, mimari bir yapının salt taklidine bağlamak onu yaygın hale getiren sebebi görmemek anlamına gelir. Bu mimariyi yaygın hale getiren unsurları tasavvufi düşünceyle birlikte aramak daha

görsel

Akademik
Bakış

379

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

tutarlı bir çözüm önermektedir. Zira mevcut mukarnaslı kubbelerin önemli bir kısmı böyle bir ortak özelliğe sahiptir. Mukarnas kubbeli anıt mezarların neredeyse tamamının sufilere, zahitlere, alimlere, zühd ve takvasıyla ön plana çıkan devlet büyüklerine (Nureddin Mahmud gibi) ait olması bu noktada önem arz etmektedir. Halife Nâsır-Lidînilâh'ın annesi Zümrüd Hatun'un Bağdatlı sufilere, meczuplara ve zühd hayatını benimseyen fakirlere büyük bir hürmet göstermesi, Haremeyn'de ve Bağdat'ta çok sayıda hayri hizmetlerde bulunması, hac yolunda elbisesinde bulunduğu bit sebebiyle "fakirlerden oldum" diyerek bunun anısına 100 dinar sadaka dağıtması ve tarihçilerin kendisini "saliha" bir hatun olarak nitelemesi, Zümrüd Hatun'un kabrinin neden bir sufi mezarı gibi mukarnas kubbeli inşa edildiği hususunda fikir vermektedir.

Zümrüd Hatun Türbesi, kubbesinin özellikleriyle anıt mezar mimarisinin en seçkin örneklerinden birini temsil etmektedir. Türbenin inşasında üst düzey mimari teknik ve estetik kaygının son derece güçlü bir sembolizmle harmanlandığı görülmektedir. Duvarlarında pencereleri olmayan karanlık mezar odası, yaklaşık 12 metre yüksekliğindeki mukarnas kubbesinde yer alan toplam 120 adet aydınlatma deliğiyle; kubbe kaidesi mukarnasının doğu, güney ve batı cephelerindeki 3 adet penceresiyle adeta ay ve yıldız ışıklarıyla aydınlanan karanlık bir geceyi andırmaktadır. Aydınlatma delikleri sayesinde günün her anında farklı açılardan türbeye süzülen ışık huzmeleri mezar odasında adeta görsel bir şölene dönüşmektedir.

Bu özellikleriyle türbe ve sıra dışı kubbesi, açık bir biçimde onu yaptıran kişinin zevkini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda son derece önemli bir kişi için yapıldığını da kanıtlar niteliktedir. Ayrıca türbedeki karanlıkla birlikte yıldız formundaki ışıkla sağlanmak istenen zaman sembolizmi, iç kubbede birbirinin üzerinde yükselen 12 katlı mukarnasla yılın on iki ayı güçlü bir biçimde vurgulanmaktadır. Sekizgen formdaki türbe binasının kubbeye geçişte on altı köşeli yıldızla dönüşmesi, on altı köşeli yıldızın kubbenin tepe noktasında sekiz cenneti simgeleyen ve Selçuklu mimarisiyle karakterize olan sekiz köşeli yıldızla bitirilmesi bir başka sembolik manaya ve geleneğe işaret etmekte, cennetten indiğine inanılan insanın tekrar cennete gitme isteğini çağrıştırmaktadır.

Sonuç

Maveraünnehir'den Endülü's'e kadar geniş bir coğrafyada çok sayıda örneğine rastlanan mukarnas kubbenin, dışı düz içi mukarnaslı, içi ve dışı mukarnaslı olmak üzere iki türünün olduğu, içi ve dışı mukarnaslı konik kubbelerin çoğunlukla anıt mezar mimarisinde kullanıldığı görülmektedir. Fakat bir örtü sistemi olarak mukarnas kubbelerin daha sonra saray, medrese ve bimaristan gibi yapılarda uygulandığı anlaşılmaktadır. Halife Nâsır-Lidînilâh'ın annesi Zümrüd Hatun'a atfedilen, içi ve dışı mukarnas kubbeli türbe, 20. yüzyılın ilk yarısında yapılan bir dizi neşriyata konu olmuş ve yapının kimliği üzerine uzun bir tartışma yapılmıştır.

görsel

Kaynaklarda Zübeyde bint Ca'fer'in kabrinin Kazımeyn Meşhedi'nin yakınında bulunduğuna işaret eden kayıtlar bulunurken, onun Ma'rûf el-Kerhî türbesinin yakınına defnedildiğini gösteren bir kayda rastlanmamaktadır. İbn Cübeyr'in, İbn Battûta'nın ve Matrakçı Nasûh'un ismini zikrettiği, Le Strange'ın ihtimal olarak sunduğu İmam Avn Türbesi'yle bu araştırmanın konusu olan türbenin bağlantısı kurulamamıştır. Türbenin orijinal kitabesi ve Niebuhr tarafından kayda alınan Osmanlı dönemi özelliklerini taşıyan kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Niebuhr'un 1780 yılında türbede gördüğü ve metnini kaydettiği kitabe orijinal değildir ve tarihi verilerle çelişmektedir. Sitti Zübeyde adıyla bilinen bu türbe, meşhur mutasavvıf Ömer es-Sühreverdi'ye ait olan 631/1234 tarihli mukarnas kubbeli türbeyle aynı dönem özellikleri taşımaktadır. Zümrüd Hatun'un, vefatından önce kedisini için Ma'rûf el-Kerhî türbesinin yakınında bir türbeyle yanında medrese ve ribat inşa ettirdiğine dair tarihi kayıtlar, türbenin Zümrüd Hatun'a ait olduğu yönünde güçlü bir delil olarak kullanılmıştır. Ancak netice itibarıyla bunun bir iddiadan ibaret olduğu gözden kaçmaktadır.

1780'de türbeyi ziyaret eden Alman Seyyah Carsten Niebuhr başta olmak üzere Felix Jones, Louis Massignon, Friedric Sarre, Ernst Herzfeld, Mahmud Şükri Âlûsî ve Abbâs Azzâvî gibi araştırmacılar yapıyı Sitti Zübeyde adıyla tanımlamışlardır. Bu adlandırma, Niebuhr'un ziyareti sırasında kaydettiği kitabe metni, Bağdat vilayet salnâmeleri ve Bağdat halkının yapıya verdiği adla uyum arz etmektedir. Ancak Bağdat tarihi araştırmacısı Guy Le Strange, Niebuhr'un 1780 yılında türbenin içinde gördüğü ve seyahatnamesinde kaydettiği kitabedeki bilgilerin kaynaklardaki diğer bilgilerle çeliştigiğine dikkat çekerek, söz konusu kitabe metninde yer alan türbenin Hârûnürreşid'in hanımı Zübeyde'ye ait olduğu bilgisini reddetmiştir. Yapının gerçekte kime ait olabileceği hususunda kesin bir kanaat belirtmeyen Le Strange, seyyah İbn Cübeyr'in ve ondan bir asır sonra İbn Battûta'nın işaret ettiği Avn ve Muîn türbesi olabileceği ihtimalini dile getirmiştir.

Bağdat tarihi üzerine yürüttüğü araştırmada Luis Massignon, el-Kâmil *fi't-Târîh*'ten istidlalde bulunulan metnin böyle bir sonucu zorunlu kılmadığını ifade ederek Le Strange'nin tezini reddetmiştir. İki müsteşrik arasındaki tartışmaya konu olan türbenin kimliği meselesi sonraki araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Irak mimari tarihi üzerine önemli araştırmalar yapan Sarre ve Herzfeld, Massignon'un Le Strange karşısındaki yaklaşımını benimsemekle birlikte türbenin bir 7/13. yüzyıl eseri olduğunu vurgulamışlardır. Aynı dönemde Muhammed Behcet el-Eserî ve Mahmud Şükri el-Âlûsî türbe ve yanındaki camiden Sitti Zübeyde ismiyle söz etmektedirler.

Luğatü'l-Arab dergisinin 1928 yılı onuncu sayısında, Ebû Yûsuf'un kabriyle ilgili makalesinde Anistas Mari el-Kermeli Sitti Zübeyde adıyla bilinen türbenin gerçekte kime ait olduğunun tespiti için tarihçilere çağrı yapmıştır. Bu çağrı üzerine, Bağdat tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinen ve aynı zamanda Luis Massignon'un öğrencisi olan Mustafa Cevad, hocasının karşı-

sında Le Strange'in itirazlarını haklı bulmuş, türbenin Halife Nâsır-Lidînîl-lâh'in annesi Zümrüd Hatun'a ait olduğunu iddia etmiştir.⁷¹ Mustafa Cevad, kaynaklarda dağınık halde bulunan bilgileri derleyerek Zümrüd Hatun'un biyografisini kaleme almış ve Sitti Zübeyde olarak bilinen türbenin esasen Zümrüd Hatun'a ait olduğunu güçlü bir biçimde vurgulamıştır. Cevad'ın çalışmalarından sonra yapının Zümrüd Hatun'a ait olduğu görüşü genel bir kabul görmüş ve 1950'lerden sonra yapı Zümrüd Hatun Türbesi adıyla bilinmiştir.

Extended Abstract

This study delves into the exploration of the identity, architectural characteristics, and symbolism surrounding the muqarnas-domed tomb located on the western outskirts of Baghdad. This tomb is attributed to Zumurrud Khatun, the esteemed mother of Caliph Nasir Li-Dîn Allah. The examination of the subject is organized into two primary sections: the first section focuses on unraveling the identity of the tomb, while the second section delves into its architectural features, including the origins and symbolic significance of its muqarnas dome architecture. Furthermore, this study draws upon a series of research studies published during the 1940s that strongly underscored the attribution of this tomb to Zumurrud Khatun, ultimately influencing its recognition as the Zumurrud Khatun Tomb in modern literature. All these aspects are analyzed through the lens of historical records, individuals, evidence, and claims.

The muqarnas-domed tomb, commonly known as Sittah Zubaidah, features a nine-tiered conical dome, and it shares similar features characteristics with the tomb of Omar al-Suhrawardi, located on the eastern side of Baghdad. This historical structure reflects the architectural style prevalent during the 7/13th centuries, characterized by intricate brickwork adorning its exterior walls. The tomb is believed to have been commissioned by Zumurrud Khatun shortly before her demise in 599/1203.

Historical records spanning from the 18th century to the early 20th century refer to this tomb as Sittah Zubaidah. However, during this period, there exists limited concrete evidence linking the structure to Zumurrud Khatun. While historical accounts do mention Zumurrud Khatun's involvement in the construction of a nearby tomb, a madrasa, and a ribat, they offer little direct proof associating the muqarnas-domed tomb with her.

These historical records reveal that the tomb, identified as Turbat Ummm al-Khalifah (The Tomb of the Caliph's Mother), was constructed prior to 588/1190. They also mention the presence of a madrasa where Shafi'i jurisprudence was taught, along with gatherings led by renowned Hanbali preachers. This information provides insights into the multifunctional nature of the complex, which included a mosque and a ribat. Unfortunately, apart from limited references, detailed information about these structures and their history remains elusive until the late Ottoman period. In 1131/1718, Hasan Pasha, the governor of Baghdad, initiated renovations on the tomb. This event signifies that the historical complex was still intact at the beginning of the 18th century. Hasan Pasha had his wife, Aishah Khatun, interred beside Zumurrud Khatun, further highlighting the tomb's enduring significance.

Zumurrud Khatun's decision to have her tomb situated near the resting places of prominent Sufis, including Ma'ruf al-Karkhi, in the Bab al-Dair (Monastery Gate) Cemetery, reflects her profound connection to Sufism and its practitioners. Her choice to rest in close proximity to Ma'ruf al-Karkhi's tomb underscores her unwavering dedication to Sufism. Over time, her tomb became the final resting place not only for her but also for other members of the dynasty and high-ranking state officials, transforming it into a prestigious burial site.

71 Cevad, "el-Îmârâtü'l-İslâmiyyeti'l-'Atikati'l-Kâime fî Bağdâd", s. 39.

In conclusion, the muqarnas-domed tomb attributed to Zumurrud Khatun stands as a remarkable historical monument in Baghdad. Despite the absence of concrete evidence directly linking the tomb to Zumurrud Khatun, historical records and its proximity to the graves of influential figures point to its significance in the city's history. The symbolism of the tomb underscores its pivotal role in the religious, political, and cultural landscape of Baghdad.

Kaynaklar

- ÂLÛSÎ, Mahmûd Şükri, ESERÎ, Muhammed Behcet, *Târîhu Mesâcidi Bağdâd ve Âsârahâ*, Matbaatu Dâri's-Selâm, Bağdat 1346.
- AZZÂVÎ, Abbâs, *Târîhu'l-İrâk Beyne İhtilâleyn V, Şirketü't-Ticâre ve't-Tibâa el-Mahdüde*, 1372/1953.
- BOZKURT, Nahide, "Mansûr", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, s. 5-10.
- CEVAD, Mustafa, "el-İmârâtü'l-İslâmiyyetü'l-'Atfikatü'l-Kâime fi Bağdâd", *Sumer*, III/1, 1947, s. 38-59.
- CEVAD, Mustafa, "İmârâtü'l-Karnî's-Sâdis ed-Dahme", *Sumer*, II/1, 1946, s. 55-76.
- CEVAD, Mustafa, *Seyyidâtü Balâtü'l-'Abbâsî*, Dâru'l-Keşşâf, Beyrut 1950.
- CEVAD, Mustafa, SÛSE, Ahmed, *Delîlü Hâritati Bağdâd el-Mufasssal fi Htati Bağdâd Kadîmen ve Hadîsen*, el-Mecmau'l-İlmiyyi'l-'Irâkî, Bağdat 1958.
- CRESWELL, K. A. C., *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Scholar Press: Aldershot 1989.
- CURRY, Andrew, "Here Are the Ancient Sites ISIS Has Damaged and Destroyed", *National Geography*, <https://www.nationalgeographic.com/history/article/150901-isis-destruction-losing-ancient-sites-iraq-syria-archaeology> [Erişim: 11.11.2023].
- DÜNDAR, Abdulhamit, "İrâkî Türkmen Tarihçi ve Dilbilimci Âlim Prof. Dr. Mustafa Cevad'ın Hayatı ve Eserleri", *Uluslararası Tarihte ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Sempozyumu*, Ed. Abduhalik Bakır, Ahmet Altungök, Kerkük Vakfı, İstanbul 2018, 46-92.
- FÂSÎ, Takîyyüddîn, Muhammed b. Ahmed el-Hasenî, *el-İkdü's-Semîn fi Târîhi'l-Beledi'l-Emîn*, C. VI Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- GRABAR, Oleg, *The Alhambra*, Solipsist Press, California 1992.
- HADÎSÎ, Atâ Muhammed Salih, "Kubbetânî Mahrûtiyyetâni min Bağdad", *el-Mevrid*, Bağdat özel sayısı, 1979, s. 382-391.
- HANÇABAY, Halil İbrahim, "Nâsır-Lidîmillâh Dönemi Abbâsî Vezirleri (575-622/1180-1225)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Aralık 2020, XXIX/2, s. 391-429.
- HASENÎ, Abdurrezâk, "Bağdâd", *Dâiretü'l-Maarifi'l-İslâmiyye*, C. IV, Kahire 1933, s. 3-22. <http://www.lugatim.com/s/K%C3%82%C5%9E%C3%8E> [Erişim: 19.09.2023].
- İBN BATTÛTA, Ebû Abdillâh Muhammed et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, Çev. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
- İBN CÛBEYR, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.
- İBN HALLİKÂN, Ebü'l-'Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâi Ebnâi'z-Zamân*, C. III, thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut 1900.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. XIII, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Hicr, Kahire 1998.
- İBN TAĞRİBERDÎ, Yusuf b. Tağrıberdî b. Abdullah, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kütüb, Kahire ty.
- İBNÛL-CEVZÎ, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem*

görsel

- ve'l-Mülük*, C. X, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- İBNÜ'L-ESİR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1997.
- İBNÜ'S-SÂÎ, Tâciüddîn Ebî Tâlib Ali b. Enceb, *el-Câmü'l-Muhtasar fi 'Unvânî't-Tevârîh ve 'Uyûni's-Siyer*, nşr. Mustafa Cevad, Matbaatü's-Süryâniyyeti'l-Katolikiyye, Bağdat 1934.
- JACOBI, Renate, "Zumurrud Khâtün", *EI2*, XI, Brill, Leiden 2002, 571. https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/*-SIM_8209 [Erişim: 19.09.2023].
- JANABI, Tariq Jawad, *Studies in Medieval Iraqi Architecture I-II*, Ph.D. Thesis, Edinburg University, Edinburg 1975, C. I, s. 16-22, C. II, s. 8-9.
- JONES, James Felix, *Journal of A Steam-Trip to the North of Baghdad Performed in April 1846; Memoirs by Commander James Felix Jones*, Ed. R. Hughes Thomas, Bombay Education Society's Press, Bombay 1857.
- KERMELİ, Anistas Mari, "Kabri'l-İmâm Ebî Yûsuf Sahibu Ebî Hanîfe", *Lügatü'l-Arab*, X, Bağdat 1928, s. 755.
- AKRAM, Omar Khasro, Franco, Daniel, "The Significant of Islamic Architecture Heritage at Baghdad City Iraq-Case Study of Shrine of Lady Zumurrud Khatun and Omar al-Sahrawardi", *International Journal of Engineering Technology, Management and Applied Sciences-IJETMAS*, IV/4, 2016, 133-138.
- KOMİSYON, *Salnâme-i Vilâyet-i Bağdâd*, S. I, s. 157-158.
- KÖK, Bahattin, "Nüreddin Zengî, Mahmud", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII, s. 259-262.
- LE STRANGE, Guy, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, Cosmo Classics, New York 2011.
- MASSIGNON, Louis, *Mission en Mesopotamie (1907-1908)*, C. II, Imprimerie de L'institut Français D'Archeologie Orientale, Kahire, 1912.
- MATRAKÇI NASUH, *Silahşor, Tarihiçi, Matematikçi, Nakkaş, Hattat, Matrakçı Nasuh ve Menazilname'si: Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*, hzl. Nurhan Atasoy, Masa Yayınları, İstanbul 2015.
- NİEBUHR, Carsten, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliengenden Laendern II*, Reprint of the Edition Copenhagen: Möller 1778, ed. Fuat Sezgin, *The Islamic World in Foreign Travel Accounts XII (içinde)*, Frankfurt 1994.
- SAFEDÎ, Sahahuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullah, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaud, Türki Mustafa, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 2000.
- Salnâme-i Vilâyet-i Bağdâd* (I), Matbaa-i Vilâyet-i Bağdad, Bağdad 1292/1875.
- SARRE, Friedrich, HERZFELD, Ernst, *Archaeologische Reise Im Euphrat-Und Tigris-Gebiet*, II, Verlag, Berlin 1920, 173-179.
- SIBT İBNÜ'L-CEVZÎ, Şemsüddîn Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu, *Mir'âtü'z-Zamân fi Tevârîhi'l-A'yân*, C. XXII, thk. Muhammed Berekât vd., Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dımaşk 2013.
- STRIKA, Vincenzo, "The Turbah of Zumurrud Khâtün in Bağdâd. Some Aspects of The Funerary Ideology in Islamic Art", *Annali, Istituto Orientale di Napoli* 38 (N.S. 28) (1978): 283-296.
- TABBAA, Yasser, "The Muqarnas Dome Its Origin and Meaning", *Muqarnas*, 1985, S. III, s. 61-74.
- ULUÇAM, Abdüsselâm, "Irak: 3. Mimari", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, s. 111-115.
- ULUÇAM, Abdüsselâm, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- UYAR, Gülgün, "Zübeyde bint Ca'fer", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, s. 517-519.
- YÂKÛT EL-HAMEVÎ, Şihâbüddîn Ebü Abdillâh Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. I, Dâru Sâdr, Beyrut 1995.
- ZEHEBÎ, Şemsüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Târîhu'l-İslâm*, C. V, thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî 1998.

görsel

Ekler

Şekil 1: Sol üst sıradan başlayarak yapıların adları ve inşa tarihleri sırasıyla şöyledir: **1.** İmam Dür Türbesi Sâmerrâ/İrak (478/1085); **2.** Nureddin Mahmud Şam/Suriye (567/1172); **3.** Meşhed-i Şems (Reddii-Şems Hille/İrak (585/1190); **4.** Zümrüd Hatun Bağdat/İrak (599/1203); **5.** Hasan el-Basrî Zübeyr-Basra/İrak (606/1209); **6.** Ömer Sühreverdi Bağdat/İrak (631/1234); **7.** Damiyl Nebi Sûs/İran (6/12. yy.); **8.** Yakub b. Leys Düzül/İran (13. yy.); **9.** Zülkişl Türbesi (Nuhayle) Hille-Neceff/İrak (715/1316)

Kaynak: Tabbaa, The Muqarnas Dome Its Origin and Meaning, 62, 67; [https://mk.ig/hellah/sci/\\$4317](https://mk.ig/hellah/sci/$4317) [Erişim: 13.11.2023]; Tariq Jawad al-Janabi, *Studies in Medieval Iraqi Architecture*, C. 2, Pl. 8; <https://www.flickr.com/photos/37053660@N02/4281684072> [Erişim: 14.11.2023]; https://www.archnet.org/sites/18175?media_content_id=129847 [Erişim: 14.11.2023]; https://en.wikipedia.org/wiki/Tomb_of_Ya'qub_ibn_al-Layth_al-Saffar [Erişim: 13.11.2023]; [https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya: https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya: https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:_مَصْرِوَع_نُو_الکب_مَصْرِوَع_نُو_الکب.jpg](https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:_مَصْرِوَع_نُو_الکب_مَصْرِوَع_نُو_الکب.jpg) [14.11.2023]

gazi

Akademik
Bakış
385
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

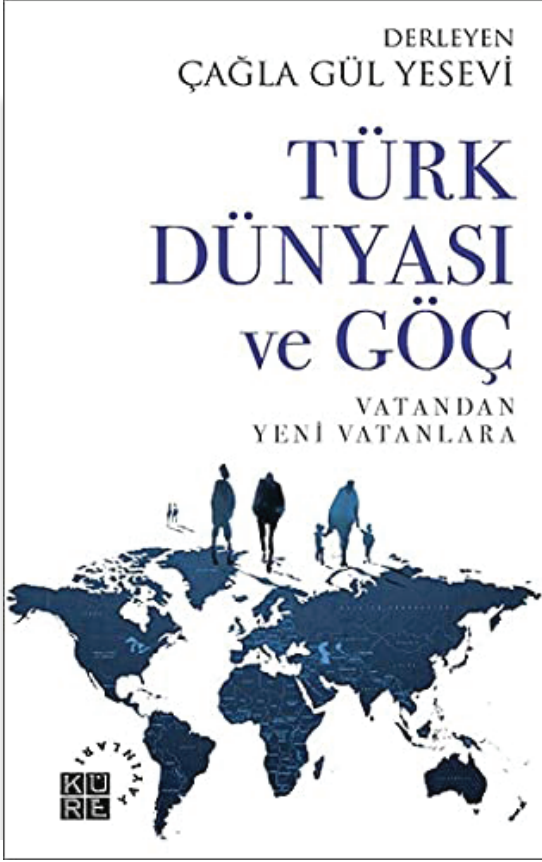
Kitap Değerlendirme

Türk Dünyası ve Göç: Vatandan Yeni Vatanlara

Çağla Gül Yesevi

Yesevi, Çağla Gül, Türk Dünyası ve Göç: Vatandan Yeni Vatanlara, İstanbul:
Küre Yayınları, 2021, 311 Sayfa, ISBN:978-605-7646-51-4.

Bengül BOLAT* - Burak GÜNEŞ**

Göç

Akademik
Bakış
387
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Doç. Dr. Çağla Gül Yesevi tarafından derlenen “Türk Dünyası ve Göç: Vatandan Yeni Vatanlara” başlıklı eser, 2021 yılında Küre Yayınları tarafından oku-

Geliş Tarihi: 21.12.2022. Kabul Tarihi: 19.03.2023.
Kitap Değerlendirme / Künye: BOLAT, Bengül – GÜNEŞ, Burak. “Türk Dünyası ve Göç: Vatandan Yeni Vatanlara, Çağla Gül Yesevi”. Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 17/34, (Haziran 2024): s. 387-394. DOI: 10.19060/gav.1499274

* Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: bbolat@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6269-5192.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: burak.gunes@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7652-6733.

yucu ile buluşturulmuştur. Eserde farklı konularda yazılmış on beş makale yer almaktadır. Eserin temel gayesi, “Türk dünyasının farklı coğrafyalarında yaşayanların neden ve nasıl göç ettikleri” ve göçün “kimliklerini, yaşamlarını nasıl etkilediği gibi konularda kapsamlı bir başvuru kitabı mahiyeti” taşımak ve “göç konusunda yeni soru ve sorunların değerlendirilmesinde yol gösterici niteliğiyle kaynak teşkil etmek” olarak belirtilmektedir (s.10). Kitapta beş ana bölüm bulunmaktadır. Söz konusu bölümler aşağıda belirtilmektedir.

Birinci Bölüm: Tarihsel Perspektiften Göç

Tarihsel perspektiften göç başlığını taşıyan birinci bölümde; üç makale yer almaktadır. Şekil açısından değerlendirildiğinde makaleler, diğer editörlü kitaplarda alışık olunduğunun aksine, son derece kısa tutulmuş olup akademik anlatı ile öykü yazımının bir bileşimi gibi takdim edilmiştir. Başka bir deyişle makaleler, yazarların bizatihi kişisel deneyim ve tarihlerinden yola çıkılarak yazılmış olup, farklı coğrafyaları ve insan hikayelerini okuyucuya sunmaktadır. Böylelikle eldeki kitap, bölüm yazarlarının bizatihi Türk Dünyası olarak tarif edilebilecek coğrafi ve tarihsel arka planlara sahip ve göçmen kimliğine haiz ailelerinden gelmesinden dolayı, muadili olabilecek diğer göç ve göçmen temalı kitaplardan pozitif anlamda ayrılmaktadır. Gerçekten de kitabın giriş bölümünde Çağla Gül Yesevi, kitabın amacını “*On beş makaleden oluşan bu çalışma bir referans kitap olma amacını taşımaktadır. Bu amaca uygun olarak konusunda uzman, kendisi ve/veya ailesi bu göçü bizzat yaşamış akademisyenlerin makaleleri kitap içinde yer almıştır,*” diyerek açıklamakta ve kişisel deneyimlerin kitabın omurgasını oluşturduğunu da bir nevi ortaya koymaktadır (s.7).

İlgili bölümün ilk makalesi, Prof. Dr. Nadir Devlet tarafından kaleme alınmıştır ve makalede “İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Uzak Doğu’dan Türkiye’ye serbest göçmen olarak kabul edilen Tatar-Başkurtları konu...” edilmektedir (s.17). Yazarın kişisel tarihinden yola çıkılarak betimlenen makale, Türkiye’deki Uzak Doğu’dan Türkiye’ye göç eden Tatarların örgütlenme deneyimleri ile devam etmektedir.

Birinci bölümün bir diğer makalesi, Prof. Dr. Abdülkadir Donuk tarafından kaleme alınmıştır. Makalede iki temel kavram tartışma konusu yapılmış ve göçmenlik ile göçebelik açıklanmaya gayret edilmiştir. Bu yapılırken Türklerin göçebe yapısının, Batı kültürü içerisinde pejoratif (aşağılayıcı, küçük düşürücü) anlamlar ihtiva ettiği iddia edilmektedir. Örneğin A.J. Toynbee’ye atıf yapan Yazar, Türklerin göçebe olmalarının altında “...tarihi olmayan bir cemiyetin insanı” anlayışının yattığını ileri sürmektedir (s.27). Başka bir deyişle göçebelik (ve Türkler) medeni ve yerleşik olanın ötekisi ve geri kalmış bir yapı olarak nitelenmektedir. Yazar, genel olarak göçebe topluluklara ve özelde Türklere yönelik söz konusu yaklaşımları zımni şekilde “oryantalist” olarak nitelendirmektedir. Yazar, “Türklerin bu kışlak ve yaylak hayat tarzlarına bakarak çadırlarda, otağlarda yaşadıkları zannedilmemelidir. Kışın ve yazın yaşadıkları yerlerde hâlâ harabeleri görülen şehirler de

Göç

inşa etmişlerdir,” diyerek, Türklere ve göçebe topluluklara atfedilen medenileşememe ithamına da bir nevi karşı çıkmaktadır (s.29). Halbuki bir sonraki sayfada yapılan alıntı, Türklerin bu göçebe kültürlerinin (hayat tarzlarının) köleliği mümkün kılmadığını, topluluk üyelerinin ise hürriyet sahibi olduklarını tespit etmektedir. Bu da Türk topluluklarında sınıflı yapının belirginleştiği şehir örgütlenmesi ile sınıfların daha eşitlikçi olduğu göçebe örgütlenmesi arasında tam bir dengenin tesis edildiği anlamına gelmektedir (s.30).

Bu bölüm, Prof. Dr. Salih Aynural tarafından, Batı Türkistan’dan Türkiye’ye yapılan göçü ele alan makalesiyle son bulmaktadır. Burada da kişisel tarihten esinlenilerek, Batı Türkistan olarak adlandırılan coğrafyadan Türkiye’ye gerçekleşen uzun, yorucu ve riskli göçten bahsedilmektedir. Yazarın kimlik üzerine yapmış olduğu tespit ise makalenin belki de en önemli noktalarından birisi olsa gerekir. Yazarın bu husustaki görüşlerine örnek verilecek olursa:

“Bolşevikler iktidarlarını güçlendirdikçe Türkistan’daki baskılar da artmaya başladı. Türk milletinden ayrı milletler yaratma politikaları hız kazandı; bunun neticesinde 1924’te Özbekistan ve Türkmenistan, 1929’da Tacikistan, 1936’da da Kazakistan ve Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri oluşturuldu. Bu cumhuriyetlerde yoğun bir şekilde Özbekçilik, Kazakçılık, Kırgızçılık, Türkmencilik ve Tacikçilik ön plana çıkarılmaya, boy isimleri millet kavramı haline dönüşmeye başladı” (s.35).

Böylelikle Yazar’a göre genel bir Türkistan kimliğinin önüne geçilmiş; parçalanmış ve mikro kimlikler üzerinden yeni uluslar yaratılmak istenmiştir. Aynı zamanda artan baskılar sonucunda da Türkistan coğrafyasından Anadolu’ya göçlerin de hızı ve miktarı artmaya başlamıştır.

Sürün: Kolektif Bellek, Kimlik, Aidiyet

Eserin ikinci bölümü dört makale içermektedir. Makaleler bellek, kimlik ve aidiyet merkezli kaleme alınmıştır. İlk makale, Prof. Dr. Hakan Kırımlı tarafından yazılmıştır. Makale Kırım Tatarlarının -özellikle- son iki yüzyıllık tarihinde maruz kaldıkları göç olgusunu ele almaktadır. Yazar’ın tespitine göre, Kırım’dan yapılan göçlerin çoğunluğu, Osmanlı ve Rus Savaşlarından sonra meydana gelmiştir. Yazar, Rus devletinin söz konusu göçlerde engelleyici rolü bulunmadığını, aksine göçleri bir nebze kadar da teşvik ettiği gerçeğini belirtmektedir. Bu da dönemin siyasal yapısı dikkate alındığında, devlet politikası olarak kitlesel göçlerin teşvik edildiği gibi bir çıkarıma yol açabilir. Kaldı ki Yazar’a göre en ciddi ve planlı göç dalgası da Bolşevik rejiminin kurulmasıyla ortaya çıkanlarda aranmalıdır. Örneğin 1944 yılında Joseph Stalin döneminde Kırım Tatarları, toplu şekilde Orta Asya ve Urallara göç ettirilmişlerdir/sürülmüşlerdir (s.54). Bu tarz göç hareketlerinin planlı olduğu ve belli bir demografik politikanın sonucu olduğu ortadadır. Ancak göçler sadece zora dayalı da olmamaktadır. Kırım’dan yapılan göçlerde zorun yanında (ki diğer etmenler de bir şekil zor kavramı içerisine sokulabilir) dini, politik ya da başkaca sebepler de sayılabilir. Kırım Tatarlarına dair ka-

göç

leme alınan eldeki makalenin belki en can alıcı tespitlerinden birisi şudur: “Kırım Tatarlarının son iki yüzyıllık tarihindeki en büyük felaketlerden birisi olan göçler, gerçekte uzak tarihte kalmış bir olgudan ibaret değildir” (s.56). Zira bu göçlerin devam eden etkisi ve 2014 yılında Kırım’ın Ruslar tarafından ilhak edilmesi, Tatarların maruz kaldığı devam eden göç olgusuna yenisini eklemekten geri durmamıştır.

İkinci bölümün diğer makalesi, Dr. Öğr. Üyesi Ayna Askeroğlu Arslan tarafından kaleme alınmıştır. Makale Ahıska Türklerinin yaşadıkları göç ve bu süreçte güçlendirdikleri ulusal kimlik konusuna eğilmektedir. Ahıska Türkleri için iki ana tarihsel kırılma olduğunun altını çizen Yazar, 1944 Sürgünü ve 1989 Fergana Olaylarını bunlar arasında sayar. Her ikisinde de Yazar, Sovyetler Birliği’nin plan ve programı dahilinde gerçekleşen bilinçli bir eylemin yansımalarını ve etkilerini ortaya koymaya çalışır. 1944 Sürgünü, Ahıska Türklerine yönelik sistematik ve zorla göçün en net ifadesidir. Her ne kadar sürgün sonunda Ahıska Türklerinin milli kimliklerini kaybedecekleri, diğer toplumlararası asimile olacakları planlansa da söz konusu sürgün tam tersi etki yaratmış, Ahıska Türklerinin milli kimlik inşalarını güçlendirmiştir (s.63). 1989 Fergana Olaylarının ise Sovyetler Birliği’nin bir başka planı olduğu ve Özbekler ile Ahıskalılar arasındaki kardeşlik duygularının kırılmak istenmesi için organize edildiği şeklinde resmedilmektedir. Makalede dikkati çeken en önemli unsur, kendisi de bir Ahıska göçmeni olan yazarın dedesinin anılarının ilk defa neşrediliyor olmasıdır. Bu bağlamda makale, diğer makalelerde de olduğu üzere, birinci ağızdan bilgileri okuyucuya vermek gayesindedir.

İkinci bölümün bir diğer makalesi, Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu tarafından kaleme alınmıştır. Makalede yazar, Bulgaristan Türklerinin 19. ve 20. yüzyıllarda maruz kaldıkları zorunlu göç ve asimilasyon politikalarına değinmektedir. Yazar, Bulgaristan’da meydana gelen göçlere dair yaklaşık yüzyıllık bir zaman aralığını temel almakta ve bu zaman aralığını Cumhuriyet ve Osmanlı olmak üzere iki ana döneme ayırmaktadır. 1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan ve 1989 Bulgaristan’daki Türklere yönelik asimilasyon politikaları ile neticelenen dönem, yazarın ele aldığı zaman aralığıdır. Yazara göre Bulgaristan’dan Anadolu’ya göçlerde iki ana konu ön plana çıkmaktadır. Bunlar; i. “Bulgaristan hükümetlerinin kademeli olarak Bulgaristan’dan Müslüman ve Türk nüfusu ‘temizlemek’ istemeleri” ve ii. “bu nüfusu ‘Bulgarlaştırmak’ suretiyle asimile ederek tek millet yaratma düşüncesi” (s.93). Makalede en çok vurgulanan husus, Bulgaristan’da yaşayan Türklerin sistematik bir asimilasyon ve göç politikasına tabii tutuldukları iddiasıdır. Başka bir deyişle Bulgaristan, Türk ve Müslüman unsurları bu bölgeden göndererek etnik homojenizasyon yapmaya ve kalanları da asimile ederek Hıristiyanlaştırmaya gayret etmektedir. Sonuç olarak yazar, ikinci bölümün başlığına uygun olarak kimlik ve asimilasyon konularının üzerinde ciddiyetle durmaktadır.

Gör

İkinci Bölümün son makalesi Doç. Dr. Ali Asker tarafından kaleme alınan Kafkasya ve Türklerin maruz kaldıkları zorunlu göçlere yöneliktir. Yazarın temelde vurguladığı şey Rusya'nın bölge üzerindeki Türksüzleştirme politikasının, her ne kadar tam anlamıyla etkili olamasa da "Türklük üzerinde yıpratıcı etki" bıraktığı yönündedir (s.99). Başka bir deyişle bölgede sistematik bir asimilasyon, göç ve Türksüzleştirme politikası uygulanmaktadır. Söz konusu politikaların özellikle Ermeniler eliyle ve kanlı şekilde yerine getirildiğini vurgulayan yazar, Gürcistan'da da ciddi boyutlardaki Türk ve Müslüman nüfusun söz konusu politikalara maruz bırakıldığını da belirtmektedir. Yazara göre, Kafkasya bölgesi, jeopolitik açıdan büyük güçler için hep çok önemli olagelmıştır. Rusların sıcak denizlere inme politikası ve Kafkaslarda müttefikler yaratma isteği, Türklerin ve Müslümanların zorunlu göçe ve asimilasyona tabi tutulmasında önemli bir yere sahiptir.

Batı Türkistan'dan Göç: Diaspora, Vatan, Millî Mücadele

Kitabın üçüncü bölümü Batı Türkistan olarak adlandırılan bölgeden gerçekleşen göçleri "diaspora, vatan ve millî mücadele" kavramsal çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu bölümün ilk makalesi Doç. Dr. Çağla Gül Yesevi tarafından kaleme alınan "Göç Teorileri Açısından Türkistan'dan Göç Olgusunun Değerlendirilmesi" başlığını taşımaktadır. Makale teorik bir çerçevede kaleme alınmıştır ve göçe dair kavramsal bir alt yapı sunmaktadır. Bu bağlamda göç, göçmen, diaspora, mülteci, vatan, mevsimlik göçler gibi birçok kavram teorik bir perspektif içerisinde tanımlanmaktadır. Akabinde Batı Türkistan olarak adlandırılan bölgeden gerçekleşen göçler tahlil edilip göçe maruz kalmış kişilerle derinlemesine mülakat yapılmıştır. İlk defa yayımlanan kimi mülakatlara da yer verilen makalede, göçün temel nedenleri arasında din ve kültürel hakların kullanımının kısıtlanması olgusunun altı çizilmektedir.

Kitabın bu bölümünün bir diğer makalesi Prof. Dr. Ahat Andican tarafından kaleme alınan "Tarihsel Bir Göç Kaynağı Olarak Türkistan" başlığını taşımaktadır. Makalede, Batı ve Doğu Türkistan olarak adlandırılan bölgelerden gerçekleşen göçlerin 19. Yüzyıldan itibaren izi sürülmektedir. Makalede, 19. Yüzyıla özel önem verilmesinin sebebi olarak da bölgenin bu yüzyılda Rus işgaline maruz kalması gösterilmektedir. Bu da doğal olarak göçleri tetikleyen en önemli unsurların başında Rus işgalinin geldiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Rus işgallerinin sınırların belirlenmesinde de doğrudan etkisi bulunmaktadır. Makalede göçler "*Rus işgalinden Birinci Dünya Savaşına kadar olan dönem; 1916 Türkistan İsyanı dönemi; Hokand Muhtariyeti, Buhara ve Hive hanlıklarının tasfiyesiyle ortaya çıkan Basmacılık dönemi ve Kolektivizasyon dönemi olmak üzere dört ana başlık altında*" toplanmıştır (s.151). Makalede kullanılan kaynakların niteliği, niceliği ve konunun derinlemesine işlenmesi makalenin değerini artıran unsurlar olarak karşımızda durmaktadır.

Üçüncü bölümün son makalesi, Prof. Dr. Timur Kocaoğlu tarafından

Göç

Akademik
Bakış

391

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

kaleme alınmıştır. Makale “Türkistanlı Göçmenlerin Siyasi Faaliyetleri Tarihine Bir Bakış” başlığını taşımaktadır. Eldeki makale diğerlerine göre farklı bir portre çizmektedir. Türkistan’dan gerçekleşen göçlerin tarihine odaklanmakla beraber esas itibariyle makalede, Türkistan’dan göç edenlerin, göç ettikleri yerlerde kurmuş oldukları dernekler ve yayımlanmış oldukları dergi ve gazeteler hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Makalede, Türkistan kimliği ya da Türkistan’dan göç edenlerin sağlam temeller üzerine inşa edilmiş birliklere sahip olunmadığından bahsedilmektedir. Bundaki en temel sebep olarak, Türkistan’dan göç edenlerin farklı boy ya da etnik yapıya sahip olmalarından ziyade, aralarındaki siyasal mücadelenin daha keskin rol oynadığı ileri sürülmektedir. Ayrıca eserde, çok sayıda dergi ya da gazete isim isim değinilmekte, birçokları hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Eserde yazar, internet tabanlı kurulan yeni dernek ya da gazete tarzı platformların sayısının hızla artmasından dolayı takibinin zorlaşmış olmasını, makalenin sınırlılıkları olarak betimlemektedir. Buna rağmen eserin kaynakçasında doyurucu bir liste de okuyucuya sunulmaktadır.

Dördüncü Bölüm: Doğu Türkistan’dan Göç: bitmeyen Göç, Baskı, Güvenlik

Dördüncü bölüm, Prof. Dr. Abdolvahap Kara’nın “Doğu Türkistan’dan Anadolu’ya Kazak Göçü” başlıklı makalesiyle başlamaktadır. Göçün sebepleri sıralanırken karşımıza, Doğu Türkistanlı Kazakların gördükleri baskı ve zulüm üzerine, hür ve bağımsız yaşayacakları yerlere göç etmeleri olgusu çıkmaktadır. Gerçekten de yazar eserinde, Kazakların karşılaştıkları baskıları detaylıca ve öykülemeci bir dil benimseyerek anlatmaktadır. Yazarın dili, olayları birebir yaşamış ve tanık olmuş birisinin ağzından çıkar gibidir. Bu anlatı tarzı esere akıcılık kazandırmaktadır. Ayrıca eserde, Doğu Türkistan’dan Türkiye’ye (ve diğer bölgelere) göç eden kazaklara dair bazı temel dönemlerin altı çizilmektedir. Birinci dalga göç hareketi Chang Kai Shek yönetimindeki Çin Cumhuriyeti’nin bölgeye dair uygulamalarının sonucunda gerçekleşmiştir. İkinci dalga göç hareketi ise 1949 yılında gerçekleşen Mao Zedung önderliğindeki sosyalist devrimdir.

Bu bölümün bir diğer makalesi, Doç. Dr. Tekin Tuncer tarafından kaleme alınan “Tarihsel Süreçte Doğu Türkistan’dan Uygur Göçü” başlığını taşımaktadır. Makalede ilk dikkati çeken unsur, münhasır bir sonuç bölümünün bulunmamasıdır. Bu da makalenin bütünlüğüne zarar veren bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bunun dışında makale, tarihsel anlatı açısından son derece doyurucu bilgiler içermektedir. Ayrıca makalede hikayeleyici anlatının izlerini sürmek mümkündür. Bu da makaleye bir roman ya da öykü kıvamı kazandırmaktadır. Böylelikle Doğu Türkistan’dan başlayarak Türkiye’ye kadar süren göçleri, okuyucu dostu bir anlatı ile ele almak imkânı doğmaktadır; makale okura kolaylıkla işleyebilmektedir.

Bu bölümün bir diğer makalesi Doç. Dr. Ömer Kul tarafından kaleme alınmıştır. Yazar bu makalede, 2009 tarihinde gerçekleşen Urumçi olaylarını

Göç

irdelemiş ve bu olaylardan sonra gerçekleşen göçleri ele almıştır. Makalede yazar, 5 Temmuz 2009 tarihinde meydana gelen olaylardan sonra yaşanan Uygur göçlerini ele almaktadır. Ayrıca yazar, bu olayın dışında münferiden ya da ailecek başkaca sebeplerle de Türkiye'ye göç eden Uygurları da çalışmaya dâhil etmektedir. Çin'in devlet politikası olarak Doğu Türkistan'da gerçekleştirdiği politikaları meşrulaştırıcı söylemleri, 2001 yılında İkiz Kulelere gerçekleşen terör saldırıları sonunda kabul edilen "Global War on Terror" söylemine dayanmaktadır. Çin yönetimi Doğu Türkistan olarak kabul edilen bu coğrafyaya yönelik baskı kurmakta, kurmuş olduğu bu baskıyı ise "radikal terörizm" ile mücadele olarak lanse etmektedir. Gerçekten de yazara göre bu söylem, Urumçi olaylarından sonra Çin hükümetince gerçekleşen baskıcı uygulamalara meşrulaştırıcı zemin hazırlamış gözükmektedir. Aynı şekilde açıkça yazmasa da makale, Çin hükümetinin bu politikalarını "güvenlikleştirme" perspektifine bir örnek olarak da vermiş gözükmektedir.

Beşinci Bölüm: Ekonomik ve Siyasal Açından Göç Olgusu: Bölgesel Güçlerin Göç Üzerindeki Etkileri

Beşinci bölümün ilk makalesi, Doç. Dr. Hilal Görgün tarafından kaleme alınan ve "Avrupa'da Aşırı Sağ Eylemlerde Göç Olgusunun Kullanılışı: Almanya Örneği" başlığını taşıyan bölümdür. Makale göç, aşırı sağ ve göçmen literatürünü ele almakta, detaylı bir anlatı ortaya koymaktadır. Almanya'daki ırkçılık, aşırı sağ ya da göçmen topluluklara dair ikincilleştirme, ötekileştirme ve ayrımcılık politikalarını ustaca kaleme alan makale, kitabın ana gövdesini oluşturan "Türk Dünyası ve Göç" olgusunun biraz dışında kalmış gözükmektedir. Yazar makalede Almanya'daki Türkler ve Müslümanlar üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır. Ancak yapılan bu değerlendirme, makalenin birincil araştırma konusuna göre tali kalmaktadır. Her ne kadar kitabın ana odak noktasının dışında bir odağa sahip olduğu söylenebilirse de makale, ele aldığı konuyu son derece doyurucu ve akademik seviyesi yüksek bir dil ve anlatı ile masaya yatırmaktadır.

Kitabın ve bölümün son makalesi Doç. Dr. Ali Asker tarafından kaleme alınan "Güney Kafkasya'dan ve Orta Asya Ülkelerinden İşgücü Göçleri" başlığını taşımaktadır. Yazar makalesinde, eski Sovyet coğrafyasında meydana gelen göçlerin genel itibarıyla iktisadi tarafına odaklanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya olarak nitelenen bölgede ekonomik sorunlar ayyuka çıkmış; insanlar geride kalanlarına finansal destek sağlamak için işgücü göçü yapmak durumunda kalmışlardır. Türk ve Müslüman topluluklardan yapılan iktisadi temelli göçlerin ana varış noktasının Rusya olduğunu söylemektedir yazar. Rusya'da çalışan Türk ve Müslüman göçmenlerin memleketlerine gönderdikleri döviz miktarı ise çalışmada özellikle üzerinde durulan bir unsur olarak belirtilmektedir. Gerçekten de eldeki makale, güncel ve farklı bir konuya değinmek suretiyle, kitabın geri kalan makalelerinden ayrılmaktadır.

Göç

Akademik
Bakış
393
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Genel Değerlendirme

Eserde dikkati çeken ilk ve en önemli unsur, metin yazarlarının kendilerinin ya da ailelerinin göçü deneyimlemiş olmasıdır. Bu da esere literatürde ayrıcalıklı bir yer sunmaktadır. Çünkü kitap, ilk defa yazılan kimi birinci ağızdan bilgileri paylaşarak literatüre katkı sunmaktadır. Yukarıda da detaylıca açıklandığı üzere yapılan mülakatlardan elde edilen ve ilk kez kamuoyu ile paylaşılan “anılar”, kitaba müstesna bir yer kazandırmış gözükmektedir.

İkinci olarak kitap, okuyucu dostu bir formatta hazırlanmıştır. Makalelerin uzunlukları bu formata uygun olacak şekilde belli oranda kısa tutulmuştur. Ancak bazı makalelerin bu formatın dışına çıktığını da söylemek mümkündür.

Son olarak eser, göçleri teorik, politik ve tarihsel perspektiften ele almaktadır. Bu açıdan bazı makalelerin aynı tarihsel süreci tekraren anlattıkları izlenimi oluşabilmektedir. Ancak kitabın, yüzyıllardır zulüm görmüş Türk topluluklarının sesi olmak, yaşadıkları konusunda kamuoyu oluşturabilmek ve bir daha böylesine acıların hayat bulmasını önlemek için muazzam bir başlangıç noktası olacağı şüphe götürmezdir.

göç

Akademik
Bakış

394

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

GAZİ AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir. Dergiye gönderilen yazıların redaksiyonunu Yazı Kurulu yapar. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil yaklaşık 20 sayfadan fazla olmamalıdır.
3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır. Türkçe makalelerin sonuna ise 500-600 kelimelik "Extended Abstract" başlığı altında uzun İngilizce özet eklenmelidir.
4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 8 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.
5. Yazı karakteri Times New Roman, 10 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.
6. Gazi Akademik Bakış Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

B. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.
2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 5 cm, alttan 5.5 cm, sol 4.5 cm, sağ 4.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 4,5 cm olmalıdır.
3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.
4. Sayfa numaraları altta sağda verilmelidir.
5. İlk sayfadan sonra, çift numaralı sayfalara yazar adı, tek numaralı sayfalara makale adı 9 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.

C. Dipnot Yazımında Kullanılacak Kaynakların Yazımı İle İlgili Esaslar

1. Göndermeler (referanslar), Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir. Atıflar, metin içinde (Örn. Karpaz, 2001: 101.) şeklinde gösterilmeyecektir.
2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.
3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı

Gazi

Akademik
Bakış
395
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

Aşağıda Dipnotların yazım teknikleri gösterilmiştir:

a. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 2. Baskı, Ankara 2006, s.100.

- Kitap, İki Yazar:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (çev. Vedat Atilla), Chivi-yazıları Yayinevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Marian Kent vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 100-102.

- Çeviri Kitaplar:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 157.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul 1985, s.50.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), C.1, Eren yayını, İstanbul 2000, s. 100.

b. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

Maria Todorova, "Balkanlardaki Osmanlı Mirası", L.Carl Brown, der., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (çev.Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.85.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Millî Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dün-yası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:147, Aralık 2003, s. 132-136.(varsa cilt numarası da yazılır.)

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, Mayıs 1990, Ankara s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s. 16-18.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, s.25.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Gazi

Akademik
Bakış

396

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayını, Ankara 1995.

- Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1990, s. 33.

d. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

“Arnavutluk”, *Türk Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1971, s.360-379.

e. TEZLER

Dritan Egro, “Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet’in Arnavut Topraklarına Yayılması”, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 52.

f. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, “Gebze’ de Kentleşme Süreci ve Sorunları”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdulvahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

g. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII.Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4-8 Ekim 1999, C.I, TTK yayını, Ankara 2002, s. 14.

h. BROŞÜR

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.7.

ı. RESMİ YAYINLAR

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996, s. 25.

i. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, Şanlıurfa Valiliği Yayını, 1983.

j. BÜLTEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2000, s 15.

k. ARŞİV BELGELERİ

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası ya da klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası ya da fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacak.

Gazi

Akademik
Bakış

397

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.

3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, “Türk Çağdaşlaşması”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/19, Kasım 1990, s.7-19.

KAFADAR, Cemal, Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, Class and Society, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., “The Basmachi or Freeman’s Revolt in Turkestan 1918-24”, Soviet Studies, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği’ne Giriş Süreci, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YALÇIN, Durmuş vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKÇA’dan sonra verilmelidir.

Bu eklerle metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Değerlendirme

1. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve alanlar açısından uygun bulduğu yazıları konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderir, değerlendirmelerin ikisi de olumlu ise yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Yayımlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının “yayımlanabilir” onayından sonra, Yayın Kurulu’nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar hakem ve Yayın Kurulu’nun eleştirisi, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar.

Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayımlanır.

4. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

5. Gazi Akademik Bakış Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Gazi Akademik Bakış Dergisi’nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Gazi

GUIDELINE OF THE JOURNAL OF GAZI ACADEMIC VIEW

A. Instruction for Authors

1. Language of publication is Turkish. However works written in English may also be published. Reductions to papers submitted to the journal are made by Vice Editors and the Editorial Board. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression. The Spelling Guide and Turkish Dictionary are available at <http://www.tdk.gov.tr>.
2. The texts submitted to be published must be no longer than 20 pages including also the abstract and references.
3. The texts must be submitted together with the abstract no longer than 250 words in Turkish and English at the beginning of the paper, including also the Turkish and English headings for the paper, and with five key words in Turkish and in English. At the end of the articles in Turkish language, there will be a 500-600 word "Extended Abstract".
4. Name of the author must be placed at the center in bold italics, in 10 type size; his/her title, place of duty and e-mail address must be indicated in the footnote with (*) in 8 type size. footnotes for other explanations must be provided both in the text and down the page in numbers.
5. The type character must be Times New Roman, 10 type size, line spacing single, footnotes in 8 type size and with single line spacing.
6. Articles which are not prepared according to above requirements, will be ignored.

B. Page Layout

1. Indentation must be, for the first line, 1, 25; spacing before must be 3 pt, after must be 3 pt, justified, and line spacing must be 1.
2. Page layout must be normal, page setup must be 5 cm from top, 5,5 cm from bottom, 4,5 cm from left, 4,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm, footer 4,5 cm.
3. Sub-headings must be within three characters from the preceding heading.
4. Page numbers must be placed bottom right.
5. Following the first page, name of author must be provided on even numbered pages, and name of paper must be provided on odd numbered pages in 9 type size as headers.

C. Citations in Footnotes

a. BOOK

- Book, Single Author:

Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi publishing, 2. Press, Ankara 2006, p.100.

- Book, Two Authors:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (trans. Vedat Atilla), Chiviyazıları Publishing 2. Press, İstanbul 2004, p. 100.

- Book, More Than Three Authors:

Marian Kent et. al., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Publishing, 2. Press, İstanbul 1999, p. 100-102.

- Translated Books:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trans. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Press, Ankara 1991, p. 157.

Gazi

Akademik
Bakış
399
Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

- Books with More Than One Edition:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türker ve 1908 İhtilali* (trans. Nuran Yavuz), Pozitif Publishing, 5.Press, İstanbul 2007, p. 57.

- Books or Papers with Name of Author or Editor Non-Specified:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet Publishing, İstanbul 1985, p.50.

- Citation to Second Resource

Ziya Kaya, *title of the book*, Ankara Onur Publishing, 1995, p. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Volume 10, Number 3, June 2000, p. 44.

- Publications with More Than One Volume

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Berktaş), V.1, Eren Publishing İstanbul 2000, p. 100.

b. PAPER

- Paper in Compilation Books

Maria Todorova, "*Balkanlardaki Osmanlı Mirası*", L.Carol Brown, compil., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (trans. Gül Çağalı Güven), İletişim Publishing, İstanbul 2003, p.85.

- Paper with Author Specified in Journals

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Number:147, December 2003, p 132-136.

- Paper with Author Non-Specified in Journals

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, May 1990, Ankara p. 8.

- Papers from Daily Newspapers

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 January 2005, p.16-18.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze'de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, number:5, period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. REPORT

- Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, *Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası* Publishing, Ankara 1999, p.25.

- Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Publishing Ankara 1995

Report Prepared by an Institution, Firm or Institute

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Publishing Ankara 1990, p. 33.

d. ENCYCLOPEDIA ARTICLE

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, V.3, İstanbul 1971, pp.360-379

e. THESIS

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Unpublished Doctorate Thesis, İngilizce, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003.

f. INTERNET

- Web Pages of Public Institutions

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/h/ikili/11.htm>.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Number: 5, Period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, p. 100-101.

- Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulvahap Kara, "*Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları*", (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

Gaz

g. DECLERATIONS TO CONFERENCES

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4-8 October 1999, C.I, TTK publishing, Ankara 2002, p. 14.

h. BROCHURE

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Publishing, Ankara 2000, p.7.

i. OFFICIAL PUBLICATIONS

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Publishing, Ankara 1996

i. MAPS AND FIGURES

Şanlıurfa Turizm Haritası (English), Harita, Şanlıurfa Valiliği Publishing, 1983.

j. BULLETINS

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Publishing, Afyon 1999, p.8.

k. ARCHIVE DOCUMENTS

Archive name, collection name and code, file number or box number, document number.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Principles to Abide By in Presentation of References

1. Surname of the author shall be at the beginning with capital letters; name with small letters.

2. Resources shall be presented in alphabetical order.

3. Page numbers shall be fully indicated for papers.

An example references is presented below:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i Örf-i Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, November 1990, p.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortaoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Unpublished doctorate thesis).

YALÇIN, Durmuş et. al., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Principles to Abide By in Using of Documents, Tables, Figures and Graphics

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.

2. Other attachments (Table, Figure and Graphics) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graphic: 3 and Additional Figure: 7 if indicators other than the text are too many in number; attachments shall be presented after the REFERENCES. References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table:1, Additional Graphic: 3 or Additional Figure: 7. If citation has been made for table, figure, graphic or picture, resource shall absolutely be indicated.

Evaluation

1. Publication Board of the Journal sends to referees of expertise in the field (three referees) the papers it has found relevant in terms of form and fields; the papers are accepted for publication with the approval of at least two referees out of the three. The papers which have been decided to

Gazi

Akademik
Bakış

401

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024

be reviewed, shall be submitted by the author(s) within no later than 20 days. The revised text may be re-examined by the demanding referees if found necessary.

2. The papers submitted shall be published with the final decision of the Publication Board, following the “can be published” approval of the three experts in the field. Authors shall take into account criticism, assessment and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page with the justifications thereof.

3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.

4. The papers submitted to the journal shall not be given back whether published or not.

5. The views in the papers published in Gazi Journal of Academic View are the personal views of the authors, and are no way the official view of the journal.

Gazi

Akademik
Bakış

402

Cilt 17
Sayı 34
Yaz 2024